

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Sajma ADEMOVİC

YUGOSLAVYA 'NIN DAĞILMASI SÜRECİNDE TÜRK DIŞ POLİTİKASI: BİR VAKA
ANALİZİ OLARAK TÜRKİYE-KARADAĞ İLİŞKİLERİ

Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı
Doktora Tezi

Antalya, 2020

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Sajma ADEMOVİC

YUGOSLAVYA’NIN DAĞILMASI SÜRECİNDE TÜRK DIŞ POLİTİKASI: BİR VAKA
ANALİZİ OLARAK TÜRKİYE-KARADAĞ İLİŞKİLERİ

Danışman

Prof. Dr. Şenol KANTARCI

Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı

Doktora Tezi

Antalya, 2020

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Sajma ADEMOVİC'in bu çalışması, jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Doktora Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan	: Prof. Dr. H. Tarık OĞUZLU	(İmza)
Üye (Danışmanı)	: Prof. Dr. Şenol KANTARCI	(İmza)
Üye	: Doç Dr. Güven DİNÇ	(İmza)
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Fulya ÖZKAN	(İmza)
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Erjada PROGONATI	(İmza)

Tez Başlığı: YUGOSLAVYA'NIN DAĞILMASI SÜRECİNDE TÜRK DIŞ POLİTİKASI: BİR VAKA ANALİZİ OLARAK TÜRKİYE-KARADAĞ İLİŞKİLERİ

Onay : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 05/02/2020

Mezuniyet Tarihi :/..../20...

(İmza)
Prof. Dr. İhsan BULUT
Müdür

AKADEMİK BEYAN

Doktora Tezi olarak sunduğum ‘‘Yugoslavya’nın Dağılmasından Günümuze Kadar Türkiye-Karadağ İlişkileri’’ adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımda yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

27/03/2020

İmza

Sajma ADEMOVİC

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Sajma ADEMOVİC
Öğrenci Numarası	20135239008
Enstitü Ana Bilim Dalı	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Programı	Doktora Yüksek Lisans
Programın Türü	() Tezli Yüksek Lisans (X) Doktora () Tezsiz Yüksek Lisans
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Prof. Dr. Şenol KANTARCI
Tez Başlığı	Yugoslavya'nın Dağılması Sürecinde Türk Dış Politikası: Bir Vaka Analizi Olarak Türkiye-Karadağ İlişkileri
Turnitin Ödev Numarası	1283205518

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam **246** sayfalık kısmına ilişkin olarak, **27/03/2020** tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orjinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nda belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

alıntılar hariç % 3

alıntılar dahil % 3 'tür.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orjinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orjinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orjinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

27/03/2020

Prof. Dr. Şenol KANTARCI

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ	iii
ÖZET	iv
SUMMARY	v
TEŞEKKÜR.....	vi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

YUGOSLAVYA’NIN DAĞILMASI VE TÜRKİYE’NİN DIŞ POLİTİKASI

1.1. Yugoslavya’nın Dağılma Nedenleri	20
1.1.1. Yugoslavya’nın Dağılmasında ‘Osmanlı Mirası’	23
1.1.3. Etnisite ve Yugoslavyacılık Düşüncesi	34
1.1.4. Yugoslavya’nın Kurulması ve Sırp-Hırvat Çatışması	42
1.1.5. Soğuk Savaş Döneminde Milliyetçiliğin Uyanışı.....	47

İKİNCİ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞIN SONA ERMESİ VE YUGOSLAVYA’NIN DAĞILMASI

2.1. Soğuk Savaşın Sona Ermesi ve Yugoslavya’nın Dağılması	54
2.1.1. Kosova Sorunu: 1389 Kosova Savaşı’nın İntikamı.....	58
2.1.2. Slovenya’nın Ayrılması: Balkan Bölgesinden Kaçma Macerası.....	66
2.1.3. Hırvatistan’ın Ayrılması: Birinci Yugoslavya’nın İntikamı.....	71
2.1.4. Bosna-Hersek’in Ayrılması: İslamlaşmanın İntikamı	76
2.1.5. Makedonya’nın Ayrılması: Yugoslavya’nın Kadife Devrimi	90
2.1.6. Yugoslavya Federal Cumhuriyeti’nin Kurulması	93

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YUGOSLAVYA’NIN DAĞILMA SÜRECİNDE TÜRK DIŞ POLİTİKASI

3.1. Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk Dış Politikası.....	102
3.1.1. Grup Psikolojisi Kavramı Üzerinde Şekillendiren ve ‘Osmanlı Mirası’ Olgusu Taşınan Türk Dış Politikası	105
3.1.2. Türk Dış Politikasının Dini Boyutu	111
3.2. Türkiye’nin Federal Yugoslavya Cumhuriyeti ile İlişkileri	114
3.2.1. Bosna Savaşı’nda Türkiye’nin Tutumu	126
3.2.2. Kosova Savaşı’nda Türkiye’nin Tutumu	139

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE-KARADAĞ İLİŞKİLERİ

4.1. Karadağ'ın Bağımsızlık Mücadelesi	151
4.2. Karadağ'ın Bağımsızlığı ve Ulusal Kimliğin İnşası.....	161
4.3. Osmanlı/Türkiye ile Karadağ İkili İlişkilerinin Tarihsel Anatomisi: Yugoslavya Sonrası İlk Diplomatik İlişkilerin Başlaması.....	174
4.4. Karadağ'da Türkiye'nin Yumuşak Gücü	186
4.4.1. Yumuşak Gücün Sembolü olan Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı'nın (TİKA) Karadağ'daki Çalışmaları	198
4.4.2. Yumuşak Gücün Sembolü olan Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları'nın (YTB) Karadağ'daki Faaliyetleri.....	213
4.4.3. Yumuşak Gücün Sembolü olan Yunus Emre Enstitüsü'nün Karadağ'daki Çalışmaları	221
SONUÇ	230
KAYNAKÇA.....	245
ÖZGEÇMİŞ	297

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AT	Avrupa Topluluğu
BM	Birleşmiş Milletler
BS	Boşnak Partisi/Boşnjačka Stranka
CIA	Amerikan Merkezi Haberalma Teşkilatı
DEMOS	Slovenya'nın Birleşik Demokratik Muhalefeti (Demokratična opozicija Slovenije)
SDA	Demokratik Eylem Partisi (Stranska Demokratske Akcije)
DPS	Demokratik Sosyalist Partisi (Demokratska Partija Socijalista)
DSCG	Demokratik Birliği Partisi (Demokratski Savez u Crnoj Gori)
EKG	Elektrodiyografi
FBİH	Bosna-Hersek Federasyonu
HDZ	Hırvat Demokratik Birliği (Hrvatska Demokratska Zajednica)
İKÖ	İslam Konferansı Örgütü
KFOR	NATO'nun Kosova Gücü
KKO	Kosova Kurtuluş Ordusu
MASAT	Türkiye Mezunları Derneği (Montenegro Asosijacija Alumnista Turske)
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization)
NS	Halk Partisi (Narodna Stranka)
RS	Sırp Cumhuriyeti (Republika Srpska)
SDS	Sırp Demokratik Partisi (Srpska Demokratska Stranka)
SDP	Sosyalist Demokratik Partisi (Socijaldemokratska Partija)
SNP	Sosyalist Halk Partisi (Socijalistička Narodna Partija)
SNS	Sırp Halk Partisi (Srpska Narodna Stranka)
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİKA	Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı
TÖMER	Türkçe Öğretim Merkezleri
YTB	Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluğu

ÖZET

Çalışmanın konusu konstrüktivist yaklaşımın merceği altında Yugoslavya'nın dağılmasından günümüze kadar Karadağ'a yönelik Türk dış politikasının kapsamlı incelenmesidir. Bahsi geçen zaman dilimi içinde Türk dış politikasını etkileyen iç ve dış gelişmeler kaleme alınmıştır. İç ve dış gelişmeler çerçevesinde Türkiye ve Yugoslavya arasındaki ilişkilerin ilerleme ve duraklama dönemleri değerlendirilmiştir. Ayrıca Türkiye'nin, Yugoslavya'nın dağılması sürecinde oluşturan ve 'Türk/Müslüman' kavramına karşı nefretle dolu, kanlı etnik labirentlerde yol bulmasıyla birlikte bağımsızlığını kazanan devletlerle diplomatik ilişkilerin kurulması da irdelenmiştir. Türkiye'nin Yugoslavya sonrası kurulan devletlerle diplomatik ilişkiler kurma macerası ise Türkiye-Karadağ arasında inşa edilen ilişkilerde örneklendirilmiştir.

Çalışmanın ilk bölümünde Yugoslavya'nın parçalanmasında ortaya çıkan aşırı milliyetçiliğinin Osmanlı Devleti zamanında bölgede empoze ettiği 'Millet Sistemi' ile bağlantıları incelenmiştir. Bu bölümün esas amacı Balkan coğrafyasında, Osmanlı egemenliğinde aşırı milliyetçi hareketlerin, 'Türk/Müslüman' düşmanlığının ve etnik bilinçin gelişme sürecinin resmedilmesidir. İkinci bölümde Soğuk Savaş'ından sonrasında cereyan eden Yugoslavya'nın dağılması, milliyetçi hareketlerin etkileşiminden doğan etnik savaşlar ve tekrardan gündeme gelen 'Türk/Müslüman' düşmanlığı ekseninde kaleme alınmıştır. Üçüncü bölümde Yugoslavya'da her şey yıkılırken Türkiye'nin, geçmişi paylaştığı, tarihi ve kültürel açıdan yakından tanıdığı bu bölgede yaşananlarla ilişkili takındığı tavrı 'diplomatik virtüözlük' veya 'Avrupa hasta adamın iyileşmesi' olarak değerlendirilmiştir. Dördüncü bölümde ise 'diplomatik virtüözlük' yerine Soğuk Savaş sonrası dönemde önem kazandığı 'yumuşak güç' ekseninde Türkiye'nin 2006-2019 yılları arasında Karadağ ile geliştirdiği yakın ilişkiler anlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Karadağ, Yugoslavya'nın dağılması, konstrüktivizm, 'yumuşak güç'

SUMMARY
MONTENEGRO-TURKEY RELATIONS FROM THE BREAK UP OF
YUGOSLAVIA TO THE PRESENT

Turkish foreign policy towards Montenegro from the disintegration of Yugoslavia until these days as the main topic of this study, is analysed under the lens of constructivist approach. Internal and external developments that have affected Turkish foreign policy are examined within the mentioned time frame. These internal and external developments are used as a framework in order to explain the period of progress and stagnation in Turkish-Yugoslav relations. Furthermore it is inspected how did Turkey succeed to find a right way in the bloody ethnic labyrinth colored with ‘Turkish/Muslim’ enmity which was formed during the disintegration of Yugoslavia and established diplomatic relations with the states that gained their independence. Turkish adventure of establishing diplomatic relations with post-Yugoslav states is exemplified by gradually build up relations between Turkey and Montenegro.

The first chapter of this study analyses the link between Ottoman ‘Millet Sistem’ and extreme nationalism that emerged during the disintegration of Yugoslavia. The main aim of the above-mentioned chapter is to illustrate the process of development of the ‘Turkish/Muslim’ enmity, ethnic consciousness and extreme nationalism in the Balkan geography. The second chapter examines the post-cold war break up of Yugoslavia from the perspective of ethnic wars arising from interaction of nationalist movements and ‘Turkish/Muslim’ enmity which become one of the most important issue during this period. The third chapter of this study is focused on the Turkish foreign policy and attitude towards disintegrating Yugoslavia, region of shared history and culture and describes it as ‘diplomatic virtuosity’ or ‘recovery of the sick man of Europe’. Therefore in the fourth chapter, the fact that in the Post-Cold war era increasing importance of ‘soft power’ took a place of pure ‘diplomatic virtuosity’ is illustrated by the example of Türkiye’s close relations with Montenegro in a period between 2006-2019.

Keywords: Turkey, Montenegro, the disintegration of Yugoslavia, constructivism, ‘soft power’

TEŞEKKÜR

Türkçe öğrenme sürecinde desteklerini benden esirgemeyen özellikle Yabancı Diller Yüksek Okulundaki ve Akdeniz Üniversitesi'ndeki değerli hocalarıma teşekkür ederim.

Bana ilk Türkçe kelimeleri öğreten, Türkiye'deki yeni hayatıma alışma sürecinde babalık/annelik yapan, yalnızlık çekmeyeyim diye hafta sonlarını bile benimle geçiren, Türk kültüründe misafirperverliğinin önemini göstererek beni kendi evlerinde ağırlayan sevgili Muzaffer DAĞLIOĞLU, Nurcay ÇAKIR ÖZKAYA ve Gözde hocalarımın ellerinden öperim.

Doktora eğitimim ve tez projemin gerçekleşmesi sürecinde her aşamada yanımda olan, bilgi ve tecrübesiyle bana hep yol gösteren sayın danışmanım Prof. Dr. Şenol KANTARCI'ya ne kadar teşekkür etsem azdır. Türkiye'deki doktora eğitimimin tamamlanması, psikolojik açıdan güçlü olmamı gerektiren bir süreç olmuştur. Uluslararası ilişkiler bölümünde girdiğim daha ilk derste akademik Türkçe konusunda zorlanarak bildiğim sorulara bile cevap veremediğimi görmüştüm. Basit cümleleri kurarken bile nefesimi tüketerek, yürümeyi yeni öğrenen bir bebek gibi sıfırdan başlamam ve adım adım ilerlemem gerektiğini anlamıştım. Bu nedenle kendimi son derece başarısız hissederek bölüm önündeki bankta oturup defalarca ağlamıştım. Sayın danışmanım Prof. Dr. Şenol KANTARCI, ileri görüşlü ve tecrübeli bir hoca olmakla birlikte iyi bir pedagoğ olarak arkamdaydı, konuştuğumda ortaya çıkan aksanımı düzelterek ve bazı kelimeleri defalarca tekrardan söyleterek Türkçemi geliştirmemi sağlamıştır. Üstelik tez projemi yazarken çıkmaza girdiğimde bana yol gösteren, karşıladığım tüm problemlere bir çözüm üreten, tezimi zamanında yetiştiremeyeceğimi düşünerek, düştüğümde beni ayağa kaldıran, yazdığım konuyla ilgili farklı alanların kapılarını açarak benim ufku genişleten ve vakit ayırarak yazdığım bölümleri satır satır okuyan Prof. Dr. Şenol KANTARCI hocama hayatım boyunca minnettar kalacağım. Bir baba çocuğunu ellerinden tutup yürümeyi nasıl öğretiyse, bende Şenol hocamla bu akademik yolda yürümeyi öğrendim. Dolayısıyla sunulan bu çalışmanın tamamlanması benim başarımlardan ziyade Prof. Dr. Şenol KANTARCI'nın başarısıdır. Ayrıca bu yolculuğun sonunda anladım ki ben, sevgili danışmanımdan sadece iyi bir akademisyen değil iyi bir insan nasıl olunuru da öğrendim. Prof. Dr. Şenol KANTARCI sayesinde Akdeniz Üniversitesi'nde yabancılık çekmeden geçirdiğim günleri asla unutmayacağım.

Tezimi defalarca sabırla okuyan, yazdığım cümleleri oğlanüstü kabiliyetiyle güzelleştiren, bulunduğum en zor dönemde anlayışla destek olan, yardıma en çok ihtiyacım olduğunda doğrudan yardım eden ve yardımseverlikle beni utandıran Karadağ'da 'Mehmet Fatih' Medresesi'nde ve Yunus Emre Enstitüsü'nde görevlendirilen Hüseyin DİKER hocama;

Tez aşaması sürecinde bana destek veren ve Türkiye Cumhuriyeti Podgoritsa Büyükelçiliğinde en iyi şekilde ağırlayan Büyükelçi Sayın Songül OZAN Hanım'a;

Karadağ'da vazifede bulunan Türk kurumlarının elde ettikleri sonuçları gösteren belgelere erişim konusunda saydamlık, duyarlılık ve nezaketlerinden ötürü Yunus Emre Enstitüsü'nde müdür vekili Can GÜRAY ve Karadağ Türkiye Mezunları Derneğinin başkanı Erdan SEFEROVIÇ'e;

Doktora eğitimim sürecinde göstermiş oldukları yardımlar için Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü çalışanlarına, özellikle her seferinde nezaketle yardım eden Vasfi ASLAN'a;

Bana Türkiye'de doktora eğitimi tamamlanma fırsatı tanıyan ve bugüne kadar fevkalade çabasıyla ciddi maddi/manevi destek sağlamakla birlikte her konuda son derece anlayışlı davranan YURTDIŞI TÜRKLER VE AKRABA TOPLULUKLARI BAŞKANLIĞI'na;

Doktora eğitimim sürecinde göstermiş oldukları yardımlar için sayın arkadaşlarıma Arda DİLMAÇ, Betül AYDINYÜZ ve Asmira ELEMANOVA;

Son olarak da hayatımın her anında bana sabırla destek olan, sevgi ve anlayışla güçlü olduğumu hissettiren ve beni en zor dönemlerde bu yoldan asla vazgeçirmeyen aileme ve eşime en içten sevgi, saygı ve teşekkürlerimi sunarım.

GİRİŞ

1600'lı yıllarda William Shakespeare'in yazdığı 'Onikinci Gece veya Siz Nasıl İsterseniz' adlı eserde dramının temel sahnesi olarak İliıya isimli bir şehir seçilmiştir. Bu şehirdeki toplumsal ve günlük hayat; mistik, entrikalarla dolu, karışan kimlikler, kimliklerin değişmesinden kaynaklanan kafa karışıklığı, adaletsiz ve vahşi olarak gösterilmiştir. Dramanın aktörleri, bir 'kimlik oyununun' baş piyonları olarak resmedilmiştir. İliıya, tehdit edici bir şehir olarak simgelenmiştir.¹ Aslında şehrin ismi ve dramının karışık olayları sanki tesadüfen seçilmemiştir. 'İliıya' terimi, Güney Slav topraklarını ve nüfusu temsil eden bir sözcük olarak kullanılmıştır.² Aslında Shakespeare'in İliıya'sı, Hırvatistan'ın Dalmaçya kıyasında bulunan ve Hristiyan Avrupa'yı Osmanlı Devleti'nden ayıran bir surdur. Çünkü o dönemde Avrupa'nın kimliği Hristiyanlık olgusuna dayanarak Hristiyan olmayan bölgeleri 'öteki(ler)' olarak nitelendirilmiştir.

Osmanlıların Balkan bölgesine girmesi, Avrupa kıtasının kendi kimliğini kurgulama şeklini değiştirmiştir. Bu nedenle Avrupa tarafından Balkan coğrafyası, hem Doğu ve Batı dünyasının birleşme noktası hem de bu dünyalara ait olmayan bir sınır bölgesi, 'Osmanlı mirası' ve 'öteki' olarak tanımlanmıştır.³ Avrupa kendi coğrafyasının bir parçası olan Balkan bölgesini ötekileştirirken, Balkan halkları kendilerini Doğu dünyasına ait olarak hissetmeyerek Yugoslavya adı altında ortak devletini kurmuştur. Osmanlı Devleti ise Balkan coğrafyasını fethetiktten sonra hayal ettiği 'Avrupalı kimliğine' yaklaşarak 'Avrupalı Türkiye' olarak görülmüştür. Bu 'kimlik üçgeni' sanki Balkan bölgesinin dramatik tarihini şekillendirmiştir. Dramanın ismi de dikkate alınınca, Yugoslavya devletinin isim değişiklikleri, bu konuda yaşanan kimlik bunalımları ve devletin kanlı bir şekilde parçalanması ile bağlantılar kurulabilmektedir. Aslında Shakespeare'in İliıya'sında kimlik olgusuna dayanan 'gizli düşmanlık', günümüze dek gerek Balkan halklarının kimlik bunalımı yaşamasına gerekse de Balkan bölgesinde Türkiye'nin kendi etkisini hissettirmesinin ardından Avrupa'nın 'Osmanlı hayaletleri' olarak gördüğü bu coğrafyanın ötekileştirilmesine ve Türk dış politikasında 'Neo-Osmanlıcılık' olgusunu görmesine tekabül etmektedir.

Bu tez konusu neden seçilmiştir?

¹ Shakespeare, 2007: 88.

² Fine, 2006: 138.

³ Todorova, 2009: 12.

Her şeyden önce Türkiye'nin eski Yugoslavya devletleriyle ilişkileri, bu iki aktörün ortak geçmişi ele alınmadan analiz edilmesi indirgemeci bir bakış açısıyla sonuçlanabilir. Çünkü hem Türkiye hem de eski Yugoslavya devletleri günümüze kadar kendi tarihi/geçmişi tarafından sorumlu aktörlerdir. Bahsi geçen indirgemeci yaklaşımı önlemek amacıyla, tarihsel yöntem ile araştırma konusuna ilişkin farklı boyutları objektif bir metot ile göstermek elzemdir. Ayrıca günümüzde Türkiye'nin yeniden Balkan devletleriyle yakınlaşması ve bu coğrafyada göz ardı edilmez ölçüde gücünü hissettirmesi bazı akademik, siyasi, kültürel ve sosyal çerçevede farklı yorumlar sağlamaktadır. Türkiye'nin eski Yugoslavya devletlerine karşı aktif dış politikasına bir yandan olumlu bakılırken, diğer yandan gayrimüslim topluluklardan bazı milliyetçi çevreleri 'Neo-Osmanlılık' düşüncesi rahatsız etmiştir. Bu nedenle söz konusu çalışma ile ilgili farklı çözüm, düşünce, duruşlar ve çalışmalar kıyaslanırken karşılaştırmalı analiz metodu araştırma yöntemi olarak uygulanmıştır. Türk dış politikasında 'Osmanlı' unsuru Balkan halkları açısından hassas bir konu olduğundan, istatistiksel yöntemler ile mümkün olduğu kadarıyla bölgede Türkiye'nin varlığına ilişkin toplumun düşünce ve beklentilerinin ortaya çıkarılması hedeflenmiştir.

İkinci olarak, günümüzdeki Türkiye-Karadağ ilişkileri üzerinde az sayıda çalışma yapılmıştır. Konu ile ilgili yazılmış kaynaklar ise, sadece genel bilgi vermektedir. Örneğin bahsi geçen çalışmalarda Yugoslavya'nın dağılmasından sonra, Türkiye'nin Balkan devletleriyle diplomatik yakınlaşması ekseninde Karadağ ile kurulan ekonomik ilişkiler ön plana çıkarılmıştır. Böylece bahsi geçen iki devlet arasında diplomatik ilişkilerin kurulma yolculuğu ve Karadağ'da empoze edilen Türkiye'nin 'yumuşak gücünün' mekanizmaları ikinci plana itilmiştir. Bu çalışmada ise Türkiye ve Karadağ'daki ikili ilişkilere yönelik benzer dönem ve olaylara ait olan belgeler üzerinde karşılaştırmaya gidilmiştir. İnceleme sonucunda Türkiye'nin dış politikasında Karadağ'ın yeri ve önemi ile Karadağ açısından Türkiye'nin rolüne ve imajına, nesnel bilgilerin ışığında farklı boyutlarıyla çıkarımlarda bulunulmuştur.

Üçüncü olarak Türkiye'de, Karadağ çok bilinen bir ülke değildir. Türkler genelde Karadağ'ı Sırbistan ile karıştırır veya Sırbistan'ın bir parçası olarak algırlar. Oysaki Karadağlılar, Balkan bölgesini hakimiyetleri altına almakla ilgilenen güçlü imparatorluklardan kısmen olsa da özerkliğini koruyan tek Balkan halkıdır.⁴ Ayrıca Karadağ, Osmanlı Devleti'ne 1496 tarihine kadar direnerek Balkan coğrafyasında Osmanlıların fethettiği son bağımsız Hıristiyan devletlerden biridir.⁵ Ama yine de Karadağ'a ilişkin Türklerin düşüncesi de yersiz değildir, çünkü Balkan bölgesinde bile Karadağlı kimlik meselesi bu iki devlet (Karadağ-

⁴ Norris, 1999: 25.

⁵ Šarkinović, 2013: 227.

Sırbistan) arasındaki başta dini olmak üzere, tarihi ve kültürel yakınlığından ve 2006 yılına kadar tek bir devlet olduğundan dolayı günümüze kadar ateşli tartışmalara açık bir konudur. Bu tartışmaların temel nedeni Karadağ'ın, Osmanlı egemenliğinden kurtulmak ve bağımsızlığını elde etmek için kaderini sıkı bir şekilde Sırbistan'a bağlamış olmasıdır. Öyle ki 3 Mart 1711 yılında Rus Çar I. Petro'nun, 'zalim' Türklere karşı savaş çağrısına tüm Balkan devletlerinden ilk olarak Karadağ katılmıştır.⁶ Bu tarih itibarıyla Karadağ'ın -Ortodoksuluğun yüceltmesi ve aşırı Türk düşmanlığının vurgulaması üzerinde inşa edilen- bağımsızlık mücadelesi ve kimliğinin yeniden tanımlanma süreci başlamıştır. Bunun en belirgin göstergesi 1830-1851 yılları arasında Karadağ'da Vladika olarak hüküm süren⁷ Petar II Petroviç Njegoş'un 'Dağ Çelengi' (Gorski Vijenac) adlı eserinde yer alan, 'Türkler yok oluncaya kadar mücadelemiz sona ermemeli'⁸ şeklindeki sözleridir. Karadağ'da eğitim sisteminde, Njegoş'un sunduğu düşünceleri nesilden nesile aktarmak amacıyla bir program düzenlenmiştir. Öyle ki bu program sayesinde günümüze kadar ilkökul ve ortaokullardaki öğrenciler bu yazarın satırlarını analize etmektedir. Fakat genelde 'Türk' olarak algılanan Karadağlı Müslüman öğrenciler için 'Türk/Müslüman' kavramına karşı nefretle dolu olan bu satırların ezberlenmesi, psikolojik açıdan rahatsız edici bir durumdur. Karadağ'ın milli programı haline gelen bu eserle Balkan halklarının kardeşliği, Katolik ve Ortodoksların farksızlığı, Hristiyanlığı ve ortak dillerini ön plana çıkarılarak Türk karşıtı milliyetçi akımların yükselmesine uygun bir ortam hazırlamıştır.

Karadağ, 'Türk/Müslüman' kavramına karşı olan bu düşüncelerde yalnız değildir. Öyle ki, diğer Balkan devletleri de, 'Hristiyanlığın koruyucusu' imajı üzerinde kimliklerini geliştirmeyi amaçladıkları için bu kimliğin inşasına engel olarak algılanan 'Osmanlı/Türk' olgusu olumsuz bir imge olarak görülmüştür. Kendilerince kutsal olarak görülen bu görev Balkan tarihçilerin eline düşmüş ve Osmanlı hâkimiyeti süreci 'esaret içinde geçen' bir dönem, Osmanlı yönetimi 'baskıcı' bir yönetim ve Osmanlılar 'barbar' olarak resmedilmiştir. Bunun sonucunda Balkan coğrafyasında yaşayan tüm nesillerin zihnine, Osmanlı Devleti işgalci bir devlet olarak yerleştirilirken, 'Osmanlı/Türk' kültürü ve İslam dini, Balkan halklarını geride bırakan ve çağdaş Avrupa halkları ile bütünleşmeyi engelleyen bir unsur olarak algılatılmıştır. Oysaki Osmanlı Devleti tarafından Balkan bölgesinin fethedilmesi, Güney Slavların kültürel mirasını tahrip etmemiştir. Bu kültür, Balkan halkları arasında günümüze dek izlerini sürdürmüştür/sürdürmektedir.⁹ Bu gerçeği göz ardı ederek Balkan halklarının zihinlerinde,

⁶ Radojević, 2017: 106.

⁷ Milović, Jevto M.,2011: 202.

⁸ Petrović Njegoš, 2006: 13.

⁹ Spinka, 1933: 187.

olumsuz ‘Türk’ stereotiplerini canlı tutarak Osmanlı yönetimine karşı örgütlenmeye başlamış ve ortak devlet kurma fikrini geliştirmiştir.

Yabancı yönetimine karşı örgütlenme Hırvatistan’da, İliya/İlirizm hareketi ekseninde başlamıştır. Aslında Yugoslavyacılık düşüncesiyle sonuçlanacak olan İlirizm Hareketi, Slav toplumların gerek dayanışma duygusunun gerekse de ulusal ve bölgesel ideolojisinin baş sembolü olmuştur.¹⁰ Hırvatların esas amaçlarından biri, Hırvatistan’da yaşayan Sırp’ların entegre edilmesi ve böylece Hırvat ulusal sorununun çözülmesidir.¹¹ Hırvatistan ile ortak devlet kurma olasılığını düşünen ve Hırvatlarla irtibata geçen ilk Sırp politikacı İliya Garaşinin olmuştur. ‘Büyük Sırbistan’ düşüncesinin mimari olan Garaşinin, Yugoslavyacılık düşüncesine Sırp milliyetçiliği ruhuyla yaklaşmıştır. Aslında Sırbistan’ın aklında Sırp’ların hegemonyası altında bağımsız bir devletin kurulması veya ‘Büyük Sırbistan’ düşüncesinin gerçekleşmesi olmuştur. Slovenya ise, Güney Slavları tek bir etnik topluluk olarak görmüş ve bu topluluğun dil ve kültürel kimliğinin muhafaza edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Diğer bir deyişle Slovenya, daha ılımlı bir milli program geliştirerek Güney Slavlar arasında bir kültürel birliği öngörmüştür. Bu noktada Bosna-Hersek, Makedonya ve Kosova’nın bir milli program geliştirmemesi dikkat geçen bir husus olarak görülmüştür. Çünkü bu devletlerde milliyetçi hareketlerin yokluğu, Balkan bölgesinde ‘milliyetçi çağ’ başladığında onların kaderini belirlemiştir. Milli programları geliştiren devletler ise ‘milliyetçi çağ’ başladığında, birleştirici bir unsur olan ‘Yugoslav kimliğini’ unutarak bu programların perde arkası -kötü- amaçlarına ve kendi çıkarlarına dönmüştür.

Dördüncü olarak ‘Millet Sistemi’, Balkan bölgesindeki etnik gruplaşmaların ve Balkan halklarının ortak devletinin kurulma ve parçalanmasının esas nedeni olarak gösterilmiştir. Malum o dönemde Osmanlılar, etnisite kavramı ekseninde bir politika izlememişlerdir. Toplumsal farklılaşmanın esası dini unsura dayanmıştır. Daha doğrusu ‘Millet Sisteminin’ üyeleri Müslüman, Ortodoks, Ermeni ve Yahudi olarak dinsel kimlik ilkesine göre örgütlenmiştir.¹² Fakat Osmanlı Devleti’nin resmi dini İslam olduğu için Balkan coğrafyasında yüzyıllar boyunca Müslüman olmayan nüfus Müslümanlar tarafından yönetilmiş ve bölgenin ‘İslamlaşması’ olgusuna yol açtığı görülmüştür.¹³ Bu olgunun en ilginç örneği Karadağ devletidir. 1496 yılında İvan Crnojeviç tarafından yönetilen Karadağ, Osmanlı İmparatorluğu’nun fethettiği son Ortodoks devletlerinden biridir.¹⁴ Ancak fethedilmeden önce, 1485’te İvan Crnojeviç en küçük oğlunu (Stanişa) II. Mehmet’e göndermiştir. Mehmet’in

¹⁰ Grigorieva, 2009: 15.

¹¹ Subotić, 2018: 76-77.

¹² Şenişik, 2011: 25.

¹³ Karpat, 2001: 4.

¹⁴ Šarkinović, 2013: 227.

yanında, Staniša kendi iradesiyle İslam'a geçmiş ve ismi Skenderbeg Crnojeviç olmuştur.¹⁵ Bu noktada 'kendi iradesiyle İslam'a geçme' cümlesi kilit kavramdır. Çünkü 'zorla İslamlaştırma' stratejisi, mit haline gelerek Balkan halklarının zihniyetinde yerleştirilmiş ve Türk/Müslüman karşıtı duyguların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Son iki yüzyıl boyunca 'İslamlaştırma' olgusu geçirdiği tüm dönüşümlere rağmen günümüzde bile yapılan araştırmaların çoğunda 'din baskısı' sabit bir unsur olarak kalmayı başarmıştır. Sırp tarihçiler genelde Balkan bölgesinde cereyan eden 'İslamlaştırma' olgusunu Osmanlı devlet sisteminin fiziksel veya psikolojik baskısı olarak değerlendirmiştir. Ayrıca bahsi geçen tarihçiler 'din baskısı' unsuruna ilişkin olan kurdukları hipotezleri 'devrişme sistemi' üzerinde ıspatlamaya kalkışmıştır. Bu şekilde 'devrişme sistemi' İslamcılığın temel direklerden biri olarak resmedilmiştir. Oysaki 'devrişme sistemi' Osmanlı gücünün güçlendirmesine yönelik olan ve 'İslamlaştırma' stratejisi ile neden-sonuç ilişkisi olmayan bir askeri önlem olduğu açık bir şekilde belirtilmiştir.¹⁶ Osmanlı Devleti, 'zorla İslamlaştırma' stratejisinin yerine her dini grubu kendi benliğiyle başbaşa bırakarak bu dönemde dünyanın bir başka yerinde örneğine rastlanmayan toleranslı bir yönetim örneği sergilemiştir. Hatta XV ve XVI yüzyıllarda dönemin en önemli büyük gücü olan Osmanlı Devleti, söz konusu baskı politikaları uygulamış olsaydı, dil baskısı bu stratejinin bir parçası olurdu ve günümüzde Balkan bölgesinde Türkçe bilinirdi. İşte Balkan halkları, serbest bir şekilde kullandıkları 'dil' kavramı ekseninde farklı etnik bilinçlerini geliştirmiştir. Bu anlamda 'Millet Sistemi', sadece dil ve kültür serbestliği için suçlanabilmektedir. Demek ki Balkan coğrafyasında etnik gruplaşmalar 'Millet Sistemi' tarafından değil, uluslararası sistemin yapısında yaşanan değişikliklerden kaynaklanmış ve 'dışardan' tetiklemiştir.

XIX yüzyılda Osmanlı Devleti gücünü kaybederken, milliyetçi hareketler dini ayrımcılık ilkesine bağlanmaya başlamıştır. Bunun temel nedeni Avrupalı aydınların, Türklerden kurtuluş mücadelesinin sadece Batı tarzındaki milliyetçiliğe dayanan bir ayaklanmayla başarılı bir şekilde sonuçlanabileceğini iddia etmesidir.¹⁷ Bu şekilde teşvik edilen Balkan halkları 1918'de Osmanlı ve Avusturya-Macaristan'ın kalıntıları üzerinde Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı adı altında ortak devletini kurmuştur. Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nın isminden de görüldüğü üzere barındırdığı tüm devlet/ulusların varlığı tanınmış ve Sırp hegemonyası altında kurulmuştur. Örneğin Sırbistan, 1918'de kendi toprağının bir parçası olarak algıladığı Karadağ'ı işgal etmiş¹⁸, Makedonya da aynı kaderi yaşamış, Kosova yok sayılmış¹⁹ ve Bosna-Hersek ise başka çare görmeyerek Balkan halklarının ortak devletine giden trene son anda

¹⁵ Şekularac, 2013: 15-16.

¹⁶ Aleksov, 2003: 246-247.

¹⁷ Shaw ve Shaw, 1977: 146-147.

¹⁸ Poláčková ve Van Duin, 2017: 27.

¹⁹ Güveloğlu, 2009: 41.

binerek devlet olarak tanınmamıştır.²⁰ Bu durum Hırvatistan'ın bağımsızlık taleplerini kuvvetlendirmiş ve Hırvat milliyetçiliğinin yükselmesine de neden olmuştur. Yükselen ve Krallığı'nın varlığını tehdit eden Hırvat milliyetçiliğini engelleme amacıyla, 'Yugoslav kimliği' yine gündeme getirilmiş ve 3 Ekim 1929'da Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nın yerini Birinci Yugoslavya olarak anılan Yugoslavya Krallığı almıştır.²¹ Ancak kısa zaman içinde bu devletteki isim değişikliği, Balkan bölgesinin tarihinde milliyetçi hareketlere tedbir olarak alınan ümitsiz bir girişim olmuştur.

Balkan coğrafyasında Avrupa tarzında geliştirilen milliyetçi hareketler, Avrupa'nın vadettiği özgürlüğü getirmemiş, aksine Balkan halklarının dil, din ve etnisite kavramları açısından karmaşık yapısından dolayı 'işgalçi/dışsal güçlere' karşı milliyetçi özgürlük mücadelesini, 'işsel' kanlı çatışmalara dönüştürülmüştür. Diğer bir deyişle Balkan halkları, topraklar üzerinde hak iddia ederek birbirlerine girmiştir. Böylelikle Balkan coğrafyasında, sonunda Yugoslavyacılık fikrini öldürecek olan 'Büyük Sıbistan' ve 'Büyük Hırvatistan' şeklindeki milliyetçi politikalar ortaya çıkmıştır. Ama düşünülenin aksine Balkan halklarının kanlı çatışmaları, birbirlerine karşı geliştirilen milliyetçi hareketler tarafından değil Almanya'nın Yugoslavya'ya agresif saldırısıyla durdurulmuştur. Almanya'nın arkasından İtalya, Macaristan ve Bulgaristan harekete geçerek Yugoslavya'yı işgal etmiştir. İşgalci güçler, Yugoslavya'nın yapay bir devlet olduğunu ve Sırp hegemonyası altında köleleştirilmiş halklarının özgürleştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Üstelik işgalci güçler, mağlup olmuş Yugoslavya devletinin yeniden kurulmasını önlemek amacıyla bazı etnik grupları destekleyerek diğerleri bastırarak bu topraklarda yaşayan nüfusu birbirlerine karşı çevirmiş ve kendi toprak isteklerini tatmin etmiştir. Yugoslavya birbirlerinden yalıtılmış on üniteye bölünmüştür. Bu şekilde 17 Nisan 1941 tarihinde Birinci Yugoslavya olarak anılan devlet, iç çatışmalar yüzünden değil Avrupalı 'dış güçlerin' saldırısı nedeniyle dağılmıştır.²² Kaldı ki Balkan coğrafyası, Yugoslavya'nın kurulmasından bu devletin dağılmasına kadar Avrupalı büyük güçlerin bir 'rekabet sahnesi' veya bir 'satranç tahtası' olmuştur.²³ Buna rağmen bölgede cereyan eden olumsuz, etnik nefretle dolu ve son derece kanlı gelişmeler Avrupa kıtasıyla değil, Osmanlı dönemi/yönetimi ile ilişkilendirmektedir.

Türkiye'de Birinci Yugoslavya'nın varlığının bile bilinmemesi, bu tez konusunun ele alınmasının beşinci sebebi olarak değerlendirilebilir. Zira Yugoslavya'nın bahsi geçtiğinde Türklerin aklına, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından 29 Kasım 1945 tarihinde Josip Broz Tito

²⁰ Kamberovic, 2017: 66-67.

²¹ Troch, 2010: 232-233.

²² Perović, 2015: 25-26.

²³ Gallagher, 1997: 65.

önderliğinde kurulan İkinci Yugoslavya gelmektedir.²⁴ Fakat Türklerin bu düşüncesi de yersiz değildir, çünkü Tito'nun kurduğu yönetim, Yugoslavya'nın ismini dünya çapında tanıtmıştır. Aslında Tito, Yugoslavya'da 1945 ve 1980 yılları arasında sürecek olan mutlak iktidarını kurmuştur.²⁵ Buna rağmen her ne kadar ünlü Alman siyasi teorisyenlerinden birisi olan Hannah Arendt bile mutlak iktidarların terör ve çatışmalarla sonuçlanmasının doğal olduğunu dile getirirse de,²⁶ Tito'nun mutlak iktidarı Yugoslavya'nın liberalleşmesine yönelik olmuştur. Her şeyden önce Tito, Birinci Yugoslavya'da yok sayılan Bosna-Hersek, Karadağ, Makedonya'yı ayrı devlet olarak tanımış ve Kosova'ya özerk bölge statüsü vermiştir. Tito'nun Yugoslavya'sı, altı cumhuriyet (Hırvatistan, Slovenya, Bosna-Hersek, Sırbistan, Karadağ, Makedonya) ve Sırbistan'a bağlı iki özerk bölgeden (Kosova ve Voyvodina) oluşan federal bir devlet olarak kurulmuştur.²⁷ Tito'nun kuvvetlendirmek istediği 'Yugoslavyacılık' düşüncesi, Osmanlı Devleti'nin de geçmişte bölgede uyguladığı farklı kültür ve dinlerden oluşan bu mozaikten tekrar bir arada yaşama ilkesinin canlandırılma çabası da felaketle sonuçlanmıştır. Çünkü Tito'nun ölümünün ardından Osmanlı döneminde olduğu gibi Balkan coğrafyasında etnisite ekseninde gruplaşmalar ve aşırı milliyetçi hareketler tekrar gündeme gelmiştir. Teorik açıdan bakıldığında milliyetçilik, kültürel açıdan -kendini dezavantajlı/bastırılmış- gibi hisseden bir toplumun reaksiyonudur.²⁸ Bu bağlamda Osmanlı döneminde 'Millet Sistemi', Balkan Ortodoks halklarının kültürel anlamda bastırılmış olduklarına yönelik duyguları uyandırarak milliyetçi programların geliştirilmesine yol açmıştır. Yugoslavya döneminde ise Sırbistan'ın hegemonik eğilimleri, diğer devletlerin kültürel anlamda tehdit altında yaşadıkları ve 'Sırbofobya' duygusuna neden olarak farklı milliyetçi hareketleri ortaya çıkartmıştır. Zaten insanlar, belirli bir düzen yıkılınca toplumsal umutsuzluk duygusuna karşı etnik veya milli kimliğe sarılmaktadır. Ayrıca böyle bir gerileme durumunda etnik grup, tehdit hissini yönelteceği 'düşmanı' belirleyerek ona karşı savaşmak için hazırlıklara başlamaktadır.²⁹ Bu şekilde Balkan bölgesinin en büyük trajedisi başlamıştır.

Altıncı olarak aslında Yugoslavya, parçalanmasından bu güne kadar yaklaşık otuz yıl geçmesine rağmen günümüzde bile hala tartışılan bir konudur. Bunun temel nedeni, entelektüel akademik çevre tarafından bu devletin dağılmasına yol açan farklı sebeplerin sıralanmasıdır. Bu bağlamda bazı akademisyenler/yazarlar, Balkan halklarının karşılıklı 'eski düşmanlığı' argümanını ortaya koyarak Yugoslavya'nın parçalanmasını açıklamıştır. Bu argümanın temel

²⁴ Ekmečić, 2008: 512.

²⁵ Nation, 2003: 69.

²⁶ Arendt, 1976: 6-7.

²⁷ Anderson, 1995/6: 5.

²⁸ Plamenatz, 1973: 27.

²⁹ Kristeva, 1993: 2-3.

varsayımı, Balkan halklarının birbirlerinden hoşlanmaması ve Yugoslavya'yı 'yapay' bir proje olarak algılaması olgusunun bu devletin ayrılmasına neden olduğu şeklinde özetlenmiş olmasıdır.³⁰ Hatta bu akademisyenler/yazarlar tarafından Yugoslavya'nın dağılmasında, 'dışsal' faktörlerin değil 'iç' aktörlerin politikalarının bir sonucu olduğu ileri sürülmüştür.³¹ Bu görüşün devamında, Balkan halklarının birbirlerini öldürme kolaylığı tarihi veya genetik bir kader ve olgu olduğu eklenmiştir.³² Bu sorun üzerinde daha kapsamlı analiz yapan akademisyenler/yazarlar ise Yugoslavya'nın dağılmasında hem 'iç' (Balkan halklarının 'eski düşmanlığı') hem de 'dış' (Batı dünyasının özellikle Avrupa'nın müdahalesi) faktörlerinin önemli rol oynadığını iddia etmişlerdir.³³ Ayrıca Balkan halklarının 'eski düşmanlığı' veya 'iç' faktörler arasında 'Osmanlı mirası' ve 'Millet Sistemi' olgusunun önemine de vurgu yapmışlardır.

'Osmanlı mirası' olgusunun Yugoslavya'nın dağılmasındaki etkisi, 'Millet Sistemi'nin' yapısı üzerinden takip edilebilmektedir. Daha doğrusu 'Millet Sistemi', Osmanlı Devleti'nin barındırdığı nüfusu 'Müslüman ve Müslüman olmayan' şeklinde ayırırken bu iki kategorinin kapsadığı vatandaşların arasına nefret tohumları atmıştır. Hatta Müslüman olmayan nüfus tarafından, -Osmanlı Devleti'nin son yıllarında- Osmanlı yönetimi, bir 'seçilmiş travma' olarak algılanmaya başlamıştır. Yugoslavya örneğinde gözlemlendiği üzere sanki liderler, 'seçilmiş travma' olgusunu yeniden etkinleştirme yöntemlerini en iyi bilen aktörler olmuşlardır. Çünkü etnik, dini ve ulusal kimlik bilinci uzun bir dönem içinde 'uykuda' kalabilmektedir. Yine de bahsi geçen kimlik bilinci, 'seçilmiş travma' olgusu sayesinde yeniden etkinleştirilerek güçlü bir psikolojik araç haline getirilebilmektedir.³⁴ Bu şekilde Balkan bölgesinde, zamanında 'Millet Sistemi'nin' özünü oluşturan din kavramı güçlü bir siyasi faktör haline gelmiş ve günümüze dek toplumsal hayat üzerinde etkisini korumuştur/korumaktadır. Üstelik din kavramı, Balkan coğrafyasındaki milliyetçi hareketlerin ve milli kimliğin oluşumunda merkezi bir rol oynadığı genel olarak kabul edilmektedir. Bundan böyle Balkan halkları, din ve etnisite kavramlarını karıştırmaya başlamış ve 'etnik milliyetçiliği' geliştirerek Yugoslavya'yı parçalamıştır.³⁵

Yedinci olarak bu çalışmada 'Osmanlı mirası' ve 'beş yüz yıl Osmanlı esareti' söylemi, milliyetçi hareketlerin veya 'ruhsal durumun' bir parçası olarak ele alınmıştır. Zaten genelde

³⁰ Wachtel ve Bennett, 2009: 15.

³¹ Gallagher, 2003: 2.

³² Gallagher, 2001: 10.

³³ Todorova, 2009: 185.

³⁴ Volkan, 2001: 88.

³⁵ Taji-Farouki ve Poulton, 1997: 8.

milliyetçilik, ‘ruhsal durum’ olarak nitelendirilmektedir.³⁶ Balkan halklarının ortak hafızasında, hep aşırı olumsuz şekilde yorumlanan Osmanlı yönetimi bir ‘esaret dönemi’ olarak kazanmış ve bölgenin dramatik tarihinde bu dönem canlandırılarak hep ‘silah çağırısı’ yapılmıştır. Asıl soru, Balkan halkları neden bu ‘silah çağırısına’ sadece belirli dönemlerde yönelmiştir? Bu sorunun cevabı, milliyetçi teorilerin açıklanmasında yatmaktadır. Çünkü Balkan halklarının hafızasında her zaman var olan ‘Osmanlı esaret dönemi’ bu coğrafyada sadece milliyetçi hareketler canlandırıldığında silahlı çatışmaya dönüşmüştür. Hatta tarihsel gerçeklere başvurulduğunda Balkan coğrafyasında, Osmanlı yönetiminin sürekli olumsuz bir şekilde resmedilmesine rağmen Osmanlı Devleti’nin son yıllarına kadar yıkıcı bir karaktere sahip olmadığı açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Demek ki Osmanlı döneminin olumsuz yorumlanması, Balkan halklarının milliyetçi düşüncelerinin gelişmesiyle ve Avrupalı kimliği inşa etme teşebbüsüyle doğrudan bağlantılıdır. Bu nedenle Balkan devletlerinin, Osmanlı döneminin bir ‘esaret dönemi’ olarak resmedilmesi ve ‘Osmanlı mirasının’ reddedilmesi aslında Avrupa külütürüne ait olduklarını göstermek için üstlendikleri yüzeysel bir girişim olarak değerlendirilmiştir.³⁷

Balkan halkları, zamanla Osmanlı yönetiminin bir kalıntısı olan ‘çok etnikli’/‘çok kültürlü’ yapısını Avrupa’nın külütürüne daha yakın olan ‘homojen etnik devlet’ modeliyle değiştirme fikirleri geliştirerek Yugoslavya’yı parçalamıştır. Bunun en belirgin göstergesi Yugoslavya’nın dağılma sürecinde Slovenya’nın, Avrupa’nın organik parçası olduğunu dile getirerek Balkan bölgesinden kaçma macerası; Hırvatistan’ın, tarih boyunca Avrupa’yı yıkıcı ve tiranist Osmanlı gücünden koruduğu, kültürel açıdan diğer Balkan halklarından daha üst seviyede bulunduğunu ve Avrupalı bir kimliğe sahip olduğunu iddia etmesi veya Sırbistan’ın özellikle Bosna ve Kosova’daki kanlı savaşlarda Osmanlılardan intikam alması ve bu devletleri ‘Türk/Müslüman’ nüfusundan temizleyerek homojen etnik bir devlet kurma çabasında görülmüştür. Avrupa ise, Balkan bölgesini bir ‘satranç tahtası’ olarak gördüğünü tam da Yugoslavya’nın parçalanma sürecinde açık bir şekilde göstermiştir. Bunun en somut örneği Avrupa’nın, kimliksel açıdan kendisine daha yakın bulduğu ve kendi ‘mirası’ olarak algıladığı Sloveya ve Hırvatistan’ın bağımsızlığını tanıyarak Yugoslavya olarak bilinen bir devletin resmi olarak tarihe karışmasına neden olmasıdır.³⁸ Avrupa’nın ‘miras’ olgusu ekseninde davranması, aynı bölgede kendi ‘mirasına’ sahip olan Türkiye’nin Yugoslavya konusunda tavrının değişmesine neden olmuştur. Daha doğrusu Avrupa nasıl Slovenya ve Hırvatistan’ın arkasında durduysa, Türkiye de Bosna ve Kosova savaşı sırasında çok kanallı diplomasi çerçevesinde

³⁶ Kohn, 1965: 9.

³⁷ Cupcea, 2012: 123.

³⁸ Bazerkoska ve Dokmanović, 2017: 109.

daha aktif bir politika izlemiştir. Kaldı ki Yugoslavya'nın dağılma ve Balkan bölgesinde bağımsız devletlerin kurulma süreci, derin geçmişe kadar uzanan bir 'miras' ve 'kimlik' meselesi olarak değerlendirilebilmektedir.³⁹ Bu nedenle her aktörün 'benlik algısı' (kimlik ve çıkar) diğer aktörlerin diplomatik jestlerinin bir ürünü olduğunu ve yeni jestler ekseninde kimlik kavramının (benlik algısı) da yeniden şekillendirildiğini ileri süren konstrüktivist yaklaşım, bu çalışmaya ışık olmuştur.⁴⁰

Geleneksel teoriler, Soğuk Savaş'ın sona ermesini ve uluslararası sistemde yaşanan değişimi öngörme ve açıklama konusunda yetersiz kalmıştır. Bu kapsamda sözkonusu teorilere yönelik eleştiriler çoğalmıştır. Yosef Lapid'in uluslararası ilişkilerde "Üçüncü Büyük Tartışma" (Third Great Debate) adlı eseri bu görüş ayrılığının çıkış noktası olmuştur. Bu şekilde 1980'lerin sonu ve 1990'ların başı itibariyle pozitivism'e karşı post-pozitivist düşünce ortaya konulmuştur. Pozitivizm genelde ampirizm anlamına gelmektedir. Pozitivizm ve ampirizm terimleri, gerçeğin dünyanın gözlemlenmesinden kaynaklandığını ifade etmektedir. Diğer sözleriyle bilimsel bilgi, objektif gözlem veya deneyime dayalı bir gözlemdir. Buna karşın post-pozitivist yaklaşım, objektif bilimsel bilgi edinme olasılığı konusunda şüpheci bir tavır takınmaktadır. Onların görüşüne göre bilimsel teoriyi dayandıracak tartışılmaz ve objektif bir epistemolojik temeli yoktur. Gerçek statik olmaktan ziyade sürekli yeniden inşa edilen, savunulan ve sorgulanan bir olgudur. 1980'li yıllarda bu platform uluslararası ilişkiler disiplinine girince alanın temel varsayımlarını sorunsallaştırmıştır. Fakat post-pozitivizm, uluslararası ilişkiler disiplininde ortaya konulan ve tartışılmaz gerçekler olarak kabul edilen tüm olguları sorgulanabilir hale getirmiştir. Tarihi bir şekilde teorileşmeye çalışan diğer teorik platformların aksine post-pozitivizm teoriyi tarihselleşmek amaçlamıştır. Post-pozitivizm, dünyadaki gelişmelerin anlamasına yönelik alternatif bir model sunmak yerine tarihsel olarak bu gelişmelerle ilgili olan bilgi edinme sürecinin arkasındaki güç oyunlarını açıklamaktadır. Çünkü tarih farklı dönemlerde yaşananların yeniden yapılaması değil, yaşananların anısı ile devamlı bir oyundur. Post-pozitivizm yaklaşımına göre odak noktası artık geçmiş değil, günümüz ve tarih (geçmiş) arasındaki uyumsuzluktur veya günümüzde tarih (geçmiş) ile ilgili konuşmak adına kullanılan dildir. Demek ki günümüzde geçmiş yeniden yapılandırırsa günümüzün geçmiş tarafından damgalandığını anlamına gelmektedir.⁴¹ 'Eleştirel Realizm'⁴² olarak adlandırılan post-pozitivizm, üniter bir felsefi platform değildir. Aksine post-pozitivist teoriler, birbirleri ile sadece uzaktan ilişkili olan kafa karıştırıcı felsefi söylemlerin birleştirici

³⁹ Guelke, 2010: 2.

⁴⁰ Copeland, 2006: 1.

⁴¹ Ankersmit, 1989: 151-153.

⁴² Groff, 2004: 8-9.

unsuru olarak ortaya çıkmıştır. Diğer bir deyişle pozitivist teorilerin çöküşünden doğan post-pozitivizm, bilim ve bilime dair kısıtlı düşüncelerimizi genişletmeyi amaçlayan bir yaklaşımdır. Lapid'in düşüncesine göre, pozitivist teoriler ve bilimsel yöntemler uluslararası sistemin açıklanmasında başarısız olmuştur. Pozitivizme ve materyalist yaklaşımlara dayanan bu teoriler, steril ve sınırlı bir bakış açısında kilitlemiştir. Bunun aksine post-pozitivizm, pozitivist ve aşırı materyalist yaklaşımları reddeden ve bilim insanını 'sosyal-entelektüel-etik' bir kompleks ilişkilerinin merkezine yerleştiren alternatif bir felsefi platformdur.⁴³

1980'lerin sonundan itibaren uluslararası ilişkiler teorisinde hakim bir paradigma olan realizm, yükselen konstrüktivist paradigmanın 'saldırısı' altında bulunmaktadır. Bahsi geçen saldırının asıl hedefi, Kenneth Waltz'ın 1979'de yazdığı 'Uluslararası Siyaset Teorisi' adlı eserinden ilham alan neo-realist teorisyenler olmuştur. Bu tür realistlere göre dünya siyaseti/uluslararası sistemi, sadece 'anarşi' ve 'güç dağılımı' kavramlarının ekseninde şekillendirilmektedir.⁴⁴ Bunun aksine konstrüktivistler, neo-realist teorisyenlerin daha belirleyici faktörü veya aktörlerin kimlik ve çıkarları oluşturularak onların davranışlarını şekillendiren 'ortak fikir' kavramı kaçırdığını ileri sürmüştür. Buna bağlı olarak konstrüktivistler, hem neo-realizm hem de neo-liberal teorilere bir takım eleştiriler getirmişlerdir. Bu eleştiriler her iki kuramı, devlet davranışlarını açıklarken aşırı derecede anarşi ve güç kavramlarını vurgulamaları, materyalist ve maddi faktörlere fazla önem vermeleri ve diğer unsurları göz ardı etmeleri ile suçlamıştır. Konstrüktivizmin öncülerinden Alexander Wendt'e göre, materyalist ve çıkar odaklı geleneksel uluslararası ilişkiler teorileri 1990'ların etnik, dini ve ideolojik çatışmalarıyla karmaşık bir hale gelen uluslararası sistemde oluşan beklenmedik ve büyük değişiklikleri açıklamada istenilen seviyeye ulaşamamıştır.⁴⁵ Bunun en somut örneği 1990'larda Sovyetler Birliği'nde (SSCB) ve Balkan bölgesinde cereyan eden etnik gruplaşmalar, dini çatışmalar ve ideolojik çerçevede kolektif (komünist) sistemin çökmesidir. Bu çatışmaların perde arkasında, bir 'kimlik arayışı' veya 'kimliğini yeniden inşa etme' çabası gözlemlenmiştir. Bu anlamda konstrüktivistlerin inovasyonu, uluslararası sistemin sosyal yapısı üzerinde vurgu yaparak özdeşleşme olgusu veya 'biz' ve 'öteki(ler)' kavramlarını ortaya çıkarması şeklinde özetlenebilmektedir. Örneğin Soğuk Savaş döneminde, uluslararası sistemin sosyal yapısı Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) ve SSCB'nin sabit kimlikleri ekseninde şekillendirilmiştir. Böyle bir ortamda diğer aktörler, kendilerini ABD veya SSCB ile özdeşleştirerek 'biz' ve 'öteki(ler)''- 'dost' ve 'düşman' bilinci geliştirdikleri için bu düzen 'iki kutuplu' bir sistem olarak nitelendirilmiştir. Böylelikle konstrüktivistler, realizm yaklaşımının

⁴³ Lapid, 1989: 239-247.

⁴⁴ Waltz, 1979: 128.

⁴⁵ Ertem, 2015: 180-181.

‘materiyalist çıkar’ şeklindeki esas varsayımın karşısında ‘ortak fikir’ olgusunu ortaya koymuştur. Aslında kontrüktivistlerin esas görüşü basittir: güç ve çıkar kavramları ‘ortak fikir’ olgusundan oluşmaktadır.⁴⁶

Sosyal yapı içerisinde bulunan ‘dost/düşman’ veya ‘biz/öteki’ gibi fikirlerden oluşan ilişkileri kabul etmeyen realizmin materyalist yaklaşımı, uluslararası sistemi güç kavramı ekseninde maddi unsurlarının anarşi içerisinde dağılması olarak tanımlamaktadır.⁴⁷ Diğer bir deyişle, geleneksel teorilerin dünya siyasetini açıklamadaki yetersizliklerinin nedeni devletlerin davranışlarını belirleyen ve maddi olmayan kavramları göz ardı etmelerinden kaynaklanmaktadır. Örneğin, dost gördüğü İngiltere’nin yanında düşman gördüğü Kuzey Kore’nin sahip olduğu nükleer silahlar ABD için aynı anlamı taşımaz. Burada devletlerarası dostluk ve düşmanlığın maddi değil, sosyal (toplumsal) kavramlarla açıklanabileceğine değinmekte fayda vardır.⁴⁸ Dolayısıyla, aktörler arasında inceleme yaparken sahip oldukları kimlikler ve gerçekleştirdikleri eylemler arasında bir bağ kurularak inceleme yapılması gerektiği söylenebilmektedir. Ayrıca uluslararası politikanın yapısının esasını maddi değil, sosyolojik temeller oluşturmaktadır. Sosyolojik temeller aktörlerin yalnız eylemlerine değil, aynı zamanda kimlik ve çıkarlarına da anlam vermektedir.⁴⁹ Bunun da ötesinde konstrüktivizm uluslararası sistemin sabit görülemeyeceğine, dünyadaki herhangi bir gelişmeyle bile bir bölümünün değişebileceğini savunmaktadır. Bu çerçevede konstrüktivistler, siyasal yapının rasyonel çabalar ve çıkarların ürünü olarak hayatta kalmadığını öne sürmüşlerdir. Neo-realizmin ileri sürdüğü siyasal yapının rasyonel ve çıkarıcı davranışlardan oluştuğu varsayımı ile konstrüktivistler aynı görüşte değillerdir. Bu noktadan hareketle ‘toplumsal gerçeklik’ (socially constructed reality) tezini savunan Berger ve Luckmann’ın, etrafımızda bildiğimizi sandığımız ve gerçeklik olarak algıladığımız her şeyin aslında sorguya açık bir yapısı olduğuna⁵⁰ dair düşüncesi dikkat çekmiştir. Aslında bu düşünce, Berlin duvarının yıkılmasıyla kendini kanıtlamıştır. Berlin duvarı sadece fiziksel bir bölünmenin işareti değildi. Soğuk Savaş’ın soğukluğunun simgesi ve iki kutuplu uluslararası sisteminin baş sembolü olmuştur. Mantıklı olarak bu duvar yıkılınca, iki kutuplu uluslararası sistem son bulmuş, Soğuk Savaş sonrası dönem⁵¹ başlamış ve dünyadaki bütün olgular sanki başa dönmüştür. Bu dönemin en belirgin özelliği belirsizliktir. Çünkü Berlin duvarı yıkılınca sanki o döneme kadar inşa edilen düzen geçerliliğini kaybederek yıkılmıştır. Dünya düzeninin yeniden tanımlanması gerekmiş

⁴⁶ Kratochwil, 2006: 24.

⁴⁷Wendt, 1999: 16.

⁴⁸Wendt ve Friedheim, 1995: 692.

⁴⁹Wendt, 2005: 201.

⁵⁰Berger ve Luckmann, 1966: 13-14.

⁵¹Kantarıcı, 2012: 50.

ve her şey 'kaleminden' başladığı gibi ilk olarak teorisyenler harekete geçmiştir. Bu şekilde Soğuk Savaş sonrası döneme ilişkin yeni bakış açıları ortaya konulmuştur. Francis Fukuyama 'Tarihin Sonu ve Son İnsan' adlı eserinde liberalizmin egemenliğinde yeni dünya düzeninin ve çatışmaların sonunu hemen ilan etmiştir.⁵² Samuel P. Huntington, 'Medeniyet Çatışması' adlı eserinde sunduğu fikirlerle Fukuyama'nın görüşüne meydan okumuştur. Huntington, devletlerin sınırları içinde çatışmaların yerini medeniyetler arasındaki çatışmaların alacağı varsayımında bulunmuştur. Onun düşüncesine göre, devlet ve halklar arasındaki en önemli farklılık artık ideolojik veya ekonomik değil, kültürelidir.⁵³ Buna karşın Immanuel Wallerstein, Soğuk Savaş sonrası dönemin neo-imperyalist bir dönem olduğu iddiasında bulunmuştur. Aslında Wallerstein, ABD'nin yüksek riskli bir neo-emperyalizm politikasını sürdürdüğünü dile getirmiştir. Demek ki Amerika, küresel egemenliği ile sonuçlanacak olan bir imparatorluk inşası teşebbüsünde bulunmuştur.⁵⁴ Bu dönemde Antonio Gramsci tarafından ortaya konulan 'kültürel hegemonya' şeklindeki hipotez akademik çevresinde yeniden önem kazanmıştır. Gramsci'ye göre bir devletin egemenliği artık sadece hukuk, askeri güç ve ordu ile değil, yönetilenlerin rızasıyla empoze edilmektedir. Diğer bir deyişle yönetici ve yönetilenler uzlaşmaya varmaktadır. Bu şekilde hegemon devlet, meşru bir güç olarak kabul edilir ve yönetilenler onun egemenliğinde kendi çıkarlarını gerçekleştirebileceklerini düşünmektedir.⁵⁵ Görüldüğü üzere bu teorisyenler daha çok maddi olmayan unsurlara odaklanmış ve bu tarih itibarıyla pozitivist/materyalist yaklaşımlar gücünü yitirmeye başlamıştır. Buna rağmen Soğuk Savaş Sonrası dönemi anlamlandırmaya çalışan teorisyenlerin çoğu, aceleci davranmışlardır. Çünkü Soğuk Savaş Sonrası dönemde cereyan eden beklenmeyen çatışmalar, ortaya konulan teorilerin çerçevesinde açıklanamamıştır. Bu nedenle Soğuk Savaş sonrası dönem Fukuyama'nın iddia ettiğinin aksine 'Tarihin Sonu' değil, daha çok 'Tarihin başlangıcı' olduğu denilebilmektedir. Sanki bütün şeyler Birinci Dünya Savaşı'nın öncesine, imparatorluklar'ın dönemine dönmüştür. Sadece bu dönemi farklı kılan en önemli özellik, askeri gücün ve materyalist yaklaşımların değer kaybetmesidir. Bunun en belirgin göstergesi SSCB ve Yugoslavya'nın dağılmasıdır.

Her ne kadar Berlin duvarı hızlı bir şekilde yıkılmış olsa da, SSCB ve Yugoslavya'daki kolektif sistemler parça parça dağılmıştır. Bu iki devletin dağılması ile sanki Fransız Devrimi'nin milliyetçi hareketleri yine canlandırılmış, Osmanlı ve Avusturya-Macaristan imparatorlukları döneminde yaşanan etnik gruplaşmalar yine gündeme gelmiş, sanki tıpkı Birinci

⁵² Fukuyama, 1992: 263.

⁵³ Huntington, 1996: 19-21.

⁵⁴ Wallerstein, İ., 'U.S. Weakness and the Struggle for Hegemony', <https://monthlyreview.org/2003/07/01/u-s-weakness-and-the-struggle-for-hegemony/>, (erişim tarihi: 02.12.2018).

⁵⁵ Femia, 1981: 38-40.

ve İkinci Dünya Savaşı'nın ardından hayatta kalma mücadelesi tekrar başlamıştır. Ayrıca kolektif sistemlerin dağılmasında yaşananlar, Soğuk Savaş sonrası dönemde aceleyle ortaya konulan teorilere meydan okumuştur. Soğuk Savaşın sona ermesi ile demokrasi ve serbest piyasaların özgürlük ve refah getirecekleri iddiaları gerçekleşmemiştir. Aksine demokrasi ve özgürlük etnik bilincin yükselmesine neden olmuştur.⁵⁶ Bunun temel nedeni, bahsi geçen teorilerin kaçırdığı -devletlerin kimlik ve çıkarlarının doğrudan uluslararası sistemin şekline bağlı olması- şeklindeki önemli varsayımdır.

Uluslararası sistemin değişmesi devletlerin kimlik ve çıkarlarının yeniden tanımlanmasına neden olmaktadır.⁵⁷ Bunun en somut örneği, Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından uluslararası sistemde cereyan eden değişiklikler ekseninde SSCB ve Yugoslavya coğrafyasında kimlik ve çıkar kavramlarını yeniden inşa etmesidir. Yine de bu iki bölgede farklı senaryo yaşanmıştır. Sovyetler'in sonunu getiren Rus karşıtı milliyetçi hareketler iken, Yugoslavya'nın dağılması kendi sınırları içerisinde yer alan milletlerin birbirini katletmeleri ile gerçekleşmiştir.⁵⁸ Fakat Yugoslavya'nın dağılmasına giden yolda patlak veren Kosova krizi, 1980'lerde Gorbaçov'un 'Glastnost ve Prosterika' politikalarını ilan etmesi ile aynı döneme denk gelmiştir. Teorik açıdan değerlendirildiğinde Wendt, Gorbaçov'un 'Glastnost ve Prosterika' politikaları ile aslında tek taraflı olarak Soğuk Savaş'ın sonuna gelindiğini ilan ettiğini ileri sürmüştür.⁵⁹ Eğer Gorbaçov'un bu politikaları Soğuk Savaş'ın sona ermesinin teorik temeli olarak düşünülürse, o zaman Kosova krizi bu durumun ilk somut kanıtı olmuştur. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle iki kutuplu uluslararası sistemin yapısı da sona ermiş ve Kosova krizinin patlak vermesiyle Yugoslavya devlet modeli de kriz dönemine girmiştir. Artık Osmanlı öncesi ve sonrasında hakim olan çatışma ortamına girerek, Yugoslavya'da şiddetli etnik ve dini ayrışmalar yaşanmıştır.⁶⁰ Soğuk Savaş sonrası süreçte Balkan coğrafyası yeniden hareketlendiği gibi Yugoslavya'nın dağılma sürecinde o döneme kadar yaşananlar: gerek 'Millet Sistemine' dayanan dini ayrımcılık gerekse de 'Büyük Sırbistan'-'Büyük Hırvatistan' milli programlarının nihai hesaplaşmasında tekrar gündeme gelmiştir.

Büyük imparatorlukların parçalanması dönemlerinde olduğu gibi, Yugoslavya'nın dağılma sürecinde de birçok etnik grup kendini ve kendinin ötekilerden farklılıklarını yeniden tanımlama girişiminde bulunmuştur. Bahsi geçen farklılıkların tanımlanması, geçmişte olduğu gibi bu dönemde de kan dökülerek yapılmıştır.⁶¹ Uluslararası sistemin yapısal değişiminin

⁵⁶ Kaplan, 2000: xi.

⁵⁷ Wendt, 1999: 20.

⁵⁸ Hobsbawm, 1993: 8.

⁵⁹ Wendt, 1999: 76.

⁶⁰ Alkan, 2013: 37.

⁶¹ Volkan, 1999: 3.

yaşanmasının ardından cereyan eden bu kanlı ‘kimlik inşasının’ da açıklanmasını gerektirmiştir. Neoliberalizm ve neorealizm, devletlerin kimlik ve çıkarlarının inşasında uluslararası sistemde yaşanan yapısal değişimin etkisi olmadığını ileri sürmüştür. Bu teorilere göre uluslararası sistemde yaşanan her değişim, sadece güç dağılımı ile ilgilidir.⁶² Konstrüktivist yaklaşım ‘kimlik’ kavramını ön plana çıkarmakla bir farklılık yaratmıştır. Sonuçta Yugoslavya’nın parçalanma senaryosunda, ‘kimlik’ kavramı başrolü oynamıştır. Bunun en belirgin göstergesi Kosova’da, Sırp asimilasyon politikasına karşı Arnavutların etnik ve dini kimlik bilincinin uyandırılması, Slovenya’nın ‘Balkan kimliğini’ reddederek ‘Avrupalı kimliği’ kucaklaması ve bu bölgeden ‘kaçma macerası’, Hırvatistan’ın aşırı milliyetçi politikaları ekseninde Sırbistan’dan intikam alarak kendini ‘Avrupa’nın mirası’ olarak nitelendirmesi ve Osmanlı döneminden bu yana Avrupalı kimliği besleme geleneği üzerinde vurgu yapması, Bosna-Hersek’in daha Osmanlı döneminde Osmanlıların yönetimini ve dinini kabul ettiği için Balkan coğrafyasında yaşanan kimlik bunalımının ‘günah keçisi’ veya bir ‘etnik ve dini’ katliamın hedefi olması, Makedonya’nın etnik kimlik anlamında devletin isminden dolayı Yugoslavya’nın dağılmasıyla açılan bir ‘Pandoranın Kutusu’ olarak algılanması ve Karadağ’ın Sırbistan’ın yıkıcı milliyetçi politikasından uzaklaşarak kendi etnik kimliğini hatırlaması ve Sırp kimliğinden ‘boşanma’ hikayesidir.

Yosef Lapid’in ‘yeni bilim felsefesi’ adı altında incelediği post-pozitivist yaklaşımın esas inancı, teorilerin birbirlerinden bağımsız olmadıkları için bağımsız varlıklar olarak ele alınmaktan ziyade geniş kapsamlı bir yaklaşım ışığında analiz edilmesi şeklinde nitelendirilebilmektedir.⁶³ Buna bağlı olarak farklı aktörlerin tercihlerini etkileyen sosyolojik ve psikolojik faktörler -özellikle milliyetçilik ve toplum kültürü- de analizlerde bir etken olarak ele alınmaya başlanmıştır. Zaten Balkan bölgesinin tarihinde cereyan eden tüm dramatik olaylar milliyetçilik olgusu tarafından tetiklendikleri için yalnız konstrüktivizm teorisi ile analize edilemezler. Bu konuda yapılan analizlere, derin tarihe dayanan Balkan halklarının milliyetçi düşüncelerini geliştirme sürecinin de eklenmesi önemlidir. Balkan halkları, milliyetçiliklerini Osmanlı egemenliğine karşı bir mağduriyet duygusu üzerinde geliştirmiş ve Yugoslavya’nın parçalanmasını Osmanlılardan (Türk, Müslüman) intikam alma fırsatı olarak algılamıştır. Bu konuda vurgulanması gereken önemli bir husus ise milliyetçi özgürlük mücadelesine, bir milletin ‘tarihsel travma’ ve ‘kolektif bellek’ kavramlarının katkıda bulunmalarıdır. Bir milletin geçmişte kazandığı zaferler kolektif bellekte mitleştirilerek canlı tutulduğu gibi tarihsel travmalar da benzer bir muamele görmektedir. Aslında bir grubun tarihsel travmasının zihinsel

⁶² Keohane ve Martin, 2003: 75-91.

⁶³ Lapid, 1989: 239.

temsilini kendi kimliğinde muhafaza ederek onu nesilden nesile aktardığını iddia edilmiştir. Ayrıca tarihsel travması seçilmiş bir travma haline geldiğinde onunla ilgili tarihsel gerçekler önemini yitirmektedir.⁶⁴ Teori eksenli açıklamalar pratiğe uyguladığında ise Kosova'nın, Sırp'ların baskıcı asimilasyon politikasını 'seçilmiş travma' haline getirerek Yugoslavya'da bu devletin cumhuriyet olarak tanınma talepleri dile getirilmiştir. Sırp'lar ise Kosova'yı efsaneleştirerek Sırp ulusal kimliğinin önemli bir parçası haline getirmişlerdir. Milliyetçi teorilere bakıldığında 'ulusal' bir toprağın inşası, çağdaş bir ulusal kimliğin yaratılmasında önemli yer almaktadır. Her şeyden önce 'ulusal toprak', 'kutsal yurt' ve 'vatan' bulunmaktadır. 'Kutsal yurdun' inşası, ulusal bilinç ve dayanışma duygusunu uyandırırken, öte yandan nüfusun homojenleştirilmesini de sağlayan bir araçtır.⁶⁵ Bu iki milliyetçi düşüncelerin çarpışması, Yugoslavya'nın dağılmasına yol açmıştır.

Hırvatistan'da Sırp karşıtı milliyetçi politikaların geliştirilmesi, nefret duygularıyla dolu olan farklı etnik grupların yüzleşmesi, iki 'intikamcı' milliyetçilik hareketi, Batı-Doğu medeniyet miraslarının ve 'Büyük Hırvatistan'-'Büyük Sırbistan' programlarının çarpışması, Yugoslavya'yı kanlı bir savaşa sürüklemiştir. Bosna-Hersek'teki Türk, Müslüman ve İslam'la ilgili her şeyden nefret eden bu rövanşist milliyetçi hareketler Bosna'nın Müslümanlardan temizlenmesi gerektiği düşüncesini ortaya çıkarmıştır.⁶⁶ Bu milliyetçi düşüncelerin bir sonucu, Bosna'da uygulanan etnik temizlik politikası olmuştur. Karadağ'da geliştirilen milliyetçi hareketlere gelince, onların asıl amacı Karadağlı kimliğini Sırp kimliğinden ayırmak olmuştur. Bu süreçte Karadağ'da yaşayan Müslüman vatandaşların, Karadağ'da savaş yaşanmamasına rağmen hayatta kalıp kalmayacaklarını sorguladıkları gözlemlenmiştir. Kaldı ki Balkan haklarının liderlik figürüne karşı kör sevgi olgusu ve rövanşist milliyetçi hareketlere canını feda etme hazırlığı, patolojik bir durum olduğu için nevrotik davranışlar şeklindeki sonuçları da beraberinde getirmiştir. Yugoslavya artık 'delilik halini' almaya başlamıştır. Garip bir deliryum duygusundan doğan delilik, herkesi Hristiyan erdemlerinin büyüü altında tutarak Balkan bölgesinde yaşayan ve 'Türk' olarak algılanan Müslüman nüfusu ötekileştirmiştir.⁶⁷

Balkan coğrafyasında yaşayan Müslümanlar, 'Osmanlı mirası' olgusu nedeniyle kendi Hristiyan komşuları tarafından ötekileştirilmenin ardından kimlik arayışına nasıl girdiyse aynı şekilde bu mirası devralan Türkiye, Batı dünyası tarafından ötekileştirilerek kimliğinin kaynağı konusunda sağlıklı bir soruşturma dönemine girmiştir. Soğuk Savaş'ın soğukluğu sona ermeye başladığında Türkiye'de, Batı'nın ötekileştirilme eğilimleri ve özellikle Balkan coğrafyasında

⁶⁴ Volkan, 1998: 51.

⁶⁵ Williams ve Smith, 1983: 504.

⁶⁶ Bjarnason, 2001: 31.

⁶⁷ Foucault, 1973: 13.

sürekli olumsuz bir şekilde dile getirilen ‘Türk/Müslüman’ kavramı nedeniyle ‘biz kimiz?’ veya ‘biz nasıl bir milletiz?’ şeklindeki soru üzerinde yoğunlaşılana en önemli husus haline gelmiştir. Öyleki, Türkiye bu sorunun cevabını bularak bir zamanlar Osmanlı hâkimiyetinde olan bölgelerdeki halklara günümüzdeki dönemin Osmanlı dönemi olmadığını anlatma konusunda psikolojik baskısını hissederek temkinli bir dış politika izlemiştir. Türkiye’nin temkinli yaklaşımı, ‘Türk-Müslüman’ unsuruna karşı nefretle dolu olan Bosna ve Kosova savaşında örneklendirilmiştir. Aslında Türkiye, kaygan zeminde yürümenin tehlikeli olduğunu anlayarak ve Yugoslavya’da din eksenli bir barut fıçısını patlatmadan Bosna ve Kosova’ya yardım etme konusunda Batı dünyası ile birlikte hareket etmiştir. Bu nedenle Yugoslavya konusunda Türkiye’nin diplomatik virtüözlüğü, ‘hasta adamın iyileşmesi’ olarak değerlendirilmiştir.⁶⁸ Bu olumlu değerlendirme Türkiye’nin, Yugoslavya’da ortaya çıkan kanlı ve Türk milletine karşı nefretle dolu labirente yol bulmasının yanı sıra Müslümanlara karşı etnik temizlik ve arınma politikalarını destekleyerek Osmanlı karşıtı rövanşist bir Sırp milliyetçiliği geliştiren Sırbistan ile kesilmeyen diplomatik ilişkiler üzerinde ispatlanmıştır.

Türkiye, ‘diplomatik virtüözlüğü’ sayesinde Yugoslavya’dan bağımsızlığını kazanan devletlerle günümüze dek süren yakın ilişkiler kurmuştur. Üstelik tarihi, dini ve etnik nedenlerden ötürü Balkan Müslüman toplulukları nezdinde Türkiye sempatisi ve imajı üst düzeydedir. Müslüman toplulukları Türkiye’yi, özellikle bölgede baskı, çatışma ve kriz dönemlerinde ‘koruyucu devlet’ olarak görmektedirler. Hatta Hristiyanlar da, ortak tarihinden kaynaklanan ‘ortak kültrü’ nedeniyle Türkiye’yi kendilerine yakın hissetmektedir. Günümüzde bile bazı milliyetçi çevrelerde bölgedeki Türkiye’nin varlığının, ‘neo-osmanlılık’ olarak algılanıp resmedilmesi ekseninde bu çalışmanın -Balkan coğrafyasına Türkiye’nin geri dönüşü-biçimdeki temel problematiği şekillendirilmiştir. Türkiye-Yugoslavya ilişkileri örneğinde, Türkiye’nin Balkan bölgesine geri dönmediğini, aksine uluslararası sistemin yapısı mücade ettiği kadarıyla Balkan devletlerle ilişkileri sürdürdüğü gösterilmiştir. Bu çalışmanın önemi Türkiye’nin eski Yugoslavya coğrafyasında ‘baş düşman’ algısından ‘dost/koruyucu devlet’ olarak değerlendirilmesine kadar giden yolculuğu ‘ortak kültür’ olgusunun merceği altında incelenmesidir. Bu bağlamda Türkiye-Karadağ ilişkileri örneğinde, bu yolculuğunun aşamalı bir şekilde gerçekleştiği gözlemlenmiştir. Karadağ örneğinde Türkiye’nin, ‘yumuşak güç’ enstrümanlarını lanse ederek ‘olumsuz geçmişi’ nasıl ‘ortak geçmişine’, ‘düşmanlığı’ nasıl ‘dostluğa’, ‘dini ve dilsel farklılıkları’ nasıl ‘dini ve dilsel zenginliğine’ dönüştürdüğü incelenmiştir.

⁶⁸ Vračić, 2016: 8.

Her ne kadar ‘yumuşak güç’ kavramı konstrüktivist yaklaşımından ayrı bir teorik çerçeve olarak gözükse de onunla doğrudan bağlantılıdır. Hatta konstrüktivizm, ‘yumuşak güç’ kavramının analiz edilmesi için en alakalı düşünce okulu olarak düşünülmüştür. Ayrıca ‘yumuşak güç’ kavramını geliştiren Joseph Nye, konstrüktivistler gibi geleneksel güç kavramının artık yetersiz kaldığını, daha az elverişli ve zorlayıcı hale geldiğini ileri sürmüştür. Günümüzde, etkili stratejileri şekillendiren ve ‘yumuşak güç’ olarak bilinen ortak kültür ve işbirliğidir. Daha doğrusu günümüzde ‘yumuşak güç’, başkalarının kendi isteklerimizi istemelerini sağlayan ‘işbirliğinin gücü’ anlamına gelmektedir.⁶⁹ Konstrüktivistler nasıl materyalizme karşı çıkararak insan yapısının maddi olmaktan ziyade kültürel olduğunun altını çizdiyse, ‘yumuşak güç’ kavramının savunucuları da kültür alanından başlamış ve daha sonra devletin siyasi değerleri ve dış politikasını belirtmiştir.

Karadağ’da açılan ve Ankara’nın ‘yumuşak gücünü’ temsil eden resmi kurumlar örneğinde görüldüğü üzere, Türkiye Nye’nin tanımına uyum sağlayarak bu topraklarda Osmanlı döneminden kalan önyargıları kırmaya başlamıştır. Fakat mitolojik geçmişin yükü altında olan ve ‘Türk’ kelimesini ‘işgalci’ kelimesiyle özdeşleştiren halklar arasında Türkiye’ye karşı olumlu duygular uyandırmanın kolay olmadığı belirtilmesi lazımdır. Buna rağmen Türkiye’nin lanse ettiği ilk resmi kurumlardan biri olan Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA), yardım projeleri ve kültürel diyalog yoluyla yaklaşmakla birlikte sevgi ve sempati duyguları uyandırarak Karadağ’da uzun zamandır duyulmayan Türkiye’nin ismini duyurmuştur. Son derece başarılı bir şekilde çalışan TİKA, kısa bir zaman içinde Türkiye’nin ‘ulusal markası’ haline gelmiştir. ‘Ulus markalaşması’, bir devlete karşı tutum ve duyguların inşası ile birlikte uluslararası sahnede onun olumlu tanınabilirliğinin güçlendirilmesi olarak nitelendirilebilmektedir.⁷⁰ Bu çalışmada TİKA’nın performansının, konstrüktivist yaklaşımı ve ‘yumuşak güç’ kavramı genel bir teorik çerçeve olduklarından ötürü ‘ulus markalaşması’ olgusunun mercek altına alınarak incelenmesi daha uygun görülmüştür.

İnsanların diğer insanlar üzerinde etkisi olduğu gibi toplumlar da diğer toplumlar üzerinde etki bıraktığının farkında olan Türkiye, Karadağ’da Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar (YTB) kurumunun aracılığıyla bir ‘insan sermayesi’ yaratma yoluna çıkmıştır. YTB’nin, hayata geçirdiği Türkiye Bursları programı Karadağ’da büyük yankı uyandırmıştır. Ancak ilk yıllarda Karadağ’daki bazı Hristiyan öğrenciler bu burs programının Müslüman nüfusu için sunulduğunu düşünerek başvurmamıştır. Türkiye’ye dost nesiller yetiştirmeyi hedefleyen bu burs programı zamanla sadece Müslüman nüfus için olmadığını ispatlayarak

⁶⁹ Nye, 1990: 188.

⁷⁰ Donelli, 2019: 117.

Hristiyan öğrencilerin önyargı ve çekingenliğini kırarak Türkiye'ye eğitim için gitmelerini sağlamıştır. Karadağ'da kalan nüfus arasında Türk kültürünün ve dilinin yaygınlaştırılması için ise Türkiye, Yunus Emre Enstitüsü'nü kurmuştur. Yunus Emre Enstitüsü iki devlet arasındaki kültürel ilişkileri güçlendirerek iki halk arasında karşılıklı sempati duygularının yaratılmasını amaçlayan bir kurum olarak değerlendirilmiştir.

Görüldüğü üzere bir zamanlar Karadağ'da etkili olan Türkiye'nin gücü, bu devletin bağımsızlığını kazanmasının ardından yeniden doğmaya başlamıştır. Karadağ hükümeti, Türkiye'nin 'yumuşak gücünü' temsil eden ve iki devlet arasındaki ilişkileri güçlendiren kurumları olumlu bir şekilde değerlendirmektedir. Türkiye ise, özellikle 'yumuşak güç' ekseninde hareket ederek 'dost devlet' imajını sürdürmeye ve Karadağ'ın gelişmesine katkıda bulunmaya devam etmektedir. Kaldı ki küresel çağda, daha önce hiç olmadığı kadar çoğalan devletlerarası temaslar nedeniyle, kültürel anlamda her toplum değişim yaşamakta ve geçmiş bugünün kalbi olmaktan çıkmaktadır. Bunun örneği, Türkiye-Karadağ arasında geliştirilen ilişkilere dir. Bu iki devlet daha önce yaşananların tekrarını değil, ikili ilişkileri daha iyi ve daha güçlü bir şekilde geliştirme yolunu seçmişlerdir.

BİRİNCİ BÖLÜM

YUGOSLAVYA’NIN DAĞILMASI VE TÜRKİYE’NİN DIŞ POLİTİKASI

Bu bölümde Yugoslavya’nın parçalanmasında ortaya çıkan etnik savaşları Osmanlı Devleti’nin zamanında bölgede empoze ettiği yönetiminde eski Yugoslavya halklarının geliştirdikleri etnik bilinç ile bağlantıları incelenmiştir. Bu bölümün esas amacı bu coğrafyada hem dini hem de etnik ve milliyetçi politikaların oluşma sürecinin anlamasında katkıda bulunmaktır. Ayrıca Balkan halklarının aşırı milliyetçiliği tarihsel analiz yapılmadan tam anlamıyla kavranamazdır. Bu milliyetçi politikaların gelişmesi ve günümüzde bile canlı tutulması anlamında bölgedeki Osmanlı hakimiyet dönemi büyük önem taşımaktadır. Fakat geçmişte olduğu gibi günümüzde de din savaşa sürükleyen en güçlü faktörlerden biri olduğundan bu bölümde ‘Millet Sistemi’ ve ‘Osmanlı mirası’ şeklindeki kavramlar özenle incelenmiştir. Ayrıca tarihsel yöntemiyle bahsi geçen politikaların eski Yugoslavya devletlerin birbirleriyle ve Türkiye ile olan ilişkilerini nasıl etkilediğini de kaleme alınmıştır. Tarihi fenomenleri kuramlaştırmak adına milliyetçilik ve etnisite teorileri kullanılmıştır.

Bölgede Osmanlı yönetimine ilişkin stereotipler, türkçe, ingilizce ve yerli kaynaklar karşılaştırılarak dile getirilmiştir. Eski Yugoslavya devletlerinin tarihi mitolojik bir şekilde kurguladıkları ve etnik kimliklerini din ve milliyet kavramları karıştırarak geliştirdikleri iddia edilmiştir. Bunun en belirgin göstergesi Soğuk Savaş sonrasında cereyan eden Yugoslavya’nın parçalanmasında din ve etnik köket ‘düşmanı’/’öteki(leri)’ beliryen kavramları haline gelmesidir. Bu dönemde Yugoslavya toprağında tarihin canlandırılması ile yaşanan kimlik bunalımı konstrüktivist teorinin ışığında incelenmiştir. Fakat Yugoslavya’nın dağıma sürecini ‘antik etnik nefreti’ veya ‘antik din düşmanlığı’ değerlendirilerek sadece Osmanlı hakimiyet dönemine bağlamak indirgemeci bir yaklaşım olduğunu vurgulamıştır. Sonuçta eski Yugoslavya topraklarının sadece ‘Osmanlı mirası’ olmadığını aynı zamanda Roma, Bizan ve Avusturya-Macaristan monarşısının mirası olduğunu altını çizilmiştir. Hatta eski Yugoslavya devletlerinin milliyetçiliği ve günümüze dahi izleri taşıyan ‘Türk/Müslüman’ kavramına ilişkin stereotipleri tam anlamıyla kavrayabilmek için bölgenin Avrupa kıtasında yaşananlardan etkilediğini ve Rusya’nın Ortodoksluk politikasına kaderini bağladığını gösterilmiştir.

1.1. Yugoslavya’nın Dağılma Nedenleri

Yugoslavya’nın dağılmasına neden olan önemli unsurlardan biri, Balkan halklarını etnik çatışmalara sürükleyen aşırı milliyetçilik olmuştur. Aslında Osmanlı yönetimi döneminde tohumları atılan Balkan milliyetçiliği, yeni bir olgu değildir. Yabancı bir medeniyetin

hâkimiyetinde bulunan bir toplum, kültürel anlamda bu medeniyetle eşit olabilmek için ulusal kimliğini yeniden yaratır. Aslında milliyetçilik, kültürel anlamda bastırılan bir toplumun tepkisidir.⁷¹ Tarih boyunca Balkan bölgesi, Roma ve Yunan, Doğu ve Batı Hristiyanlığı, Hristiyan ve Müslüman, Osmanlı ve Habsburg, sosyalizm ve demokrasi arasındaki farklı güçlerin mücadele alanı olmuştur.⁷² Bu konuda günümüze kadar dikkat çeken bir husus Roma İmparatorluğu, Osmanlı Devleti ve Habsburg Monarşisi'nin Balkan coğrafyası üzerinde özellikle Balkan halklarının din ekseninde örgütlenme konusunda derin ve kalıcı izler bırakmasıdır. Fine'ye göre bu durumun temel nedeni özellikle Roma İmparatorluğu ve Osmanlı Devleti döneminde 'devlete sadakat' olarak algılanan din olgusunun, 'vatandaşlık' kavramını belirleyen bir unsur olmasında bulunmaktadır. Kaldı ki 'çok uluslu devlet' şeklinde örgütlenen imparatorluklarda, 'millet' ve 'etnisite' (etnik grup) tamamen önemsiz kavramlar olmuştur. Bunun en belirgin göstergesi gerek Roma İmparatorluğu döneminde tüm Ortodoks Hristiyanların eşit vatandaş olması ve Habsburg Monarşisi'nde toplumu tanımlayan Katoliklik olduğundan dolayı Katolik vatandaşların eşitliği gerekse de Osmanlı Devleti döneminde de toplumun din unsuru ekseninde örgütlenmesidir.⁷³ Böyle bir ortamda hem Hristiyanlaşan ve Katolikleşen hem de İslamlaşan Balkan halkları, 'din' ve 'etnisite' kavramlarını karıştırarak kurdukları kimliklerini korumaya çalışmıştır. Aslında Balkan halkları, kimliklerini birbirlerine karşı inşa etmekle birlikte din ve etnisite arasında ayırım yapamayarak aşırı milliyetçi görüşleri de geliştirmiştir.

Maria Todorova'ya göre bu varsayımının en belirgin göstergesi hem 1990'larda Yugoslavya'daki dini ve etnik anlamı taşıyan derin acıların yaşanması hem de bu coğrafyada asla ortak 'Balkan kimliği' gibi bir kavramın olmamasıdır.⁷⁴ Benzer görüşü taşıyan Kemal Karpat, Balkan milliyetçiliğini Avrupa milliyetçiliğinden ayıran önemli özelliklerden birinin onun etnik ve dini unsurları karıştırması olduğunu ileri sürmüştür. Öyle ki Balkan milliyetçiliğinin, 'komünal milliyetçilik' olarak nitelendirilmesi mümkündür. Teorik açıdan bakıldığında çoğu zaman komünalizm, dini kimliğe dayanan agresif ve şovenist davranış olarak tanımlanmıştır. Agresif ve şovenist bir şekilde davranan grup kendini tek meşru veya layık grup olarak görürken, diğer grupları aşağı ve yasadışı olarak simgelemektedir. Kaldı ki komünalizm, din unsuruna bağlı agresif siyasi bir ideolojidir.⁷⁵

Din unsuruna bağlı bu agresif ve şovenist davranışların en önemli örneklerinden birisini Yugoslavya'nın parçalanma süreci oluşturmuştur. Bu bağlamda Osmanlı yönetimi, zamanında

⁷¹ Plamenatz, 1973: 27.

⁷² Albayrak, 2016: 351.

⁷³ Fine, 1983: 17.

⁷⁴ Todorova, 2004: 9.

⁷⁵ Engineer, 1997: 701.

Balkan halkları din ekseninde örgütlemekle birlikte ‘dine katılma tercih serbestliği’ ilkesine dayandığı için Yugoslavya’nın dağılışında cereyan eden hem Hristiyan hem de Müslüman komünalizmi teşvik etmesinden sorumlu tutulmuştur.⁷⁶ Maria Todorova -Balkan coğrafyası ve onun tarihinin genel olarak bir ‘Osmanlı mirası’ olduğunun söylenmesi abartı olmaz- şeklinde düşüncesini belirtirken⁷⁷ aynı konuda Fikret Adanır, Balkan bölgesinde Müslüman nüfusun varlığının ‘Osmanlı mirasının’ aslında ‘sessiz’ bir belirtisi olduğunu dile getirmiştir.⁷⁸ Fakat Balkan coğrafyasındaki Hristiyan ve Müslüman nüfus arasındaki, özellikle Yugoslavya’nın parçalanma sürecinde boyutunu gösteren agresif/şovenist davranışlarının ve onların Osmanlı yönetimi ile ilişkilendirilmesinin kapsamlı analizini yapan Kemal Karpat, XIX. yüzyılda Müslüman topraklarının Avrupa’nın emperyalist/sömürgeci güçleri tarafından işgal edilmesi üzerine vurgu yapmıştır. Daha doğrusu XIX. yüzyılda Avrupa’nın sömürge güçleri İslam’ı, medeniyete ve gelişime karşı olmakla suçlayarak bu dinin sahte/olumsuz imajını yaygınlaştıracak olan aydınları yaratmaya başlamıştır. Aslında Avrupa’nın ‘olumsuz İslam’ imajını yaratma girişimi, pratik siyasi düşüncelerden kaynaklanmıştır. Bu şekilde XIX. yüzyıldan itibaren İslam; ‘işgal’, ‘sömürgecilik’, ‘kültürel gelişimine karşı’ olan bir direnişin ‘güç kaynağı’ olarak resmedilmiştir.⁷⁹ Coğrafi açıdan Avrupa’nın ayrılmaz bir parçası olan, ama yine de Avrupa tarafından ‘öteki’ olarak algılanan Balkan bölgesi, bu kıtada cereyan eden gelişimlerden doğrudan etkilenmiştir. Öyle ki XIX. ve XX. yüzyıllar boyunca Balkan halkları, kimliklerini ‘oryantal öteki’ olarak algılanan ‘Osmanlı’ ve ‘Türk’ kavramlarına karşı geliştirmişlerdir. Diğer bir deyişle o dönemde Avrupa, Balkan coğrafyasını ‘öteki’ olarak görerek ‘Avrupalı’ veya ‘Batılı’ bir kimliği nasıl inşa ettiyse aynı şekilde Balkan halkları da ‘Osmanlı mirası’ olgusundan kaçarak ne pahasına olursa olsun Avrupa’nın bir parçası olma veya ‘Avrupalı’ olarak görülme çabasının peşine düşmüştür.⁸⁰ Fakat çoğu araştırmacıya göre gösterilen tüm çabalara rağmen Balkan coğrafyasının ‘Osmanlı mirası’ olgusundan kaçamadığına yönelik en önemli göstergesi bölgedeki ‘din’ ve ‘etnisite’ arasında güçlü bir bağın bulunması hatta bu iki kavramın karıştırılmasıdır. Aslında bahsi geçen Avrupa’nın milliyetçi etkisine rağmen Balkan bölgesinde cereyan eden katlıamlar için Osmanlı ‘Millet Sistemi’nden’ etkilenen Balkan halklarının din ekseninde şekillendiren etnik bilinçli suçlanmıştır. Oysaki etnik katlıamlarla sonuçlanan ‘din düşmanlığı’ Osmanlı dönemine özgün değildir. İngiliz tarihçi Mark Mazower’e göre Balkan coğrafyasında Osmanlı Devleti’nin varlığı Müslüman ve Müslüman olmayan nüfus arasında dayanışma duygusu yaratılması

⁷⁶ Karpat, 1997: 332.

⁷⁷ Todorova, 2004: 12.

⁷⁸ Adanır, 2002: 268.

⁷⁹ Karpat, 2002: 320.

⁸⁰ Todorova, 1994: 455.

açısından önemli katkıda bulunmuştur. Ayrıca Osmanlılar, Balkan halkları ilk kez birleştirdi ve aralarındaki bu dayanışma duygusuna olanak sağlamıştır.⁸¹

Balkan halklarının kimlik inşasında, ‘din’ kavramının kilit bir kavram olduğunu ve Balkan milliyetçi hareketlerin gelişmesinde hem ‘din’ hem de ‘etnisite’ unsurlarının merkezi rol oynadığı genel olarak kabul edilen bir gerçektir. Bu şekilde geliştirilen kimlik olgusu, gerek ‘din’ ve ‘etnisite’ gerekse de ‘vatandaşlık’ kavramları karıştırılarak ‘etnik milliyetçilikle’ sonuçlanmıştır. Soğuk Savaş’ın sona ermesi ve SSCB’nin dağılmasıyla birlikte bahsi geçen bu ‘Balkan etnik milliyetçiliği’, serbest bırakılarak farklı etnik-milliyetçi gruplar arasındaki çatışmalara neden olmuş ve Yugoslavya devletinin kanlı bir şekilde parçalanmasına yol açmıştır.⁸² Kaldı ki Balkan milliyetçiliği ve Yugoslavya’nın dağılmasının Osmanlı Devleti ile bağlantısı iki perspektiften değerlendirilebilir. Bir yandan bu bağlantı Osmanlı Devleti’nin son yıllarında, Osmanlı egemenliğine karşı oluşturulan Balkan halklarının milliyetçi hareketleri üzerinde kurgulanırken, diğer yandanda aynı bağlantıyı- Yugoslavya’nın dağılması sürecinde milliyetçi hareketlerin etkileşiminden doğan etnik savaşlar ekseninde kurgulamak mümkündür.

1.1.1. Yugoslavya’nın Dağılmasında ‘Osmanlı Mirası’

‘Osmanlı mirası’ Balkan halklarının din düşmanlığına ve Yugoslavya’nın kanlı bir şekilde dağılmasına yol açan unsurlardan biri olarak analize edilmektedir. Çünkü Balkan halkları, Osmanlı hâkimiyetini esaret dönemi olarak resmederek milliyetçiliklerini bir mağduriyet duygusu üzerinde geliştirmiş ve Yugoslavya’nın parçalanmasını kısmen Osmanlılardan (Türk, Müslüman) intikam alma fırsatı olarak algılamıştır. Örneğin İngiliz tarihçisi Saton Watson ‘Milletler ve Devletler’ adlı eserinde Osmanlı döneminde Balkan coğrafyasında yükselen milliyetçi hareketlerin temel nedenlerden biri ‘Millet Sistemi’ olduğunu iddia etmiştir.⁸³ Oysa Balkan halklarının aşırı milliyetçiliği ve Yugoslavya’nın parçalanma sürecini Osmanlı’nın ‘Millet Sistemi’ne’ indirgemek yanıltıcı bir yaklaşımdır. Her şeyden önce Balkan coğrafyasında etnik bilinç Avrupa milliyetçi fikirlerinden esinlenerek gelişmeye başlamış ve daha sonra din ekseninde şekillendirmiştir. Ayrıca bölgedeki ırksal ve dini münhasırlık Avrupa geleneği olarak değerlendirilebilmektedir. Bunun en önemli belirtisi 1912-1913 yılları arasında Osmanlı Devleti Balkan bölgesinde kovulduğunda Avrupalıların coğu bunu üstün dinin (Hıristiyanlığın) ve üstün ırkının (Avrupa ırkı) zaferi olarak simgelemesi, Balkan halkları ‘zorla islamlaştırılan’ yabancının (Türk) artık Asya’ya geri dönme

⁸¹ Mazower, 2003: 18.

⁸² Taji-Farouki ve Poulton, 1997: 8.

⁸³ Seton Watson, 1997: 143.

zamanı geldiğini dile getirmesidir.⁸⁴ Balkan bölgesi, sadece ‘Osmanlı mirası’ olmaktan ziyade aynı zamanda coğrafi ve tarihi paylaştığı ‘Avrupa kıtasının da mirasıdır’. Batı ve Doğu arasındaki sınır bölgesinde yaşayan Balkan halkalarının kaderini bu iki dünyanın tarafından esinen rüzgarlar şekillendirmiştir. Bu nedenle Balkan bölgesindeki dini mozağı tam anlamıyla kavrayabilmek için Osmanlı öncesi dönemin de kaleme alınması gereklidir.

Osmanlı öncesi dönemde, Roma ve Bizans imparatorlukları zamanında Balkan coğrafyasındaki toplum dini birliktelik ekseninde örgütlenmişti. Fakat Balkan coğrafyasının dini öyküsü 295’te Diocletian’ın Roma İmparatorluğu ikiye bölünme kararı ile başlamıştır. Bu noktada dikkat çeken bir husus ise 324’te Roma’nın imparatoru olarak ortaya çıkan Konstantin’in doğusunda yaşamayı tercih etmesidir. Ardından 330’te İstanbul (Constantinople), Roma İmparatorluğu’nun başkenti olmuştur. Tarihi önem taşıyan bu tarihten sonra Roma İmparatorluğu, başkenti doğuda bulunduğu için Doğu Roma İmparatorluğu olarak adlandırılmıştır. Ayrıca imparator Konstantin ve onun halefleri (Julian Apostate haricinde), Hristiyan olduğu için yönettiği imparatorluk da ‘Hristiyan Roma İmparatorluğu’ olarak görülmüştür. John V. A. Fine’ye göre Konstantin’in Hristiyan olması ve imparatorluğunun ‘Hristiyan İmparatorluğu’ olarak algılanması, Balkan halklarını kapsayan uzun süre devam eden ve bitirilemeyen ‘Hristiyanlaşma’ sürecini de beraberinde getirmiştir. İmparatorluğun sınırları içinde yer alan farklı toplumların milli veya etnik kökeni bu dönemde önemsenmemiştir, çünkü onların vatandaşlığını belirleyen din unsuru olmuştur. Bunun en belirgin göstergesi bahsi geçen dönemde ‘dinsizlik’ olgusunun ‘devlete karşı suç’ olarak nitelendirilmesidir.⁸⁵ 395’te birleşik Roma’nın son İmparatoru Theodosius I, İmparatorluğu’nun yönetimi iki oğluna bırakma adına O’nu Batı ve Doğu şeklinde ayırarak ölmüştür. Böylece Balkan coğrafyası Eski Roma ve Yeni Roma (Bizans) İmparatorluğu arasında bir sınır bölgesi olara hizmet etmiştir. Fakat din açıdan en büyük ayrılık 1054’te yaşanmıştır. Roma Katolik Kilisesi ve Ortodoks Kilisesi bir daha birleşmemek üzere ayırmıştır. Bu tarihten sonra Doğu kiliselerine Bizans-Ortodoks, Batı kiliselerine ise Roma-Katolik kiliseleri denmektedir. Bununla paralel olarak cereyan eden Haçlı Seferler, doğu ve batılılar arasındaki nefretin büyütmesine zemin hazırlayarak ayıran iki kilisenin yakınlaşmasını da zorlaştırmıştır. Resmedilen bu nefret, doğu ve batılıların karşı karşıya geldikleri bölgelerde, özellikle Balkan coğrafyasında, kendi boyutunu göstermiştir. Hatta doğu ve batılılar, bölgeyi daha kolay işgal edip yönetmek için ‘böl ve yönet’ strateji kullanmıştır. Böyle bir ortamda Osmanlı Devleti’nin yüklemesi ve İslam’ın gelmesi Balkan halklarının bir kısmına huzurluğa kavuşma şeklindeki umudu vermiştir.⁸⁶

⁸⁴ Mazower, 2003: 14.

⁸⁵ Fine, 1983: 16-17.

⁸⁶ Kriještovac, 2018: 7-8.

Anton Minkov, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan bölgesine huzur ve istikrar getirdiğini ve 'Millet Sistemi'nin' Balkan halklarını feodal anarşi ve aşırı vergileme sisteminden kurtararak bölgede ekonomik refah sağladığı iddiasında bulunmuştur.⁸⁷ Bahsi geçen Minkov'un iddiası, Osmanlı öncesi dönemde Balkan bölgesinde bulunan devletlerin yapısı ve siyasi durumu göz önünde bulundurulduğunda daha belirgin bir hâl almaktadır. Bu bağlamda Balkan bölgesi, III. yüzyıldan Osmanlı Devleti'nin Balkan coğrafyasını fethine kadar (XIV. yüzyıl) sürekli bir demografik kargaşa içinde bulunmuştur. Aslında III. ve XIV. yüzyıllar arasında Hunlar, Avarlar, Slavlar, Peçenekler ve diğerleri Doğu Roma yönetimine meydan okuyarak Balkan bölgesine yerleşmiştir. Bu nedenle XIV. yüzyılda Osmanlı Devleti, Balkan coğrafyasını fethettiğinde, hala aşiret aşamasında olan, etno-politik bilinci veya geçmişi ile alakalı farkındalığı gelişmeyen çeşitli etnik gruplardan oluşan bir Balkan popülasyonu bulmuştu.⁸⁸ Bu noktadan hareketle Osmanlı yönetimi, Avrupa'nın kenarında yer alan 'vahşi' bir bölge olarak görülen Balkan coğrafyasına hoşgörü ilkesine ve farklı kültür vekimlik bilincine dayanan huzuru getirmiştir. Buna rağmen Balkan bölgesinde, Osmanlı yönetimine yönelik sorgulanmadan kabul edilen ve bugüne kadar tüm nesiller üzerinde olumsuz stereotipler geliştirilmiştir.⁸⁹

Balkan ülkeleri, 'Hristiyanlığın koruyucusu' imajı üzerinde kimliklerini geliştirmeyi amaçladıkları için bu kimliğin inşasına engel olarak algılanan 'Osmanlı/Türk' olgusu olumsuz bir imge olarak görülmüştür. Kendilerince kutsal olarak görülen bu görev Balkan tarihçilerin eline düşmüş ve Osmanlı hakimiyeti süreci 'esaret içinde geçen' bir dönem, Osmanlı yönetimi 'baskıcı' bir yönetim ve Osmanlılar 'barbar' olarak resmedilmiştir. Bu nedenle Balkan coğrafyasında yaşayan tüm nesillerin zihnine, Osmanlı Devleti işgalci olarak işlenirken/yerleştirilirken 'Osmanlı/Türk' kültürü ve İslam dini, Balkan halklarını geride bırakan ve çağdaş Avrupa halkları ile bütünleşmeyi engelleyen bir unsur olarak algılatılmıştır. Oysaki Avrupa kıtası, 1450-1648 yılları arasında kendini 'republica christiyana' adı altında dini, kültürel ve bir dereceye kadar siyasi ve hukuki bir birlik olarak tanımlamıştır.⁹⁰ Görüldüğü üzere bu dönemde Avrupa, çağdaş ve dini unsurlardan arındırılmış olmaktan ziyade din savaşlarıyla boğulmuş bir durumdaydı. Fakat bahsi geçen din savaşları, XVI. yüzyılda kısa bir kesintiye uğramış, XVII. yüzyılda daha şiddetli bir şekilde canlanmıştır. Bunun en büyük belirtisi, 1618-1648 yılları arasında Orta Avrupa'da cereyan eden ve Avrupa

⁸⁷ Minkov, 2004: 31.

⁸⁸ Karpat, 1997: 336-337.

⁸⁹ Nekić, 2012: 123.

⁹⁰ Lesaffer, 2004: 11.

devletlerinin çoğunu dini bir savaşa sürükleyen Otuz Yıl Savaşları'dır.* Bu savaşın temel nedeni Protestan-Katolik dini çatışması olsa da savaşa katılan devletler Avrupa kıtasında kendi hâkimiyetini genişletmek şeklindeki siyasi çıkarları içinsavaşmıştır.

Avrupa'nın modern tarihinde en yıkıcı çatışma ve en travmatik savaş tecrübesi olarak algılanan Otuz Yıl Savaşları 1648'de Vestfalya Antlaşması'nın imzalanması ile sona ermiştir.⁹¹ Bu tarihten sonra savaş, dini politikaların aracı olmaktan çıkarak daha insancıl ve kontrollü bir hale gelmiştir. Ancak bu durum uzun sürmemiştir, çünkü din unsurundan daha güçlü inançlara dayanan milliyetçi akımların ortaya çıkmasının ardından savaş kavramı da eski acımasız ve vahşi doğasına geri dönmüştür. Bu gelişmelerle birlikte Avrupa'da bilim, siyaset, ekonomi ve askeri alanlarda yeni dinamikler doğmuştur. Diğer bir deyişle Avrupa'da, geliştirilmiş ekonomik temellere dayanan daha etkili bir kurum olan 'devlet' ve profesyonel 'ordu' ortaya çıkmıştır. 1683 Viyana bozgunu ve 1699 Karlofça Antlaşması ile artık uzun sürecek olan bir gerileme dönemine giren Osmanlı, güçlenen Avrupa karşısında artık bir 'tehdit' olarak algılanmamaya başlanmıştır. Oyleki bundan sonra artık Osmanlı Devleti, ekonomik bunalımdan doğan iç sorunlar, yüksek devlet harcamaları, merkezi yönetimin zayıflığı ve önemli toprakların kaybı ile yüzleşmek zorunda kalmıştır. Bunun yanı sıra Çarlık Rusyası, hükümetini ve ordusunu yeniden örgütleyerek Osmanlı Devleti'nin varlığını tehdit eden bir güç haline gelmiştir.⁹² Böyle bir ortamda arada kalan Balkan bölgesi, Avrupa ve Rusya'da cereyan eden gelişmelerden etkilenmiştir. Bir bakımdan Avrupa'nın kenarında yer almasına rağmen coğrafi yakınlık bu kıtada artan milliyetçi hareketlerin Balkan bölgesine de yayılmasına neden olmuştur. Diğer bakımdan ise güçlenen Rusya'nın Ortodoksluk üzerinde vurgu yapması, Osmanlı/Müslüman egemenliği altında bulunan Ortodoks halklarına bir ümit ışığı vermiştir. Bu şekilde Balkan coğrafyasında -aslında toleranslı yönetimiyle- kozmopolit bir ortam yaratan Osmanlı Devleti, Balkan halklarını Avrupa ve Rusya'ya yakınlaştıran ortak düşman haline getirmiştir. Aslında Osmanlı Devleti, Balkan bölgesinde 'baskıcı/zorba' bir yönetim, hatta asimilasyona yönelik bir politika uygulamış olsaydı, bu coğrafyada İslâm'dan başka bir din, Türkçe'den başka konuşulan bir dil olmayacaktı. Bu konuda Maria Todorova, her ne kadar kusurlu olsa da Balkan bölgesindeki Osmanlı dönemin olumsuz yorulmasının arkasında temel

*Otuz Yıl Savaşları, Avrupa'da Habsburglarla Burbonlar arasında otuz yıl süren dinsel nitelikli savaşlardır. Savaşların temel nedeni Protestan-Katolik dini çatışması olsa da savaşlara katılan büyük devletler kendi siyasi çıkarlar için savaşmışlardır. Almanya da bulunan Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu'na bağlı prensliklerin Katolik-Protestan olarak karşı karşıya gelmesi ülkede bir iç savaşa yol açmıştır. Savaş sonunda, Protestanların zaferiyle birlikte 1648 tarihinde Vestfalya Antlaşması imzalanmış ve Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu (Avusturya ve Almanya) birçok küçük prensliğe ayrılmış ve kralın yetkileri kısıtlanmıştır. Daha deyatlı bilgi için bkz: Richard Bonney, 2020. *The Thirty Years' War: 1618-1648*, Osprey Publishing, Oxford.

⁹¹ Asch, 1997: 142.

⁹² Shaw, 1976: 217.

bir gerekçe bulunduğu altını çizmiştir. Bu gerekçe Osmanlı döneminde yerel Hıristiyan nüfusun ayrı turulması ve bastırılmasına yönelik yanlış hipotez üzerinde kurulmuştur. Todorova, ‘kafir Türklerin hakimiyetinde zavallı Hıristiyanlar’ şeklindeki geliştiren kalp kırıcı tezleri reddederek Osmanlı Devleti’nin resmi dini İslam olduğu vurgulamıştır. Fakat bu devlet, entegre edilmiş bir toplumu yaratmadığı şüphesizdir. Bazı Balkan tarihçilerinin anlamak istemediği en önemli gerçek, Osmanlı Devleti’nin asimilasyondan ziyade entegrasyon politikasını geliştirmek için bile çaba göstermemesidir.⁹³

Yaklaşık 500 yıl boyunca hüküm sürdüğü bu coğrafyada Osmanlı yönetimi her ulusu kendi ulusal benliğiyle, inancıyla, kültürüyle başbaşa bırakmış hatta koruyucusu olmuş ve oldukça toleranslı bir yönetim uygulamıştır. Böylece bölgedeki her etnik kimlik kendi kimliğini Osmanlı şemsiyesi altında korumuş, biad etmiş oldukları inançlarını/ibadetlerini barış/huzur ortamında ifa etmişlerdir.⁹⁴ Dolayısıyla yaygın bir şekilde Balkan coğrafyasında yanlış bir algıyla bilinen ve Osmanlı yönetiminin ‘zorla İslamlaşma’ stratejisine yönelik tez, geçerliliğini kaybetmektedir. Bu iddianın en belirgin göstergesi, Osmanlı Devleti’nin fethettiği topraklarda yaşayan tüm halkların teslim olmasına rağmen onları İslamlaşma zorunda bırakmamasıdır. Aslında Osmanlı yönetimi, geleneksel İslami hoşgörü politikasını takip etmesiyle birlikte Müslüman egemenliğini kabul eden ve özel vergi ödemeleri yapan diğer din mensuplarına hayat, mülk ve dini bağlamda koruma haklarını tanımıştır. Böylesi ‘özgür’ ve ‘hoş görüye’ dayalı bir ortamda Osmanlı döneminde bazı Balkan halkları ekonomik, siyasi veya sosyal avantajlar sağlamak amacıyla İslam’dan yana tercihlerini kullanmıştır. Ancak Osmanlı Devleti tarafından kitlesel bir İslamlaştırma stratejisinin uygulanması gereği duyulmamış ve bu yönde çaba gösterilmemiştir.⁹⁵ Hatta dünyanın önde gelen tarihçileri, Osmanlı Devleti’nin büyük fetihlerden sonra ekonomik sebeplerden dolayı Hristiyan vatandaşlarından kendi inançlarına bağlı kalmalarını talep ettiğini ileri sürmüştür.⁹⁶

Bu bilgileri göz önünde bulundurarak Osmanlı yönetiminin, Balkan halkları ‘zorla İslamlaştıran despot bir rejim’ olarak resmedilmesi ‘mit’ halini alan bir stereotip olduğu söylenebilir. Balkan mitolojisinde bir devletin veya bir liderin başarısızlıkları, gerçek sebepleri ne olursa olsun, barbar Türk/Müslüman unsura bağlanır ve ‘Osmanlı mirası’ olarak resmedilir. Balkan coğrafyasında işgalci olarak simgelenen Osmanlı Devleti, fethettiği bölgelerin yerel özellikleri ve kültürünün korunmasına yönelik politika izlemiştir. Demek ki bu politika sadece din unsurunun korunması için geçerli değildi, aynı zamanda dil unsurunun korunmasına yönelik

⁹³ Todorova, 2009: 163.

⁹⁴ Kantarcı, Ş. “Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Türk Dış Politikasında ‘Statükocu’ Yapı ve ‘Batici’ Eksen Yaklaşımının Psikopolitiği (1699-2000)”, Yayınlanmamış Makale.

⁹⁵ Shaw, 1976: 19.

⁹⁶ Inaldzik, 1953: 25.

de bir politika olmuştur. Bu bağlamda Osmanlıların yerel kültüre karşı saygısını gösteren gerçekler arasında göze çarpan bir örnek, Osmanlı mahkemesinde ‘Slav’ olarak adlandırılan Sırp-Hırvatça dilinin yaygın bir şekilde kullanılması olmuştur. Bu bağlamda 1688’de Osmanlı Devleti’nde bulunan bir Çek ziyaretçi, Batı Avrupa mahkemelerinde Fransızca ve İtalyanca dillerinin kullanıldığı, Osmanlı mahkemesinde ise Slav dilinin kullanıldığını belirtmiştir.⁹⁷ Bilindiği üzere dil, etnik bilinçine yol açan bir kimliksel işlevi görmektedir. Balkan bölgesinde bu ‘dil serbestliği’, etnik bilinçin ve nihayetinde aşırı milliyetçiliğin gelişmesinde kilit rol oynamıştır. Bunun temel nedenlerden biri Avrupa’da, ‘millet’ kavramının aynı dil konuşan nüfus grubu şeklindeki nitelendirilmesidir. Ayrıca dilin etnik bilinç/milliyetçiliğin işareti haline gelmesinin ikinci nedeni ise, belirli bir grubun kendi geçmişi ile bağlantı sağlamasıdır. Bu şekilde dile dayalı etnik bilinç/milliyetçilik düşünceleri, irredentist hareketleri desteklemek adına tarihin mitleştirme/yanlış yorumlanma akımı aşamalı bir şekilde Balkan coğrafyasına girmeye başlamıştır. Ayrıca günümüzde bile Balkan bölgesinde orataya çıkan tartışma veya çatışmalar tarihi mitlere dayandırarak uluslararası önem kazanmaktadır.⁹⁸

Osmanlı yönetiminin, Balkan bölgesinde farklı kültürlere karşı saygısı göz ardı edilen ve bazen de bilerek saklanan bir gerçektir. Bu iddianın en somut kanıtı Balkan coğrafyasındaki eğitim sisteminde Osmanlı Devleti’nin gerek kültürel gereksede din ve dilsel bölgenin tüm özelliklerini bastıran bir işgalci olarak resmedilmesidir. Oysaki Osmanlılar, bölgeleri fethetmeden önce bile yerel gelenekleri öğrenerek ve onların kültürüne ayak uydurarak kitleleri kendi tarafına çekmesiyle birlikte bazı kasabaların gönüllü olarak teslim edilmesini de sağlamıştır.⁹⁹ İlginç olan başka bir husus ise Osmanlıların, kültür kavramına önem vermesi kadar etnisite kavramıyla da ilgilenmemesidir. Bunun en belirgin göstergesi Osmanlı yönetiminin, Müslüman vatandaşları arasında Türk veya Slav kökene göre ayırım yapılmaması hatta bunun önemli olmadığı düşünülmesidir.¹⁰⁰ Aslında geniş kapsamlı bir karşılaştırma yapıldığında Avrupa’da daha güçlü, bağımsız ve homojen bir devlet düşüncesi hakim olurken ve Rusya’da Slavların birleşme fikri hız kazanırken, Osmanlı Devleti’nde ise kozmopolit ilkerelere dayanan çok kültürlü ve hoşgörülü bir ortam yaratma çabası görülmüştür. Ama bu kozmopolit ortam, Balkan coğrafyasında Avrupa ve Rusya’dan esen milliyetçi rüzgarların Osmanlılara karşı özgürlük fırtınasına dönüştürmelerine zemin hazırlamıştır. Aşağıda Balkan bölgesinde aynı anda hem huzur hem de aşırı milliyetçilik akımlarının gelişmesine sebep olan ‘Millet Sistemi’ne’ değinilmiştir.

⁹⁷ Fine, 2006: 299-300.

⁹⁸ Faroqhi ve Adanır, 2002: 42.

⁹⁹ Inaldzik, 1953: 25.

¹⁰⁰ Faroqhi ve Adanır, 2002: 28.

1.1.2. Millet Sistemi ve Etnik Sınırları

Yugoslavya'nın parçanmasına ve aşırı milliyetçi hareketlerin gelişmesine diğer bir sebep olarak gösterilen Osmanlı 'Millet Sistemi' olmuştur. II. Mehmet (1451-1481) Osmanlı hükümdarlarının, Bizans İmparatorları ve Roma Sezarları'nın mirasçısı olduğuna inanarak, her monoteist dine ve tüm inananlara uygun olan bir sistemin kurulması gerektiğini düşünerek 'Millet Sistemi'ni kurmuştur.¹⁰¹ Bundan dolayı 'Millet Sistemi', öncelikle dinilkesine dayanan bir sosyo-kültürel ve toplumsal bir sistem olarak tanımlanmaktadır.¹⁰² Bu sistemin üyeleri Müslüman, Ortodoks, Ermeni ve Yahudi olarak dinsel kimlik ilkesine göre örgütlenmiştir.¹⁰³ Osmanlı Devleti'nin resmi dini İslam olduğu için Balkan coğrafyasında yüzyıllarca Müslüman olmayan nüfus Müslümanlar tarafından yönetilmiş ve bölgenin 'İslamlaşmasına' ve 'Osmanlılaşmasına' olgusuna yol açmıştır.¹⁰⁴ Bunun en ilginç örneği Karadağ devletidir. 1496 yılında İvan Crnojeviç tarafından yönetilen Karadağ, Osmanlı İmparatorluğu'nun fethettiği son Ortodoks devletler arasında yer almaktadır.¹⁰⁵ Tarihi araştırmalara göre 1450'lilerde İvan Crnojevic'in erkek kardeşi Petar Crnojevic ilk olarak kendi iradesiyle İslam'a geçmiştir. Ancak Karadağ fethedilmeden önce, 1478'te Karadağ hükümdarı İvan Crnojeviç en küçük oğlunu (Staniša) İstanbul'a eğitim almak amacı ile göndermiştir. İstanbul'dayken Staniša kendi iradesiyle İslam'a geçmiş ve ismi Skenderbeg Crnojeviç olmuştur. Osmanlı hakimiyeti altında bulunan ve Karadağ'da yaşayan Hıristiyan nüfusu kendi toprakları korumak, sosyal anlamında yükselmek veya daha ayrıcalıklı pozisyonuna sahip olmak adına İslam dinini kabul etmiştir. Bu şekilde İslamlaşan nüfus Osmanlı Devleti'ni kendi devleti olarak algılanmış ve Hıristiyan nüfusu kafir olarak değerlendirmiştir. Karadağ'da İslamlaşma süreci farklı yoğunlukla Balkan savaşlara kadar devam etmiştir. 1912-1913 yıllar arasında son 'İslamlaşma dalgası' kaydedilmiştir.¹⁰⁶

Osmanlı Devleti, bünyesinde barındırdığı tüm Ortodoks nüfusu tek bir otorite altında merkezileştirmek için Rum Patriği'ni yetkilendirmiştir. Rum Patriği, Ortodoks nüfusun arasındaki anlaşmazlıkları çözmek için görevlendirilmiş ama Ortodoks ve Müslümanlar arasındaki anlaşmazlıklar Müslüman mahkemelerinin yetkisine bırakılmıştır.¹⁰⁷ Buna dayanarak bazı yazarlar 'Millet Sistemi'nin' dini ayrımcılık ilkesine dayandığı varsayımında

¹⁰¹ Karpat, 1997: 333.

¹⁰² Karpat, 2002: 612.

¹⁰³ Şenişik, 2011: 25.

¹⁰⁴ Karpat, 2001: 4.

¹⁰⁵ Šarkinović, 2013: 227.

¹⁰⁶ Rastoder, 2010: 735.

¹⁰⁷ Poulton, 1997: 16-17.

bulunmuştur.¹⁰⁸ Buna bağlı olarak Seton Watson'un düşüncesine göre Osmanlı döneminde Ortodoks nüfusun durumu aşağılıcıydı, ama yine de dayanılmaz olarak nitelendirilemezdi.¹⁰⁹

Elbette ki Müslüman olmayan nüfusuna, kendi kültürünü, geleneğini, dinini, dilini koruma hakkı tanıyan 'Millet Sistemi' dayanılmaz olarak tanımlanamazdı. Aksine bölgede farklı din, dil ve kültürlerin etkileşimi, Balkan coğrafyasında daha önce görülmemeyen ve Osmalılardan sonra empoze edilemeyen çok kültürlü ve heterojen bir toplumsal yapı ile sonuçlanmıştır.¹¹⁰ Osmanlı Devleti, dilleri ve dinleri ne olursa olsun tüm Balkan halklarını bir bütün şeklinde kabul ederek bölgedeki hem mezhep çatışmaları hem de ekonomik ve siyasi bunalıma son vermiştir. Bu durum Osmanlı hükümetinin, Müslüman olmayan nüfusunun bir kısmı tarafından bile 'adalet ve güvenlik dağıtıcısı' olarak algılanması için yeterince güçlü bir sebep olmuştur. Aslında Osmanlı yönetimi ile ilgili ufuk açıcı bir husus ise, onun egemenliğinde bulunan farklı grupların kültürel ve dilsel haklarından geniş ölçüde yararlanmasıyla birlikte kendi dini liderleri tarafından yönetilmesidir. Böylece Balkan coğrafyasına yaklaşık beş yüzyıl hükmeden Osmanlı Devleti, her etnik/dini grubu kendi benliğiyle başbaşa bırakarak bu dönemde rastlanmayan toleranslı bir yönetim örneği sergilemiştir. Görüldüğü üzere yönetici sınıfın bir parçası olma amacı ve kendi iradesiyle asimile edilen bazı bireylerin haricinde.¹¹¹ Osmanlı hükümeti, yukarıda da geniş şekilde ifade edildiği üzere, yerel halka karşı baskıcı davranmamıştır. Bunun en belirgin göstergesi, Balkan bölgesinde Müslüman nüfusun ne Osmanlı döneminde ne de Osmanlı döneminden sora çoğunlukta olmasıdır. Üstelik Minkov, Osmanlı yönetim sisteminin yerel geleneklerin ve yaşam kalıplarının sürekliliğine yol açtığını altını çizmiştir. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin yerel halka yabancılaşma veya ayrımcılık ile ilgili baskı politikaları uygulamadığını söylenebilmektedir.¹¹²

Kültürel baskı Osmanlılara tamamen yabancı bir kavram iken Avrupa'nın asimilasyon aracılığıyla kültürel üstünlüğü veya homojen ulus-devlet yaratma hikayeleriyle dolu geçmişi nedeniyle bu kıtada yakından bilinen bir kavramdır.¹¹³ Bunun en büyük göstergesi İngiltere ve Fransa tarafından Afrika kıtasında uygulanan sömürgeci politikalarıdır. İngiltere'nin sömürgeci politikası dolaylı bir yönetim sistemi ekseninde şekillendirmiştir. İngiltere'nin hakimiyetinde bulunan koloniler (sömürgeler), İngiliz hükümetinin denetimi altına alınan yerel kurum tarafından yönetilmiştir. Fransa ise, kendi kolonileri yönetmek adına asimilasyon politikaları

¹⁰⁸ Minkov, 2004: 5.

¹⁰⁹ Seton Watson, 1997: 144.

¹¹⁰ Stamenova, 2016: 318.

¹¹¹ Karpat, 2012: 37.

¹¹² Minkov, 2004: 34.

¹¹³ Sautman, 2006: 1.

uygulamıştır. Demek ki Fransız koloniler doğrudan Paris'te bulunan Fransız hükümeti ile entegre edilmiştir. Üstelik İngiltere ve Fransa, hakimiyetlerinde bulunan kolonilerde İngilizce ve Fransızca dillerin kullanımını sağlamlaştırarak bu kıtada siyasi yönetimleri çöktüğünde ekonomik ve kültürel etkilerini devam ettirmiştir.¹¹⁴ Bu nedenle İngiltere ve Fransa'nın sömürgeci ve asimilasyon politikaları, bahsi geçen bölgelerde az gelişmişliğin trajedisi olarak algılanmaktadır.¹¹⁵ Osmanlı yönetimine gelince, İngiltere ve Fransa'dan daha uzun bir süre farklı bölgeleri hükmetmesine rağmen kültürel bir baskı bile uygulamamıştır. Zaten Osmanlı Devleti dilsel veya kültürel asimilasyon politikaları uygulamış olsaydı, bugün Balkan bölgesinde Türkçe resmi dil olurdu. Bu nedenle Balkan coğrafyasındaki Osmanlı varlığı, Slav toplumları ezen ve barışçı bir uygarlığı yıkan barbar bir istila olarak nitelendirilmez. Bu bağlamda bazı Avrupalı yazarlarla birlikte Balkan tarihçileri de Osmanlı Devleti'nin, Balkan bölgesine 'barbarlık' yerine 'medeniyet, refah ve huzur' getirdiğini itiraf etmiştir.¹¹⁶ Sonuçta Osmanlı Devleti, baskıcı politikaları yerine farklı etnik/dini grupları bir siyasi sistem içinde birleştiren çok-kültürlülük modelini seçmiştir. Fakat Balkan tarihçilerin çoğu, bölgedeki Osmanlı yönetimi ve İslam'ın yayılmasını objektif bir şekilde analize edememiştir. Örneğin Hıristiyanlar, uluslararası mitleri geliştirerek genelde Osmanlı dönemi bir '*esaret dönemi*' olarak simgelenmektedir. Ayrıca, eski Yugoslavya toprağında yaşayan Müslümanlar zorla İslam dinine geçen 'vatan haini' olarak damgalanmıştır. Ayrıca Balkan bölgesinde, Osmanlı hakimiyetinde cereyan eden İslamlaşma süreci sayısız olumsuz stereotiplerin ve tehlikeli tarihin basitleştirilmesinin kaynağı olmuştur. Bu şekilde Balkan Müslüman nüfusuna ilişkin olumsuz stereotipler oluşturmuş ve hem ders kitap hem de bilimsel çalışma yoluyla nesilden nesile aktarılmıştır. Bu stereotiplerin çok yaygın olması, Müslümanlara karşı Hıristiyan nüfusunun seferber edilmesini kolaylaştırmıştır. Ayrıca 'Türk/Müslüma' düşmanlığı, Yugoslavya'nın dağılmasında tarihi bir 'canlanma süreci' olarak ortaya çıkarak eski nefret duyguları tekrardan gündeme getirmiştir.¹¹⁷

Teori açıdan bakıldığında Thomas Hylland Erikse'nin düşüncesine göre çok etnik ve kültürlü devletler zamanla evrim geçirmektedir. Bu süreç yeni ulus-devletlerin oluşumuna, farklı etnik gruplar arasında çatışmalara ve nihayetinde çok kültürlü devletin bünyesinde barındırdığı etnik gruplarıyla savaşa yol açabilmektedir.¹¹⁸ Çok kültürlü Osmanlı Devleti de bu kader sürecinden kurtulamamıştır. Osmanlı Devleti'nin uzun süren çöküş dönemi 1683'te

¹¹⁴ Lemberg, 2019: 298-299.

¹¹⁵ Huillery, 2014: 2.

¹¹⁶ Kocabaş, 1986: 32.

¹¹⁷ Zhelyaskova: 2002: 265.

¹¹⁸ Erikse, 1991: 266.

Viyana kapısında başlamıştır.¹¹⁹ Osmanlı Devleti'nin uzun süren çöküş sürecine girmesi, Avusturya ve Rusya'nın doğudan ve batıdan Balkan coğrafyasına girmelerine neden olmuştur.¹²⁰ Avusturya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı kazandığı zaferler sonucunda, XIV. yüzyılda Slovenya'da kurulan Habsburg egemenliğine Hırvatistan da dahil edilmiştir.¹²¹ Artık Balkan bölgesinde Katolik bir devlet bloğu oluşturulmuştur. 'Ortodoks millet' için ise XVIII. yüzyılda Rusya'nın güçlenmesi büyük önem taşımıştır. Bunun en belirgin göstergesi 1711'de Çar Petro'nun Balkan halklarına hitap eden Osmanlılara karşı ayaklanma çağrısı olmuştur. Başta Karadağ olmak üzere, Balkan bölgesinde yer alan tüm Ortodoks devletleri Rusya'nın etki alanına girmiştir.¹²² Görüldüğü üzere Çar Ortodokslar'ın 'kurtarıcı' rolünü üstlenerek, Balkan coğrafyasında Ortodoks bir devlet bloğu ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bundan böyle Doğu ve Batı medeniyetlerinin buluşma noktası olan Balkan coğrafyası, dini kriterlerine göre bir gruplaşma ve çatışma sahnesi olmuştur. Bu çatışmaların nihai hesaplaşması ise Yugoslavya'nın dağılışı sürecinde kendisini göstermiştir.

Fransız İnsan ve Yurttaş Haklar Bildirgesi'nden ilham alan ve bu gelişmelerden etkilenen Osmanlılar, devletin toplumsal yapısının yeniden yapılandırılması amacıyla Tanzimat isimli bir reform programı geliştirmişlerdir. Tanzimat Fermanı adıyla 3 Kasım 1839'de ilan edilen bu reform programıyla, Müslüman ve Müslüman olmayan nüfus arasındaki eşitsizlik ve gerilimin azaltılması amaçlanmıştır.¹²³ Ancak reformların bir faydası olmamış, aksine Osmanlı hükümeti ile Balkan bölgesinde yaşayan Müslüman olmayan nüfus arasındaki gerilim daha da derinleşmiştir.¹²⁴ Toplumların kimlik temelli politikalarından doğan bu gerilimi anlamak için bu dönemde insanların etkileşimini şekillendiren psikolojik ve sosyal şartlara değinmekte fayda vardır. Bu bağlamda Fransız İhtilali'nin ortaya çıkardığı milliyetçi akımlardan Balkan halklarının etkilenmesi önemlidir. Aslında Fransız İhtilali, tüm uluslara özgürlük getirecek olan bir hareket olarak algılanmıştır.¹²⁵ Bu nedenle Fransız İhtilali'nin, mutlak krallık rejimine karşı çıkması ile birlikte toplumsal/sosyal/eğitimsel örgütlenmesinde dini unsurları reddetmesi yabancı egemenliği altında yaşayan halklar tarafından özgürlüğün şartı olarak görülmüştür. Bu durumun 1815'ten sonra tüm Slavlar arasında kültürel ve siyasi birliği sağlamayı hedefleyen Panslavizm düşüncesine ivme kazandırdığı eklenirse¹²⁶, 'Ortodoks milleti' olarak örgütlenen vatandaşlarının Osmanlı reformlarına direnmesinin nedeni belirginleşmektedir. Bu noktada din

¹¹⁹ Hall, 2014: 17.

¹²⁰ Kissinger, 2014: 125.

¹²¹ Kaser, 2011: 38.

¹²² Majgicer ve Pletersnik, 1873: 277.

¹²³ Quataert, 2005: 66.

¹²⁴ Faroqhi ve Adanır, 2002: 32.

¹²⁵ Copleston, 1994: 1.

¹²⁶ Raos, 2012: 24.

kavramının, insan kitleleri üzerindeki etkisinin bir kısmını kaybettiği açık bir şekilde gözlemlenmiştir.

Teori kapsamında Sigmund Freud'un ileri sürdüğü din kavramının etkisini kaybetmesi üzerindeki analizi önem arz etmektedir. Din unsuru, yüzyıllar boyunca insan uygarlığına hizmet etmesine ve asosyal içgüdülerinin evcilleşmesine katkıda bulunmasına rağmen insan toplumunu mutlu etmeyi başaramamıştır. Oysaki din, insan toplumunu mutlu etmeyi ve onları gelişmiş bir medeniyet haline getirmeyi başarmış olsaydı kimse mevcut koşulları değiştirme girişiminde bulunmazdı.¹²⁷ Bu gelişmeleri sergileyen Osmanlı Devleti, önemini yitiren dini ilkelere dayanan yapısını modernize ederek Avrupalı 'medenî topluluğun' bir parçası olmak amacıyla 1856 Islahat Fermanı'nı ilan etmiştir. Bu teşebbüsüyle Osmanlı yönetimi, Islahat Fermanı'nın kilit kavramı olan 'Osmanlı kimliği ve vatandaşlığını' ortaya koymuştur. Bu kavramın hedefi, Müslüman ve Müslüman olmayan nüfus arasındaki eşitsizliği ve etnik sınırı kaldırarak, din unsurunun kişisel alana yerleşmesi olmuştur.¹²⁸ Aslında Osmanlıların, 'Osmanlı kimliği' girişimi Tito'nun etnik ve dini açıdan farklı toplumlar arasındaki çatışmaları önlemek amacıyla geliştirdiği 'Yugoslav kimliği' kavramına benzemektedir. Oysa ikisi de başarısız olmuştur.

Osmanlı egemenliği altında yaşayan 'Ortodoks milleti' kendini ayrı bir etnik grup olarak nitelendirerek, 'Osmanlı kimliğini' reddetmiştir. Kendilerini farklı bir etnik grup olarak nitelendirmelerinin sebebi üzerinde vurgu yapılması gerekir, çünkü bu dönemde Osmanlılar etnik bir politika geliştirmemiştir. Toplumsal farklılaşmanın esası dini unsurlara dayanmıştır.¹²⁹ Jonathan Fox'un ifade ettiği gibi, eğer bir grubun üyeleri kendilerini etnik bir grup olarak görüyorsa o zaman bir etnik gruptan söz edilebilmektedir.¹³⁰ Aslında Fox'un bu düşüncesi, konstrüktivist teorisine katkıda bulunan Nicholas Onuf'un esas görüşüne benzemektedir: dünya, devletler ne anlıyorsa odur.¹³¹ Bu şekilde Balkan halkları, 'Osmanlı kimliği' yerine 'Ortodoks milleti' siyasi, tarihsel, medeni ve dini farklılıkları arka plana koyan ve sadece ortak dilin gücü üzerinde bir Slav birliği teşvik eden Panslavizm düşüncesine* yönelik

¹²⁷ Freud, 1961: 37.

¹²⁸ Karpat, 2001: 12.

¹²⁹ Karpat, 1997: 334.

¹³⁰ Fox, 2002: 6.

¹³¹ Onuf, 2013: 27.

* Panslavizm düşüncesi, XIX. yüzyılının başlarında ortaya çıkan ve bu dönemin ortalarından itibaren hızlı bir şekilde yayımlanan bir akımdır. Panslavizm Rusya'nın, özellikle Çarlık döneminde uyguladığı bütün Slavları kendi hâkimiyeti altında bir devlet halinde toplama siyasetidir. Bu şekilde Rusya, kendi siyasi çıkarlarını takip ederek Balkan halkların Ortodoks/Hırsitiyan kurtarıcısı rolünü üstlenmiştir. Din temelinde geliştirilen bu kardeşlik düşüncesinin şampiyonu Rus Çarı I. Petro'dur. Bu şekilde I. Petro, Balkan coğrafyasında özgürlük ümidi ateşini yakarak Balkan halklarının güvenini kazanmış ve Panslavizm düşüncesine zemin hazırlamıştır. Bu anlamda Rusya, "Balkan coğrafyasında Türklerin zulmü altında bulunan Slav kardeşlerini kurtarma" şeklindeki sloganın maskesi altında bütün Slavları 'Ruslaştırmak' ve İstanbul'u ele geçirmeyi amaçlamıştır. Panslavizm düşüncesinin

politikaları izlemiştir.¹³² Bu şekilde din birliğinden dil birliğine geçiş yapılmıştır. Ayrıca Anthony D. Smith, dini unsurlardan sonra etnik politikaların en belirleyici ve harekete geçirici unsurun ortak dil olduğunu vurgulamıştır.¹³³ Böylelikle Balkan halkları, ortak dil kavramını ön plana çıkararak, Osmanlı ve Avusturya İmparatorluğu'na karşı Yugoslavya isimli tek bir devleti oluşturma teşebbüsünde bulunmuşlardır. Fakat bu halkların kimliğinde ve zihniyetinde, 'Millet Sistemi'nin' dini unsurunu muhafaza ettikleri Yugoslavya'nın kurulmasından hemen sonra kendini göstermeye başlamıştır.¹³⁴

1.1.3. Etnisite ve Yugoslavyacılık Düşüncesi

Yugoslavya'nın dağılmasına neden olan farklı bir unsur ise Balkan halklarının, Osmanlı Devleti'nin 'Millet Sistemi'ne' karşı yeni bir etnik kimlik yaratma girişimidir. Eğer milliyetçilik yabancı egemenliğine karşı kolektif bir direniş¹³⁵ ve etnik kimliğinin gelişmesi ulusal kimliğin oluşmasına şart olarak nitelendirilir ise¹³⁶ bu dönem milliyetçilik çağı, din temelli topluluklar ('Millet Sistemi'nden') ulusal topluluğa geçiş olarak tanımlanabilmektedir. Bunun doğrultusunda bu geçiş sürecinin ilk adımı 'Yugoslav kimliğinin' oluşmasıdır. Tarihsel olarak Yugoslavya devletinin kuruluşu Balkan bölgesinde yaşayan, aynı veya birbirine yakın etnik kökenlere ve dil ailesine mensup Güney Slav toplumların asırlarca beslediği bir arada yaşama düşüncesinin gerçekleşmesi olarak nitelendirilmiştir. Aslında bu düşüncesinin esas amacı, Balkan halklarını farklı imparatorlukların egemenliğinde varlığını sürdürme mantığından çıkarmak ve onlara daha iyi bir geleceği garanti ederek tek bir ülkede birleştirmek şeklinde özetlenebilmektedir.¹³⁷

Balkan coğrafyasında doğan bu düşünce, Osmanlı ve Avusturya-Macaristan egemenliğine karşı sosyal ve ulusal devrim olarak ortaya çıkmıştır.¹³⁸ Balkan halklarını birbirinden ayıran din unsurunun yerini, Panslavizm düşüncesinin ortaya koyduğu ortak dil kavramı almıştır. Konstrüktivizm teorisi ekseninde 'biz' (Slavlar) ve 'öteki(ler)' (Osmanlı ve Avusturya-Macaristan imparatorluğu) üzerinden yapılan kimlik ayrımı neticesinde¹³⁹, Balkan coğrafyasının tarihinde ilk kez bir 'Yugoslav kimliğinin' oluşturulması sözkonusu olmuştur.

yayılmaya, Slav devletlerinde Türk düşmanlığının artmasına neden olmuştur. Bunun en önemli belirtisi Balkan coğrafyasında Hristiyan halkının, 'Türk düşmanlara' karşı ayaklanmaları için zamanın geldiğine ikna olmasıdır. Daha detaylı bilgi için bkz.: Hans Kohn, (2007). *Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği*, çev. Agah Okay Güner, İlgü Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

¹³² Kohn, 1960: xix.

¹³³ Smith, 1996: 189.

¹³⁴ Taji-Farouki ve Poulton, 1997: 8.

¹³⁵ Smith, 1998: 1.

¹³⁶ Yun, 2015: 531.

¹³⁷ Rokсандić, 2017: 31.

¹³⁸ Soso, 2004: 172.

¹³⁹ Mercer, 1995: 230.

Bu anlamda ‘öteki(ler)’ tarafından izlenen sömürgecilik politikalarından kurtulmak adına Balkan toplumları, düzene ve istikrara dayalı yeni bir etnik kimlik arayışına girmişlerdir.¹⁴⁰ Fakat bahsi geçen ‘Yugoslav etnik kimliği’ her ne kadar Yugoslavya devletinin kurulmasına katkıda bulunmuş ise, onun parçalanmasına da en az o kadar sebep olmuştur. Diğer bir deyişle, devletin kurulması sürecinde birleştirici unsur olan ortak dil, devletin parçalanma sürecinde dilsel milliyetçiliğe dönüşürken¹⁴¹ ‘Yugoslav kimliği’ etnik milliyetçiliğe dönüşmüştür. Bunun asıl nedeni Yugoslavya’yı kuran halkların birbirlerini tanımaması, farklı tarih, inanç ve geleneğe sahip olması, sosyo-ekonomik gelişmişlik konusunda bile farklı düzeyde bulunması ve ortak devlete sadece kendi çıkarlarını gerçekleştirmek için girmesidir. Bu gerçekleri göz önünde bulundurarak Yugoslavya devletini, hayal etmenin kurmaktan daha kolay olduğu söylenebilmektedir.¹⁴² Sonuçta Yugoslavya’yı kuran devletler, Yugoslavyacılık düşüncesini kendi çıkarlarına uygun bir şekilde yorumlayarak farklı milli programlar geliştirmiştir. Yugoslavya’nın dağılmasında bu programların doğrudan münasebetleri olduğundan, onların içeriklerine de değinmekte fayda vardır.

Osmanlı döneminde, ortak dil unsuru ekseninde yeni kimlik inşası akımını alevlendiren Karadağ devletidir. Osmanlıların Balkan coğrafyasında fethettiği son Hristiyan toprak olan Karadağ’da, coğrafi konumundan kaynaklanan toplumun vahşi karakteri nedeniyle, tam bir hakimiyet kurulamamıştır. Zaten Osmanlı yönetimi de, Karadağ’a boyun eğdiremediklerini itiraf etmiştir.¹⁴³ Hâkimiyet altına alınamayan bölgelerde, kendine özgü toplumsal yapı, gelenek ve kültür oluşmuştur.¹⁴⁴ Bu çerçevede Balkan coğrafyasında, nispi de olsa tek bağımsız Slav toplumu Karadağlılar olduğu için Panslavizm düşüncesinin ilk tohumları da Karadağ’da atılmıştır. 1683 Viyana bozgununa kadar Karadağ, ayrıcalıklı/özel bir statüde kalarak Osmanlı hâkimiyetini kabul etmiştir. Lakin 1683 Viyana bozgunundan sonrası dönemde Osmanlı Devleti’nin uzun süren çökme sürecine girmesi ve Karadağ’ın 1697-1918 yılları arasında Petroviç hanedanlığı tarafından idare edilmesi, iki devlet arasındaki bahsi geçen düzeni olumsuz yönde etkilemiştir.¹⁴⁵ Bu düzeni bozan hadiselerle geçmeden önce 1700’lerde Karadağ’ı önemli kılan özelliği olan stratejik bir konumda yer alması nedeniyle tüm devletlerin onunla olan ilişkilerini sıcak tutmasına ve onu kendi tarafına çekmesine yönelik çabada bulduklarının dile getirilmesi gerekli görülmüştür. Bunun en belirgin göstergesi Venediklerin, Viyana bozgunundan sonra Karadağlılarla Osmanlı Devleti’ne karşı işbirliği

¹⁴⁰ Ertem, 2012: 194.

¹⁴¹ Smith, 1991: 13.

¹⁴² Perović, 2017: 226.

¹⁴³ Petrović Njegoš, 1965: 226.

¹⁴⁴ Yılmazçelik ve Özdem, 2013: 8.

¹⁴⁵ Bekteşi, 2011: 118.

yapmaya başlamalarıdır. Bunun yanı sıra Karadağ, ‘Vladika’* denilen I. Danilo Petrovic’in 1697’den 1735’e kadar iş başında kaldığı sürece yüce ‘Ortodoks kardeşliği’ uğruna Rusya ile de işbirliği yapmıştır. Bu dönemde Rusya, sıcak denizlere erişim sağlamak adına Osmanlı Devleti’ni tarihten silme şeklinde milli hayallerin peşine düşmüştür. Osmanlılar da Karadağ’ın ekonomi, siyaset, gelenek ve coğrafyasındaki Rusya’nın merkezi konumundan farkı olmuştur. Rusya, Osmanlı Devleti’ne ayaklanacak olan Karadağlı gençlere maddi yardımı, silah ve hatta eğitim olasılığı sağlamıştır. Demek ki bu dönemden itibaren Karadağ’ın siyasetinde Osmanlı Devleti’nde Rusya’ya açık bir kayması gözlemlenmiştir.¹⁴⁶

Rusya, Osmanlı topraklarının Rus ordusu tarafından işgal edilmesi ve Osmanlı Devleti’nin zayıf bırakılması için onun içten parçalanarak çökertilmesi gerektirdiğinin farkına varmıştır. Bu nedenle Rusya tarafından, Osmanlı egemenliğinde yani Osmanlı Devleti’nin içinde bulunan ‘Hristiyan milletin’in kışkırtılması politikasını uygun bir strateji olarak görülmüştür. Bu bağlamda Rusların, Osmanlı yönetimine karşı kışkırttıkları ilk millet Karadağlılar olmuştur. Bunun nedeni Balkan halkları arasında Karadağlıların güçlü olması değil, gerek devletin coğrafi konumu ve tam anlamıyla hâkimiyet altına alınmamış olmasından gerekse de halkın savaşçı ve asi bir yapıya sahip olmasından kaynaklanmıştır. Bu şekilde Karadağ, Osmanlı döneminde daimi isyancı ve savaşçı bir devlet olarak anılmaktadır.¹⁴⁷ Karadağ’ı bir isyan bölgesi olarak gören ve bu dönemde Osmanlı ile yaptığı Prut Savaşı’nı* kaybeden Rus Çarı I. Petro, 3 Mart 1711 yılında Karadağlılara hitap eden bir konuşmasında Osmanlı Devleti’ne karşı ayaklanmalarını şu sözlerle teşvik etmiştir:

* 1697 ve 1852 tarihleri arasında Karadağ, Petroviç Hanedanlığı’ndan gelen ve hükümdar anlamı taşıyan, kabile reislerinin seçildiği hem dini hem de siyasi lider olan ‘Vladika’ tarafından idare edilmiştir. Fakat 1852 yılında Danilo Petroviç’in önderliğinde Karadağ’da, prenslik yönetimi ilan edilmiştir. Bu şekilde Karadağ, laik devlet düzenine geçerek çağdaş dünyanın bir parçası olma yolunda ilk adımını atmıştır. Akabinde 1860 ve 1918 tarihleri arasında Karadağ’ı yöneten Nikola Petroviç döneminde, 1910 yılından 1918 yılına kadar sürecek olan kralık yönetimi kurulmuştur. Fakat 1918’de Karadağ, Sırbistan ile birleşerek daha sonra Yugoslavya olarak adlandırılacak olan Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı’nın bir parçası olmuş ve 2006 yılına kadar bağımsızlığına kavuşamamıştır. Daha detaylı bilgi için bkz.: Elvira Bekteşi, Crna Gora Moja Postojbina, Centar za Iseljenike Crne Gore, Podgorica, 2011.

¹⁴⁶ Boyar, 2007: 58-59.

¹⁴⁷ Kocabaş, 1986: 77-78.

* 23 Temmuz 1711’de imzalanan Prut Antlaşması, Ruslar tarafından fethedilen tüm bölgelerin Osmanlı Devleti’ne iade edilmesini sağlamıştır. Bununla birlikte Rusya, bütün sınır kalelerini yok etmek ve Osmanlı içişlerine müdahale etmemek zorunda kalmıştır. Fakat Prut Antlaşması’nın diğer önemli bir sonucu ise, Ruslar ile Balkan milliyetçiler arasında bir anlaşmazlık yaşanmasıdır. Diğer bir deyişle Osmanlı Devleti’ne karşı direnme konusunda Balkan milliyetçileri, I. Petro’nun somut yardım sağlamadaki başarısızlığı nedeniyle halkın desteğini kaybederek hayal kırıklığına uğramıştır. Buna rağmen Ruslar, Osmanlı yönetimine karşı Balkan isyanını başlatma çabalarından vazgeçmemiştir. Daha detaylı bilgi için bkz.: Stanford Shaw, History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Volume I: Empire of the Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire 1280-18, Cambridge University Press, Cambridge, 1976.

Bütün Ortodoks Hristiyanları, zalim Osmanlı iradesinin ellerinden kurtarmamız gerekmektedir. Yüce Ortodoks dinimiz uğruna kanınızın son damlasına kadar mücadele ediniz.¹⁴⁸

Bu şekilde cesaretlendirilen Karadağ, Osmanlı Devleti ile sürekli bir çatışma haline girerek bağımsızlık mücadelesini başlatmıştır. Bu çatışmaların bedelini en ağır şekilde, Karadağ'da yaşayan Müslümanlar ödemiştir. Ortodoks Karadağlılar tarafından Müslüman Karadağlılar, devletin özgürlüğünü ve bağımsızlığını tehdit eden can düşmanı olarak görülmüştür. Üstelik bu dönemde, Karadağlı Müslümanlara karşı 'etnik temizlik' politikası uygulanmasına ilişkin söylentiler vardır. Söylentilere göre, bu politikanın amacı Karadağ'ın 'Türklerden arındırılması' ve 'Osmanlı Devleti'ne karşı büyük bir mücadelenin başlatılması' olarak nitelendirilmiştir. Diğer bir deyişle ulusal birliğin şartı, Müslüman olan vatandaşların temizlenmesini gerektiren bir din birliğinde görülmüştür.¹⁴⁹ Bazı görüşlere göre Müslüman Karadağlılara uygulanan 'etnik temizlik' politikası Osmanlılara karşı ayaklanmak için istekli olmayan Karadağlıları cesaretlendirmek adına geliştirilmiştir. Lakin kendi komşularını katletme veya sınırdışı etme düşüncesine gönülsüz bir şekilde yaklaşan Karadağlılar, 'etnik temizlik' politikasını uygulamakta tereddüt etmiştir. Sonunda Karadağ hükümeti, rüşvetle toplam beş vatandaşını ikna ederek Karadağ'ın Cetinye ve Çeklici iki bölgesinde Müslüman Karadağlılara karşı 'etnik temizlik' politikasını gerçekleştirmiştir.¹⁵⁰ Fakat bahsi geçen söylentilerle ilgili resmi bir kaynak bulunmadığından Karadağ'da bu konuyla ilgili tartışmalar bugün bile devam etmektedir. Ayrıca Karadağ'ın önde gelen tarihçileri, bu söylentilerin doğru olmadığını iddia etmektedir.¹⁵¹

Görüldüğü üzere Rusya'nın 'Hristiyan kardeşliği' yüceltmesi ve gittikçe hız kazanan Panslavizm düşüncesi başta Karadağ olmak üzere bütün Balkan coğrafyasını bir yangın alanına çevirmiştir. Bunun en büyük belirtisi, Panslavizm düşüncesinden etkilenen Rus yazar Fyodor M. Dostoyevski'nin 'Bir Yazarın Günlüğü' adlı eserinde Karadağlıları 'soyumuzdan soy' olarak nitelendirilmesidir. Hatta Rusya'nın, ulusal haklarını korumak için savaşan Karadağlı soydaşlarına yardım etmesi gerektiğini şu ifadelerle dile getirmiştir:

Hakikaten Balkan bölgesinde birilerine yardım edilmesi gerekirse, ilk olarak Karadağ'a edilmelidir. Diğer halklardan daha ciddi bir özgürlük mücadelesinde bulunan Karadağlılar her türlü yardıma değer bir toplumdur.¹⁵²

¹⁴⁸ Radojević, 2017: 106.

¹⁴⁹ Kumpes, 1992: 20.

¹⁵⁰ İçeviç, 2015: 51-52.

¹⁵¹ Andrijašević, 2012: 217.

¹⁵² Dostoyevski, 1993: 530-632.

Bu şekilde Panslavizm düşüncesinin önde gelenlerinden güç alan Karadağ etnik kimliği, Ortodoksluğun yüceltilmesi ve aşırı Türk düşmanlığının vurgulanması üzerinde inşa edilmiştir.¹⁵³ Bu iddianın en belirgin göstergesi, 1830-1851 yılları arasında Karadağ'da 'Vladika' olarak hüküm süren¹⁵⁴ II. Petar Petrovic Njegos'un 'Dağ Çelengi' adlı eseridir. Zaten beslenen Türk düşmanlığı 'Dağ Çelengi' isimli eserinde ilksatırlarında kendini göstermektedir:

Al giysili şeytana bak
O iki kılıçlı ve iki başlı,
Kafir Türklerin torunları, Kuranyla,
Peşlerinde lanetlenmiş döneke ordusuyla,
Çekirge sürüsü gibi, tüm dünyayı yok ettiler.¹⁵⁵

Karadağ'ın milli programı haline gelen bu eserde vurgulanan Türk düşmanlığı, Karadağ'ın yeni etnik kimliğinin inşasında önemli rol oynamıştır. Aynı eserde Osmanlılardan kurtulmak için Balkan halklarının kardeşliğine, Ortodoks ve Katolik nüfus arasında bir farkın olmadığına, Hristiyanlığın önemine ve bu halkların ortak dili üzerinde vurgu yapılmıştır. Bu şekilde II. Petar Petrovic Njegos, tam bir Yugoslavyacılık düşüncesi geliştirmemesine rağmen, Balkan halklarının birleşmesine ve özgürleşmesine dair kendine özgü bir düşünce geliştirmiştir. Njegos, Balkan halklarının birliğinin sürdürülmesini, İmparatorlukların egemenliğine karşı tek seçenek olarak görmüştür. Bu doğrultuda Balkan halklarının kardeşliği ilkesine güvenerek, dayanışma duygusu üzerinde yeni bir devletin kurulmasını öngörmüştür. Diğer 'kardeş' devletler kendi milli programlarında çıkarlarını gözetirken Njegos, Balkan halklarının kardeşliği olgusuna bağlı kalmıştır. Bu doğrultuda Karadağ kardeşlik olgusunu sürdürerek Sırbistan ile bağlılığını devam ettirmiştir. Bu şekilde Karadağ, kendi kaderini Sırbistan'a bağlama yolunda ilk adımı atmış ve günümüze kadar etkileri sürmüştür.¹⁵⁶

Düşünülenin aksine Yugoslavyacılık düşüncesi Sırbistan'da değil, Hırvatistan'da doğmuştur. XV. ve XVIII. yüzyıllar arasında 'Türlere karşı mücadele', Hırvat edebiyatının ana konularından biri olması göz önünde bulundurulduğunda bu gerçek hiç şaşırıcı değildir. Daha doğrusu Osmanlı Devleti'nin Avrupa kıtasına yayılması, gerek şiddet ve tecavüzler gerekse de Hırvatistan'ın kaybettiği savaşlar ve yaşadığı topraksal kayıplar 'Türk'ün' tamamen

¹⁵³ Yılmazçelik ve Özdem, 2013: 7.

¹⁵⁴ Milović, 2011: 202.

¹⁵⁵ PetrovićNjegoš, 2006: 9.

¹⁵⁶ Zeković, 2013: 44.

yabancı ve düzeni hep yok eden acımasız düşman olarak algılanmasına neden olmuştur. Hırvat edebiyatında, ‘Türk’ stereotipi ve olumsuz imajının kaynağı gözlemlenebilir. Çünkü bahsi geçen edebi yazılarda ‘Türk’, hem tehdit, ölüm ve savaş hem de Hıristiyan dünyasına karşı çıkan ayrı bir dünya yaratma teşebbüsü olarak simgelenmiştir.¹⁵⁷ XIX. yüzyılda ise Habsburg monarşisinin bir parçası olan Hırvatistan’da Hırvat milliyetçileri, Hırvat ulusal birliğinin ve entegrasyonunun sağlanabilmesi amacıyla Yugoslavyacılık düşüncesini temel alan bir milliyetçilik programı formüle etmişlerdir.¹⁵⁸ Lyudevit Gay liderliğindeki İlizizm Hareketi’ne dayanan Yugoslavyacılık düşüncesi, Hırvat entelektüelleri ve siyasi liderler tarafından yaratılmış ve nihai şekli Bishop Yosip Yuray Ştrossmayer (1815-1905) ve Dr. Franyo Rački’nin (1828-1894) düşüncelerinde anlam kazanmıştır.¹⁵⁹ XIX. yüzyılda ortaya çıkan İlizizm Hareketi, farklı bölgesel kimlikleri ‘İlir’ ve daha sonra Yugoslav bir kimlik altında birleştirmeyi hedefleyen bir fikrin temsilcisi olmuştur. Belirtilmesi gereken bir husus ise İliryalıların, Slav kökenli olmadığıdır. Daha doğrusu antik çağda İliryalıların yerleştiği Balkan yarımadasının batı bölgesi İlirya adı taşıyordu.¹⁶⁰ Akabinde XV. yüzyılın sonuna doğru Hümanizm akımının etkisinde ‘İlirya ve İlizizm’, Güney Slav toprak ve toplumları nitelendiren bir terim haline gelmiştir.¹⁶¹ Böyle bir ortamda Slovenyalı şair Valentine Vodnik ‘İlizizm’ terimini yerli Slovenyalılarla aynı sayarken, Hırvat Lyudevit Gay bu hareketi Hırvatistan devletiyle özdeşleştirmiştir.¹⁶² Bu noktadan hareketle Yugoslavyacılık düşüncesiyle sonuçlanacak olan İlizizm Hareketi, Slav toplumların gerek dayanışma duygusunun gerekse de bir ulusal ve bölgesel ideolojisinin baş sembolü olmuştur.¹⁶³ Fakat bazı yazarlara göre Hırvat Yugoslavyacılık düşüncesinin en önemli hedeflerinden biri, Hırvatistan’da yaşayan Sırpların entegre edilmesi ve Hırvat ulusal sorununun çözülmesidir.¹⁶⁴

Hırvatistan ile ortak devlet kurma olasılığını düşünen ve konu ile ilgili Hırvatlarla irtibata geçen ilk Sırp politikacı İliya Garaşanin olmuştur. ‘Büyük Sırbistan’ politikasının mimarı olarak görülen Garaşanin, Yugoslavyacılık düşüncesine Sırp milliyetçiliği ruhuyla yaklaşmıştır. Esasında Ştrossmayer ve Garaşanin Yugoslavya’ya dair, dini sebeplerden kaynaklanan farklı düşünceleri ortaya koymuştur. Hırvat Ştrossmayer, piskopos olduğu için Katolik mezhebine dayanan bir Yugoslavya görüşü geliştirmiştir.¹⁶⁵ Bunun aksine Sırbistan’da

¹⁵⁷ Tafilowski, 2015: 233.

¹⁵⁸ Demir, 2017: 59.

¹⁵⁹ Zlatar, 1997: 388.

¹⁶⁰ Županič, 1933: 100.

¹⁶¹ Fine, 2006: 138

¹⁶² Kohn, 1960: 60.

¹⁶³ Grigorieva, 2010: 15.

¹⁶⁴ Roksandić, 1989: 131.

¹⁶⁵ Kljajić, 2012: 185.

Yugoslavyacılık düşüncesi, İliya Garaşanin'in 1844 tarihli 'Naçertaniye' adlı eserinde bulunan gizli Sırp iç ve dış politikasının programı üzerinde şekillenmiştir. Ayrıca Ştrossmayer'in romantik ve kültürel milliyetçiliğinin aksine, Garaşanin realpolitik ilkelerine dayanan bir milliyetçi program ortaya koymuştur.¹⁶⁶ Bu gizli programın hedefi Bosna-Hersek, Karadağ ve kuzey Arnavutluk'u kapsayan, Büyük Sırbistan devletidir.¹⁶⁷ Sırbistan'ın liderliğinde bir Yugoslav devletinin kurulmasını amaçlayan¹⁶⁸ Garaşanin, Sırbistan'ın var oluş nedenini ve 'yerine getirmesi gerektiğini kutsal görevlerini' aşağıdaki sözlerle özetlemiştir:

Sırbistan şimdi iyi düşünürse o nedir? Hangi durumdadır? Çevresinde hangi milletler vardır? Küçük olduğunu görmeli, buna ikna olmalı ve bu durumda asla kalmamalıdır. Geleceği için çevresindeki halklarla birleşmeli, bu onun görevidir. Bunun bilicinden Sırp iç ve dış politikasının temeli kaynaklanmaktadır; mevcut sınırların ötesine geçmeli, onlarla sınırlı kalmamalı, çevresindeki diğer Sırp halkları ile birleşme amacıyla ilerlemelidir.¹⁶⁹

Slovenya'ya gelince, burada diğer devletlerin aksine radikal düşünceden uzaklaşarak daha kültürel eğilimlere ağırlık verilmiştir. XIX. yüzyılın ilk yarısında romanizm akımının etkisiyle Avusturya-Macaristan'ın egemenliğinde olan, Slovenya'da eşsiz bir Sloven ruhu, dili, tarihi ve folkloruna ilişkin düşünceler ortaya çıkmıştır.¹⁷⁰ Slovenya'da Slav birliğine ilişkin düşünceler ise Yano Kolar tarafından şekillendirilmiştir. Panslavizm hareketinin etkisi altında olan Yano Kolar, kendine özgü bir Panslavizm düşüncesini geliştirmiş ve Slavların kültürel birliğine dayalı bir fikirsunmuştur. Anlaşılan, Kolar'ın Panslavizm düşüncesinde siyasi eğilimler yer almamıştır. Kolar tüm Slavları tek bir etnik toplulukolarak görmüş ve bu topluluğun dil ve kültürel kimliğinin muhafaza edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Dolayısıyla Slovenya'da geliştirilen Panslavizm düşüncesi revizyonist değildi. Aksine bahsi geçen düşünce Habsburg Monarşisisinin egemenliğinde olan Slovenyalıların, kültürel ve etnik kimliklerinin tanınmasını öngörmüştür. Kolar'a göre Habsburg Monarşisisinde, Slav dili tehdit edildiği için monarşinin sınırları içinde Slovenyalıların hakları kısıtlanmıştır.¹⁷¹ Bu doğrultuda 1848 yılında 'Birleşik Slovenya' adı altında, monarşinin sınırları içerisinde kendi halkının konumunu kuvvetlendirme ve Slovenya'nın ulusal sorununu çözmek amacıyla, Slovenya'nın ilk milli programı ortaya konulmuştur.¹⁷² Slovenya, başta Sırbistan ve Hırvatistan olmak üzere diğer

¹⁶⁶ Lampe, 1994: 76.

¹⁶⁷ Soso, 2004: 172.

¹⁶⁸ Petranović, 1988: 3-4.

¹⁶⁹ Vukićević, 2011: 396.

¹⁷⁰ Hansen, 1996: 476.

¹⁷¹ Obšust, 2013: 73-87.

¹⁷² Prunk, 2002: 548-549.

Balkan halkları ile bir araya gelerek Avusturya'nın egemenliğinde bir Yugoslav devletin kurulması arzusunda bulunmuştur. Fakat Avusturya-Macaristan İmparatorluğu dünya sahnesinden çekilince, Graşanin'nin ortaya koyduğu 'Büyük Sırbistan' hegemonyası altında bağımsız bir Yugoslavya devletinin kurulacağı belli olmuştur. Sloven Başpiskopos Anton Bonaventura Yegliç, böyle bir Yugoslavya devletinde Slovenya'nın zorlanacağını şu sözlerle ifade etmiştir: 'Katolik İmparatoru terk ettikten sonra Ortodoks bir kralın egemenliğinde bulunmak, bizim için çok zor olacaktır.'¹⁷³ Bu sebeple Slovenyalı ulusal milli programının gerçekleşmesi için başka seçeneği olmayan Slovenya, Yugoslavya devletine dahil olmuştur.

Gözardı edilmemesi gereken önemli bir husus da, bu milli programlar her ne kadar ortak Slav dili üzerinde örgütlendirilmiş gibi görünse de, din unsurundan arındırılmamıştır. Balkan halkları 'Millet Sistemi'nden kaçarken, aynı sistem içinde kaldıklarına Yugoslavya'nın dağılması sürecinde şahit olmuşlardır. Fakat bu kadar birbiriyle çelişen milli programların bir araya gelmesinin perde arkasını kavrayabilmek için Yugoslavyacılık düşüncesinin temsil ettiği amaca değinmekte fayda vardır. Esasen Yugoslavyacılık düşüncesi Balkan halkları için, Osmanlı ve Avusturya-Macaristan İmparatorlukları içerisinde, alt bölgesel düzeyde varlığını sürdürmekten kaçış yolu olmuştur. Ayrıca bu düşüncenin örneğinde, uluslararası ilişkilerin aktörleri için basit rasyonel ve statik egoistler olmadıkları gözlemlenebilmektedir. Ancak kültürel, sosyal ve siyasi koşullarla şekillenen farklı kimliklere de sahiplerdir. Konstüktivist teorisine göre devletlerin birbirleri ve çevrelerindeki ile etkileşimde bulununca kurdukları ilişkiler ve kimlikler değişebilmektedir.¹⁷⁴

Yugoslav ideolojisi kapsamında Balkan coğrafyasında travmatik bir şekilde yerleşen 'büyük devlet/güç' tarafından işgal edilme ve onların boyunduruğu altında yaşama korkusu, Yugoslav milli bilincinin uyanış sürecini hızlandırmıştır. Aynı coğrafyayı paylaşan ve hemen hemen aynı dili konuşan halkların, birleşerek yabancı yönetimlere karşı birlikte mücadele etmeleri doğal bir çözüm olarak görülmüştür. Bireyler gibi toplumlar da ortak bir dili, dini ya da etnik kökeni paylaştığı toplumlar arasında kendilerini daha güvende hissetmektedir.¹⁷⁵ İşte bu nedenle Balkan halkları, ilk başlarda Yugoslavyacılık düşüncesinin etkisinde kalarak milliyetçiliklerini şekillendirdiler. Ama bu 'dışsal' tehditler (işgal edilme korkusu) ortadan kalkınca, 'Yugoslav kimliği' unutulmuş ve herkes kendi milli programına dönmüştür. Balkan coğrafyasında din kavramı ekseninde örgütlenen topumsal yapı tekrar 'Millet Sistemi'ne benzemeye başlamıştır.¹⁷⁶

¹⁷³ Repe, 2017: 173.

¹⁷⁴ Fierke, 2010: 182.

¹⁷⁵ Ertem, 2015: 194.

¹⁷⁶ Cuvalo, 1990: 16.

1.1.4. Yugoslavya'nın Kurulması ve Sırp-Hırvat Çatışması

Yugoslavya'nın dağılmasına neden olan önemli sebeplerden biri devletin kurulması sırasında 'Yugoslav kimliğin' unutulması ve herkesin kendi milli programına göre hareket etmesidir. Birinci Dünya Savaşı'nın sonra ermesi Avusturya-Macaristan ve Osmanlı imparatorluklarının parçalanmasına sebep olurken aynı zamanda Yugoslavyacılık düşüncesinin en ateşli savuncularını cesaretlendirmiştir. Çünkü Yugoslavya devletinin, sadece bahsi geçen bu iki imparatorluğun kalıntıları üzerinde kurulması mümkün olmuştur. Bunun yanı sıra, imparatorlukların çökmesi ile birlikte Balkan halklarını bir araya getiren 'dışsal' tehditler de ortadan kalkmıştır. Bu paradoksa göre devletlerin 'Yugoslav kimliğinden' kendi milli programlarına giden yol gözlemlenebilmektedir. Anthony Smith, etnik bir toplumun ortak dil, tarih, kültür, topraklar ve dayanışma duygusuna dayandığını ileri sürmüştür. Önemli olan dayanışma duygusu besleyerek, herkesin bu etnik gruba derin aidiyet duygusu ile bağlı olmasıdır.¹⁷⁷ Fakat Yugoslavya'nın kurulmasının ilk yıllarında bu aidiyet duygusu olmaksızın 'Yugoslav kimliğinin' dışsal tehditlere karşı geliştirilmiş olan bir proje olduğu ortaya çıkmıştır.¹⁷⁸

Farklı imparatorlukların işgali altında varlığını sürdürmeye çalışan Balkan halkları, asırlar boyunca birbirlerinden yardım beklemiştir. Bu doğrultuda Balkan devletleri, yabancı hegemonyasına karşı birbirlerine yardım etme amacıyla 20 Temmuz 1917'de tarihi önem taşıyan Korfu Deklarasyonu'nu imzalayarak¹⁷⁹ tek bir devlet altında birleşmişlerdir. Korfu Deklarasyonu ile kurulacak olan devletin siyasal sistemi ve yapısına ilişkin sorunların Ulusal Meclis'te görüşülmesine ve kararların üçte iki çoğunluk ile alınmasına karar verilmiştir. Buna rağmen Korfu Deklarasyonu'na aykırı davranarak, 1 Aralık 1918'de Sırp Kralı Aleksander Karadjordjeviç aşağıdaki sözlerle yeni devletin kurulmasını ilan etmiştir:

Sırbistan'ın Sloven ve Hırvatlar ile birleşmesini ve Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nın kurulmasını ilan ediyorum.¹⁸⁰

Bu şekilde Sırp Kralı Aleksandar'ın liderliğinde ve Sırp hegemonyası altında, yeni bir devlet kurulmuştur. Fakat bu Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı, kendi bünyesinde barındırdığı ulusları tam olarak temsil edememiştir. Zira kendi kaderini tayin etme hakkı tanınmamış ve diğer ulusların varlığı bile yok sayılmıştır. Bu durumun temel açıklaması Balkan devletlerin

¹⁷⁷ Smith, 1991: 21.

¹⁷⁸ Biserko, 2017: 19.

¹⁷⁹ Güveloğlu, G. (2009). *Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'ndan Yugoslavya'ya Türkiye-Yugoslavya İlişkileri (1918-1941)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

¹⁸⁰ Petranović ve Zečević, 1988: 136.

milli programlarında yatmaktadır. Slovenya, kendi milli programında belirlediği ‘Sloven ulusal sorununu’ çözüme amacıyla Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı’na dahil olmuştur. Hırvatistan ise, kendi milli programını takip ederek, Hırvatistan’da yaşayan yüzde 12-15 oranındaki Sırp’ların Hırvatistan’a siyasi ve kültürel anlamda entegre edilmesi¹⁸¹ ve Hırvatistan’ın ulusal birliğini sağlama amacıyla krallığın bir parçası olmuştur. Bosna-Hersek devletine gelince, Boşnaklar Osmanlı İmparatorluğu’nu kendi devleti olarak algıladıkları için kendi milli programlarını geliştirmemişlerdir. Osmanlıların etnisite ekseni bir politikası olmadığı için Boşnaklar da kendilerini ayrı bir etnik grup olarak görmemiştir. Bu doğrultuda Osmanlı İmparatorluğu’nun dünya sahnesinden çekilmesi ve Bosna-Hersek’in Avusturya-Macaristan’ın egemenliğine girmesi, Bosna’daki Müslüman siyasi liderleri tamamen çaresiz bir duruma düşürmüştür. Balkan halkları ile ortak bir devletin kurulmasından başka çare görmeyen Bosna-Hersek, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı’na giden trene son anda binmiştir. Bunun en belirgin göstergesi, Bosna’da Reis-ul-Ulema görevinde bulunan Yamaluddin Çauşeviç’in kullandığı ifadeleridir:

Yapılması gerekeni yapınız. Milletime özgürlük getiren her eylemin arkasında durumaktayım. Artık Türkler, Almanlar ve kendimizden bile bıktım.¹⁸²

Sırbistan ise, İliya Garaşanin tarafından sunulan ‘Büyük Sırbistan’ milli programına tamamen uyum sağlamıştır. Krallık kurulmadan önce Sırp hükümeti, kendi topraklarının bir parçası olarak gördüğü Karadağ’daki, yönetimin devralınması ve Karadağ’ın Sırbistan ile birleşmesi gerektiğini vurgulamıştır. Karadağ’ın birleşme düşüncesine karşı çıkan Kral Nikola’nın İtalya’da sürgünde bulunduğu dönemde, Karadağ Sırp hükümetinin baskısı altında kalmıştır. Bu doğrultuda 24 Kasım 1918 tarihinde Podgoritsa Büyük Milli Meclisi’nin kararı ile Sırp’ların Karadağlılarla birleşmesi gerçekleşmiştir.¹⁸³ Fakat Karadağ’da Kral’ın düşüncelerine aykırı olan ve onun yokluğunda Meclisin aldığı bu kararın meşru olup olmadığına ilişkin ateşli tartışmalar günümüze kadar devam etmektedir.¹⁸⁴ Bu noktada ilginç olan husus, Sırp Kral Aleksander’in, Karadağlı Kral Nikola’nın torunu olmasıdır. Bu çerçevede Kral Aleksander’in Karadağ ile alakalı düşünceleri önem arz etmektedir:

Nikola federal veya konfederal Yugoslavya düşüncesini savunmaktadır. Böyle bir Yugoslavya devleti imkansızdır. Yugoslavya ideale hem Sırbistan hem de Karadağ’ı feda etmek zorunda olmaktadır. Amamemleketimde, bunu nerdeyse kimse anlayamıyor.¹⁸⁵

¹⁸¹ Demir, 2017: 59-60.

¹⁸² Kamberovic, 2017: 66-67.

¹⁸³ Poláčková ve Van Duin, 2017: 27.

¹⁸⁴ Pavlović, 2003: 87.

¹⁸⁵ Drasković, 2018: 23.

Krallık kurulduğunda Karadağ Sırbistan ile birleştiği için Karadağlılar ayrı bir ulus olarak görülmemiş ve onların temsil edilmelerine gerek de kalmamıştır. Karadağ'ın kaderini yaşayan, Makedonyalılar Sırbistan'ın bir parçası oldukları için ayrı bir ulus olarak değerlendirilmemiş; Kosova'da bulunan Arnavut azınlık ise yok sayılmıştır.¹⁸⁶ Bu şekilde Garaşanin'in ifade ettiği Sırp ulusal sorunu, Sırp hegemonyası ve 'Büyük Sırbistan' düşüncesi çözüme kavuşmuştur. Bu çerçevede milli görevini yerine getiren Kral Aleksander'ın Krallığı'nın kutlama töreninde kullandığı -yaşasın tüm Sırp, Hırvat ve Slovenyalılar! Krallığımız daim mutlu ve şanlı olsun¹⁸⁷-şeklindeki sözlerine rağmen, tesis edilen Sırp hegemonyası Balkan coğrafyasında yeni bir etnik gruplaşmaya neden olmuştur.

Sırp hegemonyası, Avusturya-Macaristan'ın egemeliğinde bile varlığını sürdürmüş olan, Hırvat milletinin ulusal özerkliğinin kaldırılması anlamına gelmiştir. Bu nedenle Hırvatlar, kendilerini ayrı bir etnik grup olarak algılamaya başlamış ve krallığın kurulmasından hemen sonra Sırplarla günümüze dek izlerini sürdüren devamlı bir çatışma halinde bulunmuşlardır. Bu şekilde Yugoslavyacılık düşüncesinden etnik milliyetçiliğe giden yolda ilk adımlar atılmıştır. Bu dönüşüm, Hırvat Köylü Halk Partisi'ni kuran ve Hırvat ulusal sorunu gündeme getiren Styepan Radiç'in¹⁸⁸ Hırvatistan'ın siyasi hayatında yükselmesi ile başlamıştır. 22 Ocak 1928 tarihinde meclis oturumu sırasında, Radiç Sırp politikasına karşı eşi görülmemiş bir mücadele başlatmıştır. Bu mücadelenin kanunsuzluk, soygunculuk ve Sırp hegemonyasına karşı bir mücadele olduğunu ilan etmiştir:

Pazarda hayvanların satılması gibi devletimizin satılmasına izin vermeyeceğiz. Çünkü bizim devletimiz ne yer silmeye yarayan çingene bir paspas ne de çürümüş Abdülhamid'in Türkiyesine benzemez!¹⁸⁹

Radiç'in kullandığı çarpıcı ifadeler ateşli tartışmalara neden olmuştur. Bir sonraki gün meclis oturumunda devam eden tartışmalar durdurulmuş ve Styepan Radiç Sırp Milletvekili Punişa Raçiç tarafından öldürülmüştür.¹⁹⁰ Bu şekilde Radiç, Hırvat ulusal hafızasında bağımsız Hırvatistan'ın sembolü olarak muhafaza edilmiştir. John Coakley'in belirlediği gibi geliştirilen bu tür sembollerin, özellikle etnik kimliklerin inşasında güçlü etkisi vardır. Fakat bu semboller,

¹⁸⁶ Güveloğlu, G. (2009). Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'ndan Yugoslavya'ya Türkiye-Yugoslavya İlişkileri (1918-1941). Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

¹⁸⁷ Krasniqi, G. (2009). *Unrecognized Alike, yet Not Equal: Albanians And Bosnian Muslims in Interwar Yugoslavia 1918-1941*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Central European University, Budapest.

¹⁸⁸ Demir, 2015: 25.

¹⁸⁹ Krizman, 1983: 24-55.

¹⁹⁰ Ball, 2015: 27.

etnik gruplar arasındaki ilişkileri ve bir etnik grubun devlete karşı tutumunu belirtmektedir.¹⁹¹ Bundan dolayı Radiç'in öldürülmesi, Hırvatistan'ın bağımsızlık taleplerini kuvvetlendirmiş ve Hırvat milliyetçiliğinin yükselmesine de neden olmuştur.¹⁹²

Yükselen ve Krallığı'nın varlığını tehdit eden Hırvat milliyetçiliğini engelleme amacıyla Kral Aleksander, Meclisi feshederek 6 Ocak 1929 tarihinde diktatörlüğünü ilan etmiştir.¹⁹³ Akabinde diğer devletlerin de milliyetçi hareketlerine tedbir olarak, 'Yugoslav kimliği' yine gündeme getirilmiş ve Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nın yerini Yugoslavya Krallığı almıştır.¹⁹⁴ Aslında daha geniş bakıldığında Yugoslavya'da yaşananlarla paralel olarak dünya çapında, Hitler'in önderliğinde Nazi Almanyası, Mussolini'nin önderliğinde Faşist İtalya ve Stalin'in önderliğinde Komünist Rusya'da diktatörlük rejimleri kurulmuştur. Herhalde 1930'lu yılların en belirgin özelliği, kendi isteklerine göre toplumu şekillendiren ve kitle psikolojisi uygulanarak toplumsal değişiklikleri yaratan, kahraman veya korku bireylerin meydana çıkması olmuştur.¹⁹⁵

Alınan bütün tedbirlere rağmen, Radiç'in öldürülmesinden sonra bağımsız bir Hırvatistan için birlikte savaşma ve ölme mitolojik ve kutsal şeklini¹⁹⁶ alan Hırvat milliyetçiliği durdurulmaz hale gelmiştir. Hırvat milliyetçilerin algısında Yugoslavya artık bir Sırp İmparatorluğu'nu sembölenirken, Hırvatistan 'işgal edilmiş' ve 'balkanlaştırılmış' bir devlet olarak nitelendirilmiştir. Ernest Gellner'e göre milliyetçilik, kan (intikam) veya toprak talep eden aktivist güçleri ortaya çıkarır.¹⁹⁷ Bu teori çerçevesinde yükselen Hırvat milliyetçiliği, Ustaşa Devrimci Hareketi'nin (Ustaša-Hrvatski Revolucionarni Pokret) kurulması ile taçlandırılmıştır. Ustaşa Hareketi, İtalyan ırkçılık ve Alman nazizm ideolojilerinden esinlenmiştir.¹⁹⁸ Bunun en büyük belirtisi Ustaşa Hareketi'nin, Sırp ve Komünizm karşıtı olması ile birlikte bağımsız/güçlü devlet kültü besleme özelliğidir. Bu bağlamda bahsi geçen hareketi, Hırvatistan'ın bağımsızlığı şeklindeki amaçının ne pahasına olursa olsun gerçekleştirme çabalarının peşine düşmüştür. Ustaşa'ların ideolojisine göre aslen Katolik olan Sırp'lar, Balkan coğrafyasında Doğu Roma'nın egemenliği döneminde maddi çıkarlar uğruna kendi dinlerine ihanet ederek Ortodoks olmuş ve bu inanca göre onlar Ortodoks Hırvatlar olarak kabul edilmektedirler.¹⁹⁹

¹⁹¹ Coakley, 2004: 533.

¹⁹² Bayram ve Emiroğlu, 2015: 50.

¹⁹³ Petranović, 1988: 176.

¹⁹⁴ Troch, 2010: 232-233.

¹⁹⁵ Alperes, 2003: 17.

¹⁹⁶ Malesevic, 2006: 101.

¹⁹⁷ Gellener, 1983: 130.

¹⁹⁸ Petrungaro, 2017: 250.

¹⁹⁹ Biondich, 2005: 77-79.

Bosna-Hersek'e gelince, Osmanlı döneminde siyasi ve iktisadi özerkliklerini korumak adına takdire değer bir taktik ile İslam dinine geçmiş ve böylelikle Müslüman Hırvat olmuşlardır. Kısacası Ustaşa Hareketi'nin ideolojisi tarih boyunca Hırvatistan topraklarında yaşayan Sırp'ların veya başka bir milletin varlığını tanımamıştır.²⁰⁰ Zaten hatırlanırsa Ştrossmayer'in geliştirdiği Hırvatistan'ın milli programında Yugoslavyacılık düşüncesi beslenmesinin en temel hedeflerinden biri, Hırvatistan'da bulunan Sırp'ların ayrı bir etnik grup oluşturmasını engellemektir. Bu şekilde Ante Paveliç'in önderliğinde Ustaşa Hareketi, Sırp'ların 'Büyük Sırbistan' programına meydan okuyacak olan 'Büyük Hırvatistan' projesini geliştirmiştir. Bu iki programın bir ortak hedefi vardı: Bosna-Hersek. Hem Sırp hem de Hırvat nüfusunu barındıran Bosna-Hersek bu iki milli programın arasında sıkışıp kalmıştır. Sonuçta Radiç'in öldürülmesi ve diktatörlüğün ilan edilmesine tepki olarak kurulan Ustaşa Hareketi, 9 Ekim 1934 tarihinde intikamını almıştır. Bu tarihte Kral Aleksander, Fransa'ya yaptığı ziyarette, Marsilya'da Hırvat Ustaşa Hareketi'nin düzenlediği suikast sonucunda öldürülmüştür.²⁰¹ Bu suikastle hem Radiç'in intikamı alınmış hem de diktatörlük rejiminin sonu getirilerek tabiri caizse bir taşla iki kuş birden vurulmuştur. Bunun neticesinde Yugoslavya'da, ortak toplum projesi oluşturulma girişimi imkansız hale gelmiştir.²⁰² Hastings'in sözleri ile, 'Büyük Sırbistan' projesi hem Yugoslavya'nın karakterini belirlemiş hem de Hırvat milliyetçiliğinin radikalleşmesine zemin oluşturmuştur. Sonunda bu radikalleşmiş Hırvat milliyetçiliği, Sırp yurttaşlarından korkunç bir intikam almıştır.²⁰³

Osmanlı ve Avusturya-Macaristan imparatorluklarından gelebilecek 'dışsal' tehdit üzerinde kurulan Birinci Yugoslavya devleti, İkinci Dünya Savaşı sırasında dağılmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması 'Büyük Sırbistan' ve 'Büyük Hırvatistan' yaratma fikirlerini dondurmıştır. 1941-1945 yılları arasında Almanya ve İtalya'nın Balkan devletlerine gerçekleştirdikleri işgal hareketi Yugoslavya'nın dağılmasıyla sonuçlanmıştır. Bu durum Yugoslav devletlerinin, Almanya ve İtalya nezdinde bloklaşmasına neden olmuştur.²⁰⁴ Buraya kadar anlatılan hususlar: Osmanlı 'Millet Sisteminden' ve 'dışsal' tehdit kavramından kaynaklanan Balkan devletlerin milli programları geliştirmesi, milli programlarından doğan Balkan halklarının birleşmesi, Osmanlı çökildikten sonra Balkanlı halkların uzun süre bir arada yaşamasının, güç olduğunun öğrenilmesi, öğrenildikten sonra ise Balkanlı devletlerin hegemoni temelinde ulusal mitleri geliştirerek gruplaşması ve bu farklı grupların yüzleşme zamanının kanlı çatışmalarla sonuçlanması gibi olgular, Balkan coğrafyasında yaşanan en zor dönemde

²⁰⁰ Adriano ve Cingolani, 2018: 191.

²⁰¹ Pavlowitch, 1988: 6.

²⁰² Türkeş, 2018: 6.

²⁰³ Hastings, 1997: 143-144.

²⁰⁴ Tomasevich, 2010: 87-90.

Yugoslavya'nın parçalanma sürecinde farklı şahıslarla ancak benzer şekillerle tekrar gündeme gelmiştir. Bu nedenle Balkan coğrafyasında Yugoslavya'nın dağılışı sürecinde, Cicero'nun 'tarih hayatın öğretmenidir' şeklindeki düşüncesi tam anlamıyla kavranabilmektedir.²⁰⁵

1.1.5. Soğuk Savaş Döneminde Milliyetçiliğin Uyanışı

Soğuk Savaş döneminde aşamalı bir şekilde tekrardan ayağa kaldırılan aşırı milliyetçilik, Yugoslavya devletinin tarihe karışmasına neden olan son unsur olarak resmedilmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesi, dünya düzenini huzur ortamına kavuşturmamıştır. Soğuk Savaş'ın esintileri daha ilk yıllarından kendini hissettirmeye başlamıştır. Bu doğrultuda, İkinci Yugoslavya'ya yol açan hem 'içsel' hem de 'dışsal' tehditlerden bahsetmek mümkündür. Sırp hegemonyası ve 'Büyük Sırbistan' milli programı Yugoslavya Federasyonunda yer alan devletlerde bir 'Sırbofoby'a'²⁰⁶ duygusu ve Sırbistan tarafından işgal edilme korkusu yaratmıştır. Diğer bakımdan Soğuk Savaş etkisinde devletlerin gruplaşması ve dünya düzeninin ikiye ayrılması, büyük bir Batı-Doğu çatışmasının çıkması korkusu 'dışsal' tehdit olarak algılanmıştır. İkinci Yugoslavya devletinin macerası: 'fazla büyük olmayan devletler kendilerini savunmaktan aciz olan devletlere yönelik saldırganlığa karşı güvenceler sunan milletlerarası bir birlikte sığınak bulmaktadır' diyen Eric J. Hobsbawm'ın teorisi ile açıklanabilmektedir.²⁰⁷

Bahsi geçen içsel korkuların ve dışsal soğukluğun etkisi, 29 Kasım 1945 tarihinde Josip Broz Tito önderliğinde İkinci Yugoslavya devletinin kurulmasına yol açmıştır.²⁰⁸ Tito Yugoslavya'da 1945 ve 1980 yılları arasında sürecek olan mutlak iktidarını kurmuştur.²⁰⁹ Ama her ne kadar Hannah Arendt mutlak iktidarların terör ve çatışmalarla sonuçlanmasının doğal olduğunu dile getirirse de,²¹⁰ Tito'nun mutlak iktidarı Yugoslavya'nın liberalleşmesine yönelik olmuştur. Bu dönem içinde Yugoslavya'nın komünist liderleri; devleti birleştirme, farklı etnik gruplar arasındaki rekabete ve bölünmüşlüğe son vererek ulusal sorunu çözme çabasında bulunmuşlardır. Bu doğrultuda 1946 Anayasası ile altı cumhuriyet (Hırvatistan, Slovenya, Bosna-Hersek, Sırbistan, Karadağ, Makedonya) ve Sırbistan'a bağlı iki özerk bölgeden (Kosova ve Voyvodina) oluşan federal bir devlet kurulmuştur.²¹¹ Bahsi geçen anayasanın birinci maddesinde Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti'nin, ayrılma ve kendi kaderini

²⁰⁵ Koselleck, 2004: 26.

²⁰⁶ Macdonald, 2002: 7.

²⁰⁷ Hobsbawm, 1993: 10.

²⁰⁸ Ekmečić, 2008: 512.

²⁰⁹ Nation, 2003: 69.

²¹⁰ Arendt, 1976: 6.

²¹¹ Anderson, 1995: 5.

belirleme hakkına sahip olan eşit halkların topluluğu olduğu belirtilmektedir.²¹² Fakat 1948’de Yugoslav-Sovyet anlaşmazlığı nedeniyle, Yugoslavya’nın iç ve dış politikası ile birlikte devletin ulusal soruna ilişkin politikası da değişikliklere uğramıştır. Bu değişikliklerin en belirgin göstergesi 1953’te yürürlüğe giren anayasada cumhuriyetlerin kendi kaderini belirleme hakkının yer almamasıdır. Görüldüğü üzere, Balkan halkları tarihte bir kez daha Sovyetleri ‘dışsal’ bir tehdit olarak gördükleri için daha sıkı birleşme yoluna girmişlerdir. Bu yıllarda Yugoslavya’da bir ‘Yugoslav Ulusu’ oluşturma girişimi; 1954’te Sırp, Hırvat ve Karadağ dillerinin aynı dil ilan edilmesi ve ortak bir sözlüğün hazırlanması örneğinde gözlemlenebilmektedir.²¹³

‘Yugoslav Ulusu’ yaratma girişimleri, cumhuriyetlerin ağır tepkisine neden olduğu için eski anayasanın yerini 1963 Anayasası almıştır. Bu anayasa ile getirilen en önemli değişikliklerinden biri cumhuriyetlere kendi kaderini belirme hakkının yeniden tanınması, az gelişmiş bölgelere ekonomik yardımda bulunulması ve Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti’nin ilan edilmesi olmuştur.²¹⁴ 1967’de anayasa değişikliği ile Yugoslavya’nın izlediği merkezileşme politikası pekiştirilmiş ve cumhuriyetlerin yetkileri genişletilmiştir. Bir bakımdan özyönetim şeklinde gerçekleşen bu yasal değişiklikler cumhuriyetlerin çıkarlarını tatmin ederken, diğer yandan milliyetçi hareketlerin ‘daha fazla özerklik’ taleplerini arttırmıştır. Kasım ve Aralık 1971 tarihinde Hırvatistan’da cereyan eden protestolar bunun en belirgin göstergesi olmuştur. ‘Hırvat Baharı’ olarak bilinen bu protestolarda, Hırvatistan’ın siyasi ve ekonomik durumundan memnuniyetsizlik duyulduğu ve az gelişmiş bölgelere yardım yapılması zorunluluğundan dolayı kendi ekonomisinin kötüye gittiği ifade edilmiştir. Bu durumun sonucunda Hırvatistan’da kendilerine gelecek görmeyen ve yurt dışında çalışan Hırvat işçilerin sayısı da giderek yükselmiştir.²¹⁵

‘Hırvat Baharı’ndan’ sonra Yugoslav cumhuriyetlerinin yetkilerini artıran ve ulusal soruna çözüm sağlama amaçlı bir adım daha atılarak 1971 tarihinde Yugoslavya’da yaşayan Müslüman nüfusuna ayrı millet statüsü tanınmıştır.²¹⁶ Bununla da yetinmeyen Tito, devletin liberalleşmesi yolunda yeni anayasa için hazırlıkları başlatmıştır. Şubat 1974 tarihinde yürürlüğe giren ve Yugoslavya’nın yapısını değiştiren anayasa, cumhuriyetlerin kendi kaderini belirleme ve federal birlikten ayrılma hakları ve yetkileri tanımıştır. Aynı zamanda 1974 Anayasası ile Sırbistan içindeki Kosova ve Voyvodina özerk bölgelerinin hak ve yetkileri

²¹² http://www.arhivyyu.gov.rs/active/srcyrilic/home/glavna_navigacija/leksikon_jugoslavije/konstitutivni_akti_jugoslavije/ustav_fnrj.html (erişim tarihi: 28.11.2018).

²¹³ Uzgel, 1992: 224.

²¹⁴ <http://mojustav.rs/> (erişim tarihi: 10.10.2018).

²¹⁵ Hudson, 2003: 52.

²¹⁶ Chomsky, 2018: 10.

artırılmıştır. Bu yetkilerden en önemlisi, Kosova ve Voyvodina'nın kendilerini ilgilendiren konular hakkında veto hakkına sahip olmalarıdır.²¹⁷ 1974 Anayasası'nın üçüncü maddesinde cumhuriyet yerine devlet sözcüğünün kullanılması ile Yugoslavya'nın konfederasyon yapısına kaydığı açık bir şekilde gözlemlenmiştir. Yugoslavya modelinin eleştiricilerden biri, 1974 Anayasası ile Yugoslavya, federasyon ve konfederasyon arasında bir 'Yugoslavya istisnası' olarak kaldığını ifade etmiştir.²¹⁸ Bütün bu anayasal reformlara rağmen, Yugoslavya'da sosyalizm modelinin artık aşıldığı ve hatta çöktüğünü ifade eden Tito, bu duruma etkili bir çözüm de getirememiştir.²¹⁹

İkinci Dünya Savaşı'dan beri Tito'yu tanıyan Amerikalı bir profesör, 1978'de birlikte çıktıkları bir Amerika seyahati sırasında, ona en büyük siyasi başarısızlığının ne olduğu sorusunu sormuştur. Tito, Yugoslav halkları arasında gerçek bir birlik oluşturamamasını kendisinin en büyük başarısızlığı olarak görmüştür.²²⁰ Tito'nun Yugoslavya'da gerçekleştirdiği bu Anayasal değişiklikler, siyasi ve ekonomik liberalleşmeyi beraberinde getirirken, milliyetçi hareketlerin yükselmesine uygun bir ortam yaratmıştır.²²¹ Özellikle 1974 Anayasası ile oluşan düzen, ulusçuluk sorununun çözümüne değil, aşırı milliyetçiliğin yükselmesine neden olmuştur. Yugoslavya'da farklı etnik grupların dengelenmesi her şeyden önce Sırp-Hırvat milli rekabetinden dolayı imkansız hale gelmiştir. Yugoslavya'nın cumhuriyetlerine kendi kaderini belirme hakkı tanınması ve yetkilerini genişletmesi Sırbistan'ı huzursuz etmiştir. Diğer bakımdan merkezîyetçi eğilimlere karşı, tarihsel nedenlerden kaynaklanan, başta Hırvatistan olmak üzere diğer cumhuriyetlerden de ağır tepkiler gelmiştir.²²² Bu çerçevede 1974 Anayasası'na ilk tepki Sırbistan'dan gelmiştir. 'Zayıf Sırbistan-Güçlü Yugoslavya' olarak algılanan 1974 Anayasası, Sırp milli kimliğinin güçlenmesine neden olmuştur.²²³ Bunun yanı sıra, Slovenya ve Hırvatistan'da ayrılıkçı bir ulusçuluk hız kazanmıştır. Makedonya ise, dışta Yunanistan'a ve içte Sırbistan'a karşı varlığını sürdürme ve bağımsız bir birim olduğunu kanıtlayan bir ulusçuluk geliştirmiştir. Diğer taraftan Kosova'daki Arnavutlar Yugoslavya'dan ayrılıp Makedonya'daki Arnavutları da bünyesine katarak Arnavutluk ile birleşme çabasında bulunmuştur. Bosna-Hersek'te Müslümanlar kendi varlığını sürdürme peşinde olmuştur. Bu dönemde belirgin ve keskin bir Karadağ ulusçuluğu oluşmadığından dolayı Karadağ, Sırbistan'ın yanında kalma ve Yugoslavya'yı koruma hedefinde bulunmuştur.²²⁴

²¹⁷ <http://mojustav.rs/> (erişim tarihi: 12.10.2018).

²¹⁸ Kerenji, 2005: 365.

²¹⁹ Hudson, 2003: 53.

²²⁰ Meier, 1999: 1.

²²¹ Hashi, 1992: 69.

²²² Uzgel, 1992: 235.

²²³ Biserko, 2012: 58.

²²⁴ Uzgel, 1992: 218-230.

Görüldüğü üzere Tito'nun kuvvetlendirmek istediği 'Yugoslavyacılık' düşüncesi, Osmanlı Devleti'nin uygulamasından sonra farklı kültür ve dinlerden oluşan bu mozaikten tekrar bir arada yaşama ilkesinin canlandırılma çabasıdır. Maalesef bu deneme de çok fazla sürmemiş ve Osmanlı döneminde olduğu gibi Balkan coğrafyasında etnisite ekseninde gruplaşmalar ve milliyetçi hareketler tekrar gündeme gelmiştir. Bölgede gündeme gelen milliyetçi söylemlerin ve etnik çatışmaların kavranabilmesi için dönemin yapısal konjonktürüne değinmekte fayda vardır. John Plamenatz'a göre milliyetçilik, kültürel açıdan - kendinidezavantajlı/bastırılmış- gibi hisseden bir toplumun reaksiyonudur.²²⁵ Bu bağlamda Osmanlı döneminde 'Millet Sistemi', Balkan Ortodoks halkların kültürel anlamda bastırılmış olduklarına yönelik duyguları uyandırarak milliyetçi programların geliştirilmesine yol açmıştır. Yugoslavya döneminde ise Sırbistan'ın hegemonik eğilimleri, diğer devletlerin kültürel anlamda tehdit altında yaşadıkları duygusuna neden olarak farklı milliyetçi hareketleri ortaya çıkartmıştır. Ayrıca uluslararası sistemde yaşanan yapısal dönüşüm de Balkan coğrafyasında bu derin dalgalanmaları etkilemiştir. Osmanlı Devleti'nin uluslararası sahneden çekilmesi şeklinde yaşanan yapısal dönüşüm, Balkanlı halkların Yugoslavya isimli ortak bir devlet kurma çabalarını mümkün kılmıştır. Benzer bir şekilde İkinci Dünya Savaşı sonrasında komünist sistemin ortaya çıkması ve Tito'nun güçlü kişiliği sayesinde Yugoslavya'yı oluşturan devletlerin bir araya getirilmesi mümkün olmuştur.

Ancak tıpkı Osmanlı döneminde olduğu gibi Tito'nun döneminde de bazı halklar güçlü bir rejimin kurbanı olarak hissetmiştir. Örneğin Tito'nun Yugoslavya'sında Sırlar, daha büyük bir ulusun parçası olduğuna inanarak gerek Boşnak ve Makedonyalılara eşit görülmeğe gerekse de Boşnak, Hırvat veya Sırp olmayan herhangi bir yönetim altında (federasyon olsa bile) bir arada yaşamaktan memnun değildi.²²⁶ Bu nedenle Tito'nun ölümü, kolektif komünist sistemlerin parça parça yıkılması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesi şeklinde yaşanan yapısal dönüşüm, bu güçlerin dönüştürdüğü hem milliyetçi hayalleri hem de 'Millet Sistemi' döneminde etnisite ve din kavramlarını karıştıran korkunç ayrımcılığı serbet bırakarak Yugoslavya'nın dağılışı sürecini beraberinde getirmiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemin ilk yıllarında Balkan coğrafyasında, komünist sistemin yerini gelenekçilik almıştır. Artık Osmanlı Devleti dönemine kadar uzanan eski mitler, ulusal kahramanlar ve siyasi sembollerin seçici ve dikkatli bir şekilde kullanılmasına gerek kalmamıştır. Aksine Güney Slav halklarının birliğini yücelten söylemler ikinci plana itilerek Tito'nun Yugoslavya'sında yasaklanan veya katı bir

²²⁵ Plamenatz, 1973: 27.

²²⁶ Karpat, 1997: 350.

tabu olarak algılanan siyasi semboller, mitler ve milliyetçi gelenekler bu topraklarda bir ‘yaşam tarzı’ haline gelmiştir.²²⁷

Yugoslavya’nın kanlı bir şekilde parçalanmasına neden olan komünist devletin yapısıdır. Diğer bir deyişle Yugoslavya’nın toprak ve siyasi oluşumlar üzerinde örgütlenmesi, etnik farklılıkları ön plana çıkarmıştır. Her ne kadar komünist devlet, ‘etnisite’ yerine ‘sınıf’ kavramına öncelik veren evrensel bir ideoloji tarafından yönetilen ‘uluslarüstü’ bir devlet olarak algılansa da, bu sistemde ‘etnisite’ ve ‘sınıf’ arasındaki ilişki belirsizdi. Aslında komünist sistemin altında, ‘etnisite’ ve ‘milliyetçilik’ kavramlarının bir şekilde bastırıldığı söylenebilir. Bunun en belirgin göstergesi komünizmin çökmesinin ardından, ‘sınıf’ olgusunu önceleyen evrensel ideolojinin yerini ‘kimlik’ meselesinin almasıdır.²²⁸ Daha doğrusu bu kolektif komünist sistemlerin uluslararası sahnede aşamalı bir şekilde çekilmesi, bu ana kadar kontrol altında tutulan etnik farklılıklarla yüzleşmesi anlamına gelmiştir. Sonuçta insanlar, belirli bir düzen yıkılınca toplumsal umutsuzluk duygusuna karşı etnik veya milli kimliğe sarılarak kendilerinin cennette olduklarını hissetmektedir. Ayrıca böyle bir gerileme durumunda etnik grup, tehdit hissini yönelteceği ‘düşmanı’ belirleyerek kararlı bir şekilde ona karşı savaşmak için hazırlıklara başlamaktadır.²²⁹

Bu görüşlerin en belirgin örneği, Soğuk Savaş Sonrası dönemde Yugoslavya’nın sonunu getiren etnik farklılıkların kanlı yüzleşmesidir. Çünkü Yugoslavya’dan ayrılan devletler, kendilerini baskın bir millet/ulusun egemenliğinde ‘etnik devlet’ olarak algılamışlardır. Ancak bu devletler, irredentizm ve barındıkları azınlıklara karşı nasıl davranması gerektiği şeklindeki günümüze dek devam eden sorunlarla yüzleşmek zorundadırlar. Bu noktada yine Osmanlı döneminden ve ‘Millet Sistemi’nden bahsedilmesi mümkündür, çünkü Balkan bölgesinde din unsuru insanlar arasında bir farklılaştırıcı faktör olmaya devam etmektedir. Bunun en büyük belirtisi kurulan ‘etnik devletlerde’ Ortodoks dinini paylaşan azınlık, baskın ulus/millete daha kolay adapte olmuş veya asimile edilmiştir. Bunun aksine baskın Ortodoks ulus/milletin, farklı bir dine mensup olan azınlıkları, özellikle Müslüman azınlığı asimile etmesi neredeyse imkânsızdır. Bu fenomen, hem İslam dinin ‘ulus-ötesi’ ilkelere dayanmasından kaynaklandığı iddia edilir hem de güçlü ‘Millet Sistemi’nin’ mirası olarak nitelendirilmektedir. Karmaşık bu duruma Balkan devletlerinin, çalkantılı tarihi boyunca birbirlerine karşı savaşması ve toprak üzerinde hak iddia etmesi eklenirse, güvensizlik duygusunun arttığı daha kapsamlı bir şekilde kavranabilmektedir. Soğuk Savaş’ın soğukluğuyla dengelenen Balkan halklarının güvensizlik duygusu, Berlin duvarının yıkılmasının ardından serbest bırakılmış, Balkan halkları birbirlerine

²²⁷ Malešević, 2002: 174.

²²⁸ Malešević, 2006: 160.

²²⁹ Kristeva, 1993: 2.

girerek bir daha tarihin tekrarlanmasına yol açmış ve Yugoslavya kanlı bir şekilde dağılmıştır.²³⁰

²³⁰ Poulton, 1997: 20.

İKİNCİ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞIN SONA ERMESİ VE YUGOSLAVYA'NIN DAĞILMASI

1980'lerin sonunda Doğu Avrupa'da komünist rejimlerin sonu yaklaşmaya başlamıştır. Böyle bir durumda teorisyelerin çoğu, barış ve refahın 'altın çağın' geldiğine inanmıştır. Lakin çok geçmeden, 'kader anı' ortaya çıkmıştır. SSCB ve Yugoslavya'nın dağılma sürecini takip eden çatışmalar, 'altın çağın' kavramına ilişkin hipotezleri çürütmüştür. Yugoslav savaşları dini çağrışım yapıklarından, 'din' kavramı ile ilgili bilimsel araştırmaları yeniden tetiklemiştir. Bazı araştırmacılar Yugoslavya'nın dağılma süreci örneğinde, dini aktivizmin yeniden 'canlanması' ve yeni din köktenciliğin yükselmesine yönelik hipotezleri ortaya koymuştur. Bu bölümde Yugoslavya toprağında ortaya çıkan savaşlarının 'antik etnik nefreti' ve 'antik din düşmanlığı' söylemleriyle bağlantıları kaleme alınmıştır. Soğuk Savaş sonrası cereyan eden Yugoslavya'nın kanlı parçalanması, Osmanlı döneminde tohumlarını atan ve Birinci Yugoslavya'da çözülmemiş olan dini, etnik ve ideolojik sorunların ekseninde incelenmiştir.

Soğuk Savaş sonrasında bilimsel çalışmalarda 'din' kavramı yeniden önem kazandığından Yugoslavya'nın parçalanmasına ilişkin analizinde 'Millet Sistemi'nde' geliştiren dini düşmanlığı özenle kaleme alınmıştır. Konuyla ilgili olarak farklı teorisyenlerin dikkati din ve milliyetçilik kavramların etkileşimine kaymıştır. Bu nedenle Yugoslavya'nın parçalanma sürecindeki çatışmaların analizinde etnisite ve milliyetçilik teorileri kullanılmıştır. Yugoslavya'dan ayıran devletlerin gerçek sebepleri geçmişten kaynakladığından karşılaştırılmalı tarih yöntemi de uygulanmıştır. Konstrüktivist teori; 'değişen güç düzeni', 'soykırım politikasının canlanması' veya 'egemenlik kurumunun evrimi' açıklamak adına tarihe başvurur ve karşılaştırılmalı analiz yapmaktadır. Üstelik eski Yugoslav halklarının kimlik değişimi konstrüktivist teorinin merceği altında ele alınmıştır. Bu anlamda konstrüktivistlerin, birey ve gruplar değişen koşullara adapte olmak veya tepki göstermek adına kimlikleri araç haline getirmek eğiliminde olduklarına dair hipotezi uygulanmıştır. Soğuk Savaş sonrasında değişen koşullara tepki gösteren Balkan halkları 'Yugoslav' kimliği 'milli/etnik' kimliğiyle değiştirerek Yugoslavya devletini parçalamıştır. Fakat Yugoslavya'nın dağılmasında cereyan eden savaşlarında aşırı dini düşmanlığı ve milliyetçi söylemleri Osmanlı yönetimine bağlamak indirgemeci bir yaklaşım olduğunu vurgulanmıştır. Sonuçta eski Yugoslav halklarının mevcut sorunlarının sadece Osmanlı hakimiyet dönemine değil, Osmanlı-öncesi döneminden kaynakladıklarını gösterilmiştir. Osmanlı yönetimi bölgede en uzun barış dönemi sağladığını dile getirerek, Balkan devletleri bağımsızlıklarını kazandığında hep bir karmaşa yaşadığına yönelik varsayımı da ortaya konulmuştur.

2.1. Soğuk Savaşın Sona Ermesi ve Yugoslavya'nın Dağılması

9 Kasım 1989 yılında Berlin duvarının yıkılması,²³¹ sadece Soğuk Savaş'ın sona ermesi anlamına gelmemiştir. Yugoslavya ve SSCB'nin dağılmasına neden olurken, milletlerarası sistemlerin artık yürürlükte olmadığı anlamına da gelmektedir. Fakat Berlin Duvarı'nın yıkılması, sanki bu tarihe kadar kurulan dünya düzenini, geliştirilen ideolojileri, uluslararası sistem üzerinde yapılan araştırmaları ve geleneksel uluslararası ilişkiler teorilerinin analizlerini de beraberinde parça parça yıkmıştır. Sanki Soğuk Savaş'ın sona ermesi, Herakleitos'un: 'savaş her şeyin babasıdır, savaşı kaldırırsak dünyadaki bütün şeyler de ortadan kalkar'²³² görüşü ile uyum sağlamıştır. Çünkü Berlin Duvarı sadece fiziksel bir bölünmenin işareti değildi, iki kutuplu uluslararası sistemin de sembolü olmuştur. Diğer bir deyişle, ABD'nin temsil ettiği Batılı demokrasiler ve karşısında SSCB'nin temsil ettiği Doğu komünist dünya arasındaki psikolojik bir sınırın baş göstergesidir. Bu duvar yıkılınca ABD ve Batılı demokrasiler zaferlerini ilan etmiş, iki kutuplu uluslararası sistem son bulmuş, 'Soğuk Savaş sonrası' dönem başlamıştır.²³³

Soğuk Savaş sonrası dönemin en belirgin özelliği belirsizlik olduğundan, dünya düzeninin geleceğine ilişkin yeni bakış açıları ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda Francis Fukuyama 'Tarihin Sonu ve Son İnsan' adlı eserinde bu dönemi liberalizm egemenliğinde yeni bir dünya düzeni ve çatışmaların sonu olarak ilan etmiştir.²³⁴ Fukuyama'nın görüşüne meydan okuyan Samuel P. Huntington, 'Medeniyetler Çatışması' adlı eserini sunmuştur. Huntington, Soğuk Savaş sonrası dönemde devletler arasında yaşanan çatışmaların yerini, medeniyetler arasında yaşanan çatışmalara bırakacağı varsayımında bulunmuştur.²³⁵ Onun düşüncesine göre devlet ve halklar arasındaki en önemli farklılık artık ideolojik veya ekonomik değil, kültürelidir.²³⁶ Buna karşın İmmanuel Wallerstein, Soğuk Savaş sonrası dönemin Neo-empyrialist bir dönem olduğu iddiasında bulunmuş ve ABD'nin yüksek riskli bir Neo-emparyalizm politikasını sürdürdüğünü vurgulamıştır. Berlin Duvarı'nın yıkılmasının ardından, ABD sadece dünyanın en büyük askeri gücü değil kültürel açıdan da dünyanın merkezi haline gelmiştir. Wallerstein'in görüşüne göre, Soğuk Savaş sonrası dönemde Amerika küresel egemenlik ile sonuçlanacak olan bir imparatorluk inşası teşebbüsünde bulunmuştur.²³⁷ Sanki bu dönemde Antonio Gramsci tarafından ortaya konulan 'kültürel hegemonya' şeklindeki hipotez akademik çevresinde

²³¹ Volkan, 1999: 11.

²³² Gökberk, 2018: 26.

²³³ Kantarcı, 2012: 50.

²³⁴ Fukuyama, 1992: 263.

²³⁵ Huntington, 1996: 19.

²³⁶ Kantarcı, 2012: 67.

²³⁷ Wallerstein, I., 'U.S. Weakness and the Struggle for Hegemony', <https://monthlyreview.org/2003/07/01/u-s-weakness-and-the-struggle-for-hegemony/>, (erişim tarihi: 02.12.2018).

yeniden önem kazanmıştır. Gramsci, bir devletin egemenliğinin artık sadece hukuk, askeri güç ve ordu ile değil, yönetilenlerin rızasıyla empoze edilebileceğini ileri sürmüştür. Bu şekilde yönetici ve yönetilenler uzlaşmaya varmaktadır. Hegemon devlet, meşru bir güç olarak kabul edilir ve yönetilenler onun egemenliğinde kendi çıkarlarının gerçekleşebileceğini düşünmektedir.²³⁸

Soğuk Savaş sonrası dönem, Fukuyama'nın iddia ettiğinin aksine tarihin sonu değil, tarihin başlangıcı olarak nitelendirilebilir. Sanki bütün şeyler Birinci Dünya Savaşı'nın öncesine, imparatorluklar dönemine dönmüştür. Sadece bu dönemi farklı kılan en önemli özellik, askeri gücün ve materyalist yaklaşımların değer kaybetmesidir. Bunun en belirgin göstergesi SSCB'nin ve Yugoslavya'nın dağılmasıdır. Her ne kadar Berlin Duvarı hızlı bir şekilde yıkılmış olsa da, Sovyetler Birliği'nin ve Yugoslavya'nın kolektivist sistemleri parça parça dağılmıştır. Bu iki devletin dağılması ile sanki Fransız Devrimi'nin milliyetçi hareketleri yeniden canlanmış, Osmanlı ve Avusturya-Macaristan imparatorlukları döneminde yaşanan etnik gruplaşmalar yeniden gündeme gelmiş, sanki tıpkı Birinci ve İkinci Dünya Savaşı ardından hayatta kalma mücadelesi tekrar başlamıştır. Ayrıca kolektivist sistemlerin dağılmasında yaşananlar, Soğuk Savaş sonrası dönemde aceleyle ortaya konulan teorilere meydan okumuştur. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile demokrasi ve serbest piyasaların özgürlük ve refah getirecekleri yönündeki iddialar gerçekleşmemiştir. Aksine demokrasi ve özgürlük etnik bilincin yükselmesine neden olmuştur.²³⁹

Büyük imparatorlukların parçalanması dönemlerinde olduğu gibi, kolektivist sistemlerin de parçalanma sürecinde birçok etnik grup kendini yeniden yorumlama ve ötekilerden farklılıklarını yeniden tanımlama girişiminde bulunmuştur. Bahsi geçen farklılıkların tanımlanması geçmişte olduğu gibi bu sefer de kan dökülerek yapılmıştır.²⁴⁰ Soğuk Savaş sonrası dönemde cereyan eden bu uluslararası sistemin yapısal değişiminin de açıklanması gerekmektedir. Neoliberalizm ve neorealizm, devletlerin kimlik ve çıkarlarının inşasında uluslararası sistemde yaşanan yapısal değişimin etkisi olmadığını ileri sürmüştür. Bu teorilere göre uluslararası sistemde yaşanan her değişim, sadece güç dağılımı ile ilgilidir.²⁴¹ Görüldüğü üzere bu materyalist yaklaşımlar uluslararası sistemin sosyal boyutunu ele almadığından Soğuk Savaş Sonrası dönemin açıklamasında yetersiz kalmıştır. Bu noktada, devletlerin kimlik ve çıkarlarının uluslararası sistemin şekline doğrudan bağlantılı olduklarını dile getiren konstrüktivist yaklaşım dikkat çekmiştir. Örneğin iki kutuplu uluslararası sistemde devletler,

²³⁸ Femia, 1981: 38.

²³⁹ Kaplan, 2000: 11.

²⁴⁰ Volkan, 1999: 3.

²⁴¹ Keohane ve Martin, 2003: 75.

Batı ve Doğu Blokları ekseninde ‘biz’ ve ‘öteki’, ‘dost’ ve ‘düşman’ kavramlarını geliştirerek kimliklerini inşa etmiştir. Uluslararası sistem bir değişikliğe uğradığında, bu kavramlar değişir ve doğal olarak bu sistemin aktörleri kimliklerini tekrardan tanımlamak zorunda kalmaktadır.²⁴² Bu varsayımların en güzel örneği SSCB’nin ve Yugoslavya’nın dağılmasıdır.

SSCB’nin dağılışı süreci aşamalı bir şekilde gerçekleşmiştir. SSCB’nin dağılmasında önemli rolü olan Mihail Gorbaçov, 1985’te iktidara gelmiştir. Siyasi, ekonomik ve manevi bir krizde olan devleti, ayağa kaldırmak için reformlara başvurmuştur. Fakat çok geçmeden komünizmin zayıfladığı anlaşılmıştır. Sovyetler Birliği’nin demokratikleşmeye ihtiyacı olduğunu düşünen Gorbaçov, Glasnost (açıklık) ve Perestroyka (yeniden yapılanma) politikalarını geliştirmiştir. Bu şekilde hem liberal-demokratik siyasi yapıya geçiş hem de serbest piyasa ekonomisine uyum sağlama yolunda ilk adımlar atılmıştır.²⁴³ Aslında bu tarihten sonra Soğuk Savaş’ın yakın zamanda son bulacağı belli olmuştur. Wendt’in vurguladığı gibi bu politikalar Sovyetlerin Soğuk Savaş ile ilgili fikirlerinin değişmesine neden olmuş, ayrıca bu savaşın tüm gerçeklerini de değiştirmiştir. Çünkü Soğuk Savaş sadece bir fikir, bir algılanma tarzıdır.²⁴⁴ Bu noktadan hareketle, savaş fikirlerinin değişmesi ve liberalist politikalara geçmesiyle birlikte tıpkı Tito’nun Yugoslavya’ında olduğu gibi Sovyetler Birliği’nde de etnik bilincin uyanmasına ve kimliklerin yeniden tanımlanmasına neden olmuştur. Yani uluslararası siyasi etkileşimde yaratılan değişiklik kimlik ve çıkarların değişimine neden olmuştur.²⁴⁵

Doğal olarak Perestroyka’ya, ilk cevap Doğu Almanya’dan gelmiştir. Doğu Almanya’da bu bilincin uyanması kendi tarihini ve kimliğini hatırlatmış ve kendini diğer Almanya’nın (Federal Almanya Cumhuriyeti) organik bir parçası olarak algılamasına neden olmuştur.²⁴⁶ Milli kimliğin oluşması açısından diğer bir örnek, milliyetçilik, etnik ve dinsel rekabeti açısından Balkan coğrafyasına benzeyen Kafkasya’da cereyan etmiştir. Glasnost ve Perestroyka’nın ilanından sonra Karabağ özerk bölgesinde Ermenistan ve Azerbaycan arasında savaş çıkmıştır.²⁴⁷ Gürcistan’da ise Abhazya ve Güney Osetya etnik farklılıkları dile getirerek egemenlik statüsü talebinde bulunmuşlardır.²⁴⁸ Ayrıca Sovyetler’in gücü zayıflayınca Moldova’da, farklı etnik gruplar kimlik farklılıklarını şiddetli bir şekilde vurgulamış ve Gagavuzlar daha ileri giderek özerklik statüsü istemiştir.²⁴⁹ 1989’un sonlarına doğru, Gorbaçov etnik ve kimlik sorunlarla baş etmeye çalışırken SSCB’de devrimler başlamıştır. Berlin

²⁴² Wendt, 1999: 21-25.

²⁴³ Kantarcı, 2012: 61.

²⁴⁴ Wendt, 1999: 375.

²⁴⁵ Wendt, 1992: 421.

²⁴⁶ Asmus ve Brown, 1991: 85.

²⁴⁷ Volkan, 1999: 13.

²⁴⁸ Kasım, 2009: 83-85.

²⁴⁹ Volkan, 1999: 14.

Duvarı'nın yıkılmasını sağlayan Doğu Almanya'da barış devrimi yaşanırken, Çekoslovakya'da Kadife Devrim cereyan etmiştir. Bulgaristan'da ise Todor Jivkov görevinden istifa ederken, Romanya'da şiddetli ayaklanmalar sonucunda Nikolay ve Elena Çavuşesku idam edilmiştir. Bu şekilde bölge devletleri, Gorbaçov'un yarattığı büyük siyasi değişimden faydalanarak bağımsızlıklarını ilan etmiş ve SSCB'nin sonunu getirmişlerdir.²⁵⁰ Zaten yaşananlardan iki sene sonra SSCB resmi olarak varlığını yitirmiştir.

Soğuk Savaş'ın sona ermesi Yugoslavya'nın dağılmasındaki en önemli sebeplerden biridir. 1961 tarihinde Tito'nun önderliğinde kurulan Bağlantısızlar Hareketi'nin üyesi olan Yugoslavya'nın²⁵¹ sadece iki kutuplu sistemde bir anlamı olmuştur. Bu nedenle Soğuk Savaşın bitmesi Yugoslavya'nın istikrarsızlaşmasına yol açmıştır. Ayrıca Soğuk Savaş ve iki kutuplu dünya düzeni, büyük felaket ve katliamlarla son bulacak olan etnik sorunları ve milliyetçi çatışmaları dondurmuyordu.²⁵² Dondurulmuş olan etnik milliyetçilik düşüncesi ve kimlik arayışları, savaşın sona ermesi ve SSCB'nin dağılmasından sonraserbest kalmıştır.²⁵³ Bu çerçevede ideolojik anlamda 'dışsal' tehditler kalkınca, artık Yugoslavya'nın sınırları içindeki etnik gruplar arasında farklılıkların ön plana çıkmalarını engelleyebilecek bir güç kalmamıştır. Dolayısıyla Yugoslavya'nın dağılması SSCB'nin parçalanmasından daha çok iki kutuplu sistemin çökmesi ile yakından bağlantılıdır.

Wendt'e göre devletlerin kimlik ve çıkarları doğrudan uluslararası sistemin şekline bağlıdır. Dolayısıyla, sistemin değişmesi devletlerin kimlik ve çıkarlarının yeniden tanımlanmasına neden olmaktadır.²⁵⁴ Örneğin Yugoslavya SSCB'nin bir parçası olmadığı için, dağılma sürecinde farklı bir senaryo yaşamıştır.²⁵⁵ Sovyetler'in sonunu getiren Rus karşıtı milliyetçi hareketler iken, Yugoslavya'nın dağılması, kendi sınırları içerisinde yer alan milletlerin birbirini katletmeleri ile gerçekleşmiştir.²⁵⁶ Fakat Yugoslavya'nın dağılmasına giden yolda patlak veren Kosova krizi, 1980'lerde Gorbaçov'un 'Yeni Düşünce' politikalarını ilan etmesi ile aynı döneme denk gelmektedir. Teorik açıdan bakıldığında Wendt, Gorbaçov'un 'Yeni Düşünce' politikaları ile aslında tek taraflı olarak Soğuk Savaş'ın sonuna geldiğini ilan ettiğini ileri sürmüştür.²⁵⁷ Eğer Gorbaçov'un bu politikaları Soğuk Savaş'ın sona ermesinin teorik temeli olarak düşünülürse, o zaman Kosova krizi bu durumun ilk somut kanıtı olmuştur. İki kutuplu dünya düzeninin çökmesi ile birlikte Yugoslavya devlet modeli de çökmüştür. Artık

²⁵⁰ Kramer, 2012: 236-255.

²⁵¹ Bora, 1991: 67.

²⁵² Simic, 2001: 22.

²⁵³ Talji-Farouki ve Poulto, 1997: 8.

²⁵⁴ Wendt, 1999: 20.

²⁵⁵ Jović, 2001: 115-118.

²⁵⁶ Hobsbawm, 1993: 8-212.

²⁵⁷ Wendt, 1999: 76.

Osmanlı öncesi ve sonrasında hakim olan çatışma ortamına girerek, Yugoslavya toprağında şiddetli etnik ve dini ayrışmalar yaşanmıştır.²⁵⁸ Soğuk Savaş sonrası süreçte Balkan coğrafyası yeniden hareketlendiği gibi Yugoslavya'nın dağılma sürecinde o döneme kadar yaşananlar: gerek 'Millet Sistemi'ne' dayanan dini ayrımcılık ve farklı milli programlar, gerekse de Sırp-Hırvatların nihai hesaplaşmasında tekrar gündeme gelmiştir.

2.1.1. Kosova Sorunu: 1389 Kosova Savaşı'nın İntikamı

Yugoslavya'nın dağılma sürecinin ilk göstergesi Kosova'daki Arnavut millîyetçiliğinin uyanması olmuştur. Aslında Arnavut milleti, Balkan coğrafyasında diğer milletler ile kıyaslandığında, modern bir milli kimlik inşaa sürecine geç başlamışlardır. Bunun temel nedeni Osmanlı İmparatorluğu döneminden kaynaklanmaktadır. Balkan coğrafyasında yaşayan 'Ortodoks milletlerin' aksine, Arnavut nüfusunun büyük çoğunluğunun Müslüman olmasından dolayı Kosova'da Osmanlı İmparatorluğu'ndan farklı bir milli kimlik oluşturma ihtiyacı hissedilmemiştir.²⁵⁹ Balkan Savaşları'nın sonucunda Osmanlı hâkimiyetinden çıkan Kosova, 30 Ağustos 1913 tarihinde Sırbistan devletinin bir parçası olmuştur. Fakat Sırlar için Kosova'nın Sırbistan'la birleşmesi, yüzyıllar sonra Sırp 'kutsal topraklarının' Osmanlı yönetiminden kurtulması anlamına gelmiştir. Kosova Arnavutları ise bu iki devletin birleşmesini, Sırbistan tarafından Kosova'nın işgal edilmesi olarak algılamıştır. Çok geçmeden Kosova Arnavutlarının, bu işgal korkuları gerçekleşmiştir. Bunun en önemli belirtisi 1913'lerden sonra Sırbistan'ın, Balkan coğrafyası üzerinde 'otoritesini' güçlendirerek hegemon bir güç olarak davranmasıdır. Bu hegemon güç düşüncesi ruhuyla Sırbistan, başta Kosova'ya kendi toprağı olarak algılayarak bu devleti, Slav-Ortodoks düşüncesinin ekseninde kurulan Yugoslavya'nın bir parçası haline getirmiştir.²⁶⁰

Bununla yetinmeyen Sırbistan, tam bir işgalci gibi davranarak Arnavut halkına yönelik asimilasyon düşüncelerini Yugoslavya'nın resmi devlet politikası haline getirmiştir. Bu çerçevede Sırbistan, başta Sırların olmak üzere diğer Slav toplumların da Kosova'da yerleşmesini teşvik etmiştir. Asimilasyon politikasıyla ilerleyen Sırbistan, Kosova'da bulunan okullarda Arnavutça dilini yasaklamış ve Sırbo-Hırvatça'yı resmi dil olarak ilan etmiştir. Kosova'da bulunan Türkleri de hedef alan Sırp hükümeti, Arnavutları geri ve cahil tutacak olması gerekçesiyle bu ülkede Türk okulları olarak bilinen mektep ve medreselerin kapatılması gerektiğini dile getirmiştir. Bu asimilasyon politikası, bölgedeki Arnavutların ve Türklerin Kosova'dan ayrılarak Arnavutluk veya Türkiye'ye göç etmesi şeklinde sonuçlanmıştır.

²⁵⁸ Alkan, 2013: 37.

²⁵⁹ Meier, 1999: 24.

²⁶⁰ Ker-Lindsay, 2009: 9.

Kosova'da kalan Arnavut ve Türk nüfusu ise, Osmanlı döneminde sahip oldukları ayrıcalıklı statünün yerine kendi devletinde yalnızca hukuki eşitliği edinmesi ile tatmin olmak zorunda kalmıştır.²⁶¹

Kosova'da yaşamaya devam eden Arnavut ve Türk nüfusu, Sırp asimilasyon politikasından kaynaklı zor yaşam şartlarına rağmen kendi etnik ve dini kimlik bilincini koruyarak asimile olmamışlardır. Aksine giderek artan Sırp baskısı, Arnavutların öfkelerini uyandırarak kimliksel bilincin ulusal milliyetçiliğe dönüştürülmesine yol açmıştır. Zaten Ernest Gellner'e göre milliyetçilik, bir ulusun tanınma ilkesinin ihlaliyle uyandırılan bir duygudur.²⁶² Erich Fromm ise milliyetçilik kavramının, diğer inançlar gibi belirli bir toplumun üyelerini birleştirme/ilişkilendirme işlevi gördüğünü ileri sürmüştür. Bu şekilde milliyetçilik, yalnızlık korkusundan bir sığınak sağlayan inanç haline gelmektedir.²⁶³ Hatta milliyetçilik kavramına psikanalitik açıdan yaklaşan Sigmund Freud'a göre özgürlük dürtüsü, kısıtlamalardan bir kaçış mücadelesi olarak belirli talep ve baskılara yöneliktir. Bu anlamda özgürlük arzusu, mevcut adaletsizlik ve haksızlıklara karşı kolektif bir isyan olarak nitelendirilmektedir.²⁶⁴ Bu konuda vurgulanması gereken önemli bir husus ise milliyetçi özgürlük mücadelesine, bir milletin 'tarihsel travma' ve 'kolektif bellek' kavramlarının katkıda bulunmalarındır.

Bir milletin geçmişte kazandığı zaferler kolektif bellekte mitleştirilerek canlı tutulduğu gibi tarihsel travmalar da benzer bir muamele görmektedir. Bu bağlamda Vamik Volkan, bir grubun tarihsel travmasının zihinsel temsilini kendi kimliğinde muhafaza ederek onu nesilden nesile aktardığını iddia etmiştir. Ayrıca tarihsel travması seçilmiş bir travma haline geldiğinde onunla ilgili tarihsel gerçekler önemini yitirmektedir. Bu durumda önemli olan, milli kimliğin bir parçası olan ve en derin duyguları uyandıran seçilmiş bir travmanın zihinsel temsilidir.²⁶⁵ Teori eksenli açıklamalar pratiğe uyguladığında Kosova'nın, Sırp baskıcı asimilasyon politikasını seçilmiş bir travma haline getirerek Yugoslavya'da bu devletin cumhuriyet olarak tanınma talepleri dile getirmiştir. Bunun neticesinde Kosova, Tito'nun Yugoslavyası'nda 1974 Anayasası ile Sırbistan'a bağlı özerk bölge statüsü kazanmıştır. Lakin 1913-1974 tarihleri arasında Sırp baskıcı politikaları nedeniyle milli kimliğini muhafaza eden ve onları canlı tutmak için nesilden nesile aktaran Kosova, özerklik statüsü ile tatmin olmayarak bu tarih itibarıyla Sırbistan'dan ayrılmak için fırsat aramıştır.²⁶⁶

²⁶¹ Vickers, 1998: 102-103.

²⁶² Gellner, 1983: 1.

²⁶³ Fromm, 1986: 19.

²⁶⁴ Freud, 1962: 43.

²⁶⁵ Volkan, 1998: 51-52.

²⁶⁶ Bozkurt, 2010: 68.

Kosova'nın Sırbistan'dan ayrılma düşüncesi 1981'de tüm Yugoslavya'yı ayağa kaldırmıştır. Her şey Mart ayının başında Arnavut kökenli tarih profesörü Ahmet Malloku'nun tutuklanması üzerine öğrencilerin tepkisi olarak başlamıştır. İlk olarak Priştina Üniversitesi işgal edilmiş ve protesto yürüşü yapılmıştır.²⁶⁷ Bazı kaynaklara göre göstericiler 'daha fazla özerklik',²⁶⁸ diğer kaynaklara göre ise Kosova'nın özerkliğinin muhafaza edilmesi gerektiği²⁶⁹ ve bir 'Kosova Cumhuriyeti'nin'²⁷⁰ kurulması konularını dile getirerek sokaklara çıkmıştır. Bu konuda Hugh Poulton gösterileri, Kosova'nın statüko yani 1974 Anayasası ile tanınan hakların savunulması olarak nitelendirmiştir.²⁷¹ Buna ek olarak Yugoslavya Komünist Partisi'nde Kosova'nın temsilci olarak bulunan Fadil Hoxha, gösterilerde hiç kimsenin Kosova'nın cumhuriyet olmasını ve Sırbistan'dan ayrılması gerektiğini dile getirmediğini iddia etmiştir.²⁷² Yine de Sırp kaynaklarında, göstericiler arasında yer alan aydınlar ve öğrenciler açık bir şekilde Arnavut milliyetçiliğinin ajanları olarak nitelendirilmiştir. Bahsi geçen kaynaklar göstericilerin, 'Kosova Cumhuriyeti' ve 'etnik açıdan temiz Kosova' söylemleriyle Arnavut gençleri kışkırtmakla suçlamıştır.²⁷³ Aslında konuyla ilgili gösterilerin düzenlenmesinde yardımda bulunan liderlerden biri Kosova meselesini aşağıdaki sözlerle açıklamıştır:

Biz Sırbistan'a karşı değil, Komünizme karşı savaştık. Biz Komünist Parti'ye değil, sadece partinin tekeline son vermek istedik. Toplumun demokratikleşmesi çerçevesinde 1974 Anayasası ile tanınan haklarımızı koruyabileceğimize inandık.²⁷⁴

Yugoslavya'da yaşanan ekonomik bunalım, Kosova'daki Sırp-Arnavut ilişkilerini de olumsuz yönde etkilemiştir. 1978 yılında Yugoslavya'nın ticaret açığı 7.2 milyar Dolar'a, 1980'lerde devletin dış borcu 20 milyar Dolar'a ve iç borçlanması 30 milyar Dolar'a kadar yükselmiştir.²⁷⁵ Bu bunalımın etkisiyle, 1980'li yıllarda Kosova ve Yugoslavya'nın gelişmiş cumhuriyetleri arasındaki ekonomik eşitsizlik derinleşmiş ve Kosova'da iş ve devlet kaynakları üzerinde Sırp-Arnavut rekabeti hız kazanmıştır. Bundan dolayı Arnavutlar, Kosova'da yaşayan Sırp ve Karadağlıları göçe zorlamıştır. 1981'de başlayan gösteriler nedeniyle, 1984 yılında yirmi bin Sırp ve Karadağlı Kosova'yı terk etmiştir.²⁷⁶ Bununla birlikte Sırp basınında,

²⁶⁷ Bora, 1991: 101.

²⁶⁸ Alkan, 2013: 40.

²⁶⁹ Kostovica, 2005: 67.

²⁷⁰ Vladislavljevic, 2004: 188.

²⁷¹ Hugh, 1991: 66.

²⁷² Biserko, 2012: 50.

²⁷³ Meier, 1999: 30.

²⁷⁴ Kostovica, 2005: 67.

²⁷⁵ Alkan, 2013: 38.

²⁷⁶ Meier, 1999: 31.

grevcilerin agresif olduklarını, kadınlara tecavüz ettikleri ve duvarlara: ‘Sırlar Sırbistan’a kaybolun’ ve ‘Kosova Cumhuriyeti’ gibi etnik sloganlar yazdıkları gösterilmiştir.²⁷⁷ Böyle bir durumda Crnobra, Arnavutların Kosova’yı homojenleştirmek amacıyla Sırp ve Karadağlıları göçe zorladığını iddia etmiştir.²⁷⁸ Bu konuda Norah Beloff daha ileri gitmiş ve Arnavutların, Sırp ve Karadağlılara karşı sergilediği tutumu ‘etnik temizlik’ olarak nitelendirmiştir.²⁷⁹ Eski Yugoslavya Cumhurbaşkanı Raif Dizdarević verdiği bir röportajda Arnavutların tutumunu aşağıdaki sözlerle değerlendirmiştir:

Kosova’da yaşayan Sırlara, Karadağlılara, Türklere ve Müslümanlara karşı duyarsız davranılmıştır. Ayrıca bir dönemde Arnavut olmayan milletlerin Arnavutlaştırılmasına yönelik eğilimler gözlemlenmiştir. Özellikle Kosova’da yaşayan Türk azınlıkların Arnavutlaştırılması gerektiği dile getirilmiştir.²⁸⁰

Nitekim Kosova’daki azınlıkların, özellikle de Türklerin, varlığı radikal Arnavut milliyetçiler tarafından tamamen inkar edilmiştir.²⁸¹ Arnavutların Sırp ve Karadağlı azınlığa karşı bu politikaları ve bağımsızlık talepleri Sırp milliyetçiliğinin uyandırılmasına neden olmuştur.²⁸² Sırlar için Kosova, tarihi bir önem taşımaktadır. Her şeyden önce Kosova, Ortaçağ’da Sırp İmparatorluğu’nun merkezi olmuştur. Sırların algısında Kosova, ‘tüm Sırların kutsal yurdu’ olarak nitelendirilmektedir. Sırlar, 1389 yılında cereyan eden Kosova Meydan Savaşı’nda Osmanlı İmparatorluğu’na yenilerek bu toprakları kaybetmişlerdir. Fakat Sırp Prensları Lazar, Kosova Meydan Savaşı’nda bu toprakları savunarak hayatını kaybetmiş ve Sırların hafızalarında Kutsal Şehit Prensları Lazar olarak muhafaza edilmiştir.²⁸³

1389’dan sonra Kosova’da Arnavut nüfusunun çoğunluk hale gelmesi, Sırp milliyetçiliği açısından Arnavut ve Osmanlıların işbirliğinde gerçekleşen Kosova işgali anlamına gelmektedir. Oysaki 1389’da Meydan Savaşı’nda Kosovalılar Osmanlı İmparatorluğu’na karşı Sırların safında savaşmıştır. Buna rağmen Sırp algısında, Osmanlılara karşı intikamın alınacağı bölge olarak Kosova olarak görülmüştür.²⁸⁴ Öte yandan Kosova Savaşı, savaş esnasında Sultan I. Murad’ın bir Sırp tarafından öldürülmesinden dolayı büyük Sırp zaferi olarak da anılmaktadır.²⁸⁵ Milliyetçi teorilere bakıldığında ‘ulusal’ bir toprağın

²⁷⁷ Alkan, 2013: 40.

²⁷⁸ Crnobra, 1996: 93.

²⁷⁹ Hudson, 2003: 67-68.

²⁸⁰ Plejić, N., ‘Raif Dizdarevic: Velika Prevara’, <https://www.slobodnaevropa.org/a/1045339.html>, (erişim tarihi: 15.11.2018).

²⁸¹ Bozkurt, 2010: 74.

²⁸² Alkan, 2013: 40.

²⁸³ Pitulić, 2012: 99-107.

²⁸⁴ Bora, 1991: 110.

²⁸⁵ Pelc, 2003: 139.

(bölge) inşası, çağdaş bir ulusal kimliğin yaratılmasında önemli yer almaktadır. Her şeyden önce ‘ulusal toprak’, ‘kutsal yurt’ ve ‘vatan’ bulunmaktadır. ‘Kutsal yurdun’ inşası, ulusal bilinç ve dayanışma duygusunu uyandırırken, öte yandan nüfusun homojenleştirilmesini de sağlayan bir araçtır. ‘Kutsal yurt’ kavramı bir ulusun egemenlik, kardeşlik ve kimlik olgusunu anlaması ve bunu pratiğe dönüştürmesini sağlamaktadır.²⁸⁶ Bu şekilde Sırlar Kosova’yı efsaneleştirerek Sırp ulusal kimliğinin önemli bir parçası haline getirmişlerdir.

Tito tarafından Kosova’nın özerk bölge olarak ilan edilmesi ve 1974 Anayasası ile Arnavutça dilinin tanınması, Sırbistan’da büyük tepki uyandırmıştır. Yugoslavya artık Osmanlı İmparatorluğu’na benzeyen Sırp karşıtı bir kopye olarak algılanmıştır. Bununla birlikte Sırbistan, Tito’nun ‘Yugoslav kimlik’ oluşturma projesini, kendine karşı olarak nitelendirmiş ve Sırbistan’ın gücününün azaltılarak diğer etnik grupları, özellikle Hırvat ve Arnavutların gerginliklerini hafifletmek amacıyla oluşturulduğu şeklinde yorumlamıştır.²⁸⁷ Yugoslavya’da kendi hegemonyasını kurmak için sabırsızlanan Sırbistan, Kosova’da yaşanan hadiseleri kendi lehine çevirmiştir. Kosova üzerinde Sırların agresif tutumlarını alevlendiren en mühim hadise 1 Mayıs 1985’te Kosovalı bir Sırp’ın öldürülmesi olmuştur. Bu tarihte Djordje Martinoviç adlı bir Sırp çiftçi, uğradığı saldırıda bir şişe üzerine oturtularak hayatını kaybetmiştir. Martinoviç’in Arnavutlar tarafından öldürülmesi Kosova’daki Sırların soykırıma maruz kaldıkları iddialarına neden olmuştur. Bu şekilde bir Sırp mağduriyeti psikolojisi yaratılmış, Hristiyan Sırlar kurban olarak nitelendirilirken, Kosovalı Arnavutlar ise Türk cellatları olarak gösterilmiştir.²⁸⁸ Bununla birlikte, Kosova’da yaşanan olaylara bir tepki olarak 24 ve 25 Eylül 1986 tarihleri arasında Sırp Bilim ve Sanat Akademisi tarafından sunulan memorandum’da, Kosova’nın kaderinin Sırp halkı için hayati önem taşıdığı belirtilmiştir. Ayrıca memorandum ile Martinoviç’in öldürülmesi de aşağıdaki ifadelerle dile getirilmiştir:

Martinovic davası, sırf eşsiz bir şiddetin örneği olduğundan değil, karanlık dönemlerde Türklerin uyguladığı kazığa oturtma cezasını anımsattığı için önemlidir.²⁸⁹

Ayrıca memorandum’da, Kosova ve Voyvodina’ya özerklik statüsü tanıyan 1974 Anayasası’nın değiştirilmesi, Sırbistan’ın ‘eşitliği’ ve ‘Sırların kültürel ve manevi birliğini’ garanti eden federal bir devletin kurulması gerektiği konuları işlenmiştir. Bu nedenle özellikle devlet yapısının federal ilkelere bağlanmasına vurgu yapan bu resmi yazı, Sırp hegemonyası altında yeni bir Yugoslavya devleti ya da bu olmaz ise ‘Büyük Sırbistan’ devletinin kurulması

²⁸⁶ Williams ve Smith, 1983: 504-509.

²⁸⁷ Kaplan, 2004: 246.

²⁸⁸ Humphreys, 2013: 97.

²⁸⁹ <https://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/memorandum%20sanu.pdf>, (erişim tarihi: 25.10.2018).

düşüncesinin altını çizmiştir.²⁹⁰ Sunulan bu memorandum kısa zaman içinde ‘Milli program’ haline gelmiş ve her ne kadar ‘Büyük Sırbistan’ söylemi açık bir şekilde dile getirilmemiş olsa da, Garaşanin tarafından oluşturulan ilk Sırp ‘Milli programından’ ilham almıştır. Bu düşünce perde arkasında her zaman bir hedef olmuştur. ‘Sırp birliğinin’ veya ‘Büyük Sırbistan’ projesinin en ateşli savucusu, 1987’de Sırbistan Komünist Partisi’nin başına geçen Slobodan Miloşeviç olmuştur. Miloşeviç iktidara geçer geçmez yükselen milliyetçi akımlardan faydalanarak hemen popülerliğini sağlamlaştırmıştır.²⁹¹

‘Büyük Sırbistan’ projesi, tartışmalı bir söylem olması nedeniyle dikkatli bir şekilde kullanılmalıdır. Miloşeviç ile birlikte, birçok kaynak bu söylemin olumsuz anlam taşıdığını, Sırbistan’dan kaynaklanmadığını ve Sırbistan’ın itibarını kirleten yabancı bir söylem olduğunu iddia etmiştir.²⁹² Aslında Miloşeviç, Sırp mezarlarının bulunduğu ve Sırpların yaşadığı her yerin gerekse Hırvatistan ve Karadağ gerekse de Voyvodina, Kosova ve Makedonya, Sırbistan olduğunu ve ‘Bütün Sırpların bir devlet içinde’²⁹³ ama ‘Büyük Sırbistan’ düşüncesini açık bir şekilde dile getirilmeden yaşaması gerektiğini vurgulayarak, ‘Büyük Sırbistan’ projesinin en önemli temsilcisi olmuştur.²⁹⁴ Buna bağlı olarak Norah Beloff da, Miloşeviç’in ‘Büyük Sırbistan’ terimini hiç kullanmadığını sadece uluslararası güçler tarafından yapılan suçlamalara maruz kalmamak adına kullandığını ileri sürmüştür. Ayrıca Norah, bu iddianın Belgrad’daki tüm resmi veriler ve araştırmalarla kanıtlanabileceğini de eklemiştir.²⁹⁵ Bu nedenle Miloşeviç’in ‘Büyük Sırbistan’ düşüncesini açık bir şekilde dile getirme konusunda her zaman tedbirli davrandığı görülmektedir. Aslında Slobodan Miloşeviç’in kişiliği en belirgin şekilde, ABD’nin eski Yugoslavya Büyükelçisi Warren Zimmerman tarafından tarif edilmiştir:

Onun davranışları hoş ve kibardır, bu kişiliğinin güzel taraflarını göstermektedir. Ne yazık ki bu adamın karanlık tarafları kişiliğine tamamen egemen olmaktadır. Sıradışı bir soğukluğa sahiptir. Bir insanın ızdırabından etkilendiğini hiç görmedim. Onun açısından insanlar sadece gruplardır (Sırp, Müslümanlar). Ayrıca herhangi bir insan hakkında güzel bir şey söylediğini de duymadım ve bu Sırp için bile geçerlidir. Onun için doğruluk göreceli bir kavramdır.

²⁹⁰ Meier, 1999: 38.

²⁹¹ Uzgel, 2000: 178.

²⁹² **Tromp**, N., ‘Sudenje Slobodanu Miloševiću kao Vredan Istorijski Izvor Za Bolje Razumevanje Raspada SFRJ’, http://yuhistorija.com/serbian/ratovi_91_99_txt01c5.html, (erişim tarihi: 21.11.2018).

²⁹³ Klepac, 2002: 21.

²⁹⁴ Vrkic, N. T. (2015). The Unfinished Trial of Slobodan Milošević: Justice Lost, History Told, Yayınlanmamış Doktora Tezi. University of Amsterdam, Amsterdam: 2.

²⁹⁵ Beloff, 1997: 25.

Hedefleri uygunsa doğruluktur, uymaz ise yoktur. Ancak böyle bir kişiliğe sahip bir adam Kosova'daki Sırların çirkin davranışlarını destekleyebilmiştir.²⁹⁶

Bu arada Kosova'da, 1981 ve 1986 yılları arasında yaklaşık dört bin genç Arnavut, hapis cezasına mahkum edilmiştir. Bu dönemdeki resmi verilere göre sekizyüzden fazla öğretmen ve profesör görevinden alınmıştır. Görüldüğü üzere izlenen bu politikanın amacı, hem Kosova'daki entelektüel elitleri uzaklaştırmak hem de Arnavutların eğitim fırsatlarını kısıtlamaktır. Aslında Miloşeviç, Kosova meselesi üzerinde Sırp milliyetçiliğini kuvvetlendirme amacı ile artık Sırp birliğinin kurulma zamanının geldiğini ilan etmiştir. Miloşeviç'in 24 Nisan 1987'de Kosova'ya yaptığı ziyaret, Kosova'daki Sırların durumu açısından tarihi önem taşımaktadır. Kosova'da Sırlara hitap eden bir konuşmasında 'Sizi kimse dövmez' cümlesi ile, Miloşeviç büyük bir baskı altında yaşayan Sırları kendi tarafına çekmiştir.²⁹⁷ Kosova ziyareti ile alakalı olarak zikredilmesi gereken diğer bir husus ise, Miloşeviç'in konuşmasını Kosova Ovası'nda (Kosovo Polje) yapmasıdır. Çünkü 28 Haziran 1389 tarihinde, Vidovdan Kutsal gününde Sırların yenilgisiyle sonuçlanan Kosova Savaşı, Kosova Ovası'nda cereyan etmiştir. Yahudiler gibi, artık Sırlar da 'vaat edilen toprakları',²⁹⁸ Kosova'yı bir 'Filistin' olarak görerek²⁹⁹ onu geri kazanmak için hazırlıklara başlamıştır.

11 Haziran 1988 yılında Sırbistan tarafından, Kosova ve Voyvodina'nın özerkliğinin kısıtlanmasına yönelik yeni bir anayasa değişikliği tasarısı yayınlanmıştır.³⁰⁰ Miloşeviç'in Kosova'daki tavırları Yugoslavya'nın diğer cumhuriyetlerinde de korku uyandırmıştır. Fakat bu cumhuriyetlerden sadece Slovenya, Sırp liderliğinin Kosova'da uyguladığı baskıları ve izlediği hegemonist-merkeziyetçi politikaları açık bir şekilde kınamıştır. Bu sebeple Sırp basınında Slovenya, Sırbistan'ın Kosova'dan sonra en büyük düşmanı olarak işaretlenmiştir. Hırvatistan ve Bosna-Hersek ise, barındırdıkları Sırp nüfusunun ayaklanmasını engellemek amacıyla, Kosova meselesinin çözümünü Milosevic'in ellerine bırakmıştır. Karadağ'a gelince, kendi geleceği için endişelenerek Milosevic'i desteklemiştir.³⁰¹ Sonuçta tüm cumhuriyetler, Kosova'nın elinden özerkliği alan anayasa değişikliğine sessiz kalmışlardır. Kosova'da ise anayasa tasarısına tepki olarak Yugoslav, Arnavut ve Türk bayraklarını ön plana çıkaran protesto yürüyüşleri yapılmıştır. Fakat Sırbistan sadece protestolarla yetinmemiş, Kosova'ya

²⁹⁶Zimmerman, W., 'The Last Ambassador: A Memoir of the Collapse of Yugoslavia', <https://www.foreignaffairs.com/articles/europe/1995-03-01/last-ambassador-memoir-collapse-yugoslavia>, (erişim tarihi: 20.10.2018).

²⁹⁷ Pavlović, 2013: 65-74.

²⁹⁸ Macdonald, 2002: 70.

²⁹⁹ Nagan ve Haddad, 2012: 376.

³⁰⁰ Coll, 2001: 130.

³⁰¹ Meier, 1999: 73-76.

asker göndererek tamamen sıkıyönetim ilan etmiştir.³⁰² Akabinde Kosova'nın özerkliğini kısıtlayan anayasanın yürürlüğe girmesi ile Sırbistan, 'Kosova'nın İntikamı' ve 'Sırp birliği'³⁰³ programlarının gerçekleşmesi yönünde ilk adımı atmıştır. Miloşeviç, Kosova Meydan Savaşı'nın altıyüzcü yıldönümü olan 28 Haziran 1989 tarihinde Kosova Ovası'nda yaptığı konuşmasında Kosova'nın önemini aşağıdaki sözleriyle ifade etmiştir:

Burda, tam bu yerde, hem Sırbistan'ın kalbinde hem de karalekede, Kosova Ovası'nda zamanının en önemli savaşlarından biri cereyan etmiştir. Kosova Savaşı'nın altıyüzcü yıldönümüne denk gelen Sırbistan, yıllar sonra milli ve manevi bir kimliğe tekrar kavuşmuştur. Sırbistan 1989'da gerekirse tarihi gerekirse de gelecek için sembolik önemi taşıyan bir bayram kutlamaktadır. Kosova Savaşı'nın Sırların yenilgisi olup olmadığını söylemek güçtür. Bu savaş bizi esarete mi götürdü yoksa bizi esaretten mi kurtardı? Sırp yenilgisinin nedeni sadece Osmanlı devletinin toplumsal veya askeri üstünlüğü değildi, döneminde Sırp Devletinde yaşanan anlaşmazlıkların da katkısı olmuştur. Kosova'daki ayrılık ve ihanet, Sırp milletini bir lanet gibi tarih boyunca takip etmiştir.³⁰⁴

Miloşeviç, 'Sırbistan'ın birleşme süreci başlamış ve ilerde bu süreci hiç bir güç durduramaz'³⁰⁵ şeklindeki sözleriyle siyasi anlamda Yugoslavya devletinin 'Büyük Sırbistan'a' dönüştürülmesini hedeflediğini belirtmiştir.³⁰⁶ Uyguladığı bu politikalar ve milliyetçi söylemleri Miloşeviç'i, Sırp milli kahramanı haline getirmiştir. Bunun en belirgin göstergesi Sırlar tarafından kaleme alınan bir 'XX. Yüzyılın Adamı' adlı şarkının satırları olmuştur:

Kardeşlerim, yeni bir çağ başlamış,
Sloba Miloşeviç doğmuş,
Gerçek kahraman ve candır,
Yirmici yüzyılda Sırbistan için mücadele ediyor.³⁰⁷

Artan bu Sırp milliyetçiliği Karadağ dışında diğer Yugoslavya'nın cumhuriyetlerinde milli bilincin uyanmasına neden olmuştur. Farklı cumhuriyetlerde yaşayan toplumlar artık birlikteliği değil, bağımsızlığı ön plana çıkarmıştır. Kendilerini ayrı bir ulus veya millet olarak algılamaya başlamış, yaşadıkları cumhuriyetleri bağımsız devletler olarak kavramış ve gerekirse kültürel, dini ya da tarihsel açıdan diğer uluslardan farklı olduklarını pekiştirmiştir.³⁰⁸

³⁰² Bora, 1991: 121.

³⁰³ Čolović, I., 'Kosovski Mit', <https://pescanik.net/kosovski-mit/>, (erişim tarihi: 22.11.2018).

³⁰⁴ <http://www.slobodan-milosevic.org/spch-kosovo1989.htm>, (erişim tarihi: 22.11.2018).

³⁰⁵ Meier, 1999: 78.

³⁰⁶ Matković, 1998: 395.

³⁰⁷ Vuković, 2001: 30.

³⁰⁸ Jackson ve Sorenson, 2003: 2-6.

Bu bağlamda başta Slovenya olmak üzere, 1990 yılında Yugoslavya'nın bütün cumhuriyetlerinde gerçekleşen çok partili serbest seçimler, kimliğe dayalı siyasi programları ve yerel milliyetçilikleri savunan parti ve liderlerin iktidara geçmesiyle sonuçlanmıştır.³⁰⁹

Milošević, Sırlara 'Büyük Sırbistan'ı' getireceğini vaat etmiştir. Oysaki Milošević sadece büyük konuşmuş ve sözünü tutamamıştır. Kısa zaman içinde 'Büyük Sırbistan'ın' aksine Sırlara, başta büyük ekonomik bunalım olmak üzere, büyük etnik ayrımcılık, büyük çatışmalar ve 'Küçük Sırbistan'ı' getirmiştir. Yugoslavya'nın parçalanması başladığı sırada farklı etnik kimlikleri geliştiren toplumlar bundan böyle kendilerini artık Yugoslav olarak değil, Sloven, Hırvat, Sırp veya Arnavut olarak tanımlamıştır. Böylece farklı etnik kimliklerin ön plana çıkarılması cumhuriyetleri etnik iç savaşa sürüklemiş ve Yugoslavya devleti dağılmıştır. Aralık 1990'da Slovenya, Ocak 1991'de Makedonya, Haziran 1991'de Hırvatistan ve Mart 1992 tarihinde ise Bosna-Hersek bağımsızlığını ilan etmiştir.³¹⁰ Bu şekilde Alexander Wendt'in anarşi, devletler ne anlıyorsa odur³¹¹ şeklindeki hipotezi Yugoslavya örneğinde kanıtlanmıştır. Çünkü Yugoslavya'da oluşan anarşinin inşaatçıları onun devletleridir. Yugoslavya içinde yıllarca birlikteliği sürdüren farklı etnik gruplar, bir anarşi ortamı oluşturarak Yugoslavya'nın dağılmasını sağlamış ve etnik çatışmalarla birlikteliklerini sonlandırmıştır.³¹²

2.1.2. Slovenya'nın Ayrılması: Balkan Bölgesinden Kaçma Macerası

Slovenya'nın Yugoslavya'dan ayrılmasıyla ilgili detaylara geçmeden önce, ilk olarak bahsedilmesi icap eden husus bu devletin kendini bir Balkan devleti olarak görmemesidir. Gerçekten Slovenya birçok konuda Balkan bölgesinde istisnai duruma sahip bir devlettir. Yugoslavya'nın en batısında bulunan Slovenya, Yugoslavya'nın diğer cumhuriyetlerinin aksine coğrafi açıdan Avrupa'nın organik bir parçasıdır.³¹³ 'Avusturya'nın mirası' olan bu devlet, Birinci Dünya Savaşı sonunda değişen dünya düzeni içerisinde 'Sloven ulusal sorununun' geçici çözümünü Yugoslavya devletinde bulmuştur. Günümüzde bile Slovenya'da, bu devletin Avusturya ile benzerlikleri ve etkileşimi hemen fark edilmektedir. Kosova, Osmanlı hâkimiyeti altındayken farklı bir milli kimliğe ihtiyaç duymamış ve kendi kimlik inşasına geç başladığı gibi Slovenya da Avusturya-Macaristan hâkimiyetinde kimliğinin oluşmasına geç başlamıştır. Sloven kimliğine Slovenyalıların, yayılan Alman ve İtalyan milliyetçi akımlara karşı göstermiş olduğu direniş şekil vermiştir.³¹⁴ Buna rağmen gösterilen bu direniş radikal bir milliyetçi

³⁰⁹ Semercioğlu, 2017: 1342.

³¹⁰ Bozkurt, 2010: 54.

³¹¹ Wendt, 1992: 395.

³¹² Kostick, K. (2011), *International Relations Theory- Examination Of Ethnic Conflict Within Former Yugoslavia: 1918-1991*, Yayınlanmamış Lisans Tezi. University of Wisconsin-Eau Claire, United States of America.

³¹³ Hansen, 1996: 473.

³¹⁴ Zajc ve Polajnar, 2012: 20.

hareketin oluşmasına neden olmamıştır. Aksine, Slovenya Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar kendi ulusal sorununu Avusturya-Macaristan'ın sınırları içinde çözebileceğine inanmıştır. Slovenya'da Avusturya-Macaristan'ın, Sloven diline ve kültürel kimliğine oluşturduğu tehdit 'Slav birliği' düşüncesinin güçlenmesi ile sonuçlanmıştır. Sloven eski Dışişleri Bakanı Dimitriy Rupel ifade ettiği gibi: Sloven milleti, Avusturya-Macaristan'dan kalan sorunlarının doğaçlama ve zorlanmış bir çözümü olarak kurulan Yugoslavya devletine dahil edilmiştir.³¹⁵ Yugoslavya'yı geçici bir çözüm olarak gören Slovenya, er ya da geç ait olduğu yere (Avrupa'ya) geri dönme amacını asla unutmamıştır. Yugoslavya içerisinde hem eğitim ve ekonomik gelişmişlik hem de istihdam açısından en gelişmiş cumhuriyet olan Slovenya, Yugoslavya'nın dağılma sürecinde ait olduğu yere dönme fırsatı bulmuştur. Bu sürece Slovenya'nın coğrafi konumundan kaynaklanan Batı Avrupa'yla etkileşiminin de katkısı olmuştur.³¹⁶

Slovenya'nın Yugoslavya'da varlığı 'Sloven ulusal sorunu' ve Kolar'ın ortaya koyduğu Sloven milli programı ile doğrudan bağlantılı olmuştur. Tito'nun Yugoslavya'sında, Slovenya kendi ulusal sorununu çözmüştür. Bu dönemde Tito'dan sonra en önemli yöneticilerden biri sayılan Sloven asıllı Edvard Kardelj, Yugoslavya'da yaşanan 'ulusal sorunu' aşağıdaki sözleriyle tanımlamıştır:

Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti, kendi kaderini belirleme hakkına sahip olan halkların kendi iradesi ile kurdukları eşitlik ilkesine dayanan bir devlet olmaktadır. Bu şekilde Sırp hegemonyasına dayanan eski sistem kaldırılmış ve Yugoslavya devletini zayıflatan ve sürekli tehlikeye düşüren ulusal sorun çözülmüştür.³¹⁷

Tito ve Kardelj döneminde Slovenya, kendi kimliğini Yugoslavya'nın doğal bir parçası olarak algılamıştır. Yine de bahsi geçen dönemde bile kimlik konusunda Slovenya'da farklı görüşler ortaya konulmuştur. Bazı yazarlar Sloven kimliğinin Yugoslav kimliği ile bütünleşeceğine inanırken, diğerleri ise Yugoslav kimliğine şüpheyle yaklaşmış ve Yugoslav ile Sloven kimlikleri arasındaki farklılıkların devam edeceğini ileri sürmüştür.³¹⁸ Önemli olan nokta, her iki tarafta Yugoslav kimliğini Sloven kimliğine aykırı olarak görmemiştir. Fakat kimlikler arasındaki bu düzen Tito'nun ölümünden sonra yani 1980'li yıllarda değişmiş ve Yugoslavya artık Slovenya'nın var oluşunu bile kendisine bir tehdit olarak algılanmaya

³¹⁵ Tulumets, 2014: 86.

³¹⁶ Bora, 1991: 125-126.

³¹⁷ Harmon, G. (2007). War in the Former Yugoslavia: Ethnic Conflict or Power Politics?, Yanınlanmamış Doktora Tezi. Boston College: Department of Political Science, Boston: 112.

³¹⁸ Hansen, 1996: 497.

başlamıştır.³¹⁹ Bu şekilde yıllar sonra Avusturya-Macaristan'ın yerini Yugoslavya almıştır. Bu sefer Slovenya, 'Yugoslav kimliğinin' kendi kültürü ve kimliğine egemen olma ihtimaline karşı Yugoslavya'nın parçalama sürecini başlatmıştır.³²⁰ 1980'li yıllarda 'Slovenya' ve 'Yugoslavya' ekseninde büyük bir gerilim oluşmuştur. Slovenya Yugoslavya'nın liberalleşmesini isterken, Sırbistan ise devletin merkezileştirmesine yönelik tutum sergilemiştir. Özellikle Sırbistan'da memorandumun yayınlaması ve Milošević'in iktidara geçmesi Slovenya'yı endişelendirmiştir. 'Sırplaşan Yugoslavya' düşüncesi Sloven 'ulusal sorununa' bir tehdit oluşturmaya başlamıştır. Artık her şey Garašanin'in 'Büyük Sırbistan' milli programına ve Sloven Başpiskopos Anton Bonaventura Yeglič'in, Ortodoks bir kralın egemenliğinde bulunsak bizim için çok zor olacaktır şeklindeki ifadelerine benzemeye başlamıştır. Bu ortam Slovenya ve Sırbistan arasındaki anlaşmazlıklara yol açmıştır.³²¹ Bunun en belirgin göstergesi 1980'li yıllarda Slovenya'da, 'Sloven ulusunun geleceği' konusunda tartışmaların başlamasıdır. Bu doruktada, Kosova'daki grevlerin şiddetlenmesine denk gelen 1985 yılının Ekim ayında Belgrad grubu ve 'Nova Revija' gazetesinin etrafında toplanan Sloven aydınları Yugoslavya devletinin kaderi ile ilgili fikirlerini paylaşmışlardır. Bu vesileyle Sloven aydınlar kendi görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir:

Özerkliğimizi korumak için etkili bir çözüm aramaktayız. Bizim için Yugoslavyacılık düşüncesi ikincil öneme sahiptir. Komünist Partisi statükoyu koruma ve sürdürmek istemektedir. Biz ise Avrupa'da olmak istemekteyiz, Sırbistan'ın da Avrupalılaşmasını dilemekteyiz. Sırbistan'ın Asya'nın totalitercilik sistemlerine benzememesini beklemekteyiz. Her şeyden önce Sırbistan Kosova sorununu çözmelidir. Bu travmatik bir sorundur. Yugoslavya devletinin varlığına tehdit ettiğinden dolayı bir an önce çözüme kavuşturmalı. Ayrıca, Kosova sorununu çözmeden Sırbistan Avrupalılaşamaz.³²²

Bu tarih itibariyle Slovenya'nın Balkan coğrafyasından kaçma macerası başlamıştır. Bu devlet yeni bir kimlik oluşturma peşine düşmüş ve başta aydınlar olmak üzere Slovenyalıların çoğu kendilerini Avrupalı sayarak, günümüze kadar süren³²³ gizli bir üstünlük duygusu, etnosentrik bir özgüven kazanmıştır. Böylelikle Slovenya'nın Batı Avrupa'ya münasebetinden kaynaklanan demokratik eğilimleri ön plana çıkarılmış ve diğer Yugoslav halkların, özellikle

³¹⁹ Knežević, A. (2017). Raspad SFRJ kao Sudar Nacionalizama, Yayınlanmamış Lisans Tezi. Sveučilište u Zadru Odjel za Sociologiju, Zadar: 22.

³²⁰ Harden, B., 'Slovenia 'Invalidates' Yugoslav Laws', <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1991/02/21/slovenia-invalidates-yugoslav-laws/9943682f-0063-4d56-bfa7-09b8716aee19/?noredirect=on>, (erişim tarihi: 25.11.2018).

³²¹ Hudson, 2003: 75.

³²² Biserko, 2012: 77.

³²³ Rašković ve Vuchkovski, 2016: 1083-1090.

Sırpların, Doğu medeniyetlerinden gelen zorba, baskıcı ve hegemonist eğilimlerine vurgu yapılmıştır.³²⁴ Konstüktivist çerçevede bakıldığında, yaşanan bu kimlik değişimi Slovenya'nın Yugoslavya'ya karşı izlediği politikasını doğrudan etkilemiştir. Slovenya'daki bu farklılık duygusu, 1986'da Sırp Bilim ve Sanat Akademisi'nin memorandumunu yayınlaması ve 1987'de Slobodan Milošević'in Sırbistan Başbakanı olması ile birlikte kuvvetlenmiştir. Sloven aydınları, milliyetçi duyguları kışkırtarak bağımsızlıktan yana tavır takınınca, etnik farklılık bilinci milliyetçi nefrete evrilmiş ve Slovenya, Yugoslavya ile ilişkilerini kesmek için hazırlıklara başlamıştır.³²⁵

Ocak 1987'de 'Nova Revija' adlı dergide 'Slovenya milli programı' ilan edilmiştir. Bu program aracılığıyla, komünizm eleştirilmiş, Slovenya'nın Yugoslavya'ya sağladığı büyük ekonomik ve mali katkısı ile birlikte Slovenya'nın Yugoslavya'dan ayrılma olasılığı dile getirilmiştir.³²⁶ Bunun üzerine Yugoslav Halk Ordusu Slovenya'ya baskı uygulamış ve iki yüz aydın hapsedilmiştir.³²⁷ Slovenya'da bu davranışlara tepki olarak gösteriler yapılmış ve Sloven basını karşı saldırıya geçmiştir. Sloven genç teşkilatı, 'Mladina' gazetesi aracılığıyla Yugoslav Halk Ordusu'nun güvenilirliğini sorgulamış ayrıca ordunun liderliğini savurganlık ve yolsuzlukla suçlamıştır. Nitekim bu zamana kadar Yugoslavya'da, Halk Ordusu'nu eleştirmek kabul edilemez bir davranıştır. Bunun neticesinde Slovenya yönetimi herhangi bir bildirimde bulunmadan, orduyu eleştiren 'Mladina' gazetesinin editörü için yargılama kararı almıştır.³²⁸

Bu yaşananlara paralel olarak Milošević'in Kosova'ya baskı uygulaması ve Kosova ve Voyvodina'nın özerkliğine el koyması, Slovenya'nın bağımsızlık kararını etkilemiştir. 1989'da Milan Kučan'ın önderliğinde Komünist Partisine alternatif partiler kurulmuş ve bir araya gelerek Mayıs Deklarasyonu'nu imzalamışlardır. Mayıs Deklarasyonunda, kurulan çoğulcu siyaset sistemini hayata geçirmek adına seçimlerin yapılması, insan hakları ve özel mülkiyetin tanınması ve Slovenya'nın bağımsız olma talebi açıklanmıştır.³²⁹ Akabinde 1989'da, Yugoslavya'nın federal anayasasına rağmen, Slovenya'nın tek taraflı olarak Yugoslavya'dan ayrılmasını öngören anayasa değişikliği yapılmıştır. Normalde federal anayasalar cumhuriyetlerine tek taraflı karar alma imkanı tanımamaktadır.³³⁰ Oysaki Slovenya daha da ileri gitmiştir. 7 Mart 1990 tarihinde devletin adı 'Slovenya Cumhuriyeti' olarak değiştirilmiş ve Nisan ayında çok partili serbest seçimler yapılmıştır. Farklı altı partiden oluşturulan

³²⁴ Bora, 1991: 127.

³²⁵ Hansen, 1996: 484.

³²⁶ Zwaan, 2012: 128.

³²⁷ Alkan, 2013: 43.

³²⁸ Hudson, 2003: 76.

³²⁹ <https://www.delo.si/zgodbe/sobotnapriloga/krasni-maj-deklaracij-cas.html>, (erişim tarihi: 25.11.2018).

³³⁰ Alkan, 2013: 43.

Slovenya'nın Birleşik Demokratik Muhalefeti/Demokratska opozicija Slovenije (DEMOS) 'Şimdi Avrupa' parolası ile seçimlerden galip çıkmıştır.³³¹ Cumhurbaşkanı olarak Milan Kucan seçilmiş ve bu yeni hükümet 23 Aralık 1990 yılında halkoylaması yapmıştır. Oylamada yüzde 88'lik bir çoğunluk bağımsız bir Slovenya lehine karar verince, 25 Haziran 1991'de Slovenya bağımsızlığını ilan etmiş ve Yugoslavya'nın parçalanma sürecini başlatmıştır.³³² Bu hamleye karşı 26 ve 27 Haziran 1991 tarihleri arasında Yugoslav Halk Ordusu Slovenya'ya müdahalede bulunmuştur. Aslında Slovenya, Yugoslav Halk Ordusu'na tuzak kurmuştur. Federal yönetimindeki Slovenya'nın bağımsızlığını destekleyenlerin yardımı ile Sloven Hükümeti, Yugoslav Halk Ordusunun planlarını ve taktiklerini önceden öğrenerek hazırlıklarını da ona göre yapmıştır.³³³ Artık Slovenya, yaşananları rahat bir şekilde kendi lehine çevirerek Yugoslav Halk Ordusu ile on gün süren savaşından galip çıkmıştır. Bu bağlamda, 7 Temmuz 1991'de 'On Gün Savaşı'nı' bitiren Brioni Antlaşması imzalanmıştır.³³⁴ Slovenya çok büyük bir bedel ödmeden, 13 Ağustos 1992'de Yugoslav Devlet Başkanlığı tarafından resmen tanınan bağımsız bir devlet olmuştur.³³⁵

Slovenya'nın ayrılması ile ilgili dikkat çeken bazı hususları dile getirmek gerekli görülmüştür. Her şeyden önce yetmiş iki yıllık bir geçmişi olan Yugoslavya'nın kanlı parçalanma sürecini başlatan Slovenya, bu süreçten ucuz kurtulmuştur. Bunun nedeni aslında Slovenya'nın coğrafi konumundan kaynaklanmaktadır. Avrupa ve Balkan bölgesi arasında 'sınır ülkesi'³³⁶ olan Slovenya, katolik Avusturya'nın mirası olması sebebiyle dini ve etnik açıdan büyük bir nüfus karışımı yaşamamış ve böylece günümüze kadar ağırlıklı Katolik ve homojen bir nüfus yapısını korumuştur. Batı Avrupa'nın bir parçası olan bu devlet, Slobodan Milošević'in etnik politikasının bir hedefi olmamıştır.³³⁷ Aksine Milošević, 'Büyük Sırbistan' projesinde yeri olmayan, Avrupalı fikirleri ve artan liberal düşüncelerle ortamı 'zehirleyen', Slovenya'nın bir an önce Yugoslavya'dan çıkarılması gerektiğini düşünmüştür.³³⁸ Slovenya konusundaki Sırp politikacıların tutumu tek bir cümle ile açıklanacak olursa, 'Sırp vatandaşları, Yugoslavya'dan ayrılmak isteyen Slovenya'ya yalvarmayacaktır' şeklinde özetlenebilmektedir.³³⁹ Başta bu homojen etnik yapısı olmak üzere, ekonomik refahı, devletin gelişmişlik düzeyi ve sosyo-kültürel özellikleri, Slovenya'yı iç savaş travmasından kurtarmıştır.

³³¹ Nation, 2003: 97.

³³² Meier, 1999: 209.

³³³ Nation, 2003: 108.

³³⁴ Nikolić ve Petrović, 2012: 71.

³³⁵ Alkan, 2013: 44-45.

³³⁶ Toplak, 2012: 18.

³³⁷ <https://www.economist.com/special-report/2003/11/22/why-slovenia-is-not-the-balkans>, (erişim tarihi: 28.11.2018)

³³⁸ Bora, 1991: 128.

³³⁹ Biserko, 2012: 105.

Fakat bu durum Yugoslavya'nın diğer cumhuriyetleri için geçerli olmamıştır. Slovenya, Yugoslavya'nın istisnasıdır. Etnik açıdan daha karmaşık, ekonomik ve siyasi açıdan daha az gelişmiş Hırvatistan ve Bosna-Hersek'te yaşananlar, bunun en belirgin göstergesidir.³⁴⁰

2.1.3. Hırvatistan'ın Ayrılması: Birinci Yugoslavya'nın İntikamı

Slovenya ve Hırvatistan'ın bağımsızlık mücadeleleri aynı zamanda cereyan etmiştir. Yugoslavya'dan ayrılma sürecinde her iki ülkede kendilerini 'Avrusturya mirası' olarak görmelerinden 'Katolik Batı Medeniyeti'ne' aidiyetlerini ön plana çıkartmışlardır. Bunun dışında başka ortak noktaları olmamıştır. Şimdi bile Hırvatistan ve Slovenya'da yaşananlar kıyaslandığında, Slovenya'da bağımsızlık hareketleri özgürlükçü ve 'Avrupalı' bir söylem ekseninde şekillendirilirken, Hırvatistan'daki bağımsızlık mücadelesinin aşırı milliyetçi eğilimler gösterdiği dile getirilmiştir.³⁴¹ Örneğin 1980'li yıllarda meydana çıkan 'Sloven ulusal sorununun' aksine, 'Hırvat ulusal sorunu' daha Tito döneminde 1960'lı yıllarda ortaya konulmuştur. 1961 ve 1967 yılları arasında Hırvat İşçi Hareketinin Tarihini Araştırma Enstitüsü, 'Hırvat ulusal sorunu' ile ilgili tartışmaları başlatmıştır. Bu doğrultuda 1967'de Enstitünün yöneticisi Franyo Tудjman, sunulan fikirlerden dolayı milliyetçilikle suçlanmış ve Enstitüden ayrılmak zorunda kalmıştır.³⁴² Bununla birlikte Tудjman, 1972'de 'Hırvat Baharı'nda' yer alması sebebiyle ve 1981'de yabancı gazetecilere verdiği bir demeçte, 'Hırvat milletinin Yugoslavya'da sömürüldüğü ve baskı altında yaşadığı' gibi konuları dile getirdiği için iki kez hapis cezasına mahkum edilmiştir.³⁴³

Tüm bunlar göz önünde bulundurulursa, Hırvatistan'da milliyetçi akımın radikal bir şekil almasında Franyo Tудjman'ın önemli rol oynadığı görülmektedir. Daha 1977'de Tудjman, 'Hırvat Ulusal ve Sosyalist Hareketinin Programına Dair Tez Taslağı' adlı eserinde Hırvatistan devletinin tarihsel bir sürekliliğe sahip olduğunu dile getirmiştir. Bununla birlikte Styepan Radiç'in, Birinci Yugoslavya'da ilan ettiği devlet düşüncesine vurgu yapmıştır.³⁴⁴ Anlaşılan Tудjman'ın ortaya attığı milliyetçi düşünceler, Hırvatların Birinci Yugoslavya'da Sırp hegemonyasına karşı verdikleri mücadelesi üzerinden inşa edilmiştir. Birinci Yugoslavya'da yaşanan şiddetli Sırp-Hırvat çatışması, 'Sırbofoby' duygusuna sebep olmuştur.³⁴⁵ Hatta 'Sırbofoby' duygusunu göz önünde bulundurarak Miloşević'in Sırbistan'da iktidara geçmesi, Hırvat milliyetçiliğinin radikalleşmesine neden olmuştur. Amerikan Merkezi

³⁴⁰ Nation, 2003: 110.

³⁴¹ Bora, 1991: 131.

³⁴² Koren, 2012: 311.

³⁴³ Nation, 2003: 92.

³⁴⁴ Đurašković, 2016: 775.

³⁴⁵ Macdonald, 2002: 98.

Haberalma Teşkilatı'nın (CIA) hazırladığı bir raporda da, Slobodan Miloşeviç'in Sırbistan Cumhurbaşkanı olarak seçilmesiyle, Yugoslavya'nın barışçıl bir şekilde ayrılma olasılığının ortadan kalktığı tespitinde bulunmuştur. Aynı rapor, Miloşeviç'in aşırı milliyetçiliğinin diğer cumhuriyetlerde hem korku oluşturduğu hem de milliyetçi hareketleri kışkırttığını dile getirerek, Tudjman'nın önderliğinde Hırvatistan'da değişen siyasi ortama vurgu yapmıştır.³⁴⁶

Hırvatistan'ın açısından, Birinci Yugoslavya'da 'daha düne kadar Türk köleleri olan Sırlar' Hıvatların özerkliğini ve kültürel geleneğini her anlamda yok etmiştir.³⁴⁷ Hakikaten Tudjman'ın gözünde Miloşeviç'in sahneye çıkması, sanki Birinci Yugoslavya travmasını canlandırmıştır. Miloşeviç'in Kosova'da uyguladığı politikalar, Yugoslavya'da yeniden Sırp hegemonyasının tesisi olarak algılanmıştır.³⁴⁸ Bundan sonra İkinci Yugoslavya, Sırp-Hırvat milliyetçi çatışmalarına maruz kalmış ve devletin barışçıl bir şekilde dağılması artık imkansız olmuştur. Fakat İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi her ne kadar Birinci Dünya Savaşı'nın ardından büyük güçler arasındaki çözülemeyen sorunlara dayandırıldıysada,³⁴⁹ Hırvatistan'ın Yugoslavya'dan ayrılması aynı şekilde Birinci Yugoslavya'da çözümlenemeyen ulusal soruna dayandırılmıştır. Bu çerçevede Wendt, geçmişte etkileşimde bulunan devletlerin, birbirleri hakkında önemli bilgiler edindiklerini iddia etmiştir. Uluslararası koşullar değişince, karşı karşıya gelen bu devletler kendi çıkarları ve davranışlarını haklı göstermek adına geçmişte edindikleri tecrübeleri kullanmaktadır. Dolayısıyla, ortak geçmiş ve tarih önemlidir.³⁵⁰ Bu anlamda, 1989 yılında Miloşeviç'in Kosova ve Voyvodina'nın özerkliğini kaldırması Hırvatistan'da Kral Aleksander'in diktatörlüğünü ilan etmesine benzetilmiştir. Ayrıca Sırların Arnavutlara karşı seğiledikleri davranışları 'Osmanlı yönetiminin en karanlık günlere geri dönüşü' olarak tanımlanmış ve Hıvatların buna katlanmak zorunda olmadıkları dile getirilmiştir.³⁵¹

Yugoslavya'da artık Sırbistan, geçmişe dönük ve 'intikamcı' politikalarının sürdürülmesi ile birlikte mitolojik bir tarih kurgusunda yalnız değildi. Hırvatistan'da da mitolojik unsurlar ön plana çıkarılmıştır. Bunlardan ilki, Birinci Yugoslavya'da empoze edilen 'Büyük Sırbistan' korkusu/hayaletidir. İkinci mit, Sırlar Doğu Medeniyetinin bir temsilcisi iken, Hırvatistan daha aydın, eğitilmiş ve demokratik Batı Medeniyetinin temsilcisi olduğunu vurgulamıştır.³⁵² Bu mitolojik tarih kurgusu, etnik politikalara ve yükselen Hırvat milliyetçi

³⁴⁶ <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs>, (erişim tarihi: 28.11.2018).

³⁴⁷ Banac, 2011: 3.

³⁴⁸ Bora, 1991:130.

³⁴⁹ Brajović, 1986: 11.

³⁵⁰ Wendt, 1999: 108-108.

³⁵¹ Meier, 1999: 117.

³⁵² Macdonald, 2002: 98.

hareketlere ‘intikamcı’ bir algı yaratmıştır. Tudjman’ın, ‘Savaşların Dehşeti’ adlı eserinde kullandığı ifadeleri bunun en belirgin göstergesidir:

Düşmanlarınızı sevin, size zulmedenler için dua edin-İsa Peygamberin temel prensibidir. Oysa ki tarih boyunca bu özgecilik zayıf olanların temel özelliği olarak kalmıştır. Ama tarihin akışında bu barışçıl yaklaşımların her ne kadar örneği bulunursa bulunsun, özgecilik hiç bir zaman nefret veya intikam alma tutkusunu aşmamıştır.³⁵³

Tom Nairn’in modernizasyon teorisinde etnik politikaların, ortak dile, dine, tarihi geleneğe veya ortak belleğe dayandığı belirtilmiştir. Fakat toplumlar birbirine yakın ise, etnik gruplaşma sürecinde kimin ne olduğu hakkında karar vermek oldukça zordur. Bu noktada ‘yetkili otorite’ devreye girmektedir. Yetkili otorite toplumlar arasında belirleyici sınırları çizdikten sonra, etnik gruplaşmalarına milliyetçi bir algı oluşturmaktadır. Bir sonraki adım, tıpkı Miloşeviç’in Kosova üzerinde yaptığı gibi, bu milliyetçiliğin siyasi egemenlik haline getirilmesidir.³⁵⁴ Bu sebeple Miloşeviç’in politikası ‘Sırp egemenliği’ olarak algılanmış ve Sırp otoritesine direnen rövanşist Hırvat milliyetçiliğin yükselmesine neden olmuştur.³⁵⁵ Bu rövanşist Hırvat milliyetçiliği, kültürel üstünlük ideolijisine dayanmaktadır. Ernest Gellner’e göre, milliyetçiliğin esas anlamı, aşağı ve üstün kültürlerin çatışması ekseninde oluşturulmaktadır. Diğer bir deyişle milliyetçilik, toplumun üzerinde egemenliğini kuran aşağı kültür yerine üstün bir kültürün tesis edilmesidir. Dolayısıyla üstün kültürün, yabancı ve aşağı bir kültürün yönetimine direnmesi gerekmektedir. Bu direniş, başta üstün kültürün yeniden tanımlanması ve sonra aşağı kültüre karşı ulusal kurtuluş savaşı başlatılması ile gerçekleşmektedir.³⁵⁶

Teori açıklamalar gerçeğe uygulanınca, Hırvatistan’ın ‘kurtuluş’ mücadelesinin ‘Sırp kültürün’ güçlendirilmesine karşı resmi bir kanıt araması ile başladığı dile getirilebilmektedir. 1989’da Kosova’da bu kanıtı elde eden Hırvatlar, ‘Sırp kültürünü’ ve Miloşeviç’i tahttan indirmek için harekete geçmişlerdir. Aynı dönemde Franyo Tudjman’ın iktidara gelmesiyle, Yugoslavya tekrar Sırp ve Hırvatlar arasındaki kanlı bir çatışmasına sahne olmuştur. Tito’nun öldüğünü anlayan iki Yugoslav liderin iktidara gelmesi, ‘nefret duygularla dolu olan farklı etnik grupların yüzleşmesi’, iki farklı mitolojik tarih kurgusu, iki ‘intikamcı’ milliyetçilik hareketi, Batı-Doğu Medeniyet miraslarının ve ‘Büyük Hırvatistan’-‘Büyük Sırbistan’ programlarının çarpışması, Yugoslavya’yı kanlı bir savaşa sürüklemiştir. Daha düne kadar ‘kardeşlik’ ilkesine

³⁵³ Tudjman, 1989: 301.

³⁵⁴ Nairn, 1998: 113.

³⁵⁵ Meier, 1999: 117.

³⁵⁶ Gellner, 1983: 57.

göre birlikte yaşayan halklar, birbirlerinden korkmaya başlamıştır. Böyle gerginleşen bir ortamda Yugoslav ‘kardeşlerin’ birbirlerine girerek savaşın başlatılması beklenmiştir.

Savaşa giden yolda ilk adımlar, 1990 yılında Hırvatistan’da yapılan çok partili seçimlerle atılmıştır. Tudjman, seçimler sırasında yaptığı konuşmalarla Stjepan Radić ve Ustaşa Hareketinin lideri Ante Pavelić’in Hırvat halkı uğuruna verdikleri tarihi mücadeleleri dile getirmiştir. Hatta Tudjman bir bir demecinde, ‘eşim Sırp veya Yahudi olmadığı için Tanrı’ya şükrediyorum’ ifadesini kullanmıştır.³⁵⁷ Yine de bu ‘faşist’ ifadelerine rağmen Tudjman’ın önderliğinde Hırvat Demokratik Birliği (HDB) seçimleri yüzde 57’lik oyla kazanmıştır.³⁵⁸ Bu şekilde Cumhurbaşkanı olan Tudjman, tüm yetkileri eline almış ve Hırvatistan’ı bağımsızlaştırmaya karar vermiştir. Bu doğrultuda hemen cumhuriyetin ismini değiştiren yeni Anayasa kabul edilmiştir. Oyleki ‘Hırvatların ve Hırvatistan’da yaşayan Sırp’ların devleti’ yerini ‘Hırvatların ve burda yaşayan diğer halkların devleti’ almıştır. Hırvatistan’da yaşayan Sırp’lar resmi olarak azınlık haline getirilmiş ve Hırvat-Sırp çatışması başlamıştır.³⁵⁹ Bu bağlamda Hırvatistan’da Krayina adlı bölgede yaşayan Sırp azınlığı Tudjman’ın önderliğinde kurulan yeni hükümetini, Štrossmayer tarafından geliştirilen ve Sırp’ları asimile etmeyi amaçlayan ‘Hırvat milli programı’ ve Ustaşa’cılık politikaları izlemesiyle suçlamıştır.³⁶⁰ Bu bölgede yaşayan Sırp’lar, Hırvatistan’ın bağımsızlığına karşı çıkmıştır. Sırbistan’ın askeri malzeme desteğiyle Krayina’daki Sırp’lar, militan olmuş ve yolları kapatarak barikatlar kurmuştur.³⁶¹ Hırvatistan’ın Yugoslavya’dan ayrılmasını engelleme yolunda bir sonraki adım, Mayıs 1991’de halkoylaması ile Sırp’ların Krayina Cumhuriyeti’nin ilan edilmesi olmuştur.³⁶²

Bunun yanı sıra Hırvatistan’da, Hırvatların Katolikliği ve Sırp komünist Ortodoksluğu, Sırp diktatörlüğünden kurtulma mücadelesi, Hırvat-Sırp rekabetinin giderek Batı-Doğu rekabetine benzediği ve Hırvatistan’ın ‘Avrupalılaştırma’ zamanının geldiği gibi söylemler yaygınlaşmıştır.³⁶³ Ayrıca Tudjman, Ustaşa’cılık düşünceleriyle ‘flört’ etme suçlamalarının önünü kesmek için izlediği politikaların aslında Hırvatistan’ın Avrupalılaşmasıyla bağlantılı olduklarını iddia etmiştir.³⁶⁴ Üstelik bu tarihlerde Tudjman’ın, ne pahasına olursa olsun ‘Büyük Sırbistan’ programına karşı çıkacağı ve bunu ‘Avrupa ve Batı medeniyeti’ misyonu adına yapacağı ima edilmektedir. Daha da ilginç olan nokta şudur ki, Slovenya’nın Yugoslavya’dan kopma sürecinde yaşadıklarına sessiz kalan ve karışmayan Hırvatistan’ın, bu dönemde

³⁵⁷ Nation, 2003: 98.

³⁵⁸ Bora, 1991: 160.

³⁵⁹ Nation, 2003: 98.

³⁶⁰ Macdonald, 2002: 87-88.

³⁶¹ Alkan, 2013: 47.

³⁶² Hudson, 2003: 90.

³⁶³ Macdonald, 2002: 116-117.

³⁶⁴ Đurašković, 2016: 783.

Slovenya ile özdeşleştirilmesidir. Bunun en belirgin göstergesi Tudjman'ın danışmanı Slaven Letica'nın, tarih boyunca Slovenya ve Hırvatistan, Avrupa kıtasını İslamcılık ve Ortodoksluğun yayılmacılığından, siyasi ve ekonomik dengesizliklerden kurtaran tampon devletler olmuşlardır şeklindeki kullandığı ifadeleridir.³⁶⁵ Hırvatistan'da yaşanan bu perspektif değişimi doğrudan yeni kimliğin inşası ile bağlantılı olmuştur. Her şeyden önce 'biz' (Hırvatlar) ve 'öteki' (Sırlar) ayrımı yapılıncaya kadar düşman belirlenmiştir. Sonrasında dile getirilen Batı medeniyetine aidiyet/Avrupalılaşıma ve bu ekseninde Slovenya'nın kaderi ile özdeşleştirilme olgusu aslında bu kimliğin hangi yönde inşa edileceğinin ipuçlarını vermiştir. Böylelikle Hırvatistan'ın yolu belli olmuş ve sadece resmi adımları kalmıştır.

Hırvatistan'da iç savaş devam ederken, 19 Mayıs 1991'de halkoylaması yapılmış ve oy kullananların yüzde 94'ü devletin bağımsızlığını seçmiştir. Akabinde 25 Haziran 1991 yılında Slovenya ile aynı günde anayasa değişikliği yapılmış ve bağımsızlık ilan edilmiştir.³⁶⁶ Ama Hırvatistan, Slovenya kadar kolay bağımsızlığını elde edememiştir. Bunun en temel nedeni, Sırp nüfusu barındıran Hırvatistan'ın 'Büyük Sırbistan' programında yer almasıdır. Bu konuyla ilgili Milošević, Krayina'daki Sırp 'kardeşlerinin' inanılmaz bir baskı altında yaşadığından dolayı Sırbistan'ın arkasında duracağını bildirmiştir. Bu sebeple Hırvatistan'da yaşayan Sırlar, Sırbistan'dan gelen paramiliter birliklerin desteğiyle Krayina'yı Hırvatlardan arındırmak için etnik temizliğe başlamıştır.³⁶⁷ Bu şekilde Milošević, Hırvatlarla hesaplaşmadan Yugoslavya'dan ayrılmasına izin vermeyeceğini göstermiştir. Diğer yandan Tudjman'ın, Krayina'daki Sırların silahsızlandırılmasına yönelik talebinin reddedilmesi üzerine bir çağrıda bulunarak, Hırvat halkının savaşa hazırlık yapmasını istemiştir. Böylece kanlı bir çatışma Hırvatistan'ın kapısına kadar dayanmıştır. 1 Ağustos 1991'de Yugoslavya Halk Ordusu'nun Vukovar ve Osijek şehirlerine girmesi Hırvat-Sırp çatışmasını şiddetlendirmiştir.³⁶⁸

Hırvat-Sırp savaşının en kanlı hesaplaşması Vukovar'da cereyan etmiştir. Vukovar hesaplaşmasında 13.700 Hırvat 'kayıp' olarak kaydedilmiş, 6.651 civarında kişi hayatını kaybetmiş ve şehir neredeyse yerle bir edilmiştir.³⁶⁹ Böyle bir ortamda Milošević, Hırvatistan'ın sadece Sırp nüfusunun bulunduğu bölgeleri Yugoslavya'ya bırakarak, bu devletten ayrılabilceğini ısrarlı bir şekilde belirtmiştir.³⁷⁰ Buna karşın Hırvatistan hükümeti, ulusal önem taşıyan bu toprakların bırakılmasını kabul etmemiştir. Sırp ve Hırvatlar yorulmadan çatışırken,

³⁶⁵ Bora, 1991: 163.

³⁶⁶ Alkan, 2013: 47.

³⁶⁷ Nation, 2003: 110.

³⁶⁸ Alkan, 2013: 47.

³⁶⁹ Tanner, 1997: 278.

³⁷⁰ Harmon, G. (2007). *War in the Former Yugoslavia: Ethnic Conflict or Power Politics?*. Yayınlanmış Doktora Tezi. Boston College: Department of Political Science, Boston

Yugoslav Halk Ordusu yorulmuştur. Vukovar'ı ele geçirdikten sonra gücünü kaybetmeye başlayan ordu, savaşı sürdüremez hale gelmiştir.³⁷¹ Bunun neticesinde Hırvatistan'dan umudunu kaybeden Milošević, savaşın bittiğini ilan etmek zorunda kalmıştır. Bu sebeple Hırvatistan'ın tarihinde Vukovar kutsal bir anlam kazanmıştır. Vukovar hesaplaşmasında yer alan Mario Sebetovsky'ın ifadeleriyle: Vukovar sadece en kanlı çatışmanın sembolü değil, aynı zamanda Hırvatların kararlı ve ateşli bir şekilde savunduğu bir toprak olmuştur. Hesaplaşmanın sonunda, Hırvatlar bu topraktan vazgeçmek zorunda kalmasına rağmen, şehrin savunulmasında kararlı bir tutum sergileyerek Yugoslav Halk Ordusunu zayıflatmıştır. Bu nedenle stratejik ve taktik açıdan Vukovar Hırvatistan zaferinin temel simgesi haline gelmiştir. Bundan sonra Hırvatların hafızasına, Vukovar 'Anavatan Savaşı' olarak kazanmıştır.³⁷² Nihayetinde Milošević, 13 Ağustos 1992'de Hırvatistan'ın bağımsızlığını tanımıştır.³⁷³

Savaş bitmiş ve Yugoslavya'nın bir hikayesi daha sona ermiştir. Aslında bitmeyen Sırp ve Hırvatlar arasındaki nefret duygusudur. Oyleki günümüzde dahi derin izlertaşmaktadır. Bunun en büyük belirtisi Hırvat arkadaşlarımin, Karadağ'a bile gelmeden önce: 'güvenli mi?', 'Hırvatlara karşı olumsuz duygular hakim mi?', 'Hırvat plakalı arabalarımızı her yerde park edebilir miyiz?' şeklindeki sorularıdır. Hırvatistan'da düğün ve diğer özel törenlerde Sırp hegemonyasına karşı yürütülen savaşları ve Ustaşacılığı anan şarkılar söylenir, Sırbistan'da hala Hırvatlara 'Ustaşa' denir ve Hırvat bayrağına tepki gösterilmektedir. Sırbistan'da diğer milletlere göre en çok Hırvatlar, çoğu zaman Katolik Kilisesi ile birlikte, olumsuz bir şekilde betimlenmektedir. Hırvatlar hain ve katil olarak nitelendirilirken, Sırp'ları Hırvatlaştırmaya ve Katolikleştirmeye çalışan Sırp hainleri olarak da resmedilmektedir.³⁷⁴ Görüldüğü üzere Balkan coğrafyasında hiçbir şey unutulmamaktadır. Sadece tarihin gerçekleri unutulur veya yanlış yorumlanarak yeni mitler oluşturulur. Bu iddianın en güzel örneği Yugoslavya'nın bir sonraki savaşıdır.

2.1.4. Bosna-Hersek'in Ayrılması: İslamlaşmanın İntikamı

Yugoslavya'nın en büyük günahı Bosna Savaşı'dır. Yugoslavya'nın cumhuriyetleri 'ulus-devlet' modeline benzerken, Bosna-Hersek farklıdır.³⁷⁵ Başka bir deyişle Bosna, tarihi hadiselerinin çakıştığı bir sınırın üzerinde yer alması nedeniyle, farklı imparatorlukların hâkimiyeti altında varlığını sürdüren ve onların geride bıraktıkları korku ve önyargılarla dolu

³⁷¹ Nation, 2003: 119.

³⁷² Sebetovsky, M. (2002). *The Battle of Vukovar: The Battle That Saved Croatia*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Command and Staff College: Marine Corps University, Virginia.

³⁷³ Alkan, 2013: 47.

³⁷⁴ Malešević, 2002: 198.

³⁷⁵ Andjelić, 2003: 18.

farklı dini/etnik grupları barındıran çok kültürlülük ilkesine inanan bir devlettir. Bahsi geçen bu devletin çok kültürlülük ilkesine olan inancı, Tito'nun Yugoslavyası'nda anlam ve değer kazanarak en iyi günlerini yaşamıştır. Oyleki, Balkan coğrafyasında Bosna-Hersek, Müslümanlarla birlikte Hırvat ve Sırp'ları barındırdığı için Yugoslavya içinde 'küçük Yugoslavya' olarak algılanmıştır. Bağımsız Bosna-Hersek'in ilk Cumhurbaşkanı ve bazı yazarlar tarafından 'yalnızca Müslümanların yönettiği Bosna'³⁷⁶ şeklindeki aşırı milliyetçi vizyonunu beslemekle suçlanan Aliya İzetbegoviç'in aşağıdaki ifadeleri bu iddianın en belirgin göstergesidir:

Atalarımızı asla unutmamalıyız... Fakat atalarımızın, bu topraklarda sadece Müslümanlar yaşasın diye asla savaşmadıklarını da unutmamalıyız. Onlar bu devleti Müslüman, Sırp ve Hırvatların ortak vatanı olarak görmüştür.³⁷⁷

Peki Sırp ve Hırvatlarla yaşamak isteyen, zaten yüzyıllar boyunca huzur ve karşılıklı hoşgörü içinde bir arada yaşayan Bosnalı Müslüman'ın birden bire komşularının hedefi olmuş ve arkadaşları tarafından katledilmiştir? şeklindeki soru bu noktada önem arz etmektedir.³⁷⁸ Bu sorunun temel cevabı, Yugoslavya'nın dağılma sürecinde özellikle Sırp ve Hırvatlar tarafından farklı etnik kimliğin geliştirilmesi ve Müslümanların ötekileştirilmesinde yatmaktadır. Fakat bu ötekileştirilmenin esas unsuru, Osmanlı döneminde Bosna'nın İslamlaşmasıdır.³⁷⁹ Bu çerçevede Tanıl Bora, kimliğin değişmeyen bir yapı olmadığını, tarihsel olarak inşa edilen ve sürekli yeniden kurgulanan ve her zaman başka türlü kurulabilen bir kategori olduğunu dile getirmiştir.³⁸⁰ İşte Bosna'nın ötekileştirilmesi üzerinde Balkan coğrafyasında tarihin unutulması, bilinmemesi veya yanlış yorumlanması ve kimliğin sürekli yeniden inşasına yönelik eğilimler, buradakendilerini açık bir şekilde göstermiştir. Aliya İzetbegoviç, Balkan bölgesinde mevcut olan bu eğilimleri şu şekilde dile getirmiştir:

Zengin ve güzel bir arada yaşama kültürümüz vardır... Biz bu kültürle tüm dünya karşısında gurur duyabiliriz...Ama biz, kültürümüz hakkında çok az şey biliyoruz. Ve kendini bilmemek, cahiliyetin en kötüsüdür. Bu tarz cahiliyet aslında büyük bir hastalıktır.³⁸¹

³⁷⁶ O'Ballance, 1995: 3.

³⁷⁷ İzetbegović, 2005a: 30.

³⁷⁸ Donia ve Fine, 1994: 84.

³⁷⁹ Katz, 2012: 250.

³⁸⁰ Bora, 1998: 13.

³⁸¹ İzetbegović, 2005a: 30.

Tarihi açıdan bakıldığında Bosnalı yazar Meşa Selimoviç ‘Derviş ve Ölüm’ adlı romanında Bosna’nın kimseye ait olmadığını, Batı ve Doğu dünyasına mensup olan farklı milletler arasındaki bir sınır ülkesi olduğu için her zaman birinin günah keçisi olduğunu dile getirmiştir.³⁸² Bu düşüncenin ilk önemli göstergesi, Avrupa’da 1054 yılında ‘şizma’* olarak bilinen süreçte Ortodoks kilisesinin Katolik kilisesinden ayrılmasıdır.³⁸³ Her şeyden önce şizma Avrupa kıtasının, Katolik Batı ve Ortodoks Doğu şeklinde ayrılmıştır.³⁸⁴ Avrupa’nın ikiye bölünmesi VI. ve VII. yüzyıllar arasında Balkan coğrafyasında yerleşen Güney Slavları da aynı şekilde ayrılmıştır. Katolikleştirilen Slavlar; Hırvat ve Slovenyalı olarak adlandırılmış ve Vatikan’a bağlanarak Latin-Batı medeniyet hakimiyeti altına girmiştir. Diğer taraftan Bizans etkisi altına giren ve Ortodokslaştırılan Slavlar, Sırp adıyla Doğu Roma’nın başkenti İstanbul’a bağlanmıştır. İlginç olan gerçek; bugünkü Bosna’da yaşayan Slavların ne Katolik ne de Ortodoks Mezhebine dahil olmasıdır. Bu şekilde kimseye ait olmayan Bosna, Batı ve Doğu arasında köprü vazifesi gören bir geçiş bölgesi olarak arada kalmıştır. Aslında bu dönemde Bosna, yabancı işgalcilere karşı mücadele eden Bogomil mezhebine* bağlarını sürdürmüştür.

³⁸² Selimović, 2010: 283.

*395’te Roma İmparatorluğunun Batı ve Doğu Roma şeklinde iki ayrı devlete ayrılması, bu topraklardaki dini yaşamı üzerinde etkisini bırakarak nihayetinde Batı ve Doğu kiliseleri arasında ateşli anlaşmazlıklara yol açmıştır. Bu bağlamda Batı Roma, imparator tarafından yönetilen ‘Evrensel Kilisesi’ mantığını takip etmiştir. Bunun aksine Doğu’da Hristiyanlık, farklı bölgesel ve antik kültürlerin etkileşiminden doğmuştur. Dahası kendi dil ve özerklik ilkelere sahip olan farklı yerel kiliselerin varlığı, Doğu topraklarında yaşayan halkın zihniyetinde ‘kardeşlik’ veya ‘birliktelik’ düşünceleri geliştirmiştir. Bu nedenle Doğu’da, kilisenin evrensel ilkesine göre örgütlenme düşüncesine sıcak bakılmamıştır. Görüldüğü üzere Batı’da evrenselcilik tek somut bir gerçek olarak görülürken, Doğu’da yerel çeşitlilik ilkesine inanılmıştır. Batı Romda’da kiliselerin ayrılığı bir skandal olarak algılanırken, Doğu Roma’da kiliselerin birbirinden bağımsız bir şekilde ama ‘birliktelik’ ilkesine göre varlığını sürdürmesini bir ideal olarak kabul edilmiştir. Bu konuda ilginç bir husus ise o dönemde İslamcılık hızlı bir şekilde yaygınlaşarak Doğu Roma’nın kapısına kadar dayanması, bu devleti İslam tehlikesi gerekçesi ile Batı Roma’nın kucağına itmesidir. Aksine Doğu’da, Türklerin türbanı Papalığın mitrasından daha iyidir şeklindeki sloganlar hakim olmuştur. Bunun neticesinde Batı ve Doğu kiliseleri, gittikçe birbirlerine artan nefretle yaklaşarak büyük çekişme ve anlaşmazlıklar yaşamıştır. Böyle bir ortamda Batı ve Doğu kiliseleri, birçok kez birbirlerini aforoz etmiş ve nihayet 1054 yılında ayrılıklarını kesinleştirmişlerdir. Dünya tarihinde ‘şizma’ olarak anılan bu ayrılığın sonucunda Batı’daki kiliselere Roma-Katolik kilise denilirken Doğu’daki kiliselere Bizans-Ortodoks kilise denilmeye başlamıştır. Bu şekilde 1054 yılı, Kilise için unutulmaz bir tarih haline gelmiştir. Daha detaylı bilgi için bkn.: Yves Congar, *After Nine Hundred Years: The Background of the Schism Between the Eastern and Western Churches*, Fordham University Press, New York, 1959.

³⁸³ Streeter, 2012: 170-179.

³⁸⁴ Kolsto, 2016: 7.

* Bogomil inancı ilk olarak Çar Peter’in döneminde (927-969) Bogomil isimli rahip tarafından Bulgaristan’da ortaya konulmuştur. Aslında bunun temel nedeni, 681’de kurulan Bulgaristan devletinin siyasi ve kültürel anlamda Balkan bölgesinin en güçlü faktörlerinden biri haline gelmesidir. Bu dönemde Bulgaristan devletini kuran iki etnik topluluk, Slav ve Proto Bulgarlar baş düşmanlarına Bizans İmparatorluğu’na karşı mücadele etmek adına güçlerini birleştirmiştir. Bu mücadelede Slav unsuru baskın rol oynamıştır. Fakat belirtilmesi gereken en önemli husus bu Slav unsurunun; ortak dil, kendine özgü bir kültürel kimliğe ve ulusal farkındalığa dayandığıdır. Bunun doğrultusunda Bogomil inançları, başta Bosna ve Sırbistan olmak üzere diğer Balkan ülkelerine yayılmıştır. Bogomiller, kilisenin hiyerarşisiyle birlikte maddi olan her şeyin reddedilmesi çağrısında bulunmuştur. Onların temel siyasi amacı, devlet ve kilisenin otoritesine karşı direnmesidir. Bunun yanı sıra Bogomiller; vaftiz, ikon, ayin, mucize ve dini kanunları reddetmiştir. Onların esas inanç, inanan ve Tanrı arasında arabulucunun yokluğuna dayanmıştır. Bogomilizmin ciddi bir hareket olduğunun en belirgin göstergesi, Bogomil inançlarına karşı Katolik Roma ve Ortodoks Bizans kiliseleri tarafından getirilen aforoz ve Engizisyon kararlarıdır. Daha detaylı bilgi için bkn. Dimiter Angelov, *The Bogomil Movement*, Sofia Press, Sofia, 1987. ve Georgi, Vasilev, *Heresy and the*

Bogomil inancına göre, Katolik ve Ortodoks otoritelere, özellikle Bizans'ın resmi din kurallarına uyum sağlayan herkes şeytanın hizmetkarıdır.³⁸⁵ Bu şekilde Bosna, 1463'te Osmanlı devleti tarafından fethedilene kadar Batı ve Doğu dünyası arasında sıkışıp kalmıştır.³⁸⁶ Osmanlı hakimiyetine girdikten sonra, Bosnalıların çoğu kendi iradesiyle din tercihlerini İslam'dan yana kullanarak Katolik ve Ortodoks dünyalar arasında Müslüman olarak Balkan coğrafyasında üçüncü bir medeniyet temsilcisi olmuşlardır.³⁸⁷ Fakat Bosna-Hersek'in İslam'dan yana dini tercihlerini kullanmasını sağlayan nedenlerle ilgili tartışmalar günümüze kadar devam etmektedir. Bazı kaynaklar, Bosna'daki Bogomillerin Batı ve Doğu dünyasından gelen saldırılara artık direnemediği ve özellikle Katolik dünyasından nefret ettiği için Müslüman olduklarını iddia etmiştir.³⁸⁸ Diğer kaynaklar ise 'Bogomil kafirlerin', Osmanlılar tarafından toprak ve idari konumlarla ödüllendirilme amacıyla İslam'a geçtiklerini vurgulamıştır.³⁸⁹

Kemal H. Karpat bu görüşlere karşı çıkarak o döneminde Balkan coğrafyasında egemenlik kurmak isteyen Katolik Roma ve Ortodoks Bizans kiliseleri arasında cereyan eden şiddetli çatışmaların başta Bogomiller olmak üzere bazı dini gruplara kendi kültürel kimliğinin korumasına izin veren İslam'da sığınak bulmaktan başka seçenek bırakılmadığını ileri sürmüştür.³⁹⁰ Fakat sebep ne olursa olsun Bosna'nın İslamlaşması, din ekseninde yeni bir etnik gruplaşmaya sebep olmuştur. Buna rağmen Osmanlı döneminde Bosna-Hersek'te yaşayan halklar arasında oluşmaya başlayan bu etnik farklılıklar, etnik siyasi partilerin veya farklı ulusal programların geliştirilmesine yol açmamıştır. Aksine Müslümanlar, kendini Hırvat olarak algılayan Katolikler ve Sırp adı altında birleşen Ortodokslar barış içinde yaşamıştır. Ayrıca Müslümanlar, Katolikler ve Ortodokslar aynı pazarları paylaşmış, çoğu zaman ihtiyaç olduğunda karşılıklı yardım ve işbirliğinde bulunmuştur.³⁹¹ Ne yazık ki bu manzara, Balkan tarihinde sadece Osmanlı dönemine özgü bir yaşam tarzı olarak kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin zayıflamasıyla birlikte, dinin millileştirilmesine yönelik akımlar ortaya çıkmıştır. Emile Durkheim'in teorisine göre, din aslında toplumun kendi imajını ve gücünü kutladığı kolektif bir bilinç şeklidir. Ayrıca din toplumu bir arada tutan, toplumun dayanışma duygusu ve kimliğini şekillendiren sosyal bir güç olarak algılanmaktadır.³⁹² Buna ek olarak Mitya Velikonya, dinin kolektif ayrımcılığın en eski ve en temel unsurlarından biri olarak kabul

English Reformation: Bogomil-Cathar Influence on Wycliffe, Langland, Tyndale and Milton, McFarland & Company, Inc. Publishers, Jefferson, North Carolina, London, 2008.

³⁸⁵ Szwat-Gylybowa, 2017: 25-26.

³⁸⁶ Shrader, 2003: 7.

³⁸⁷ Bieber, 2006: 5.

³⁸⁸ Norris, 1993: 18.

³⁸⁹ Shrader, 2003: 7.

³⁹⁰ Karpat, 2014: 87.

³⁹¹ Donia ve Fine, 1994: 84.

³⁹² Durkheim, 1995: 429.

edildiğini ileri sürmüştür. Aynı zamanda din kavramı, ulusal bilincin oluşturulmasına katkıda bulunmaktadır. Fakat dini farklılıkları, Bosnalıların Müslüman olduktan sonra tıpkı Balkan toplumların da olduğu gibi, heterojen toplumların ulusal kimliğin şekillendirilmesinde önemli rol oynamaktadır.³⁹³

Sırp ve Hırvatların aksine, Osmanlı döneminde din kimliği egemen kimlik olduğundan dolayı Bosnalı Müslümanlar farklı bir etnik veya ulusal kimlik oluşturmamıştır. Bu durum XIX. yüzyılda Balkan bölgesinde Osmanlı gücünün zayıflamasıyla birlikte değişmeye başlamıştır. Bunun en belirgin göstergesi 1877 ve 1878 yılları arasında yaşanan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilgisiyle sonuçlanan Osmanlı-Rus Savaşı'dır.³⁹⁴ Savaşın ardından 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması, Balkan coğrafyasında yetim olarak kalan Bosna-Hersek'i Avusturya-Macaristan'ın işgaline bırakmıştır.³⁹⁵ Bir imparatorluğun yerine başka bir imparatorluğunun hakimiyetine geçtikten sonra, Bosna yalnız olduğunu ve kimseye ait olmadığını bir kez daha anlayarak farklı ulusal kimlik inşasına başlamıştır.³⁹⁶ Bunun yanı sıra Balkan coğrafyasında, Avusturya-Macaristan'ın egemenliğine alternatif olarak ve Balkan toplumların birliğini öngören Panslavizm düşüncesi ortaya konulmuştur. Ama Bosnalı Müslümanlar, kendi dinini korumak ve Sırp veya Hırvatlarla özdeşleştirilmelerini önlemek için Panslavizm düşüncesine katılmamıştır. Aksine Müslümanlar, Avusturya-Macaristan'ın sınırları içinde farklı bir kimliğin geliştirilmesini hayal etmiştir.³⁹⁷ Bunun neticesinde 1917'de Müslüman siyasetçiler Avusturya İmparatoru Karl'a, monarşi içinde Bosna-Hersek'e özerklik statüsü verilmesini arz eden bir memorandum sunmuştur.³⁹⁸ Ama Birinci Dünya Savaşı'nın sonucunda Osmanlı Devleti'yle birlikte Avusturya-Macaristan'ın da dünya sahnesinden çekilmesi, Bosna'daki siyasi çevreleri tamamen çaresiz bırakmıştır. Bundan sonra Müslüman topluluğunun hayatta kalabileceğine ve oluşan yeni ortama adapte olabileceğine yönelik sorular ortaya konulmuştur.³⁹⁹

Panslavizm hareketinden esinlenen ve Yugoslavyacılık düşüncesini geliştiren özellikle Sırp ve Hırvatların milli programları göz önünde bulundurularak, Müslümanların kaderine ilişkin soruların yersiz olmadığı söylenebilmektedir. Hem Sırp hem de Hırvatlar, Osmanlı öncesi tarihe dayanarak Müslümanların kendi etnik toplumuna ait olduklarını iddia etmiştir.⁴⁰⁰ Bu görüşlere göre Bosna-Hersek'te yaşayan Müslümanlar etnik açıdan Sırp ve Hıvatlardan

³⁹³ Velikonja, 2003: 12.

³⁹⁴ Shrader, 2003: 9.

³⁹⁵ Andjelić, 2003: 9.

³⁹⁶ Bieber, 2006: 6.

³⁹⁷ Andjelić, 2003: 11.

³⁹⁸ Kamberovic, 2017: 66.

³⁹⁹ Okey, 2007: 60.

⁴⁰⁰ Bieber, 2006: 6.

farklı değildir. Sonuçta Müslümanlar, Osmanlı döneminde İslam dinini tercih eden Slavların torunlarıdır.⁴⁰¹ Bu düşünceler Bosna'yı korkutmuştur. Ama yalnız kalan bu devlet, nihayetinde Yugoslavyacılık düşüncesini kucaklamaktan başka seçenek görmemiştir. Bu nedenle Bosna-Hersek korkular içinde, Yugoslavya devletine giden trene son anda binmiştir.⁴⁰² Fakat Bosna'nın Yugoslavya'dan korkması gerektiğini Sırbistan Radikal Parti'nin lideri Stojan Protić, Bosnalı Müslümanları 'Türk' olarak adlandırarak şu ifadelerle kanıtlamıştır:

Türlere yirmi dört, gerekirse de kırk sekiz saat içinde kendi dinine geri dönme fırsatı tanımak niyetindeyim. Dönmek istemeyenleri, zamanında Sırbistan'da yaptığımız gibi keseriz... Bosna'da artık bir Türk bile kalmayacaktır.⁴⁰³

Bosna'nın kaderi, Sırp ve Hırvat milli programlar tarafından yazılmıştır. Bosna'da 1463-1878 yılları arasında Müslüman, Katolik ve Ortodoksların huzur içinde bir arada yaşama defteri kapanmıştır.⁴⁰⁴ Bosna-Hersek toprakları üzerinde Sırp'ların hak iddiaları giderek yaygınlaşırken, Katolikler ise Hırvat milliyetçiliğine ilgi göstermeye başlamıştır.⁴⁰⁵ Hakikaten Emile Durkheim'in nitelendirdiği gibi bireyin dini ve inançları aslında toplumsal olarak inşa edilmiş davranışlardır. Din aracılığıyla bizim iradelerimize ortak bir hedef belirten toplumdur. Onun yerine koyacak başka bir şeyimiz olmadığı zaman, dinimizi bizden alan ve tam bir ahlaki anarşiye sürükleyen yine toplumdur.⁴⁰⁶ Katolik Hırvat ve Ortodoks Sırp'lar arasında sıkışık kalan Bosna, İslamlaştığı için ağır bedel ödemek zorunda kalmıştır. Bu devletin ahlaki anarşiye sürüklenmesi ve İslamlaştığı için cezalandırılması sadece zaman meselesiydi.

Bosna'nın cezalandırılması için senelerce beklenen fırsat, Yugoslavya'nın parçalanma sürecinde ortaya çıkmıştır. 'Büyük Sırbistan' ve 'Büyük Hırvatistan' projeleri arasında sıkışan Bosna, hem Tudjman hem de Milošević'in politikalarının günah keçisi olmuştur.⁴⁰⁷ Bosnalı Müslümanlar, bahsi geçen projelerin öngördüğü daha büyük homojen devletlerin kurulmasında engel olarak görülmüştür. 1991 yılında yapılan nüfus sayımına göre Bosna-Hersek'te, yüzde 43.7 Müslüman, yüzde 31.4 Sırp ve yüzde 17.3 Hırvat olduğu görülmüştür.⁴⁰⁸ Fakat belirtilmesi gereken bir detay daha, bu halklar etnik kriterlere göre ayırmadan devletin farklı bölgelerinde birbirleriyle karışmış bir şekilde varlığını sürdürmüştür. Bu nedenle Yugoslavya'nın dağılmasında Bosna-Hersek'in kaderini belirleyen tek bir soru vardı: Müslüman, Sırp ve

⁴⁰¹ Hudson, 2003: 106.

⁴⁰² Kamberovic, 2017: 67.

⁴⁰³ Šarić, 2010: 55.

⁴⁰⁴ Donia ve Fine, 1994: 84.

⁴⁰⁵ Adanır, 2002: 274.

⁴⁰⁶ Durkheim, 1973: 54-55.

⁴⁰⁷ Macdonald, 2002: 220.

⁴⁰⁸ Meier, 1999: 189.

Hırvatların ortak bir Bosna devletine ait olma bilinci Yugoslavya'nın dağılmasının ardından yeterince güçlü olacak mıdır? Bilindiği üzere Bosna'nın Yugoslavya'dan ayrılmasında bu soru trajik bir şekilde 'hayır' olarak cevaplanmıştır.

Etnik politikaları ön plana koyan Hırvat ve Sırlar, Bosna-Hersek toprakları üzerinde hak iddiasında bulunarak Müslüman nüfusun Sırlar veya Hırvatlarla özdeşleştirilmesi gerektiğini kararlı bir şekilde vurgulamıştır. Liz Fawcett, etnik duyguların kendiliğinden ortaya çıkmadığının altını çizmiştir. Bu duyguların var olması, etnik bilincin uyanışında öncülük edenlerin maddi ve siyasi çıkarlarıyla doğrudan bağlantılıdır. Toplumlar bazen ortak bir kültürel kimliğe ihtiyaç duymaktadır. Bu gibi durumlarda din, özel bir kültürel güce sahip olduğu için paha biçilemez bir rol oynayabilmektedir.⁴⁰⁹ Buna bağlı olarak Bosna'da egemenlik için sürekli çatışan Sırp ve Hırvatlar, Müslümanlara baskı uygulayarak etnik anlamda onların aslında Sırp veya Hırvat olduklarında ısrar etmiştir.⁴¹⁰

Sırp ve Hırvat etnik kimliğinin efsaneleştirilmesi, bu halkların ulusal ve ırksal kökenlerine dayanmıştır. Bunun aksine Bosnalı Müslümanlar kolektif kimliklerini geliştirirken, başta dini inançlar olmak üzere, ortak kültür, gelenek ve deneyimler üzerinde vurgu yapmıştır. Bu kolektif kimlik, rövanşist milliyetçi iddialara dayanan Sırp ve Hırvat etnik kimliklerle karşılaştırıldığında daha ılımlı ve zayıf olduğu açık bir şekilde görülmüştür.⁴¹¹ Ama buna rağmen Bosna, Sırbistan ve Hırvatistan'ın baskılarına direnmiştir. Yugoslavya devletine dahil olduğundan beri Müslümanlar, kendi geleneğini ve dinini korumak için mücadele ederek teslim olmamıştır. Aksine Bosna'nın bu direnişi, Tito'nun Yugoslavya'sında 1971'de Müslümanların ayrı bir millet olarak tanınması ile sonuçlanmıştır.⁴¹² Fakat Müslümanların ayrı bir millet olarak tanınmasının ardından, ulusal hak isteklerini de artırmıştır.⁴¹³ Aynı zamanda Müslümanların tanınması, Sırp ve Hırvat milliyetçiliğinin radikalleşmesine de sebep olmuştur. Hem Sırp hem de Hırvat liderler, Müslüman milleti diye bir şey olmadığını, Tito ve Müslümanlar tarafından üretilen yapay bir kavram olduğunu iddia etmiştir. Bu düşüncelere göre Müslümanların, Osmanlı döneminde gerçek kimliklerini terk etmek zorunda bırakılan ve kendi milletine ihanet eden bir toplum oldukları dile getirilmiştir.⁴¹⁴ Bu noktada mit ve gerçek arasındaki boşluk iki yönden kendini göstermiştir. Birinci olarak Bosna, Osmanlı döneminde İslamlaşmak zorunda bırakılmamıştır. Ayrıca zorunda bırakılsaydı, bu ülkede herhalde tek bir Ortodoks veya Katolik kalmazdı. İkinci olarak Bosnalı Müslümanların kimliğini, rövanşist Sırp Ortodoks ve Hırvat

⁴⁰⁹ Fawcett, 2000: 7-8.

⁴¹⁰ Bringa, 1991: 16-17.

⁴¹¹ Macdonald, 2002: 222.

⁴¹² Ognjenović ve Mataušić, 2016: 24.

⁴¹³ Karpat, 2004: 308.

⁴¹⁴ Macdonald, 2002: 222.

Katolik kimliğine karşı koruyan en güçlü unsurlardan biri İslam dini olmuştur.⁴¹⁵ Bu çerçevede Bosna'nın, İslam dininin hoşgörüsü ve Osmanlıların etnik politika geliştirmemesinden etkilendiği gözlemlenmektedir. Bunun en belirgin göstergesi Bosna'da, ne radikal etnik kimlik ne de rövanşist milli bir programın bulunmamasıdır. Bu durum Müslümanların, uydurma bir millet olarak algılanmasına sebep olmuştur.

Sırp ve Hırvat açısından uydurma bir milletin gerçek geçmişi olmadığı için sadece bu millete ait bir devlet de olmamalıdır. Müslümanların, etnik anlamda bir millet olmadıkları için başka bir etnik milletin organik parçası oldukları da dile getirilmiştir. Bunun neticesinde Sırp Müslümanların onlara ait olduklarını iddia ederken, Hırvatlar da aynısını yapmıştır.⁴¹⁶ Kimsesiz kalan Bosna, bir av sahasına dönüşmüştür. Çok kültürlü Osmanlı Devleti'nin devamı olan, Tito'nun 'kardeşlik ve birlik' kavramlarına içten inanan ve Yugoslavya'da örnek olarak gösterilen çok kültürlü Bosna-Hersek modeli reddedilmiştir.⁴¹⁷ Bunun yerine, Müslümanlara uygulanacak olan etnik temizlik politikaları hazırlıklarına geçilmiştir. Zaten çok geçmeden de Bosna, Thomas Hobbes tarafından geliştirilen -herkesin herkese karşı savaşı- teorisinin uygulama alanı haline gelmiştir.⁴¹⁸

'Herkesin herkese karşı savaşı' şeklindeki ortam/tablo, 1990'da Bosna-Hersek'te yapılan seçimlerden sonra ortaya çıkmıştır. Sözkonusu seçimlerde Aliya İzetbegoviç'in önderliğinde, Müslüman Boşnakların Demokratik Eylem Partisi/Sranska Demokratske Akcije (SDA) yüzde 38, Radovan Karadžić'in liderliğinde Sırp Demokratik Partisi/Srpska Demokratska Stranka (SDS) yüzde 30 ve Hırvat Demokratik Birliği/ Hrvatska Demokratska Zajednica (HDZ) yüzde 16 oy kazanmıştır.⁴¹⁹ Ardından 'Büyük Sırbistan' programının temsilcisi olan Slobodan Miloseviç hemen harekete geçerek Yugoslavya'nın federal yapısının konfederal modelle değiştirilmesine izin vermeyeceğini açık bir şekilde belirtmiş ve eğer Yugoslavya'nın yapısına dair bir değişiklik sözkonusu olursa, Bosna-Hersek'te bulunan Sırp bölgelerin aniden Sırbistan ile birleşmesini isteyeceğinin altını çizmiştir.⁴²⁰ Bu şekilde tehdit edilen Bosna, Slovenya ve Hırvatistan bağımsızlıklarını kazandıktan sonra, Sırbistan ile karşı karşıya gelmiştir. Bunun en belirgin göstergesi, 1991'de SDA tarafından parlamentoya sunulan ve Bosna'nın egemenliği ve bölünmezliğini savunan öneridir.⁴²¹ Sırp Partiler, kararlı bir şekilde bu öneriye karşı çıkmıştır. Üstelik SDS'nin lideri Radovan Karadžić, bahsi geçen önerinin

⁴¹⁵ Adanır, 2002: 284.

⁴¹⁶ Macdonald, 2002: 222.

⁴¹⁷ Bora, 1994: 72-73.

⁴¹⁸ Hobbes, 1998: 130.

⁴¹⁹ Bora, 1991: 149.

⁴²⁰ Izetbegovic, 2005b: 25.

⁴²¹ Bora, 1991: 150.

Bosna'nın Yugoslavya'dan ayrılması anlamına geldiğini ve bu ülkede yaşayan Sırpların isteklerine aykırı olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca Bosnalı Sırpların, Yugoslavya'da kalmayı tercih ettiklerini eklemiştir.⁴²²

Hakikaten Milošević tarafından canlandırılan 'Büyük Sırbistan' hayalleri ve rövanşist milliyetçilik, Bosnalı Sırpıları hipnotize ederek kendi tarafına çekmiştir.⁴²³ Bu durum 14 Ekim 1991'de Meclis Oturumu sırasında ortaya çıkan ateşli tartışmalara sebep olmuştur. Tartışmaları başlatan Karadžić, Bosna'nın Yugoslavya'dan ayrılma teşebbüsü bu devleti cehenneme götürebileceği ve Müslümanların yok olmasına neden olabileceğini dile getirmiştir. Karadžić'in ifadelerine karşılık veren İzetbegović, söylenen aşağılayıcı tehditlerin Sırp onursuzluğunun bir göstergesi olduğunu dile getirerek Müslümanların asla yok olmayacağını altını çizmiştir.⁴²⁴ Bununla aynı zamanda, 1991'de Karadjordjevo'da, Yugoslavya'nın dağılmasından faydalanarak kendi devletlerini genişletmek amacıyla, daha düne kadar birbirlerinin 'can düşmanı' olan Franyo Tudjman ve Slobodan Milošević gizli bir toplantı yapmıştır. Bu toplantıda esas konu, Bosna'nın bölünmesi ve Sırbistan-Hırvatistan arasında paylaşılmasıdır.⁴²⁵ Fakat Krayina ve Slavonya bölgelerinin hangi tarafta kalacağı konusunda Sırbistan ve Hırvatistan anlaşmayınca gizli toplantı hedefine ulaşmamıştır.⁴²⁶ Yine de Aliya İzetbegović, Sırp ve Hırvatların gizli politikalarının farkında olduğunu aşağıdaki sözlerle göstermiştir:

Bosna'nın egemenliğini tehdit olarak gören bazı planlar vardır. 'Büyük Sırbistan' ve 'Büyük Hırvatistan' devletlerinin yaratılmasına yönelik planlar vardır. Bu planların gerçekleştirilmesi yolunda, Bosna engel olarak durmaktadır. Dolayısıyla Bosna kolayca yutulur, bölünür, paylaşılır, cezalandırılır ve egemen olmasın diye farklı çizilir. İşte biz buna izin vermeyeceğiz. Sadece Bosna'nın paylaşılmaz ve bölünmez olduğunu belirtmek istiyorum.⁴²⁷

Böyle bir ortamda Bosna-Hersek, tüm tehditlere rağmen bağımsızlık yolunda ikinci adım atmıştır. 1 Mart 1992'de yapılan referandumda halkın yüzde 62,8'i oy kullanmış ve bu oyların yüzde 99,7'si bağımsızlıktan yana olmuştur.⁴²⁸ Böylelikle hukuki açıdan Bosna'nın kaderi belirlenmiştir. Fakat yalnız kalan bu devletin gerçek kaderi savaş alanında kanlı bir şekilde nitelendirilmiştir.⁴²⁹ Bu doğrultuda savaşa giden yolda daha seçimler sırasında adımlar atılmaya başlamıştır. Bu dönemde SDS Bosnalı Sırpıları kışkırtarak, Bosna bağımsız hale

⁴²² Lučić, 2008: 131.

⁴²³ Andjelić, 2003: 20.

⁴²⁴ Lučić, 2008: 131.

⁴²⁵ Greenberg ve McGuinness, 2000: 43.

⁴²⁶ Uzgel, 2002: 144-145.

⁴²⁷ İzetbegović, 2005c: 110.

⁴²⁸ Kenar, 2007: 174.

⁴²⁹ İzetbegović, 2005b: 121.

gelirse tıpkı Osmanlı döneminde olduğu gibi, onların yine Müslüman toprak sahiplerinin, ağaların, paşaların yasalarına maruz kalacaklarını vurgulamıştır.⁴³⁰

SDS kışkırtmalarına ve Karadziç'in etkisi altında kalan Bosnalı Sırlar, zamanında Hırvatistan'da yaşayan Sırların yaptıklarına benzer bir tavırda bulunarak referandumu boykot ederek Bosna'da Sırp Cumhuriyetini ilan etmiştir. Bosnalı Sırların bu ayrılıkçı davranışını teşvik eden ve aynı zamanda Karadziç'i denetim altında tutan, Sırbistan lideri Miloşević'tir.⁴³¹ Bunun yanı sıra Hırvatistan lideri Tudjman, Bosna-Hersek'in aslında Hırvatistan'ın tarihi çıkarlarının ayrılmaz bir parçası olduğunu dile getirmiştir.⁴³² Bunun neticesinde 1992'de Hersek-Bosna (Batı Hersek ve Orta Bosna) ve Posavina'da (Kuzey Bosna) iki Hırvat özerk bölgesinde referandum yapılmıştır. Daha sonra iptal edilen bu referandumda oyların yüzde 98,9'u bağımsızlık yönünde kullanılmıştır.⁴³³ Ancak İzetbegoviç, bahsi geçen gelişmelere ve iki liderin Bosna'nın işlerine müdahale etmesine rağmen 3 Mart 1992'de Bosna-Hersek'in bağımsızlığını ilan etmiştir.⁴³⁴

Bağımsızlığın ilan edilmesinden sonra, Bosnalı Sırları koruma gerekçesiyle Bosna-Hersek'e Yugoslavya Halk Ordusu yerleştirilmiştir. Her ne kadar ordunun yerleşmesi savaşın hazırlıklarının işareti olsa da, Bosna'da kimse savaşın çıkacağına inanmamıştır. Sinişa Malaşević'in dile getirdiği gibi Müslüman, Hırvat ve Sırlar yüzyıllar boyunca bir arada yaşamıştır. Yüzyıllar boyunca ekonomik, siyasi ve sosyal örgütlenme açısından bu üç etnik grup eşitti ve birbirlerine karşı ihmal edilebilir derecede düşmanlık duygusu beslemiştir.⁴³⁵ Fakat devir değişti ve düne kadar birlikte huzur içinde yaşayan halklar, milliyetçi söylemlerle zehirlenerek birbirlerine el kaldırmak ve ateş etmek için hazırlıklara başlamıştır.

Yugoslav Halk Ordusu tarafından temin edilen, Sırp etnik aktivistlerin elinde çok silah bulunması büyük bir felaketin en belirgin göstergesiydi.⁴³⁶ Bunun yanı sıra Hırvatistan da, Bosna'da yaşayan Hırvat milliyetçilere asker ve silah yardımı göndermeye başlamıştır.⁴³⁷ Aslında bu noktada dikkat çeken bir husus ise, savaşın ilk yıllarında Hırvat milliyetçilerin Müslümanlarla birlikte Sırlara karşı savaşmasıdır. Ama Hırvat ve Müslümanlar arasındaki bu işbirliği de fazla sürmemiştir. Zaten çok geçmeden Bosna Cumhurbaşkanı İzetbegoviç, Hırvatistan Cumhurbaşkanı Tudjman'ın ağır baskılarına maruz kalmıştır. Aslında Tudjman,

⁴³⁰ Carmichael, 2002: 33.

⁴³¹ Uzgel, 2002: 145.

⁴³² Andjelić, 2003: 191.

⁴³³ Kenar, 2007: 175.

⁴³⁴ Hudson, 2003: 111.

⁴³⁵ Malešević, 2004: 74.

⁴³⁶ O'Balance, 1995: 12-13.

⁴³⁷ Rohde, 1997: xvi.

Bosna-Hersek'in konfederal bir yapı içinde Hırvatistan'a katılmasını istemiştir.⁴³⁸ Bu nedenle İzetbegoviç, Tudjman ve Milošević arasında seçim yapma ikileminin aslında '*beyin tümörü*' ve '*lösemi*' arasındaki ikileme benzediğini dile getirmiştir.⁴³⁹ Bu şekilde Sırp ve Hırvat rövanşist milliyetçiliği arasında sıkışıp kalan Bosna'nın hayatta kalma mücadelesi başlamıştır. Bosna-Hersek'in karşısında, yüzyıllar boyunca kendi sınırları içinde barındırdığı, ancak o dönemde Milošević ve Tudjman'a narsistik bir şekilde hayran, onlara canını feda etmeye hazır olan ve geliştirdikleri milliyetçi programlara körü körüne inanan Sırp ve Hırvat halkı pozisyon almıştır. Aslında bu durum Hitler'e karşı Almanların kör sevgi olgusu ile kısmen kıyaslanabilir. Sonuçta Almanlar, Hitler'in politikasına körü körüne inanarak ve hipnotize edilerek nevrotik bir şekilde Yahudilerin katledilmesini gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda Sırp ve Hırvat halkının, liderlik figürüne karşı kör sevgi olgusu ve rövanşist milliyetçi hareketlere canını feda etme hazırlığı, patolojik bir durum olduğu için nevrotik davranışlar şeklindeki sonuçları da beraberinde getirmiştir.

Türk, Müslüman ve İslam'la ilgili her şeyden nefret eden bu rövanşist milliyetçi hareketler Bosna'nın Müslümanlardan temizlenmesi gerektiği düşüncesini ortaya çıkarmıştır.⁴⁴⁰ Bu doğrultuda savaşı başlatan, Bosnalı Müslümanlara karşı uygulanan etnik temizlik politikasıdır. CIA'nin raporuna göre Breko şehrinde 1992'de yüzde 56 Müslüman yaşarken, Priyedor'da yüzde 38 Müslüman varlığını sürdürmüştür. Fakat Sırp tarafından etnik temizlik politikası uygulandıktan sonra, her iki şehir Müslüman nüfusundan arındırılmıştır.⁴⁴¹ Daha korkunç olanı ise, Müslümanların katledilmesine katılmayan Sırpların da öldürülmesidir. Örneğin Saraybosna'da Müslümanlara uygulanan agresif davranışlara karşı çıkan Ljubo isimli bir Sırp öldürülmüş ve onun vücudu diğer Sırlara bir ders olarak sokağın ortasında bırakılmıştır.⁴⁴² Bu zor günlerde 1993'te başta Mostar'da olmak üzere Hırvatların yaşadıkları diğer bölgelerde de Müslüman ve Hırvat güçler arasında şiddetli bir çatışma çıkmıştır. Çatışma sırasında Hırvatlara Sırp askeri güçler yardım etmiştir. İkisi de sonuçta Hristiyandı ve İslam'a karşı birlikte savaşmaları gerektiği konusunda anlaşmışlardır. Fakat 1994 tarihinde ABD'nin girişimleri sonucunda Vaşington Antlaşması imzalanarak Bosnalı Müslümanlarla Hırvatlar arasında ateşkes sağlanmıştır.⁴⁴³ Ama şiddetli çatışma nedeniyle Mostar, Müslümanların Doğu Mostarı ve Hırvatların Batı Mostarı olarak ikiye bölünmüştür.

⁴³⁸ Burns, J., 'Croats Claim Their Own Slice of Bosnia', <https://www.nytimes.com/1992/07/06/world/croats-claim-their-own-slice-of-bosnia.html>, (erişim tarihi: 12. 12. 2018).

⁴³⁹ Carmichael, 2002: 35.

⁴⁴⁰ Bjarnason, 2001: 31.

⁴⁴¹ <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/1994-12-01a.pdf>, (erişim tarihi: 12.12.2018).

⁴⁴² Sells, 1996: 73.

⁴⁴³ Bieber, 2006: 27.

Müslümanlardan temizlenmiş olan Batı Mostar, mahvedilen/tahrip edilen Doğu Mostar'ın yanında sihirli bir şehir olmuştur.⁴⁴⁴

1995'te Srebrenitsa şehrinin Sırpların eline geçmesi, Bosnalı Müslümanların gördükleri en zor günlerdir.⁴⁴⁵ Srebrenitsa'da bütün dünyanın gözü önünde İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra en büyük katliam yaşanmıştır. Bu tarihlerde Bosna, İslamlaştığı için ağır bir bedel ödemiştir. Bunun ilk göstergesi katliam yaşanmadan önce bile, Sırpların binlerce Müslüman erkeği idam ederek 'Türlere' karşı intikam alma zamanı geldiğini vurgulamasıdır. Ayrıca Srebrenitsa'ya giren Sırp kuvvetlerin komutanı Ratko Mladiç, bu Sırp şehrin nihayetinde Türk esaretinden kurtulduğunu söylemiştir.⁴⁴⁶ Artık Sırp lar yüzünden Müslümanlar, Srebrenitsa'dan ayrılmak ve ona veda etmek zorunda kalmıştır. Bu süreç, çocukların anne-babalarını, anne-babaların çocuklarını, akrabaların ve sevgilerin birbirlerini kaybedişlerinin hüznü hikayeleriyle doludur. Hele Srebrenitsa'nın sokaklarında sürekli hale gelen vedalaşmaların acısı bir başka olmuştur. Bir erkek bir kadınla son kez sarılırken gergin ve gözyaşlarıyla ıslanmış yüzünü saklamış, bir baba bir daha asla görmeyeceği kızına aceleyle sarılmış, bir kız erkek kardeşine veda ederken sinir krizi geçirmiş, bir çocuk zorla götürülen babasına 'geri dön lütfen' diye ağlayarak bağırırken, çaresiz bir anne küçük oğlunu sıkca tutmuş ve onun özgürlüğü için askerlere yalvararak ağlamıştır.⁴⁴⁷ Bu vedaların ardından 11-17 Temmuz 1995 tarihleri arasında Sırp lar, sekiz binden fazla Bosnalı Müslüman erkeği acımadan katletmiştir.⁴⁴⁸

Bu dönemde Sırp lar, esir aldıkları Müslümanları katlederek toplu mezarlara atmış, kadın ve çocukları sakatlamış veya boğazlamış, bazen annelerinin önünde çocuklarını öldürmüş, erkeklerin önünde kadın ve çocuklara tecavüz etmiş, Türk-İslam eserlerini tahrip etmiş ve din görevlilerini her fırsatta öldürmüştür.⁴⁴⁹ Bu acımasız Sırp davranışlarına karşı Müslümanlar savunmasız kalmıştır. Bu nedenle 1995'te, Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) Bosna'daki katliama tepki göstererek Bosnalı Sırp ordusunun mevzilerini bombalamıştır.⁴⁵⁰ NATO'nun müdahalesinin ardından ABD'nin yoğun baskıları sonucunda Miloşević'in hükümeti ve Bosnalı Sırp lar savaşın bittiğini kabul etmek zorunda kalmıştır. 14 Aralık 1995'te Bosna-Hersek Cumhurbaşkanı İzetbegoviç, Sırbistan Cumhurbaşkanı Miloşević

⁴⁴⁴ Bjarnason, 2001: 39-41. (Günümüzde bile Doğu-Batı Mostar arasındaki fark hissedilir ve Müslümanlar Batı Mostar'a gitmekten çekindikleri kadar Hırvatlar da Doğu Mostar'a girmekten çekinmektedir).

⁴⁴⁵ Kenar, 2007: 186.

⁴⁴⁶ Šarić, 2010: 56.

⁴⁴⁷ Leydesdorff, 2011: 7.

⁴⁴⁸ Dikici, 2005: 142.

⁴⁴⁹ Alp, 2017: 156.

⁴⁵⁰ Bieber, 2006: 27.

ve Hırvatistan Cumhurbaşkanı Tudjman, Bosna'da barışın anahtarı olan Dayton Antlaşmasını imzalamıştır.⁴⁵¹

Bosna Savaşı'na son veren Dayton Antlaşması, Bosna-Hersek devletinin yapılanmasını iki ayrı entite (yönetimsel yapı) şeklinde oluşturmuştur. Bosna-Hersek Federasyonu (FBiH) ve Sırp Cumhuriyeti (RS) olarak iki ayrı entite birbirinden bağımsız siyasi ve idari mekanizmalar geliştirmiştir. Buna ilaveten son zamanlarda Hırvatlar da devlet içinde nerdeyse bağımsız bir yönetim kurmuş ve Müslümanların hakimiyeti altında ezildiklerini dile getirerek kendi özerkliklerini talep etmeye başlamıştır.⁴⁵² Bu şekilde Dayton Antlaşması ile Bosna'da, Osmanlıların 'Millet Sistem' modeline benzeyen ve devleti bölen bir sistem kurulmuştur. Fakat Osmanlı döneminde din ekseninde örgütlenen farklı milletler yüzyıllar boyunca huzur içinde bir arada yaşamıştır. Bu dönemden Yugoslavya'nın dağılmasına kadar Müslüman, Sırp ve Hırvatlar birlikte büyümüş ve birbirlerinden farklı olarak hissetmemiştir. Bunun en belirgin göstergesi, Bosna'nın başketi Saraybosna'da yapılan karışık evliliklerdir. Bu nedenle, kimse komşunun bir komşuya saldırmasını beklememiştir. Ama buna rağmen çok kültürlük ve karşılıklı hoşgörü ilkesine dayanan bu Bosna'nın yüzyıllardır var olan huzurlu ortamı Sırp ve Hırvat halkı tarafından acımasız bir şekilde yok edilmiştir.⁴⁵³ Her şey Sırp ve Hırvatların mitolojik iddialarıyla başlamıştır.

Müslümanlar, 'gerçek' etnik kimliklerini reddederek Sırp ve Hırvat kardeşlerine ihanet etmekle suçlanmıştır. Sırp ve Hırvatlar tarafından ortaya konulan milliyetçi iddialara göre, Bosnalılar İslam'a geçerek tüm Slav milletine ihanet etmiştir. Müslümanlar hain olarak nitelendirilirken, İslam ise köktenci, dışlayıcı, tehlikeli ve Balkan coğrafyasında tüm ulusların yıkımına yönelik bir din olarak resmedilmiştir. Bu doğrultuda, Sırp ve Hırvatlar kendilerini İslami bir komplonun kurbanı olarak göstermiştir. Sırp ve Hırvatlar, kendilerini asimilasyon ve potensiyel soykırımdan korumaları gerektiğini ileri sürerken, Hristiyan dünyasının yenilenen bir Osmanlı işgaline karşı savunulmasına dair mitolojik teorileri de geliştirmişlerdir.⁴⁵⁴ Bu şekilde Bosna-Hersek, düne kadar bir arada yaşayan halklar tarafından geliştirilen ulusal mitoloji, rövanşist milliyetçi hareketlerin ve farklı devletçilik düşüncelerinin çatışma sahnesi olmuştur.

Bu çatışmanın da etkisinde kalan Huntington, 'Medeniyetler Çatışması' adlı eserinde ulus devletlerin kültürel veya dinsel çıkarlarına göre hareket ettikleri tezini sunmuştur. Fakat bu tez Türkiye ve Rusya arasındaki ekonomik ve siyasi yakınlaşma, Azerbaycan-Ermenistan

⁴⁵¹ Kenar, 2007: 189-190.

⁴⁵² Vatansever, 2011: 8.

⁴⁵³ Leydesdorff, 2011: 25.

⁴⁵⁴ Macdonald, 2002: 232.

çatışmasında Müslüman ve Şii İran'ın Müslüman Şii ağırlıklı Azerbaycan'ın yerine Hristiyan Ermenistan'ı desteklemesi, Bosna Savaşı'nda ABD'nin Bosnalı Müslümanlara yardım etmesi gibi konuları açıklamakta yetersiz kalmıştır.⁴⁵⁵ Huntington, Yugoslavya'nın dağılması sürecinde meydana gelen çatışmaların, Bosna Savaşı da dahil olmak üzere, dinsel olduklarını iddia etmiştir.⁴⁵⁶ Bu şekilde Bosna Savaşı'nın en önemli nedenlerinden biri olan milliyetçilik kavramını dile getirmeyen Huntington, Balkan bölgesinde ulus devletlerin ve milliyetçilik hareketlerinin gelişmesini göz ardı etmiştir. Müslüman, Sırp ve Hırvatları ayıran temel unsur olarak din kavramını göstermek yanlıştır. Bu üç grup arasındaki esas fark, farklı üç ulusal devlete aidiyet duygusudur.⁴⁵⁷

Bosna Savaşı'nda din, etnik kimlik ve milliyetçilik kavramlarının örtüşmesi gözlemlenebilmektedir. Fox'a göre, etnik grup olarak algılanan gruplar arasındaki çatışma, etnik çatışmadır. Hatta çatışan etnik grupların dini inançları farklı ise, o zaman etno-dinsel çatışmadan söz etmek mümkündür. Etnik kimlik ile güçlü bir şekilde ilişkili olan milliyetçilik kavramı dini işlevlerin yerini alabilmektedir. Milliyetçilik, bir grubun etnik kökenleri, idealleri, hedefleri ve arzuları ile ilgilendiği için inanç ilkelerini de içermektedir.⁴⁵⁸ Bu nedenle Anthony Smith, dinin milliyetçilik kavramının kökenlerinden biri olduğunu iddia etmiştir.⁴⁵⁹ Bu doğrultuda Osmanlı döneminde, Bosna'da farklı ulusların özelliklerini belirleyen temel unsur din iken, bu dönemden sonra onun yerine etnik/milliyetçi kavramlar geçmiştir.

Bu teori görüşlerinin somut bir örneği/göstergesi Dayton Antlaşması'dır. Bu antlaşma ile Bosna'da yaşayan Müslüman, Sırp ve Hırvatlar etnik kriterlerine göre ayrılmış ve kendi aralarında yüksek duvarlar inşa etmişlerdir. Bu nedenle Dayton Antlaşması'nın Bosna-Hersek'e yüzeysel bir barış getirdiğini, ama bu devletin dinsel/etnik çeşitlilik ilkesine dayanan ve homojen olmayan yapısını anlamadığı söylenebilmektedir. Diğer bir deyişle Bosna Savaşı'nı bitiren barış antlaşmasının, tarihsel olarak bu devletin dini/etnik/kültürel açıdan benzersiz sosyal yapısının anlayışına dayandırılması gerekmişti. Demek ki Bosna'da farklı 'dini' ve 'etnik' grupların huzur içinde birlikte yaşamalarını sağlamak için bu devletin etnisite ekseninde homojenleştirilmesi ve üçe bölünmesi değil, dini/etnik kriterleri devletin siyasi ve sosyal yapısından çıkararak aşırı milliyetçiliği etkisiz hale getirmesidir. Bunun aksine Dayton Antlaşması, Bosna'nın etnisite temelinde örgütlenmesini sağlayarak farklı halklar arasındaki etnik sınırları güçlendirmiştir.

⁴⁵⁵ Kantarcı, 2012: 68.

⁴⁵⁶ Huntington, 1996: 42.

⁴⁵⁷ Bieber, 1999: 35.

⁴⁵⁸ Fox, 2002: 6.

⁴⁵⁹ Smith, 1999: 334-339.

Bosnalı Müslüman, Sırp ve Hırvat halkları arasındaki savaşın durdurulduğu yerlerde sınırlar çizilmiş ve günümüze dek değiştirilmeden aynı yerlerde kalmıştır. Bu şekilde Bosna'nın trajedisi, Balkan Müslümanlarının varlığını sürdürdükleri devletler ile ilişkilerinin sorgunmasına yol açmış ve kimliklerinin yeniden inşa etmelerine sebep olmuştur. Bu doğrultuda bir zamanlar Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde bulunan ve bu devlete içten sadık olmasına rağmen kendi kimliğinden vazgeçmeyen ve Osmanlı/Türk kimliğini bile kabul etmeyen⁴⁶⁰ Bosnalı Müslümanlar, Soğuk Savaş sonrası dönemde bir daha Sırp veya Hırvatlarla özdeşleştirilmemek ve onlarla eşit olmak adına Boşnak kimliğini geliştirmiştir. Daha doğrusu Boşnak Parlamentosu tarafından, 1993'te 'Bosnalı Müslüman' ifadesi yerine 'Boşnak' ismi kabul edilmiştir.⁴⁶¹

Katliamdan sonra Srebrenitsa, hayalet bir şehrin görüntüsünü almıştır. Bu nedenle, Srebrenitsa'nın her yıldönümünde 'Srebrenitsa'yı asla unutmayın' tarihi parolası ile bu şehirde yaşanan fiziksel ve psikolojik acıların herkesin hafızasında muhafaza edilmesi talep edilmektedir.⁴⁶² Saraybosna ise, savaşın sembolü haline gelmiştir. Günümüzde bile bu şehirde savaşın izleri görülmektedir. Saraybosna'daki binalarda kurşun delikleri, sokaklarda muhafaza edilen kan lekeleri ve şehit heykelleri savaş sırasında yaşananları canlı tutmaktadır. George Santayana'nın felsefesine göre, tarihi süreçte yaşananları unutan herkes aynı olayları tekrar yaşamaya mahkumdur.⁴⁶³ İşte Balkan halkları, tarihi gerçeklerin unutulması veya yanlış yorumlanmasına yatkın olduğu ve böylece onun karanlık hadiselerini sürekli yeniden yaşadığı için Bosna'daki savaş kalıntıları Boşnaklara, Bosnalı Sırp ve Hırvat komşular tarafından uğradıkları ihanetin bir hatırası olarak bırakılmıştır.

2.1.5. Makedonya'nın Ayrılması: Yugoslavya'nın Kadife Devrimi

Yugoslavya'nın dağılma sürecinde savaş esnasında, eski Yugoslavya Cumhuriyeti Makedonya'nın barışçıl bir şekilde bağımsızlığını ilan etmesi ilginçtir. Aslında Yugoslavya'nın parçalanma sürecinde Makedonya'nın barışçıl bir şekilde bağımsızlık kazanma hikayesi, SSCB'nin dağılma sürecinde Çekoslovakya'nın kaygan bir zemin üzerinde doğru adımları atarak barışçıl bir şekile ayrılma öyküsü ile kıyaslanabilir. Daha doğrusu Çekoslovakya'nın, Berlin Duvarı'nın yıkılışının ardından SSCB'nin dağılması sürecinde yaşananlardan etkilenmemesi zordu. Aynı şekilde Makedonya'nın, Yugoslavya'nın parçalanmasına yönelik eğilimlerden etkilenmemesi imkansız olmuştur. Buna paralel olarak Çekoslovakya'da Kadife

⁴⁶⁰ Nešković, 2017: 35.

⁴⁶¹ Jović, 2013: 141-142.

⁴⁶² Leydesdorff, 2011: 25.

⁴⁶³ Santayana, 2011: 172.

Devrim, kendine özgü özellikleri ve barışçıl sonuçlarıyla dünyayı şaşırttığı gibi Makedonya'nın da savaştan bağımsız olması şaşırtıcıdır.⁴⁶⁴ Her şeyden önce Yugoslavya'nın diğer cumhuriyetlerinin aksine, modern çağda Makedonya bağımsız bir devlet olarak varlığını sürdürmemiştir.⁴⁶⁵

Makedonya, yaklaşık beş yüzyıl boyunca (1371-1913) Osmanlı egemenliği altında kalmıştır. Ayrıca bu devlet, XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nin yıkılması ile birlikte ortaya çıkan önemli gelişmelere sahne olmuştur. 1913'te Osmanlı Devleti Makedonya'daki egemenliğini kaybettikten sonra, bu devlet Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan arasında paylaşılmıştır. Bugünkü Makedonya'nın büyük kesimi Vardar Makedonya'sı olarak adlandırılarak Sırbistan'a dahil edilmiştir.⁴⁶⁶ Bu şekilde 1918'de Sırbistan'ın bir parçası olarak algılanan Makedonya, 'Güney Sırbistan' ismini almış ve Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı ve Birinci Yugoslavya'da yok sayılmıştır. Fakat tarih boyunca Sırbistan tarafından 'işgal edilen' diğer Balkan devletlerinin statüsünü çözüldüğü gibi Makedonya'nın durumu da ancak Tito'nun Yugoslavya'sında değiştirilmiştir. 1944'te Makedonya 'Güney Sırbistan' olarak değil, Makedonya Cumhuriyeti adı altında İkinci Yugoslavya'yı oluşturulan altı federe cumhuriyetten biri olmuştur. Bu şekilde Tito, izlediği politikalarla Yugoslavya'nın etnik yapısını çeşitlendirerek bir Makedon milleti yaratmıştır.⁴⁶⁷

Yugoslavya'nın dağılma süreci başladığında Makedonya, Sırbistan ile baş başa kalmak ve yeniden 'Güney Sırbistan' olarak adlandırılmaktan korkarak bağımsızlık yolunu seçmiştir. Bu doğrultuda, Makedonya'da Kasım-Aralık 1990 tarihinde yapılan çok partili seçimlerden sonra, Kiro Gligorov'un liderliğinde Birlik için Demokratik Parti ve Sosyal Demokratlar Birliği Partisi'nden oluşan bir koalisyon dönemi başlamıştır.⁴⁶⁸ Makedonlar (yüzde 67), Arnavutlar (yüzde 25), Sırlar (yüzde 2), Ulahlar, Rumlar, Bulgarlar, Boşnaklar ve Pomakları barındıran bu devlet, Eylül 1991'de bağımsızlık yolunda ikinci en önemli adımı atmıştır.⁴⁶⁹ Bu tarihte yapılan halkoylamasının ardından, Makedonya'nın bağımsızlığı ilan edilmiş ve Kasım ayında Makedonya Cumhuriyeti Anayasası yürürlüğe girmiştir.⁴⁷⁰ Bu 1991 Anayasası Arnavut, Türk, Rum ve diğer milletlere Makedon vatandaşlığı anlamında eşitliği garanti ederek, Makedonya'nın ismini 'Makedon Halkın Ulusal Devleti' olarak değiştirmiştir. Teorik açıdan bakıldığında inşa edilen bir ulus devletinin esas amacı, farklı kültürel ve etnik grupların isteklerini

⁴⁶⁴ Cottrell, 2004: 114.

⁴⁶⁵ Craven, 1995: 199.

⁴⁶⁶ Kalogjera, 2017: 13.

⁴⁶⁷ Erol, 2007: 247-251.

⁴⁶⁸ Hudson, 2003: 80.

⁴⁶⁹ Bora, 1991: 152.

⁴⁷⁰ Erol, 2007: 252.

koordine ederken onları tek bir etnik grup olarak görmek ama aynı zamanda her birinin farklı kültürel özelliklerini muhafaza etmesine izin vermektir.⁴⁷¹ Bu anlamda eğer iki milyon nüfuslu Makedonya, çok kültürlü bir devlet ve ‘uluslar bulmacası’ olarak nitelendirilirse, 1991 Anayasası’nın büyük ölçüde etnik ilkeye dayandığı söylenebilmektedir.⁴⁷² Fakat kendini Arnavut ve Bulgar olarak gören Makedonlar referandumu boykot etmiştir. Buna rağmen Slovenya ve Hırvatistan’ın bağımsızlığını ilan etmesi ve Bosna Savaşı’nın başlaması ile birlikte 1992’de Yugoslavya devleti resmen varlığını yitirmiş ve Makedonya Yugoslav Sorunu’nun bir parçası olmaktan çıkmıştır.⁴⁷³ Bunun neticesinde etnik açıdan en karmaşık cumhuriyet olan Makedonya’nın, benzersiz ve barışçıl bir şekilde bağımsız olması Yugoslavya’nın ‘Kadife Devrimi’ olarak tarihe geçmiştir.⁴⁷⁴

Görüldüğü üzere Yugoslavya’nın parçalanmasında, Slovenya ve Makedonya çevresel bir rol oynamıştır. Baş aktörler geçmişe dönük ve rövanşist milliyetçi politikalar izleyen Ortodoks Sırp ve Katolik Hırvatlar olmuştur. Kosovalı Arnavut ve Bosnalı Müslümanlar bu politikaların kurbanı olarak Yugoslavya’nın parçalanmasının en ağır bedelini ödemiştir. Fakat rövanşist ve geçmişe dönük milliyetçi akımlarından bahsedilirken, uluslararası boyutta Makedonya’nın da bu tarz politikaların hedefi olduğuna değinmekte fayda vardır. Geçmişte Yunanistan ve Bulgaristan’ın bir parçası olan bu devlet, günümüzde Yunan ve Bulgar milliyetçi Yunanistan, Makedonya devletinin ve Makedon milletinin isimlerini kabul etmemektedir. Makedonya adının eski zamanlardan beri Yunanistan’ın kuzeyinde bir eyaletin adı olduğunu iddia ederek, Atina bu devletin başka bir isim seçmesini talep etmiştir.⁴⁷⁵ Fakat bu talepler Makedon milletin ismi, dili ve ulusal kimliğiyle diğer unsurların değiştirilmesi anlamına gelmektedir. Diğer yandan Bulgaristan’ın mitolojik milliyetçi iddialarına göre Makedonlar aslında Bulgarlardır. Bu çerçevede Makedonya’nın bağımsızlığını tanıyan Bulgaristan, Makedon milleti ve dilini tanımamaktadır. Buna ek olarak Makedonya’da yaşayan Arnavutlar, Arnavutluk ile birlikte Kosova ve Batı Makedonya’yı kapsayan, ‘Büyük Arnavutluk’ milliyetçi taleplerini geliştirmiştir.⁴⁷⁶ Bu nedenle Makedonya’nın tarihi, sınırları, dili, dini, kültürü ve Makedon milleti konusu bugün bile tartışmaya açık konulardır. Bu bağlamda Yugoslavya’da doğmuş bir Makedon, şimdi Makedonya’da yaşamaktadır. Ancak yarın yaşadığı ve öldüğü devletin ismi ve kimliği ne olur bilinmez. Bu şekilde Makedonya, etnik kimlik anlamında

⁴⁷¹ Baumann, 1999: 99.

⁴⁷² Džankić, 2016: 64.

⁴⁷³ Erol, 2007: 253.

⁴⁷⁴ Thomas ve Mikulan, 2006: 51.

⁴⁷⁵ Gligorov, 2014: 112.

⁴⁷⁶ Proeva, 2010: 186-188.

Yugoslavya'nın dağılmasıyla açılan ve günümüze dek kapanmayan Balkan bölgesinde yer alan 'Pandoranın Kutusu' olduğunu göstermiştir.

2.1.6. Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nin Kurulması

Makedonya'nın bağımsız olmasından sonra koskoca Yugoslavya'nın kolu kanadı kırılmıştır. 1992'de Yugoslavya devletini kuran milletler, Yugoslavyacılık düşüncesini öldürerek onun kanlı sonunu getirmiştir. Bu devletin parçalanma sürecinde izlenen korkunç etnik temizlik politikaları nedeniyle, günümüzde Balkan halklarının bir zamanlar ortak bir devlette yaşadığı ve birlikte mutlu olduğunu düşünmek güçtür. Ayrıca bahsi geçen etnik temizlik politikaları, Yugoslavya toprağında kimin kim olduğunu belirsizleştirmiştir. Oscar Wilde 'De Profundis' adlı romanında, çoğu insanın başka birisi olduğunu iddia etmiştir. Onların düşünceleri başkalarına ait, yaşamlarının taklit ve tutkularının altını olduğunu eklemiştir.⁴⁷⁷ Wilde'nin bu iddiaları, Yugoslavya'nın dağılma sürecinde kanıtlanmıştır. Bir grup halkla kurulan özdeşlik duygusu ile birlikte etnik kimlik yakınlığı, rövanşist milliyetçilik gibi uygun kışkırtmalarla, başka bir gruba zalimce davranmanın en etkili silahı haline getirilebilmektedir. Buna bağlı olarak Yugoslavya'nın kanlı bir şekilde parçalanışında tüm cumhuriyetler bağımsızlıklarını kazanırken, Karadağ'ın Sırbistan'ın yanında kalma kararı kısmen kimlik kavramıyla açıklanabilmektedir. Bu kararın nedeni, bazı çalışmalarda Karadağ'ın nüfusunun yarısından fazlasının kendisini Sırp olarak hissetmesinden kaynaklı olduğunu göstermiştir.⁴⁷⁸

Osmanlı döneminde II. Petar Petroviç Njegoş tarafından geliştirilen Karadağ'ın milli programında Sırp kardeş olarak nitelendirilmiştir. Petroviç 'Dağ Çelengi' adlı eserinde, İslam'a karşı bir Hristiyan birliği öngörmüştür. Üstelik Karadağ'ın varlık sebebi kardeşleriyle birlikte 'yabancı' İslam dinine ve 'canavar' Türklere karşı mücadele etmesi olarak gösterilmiştir.⁴⁷⁹ Dolayısıyla bu eser ile Sırp ve Karadağlı ifadeleri birbirinin yerine kullanılarak Karadağ'ın milli kimliği tartışmalı hale getirilmiştir. Bir bakımdan Sırp Ortodoks kilisesi ve Sırp milliyetçileri, Njegoş'un en 'büyük Sırp' olduğunu iddia etmektedir. Diğer bakımdan Karadağlı tarihçiler, Karadağlı piskopos Njegoş'un Ortodoks kilisesinin etkisi altında kaldığını ve onun döneminde Ortodoksluk, Sırplık anlamına geldiğinin altını çizmiştir.⁴⁸⁰ Osmanlı Devleti tarafından fethedildikten sonra Ortodoks Karadağlılar, İslam'dan yana tercihlerini kullanmaya başlamıştır. Bunun en belirgin göstergesi, 1478'te bağımsız Karadağ'ın son hükümdarı İvan Cronoyeviç'in en küçük oğlu Stanişa'yı Osmanlı sultanına

⁴⁷⁷ Wilde, 1905: 63.

⁴⁷⁸ Anderson, 1995/6: 9.

⁴⁷⁹ Zlatar, 2007: 30.

⁴⁸⁰ Despotović, 2012: 203-204.

göndermesidir. 1513'te Staniša, İslam'a geçerek Skenderbeg adı altında Karadağ'a Osmanlı yöneticisi olarak gönderilmiştir. Bu nedenle Njegoş, Karadağ'ın İslamlaşmasını önlemek amacıyla, etnik anlamda Karadağlıları Sırlarla eşit kabul etmiştir.⁴⁸¹

Sırbistan'ın mitolojik tarih kurgulanmasında, Sırp milletinin hikayesi bu Ortodoks devletin Müslüman Osmanlı Devleti'nin egemenliği ve suistimallerine karşı dört yüz yıllık mücadelesi olarak anlatılmıştır.⁴⁸² Görüldüğü üzere Osmanlı döneminde, örtüşen milli çıkarları ve İslam'a karşı mücadelesi ekseninde Sırp ve Karadağlılar kardeşçe bir etnik kimlik geliştirmiştir. Bu nedenle 1918'de Sırlar tarafından işgal edilen Karadağ, Sırbistan'ın organik bir parçası olarak algılanarak Birinci Yugoslavya'da ayrı bir devlet/millet olarak tanınmamıştır.⁴⁸³ Anthony Smith'e göre böyle mücadelelerde etnik kimlik yararlı bir araç haline gelmektedir. Ayrıca, bu tarz ortak soy miti olmadan kurulan bir etnik grubun hayatta kalması oldukça güçtür.⁴⁸⁴ Buna rağmen Karadağlılar kendi kimliğinin farkındadır ve bunun en belirgin göstergesi Tito'nun Yugoslavya'sında Karadağ'ın cumhuriyet ve Karadağlıların ayrı bir millet olarak tanınmasıdır. Fakat Karadağ, Yugoslavya'nın dağılma sürecinde savaşımlı bir ortamda bu farklı kimliğini ön plana çıkararak bağımsızlığını ilan etmesinden emin değildi.

Karadağ'ın bu tereddütlerini hisseden Miloşeviç, Karadağlıları kendi tarafına çekme amacıyla 1980'lerde ortaya çıkan Kosova krizini kullanmıştır. Bu anlamda Miloşeviç, Kosova'da Sırp ve Karadağlıların uğradıkları haksızlığı dile getirerek Karadağ'ın Sırbistan'ı desteklemesi gerektiğini vurgulamıştır. Bunun neticesinde 1988'de Karadağ'da, Kosova'daki Arnavut milliyetçilerin faaliyetlerinin daha kararlı bir şekilde bastırılmasını talep eden yirmi beş binden fazla Karadağlı sokağa çıkmıştır. Bu şekilde Karadağ'da, 'Kosova'daki acı hepimizin acısıdır', 'Biz kardeşiz, canımızı veririz ama Kosova'yı vermeyiz', 'Karadağ Sırbistan'dır', 'Karadağ ve Sırbistan bir ailedir', 'Slobodane, sen sadece iste biz kurşun gibi uçarız' gibi parolaları ön plana çıkaran anti-bürokratik devrimi başlatmıştır.⁴⁸⁵ Böyle bir ortamda, 1989'de grevcilerin baskısı ile Karadağ'daki Miloşeviç karşıtı hükümet istifa etmiştir. Onun yerine 9 Aralık 1990'da yapılan çok partili seçimler sonucunda, Momir Bulatoviç ve Milo Djukanoviç liderliğinde Demokratik Sosyalist Partisi/Demokratska Partija Socijalista (DPS) iktidara geçmiştir. Belirtilmesi gereken bir husus, iktidara geçen genç ve siyasi anlamda deneyimsiz liderlerin Miloşeviç'e sadık olmasıdır.⁴⁸⁶ Bu şekilde Karadağ asıllı Miloşeviç,

⁴⁸¹ Jevtić, 2014: 75.

⁴⁸² Deliso, 2009: 2.

⁴⁸³ Gallagher, 2003: 55.

⁴⁸⁴ Smith, 1994: 41.

⁴⁸⁵ Šćekić, 2011: 298-311.

⁴⁸⁶ Morrison, 2009: 86.

Karadağlı ve Sırpların bir kafa, iki göz ve aynı soydan olduğu, aynı etnik kökenleri paylaştığına dayanan mitolojik propagandasıyla Karadağlıları kendi tarafına çekmiştir.

Anthony Smith'in ifadelerine göre etnik ayniyet duygusu için önemli olan hayali bir soy ve farazi bir ecdattır. Birçok halk için -tıpkı Sırp ve Karadağlılar için olduğu gibi-mit ile tarih arasındaki çizgi genellikle bulanıktır. Bundan dolayı, mitik evlat ve farazi ecdat bağlarıyla bir 'aile', hatta hayali bir soydan gelen bir 'süper aile' kurgusu canlandırılmaktadır.⁴⁸⁷ Aslında yaşanan bu olaylar tıpkı 1918'de Sırbistan tarafından işgal edilmeden önce olduğu gibi Karadağ'ı, Karadağlı ve Sırpların bir soy olduğuna inanan ve Miloşeviç'in mitolojik politikasına karşı çıkanlar şeklinde ikiye ayırmıştır.⁴⁸⁸ Fakat 1991'de yapılan nüfus sayım sonuçlarına göre Karadağ'da nüfusun; yüzde 62'si Karadağlı, yüzde 9'u Sırp ve yüzde 4'ü Yugoslav olarak kendini kaydettirmiştir.⁴⁸⁹ Demek ki 1990'lardaki Karadağ'ın tereddütleri, Karadağlıların çoğunun kendilerini Sırp olarak hissetmesinden kaynaklanmamıştı. Daha büyük ihtimalle dil, din ve kültürel açıdan Yugoslav devletlerinden en çok Sırbistan'a yakın olan Karadağ, Yugoslavya'nın dağılmasından sonra -rövanşist Sırp milliyetçiliği veya 'kanlı' bağımsızlık-ikileminde kalmıştır.⁴⁹⁰ 1991'lerin sonuna doğru Badinter Komisyonu'nun*, bağımsızlık konusunda herhangi bir siyasi engelinin bulunmadığı Yugoslavya'nın cumhuriyetleri arasında Karadağ'ı da belirtmesi⁴⁹¹ bu devletin ikilemini zorlaştırmıştır. Ancak her ne kadar Karadağ'ın bağımsızlığı için ortam uygun olarak gözüксе de, Belgrad ve Karadağ'daki Sırp güçlerin uyguladığı baskı sonucunda Karadağ hükümeti bağımsızlık hakkını kullanmamak zorunda kalmıştır. 1 Mart 1992'de Karadağ'da halkoylaması yapılmış ve oy hakkını kullanların yüzde 95,5'i Sırbistan'la birlikte Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nde kalmak yönünde tercihini kullanmıştır.⁴⁹² Bir bakımdan Karadağ'ın bu kararı, Sırbistan'ın rövanşist milliyetçiliğinin hedefi olarak savaşı yaşama korkusu ile alınmış ve Sırbistan'ın eşsiz bir diplomatik yeteneği olarak değerlendirilebilmektedir. Diğer bakımdan ise bu dönemde Karadağlılar üzerinde 'Dağ Çelengi' eserinde sunulan fikirlerin ve Miloşeviç'in politikalarının etkisinin sürdüğü de söylenebilir. Çünkü bugüne dek ilk ve ortaokullarda farklı nesiller tarafından ezberlenen 'Dağ Çelengi' ve Miloşeviç'in Karadağ ve Sırbistan'ın bir kafa iki göz olduğuna dair söyletileri, Karadağlı ulusal kimliğin önemli bir parçasıdır.

⁴⁸⁷ Smith, 1994: 43-44.

⁴⁸⁸ Jović, 2003: 424-425.

⁴⁸⁹ <http://www.monstat.org/cg/>, (erişim tarihi: 15.10.2018).

⁴⁹⁰ Darmanovic, 2003: 146.

* Badinter Komisyonu, 27 Ağust 1991'de Avrupa (Ekonomik) Topluluğu tarafından kurulmuştur. Yugoslavya'da kendi kaderini tayin etme hakkı, ayrılma ve egemenlik konularını çözümüne katkı sağlamak için yetkilendirilmiştir. Badinter Komisyonu oluşturan devletler: Fransa, İspanya, Almanya, İtalya ve Belçikadır.

⁴⁹¹ <https://opil.ouplaw.com/view/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e13>, (erişim tarihi: 15.10.2018).

⁴⁹² Rastoder, 2011: 253.

Günümüze kadar Karadağ'ın ulusal kimliğine Njegoş'un 'Dağ Çelengi' eserinin farklı bir şekilde yorumlanması bu devletin en önemli siyasi konularından biri olmuştur. Kenneth Morrison'a göre tarih boyunca Karadağ ve Sırbistan'ın paylaştıkları deneyim, hatıra ve mitler bu iki devletin sahte bir ulusal kimlik yaratmasına neden olmuştur. Çünkü Karadağ'ın tarihi, coğrafi yapısı ve bağımsızlık mücadelesi Sırlardan oldukça farklıdır.⁴⁹³ Tarih boyunca Sırbistan'ın gölgesinde kalan Karadağ, tedbirli bir şekilde kendine özgü bir ulusal kimliği ön plana çıkarmaya başlamıştır. Kimlik somut bir kavram değil dokunulmaz, koklanamaz, tadılmaz ve görülmezdir. Ama buna rağmen günümüzde nerdeyse her şey kimlik meselesi haline gelmiştir. Wendt, kolektif kimliğin inşa edilme sürecinin 'biz' ve 'öteki' arasındaki ilişkinin mantıklı bir şekilde tanımlanmasıyla sonuçlandığını iddia etmiştir.⁴⁹⁴ Fakat Karadağlıların Sırlardan farklı kimliğe sahip olduklarını ve Sırların 'öteki' olarak algılanmasına yönelik eğilimler, Karadağ'da yaşayan nüfus arasında günümüze kadar ateşli tartışmalara neden olmaktadır.

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve komünist sistemlerin çökmesi, uluslararası toplum tarafından refah ve barış eğilimleriyle dolu bir dönemin başlaması olarak algılanmıştır. Akademik çevrede öngörülemeyen davranış, fanatizm ve kanunsuzluk için bir metafor olarak kullanılan Balkan coğrafyasında bunun tersi cereyan etmiştir.⁴⁹⁵ Diğer bir deyişle uluslararası toplumun refah ve barış ümit ettiği -beklenmeyen- bir anda, Balkan coğrafyasında iç savaşın patlak vermesi nedeniyle çokuluslu Yugoslavya kanlı bir şekilde parçalanmıştır. Bu bağlamda Hobsbawm, çok uluslu devletlerdeki komünist rejimlerin milliyetçi hareketlerin feci etkilerini sınırlandırması çerçevesinde büyük bir başarı gösterdiğini ileri sürmüştür. Örneğin Yugoslavya, devlet sınırları içindeki farklı milletlerin zamanından önce birbirlerini acımasız bir şekilde katletmelerini engellemeyi başarmış, ama komünist sistemin çökmesinin ardından bu başarı yıkıcı bir başarısızlığa dönüşmüştür.⁴⁹⁶

Yugoslavya'da ortaya çıkan kaotik çatışmalar, 1945-1980 yılları arasında bu devleti yöneten Yosip Broz Tito'nun önderliğinde Balkan halklarının kuvvetli bir bütünleşme seviyesine ulaştığı varsayımında bulunan çoğu uluslararası lideri şaşırtmıştır.⁴⁹⁷ Daha da ilginç olan gerçek ise Yugoslavya'nın kanlı bir şekilde ortadan kalkması onun bir parçası olan başta Bosnalı Müslümanlar olmak üzere diğer halkları da şaşırtmasıdır. Lakin Karadağ'ın, 1 Mart 1992'de yapılan halk oylamasının ardından Sırbistan'la birlikte Yugoslavya Federal Cumhuriyeti kurma kararı 'Yugoslavyacılık' düşüncesinin hayatını bir kaç sene daha

⁴⁹³ Morrison, 2013: 3.

⁴⁹⁴ Wendt, 1999: 229.

⁴⁹⁵ Gallagher, 1997: 68.

⁴⁹⁶ Hobsbawm, 1990: 180-181.

⁴⁹⁷ Kollander, 2004: 3.

uzatmıştır. Diğer bir deyişle kaotik ve kanlı bir şekilde boğulmaya başlayan Yugoslavya'nın uluslararası sahneden silinme süreci, erteleme çabalarına rağmen sadece zaman meselesi olmuştur. Bir zamanlar Osmanlı Devleti'ne karşı etnisite/'ortak etnik kimlik' düşüncesi ekseninde birleştirerek Yugoslavya devleti kuran Balkan halkları, Osmanlı döneminden sonra etnisite kavramını birbirlerine karşı kullanarak ortak devleti iki defa parçalamayı başarmıştır. Bu nedenle Balkan bölgesini araştıran akademisyenler, Yugoslavya'nın ortadan silinmesini açıklamak amacı ile 'eski etnik nefret' terimini ortaya çıkarmıştır.⁴⁹⁸ Aslında 'etnik kimlik' ve 'ırk üstünlüğü', Balkan halklarının bir arada yaşamasını engelleyen fikirler olarak kendisini göstermiştir.

Balkan halkları, sadece Osmanlı 'Millet Sistemi'nde' kimliklerini din unsuruna bağlayarak etnik kimliklerini ikinci plana itmiştir. Her ne kadar bazı yazarlar Osmanlı Devleti'nin etnik-dini 'millet'⁴⁹⁹ olarak örgütlenmiş olduğunu dile getirirse de bahsi geçen iddianın temel nedeni Osmanlı yönetiminin, etnik köken ve dil farklılıklarını görmezden gelmesi olmuştur. Bu şekilde Osmanlı Devleti, aynı etnik kökene sahip olmayan Müslüman nüfusunun egemenliğinde çok etnikli ve kültürlü yapısını korumak istemiştir. Tam bu noktada XIX. yüzyılda Balkan coğrafyasında aşırı milliyetçi hareketlerin hız kazanmasının bir nedeni bulunmaktadır. O da Balkan 'Hristiyan milletinin' milliyetçiliği, Osmanlı 'sömürgeci' yönetimine karşı bir kurtuluş hareketi olarak değil, dini ve etnik açıdan yabancı 'Türk/Müslüman' grubun siyasi baskılarına/egemenliğine karşı bir sosyal ayaklanma olarak başlamıştır.⁵⁰⁰ Bu şekilde Balkan bölgesinde, 'Millet Sistemi' din ve etnisite arasında güçlü bir bağ kurmuştur. Balkan halkları milliyetçilik düşüncesini geliştirirken din, etnisite ve vatandaşlık kavramlarını karıştırmış olduğu için 'dini faktör' bölgedeki modern milli kimliğin inşasında ön plana çıkmıştır. Muhtemelen bu mantıktan yola çıkan bazı yazarlar/akademisyenler Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle Balkan coğrafyasında, 'Millet Sistemi'nin' mirası olan etnik milliyetçiliği güden güçlerin serbest bırakıldığını ileri sürmüştür.⁵⁰¹

Soğuk Savaş sonrası dönemde Yugoslavya'da ortaya çıkan etnik milliyetçi güçler sayesinde Osmanlı Devleti hakimiyeti dönemi geçmişin anlatılmasından ziyade güncel kaotik olayların sebebi olarak kullanılmıştır. Maalesef Osmanlı döneminin canlandırılması ve yanlış bir şekilde yorumlanması, kanlı etnik çatışmalarla sonuçlanmıştır. Fakat Soğuk Savaş sonrası dönemde akademik çevrede Hristiyan Balkan halkların, 'Osmanlı/Türk/Müslüman' unsuru ile

⁴⁹⁸ Gallagher, 1997: 64.

⁴⁹⁹ Gellner, 1997: 46.

⁵⁰⁰ Karpat, 2001: 291-320.

⁵⁰¹ Taji-Farouki ve Poulton, 1997: 8.

bu obsesyonu tarihte bir kez daha bölgenin Osmanlı/Türk kavramıyla ilişkilendirilmesine yol açmıştır. Bu bağlamda Suraiya Faroqhi, Balkan coğrafyasının geç ve kanlı bir şekilde kapitalizme geçiş sürecinden Osmanlı yönetiminin sorumlu olup olmadığı konusunu ele almıştır.⁵⁰² Suraiya'nın araştırmasına cevap veriyormuş gibi Kemal Karpat, 'milliyetçi' tarihin yazarları tarafından yaratılan hayali 'Türk/Müslüman' Balkanlı halkların, Batı/Avrupa'nın bir parçası olma yolunda duran bir engel olarak gösterdiklerini belirtmiştir. Oysa Osmanlı mirasını doğrudan devralan Müslüman Türkiye, Soğuk Savaş sonrası dönemde gerek ekonomik gerekse siyasi ve kültürel açıdan Balkan devletlerinden daha Batılılaşmış ve gelişmiş durumda bulunmaktadır.⁵⁰³

Belki Yugoslavya'nın parçalanması ve etnik çatışmaların ortaya çıkmasının değil, ama Balkan coğrafyasındaki 'İslam korkusu' şeklindeki duygusunu anlamak için bölgede Osmanlı hâkimiyeti döneminin kesinlikle göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Yaklaşık beş yüz yıl süren Osmanlı egemenliği, Balkan coğrafyasında yaşayan Hristiyanlar arasında İslam'ın yabancı ve 'sömürgeci' bir din olarak algılanmasına engel olmuş ancak bölgedeki Hristiyan nüfus, kendini 'ikinci sınıf vatandaş' ve 'dezavantajlı vatandaş' olarak hissederek 'İslam/Osmanlı/Türk' kavramından nefret etmeye başlamıştır.⁵⁰⁴ Herhalde bu nedenle Maria Todorova, Balkan milliyetçiliğinin en önemli dayanaklarından birisini, Osmanlı dönemindeki 'İslam/Türk egemenliği' olduğunu dile getirmiştir.⁵⁰⁵ Benzer bir mantığı takip eden İna Merdjanova'ya göre Balkan bölgesinde, İslam ve milliyetçilik kavramları iki farklı dönemde gözlemlenebilir. Bir bakımdan Osmanlı Devleti'nin uluslararası sahneden çekilmesinden sonra, diğer yandan ise Soğuk Savaş'ın ardından cereyan eden Yugoslavya'nın parçalanma sürecinde Balkan coğrafyasında yaşayan Müslümanlar 'Osmanlı intikamı' olgusunun baş hedefi haline gelmiş olmasındır. Aslında her iki dönemde Müslümanlar, bölgedeki uzun Osmanlı hâkimiyetinin sonucunda inşa edilen ve İslam'a karşı olan Hristiyan sembollerle, mitlerle ve şiddetli ideolojilerle yüzleşmek zorunda kalmıştır. Böyle bir ortamda Balkan coğrafyasında yaşayan Müslümanlar, İslam dini ekseninde farklı bir etnik ve ulusal kimlik geliştirmiştir.⁵⁰⁶

Yugoslavya'nın dağılma sürecinde inşa edilmeye başlayan ve 'egemen bir millet' ilkesine dayanan etnik devletlerde, çoğunluğu (Ortodoks) olan ve azınlığı temsil eden Müslüman nüfus arasında gerginlikler yaşanmıştır. Daha doğrusu Yugoslavya'dan ayrılan yeni bağımsız devletlerin Ortodoks/Hristiyan yöneticileri tarafından, Müslüman nüfus, istenmeyen 'Osmanlı kalıntısı' olarak algılanmış ve onlara acı çektirerek Osmanlılardan intikam alma

⁵⁰² Faroqhi ve Adanır, 2002: 27.

⁵⁰³ Karpat, 2001: 320.

⁵⁰⁴ Taji-Farouki ve Poulton, 1997: 7.

⁵⁰⁵ Todorova, 2009: 183.

⁵⁰⁶ Merdjanova, 2009: 1.

teşebüsü peşine düşülmüştür. Bu politika, Balkan coğrafyasında ötekileştirilen Müslüman nüfusun çoğunun Osmanlı mirasını devralan Türkiye’yi ‘akraba devlet’ olarak hissetmesiyle sonuçlanmıştır.⁵⁰⁷ Bahsi geçen hissiyat Soğuk Savaş sonrası dönemde Türk dış politikasının etkisine Balkan bölgesinin kapılarını açmıştır. Bu nedenle Darko Tanasković, Soğuk Savaş sonrası dönemde Balkan coğrafyasında artan Türk etkisini ‘neo-osmanlılık’ olarak nitelendirerek onun temel dayanaklarından birinin bölgede ikamet eden Müslüman nüfusu olduğunu ileri sürmüştür.⁵⁰⁸ Fakat Tanasković ‘neo-osmanlılık’ düşüncesi konusunda yalnız değildir. İna Merdjanova bile Türk dış politikasında, 1970’lerde ortaya çıkan ve 1980’lerden itibaren hız kazanan ‘Türk-İslam’ sentezini ‘neo-osmanlılık’ terimiyle açıklamıştır.⁵⁰⁹

Türk dış politikası ‘neo-osmanlılık’ olarak nitelendirilirse de bunun geçmişe yönelik nostaljisi, bir zamanlar Osmanlı hâkimiyetinde bulunan bölgelerde yeniden egmenlik kurma çabası, modernitenin ve Atatürk’ün mirasının reddi anlamına gelmediğinin altının çizilmesi gereken bir husus olarak görülmüştür. Aslında Balkan coğrafyasında yaşayan Müslümanlar ‘Osmanlı mirası’ olgusu nedeniyle kendi Hıristiyan komşuları tarafından ötekileştirilmenin ardından kimlik arayışına nasıl girdiyse aynı şekilde bu mirası devralan Türkiye, Batı dünyası özellikle Avrupa kıtası tarafından ötekileştirilerek kimliğinin kaynağı konusunda sağlıklı bir soruşturma dönemine girmiştir. Soğuk Savaş’ın soğukluğu sona ermeye başladığında Türkiye’de, Avrupa’nın ötekileştirilme eğilimleri ve özellikle Kafkasya ve Balkan coğrafyasında sürekli olumsuz bir şekilde dile getirilen ‘Türk/Müslüman’ kavramı nedeniyle ‘biz kimiz?’ veya ‘biz nasıl bir milletiz?’ şeklindeki soru en önemli husus haline gelmiştir. Oyleki Türkiye bu sorunun cevabını bularak bir zamanlar Osmanlı hâkimiyetinde olan bölgelerdeki halklara günümüzdeki dönemin Osmanlı dönemi olmadığını anlatma konusunda psikolojik baskısını hissederek temkinli ve çekingen bir dış politika izlemiştir. Neo-osmanlılık, yeni ve çok taraflı Türk dış politikasına şüpheli bir şekilde yaklaşanlarının kullandıkları aşağılayıcı bir terimdir. Oysaki neo-osmanlılık şeklindeki paradigması, Osmanlı Devleti’ni canlandırmaya çalışan neo-empyralist dış politika anlamına gelmemektedir. Aksine neo-osmanlılık empyral nostaljisi olmaktan ziyade Türkiye’nin Batı ve Doğu arasındaki bir ‘köprü’ konumunu ön plana çıkararak Türk dış politikasının ‘yumuşak gücünü’ güçlendiren bir kavramdır. Bu nedenle neo-osmanlılık, dış politikanın kendine olan özgüveni geri kazanması, dış politikanın çıkarlarını iddialı bir şekilde belirlenmesi ve bu çıkarları gerçekleştirmek adına Osmanlı geçmişi de dahil eden bir çok kimliğini bir şemsiye altında birleştirilmesi olarak

⁵⁰⁷ Poulton, 1997: 195.

⁵⁰⁸ Tanasković, 2015: 54.

⁵⁰⁹ Merdjanova, 2009: 4.

değerlendirilebilir. Kim bilir belki bu nedenle Adrian Guelke, Soğuk Savaş sonrası dönemin ‘kimlik çağı’ olarak adlandırılmasının mümkün olduğunu ileri sürmüştür.⁵¹⁰

⁵¹⁰ Guelke, 2010: 2.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YUGOSLAVYA’NIN DAĞILMA SÜRECİNDE TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Bu bölümde Soğuk Savaş sonrasında yeni koşullara göre şekillendiren Türk dış politikası incelenmiştir. Bu dönemde Türkiye, din ve etnisite kavramları ön plana çıktıkları için kimliğini yeniden nitelendirmek zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti’nden mirası devralan ve özellikle Balkan ve Kafkasya bölgeleri ile sınırları paylaşan Türkiye, Soğuk Savaş’tan sonra bu coğrafyada kanlı gelişmelerden etkilendiğini dile getirilmiştir. Bahsi geçen bu gelişmeler din, milliyetçilik ve konstrüktivist teorilerin ışığında değerlendirilmiştir. Bu şekilde Soğuk Savaş’ın sona ermesinin Türk kimliğinin yanında İslam/Müslüman kimliğinin orataya çıkmasına neden olduğunu iddia etmiştir. Hatta bu kimliğinin Türk dış politikasının esasietini değiştirmedeğini vurgulanmıştır. Çünkü Cumhuriyet ile yönetilen Türkiye’nin izlediği dış politikanın temel bir özelliği vardır, o da süreklilik unsurudur. Bu süreklilik unsuru Türkiye-Yugoslavya ilişkileri üzerinde analize edilmiştir. Daha doğrusu uluslararası sistem yapısının mücade ettiği kadar Türkiye’nin Yugoslavya ile ilişkilerini sürdürdüğü üzerinde vurgu yapılmıştır. Üstelik Yugoslavya’nın dağılma sürecinde bile Türk dış politikasının süreklilik unsuruna sadık kaldığını ispatlanmıştır.

Yugoslavya dağılma sürecinde Türkiye, Avrupa’nın politikası ile aynı yol izleyerek Yugoslavya’nın bütünlüğünü savunmuştur. Fakat Avrupa, politikasını değiştirerek kendi mirası olarak algıladığı Slovenya ve Hırvatistan’ın bağımsızlığını tanıdığına Türkiye de yönünü değiştirmiştir. Türk dış politikasının daha aktif hali Bosna ve Kosova savaşı örneğinde analize edilmiştir. Fakat Ankara’nın harekete geçmesi Türk dış politikasının ‘Osmanlı nostaljisi’ veya ‘Türk/Müslümanların geri dönmesi’ olarak nitelendirilmesine sebep olmuştur. Aslında Yugoslavya toprağında Türkiye’nin varlığı, İstanbul’dan Belgrad’a kadar büyük bir Müslüman devletin yaratılma korkusu uyandırmıştır. Bu şekilde Türkiye, Osmanlı geçmişi ve Osmanlı dönemindeki din ekseninde gruplaşmaları veya etnik bilinçin gelişme süreci unutmuş olsa da Yugoslavya’da hatırlatılmıştır. Bu nedenle çatışmalara dini nitelik kazandırmamak adına Türkiye’nin dikkatli bir dış politika izlediğini dile getirmiştir. Ayrıca dikkatli Türk dış politikasını bir ‘korku’ olarak algılanan ve onun daha yararlı olabildiğine dair eleştiriler sunulmuştur. Sonuçta Türkiye’nin, Yugoslavya’nın kanlı labirentlerde yol bulması ve bağımsızlık kazanan devletlerle diplomatik ilişkileri kurulması diplomatik virtüözlük olarak değerlendirilmiştir.

3.1. Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk Dış Politikası

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle sanki kimlik ve etnisite kavramlarının temelinde siyasi seferberlik ilan edilmiştir. Kolektif komünist sistemlerin çökmesi, SSCB ve Yugoslavya'nın dağılması ile birlikte büyük-grup kimlik kavramı dason bulmuştur. Hatta bu kolektif kimliği paylaşan milletlerin artık psikolojik bunalıma girdikleri, sokaklarda da görünür hale gelmiştir. Bu durumun en belirgin örneğini Vamik D. Volkan, 'Divandaki Düşmanlar' adlı eserinde dile getirmiştir. 1991'de Volkan, Azerbaycanlı üç koruması ile birlikte Türçe konuşarak bir parktan geçerken bir grup Rus öğrenci 'işgal' diye bağırma ve düşmanca davranmaya başlamıştır. Görüldüğü üzere, bu döneme kadar Moskova'da yaşayan ve bir dereceye kadar 'Sovyet halkı' olarak kabul edilen yaklaşık otuz bin Azerbaycan Türk'ü, artık 'düşman' ve 'yabancı' olarak algılanmıştır.⁵¹¹ Benzer bir şekilde ve aynı dönemde, Yugoslavya'da yaşayan Müslümanlar, rövanşist Sırp milliyetçi politikası tarafından 'öteki', 'yabancı', 'geri kalan' ve 'tehlikeli' bir millet olarak nitelendirilmiştir.⁵¹²

Müslümanlar artık 'benim geçmişim nedir', 'komşularımdan farkım nedir' ve 'benim kaderim nedir' gibi sorulara yanıt bulmak zorunda kalmıştır. Psikososyal açıdan bakıldığında, bu sorulara yanıt bulmak zordur. Bunun temel nedeni bir toplumun zihninin tabula rasa (boş levha) olmamasıdır. Aksine bir toplumun zihni değerler, tarihsel tecrübeler, hisler ve algılama şekli gibi karmaşık bilgiler içermektedir.⁵¹³ Böyle bir ortamda tabula rasa olmayan belirli bir toplumun üyeleri, başta birbirleriyle olan ilişkilerini anlama aşamasına girmektedir. Bu aşamada toplumun üyeleri, kendini tanımlamak amacıyla ortak tarih/tecrübe olgusuyla birlikte dini, etnik ve siyasi inançlarına başvurmaktadır. Ortak kökene sahip olan bu inançlar, rasyonel olmaktan ziyade daha sık rasyonel ilkelere aykırı bir şekilde oluşturulur. Diğer bir deyişle dini, etnik ve siyasi inançlar, ortak duygusal ve mistik temellere dayanması ile birlikte rasyonel mantıkla ilgisi olmayan bir mantığa uygundur. Ayrıca bu inançlar, kimlik kavramını kesinleştirerek farklı kimliklerin birarada yaşayıp yaşamayacağını tespit etmeyi amaçlamaktadır.⁵¹⁴ Bu şekilde Müslümanların yaşadığı bölgeler, farklı kimliklerin yan yana nasıl yaşayacaklarını denetleyen bir laboratuvara dönüşmüştür. Laboratuvar haline gelen bölgelerdeki toplumlarda bahsi geçen inançlar ekseninde gruplaşma hareketi başlamıştır. Bu gruplaşma hareketi her ne kadar rasyonel olarak gözükse de, kitleyi duygulandırmadan onun etkili olmadığı unutulmalıdır. Diğer bir deyişle rasyonel mantık, bir grubun maruz kaldığı ve dolayısıyla kaldırılması gerektiği haksızlıkları işaret edebilir ama çoğu zaman kitleyi hareket

⁵¹¹ Volkan, 2013: 164.

⁵¹² Biserko, 2013: 120.

⁵¹³ Kantarcı, Yayınlanmamış Makale: 2.

⁵¹⁴ Le Bon, 1913: 26-27.

ettiren duygusal yanları üzerinde etki yaratmayabilir. Çünkü kitleler, bilinçaltı tarafından yönetilmektedir. Kaldı ki, kitlenin etki gücünü uyandıran mistik unsurlar ve mitolojik kurgulardır. Mistik ve mitolojik kurgular ise duygusal anlamda bir grubun kimliğini etkileyerek onun diğer kimliklere -kötülüğe karşı- mücadelesi ile sonuçlanmaktadır.⁵¹⁵

Farklı kimliklerin birbirlerine (kötülüğe) karşı mücadelesi yıkıcı davranışlara sebep olmaktadır. Maslow'a göre yıkıcılık, 'tehdit' olgusuna karşı alınan tedbirlerden biri olarak ortaya çıkmaktadır. İncitciliğin eş anlamlısı olan yıkıcılık, korku ve fobik bozukluklarla dolu bir ortamda 'etnik temizlik' şeklinde kendini göstermektedir.⁵¹⁶ Başta Sverre Varvin olmak üzere çoğu yazar 'etnik temizlik' olgusunu, insanoğlunun medenileşmesinde gerek 'abnormal hatası' ve 'insanlığın ilkel doğasını yönetme yeteneğinin eksikliği' gerekse de 'patolojik bir durum' olarak nitelendirmektedir.⁵¹⁷ Bunun aksine daha gerçekçi bir tavır takınan Michael Mann'a göre 'etnik temizlik', maalesef ilkel veya insanoğluna yabancı bir kavram değildir. Doğrudan medeniyetimize ve bize ait bir kavramdır. Bu konuda Mann'ın düşüncelerini ilgi çekici kılan başka bir özellik ise çoğu yazar tarafından 'etnik temizlik' kavramının yükselen milliyetçilikten kaynakladığını işaret ederken, onun 'etnik temizlik' olgusunun demokratik sistemlerin 'karayüzü' olduğunu iddia etmesidir.

Mann'ın bu iddiası tümdengelim metodu ile açıklanacak ise de, demokrasinin aslında 'ulusun yönetimi' şeklindeki tanıtımı ile başlanmalıdır. Yalnız günümüzde 'ulus' kavramı iki önemli anlam taşımaktadır. Biricisi, Yunanca 'demos' kavramının kapsadığı sıradan insanlar veya kitledir. İkincisi ise, günümüzde 'ulus' kavramının Yunan terimi olan 'ethnos' veya 'etnik grup' kavramını da içermesidir. Bu durumda bir etnik grup çoğunluğu oluşturduğunda diğer etnik gruplara karşı demokratik olmaktan ziyade çoğu zaman 'zalimce' ve 'acımasızca' davranış sergilemeyi tercih etmektedirler.⁵¹⁸ 'Etnik temizlik' olgusuna yönelik bu kapsamlı analizin en somut örneği SSCB ve Yugoslavya topraklarında azınlıklara karşı uygulanan politiklardır. Bu noktada dikkat edilmesi gereken husus, SSCB ve Yugoslavya'da uygulanan 'etnik temizlik' politikasının iki bakımdan farklı olmasıdır. Birincisi SSCB'de, Miloşeviç'e benzeyen ve ulusal mağduriyet duygusu yaratarak ulusal mitleri teşvik eden ve agresif etnik davranışları kışkırtan bir ajitatörün olmaması diğeri ise SSCB'nin dağılması sürecinin Yugoslavya'nın parçalanmasına kıyasla daha barışçıl şekilde gerçekleşmiş olmasıdır. Aslında SSCB'nin dağılışı sürecinde, 'etnik temizlik' politikasının ilkelerini içeren şiddetli çatışmalar sadece Kafkasya bölgesinde cereyan etmiştir.⁵¹⁹ Ayrıca SSCB ve Yugoslavya'da cereyan eden etnik çatışmalar

⁵¹⁵ Buber, 1953: 64.

⁵¹⁶ Maslow, 1954: 126.

⁵¹⁷ Varvin, 1995: 192.

⁵¹⁸ Mann, 2005: 3.

⁵¹⁹ Ther, 2016: 224.

etnisite sabit bir kavram olmaktan ziyade bir ‘bağlam meselesi’ ve cazip gelen ama aldatıcı bir kavram olduğunu gözlemlenmiştir. Bu nedenle Smith, etnisite veya etnik köken ‘araçsal’ bir olgusu olduğunu ileri sürmüştür. Etnisite, önemli ulusal çıkarılardan biri olduğunu iddia ederek sadece kültürel değil siyasi amaçlara hizmet eder ve genelde bir etnik grupun üstünlüğünü empoze etmek için kullanılmaktadır.⁵²⁰

Dünyanın en sorunlu ve çatışmalı haline gelen bu bölgelerin tek bir ortak noktası vardı, o da hemen hepsinin Osmanlı Devleti’nin mirası olmasıdır. Anton Bebler’e göre bütün büyük imparatorluklar kendi hâkimiyetine aldıkları bölgelerde derin izler bırakmıştır. Ayrıca bu izler imparatorlukların dünya sahnesinden çekildikten sonra bile devam ederek onların mirası olan devletlerde yaşayan halklar arasındaki ilişkileri etkilemektedir. Bahsi geçen ilişkilerin şekli, bir imparatorluğun yönetimine ilişkin halkın toplu hafızasıyla doğrudan bağlantılıdır.⁵²¹ Bu nedenle Osmanlı Devleti’nden mirası devralan ve Balkan, Kafkasya, Orta Asya ve Orta Doğu bölgeleri ile sınırları paylaşan Türkiye, Soğuk Savaş sonrası dönemde ifade edilen gelişmelerden etkilenmiştir. Komünist sistemin çökmesi Türkiye’nin çevresinde farklı çatışma alanlarını ortaya çıkarmıştır. Ayrıca çok uluslu Osmanlı Devleti’ni devralan Türkiye Cumhuriyeti’ni, sınırları dışında kalan Türk/Müslüman unsurlar da ilgilendirmeye başlamıştır. Oyleki değişen dünyada beliren aynı aktörler ve olgular Türkiye’nin, yeni konumunun tekrardan yorumlanmasına ihtiyaç duymasına neden olmuştur. Şenol Kantarcı’nın ileri sürdüğü düşüncelere başvurulduğunda, genel bir değerlendirme ile Türk dış politikasının Osmanlı Devleti’nden devralınan ve tarihsel deneyimlere dayanan bir miras kavramında cumhuriyet tecrübesi olarak şekillendiği söylenebilir.⁵²² Bu şekilde Türkiye, dış politikasını şekillendirmek adına realistlerin güç ve çıkar şeklindeki materyalist kavramların yerine⁵²³ konstrüktivistlerin ön plana çıkarttığı başta kültür olmak üzere kimlik ve tarihi derinlik ilkeleri yeniden tamamlanarak Adrian Guelke’nin ‘kimlik çağı’ olarak nitelendirdiği Soğuk Savaş sonrası döneme adım adım girilmiştir.⁵²⁴ Her devletin kendisine özgü bir dış politika karakteri olduğu gibi Türk dış politikasının da kendisine özgü bir yapılanmasının mevcuttur.⁵²⁵ Batı tarafından XIX. yüzyılın ikinci yarısında ‘Hasta Adam’ olarak nitelendirilen Osmanlı Devleti’nin yıkıntıları üzerine kurulan yeni ve ‘genç’ Türkiye Cumhuriyeti’nin dış politikasının esas ilkeleri arasında devamlılık yer almaktadır. Türkiye’nin Kemalist askeri-bürokratik elitleri, Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde artan modernleşme çabalarını sürdürerek devletini, ‘çağdaş

⁵²⁰ Smith, 1986: 10.

⁵²¹ Bebler, 2016: 159.

⁵²² Kantarcı, Yayınlanmamış makale: 2.

⁵²³ Waltz, 1979: 194-195.

⁵²⁴ Guelke, 2010: 2.

⁵²⁵ Kantarcı, Yayınlanmamış Makale: 1.

medeniyet' olarak adlandırılan Batılı devletler sisteminin bir parçası yapmak ve 'Avrupalı bir devlete' dönüştürmek istiyorlardı.⁵²⁶

3.1.1. Grup Psikolojisi Kavramı Üzerinde Şekillendiren ve 'Osmanlı Mirası' Olgusu Taşıyan Türk Dış Politikası

Statükoculuk ve Batıcılık sözü geçen devamlılık ilkesinin iki temel unsuru olmuştur. Fakat bu statükocu ve Batı eksenli politikasını cumhuriyetin ilanı ile başlatmak, indirgemeci bir analizi ortaya çıkarma tehlikesini de beraberinde getirir. Teorik açıdan bakıldığında Osmanlı/Türk dış politikasının oluşumunun, grup psikolojisi kavramı ekseninde şekillendiği görülmektedir. Örneğin Osmanlı Devleti, XVII. yüzyıla kadar topraklarını genişletmek ve gücünü maksimize etmek şeklindeki amacın peşine düşerek realpolitik ilkelerine uygun bir dış politika izlemiştir. Ancak 1683'te Viyana'da aldığı ağır yenilgi sonucunda Avrupa karşısında sürekli zafere şartlanmış olan Osmanlı Devleti'nin 'daimi zafer' psikolojisinin yerine 'daimi yenilgi' psikolojisi geçmiştir. Devamında XIX. yüzyılda ciddi oranda gücünü kaybetmiş olan Osmanlı Devleti, özellikle Balkan bölgesinde Avusturya ve Rusya'nın tehditlerine karşı Batı Avrupa devletlerine bağımlı hale gelmiştir. Aslında bu Batı dünyasına sıkı bağlanma, güvenlik ve toprak bütünlüğünü tehdit eden gelişmelere karşı alınan bir tedbir olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran yönetici elit, XX. yüzyılın ilk yarısından itibaren yenilgilerle ve toprak kayıplarıyla sonuçlanan 1911 Trablusgarp Savaşı, 1912-1913 iki Balkan Savaşı ve 1914-1918 Birinci Dünya Savaşı'nın bizzat içerisinde yer almış, Mondros Mütarekesi ve Sevr Antlaşması (Sevresfobi) tecrübe edinmiş hatta zorlu bir İstiklal mücadelesi vermiştir.⁵²⁷

Türkiye büyük zorluklarla elde ettiği güvenliği ve toprak bütünlüğünü korumak adına özellikle İkinci Dünya Savaşı zamanında statükocu bir dış politika izlemiştir. Aslında realizme uygun, hatta Makyavelci bir tavır takınıp Türkiye'nin çıkarlarıyla doğrudan ilişkili olmayan bir çatışma veya savaşa girmekten kaçınılmıştır.⁵²⁸ Bu çerçevede Türkiye güvenliğini, Avrupa'dan zor bir şekilde elde etmesine rağmen Batılılığı'nı devamlı ön plana çıkarmıştır. Karaosmanoğlu'nun, Cumhuriyet'in kurucularını bir yandan Batı'nın parçası olma kararlılığını sürdürürken diğer yandan Avrupa'nın Türkiye'ye karşı bitmek bilmez önyargısını ve Batı'nın Türkiye'yi bölme gayesinin değişmezliğine yönelik ifadeleri bu paradoksun en belirgin göstergesidir.⁵²⁹ Fakat bilindiği üzere, Soğuk Savaş döneminde iki kutuplu sistemde politika

⁵²⁶ Tür ve Han, 2015: 14.

⁵²⁷ Kantarcı, Yayınlanmamış Makale: 6-8.

⁵²⁸ Oran, 1996: 355.

⁵²⁹ Karaosmanoğlu, 2000: 208.

seçenekleri çok geniş değildi. Böyle bir ortamda Türkiye, Sovyetler Birliği'ni tehdit olarak algılayarak kendini ABD'ye yakınlaşmaya mecbur hissetmiştir.⁵³⁰ Sonuçta uluslararası sistemin ikiye bölünmesi, uluslararası aktörlerin ikilik ilkesine göre gruplaşmasını da beraberinde getirmiştir. Bu nedenle uluslararası sistemin sosyal yapısının, aktörlerin gerek davranışlarını şekillendirme gerekse de tehditleri oluşturma veya azaltma konusunda önemli rol oynadığı söyleyenebilir. Üstelik uluslararası sistemin sosyal yapısı, yalnızca bu sisteme özgün olgulara anlam vermekte yapıcı mahiyete sahiptir.⁵³¹ Burda kastedilen 'anlam oyunu' şudur ki, efendinin olması kölesinin olmasına bağlı olduğu gibi uluslararası sistemin tehditleri bu sisteme bağlıdır ve bu sistemin güvenliği ondan kaynaklanan güvensizlik kavramına bağlıdır. Sanki bu görüşlere uyum sağlamış olan Türkiye, kendi güvenliğini sağlamak amacıyla Batı eksenli bir tavırla 1952'de NATO'ya üye olmuştur.⁵³²

Konstruktivizm teorisi, bir devletin kimliğinin sadece uluslararası sistemin şekli tarafından belirtilmediğini ileri sürmektedir. Bu kimliğin inşa edilme sürecinde devletin davranışları da önemli rol oynamaktadır.⁵³³ Wendt'e göre devletler, 'düşman' ve 'dostlara' karşı farklı davranış sergilemektedir. Çünkü düşman 'tehdit' olarak algılanırken, 'dost' veya 'yoldaş' olarak görülmektedir. Bu nedenle devletler, bu tarz toplu faaliyet ve algılanmalara katılarak kimliklerini şekillendiren aktörlerdir. Bu iddialara uygun bir şekilde Türkiye, 'biz' ve 'öteki' ayrımına başvurarak SSCB'yi düşman olarak görmüş ve ABD'nin önderliğinde Batı dünyası ile dayanışma duygusunu geliştirmiştir. Dahası Wendt, uluslararası bir kurumun, bu dönemde tıpkı NATO'nun olduğu gibi, istikrarlı bir kimlik ve çıkar kümesi olduğunun altını çizmiştir.⁵³⁴ Bu anlamda Türkiye'nin, iki kutuplu uluslararası sisteminde Batı dünyasını oluşturan unsurlar çerçevesinde kendi kimliği ve çıkarları gerçekleşmiştir. Fakat konstruktivist teorinin, uluslararası sistemin şekli ve aktörlerin kimlik ve çıkarların değişebilmesine yönelik iddiaları Soğuk Savaş'ın bitmesi ile doğrulanmıştır.⁵³⁵

Erik Erikson'un deyişiyle kimlik meselesi, tarihsel süreçte değişir, çünkü bu onun esas işidir.⁵³⁶ Kolektif komünist sistemi parçalanmış, psikolojik sınırı olan Berlin Duvarı taş taş yıkılmış, baş tehdit olarak algılanan SSCB dağılmıştır. Savaşın sona ermesinin ardından sanki her şey başa dönmüş, uluslararası aktörler sanki geçmişe dönük düşüncelerle karşı karşıya gelmiş, kimileri birleşerek kimileri ise bağımsızlığını ilan edereksanki herkes 'benim geçmişim

⁵³⁰ Akkaya, 2013: 2.

⁵³¹ Wendt, 1999: 88.

⁵³² Kibaroglu, 2017: 7.

⁵³³ Kowert, 2015: 103.

⁵³⁴ Wendt, 1992: 399.

⁵³⁵ Gould, 2015: 90-91.

⁵³⁶ Erikson, 1968: 27.

nedir?’, ‘bundan sonra ne yapacağız?’, ‘yeni milli güvenlik konseptimiz ne olacak?’ gibi sorulara cevap aramaya başlamıştır. İki kutuplu sistemin son bulmasıyla birlikte Yugoslavya beş devlete ayrılmış, Almanya birleşmiş, Polonya, Çekoslovakya, Macaristan, Romanya, Bulgaristan ve Arnavutluk komünizmi terk etmiş ve Soğuk Savaş sonrası dönem başlamıştır.⁵³⁷ Soğuk Savaş sonrası dönem kimin kim olduğunu belirsizleştirerek, uluslararası aktörler yolunu şaşırarak kendi kimliğini sorgulamıştır. Komünizmin neredeyse ortadan kalkmasının yanında küreselleşme ve liberalleşme dalgalarıyla birlikte ‘kimlik sorunu’ dünya çapında odak haline gelirken, ‘kimlik bunalımının’ etkisi Türkiye’de de görülmüştür. Daha doğrusu yaklaşık yarım yüzyıl süren Soğuk Savaş’ın sona ermesi Türk dış politikasında ciddi tartışmalarına da sebep olmuştur. Bu tartışmalar, ‘Soğuk Savaş bitti, eyvah şimdi biz ne olacağız?’ veya ‘Batı için NATO’nun güney kanat ülkesi olan Türkiye önemini kaybetti mi?’ şeklinde akut sorularla özetlenebilir.⁵³⁸ Aslında bahsi geçen tartışmalar, Türkiye’nin 1989’daki üyelik başvurusuna ilişkin Avrupa Ekonomik Topluluğu’nun olumsuz cevabı ile daha da belirginleşmiştir.⁵³⁹ Teorik açıdan bakıldığında, devletler bir dereceye kadar birbirlerinin tanınmasına bağlıdır ama aynı zamanda farklı nesnel gerçekler olarak birbirleriyle yüzleşmektedir.⁵⁴⁰ Bu noktadan hareketle devletler, kendileri ve ‘ötekiler’ arasındaki istenmeyen farklılıklara odaklanarak kendilerine dair öznel bir tanıtım yapmak, arzu edilen özelliklerin farkına varmak ve kendilerini anlamak amacıyla ‘öteki’ kavramına başvurmaktadır.⁵⁴¹ Cumhuriyet ile yönetilen Türkiye’nin izlediği dış politikasının hiç değişmeyen temel özelliği, Batı’ya yönelik olmasıdır.⁵⁴² Batıya yönelik, sadık bir bağlılık olarak ortaya çıkan bu esas yönelim, sadece güvenlik ve toprak bütünlüğüne yönelik bir tehdidi karşılama gibi geçici bir eğilim değil, şaşılacak düzeyde sistemli şekilde yürütülen bir politika tercihi olmuştur.⁵⁴³ Bu yüzden Türkiye, Avrupa Topluluğu tarafından reddedildikten sonra bile ABD ile işbirliğine devam etmiştir. Ancak çift kutuplu dünya düzenin sonlamasıyla dış politikada güçlü bir aktörün yanında sınırları içinde kendini garantiye alma olasılığı ortadan kalkmıştır. Kaldı ki Türkiye SSCB’nin dağılmasından sonra oluşan boşlukta kendi rolünü yeniden değerlendirmek zorunda kalmıştır. S. Huntington’a göre yenedünya düzeninde Mekke ile yakınlaşmayı reddeden ve Brüksel tarafından reddedilen Türkiye nereye yöneleceğine yönelik sorunun cevabını aramıştır.⁵⁴⁴

⁵³⁷ Kantarcı, 2012: 51.

⁵³⁸ Kantarcı, Yayınlanmamış Makale: 11.

⁵³⁹ Calis, 1996: 2.

⁵⁴⁰ Wendt, 1999: 75.

⁵⁴¹ Volkan, 2013: 174.

⁵⁴² Sander, 2013: 71.

⁵⁴³ Kantarcı, yayınlanmamış makale: 29.

⁵⁴⁴ Huntington, 1996: 146.

Prof. Dr Korkut Boratav, Avrupa tarafından Türkiye'nin üyelik başvurusunun reddedilişini 'kolektif şizofreni' olarak nitelendirerek bu devletin kendi sınırları içinde bir başına Avrupalılaşmasını önermiştir.⁵⁴⁵ Fakat Huntington, Türkiye'nin Avrupalılaşma ve Batılılaşma projesinin başarısına inanmayarak bu devletin Doğu ve Batı arasında 'yırtık ülke' kalacağını iddiasında bulunmuştur.⁵⁴⁶ Bu olumsuz değerlendirmelere rağmen Türkiye, Avrupa yolundan sapmamıştır. Üstelik Türkiye'yi modernleştiren 'Batıcı' nesiller Avrupa'dan esinlediği ve bu devletin sekülerist karakteri onun Avrupa değerlerini benimsediğini gösteren en önemli unsurlardan biri olduğu dile getirilmiştir. Kısacası Türkiye açısından Batılı olmak Avrupalı olmak anlamına gelmiştir.⁵⁴⁷ Yine de buna rağmen Avrupa'nın Türkiye'ye karşı olumsuz tavırları Soğuk Savaş sonrası dönemde gündeme gelen dini tartışmalara yol açmıştır. Bunun en belirgin göstergesi 1989-1993 yılları arasında Türkiye Cumhurbaşkanı görevinde bulunan Turgut Özal'ın, Türkiye Müslüman bir devlet olduğundan dolayı Hristiyan Avrupa'nın bir parçası olarak görülmediği şeklindeki ifadeleridir.⁵⁴⁸ Görüldüğü üzere Türkiye, 'politik ostracism' olgusunun bir kurbanı olarak yeniden kimlik sorgulama dönemine girmiştir. Ostracism veya 'sosyal ölümcül öpücüğü'⁵⁴⁹, toplumların sosyal dışlanması, reddedilmesi veya yok sayılmasına yönelik evrensel davranış olarak tanımlanabilmektedir. Toplumun sosyal dışlanması, onun temelini oluşturan 'ait olma ihtiyacını' tehdit ederek zihinsel psikolojik hastalıklara/acılara yol açabilmektedir. Bunun neticesinde dışlanmış toplum, zihinsel hastalıkları/acıları aşmak için 'yalnız kalma' korkusu ve 'ait olma ihtiyacının' çerçevesinde başka toplumlara başvurur veya kimliğini yeniden inşa etmeye çalışmaktadır.⁵⁵⁰

Avrupa, Hristiyanlığı sosyal bir entegrasyonun temeli şeklinde ortaya koyarak Türkiye'nin ötekileştirilmesine ve kimliğin önemli bir parçası olan dini unsurun vurgulanmasına yol açmıştır. Diğer bir deyişle Türkiye'de, din unsuru veya Müslümanlık farklı bölgelerde yaşayan Müslümanları birleştiren ve yardımlaşmaları sağlayan önemli bir kavram olarak gündeme getirilmiştir.⁵⁵¹ Bu politikanın amacı, Soğuk Savaş'tan sonra Balkan ve Orta Asya bölgesinde ortaya çıkan avantajlardan faydalanarak Türkiye'yi belirli bir süre içinde çok önemli bir aktör olarak bu bölgelerde etkili güç haline getirilmesidir. Türk dış politikası, Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından Balkan coğrafyasında, Orta Asya ve Kafkasya'da ortaya çıkan bağımsız devletlerde yeni güç kaynaklarını görmüştür.⁵⁵² Fakat Türk dış politikasının bu şekilde yorumlanması ve faaliyet alanlarının genişletmesi, emperyalist özellikler taşıyan 'Neo-Osmanlılık' korkusunu

⁵⁴⁵ Bozdağlıoğlu, 2003: 95.

⁵⁴⁶ Huntington, 1996: 148-149.

⁵⁴⁷ Bozdağlıoğlu, 2003: 6.

⁵⁴⁸ Özal, 1991: 290.

⁵⁴⁹ Williams, 2007: 236.

⁵⁵⁰ Williams ve Zadro, 2005: 20-22.

⁵⁵¹ Yavuz, 2001: 42.

⁵⁵² Kösebalaban, 2011: 117.

uyandırmıştır.⁵⁵³ Örneğin Huntington, İslam'ın Türk politikalarını tamamen değiştirdiğini dile getirmiştir. Başta Turgut Özal olmak üzere, Türk siyasi liderler kendilerini Müslüman semboller ve politikalarla özdeşleştirmiştir. Bu şekilde Türkiye'de İslam'ın canlandırılması, Batı karşıtı duyguları uyandırarak bu devletin Batı yanlısı politikaları ve kimliği bulanıklaştırılmıştır.⁵⁵⁴

Huntington'un kaçırdığı önemli bir nokta ise Türkiye'nin, Doğu ve Batı arasında köprü vasifesi görerak Batı'nın çıkarlarına uygun bir politika izleyebileceği fikrini benimsemesidir. 1990'ların başına denk gelen tarihte Doğu Bloğu'nun dağılmasıyla Türkiye'nin önünde halledilmesi gereken sorunlar, kullanılmayı bekleyen fırsatlar ve en önemlisi yeniden yapılandırılmayı gerektiren dış politikası ortaya çıkmıştır. Batı-Doğu çatışması bitince Türkiye'nin jeopolitik öneminde de bir takım değişiklikler olmuştur. Türkiye'nin önemi bir açıdan artarken, bir açıdan da azalmıştır.⁵⁵⁵ Bu şekilde Soğuk Savaş Sonrası dönemde, Türkiye hem stratejik önem kazanmaya hem de Doğu dünyası için militan İslamî akımlara karşı daha çekici bir rol model haline gelmeye çalışmıştır. Ayrıca Türkiye'nin bu düşüncesi, Batı tarafından 'Doğu için yeterince iyi' olarak adlandırılan bir model altında desteklenmiştir. Buna rağmen Batı'nın, Türkiye'nin Batılı kimliğini tam manasıyla tanıdığı anlamına gelmemiştir.

Batı dünyası sadece, Türkiye'nin laik siyasi sistemi ve liberal ekonomiye geçiş tecrübesi Doğu Avrupa ve Orta Asya devletleri için yeterince iyi bir örnek olacağını ummuştur.⁵⁵⁶ Ayrıca Türkiye'yi bir rol model olarak çekici kılan tüm özellikleri Batı tarafından kabul edilmiştir. Diğer bir deyişle Batı, SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlık kazanan Müslüman devletlere batı değer ve yaşam tarzını aktarmak amacıyla Türkiye'yi bir aktarma istasyonu olarak kullanmak istemiştir.⁵⁵⁷ Bu nedenle Huntington'un Batı karşıtı Türk dış politikasına,⁵⁵⁸ Fransız diplomat Eric Rounleau'nun Türk dış politikasının İslamlaşmadan geçtiğine⁵⁵⁹ ve İslam'ın Batı medeniyetini reddetmesine⁵⁶⁰ yönelik iddiaları tartışmalı hale gelmiştir.

Soğuk Savaş'ın sona ermesi, Sovyet Birliği'nin dağılması, Varşova Paktı'nın feshedilmesi, Berlin Duvarı'nın yıkılması gibi gelişmelerin üst üste gelmesi ile uluslararası sistemin düzeni alt üst olmuş ve o ana kadar kurulmuş olan hem küresel hem de bölgesel kalıplar değiştirmiştir. Böyle bir ortamda çift kutupluluğun sonu, Batı'yı gerek siyasal, gerek ekonomik ve teknolojik gerekse de askeri açıdan rakipsiz bırakmıştır. Ayrıca SSCB ve Doğu Avrupa düzenininin dağılmasıyla birlikte, Avrasya ve Balkan coğrafyasının haritası tamamen

⁵⁵³ Bozdağdaloğlu, 2003: 100.

⁵⁵⁴ Huntington, 1996: 148-149.

⁵⁵⁵ Oran, 2001: 231.

⁵⁵⁶ Tür ve Han, 2015: 22.

⁵⁵⁷ Karpat, 1996: 2.

⁵⁵⁸ Huntington, 1996: 149.

⁵⁵⁹ Rounleau, 1996: 77.

⁵⁶⁰ Güalp, 1997: 59.

değişmiştir.⁵⁶¹ SSCB'nin sahneden çekilmesiyle ortaya çıkan belirsizlik, komünist devletlerde krizlerin başlamasına neden olmuştur. Kısacası Balkan, Orta Asya ve Kafkasya bölgelerinde bütün dengeler alt üst edilmiştir. Genel olarak dünya politikasında olduğu gibi bu gelişmeler Türk dış politikasında da bir kırılma noktası olarak değerlendirilebilmektedir. Çünkü yaşanan bu değişim Türkiye'nin farklı bölgesel kimlikler edinmesine fırsat sunmuştur. Buna ilave olarak, aynı dönemde Türk iç siyasetindeki İslamcı akımların yükselişi yeni bir tehdit olarak algılanarak eski kimlik algısını da doğrudan etkilemiştir.⁵⁶² Bu nedenle, Türkiye'nin Batı kimliği, Batı dünyası tarafından ciddi bir şekilde sorgulanmıştır. Buna rağmen o dönemdeki Türkiye'nin, Batıyla ilişkilerinde karşılaştığı soruları cevaplama şekline daha yakından bakıldığında, bu devletin Batı ittifaklarına ve anlaşmalara bağımlılığını sürdürdüğü ve uzun zamandır iç ve dış politikasında rehberlik ettiği 'batı ilhamına' sadık kaldığı görülmektedir.⁵⁶³

Konstrüktivistler, tıpkı bireylerde olduğu gibi devletlerin de geniş yelpazeli kimliğe sahip olduklarını dile getirmişlerdir. Bu kimliklerin her biri, kültürel formlara göre değişerek kim olduğumuzu ve neler yapmamız gerektiğine rehberlik eden bir şemadır. Eğer bu farklı kimlikler aynı anda ve benzer bir şekilde etki bıraksaydı, sürekli bir kimlik bunalımı ve kafa karışıklığı yaşanırdı. Fakat bu kimliklerden biri, devletin bulunduğu duruma ve şartlara bağlı olarak seçici bir şekilde aktive edilmektedir.⁵⁶⁴ Bu teorik açıklamalara göre Soğuk Savaş'ın sona ermesi, Türkiye'de farklı kimliğin aktive edilmesine uygun ortam yaratarak Türk kimliğinin yanında İslam/Müslüman bir kimliğin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Hatta bu kimlikler birbirine bağlı ve Türk ulusal kimliğinin temelidir. Rıza Zeylut'un ifadesi ile Türk kimliği başka kimlikleri kucaklayan, benimseyen ve kendi içinde eriten geniş bir kimlik kavramıdır.⁵⁶⁵ Ama yine de bu kimliklerin hiç birinin Batı'ya alternatif olamayacağı ortadadır.⁵⁶⁶ Ayrıca Türkiye'nin Müslüman kimliğinin gösterilmesi Batıcı dış politikanın alternatifi değil, Batı tarafından itilen girişimlerinin kapsamında bir Batıcı politikanın sonucudur.⁵⁶⁷

SSCB'nin dağılmasının ardından büyük grup kimliğinin parçalanması, bu topraklarda yaşayan Müslüman azınlıkların 'ötekileştirilmesine', farklı etnik gruplar arasındaki çatışmalar ve toprak hak iddialarına sebep olmuştur. Yugoslavya'nın dağılma sürecinde Müslümanlara karşı uygulanan etnik temizlik politikaları ve kanlı etnik çatışmalar ise, fiziksel sınırların yanında psikolojik sınırların inşa edilmesine neden olmuştur. Bu nedenle, farklı bölgelerde

⁵⁶¹ Oran, 2001: 211.

⁵⁶² Tür ve Han, 2015: 23.

⁵⁶³ Kushner, 1984: 235.

⁵⁶⁴ Wendt, 1999: 230.

⁵⁶⁵ Zeylut, 2010: 439.

⁵⁶⁶ Çağrı, 2009: 56.

⁵⁶⁷ Oran, 2001: 354-355.

yaşayan milliyetçiler dinde ulusal dayanışmanın önemli oluşunu görmüştür.⁵⁶⁸ Üstelik milliyetçilerin çoğu bu dini dayanışma duygusunun sadece onlar için değil, tüm dünya için avantajlı olduğuna inanmıştır.⁵⁶⁹

Soğuk Savaş Sonrası dönemde, böyle bir ortamda Türkiye'nin yeni şartlara adapte olmasına kimlik krizi denilirse, o zaman bireyden ulusa her bir şahsiyetin bazen yaşamış olduğu gündelik adaptasyon süreci sürekli kimlik bunalımı olarak nitelendirilebilmektedir. Bu nedenle konstruktivistler, tarihsel bir dönüşüm sağlayarak, aktörlerin kimliklerinin ve çıkarlarının sosyal yapıları olmakla birlikte fikir, inanç ve değer sistemi tarafından şekillendirildiğini iddia etmiştir. Fakat bahsi geçen sosyal yapılar, statik olmaktan ziyade aktörlerin uygulamasıyla yeniden üretilen ve değişen unsurlardır. Uluslararası sisteminin sosyal yapısının incelenmesinin tek yolu, belirli bir dönemde sosyal sisteme girip ana aktörleri belirterek zaman içinde birbirlerini nasıl şartlandırdıklarını gözlemlemektir. Ayrıca sosyal yapısı siyasal davranışı şekillendirdiğinden dolayı kimliksel yapı maddi unsurlardan daha önemlidir. Bir aktörün çıkarları onun kimliksel değer sistemi tarafından şekillendirilmektedir. Realistler sadece çıkarların nitelendirilmesine odaklı iken, konstruktivistler bu çıkarların nasıl şekillendirilmiş sorusuna dikkat etmektedir.⁵⁷⁰ Elbette ki diğer devletler gibi Türkiye de zaman zaman dış politikasını şekillendirmesinde ulusal, bölgesel ve küresel çevrenin değişen yapıları sebebiyle adapte/uyum zorlukları çekmiş ve çekmektedir. Bu çerçevede Soğuk Savaş sonrası dönemde dünyanın her köşesinde dini konuların evrensel bir değer olarak gündeme gelmesi ile birlikte, Türk ulusal kimliğinin dini boyutu da değer kazanmıştır.

3.1.2. Türk Dış Politikasının Dini Boyutu

Bölgesel düzeyde Türkiye, Balkan coğrafyasından başlayıp Kafkasya ve Orta Asya'ya kadar uzanan bir bölgesel kimliği geliştirerek stratejik önemi artırmayı amaçlamıştır.⁵⁷¹ Küresel düzeyde ise, bu devletin kültürel kimliği ve farklılıkların ön plana çıkarılması modernleşme teorisinin geleneksel iddialarından ayrılık anlamına gelmiştir.⁵⁷² Görüldüğü üzere uluslararası sistemde yaşanan değişim Türk dış politikasını etkilemiş ama onun yönünü ve yapım anlayışını değiştirmemiştir. Ernest Gellner'in teorisine göre tarihsel açıdan ulus ve devlet kimliği birbirlerinin yerine kullanabilecek kavramlar değildir. Çünkü aynı kültürü paylaşan insanlar, aynı ulusun bir parçasıdır. Burada kültür olarak kastedilen aslında düşünce ve inanç sistemi,

⁵⁶⁸ Landau, 1996: 306.

⁵⁶⁹ Landau, 1990: 262.

⁵⁷⁰ Smit, 2008: 399-400.

⁵⁷¹ Tür ve Han, 2015: 21.

⁵⁷² Bozdoğan, 1997: 147.

davranış ve iletişim tarzı anlamına gelmektedir.⁵⁷³ Bu teorinin ışığında Türkiye'nin ulusal kimliği tanımlanırken Osmanlı geçmişinden dolayı, Balkan bölgesinden Orta Asya'ya kadar geniş bir coğrafyada yaşayan halklar arasında kendilerini Türk olarak hisseden insanların göz önünde bulundurulması önem arz etmektedir. Ayrıca Maria Todorova'nın düşüncelerine göre Müslümanlara atıfta bulunmak için Türk isminin kullanılması, Balkan coğrafyasının bir çok yerinde hala uygulanan bir metod olmaktadır.⁵⁷⁴ Bu nedenle Philip Robins, Türk ulusunun ve Türk devlet kavramlarının birbirlerinin yerine kullanabilmekten uzak olduklarını iddia etmiştir.⁵⁷⁵ Bunun neticesinde Türk dış politikasına yön verenin Türkiye'nin ulus kimliği değil, onun devlet kimliği olduğu söylenebilmektedir. Diğer bir deyişle Soğuk Savaş döneminde Türk dış politikasının devamlılık unsuru, 1990'larda birçok politik alanda Türkiye'nin ABD ile arasındaki ittifak ve ortak çıkarları çerçevesinde takip edilebilmektedir.⁵⁷⁶

Türkiye'nin ulusal ve Batı kimliğini tartışmalı hale getiren İslamcı akımların yükselmesi, Demir Perde'nin indirilmesinden sonra yaşanan uluslararası sistemin, sosyal değişimlerin ve kültürel kimliğin ön plana çıkarılmasına bir tepki olarak değerlendirilebilmektedir. Ancak bu sadece Türkiye'ye özgü bir akım değildi, Avrupa kimliğine ilişkin çalışmalarda ihmal edilen ama aynı zamanda bu kimliğin önemli bir parçası olan Hristiyan dinidir.⁵⁷⁷ Bunun en belirgin göstergesi Joseph H. H. Weiler'in, Avrupa Anayasası'nın mukaddime/giriş kısmında Avrupa'nın Hristiyan tarihi ve kültürel kimliğinin tanınmasına ilişkin önerisidir.⁵⁷⁸ Bunun yanı sıra Jonathan Sutton'a göre, Sovyet sonrası dönemin daha ilk yıllarında Rus Ortodoks Kilisesinde kardeşlik kavramının yeniden canlandırılmasına tanıklık edilmiştir. Kardeşlik çerçevesinde insanlar arasında güçlü dini bağlılığın bu tezahürü, Rusya'da dini 'rönesans' olgusunun işaretlerinden biri olarak kabul edilmiştir.⁵⁷⁹ Bu nedenle Anthony Smith etnik, kültürel, bölgesel, ekonomik ve siyasi bileşenlerden oluşan ulusal kimliğin karmaşık bir yapı olduğunu ileri sürmüştür. Bu bileşenler ortak hatıra, mit ve gelenekler aracılığıyla bir ulusun üyeleri arasındaki dayanışma bağlarını ifade etmektedir.⁵⁸⁰ Dolayısıyla çağdaş bir devletin, tarihi deneyim ve dini inançlarından oluşan bir geleneğe bağlı olduğu söylenebilir. Bu anlamda Berlin Duvarı'nın yıkılmasından sonra Türkiye'nin ulusal kimliğinde İslamcı akımların yükselmesi, dinsel ayrımcılığa ve etnik temizlik politikalarına mağdur kalan Balkan ve Kafkas halkların ilgisini çekmiştir. Wendt'e

⁵⁷³ Gellner, 1983: 3-7.

⁵⁷⁴ Todorova, 2009: 178.

⁵⁷⁵ Robins, 1991: 6.

⁵⁷⁶ Hale, 2003: 232.

⁵⁷⁷ Nelsen ve Guth, 2016: 85-86.

⁵⁷⁸ Weiler, 2007: 143-144.

⁵⁷⁹ Sutton, 2004: 57.

⁵⁸⁰ Smith, 1991: 15.

göre kimlik çıkarların temelidir. Kimlik bir aktörün kim olduğunu gösterirken, çıkar onun ne istediğini belirtmektedir. Çıkar olmadan bir kimliğin motivasyon gücü de yoktur, ama kimlik olmadan çıkarların anlamlı yönü de yoktur. Kimlikler, kasıtlı denklemin inanç kısmını temsil ederken çıkarlar onun arzu tarafına aittir.⁵⁸¹ Ayrıca devletler, sosyal çevresinden bağımsız bir şekilde belirttikleri bir çıkar listesine sahip değildir. Aksine bu sosyal durumu tanımlama sürecinde kendi çıkarlarını da şekillendirmektedir.⁵⁸² Bu şekilde ortak Müslüman kimliği, Türkiye'nin stratejik ve Türk dış politikasının bölgesel çıkarlar açısından önemli bir araç haline gelmiştir.⁵⁸³

Bütün bunlara ilaveten söz konusu olan dönemde Türk dış politikasını etkileyen bir de Rus faktörü bulunmaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra doğan boşluğun Türkiye tarafından doldurulmasından endişe duyan Rusya Federasyonu buna izin vermeyeceğini açık bir şekilde ortaya koymuştur. Bu bağlamda Ermenistan ve uygulanan baskılar sonucunda Gürcistan Ruslara üsler verirken, Azerbaycan'ın aynı baskılara direnmesine Rusya, Karabağ meselesinde ilk yıllarda Ermenistan'ın arkasında durarak karşılık vermiştir. Bu gelişmeleri izleyen Türkiye, Kafkasya'daki etnik ve aşırı milliyetçi çatışmaları önleme arzusu ile Rusya'yla işbirliğini gözden geçirmeye başlamıştır.⁵⁸⁴ Bu nedenle coğrafi ve kültürel açıdan Türkiye'ye yakın olan Orta Asya, Kafkasya ve Balkan bölgelerinde yaşanan değişim Türk dış politikasına yön ve kültürel kimlik, tarz değişiklikleri yaratarak onun özünü değiştirmemiştir. Demek ki günümüzdeki Türkiye'nin dış politikasının fikirlerini onun geçmişteki esasiyetine bakılmadan tam anlamıyla kavranamazdır. Bu anlamda konstruktivistler, fikirlerin tarihini incelemek yerine tarihteki fikirleri incelemektedir. Diğer bir sözleriyle konstruktivistler, çağdaş tartışmalara ışık tutabilecek fikirlerin incelenmesi yerine onların günümüzde siyasal gelişmeler üzerindeki etkisini gözlemlemektedir. Bu nedenle fikirlerin tarihini incelemek, onların çağdaş ifadelerini daha iyi bir şekilde anlamak ve devam eden siyasal tartışmalarda gizlenmiş kritik potansiyelleri açmak anlamına gelmektedir.⁵⁸⁵

Tarihsel bir perspektiften bakıldığında Türk dış politikasının sürekliliği, geleneksel vizyonu, karakteri veya kısacası Türkiye'nin devlet kimliği hep aynı kalmayı başardığını denilebilmektedir.⁵⁸⁶ Bu varsayımların diğer bir örneği ise Türkiye'nin, Yugoslavya'nın parçalanma sürecinde bu topraklarda ortaya çıkan kanlı ve Türk milletine karşı nefretle dolu labirente yol bulması ile yanı sıra Müslümanlara karşı etnik temizlik ve arınma politikalarını

⁵⁸¹ Wendt, 1999: 231.

⁵⁸² Wendt, 1992: 398.

⁵⁸³ Zürcher, 2010: 60-61.

⁵⁸⁴ Aydın, 2001: 287-288.

⁵⁸⁵ Smit, 2008: 408.

⁵⁸⁶ Çalış, 2001: 9-10.

destekleyerek Osmanlı karşıtı rövanşist bir Sırp milliyetçiliği geliştiren Miloşeviç'in Federal Yugoslavya Cumhuriyeti ile kesilmeyen diplomatik ilişkileridir.

3.2. Türkiye'nin Federal Yugoslavya Cumhuriyeti ile İlişkileri

Türk dış politikasında Balkan unsuru incelenirken, bu coğrafyada Osmanlıların uzun zaman varlığını sürdürdüğünü göz önünde bulundurmakta fayda vardır. Ancak yaklaşık beş yüzyıllık bu ortak öyküsünde Balkan bölgesinin adlandırılması ve Osmanlı Devleti'nin hayal ettiği 'Avrupalı kimliğini' elde etmesi şeklindeki konular da anlam kazanmaktadır. Zelinsky'nin 'tek kelimelik şiir' olarak nitelendirdiği isim,⁵⁸⁷ özneyi tamamlamakla birlikte ona anlam verir ve kimliğinin oluşturulmasında katkıda bulunmaktadır.⁵⁸⁸ Aslında bu noktada, nedensellik ilişkisini oluşturan bir 'isim ve kimlik öyküsü' kaleme alınmıştır. 'İsim öyküsü', Osmanlı Devleti'nin maceralarla dolu bir yolculuğu esnasında Güneydoğu Avrupa'nın yarımadası durağına varması ile başlamıştır. Bulunan yarımada engebeli, düzensiz ve dağlarla çevirili bir topraktır. İsimlendirme, belirli bir görünüşe kelime şeklinde anlam verme olgusu olduğu gibi Osmanlılar buldukları düzensiz dağlar silsilesi şeklindeki yarımdayı 'Balkan' olarak adlandırmıştır. Bu konuda bazı yazarlar Balkan coğrafyasının ismi, Roma İmparatorluğu (Ortodoks Medeniyeti) ve Osmanlı Devleti'nin (İslam Medeniyeti) etkileşiminden doğan bir kelime olduğunu ileri sürmüştür.⁵⁸⁹ Malum 'Balkan' kelimesi, sıra-dağ veya dağlık anlamına gelen Türkçe bir sözcüktür.⁵⁹⁰ Bu konuda dikkat çeken bir husus ise Balkan coğrafyasında, Türkçe Balkan kelimesinin 'orijinal' halde kullanılmasıdır. Üstelik Türkçe dil bilgisinde olduğu gibi Balkan dillerinin kurallarına göre de zaten çoğul şekilde kullanılan 'Balkan' sözcüğünün çoğulu yapılamaz. Örneğin Türk Dil Kurumu'nun, Balkan- sarp ve ormanlık sıradağ (dağlardizisi)⁵⁹¹ olarak tanımının mantığına göre 'Balkanlar' kelimesi 'sıradağlarlar' (dağlar dizisi) anlamına gelmektedir. Aynı şekilde Hırvatça, Boşnakça, Sırpça veya Karadağca dillerinde, dağlar anlamına gelen 'Balkan' sözcüğünün yerine 'Balkani' şeklindeki çoğul halinin kullanılması mantıksız/anlamsızdır.

Batı İngilizce kaynaklarında, 'Balkans' (Balkanlar veya Balkani) şeklindeki bu sözcüğün kullanılması dil bilgisi kapsamında çoğulu çoğul yapma anlamına geldiği için doğru olmadığı söylenebilir. Aslında Batı'da 'Balkan' kelimesi çerçevesinde çoğulu çoğul yapma hatası, bu Türkçe sözcüğün 'dağ'⁵⁹² şeklindeki çevirisine dayanmaktadır. Maria Todorova'ya

⁵⁸⁷ Zelinsky, 1970: 748-749.

⁵⁸⁸ Wilson, 1998: 3-4.

⁵⁸⁹ Hupchick, 2002: 1.

⁵⁹⁰ İnalçık, 2005: 20.

⁵⁹¹ <http://www.tdk.gov.tr>, (erişim tarihi: 06.04.2019).

⁵⁹² Friedman, 2005: 657.

göre Balkan, XIV. yüzyılda bir dağın ismi olarak ortaya çıkan fakat XIX. yüzyılda tüm bölgenin ismi haline gelen bir sözcüktür.⁵⁹³ Herhalde Batılı yazarlar, Balkan coğrafyasında yer alan tüm ‘dağları’ (devletleri) içeren bir sözcüğü yaratma teşebbüsünde bulunarak ‘Balkans’ terimi ortaya çıkarmışlardır. Örneğin İngilizce kaynaklarda, ‘Balkan yarımadası’ (Balkan peninsula), ‘Balkan devleti/devletleri’ (Balkan state/states) veya ‘Balkan halkları’ (Balkan people) şeklinde ifadeler kullanılır, ama bölgeden genel bir şekilde bahsedildiğinde ‘Balkans’ (Balkanlar) terimi devreye girmektedir. Bu noktada İngilizce ve Türkçe dilleri, tek bir farkla aynı mantığı takip etmektedir. Aralarındaki farka gelince ‘Balkan’ sözcüğü İngilizce bir terim olmadığından onun ‘Balkans’ olarak kullanılması anlamsız/mantıksız değil, sadece alışkanlık meselesi olduğunu düşündürmektedir. Türkçe kaynaklarda ise (tıpkı Balkan halkların dillerinde olduğu gibi) ‘Balkan’ yerine ‘Balkanlar’ terimi kullanıldığında, ‘sıradağlarlar’ anlamına gelidği için mantıksız gelebilir.

Tıpkı çocuklara, baba-anne veya yakın akraba isim verdiği gibi belirli bir özneyi yakından tanıyan ve onunla güçlü bağlarla bağlı olan aktörünü isimlendirmektedir. Bu düşünce Balkan bölgesinin ismi mevzusuna uygulandığında, XIX. ve XX. yüzyıllar arasında bu coğrafyayı ötekileştirerek bir ‘Balkanofoby’ duygusunu yaratan Avrupa tarafından değil,⁵⁹⁴ onunla beş yüzyıl boyunca aynı kaderi paylaşan Osmanlı Devleti tarafından isimlendirildiği açık bir şekilde görülmektedir. Bu sebeplerden dolayı bu çalışmada, Türkçe ve Balkan dillerinde daha doğru bir anlam taşıyan ‘Balkanlar’ yerine ‘Balkan bölgesi/coğrafyası’ terimi kullanılmıştır. İsim ve kimlik olgusu birbirine bağlı olduğundan dolayı ‘isim öyküsünün’ bittiği yerde bir ‘kimlik öyküsü’ başladığı söylenebilir. Bu bağlamda Avrupa tarafından ‘şeytanlaştırılan’ ama aynı anda coğrafi açıdan onun organik parçası olan Balkan bölgesi Osmanlı Devleti’nin Avrupa kıtasına giriş kapısını temsil etmiştir. Başka bir deyişle, Balkan coğrafyasının Osmanlı hâkimiyetine girmesi, Avrupa’da Osmanlı Devleti’nin varlığı ve onun Batılı kimliğinin en önemli ispatı anlamına gelmiştir. Bu iddianın en belirgin göstergesi 1878’de cereyan eden Berlin Kongresi’ne kadar, Balkan bölgesinde Osmanlıların varlığını simgeleyen ‘Avrupalı Türkiye’, ‘Avrupa’daki Türkiye’ ve ‘Avrupalı Osmanlı İmparatorluğu’ gibi kullanılan söylemlerdir.⁵⁹⁵

‘İsim öyküsü’ ile yetinmeyen Osmanlı Devleti, ‘Millet Sistemi’ ile nüfusu din ekseninde Müslüman ve Müslüman olmayanlar şeklinde ayırarak Balkan coğrafyasındaki derin izlerini günümüze kadar sürdürmüştür. Aslında bahsi geçen bu sistem, Balkan coğrafyasında bir ‘ötekileştirme’ sürecinin başlangıcı olarak değerlendirilebilmektedir. Zaten tarihsel açıdan

⁵⁹³ Todorova, 2009: 193.

⁵⁹⁴ Simić, 2013: 115-117.

⁵⁹⁵ Todorova, 2009: 27.

bakıldığında Balkan coğrafyasının, gerek genelde Batı ve Doğu gerekse Batı-Doğu Roma İmparatorluğu ve Osmanlı Devleti-Avrupa kıtası arasında bir ‘sınır bölgesi’ olduğu söylenebilir. Sınır, kimsenin toprağı veya kimsenin kontrolü altında olmayan geçiş bölgesi anlamına gelmektedir. Herhalde bu nedenle Balkan halkları, bir türlü ‘aidiyet duygusu’ geliştirememiş, bir kültürden başka kültüre geçerek hep sanki -hiçkimsenin- toprağında (sınırdaki) kalmıştır. Napolyon demiş ki nasıl bir milletin coğrafyası onun politikasını belirliyorsa, ülkenin coğrafyası da aynı şekilde onun kaderini belirler.⁵⁹⁶ Balkan coğrafyasının sıra-dağ veya dağlık özelliğı sanki bölgeyi ‘dış dünyasına’ kapatmış, ama aynı anda güneşin ışığını kapatıp soğuk bir gölge yaratarak Balkan halklarını da birbirlerinden ayırmıştır. John V. A. Fine’ye göre Balkan bölgesinin dağlık yapısı, bu coğrafyada sağlam ortak bir devletin kurulmasını engelleyen unsurlardan biri olmuştur.⁵⁹⁷ Hem Roma İmparatorluğu hem de Osmanlı Devleti’ne ünlü savaşçı/askerleri veren Balkan bölgesi, dönemden döneme değişen aktörler tarafından kimsenin toprağı olarak algılanarak ‘ötekileştirilmiş’ veya ‘vahşi/sert’ dağlık coğrafyasından kaynaklanan vahşi Balkan halkları arasındaki nefretle dolu ‘ötekileştirme’ sürecinin sahnesi olmuştur.

İlk başta Balkan halkları, Osmanlı Devleti’ni ‘öteki’ olarak algılayarak etnisite ekseninde birleşmeye başlamıştır. Bu birleşmenin bir sonucu Balkan halklarının ortak devletinin, Yugoslavya ismi alacak olan Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı’nın kurulmasıdır. Yugoslavya’da ‘Millet Sistemi’nin’ Müslüman ve Müslüman olmayan dini ayrımı etkisini sürdürerek, Balkan coğrafyasında aşırı milliyetçilik akımlarının gelişmesine neden olmuştur. Ayrıca bu sefer, Müslüman olmayan yurttaşlar tarafından ‘ötekileştirilen’ Balkan Müslümanlar Osmanlı/Türk yerini almış ve aşırı rövanşist milliyetçiliğın hedefi olmuştur.⁵⁹⁸

Görüldüğü üzere bu ‘ötekileştirme’ sürecinde ‘öteki’ olarak algılanan kimse, bazen ‘biz’ kavramından başka bir şey değildir. Wendt’e göre ‘biz’ kavramı, kendisinin istemediğı özellikleri tespit etmek için ‘öteki’ kavramına ihtiyaç duymaktadır. Bu şekilde ‘öteki’, ‘biz’ kavramının kabul edilmez bir parçası veya onun başka bir yüzüdür.⁵⁹⁹ Buna bağlı olarak Osmanlı Devleti, Balkan milliyetçiliğine sebep olurken diğer yandan Balkan bölgesinde etnik açıdan Türk olan ve Türkiye’yi doğal müttefik olarak algılayan ve ihtiyaç zamanında bu devletten yardım belkeyen gruplar da yaşamaktadır.⁶⁰⁰ Bu nedenle bazı yazarlar Osmanlı Devleti’nin, Balkan milli hareketlerinin ortaya çıkmasına sebep olduğu gibi Türk ulusal

⁵⁹⁶ Kaplan, 2012: 47.

⁵⁹⁷ Fine, 1983: 1.

⁵⁹⁸ Gellner, 1997: 42.

⁵⁹⁹ Wendt, 1999: 227.

⁶⁰⁰ Çalış, 2001: 135.

kimliğinin inşasında da Balkan coğrafyasının önemli rol oynadığını iddia etmektedir.⁶⁰¹ Ayrıca 29 Ekim 1923 tarihinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk,⁶⁰² Balkan ve Türk milletini kader olgusuyla birbirine bağlı milletler olarak görmüştür. Bunun en belirgin göstergesi, Atatürk'ün kullandığı şu ifadelerdir:

Balkan Milletleri, içtimai ve siyasi ne çehre arz ederlerse etsinler, onların Orta Asya'dan gelmiş, aynı kandan, yakın soylardan müşterek cedleri olduğunu unutmamak lazımdır. Balkan Milletlerinin asırlara şamil müşterek bir tarihi vardır. Bu tarihin elemli hatıraları varsa, onlara sahip olmakta bütün Balkan bölgesi müşterektir. Türklerin hissesi ise daha az acı olmamıştır. Siz, mazinin karışık his ve hesapları üstüne çıkararak; derin kardeşlik hisleri arayacaksınız. İnsanları mesut edecek yegâne vasıta onları birbirine yaklaştırarak, onlara birbirlerini sevdirecek, karşılıklı maddi ve manevi ihtiyaçlarını temine yarayan hareket ve enerjidir.⁶⁰³

Bu bakış açısına sahip olan Mustafa Kemal Atatürk, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı ile sıcak ilişkiler kurmak yolunda 1925'te ilk adımları atmıştır. 28 Ekim 1925 tarihinde Ankara'da, Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Tevfik Kamil Bey ile Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı temsilcisi M. Trajan Jivkoviç tarafından Dostluk Antlaşması imzalanmıştır.⁶⁰⁴ Bu şekilde Balkan bölgesi, Türkiye'ye Avrupa güçlerinden bağımsız bir şekilde Balkan stratejisi geliştirme fırsatı sunmuştur. Diğer bir deyişle, 1930'larda Avrupa savaşa doğru ilerlerken Türkiye, istikrarını muhafaza etmek ve uluslararası sistemde yer alan kutuplaşmadan uzak durmak için diplomatik gücünü, 1929'da Yugoslavya olarak isimlendirilen devletle çok taraflı ve uzlaşmacı çözümleri geliştirme adına kullanmıştır. Alman ve İtalyan yayılcı politikası Türkiye'yi endişelendirirken, bu iki devletin Balkan coğrafyasında egemenlik kurma çabaları ile paralel bir şekilde Bulgaristan'ın da yayılcı eğilimler göstermesi Türk endişelerinin Balkan bölgesine yayılmasına neden olmuştur.⁶⁰⁵ Bunun neticesinde Balkan coğrafyasında barışın muhafaza edilmesi, Türk dış politikasının önceliklerinden biri olmuştur.⁶⁰⁶ Diğer yandan, Atatürk ile aynı düşünceleri paylaşan, onu yakından tanımak ve iki devlet arasındaki işbirliğini geliştirmek isteyen Yugoslavya'nın Kralı Aleksander 4 Ekim 1933 tarihinde Türkiye'ye ziyarette bulunmuştur. Yugoslavya'nın emekli generali, bu ziyaretin her iki devlet için önemli olduğunu belirterek büyük Türk milletinin lideri Atatürk'ün Kral Aleksander'e çok sıcak davrandığını, fikirlerini kucakladığını ve hatta ona 'kardeşim' dediğini dile getirmiştir.⁶⁰⁷

⁶⁰¹ Balci, 2014: 61.

⁶⁰² Erickson, 2013: 57.

⁶⁰³ Gökçen, 2016: 668.

⁶⁰⁴ Dilek, 2004: 267-271.

⁶⁰⁵ Öztürk, 2001: 9.

⁶⁰⁶ Hale, 2013: 44.

⁶⁰⁷ Dimitrijević, 1936: 256.

Atatürk'ün Kral Aleksander ile görüşmesinin başarıyla sonuçlanması nedeniyle, Türkiye'nin dış politika yönelimini belirlediği ve bu devletin Balkan Paktı'na katılmasını sağladığı iddia edilmektedir.⁶⁰⁸ Yapılan bu görüşme sonrasında 9 Şubat 1934'te, Balkan ülkelerinin daha da yakınlaşmasını, güçlü siyasi ve ekonomik anlaşmalar ve ittifaklar kurulmasını ve Balkan halklarının aralarında derin ve kalıcı bir dayanışma ve birlik duygusu geliştirmek amacıyla Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya arasında Balkan Antantı imzalanmıştır.⁶⁰⁹ Fakat ömrü fazla uzun olmamıştır. Tarihsel açıdan bakıldığında Balkan coğrafyası, bahsi geçen dönemdeki büyük güçlerin satranç tahtası haline gelerek bir daha 'parçalanma kaderi' olgusunu yaşamıştır. Giderek Romanya, Almanya'dan duyduğu korku sebebiyle Balkan Antantı'na ilgisini kaybederken, Yugoslavya ise Bulgaristan ve İtalya ile ikili antlaşmalara katılarak Balkan Antantı'nın sonunu getirmesinde en önemli rolü oynamıştır. Bu doğrultuda, 1940'ta İtalya'nın Yunanistan'a saldırması sonrasında Balkan Antantı varlığını yitirmiştir.⁶¹⁰ Buna rağmen, İkinci Dünya Savaşı öncesi Türkiye ve Yugoslavya'nın yakın ve samimi ilişkilerinin en belirgin göstergesi, Kral Aleksander'in vefatı sonrasında Atatürk'ün kullandığı sözlerdir:

Siz yüce Kralınızı, ben ise büyük dostumu kaybetmişim. Kimse Kralınız için ne kadar ağladığımı ve nasıl hissettiğimi bilemez. Size telgraf gönderdiğimde Kralınız ile sözleşme yaptığımı tüm dünyaya duyurmak istemişim. Kralınıza söz verdim. Benim için sözüm sözleşmedir, söz için canımı veririm.⁶¹¹

Bir bakımdan Türk dış politikasının süreklilik unsuru, Balkan Paktı Antlaşması'nın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren Yugoslavya'nın dağılmasına kadar Türkiye'nin Balkan coğrafyasında statüko savunmasında takip edilebilmektedir.⁶¹² Diğer bakımdan, Atatürk'ün döneminde bile Türk dış politikasında Balkan Müslümanları önemli yer aldığını gösteren, Yugoslavya'nın Sırp egemen olduğu bölgelerinden Müslümanların Türkiye'ye yerleştirilmesine yönelik Türk-Yugoslav ikili görüşmeleridir.⁶¹³ Bunun sonucunda 1923-1933 yılları arasında Yugoslavya'dan Türkiye'ye yüz bin civarında göçmen gelmiştir. Bu programın devamı, Sırların egemen olduğu 'Güney Sırbistan'dan' Müslümanların Türkiye'ye yerleştirilmesine dayanan ve 1938'de imzalanan 'Göçmen Antlaşması' ile gerçekleşecekti. Ancak Atatürk'ün vefat etmesi ve İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi nedeniyle, bu

⁶⁰⁸ Teodosijević, 1998: 17.

⁶⁰⁹ Barlas ve Vlašić, 2016: 1011.

⁶¹⁰ Öztürk, 2001: 10-11.

⁶¹¹ Teodosijević, 1998: 183.

⁶¹² Türkeş, 2015: 127.

⁶¹³ Schad, 2016: 427.

antlaşma askıya alınmıştır.⁶¹⁴ Bu konuda ilginç bir detay ise, Atatürk dönemindeki Türkiye'nin Yugoslavya ile ilişkilerinin günümüzde Türkiye ve Sırbistan arasındaki yakın ilişkilerin bir parametar olarak kullanılmasıdır.⁶¹⁵

İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye için Balkan bölgesi oldukça uzak bir bölge iken, 1945'ten sonra Soğuk Savaş ilk belirtileri göstermeye başlayınca bu durum değişmiştir. Türkiye, Sovyetler Birliği'ye karşı kendi dış güvenliğini sağlamak hedefiyle ittifak arayışlarına girmiştir. Bu doğrultuda 1953'te Ankara'da Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan arasında Balkan Paketi olarak adlandırılacak olan Dostluk ve İşbirliği Antlaşması imzalanmıştır. Aslında bu Antlaşma, Güneydoğu Avrupa'daki SSCB'nin baskılarını kısıtlamayı amaçlamıştır. Fakat, Yugoslavya'nın Bağlantısızlar Hareketi'ne dahil olması ve Türkiye'nin NATO içerisinde kendini daha sıkı bir şekilde Batı Bloğu'na bağlaması nedeniyle Balkan Paketi anlamını yitirmiştir.⁶¹⁶ İlginç olan gerçek ise, antlaşmanın imzalanmasından bir sene sonra Türkiye-Yugoslavya ilişkilerinde tarihin tekrarlanmasıdır. Yugoslavya Devlet Başkanı Tito, Türkiye'ye ilk ziyaretini gerçekleştirmiş ve 1938'te askıya alınan 'Göçmen Antlaşması' tekrar gündeme gelmiştir.⁶¹⁷ Görüldüğü üzere Tito'nun Yugoslavyasında da Müslümanların yerleştirilmesine, bu devletin azınlıklardan arındırılmasına yönelik ve günümüzde dile getirilmeyen politikalar geliştirilmiştir. Bu arındırma ve göç politikalarının mimarlarından siyasetçi ve entelektüel Vasa Çubriloviç, Yugoslavya'nın etnik açıdan temizlenme şartıyla azınlık sorununu çözüme kavuşturabileceğine ve barış sağlayabileceğine inanmıştır.⁶¹⁸

Anlaşılan Balkan coğrafyasının tarihinde, farklı dönemlerde ama Müslümanları 'düşman', 'yabancı' ve 'hain' olarak nitelendirme şeklindeki aynı amacın peşine düşen entelektüel/akademisyenler popülerlik kazanmıştır. Bu çerçevede, yapılan görüşmelerden sonra 1953'te Yugoslavya'dan Türkiye'ye göç etmek isteyen vatandaşlara 'Serbest Göçmen' statüsü verilmiştir. Fakat 1953 ve 1970 yılları arasında devam eden göç sürecinde Türkiye'ye gelen aile sayısı hakkında farklı bilgiler verilmiştir. Resmi kaynaklar yüz seksen bin gösterirken, gayri resmi kaynaklarda dört yüz bine yakın insanın göç ettiği belirtilmiştir.⁶¹⁹

Tüm bu bilgileri göz önünde bulundurarak Türkiye Cumhuriyeti'nin, tarihi boyunca Balkan/Yugoslavya'ya ilgisi değişen yoğunluğuyla değişmeyen bir gerçek olduğu söylenebilir.⁶²⁰ Ancak bahsi geçen ilginin yoğunluğu sadece Türkiye'nin politikasına değil,

⁶¹⁴ Erken, 2018: 938.

⁶¹⁵ "Vučić i Erdogan kao kralj Aleksandar i Ataturk", <https://www.cdm.me/svijet/evropa/vucic-erdogan-kao-kralj-aleksandar-ataturk/>, (erişim tarihi: 14.01.2019).

⁶¹⁶ Vračić, 2016: 7.

⁶¹⁷ Pezo, 2013: 115.

⁶¹⁸ Čubrilović, 2007: 382.

⁶¹⁹ Erken, 2018: 943.

⁶²⁰ Türbedar, 2011: 140.

doğrudan uluslararası sistemin yapısına/şekline bağlıdır. Konstrüktivist teorinin diliyle, etkileşimde bulunan aktörler birbirileri hakkında fikirleri geliştirerek uluslararası sistemin yapısını inşa etmektedir. Aslında burada karşılıklı bir inşa süreci sözkonusudur, aktörler uluslararası sistemin yapısını şekillendirirken bu yapı onların kimliklerini betimlemektedir.⁶²¹ Buna bağlı olarak Kant'a göre, yapı ve kimliğin karşılıklı inşa sürecinde aktörlerin ruhsal durumundan kaynaklanan, 'benzerlik/farklılık', 'dost/düşman', 'anlaşma/çatışma', 'biz/öteki' gibi fikirler önemli rol oynamaktadır. Bu doğrultuda, bu fikirler değişince uluslararası sistemin yapısını etkileyerek aktörlerin kimliği de sorgulanmaktadır.⁶²²

Soğuk Savaş'ın sonra ermesi iki kutuplu uluslararası sistemin sonunu getirerek Türkiye'nin çevresini en az 1923 ve 1945 yıllarında olduğu kadar değiştirmiştir. Türkiye'nin Batı Bloğu'na bağlanmasının baş sebebi olan Sovyet tehdidinin ortadan kalkması, 1989-1990 yılları arasında bu devletin Yugoslavya'ya ilgisi yoğunluğun artırmasına sebep olmuştur.⁶²³ Ama bu dönemde Türkiye'nin karşılaştığı Yugoslavya, Türk işbirliğine önem veren Kral Aleksander'in ne de Tito'nun Yugoslavya'sına benzememiştir. Bu sefer Miloşević'in Yugoslavya'sında, Türk/Müslüman millete karşı nefretle dolu milliyetçi hareketler hakim olmuştur. Bu sefer Yugoslavya, 1938-1953 yıllarında olduğu gibi Türkiye ile işbirliğinde Müslümanların yerleştirilmesine yönelik politikalar değil, etnik temizlik politikaları geliştirmiştir. Hatta bu sefer Yugoslavya'da, ortak tarih ve dil değil, dini farklılıklar ön plana çıkarılmış ve Osmanlılardan intikam alma gerekçesiyle Müslümanlar öldürülmüştür. Kısacası bu sefer Yugoslavya'da, kimseden yardım alamayan Müslümanları zorla göç ettirmeye, onları öldürerek, bu devletin tarihinde son kez kanlı homojenleştirme politikaları uygulanmıştır.⁶²⁴

Türkiye'nin yakın çevresinde Yugoslavya'da cereyan eden etnik ve dini çatışmalar Türk dış politikasını doğrudan etkilemiştir. Bu nedenle, 1990'larda Türk aydınları Osmanlı Devleti'nin mirasçısı olma anlamını tartışmaya başlamıştır.⁶²⁵ Hakikaten Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle her şey başa dönmüştür. Sanki herkes kim olduğuna dair cevabı aramaya, derin geçmişe girmiş ve kendi tarihini yeni şartlara uygun bir şekilde yorumlayarak kimliğini nitelendirmek için çabalamıştır. Bu nedenle Amin Maalouf, kimliği oluşturan unsurlar arasında her zaman belirli bir hiyerarşi olduğunu iddia etmiştir. Fakat kimlik hiyerarşisi değişmez değil, zamanla değişir ve aktörlerin davranışlarında temel değişiklikleri meydana getirmektedir.⁶²⁶ Bu çerçevede, 1980'li yıllarda Gorbaçov'un 'Glasnost' ve 'Perestroyka' politikaları 'Sovyet

⁶²¹ Wendt, 1996: 48-49.

⁶²² Kant, 1996: 323-328.

⁶²³ Hale, 2013: 202.

⁶²⁴ Malašević, 2006: 175-177.

⁶²⁵ Çalış, 2001: 136.

⁶²⁶ Maalouf, 2000: 13.

insanının' kimliğini oluşturan unsurlarında bir değişiklik yaratmıştır. SSCB'de artık her grup 'Sovyet insanı' olmaktan çıkarak, 'biz kimiz' ve 'ötekilerden ne farkımız var' sorularını cevaplayarak yeni kimlik arayışlarına girmiştir. Bununla paralel bir şekilde Yugoslavya'da, Osmanlılardan intikam almayı amaçlayan rövanşist Sırp milliyetçi politikaları 'Yugoslav insanını' öldürerek Sırp grup kimliğini ortaya koymuştur. Bu şekilde, her bir grup kendi kimliğine güçlü bir şekilde tutunarak olabilecek en korkunç ve ölümcül sonuçlara yol açan Yugoslavya'nın dağılma sürecini başlatmıştır.⁶²⁷

Kimlik konusunda bu iki bölgede (SSCB ve Yugoslavya) yaşanan etnik temelli çatışmalardaki arayışların önemli bir ortak noktası, Osmanlı geçmiştir. Bu nedenle, bu bölgelerde ulusal devletin inşa edilme süreci Avrupa'dakinden farklıdır. Avrupa kıtasında devlet kurma süreci, genellikle ulusal kimliği aşamalı bir şekilde şekillendirilen, Fransız Devrimi modeline ve Alman idealist felsefesine ilişkin ırkçı fikirlerinden esinlenen uzun bir süreçtir. Bunun aksine SSCB ve Balkan bölgesinde aşırı milliyetçiler, bu süreci hızlandırarak etnik açıdan karmaşık topraklarda ulus-devleti kurmaya çalışmıştır. Bu milliyetçi hareketler dilsel ve dinsel kimlik ekseninde şekillendirilmiştir. Ulus-devletin inşasının başarısı için ortak dil kimliği önemli iken, din kimliği bir etnik grubun diğer etnik gruplar üzerinde, özellikle Müslüman yurttaşlar arasında belli bir sınırın çizilmesinde önemli rol oynamıştır. Sonuçta, Osmanlı Devleti'nin çok kültürlü politikası tarafından yaratılan etnik heterojenlik, bu bölgelerde ulus-devlet inşasının şiddetli bir şekilde gerçekleşmesine neden olmuştur.⁶²⁸ Üstelik Sırlara göre Osmanlı Devleti, son yıllarda zalimce ve acımasızca davranarak özellikle Balkan halkları üzerinde travma yaratmakla suçlanmıştır. Bu nedenle Vamik D. Volkan Yugoslavya'nın dağılmasına yol açan Miloşević'in politikalarını, Sırp seçilmiş travmasını canlandırmaya ve Osmanlılardan intikam almaya çalışan siyasi propaganda olarak nitelendirmiştir.⁶²⁹

SSCB ve Balkan coğrafyasında her şey yıkılırken ve herkes geçmişe dönük arayışlara girerken Türkiye, geçmişi paylaştığı, tarihi ve kültürel açıdan yakından tanıdığı bölgelerde yaşananlarla ilişkilendirilerek bir tavır takınmak zorunda kalmıştır. Konstrüktivist teorisinin diliyle, tanınan dünyalar tanınmayan dünya düzenine inşa edilmektedir.⁶³⁰ Bu dünyanın inşasında, tarih ve kültür kavramlarıyla birlikte Türkiye'nin coğrafi konumu da önemli rol oynamaktadır. Yunan felsefeci Strabo, coğrafi konumun politik bir kavram olduğuna ve devletlerin olduğu kadar yöneticilerin de ihtiyaçlarına hizmet ettiğine inanmıştır.⁶³¹ Aristoteles, bir devletin yöneten (hükmeden) veya yönetilen (hükmedilen) olup olmayacağı doğrudan coğrafi konum

⁶²⁷ Volkan, 2013: 387-388.

⁶²⁸ Gallagher, 2003: 279.

⁶²⁹ Volkan, 2013: 387-389.

⁶³⁰ Onuf, 1989: 38.

⁶³¹ Strabo, 1938: 3.

kavramına bağılı bir sorun olduğunu iddia etmiştir. Yunan milletinin özgür kalmasının, en iyi şekilde yönetilmesinin ve diğerlerinin yönetilebilmesinin baş nedeni Yunanistan'ın bulunduğu stratejik coğrafi konumudur.⁶³² Amerikanlı teorisyen Nicholas J. Spykman'a göre coğrafi konumu bir devletin komşularının çok veya az, güçlü veya zayıf mı olacağı belirlerken bölgenin topografyası bu komşularla temasın yönünü ve doğasını şekillendirmektedir.⁶³³ Bu çerçevede coğrafi konumdan bakıldığında Türkiye aynı zamanda Balkan, Kafkas ve Orta Doğu ülkesi olduğu için bu devletlerin kimliklerini de benimsemektedir.⁶³⁴ Bu nedenle Ocak 1990'da Kızıl Ordu'nun Azerbaycan'a müdahalesi Türk kamuoyunda ağır tepki uyandırmıştır.⁶³⁵ Harm De Blij'in devletin coğrafi konumu onun kaderi olduğu görüşüne⁶³⁶ uygun bir şekilde Türkiye, Yugoslavya'nın dağılması konusunda kaderini Avrupa Birliği (AB) ile paylaşacağını anlamıştır. Diğer bir deyişle, Avrupalı devletlerin Balkan bölgesinde çıkarları olması sebebiyle Yugoslavya'nın dağılması sürecinde ortaya çıkan çatışmalar ve istikrar bozucu politikalar sadece Türkiye'yi değil, Avrupa kıtasını da doğrudan etkilemiştir.⁶³⁷ Bu nedenle Türkiye, Kızıl Ordu'nun Azerbaycan'a müdahalesi SSCB'nin iç sorunu olarak algılandığı gibi Yugoslavya konusunda aceleci davranmaktansa bu devletin bütünlüğünü savunarak güvenlik ve siyasi çıkarları nedeniyle kendi tutumunu Avrupa'nın tutumuna bağlamıştır.⁶³⁸ Bunun en belirgin göstergesi, Türkiye Cumhurbaşkanı Özal'ın Ocak 1991'de Federal Devlet Başkanıyla yaptığı görüşmede Yugoslavya'nın bütünlüğünü desteklediğini açık bir şekilde dile getirmesidir.⁶³⁹

Slovenya ve Hırvatistan'ın bağımsızlık ilan etmesi nedeniyle Yugoslavya'nın bütünlüğünün çıkmaz bir sokağa girmesi, Türkiye'nin tavrılarının üzerinde de etki yaratmıştır. Artık hiç kimse Yugoslav olmak istemeyerek Sırp, Slovenyalı ve Hırvat kimliğini ön plana çıkarmıştır. Yugoslavyacılık fikri ezildikten sonra, çok uluslu ve çok kültürlü Osmanlı Devleti'ne benzeyen Tito'nun Yugoslavya'sından sadece hatıra kalmıştır.⁶⁴⁰ Ardından 9 ve 11 Temmuz 1991 tarihleri arasında Makedonya Cumhurbaşkanı Kiro Gligorov ve 15 Temmuz 1991'de Bosna-Hersek Cumhurbaşkanı Aliya İzetbegoviç, Ankara'ya ziyarette bulunarak bağımsızlıklarının tanınması arzusunda bulunmuşlardır.⁶⁴¹ Bu noktada dikkat çeken bir husus

⁶³² Aristotle, 1998: 202.

⁶³³ Spykman, 1938: 213.

⁶³⁴ Çakmak, 2009: 267.

⁶³⁵ Tellal, 2001: 166.

⁶³⁶ Blij, 2009: 17.

⁶³⁷ Çakmak, 2009: 267.

⁶³⁸ Lesser, 1992: 1.

⁶³⁹ Uzgel, 2001: 491.

⁶⁴⁰ Füzuzan, 1995: 10.

⁶⁴¹ Uzgel, 2001: 491.

ise, 1991’de Türkiye’nin eski başbakanı Süleyman Demirel’in Sırbistan Devlet Başkanı sıfatıyla randevu talebinde bulunan Miloşević’e cevap vermemesidir.⁶⁴²

Ciddiyetlerine rağmen tüm bu gelişmeler Türk dış politikasının yönünü değiştirmemiştir. Türkiye, Slovenya ve Hırvatistan’ın bağımsızlık ilan etmesine rağmen Yugoslavya’nın toprak bütünlüğünden yana bir tavır takınmıştır.⁶⁴³ Aslında Yugoslavya’nın dağılması konusunda Türkiye’nin tutumunu değiştiren Avrupa’nın politikası olduğunu gözlemlenmiştir. Bunun en büyük belirtisi Demirel’in röportajı ile denk gelen 1991’de Lüksemburg Dışişleri Bakanı Jacques Poos’un, Avrupa’nın ‘saatinin çaldığı’* ve Amerika’dan yardım almadan Yugoslavya krizini çözeceği şeklindeki iddiasında bulunmasıdır.⁶⁴⁴ Bu doğrultuda 26 Mart 1991’de yapılan toplantı sırasında Slovenya, Hırvatistan, Makedonya ve Bosna-Hersek bağımsızlık yolunda ilerlemelerine rağmen, Yugoslavya’nın bütünlüğünün korunması Türkiye’nin olduğu kadar AB’nin, (o dönemdeki adı Avrupa Topluluğu) da temel hedefi olarak nitelendirilmiştir.⁶⁴⁵ Bu konuda ABD, Avrupa’nın tutumunu destekleyerek Yugoslavya’dan ayrılan cumhuriyetlerin erken ve seçici bir şekilde tanınmasının barış umutlarını kesebileceğini ve kan dökülmesine neden olabileceğini dile getirmiştir.⁶⁴⁶

Yugoslavya’ya ilk kurşun Avrupa’dan gelmiştir. Daha doğrusu Avrupa Topluluğu’nun görüşleri göz ardı ederek Almanya, 21 Aralık 1991’de Slovenya ve Hırvatistan’ın bağımsızlığını tanıyarak Yugoslavya’da egemenlik kurmakla ve Balkan bölgesinde resmi olarak yeni parçalanma sürecini tetiklemekle suçlanmıştır.⁶⁴⁷ Bunun ardından Avrupa Komisyonu, hazırlanan bir raporda Hırvatistan’ın bağımsızlık için hazır olmadığını ve sadece Slovenya ve Makedonya’nın bağımsızlık şartlarını yerine getirdiklerini bildirmiştir.⁶⁴⁸ Bu sefer AB (o dönemde Avrupa Topluluğu), Avrupa Komisyonu’nun raporunu göz ardı ederek 11 Ocak 1992’de Slovenya ve Hırvatistan’ın bağımsızlığını tanımış ve Yugoslavya olarak bilinen bir devlet resmi olarak tarihe karışmıştır.⁶⁴⁹ Tarihsel açıdan bakıldığında, Avrupa kıtası zaten çok kültürlük ilkesinden ziyade ‘homojenleştirme’ politikalarını kendine daha yakın hissetmiştir. Bu iddiaları örneklendirme amacıyla Hitler’in ‘daha büyük Almanya’ projesi ile birlikte Lord Cuzon ve Winston Churchill gibi devlet adamlarının etnik açıdan homojen devlet şeklindeki

⁶⁴² Turgut, H., “Sırp kasabına Baba Uyarısı: Dünyayla Savaşamazsın”, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/sirp-kasabina-baba-uyarisi-dunyayla-savasamazsin-40493585>, (erişim tarihi: 14.01.2019).

⁶⁴³ Yıldırımıldal, 2018: 428.

*Jacques Poos, Avrupa’nın ‘saatinin çaldığı’ cümlesinde sarf ettiği ‘saatinin çaldığı’ ibaresi ‘Avrupa’nın zamanı geldiği’ anlamındadır.

⁶⁴⁴ Glaurdić, 2011: 1.

⁶⁴⁵ Bazerkoska ve Dokmanović, 2017: 107.

⁶⁴⁶ Trifunovska, 1997: 523.

⁶⁴⁷ Conversi, 1998: 141.

⁶⁴⁸ Ilievski ve Taleski, 2009: 365.

⁶⁴⁹ Bazerkoska ve Dokmanović, 2017: 109.

düşüncelerine başvurulabilir. Ancak Avrupa, ‘etnikleştirme’ veya ‘homojenleştirme’ politikalarını yaygınlaştırarak dünyanın farklı bölgelerinde de uygulamıştır. Ruanda’nın, 1994’te soykırım* ile sonuçlanan ‘etnikleştirme’ sürecinde Avrupa’nın özellikle Fransa ve Belçika’nın rolü bu hipotezin en uygun örneğidir. Aslında Dayton Barış Antlaşması da düne kadar birlikte yaşayan halkların etnik kriterlerine göre ayrılması ve devletin ‘homojenleştirme’ politikalarından başka bir şey değildir. Herhalde bu nedenle bazı yazarlar ‘etnik homojenleştirme’ ve ‘demografik mühendisliği’, Avrupa kıtasına özgün bir politika olduğuna inanmaktadır.⁶⁵⁰ Bu bağlamda Yugoslavya cumhuriyetlerinin bağımsızlığı konusunda da bazı Avrupa devletlerine seçici ve ‘ırk üstünlüğü’ ilkesine göre davranmasının şaşırtıcı olmadığı söylenebilir. Yine de Avrupa’nın günden güne değişen belirsiz tavrı ve kendi getirdiği yasal düzenlemelere aykırı davranışları, Yugoslavya cumhuriyetlerinin ağır tepkisine neden olmuştur.

Sırbistan, Avrupa’yı özellikle Almanya’yı kendi mirasına sahip çıkararak Slovenya ve Hırvatistan’ın Avrupalı kimliğini teşvik etmekle ve Yugoslavya’nın sonunu getirmekle suçlamıştır.⁶⁵¹ Bu şekilde iki cumhuriyeti kaybeden Miloşeviç, yüzünü Türkiye’ye çevirerek Slovenya, Hırvatistan, Makedonya ve Bosna-Hersek’in bağımsızlıklarını tanınmamasını garanti altına alma amacı ile yedinci defa randevu talebinde bulunarak 23 Ocak 1992’de Ankara’da kabul edilmiştir. Miloşeviç, Başbakan Demirel’le buluşarak Yugoslavya’daki son durumu ve bu devletten ayrılan cumhuriyetlerin tanınmaması gerektiğini dile getirmiştir. Bu

* Doğu Afrika’nın en küçük devletleri arasında yer alan Ruanda, 1880’de Almanya’nın egemenliğine girmiştir. Fakat Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Almanya’nın Afrika bölgelerini kaybetmesinin ardından Ruanda, 1919’de Milliyet Cemiyeti’nin hakimiyeti altında Belçika’nın egemenliğine geçmiştir. Belçika, Ruanda üzerindeki siyasi otoritesini Almanya’dan daha etkili bir şekilde kurmuştur. Bu bağlamda Belçika, Ruanda’da gücünü sağlamlaştırmak adına ‘böl ve yönet’ stratejisini uygulamıştır. Bu stratejisinin en yüce belirtisi 1933-1934 yılları arasında Belçika tarafından ortaya çıkarılan ve Ruanda’nın nüfusunu etnik kriterlere göre ayıran etnik kimlik kart projesidir. Soykırım yaşanmadan önce Ruanda’nın nüfusunun yüzde 85’i Hutu halkı ve yüzde 14’ü Tutsi halkından oluşmuştur. Buna rağmen Belçika, etnisite ekseninde nefret tohumları atarak azınlıkta olan Tutsi halkının ‘ırk üstünlük’ ilkesine yönelik düşüncelerini geliştirmiştir. Bu anlamda dikkat çeken bir husus ise, Tutsi halkının Hutu halkına göre daha uzun boylu, neşeli ve güzel olmasından dolayı Belçika, tam bir sömürgeci güç olarak davranarak onları fiziksel açıdan Avrupalılara daha yakın bulmuştur. Bu politikanın sonucunda Tutsi halkı, yirimi sene boyunca Hutu halkından daha üstün eğitim ve iş fırsatları görmüştür. Belçika’nın bu politikası, Hitler’in Aryan kökenli beyaz ırkın diğer ırklardan üstün olduğu şeklindeki teorisine dayanmıştır. Ruanda’da geliştirilen bu etnik nefretin patlaması sadece zaman meselesi olmuştur. Bu çerçevede 1962’de Ruanda bağımsızlığını kazanmasından hemen sonra Hutu halkı, üstün konuma geçerek Tutsi halkını yaşanan her krizin sorumlusu olarak tasvir etmiştir. Nihayetinde 1994’te Ruanda’da senelerce dikilen bu etnik nefret, dünya çapında yankı uyandıracak kadar ölümcül şiddetle patlamıştır. 1994’te Hutu halkı, Ruanda’da iktidarını kurma olasılığı Tutsi halkını ‘silme’ ibaret olduğuna inanarak ve Fransa’dan askeri yardım alarak ‘etnik temizlik’ politikasını uygulamıştır. Soykırım sırasında Ruanda nüfusunun onda biri sadece üç ay içerisinde öldürülmüştür. Bu bağlamda Ruanda soykırımı, her ne kadar Nazi veya Bosna soykırımına benzerse de önemli bir konuda onlardan farklıdır. Öyle ki Ruanda soykırımında din, bir grubun ‘ötekileştirmek’ adına tanımlayıcı bir unsur olarak kullanılmamıştır. Daha detaylı bilgi için bkn: Kingsley Chiedu Moghalu, Rwanda’s Genocide: The Politics of Global Justice, Palgrave Macmillan, New York, 2005.

⁶⁵⁰ Korb, 2016: 382-383.

⁶⁵¹ Macdonald, 2002: 188.

iddialara karşılık veren Demirel, dünyanın Balkan coğrafyasında savaş istemediğini ve Yugoslavya'nın Çarlık Sırbistanına dönmesinin imkansız olduğunu altını çizmiştir.⁶⁵² Bu toplantı istediği sonuçları vermemesine rağmen, Miloşeviç sanki Hannah Arendth'in şiddetin aşırı uçtaki biçimini -herkese karşı bir- tanımına uyum sağlayarak tüm dünyaya karşı savaşılmaya karar vermiştir.⁶⁵³ Bu nedenle Yugoslavya konusunda, Avrupa'nın kendi mirasına sahip çıkmasını ve Miloşeviç'in kendi rövanşist politikalarından vazgeçmediğini gören Türkiye, 06 Şubat 1992'de Yugoslavya'dan ayrılan dört cumhuriyeti aynı anda tanımıştır.⁶⁵⁴ Bununla birlikte Nisan ayında 1992'de, ABD'nin Slovenya, Hırvatistan ve Bosna-Hersek bağımsızlığını tanıması AB tarafından da Bosna'nın tanınmasını sağlamıştır.⁶⁵⁵ Dolayısıyla, bu tarihe kadar Türk dış politikasının Batı dünyasının yönelimine bağlı olduğu görülmüştür.

Yugoslavya konusunda Türk dış politikasının süreklilik unsurunun en belirgin göstergesi Batı, özellikle Avrupa Birliği'nin politikalarının değişmesi Türkiye'nin fikrinin değişmesine neden olmasıdır. Fakat Bosna'da savaşın patlak vermesi, Müslümanlara karşı etnik temizlik politikalarının uygulanması ve AB'nin Bosna'da yaşananları önlemek veya durdurmak için harekete geçmemesi, Türkiye'nin daha aktif dış politikalar geliştirmesine sebep olmuştur.⁶⁵⁶ Diğer bir deyişle Türkiye, bu sefer 'Göç Antlaşması' ile değil, daha aktif bir dış politika geliştirerek Yugoslavya'nın tarihinde bir kez daha Müslümanlara sahip çıkmaya çalışmıştır. Yosef Lapid, Soğuk Savaş sonrası dönemde ortak kültür ve kimlik kavramlarının önem kazandığını iddia etmiştir.⁶⁵⁷ Bir bakımdan AB ortak tarih, kültür ve din kavramlarına dayanarak kendi mirası olarak algıladığı Slovenya ve Hırvatistan'a sahip çıkarken, Türkiye aynı kavramlara dayanarak Bosna ve Kosova üzerinde Balkan bölgesinde daha etkin bir rol üstlenmiştir. Diğer bakımdan ise, Yugoslavya'nın dağılmasında Slovenyalı ve Hırvat kimliği tehdit edildiğinden dolayı AB ortak Avrupalı kimliğini ön plana çıkarırken, Türkiye ise Bosna ve Kosova savaşları dini ve etnik anlam taşıdığı için hem çok kültürlü Osmanlı geçmişi hem de din kimliğini ön plana koymuştur.

Wendt'in kimlik, çıkarların temeli olduğuna dair görüşüne⁶⁵⁸ uygun bir şekilde Türkiye'nin Balkan coğrafyasındaki çıkarları gösterilebilir. Osmanlı Devleti'nin kırk iki veziri Arnavut kökenli iken, onların arasında en ünlü olan Sokollu Mehmet Paşa Sırp kökenliydi. Bununla birlikte, Osmanlı komutanlığını yapan İskender bey Crnoyeviç Karadağ'dan

⁶⁵² Turgut, H., "Sırp kasabına Baba Uyarısı: Dünyayla Savaşamam", <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/sirp-kasabina-baba-uyarisi-dunyayla-savasamazsin-40493585>, (erişim tarihi: 14.01.2019)

⁶⁵³ Arent, 2002: 53.

⁶⁵⁴ Uzgel, 2001: 491.

⁶⁵⁵ Cohen, 1994: 30.

⁶⁵⁶ Çalış, 2001: 138.

⁶⁵⁷ Lapid, 1996: 3-4.

⁶⁵⁸ Wendt, 1992: 398.

gelmiştir.⁶⁵⁹ Demek ki Türkiye'nin Osmanlı geçmişinin vurgulanması Miloşević'in Feredal Yugoslavya'sı ile bir bağ kurulma anlamına gelirken, dini kimliği ise Yugoslavya topraklarında yaşayan Müslümanların desteğini almayı amaçlamıştır. Bu kimliklerden oluşan Türkiye'nin çıkarı, Balkan coğrafyasında bölgesel düzenin kurulmasında kayda değer bir güç haline gelmesidir.⁶⁶⁰ Fakat Yugoslavya ile savaşlarda Rusya, Sırbistan'a ve Almaya ile birlikte Avrupa Birliği Hırvatistan'a yardım ederken, ABD yalnız kalan Bosnalı Müslümanları destekleme amacı ile harekete geçmiştir.⁶⁶¹ Bu noktadan hareketle Türk dış politikasının, tamamen Batı ekseninden çıkmaması, ABD ile işbirliği içinde şekillendirilmesi ve Avrupa'nın politikasına benzer bir şekilde sadece dini değil, ortak tarih ve kültür kavramlarına dayanarak bölgesel çıkarların korunması takip etmektedir. Bunun en belirgin göstergesi Türkiye'nin, Sırbistan ve Karadağ'dan oluşturan Federal Yugoslavya ile diplomatik ilişkileri devam ettirerek Bosna ve Kosova krizindeki tutumudur. Ayrıca Bosna ve Kosova savaşında ortaya çıkan 'Türk' unsuru, siyasetin olduğu kadar kimlik kavramının da tarih tarafından şekillendirildiğini göstermiştir. Çünkü tarihsel bilinç, tarihsel olarak geçmişe ve geçmişin miraslarına yaklaşarak bugünü de inandırma ve şekillendirmeye devam etmektedir.⁶⁶²

3.2.1. Bosna Savaşı'nda Türkiye'nin Tutumu

Bosnalı Müslümanlar mütevazi bir millettir. Huzur içinde yaşayarak kimseye haksızlık etmeyen ve onlara yapılan haksızlıkları affedebilen bir millettir. Hiç bir şey istemeyen, toprak üzerinde hak iddialarında bulunmayan ve aşırı milliyetçi görüşler geliştirmeyen bir millettir. Gösterdiği sevgi, anlayış ve çektiği acılar yüzünden özel bir millettir. Ama buna rağmen, diğerleri ve kendileri yüzünden hep en ağır bedel ödeyen bir millettir.⁶⁶³ Diğerleri kavramı ile kastedilen Osmanlı milleti iken, kendileri ise Osmanlı hakimiyetinde İslamlaşan Bosnalı millettir. Bu iki kavramı birleştiren Bosna-Hersek, Tito'nun ölümünden sonra radikalleşen Sırp milliyetçiliğinin hedefi haline gelmiştir. Bu çerçevede 1986'da Sırp Bilim ve Sanat Akademisi, memorandumda çok uluslu ve dinli toplumlarda bir arada yaşamanın siyasi ve psikolojik açıdan zor olduğunu dile getirerek ilk nefret tohumlarını atmıştır. Ardından Bosnalı Müslümanlar, Sırpı kendi toprağında azınlığa dönüştürmekle tehdit eden 'yabancı' ve 'tehlikeli' bir faktör olarak değerlendirilmiştir.⁶⁶⁴ Bahsi geçen memorandum ile Bosna'da, Osmanlı döneminde olduğu kadar Sırp kimliğinin tehlike altında olduğu gösterilerek Müslümanlara karşı

⁶⁵⁹ Gallagher, 2003: 25-26.

⁶⁶⁰ Demirtaş, 2015: 7.

⁶⁶¹ Huntington, 1996: 156.

⁶⁶² McGrattan, 2013: 35.

⁶⁶³ Selimović, 2007: 7.

⁶⁶⁴ Biserko, 2013: 117-120.

güvensizlik ve nefret duyguları artırılmıştır.⁶⁶⁵ Huntington'un, İslam'ın geride kalmakla birlikte Batı karşıtı olduğunu göstermesi⁶⁶⁶ ve Bernard Lewis'in Bosnalı Müslümanları Sırp kurbanı olmaktan ziyade bir parçalanma sürecinin kurbanı olarak simgelemesi⁶⁶⁷ Sırp milliyetçiliğine nerdeyse hak vermiştir. Böyle bir ortamda Miloşević'in liderliğinde, Osmanlı idaresi barbar ve Sırp karşıtı olmasıyla birlikte Çarlık Sırbistan'ını yok eden bir güç olarak resmedilmiştir. Miloşević, bu idarenin Sırbistan'dan aldıklarını geri alma zamanı olduğunu ilan etme amacıyla din ve dini sembolleri kullanmıştır.⁶⁶⁸ Artık Yugoslavya Michel Foucault'un 'delilik halini' almaya başlamıştır. Garip bir deliryum duygusundan doğan delilik, herkesi Hristiyan erdemlerinin büyüdü altında tutarak gizli bir suç ortaklığına bağlamıştır. Ölümün diğer yüzü delilik, insanlara zaten ölü olduklarını ve sonuna kadar Hristiyan erdemleri için savaşmak için yaratıldıklarını ilan etmektedir.⁶⁶⁹

Bosna'nın her tarafında, dini kimliğine göre seçilen Müslümanlar katledilmeye başlamıştır. Uygulanan bu şiddet, İslamlaşan Bosnalıları hain olarak resmeden ve onların arındırılmasını kutsal bir eylem olarak simgeleyen dini mitolojiye dayandırılmıştır.⁶⁷⁰ Vjekoslav Perica'ya göre, ulus-devlet saygı değer tarih ve mitler olmadan var olamazdı. Fakat bu mitler, genellikle tarihi yanlış yorumlayarak kutsal hale gelerek bir ulusun resmi dinine dönüşmektedir.⁶⁷¹ Diğer sözlerle Miloşević, Osmanlı Devleti tarafından yıkılan Çarlık Sırbistan'ına yönelik mitleri anlatarak Osmanlı mirası olarak görülen Bosnalı Müslümanlara karşı nefreti Sırp milletinin dinine çevirmiştir. Bu bağlamda Adolf Adler, nevrotik karakterin en belirgin göstergesinin mutlak güç arzusu olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca başkalarının elinde gücün bulunması, nevrotik kişinin paniklemesine ve her şeye sahip olma arzusuna neden olmaktadır.⁶⁷² Bu teori çerçevesinde Miloşević, 'Büyük Sırbistan' projesini gerçekleştirerek mutlak gücü kendi ellerine alma amacı ile Müslüman gücüne karşı etnik temizlik politikalarını teşvik etmiştir. Kaldı ki 1992'de Bosna'daki Müslümanlara karşı uygulanan etnik temizlik tek taraflı olarak Sırpların faaliyeti olduğu iddia edilmektedir.⁶⁷³

Batı dünyasında ise -birbirlerini öldürmelerine devam etmelerine izin verin, sorun kendiliğinden çözülsün- sloganları ortaya çıkmıştır.⁶⁷⁴ Bu şekilde Avrupa kıtasının kalbinde cereyan eden Müslümanların katledilmesine, Avrupa sessiz kalmıştır. Hatta Avrupa'nın, net

⁶⁶⁵ Brosse, 2004: 155.

⁶⁶⁶ Huntington, 1996: 213.

⁶⁶⁷ Lewis, 1995: 386.

⁶⁶⁸ Rahmet, 2002: 81.

⁶⁶⁹ Foucault, 1973: 13-23.

⁶⁷⁰ Sells, 1998: 144.

⁶⁷¹ Perica, 2002: 5.

⁶⁷² Adler, 2001: 61-62.

⁶⁷³ Mojzes, 2011: 6.

⁶⁷⁴ Sells, 1996: 142.

siyasi hedeflere sahip askeri müdahaleyi destekleme konusundaki isteksizliği, Bosna'daki soykırımın durdurulmasına en önemli engellerden biri olarak değerlendirilmiştir.⁶⁷⁵ Sanki Avrupa, kendi mirasını (Slovenya ve Hırvatistan'ı) aldıktan sonra Yugoslavya'dan geri kalan komşularının şiddetli bir parçalanmaya maruz kalmasını sessizce izlemiştir. AB'nin bu tutumu, Bosna'da günümüze kadar etkisini sürdüren ve yaşanan acıları anlatan -Siz Avrupa hanım efendi, çığlıkların gökten bile duyulmasına rağmen duymak istemediniz- parolasına neden olmuştur.⁶⁷⁶ Bunun yanı sıra ABD, Bosna konusunda kibarlık olarak adlandırılabilen siyasi anlamda kullandığı insancıl söylemleri dışında Bosna'daki kanlı çatışmanın durdurulmasına katkıda bulunmamıştır. Amerikan gazeteci Thomas L. Friedman, Bosna'daki yaşananlarla ilgilenmediğini, iki kuruş vermediğini ve ordaki insanların kendi sıkıntıları için kendilerinin suçlu olduğunu iddia etmiştir.⁶⁷⁷

Suçlu olmaktan ziyade Bosnalı Müslümanlar bir kez daha yalnız bırakılan bir miledir. Çünkü Bosnalıları saldırıya uğratan Osmanlı geçmişi ve Müslüman kimliğidir. Saldıranlar da Avrupa adına savaştıklarını dile getirerek Ortokoks kimliği ön plana çıkarmıştır.⁶⁷⁸ Ayrıca Avrupa bile Bosnalıları tarihsel olarak onun baş düşmanın sembolü olan Osmanlı ile irtibatlandırmıştır.⁶⁷⁹ Bu ortamda, Bosnalılar kimliksel açıdan kendilerine yakın gördükleri Türkiye'nin kapısını çalmıştır. Ama Bosna'nın bu adımı, Türkiye'nin Sırbistan'a karşı savaşması gerektiği anlamına değil, Bosna'nın korunmasını rica etme anlamına gelmiştir.⁶⁸⁰ Ancak Bosna'nın Türkiye'nin kapısına gelmesi, bu devletin de Balkan bölgesine kafasını çevirmesine neden olmuştur. Türkiye'deki batılı-liberal unsur Bosna konusundaki politikaların Türkiye'yi bölgesel güce dönüştürebileceği bir vizyonla yaklaşırken, milliyetçi-muhafazakar unsur ise Osmanlı ve İslam bakış açısı ile yaklaşmıştır.⁶⁸¹ Yine de her ne kadar Bosna önem kazanmaya başlasa da, Batı dünyası ve Miloşeviç'in Yugoslavya'sı arasında kalan Türkiye, Bosna konusunda tedbirli davranmıştır. Bunun nedeni ve Türkiye'yi endişendirilen en önemli konulardan biri, Bosna Savaşı'nın İslam'ın Hristiyanlığa karşı savaşı olarak algılanmasıdır. Amin Maalouf, bir ulusun dini tehlike altına girdiğinde onun din kimliğinin ön plana çıktığını dile getirmiştir. Bunun aksine bir ulusun etnisite veya dili tehlike altında ise, Sırp-Hırvat savaş

⁶⁷⁵ Cohen, B., "Why Europe Failed to Halt The Genocide in Bosnia, Washington Report on Middle East Affairs", <https://www.wrmea.org/1993-april-may/why-europe-failed-to-halt-the-genocide-in-bosnia.html>, (erişim tarihi: 18.01.2019).

⁶⁷⁶ Begović-Ličina, Š., "Tebi, 'Gospodo' Evropo!", <https://sandzakpress.net/tebi-gospodo-evropo>, (erişim tarihi: 18.01.2019).

⁶⁷⁷ Cushman ve Mestrovic, 1996: 24.

⁶⁷⁸ Özkaya, 1993: 6.

⁶⁷⁹ Mastnak, 2003: 206-207.

⁶⁸⁰ Ekinci, D. (2009). *Turkey and the Balkans in the Post-Cold War Era: Diplomatic/ Political, Economic and Military Relations*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Bilkent University, Ankara.

⁶⁸¹ Bora, 1994: 276.

örneğinde görüldüğü gibi, bu ulus kendi dindaşlarına karşı savaşmaktadır.⁶⁸² Herhalde bu nedenle Philip Robinson, Müslüman-Hristiyan bölünmesinin Türkiye’yi zor duruma düşürerek onun Hristiyan komşularıyla ilişkilerinin soğumasına ve çevresinin istikrarsızlaşmasına neden olabileceğini dile getirmiştir.⁶⁸³ Bununla birlikte Yugoslavya’da, kimlik karmaşası içinde Rusya ve Yunanistan tarafından inşa edilen Ortodoks-Slav eksenini Türk dış politikasını kısıtlamıştır.⁶⁸⁴

Bu bilgileri göz önünde bulundurarak Türkiye, Bosna konusunda dini bölünmelerden kaçınarak Batı dünyasının ekseninde yardım etmeye karar vermiştir. Bunun en belirgin göstergesi, 1992’nin ikinci yarısından sonra Birleşmiş Milletler (BM) ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) içinde Türk temsilcilerin Batı ülkelerini Sırbistan’a baskı uygulamak için ikna etmeye çabalamasıdır.⁶⁸⁵ Bu anlamda Mayıs 1992 tarihinde, BM tarafından Sırbistan’a uygulanan yaptırımlar Türkiye’yi bir yandan memnun ederken, diğer yandan onların artık etkili olmayacaklarını dile getirmiştir. Bosna’da insanlar ölürken neredeyse uyuyan Batı dünyasını uyandırmak amacıyla Türkiye, Bosnalıların çektiği acıları İslam Konferansı Örgütü’nün (İKÖ) gündemine taşımıştır. Bu doğrultuda Türkiye, 17 ve 18 Haziran 1992 tarihleri arasında İKÖ ile İstanbul’da yapılan toplantıda BM’yi, Sırlara karşı askeri de olmak üzere gerekli tüm önlemleri almaya çağırmıştır.⁶⁸⁶ Ayrıca toplantı sırasında Türkiye, Müslüman ülkelerden uluslararası toplumun rızası olmadan tek taraflı askeri hareketlerden uzak durmasını istemiştir. Görüldüğü üzere Türkiye bir kez daha, Bosna Savaşı’nın Müslümanlar-Hristiyanlar arasında şiddetli dini savaş anlamı kazanmaması için çaba göstermiştir.⁶⁸⁷

Özkaya, Bosna Savaşı’nı değerlendirirken Türkiye’nin bu meseleyi ‘Haç-Hilal’ kavgası olarak göstermekten kaçındığını hatta korktuğunu açık bir şekilde dile getirmiştir.⁶⁸⁸ Sonuçta bu da Batı dünyası tarafından yaratılan bir Müslüman travmasıdır. Ioannis N. Grigoriadis’e göre, Osmanlı Devleti’ndeki Hristiyan nüfus Avrupa’dan etkilenmiş ve İslam’dan kaynaklanan ‘korkunç Türk’ ile birlikte ‘Osmanlı esareti’ imajlarını geliştirmiştir.⁶⁸⁹ Bu nedenle Batı dünyasının ötekileştirmesinden korkan Müslümanlar, Müslüman olduklarını sesli bir şekilde dile getirmekten bugün bile çekinmektedir. Bu aşağılık kompleksin etkisi altında, hem Türkiye hem de Balkan coğrafyasında yaşayan Müslümanlar kalmaktadır.

⁶⁸² Maalouf, 2000: 13.

⁶⁸³ Robins, 1991: 11.

⁶⁸⁴ Güzelipek, 2013: 136.

⁶⁸⁵ Çalış, 2001: 139.

⁶⁸⁶ Coşkun, 2011: 7.

⁶⁸⁷ Çalış, 2001: 141.

⁶⁸⁸ Özkaya, 1993: 7.

⁶⁸⁹ Grigoriadis, 2013: 51.

İstanbul'daki toplantısına gelince, İKÖ Bosna'ya yardım sağlamak amacıyla İslami Kalkınma Bankası Programı kurmaya karar vermiştir. Toplantı sırasında verilen bu karar önemli bir detaydır, çünkü Bosna'daki savaşın sonuna kadar İKÖ'nün en büyük katkısı maddidir.⁶⁹⁰ Batı dünyasında benzer bir şekilde, Türkiye'nin çabalarına rağmen İKÖ üyeleri Bosna'daki savaşın durdurulması konusunda ortak bir çözüme varamamıştır.⁶⁹¹ Fakat savaş sonrasında yapılan araştırmalara göre Pakistan, Suudi Arabistan, İran ve Türkiye savaş sırasında Bosna'ya gizli bir şekilde silah temin etmiştir. Üstelik 1992'de Türkiye ve İran Bosna'ya kaçakçılık rotası açtığına Suudi Arabistan, Malezya, Brunei ve Pakistan'la birlikte gizli silah temin etme faaliyetlerinde bulunmuştur.⁶⁹²

Milošević'in talimatlarına uygun bir şekilde Sırp basını, Sırp kamuoyunu manipüle ederek İKÖ'nün bu faaliyetlerini Müslüman devletlerin Müslüman kardeşlerine yardımı olarak göstermiştir. Milošević, Müslüman devletlerin yardımını bu şekilde değerlendirirken Libya ve Irak gibi bazı Müslüman devletlerin Belgrad'ı desteklediğini ise göz ardı etmiştir.⁶⁹³ Aslında Milošević'in aklında olan 'Büyük Sırbistan' projesi bölgedeki Müslümanlara ve Türklere karşı bir Sırp birliğini temsil etmiştir. Bu anlamda Milošević'in, bazı Müslüman devletlerle yakın ilişkiler kurmasıyla birlikte 'İslamofobi' ve 'Türkofobi' kavramlarına dayanan politikaları sürdürmesini anlamak zordur.⁶⁹⁴ Bu yüzden Vamik D. Volkan, Sırp propaganda makinesinin iyi planlanmış olduğunu iddia etmiştir. Etnik ve kültürel temizliğe yol açan ve habis bir arındırma politikasını teşvik eden bir Sırp propagandası sözkonusudur.⁶⁹⁵ İslam ve Türk karşıtı bu Sırp milliyetçi tavır, Güney Slav devletlerinin Osmanlı'nın hâkimiyetine girmesi tarihine dayanmıştır. Bu sebeple Bosna Savaşı'nda arındırılma politikalarının altında yatan asıl sebep 'orijinal günah' veya İslamlaşan Müslümanların kardeşlerine ihanet etmesidir.⁶⁹⁶

Sırp nefret söylemlerine rağmen Türkiye, Sırbistan'ı 'kızdırabilecek' politikalar izlememiştir. Aksine Türkiye'nin dünyadaki Müslümanların koruyucusu olmadığını ve cumhuriyetinin laik ilkelere dayandığı vurgulanmıştır. Fakat bu devlet, Bosnalılarla ortak tarihi ve dini paylaştığı için Bosna'daki savaşın durdurulmasını ahlaki sorumluluk olarak görmüştür.⁶⁹⁷ Aslında Türkiye ve Yugoslavya'da, ulusal kimlik ve din kimliği arasındaki ilişkiyi incelemeden önce başta Osmanlı geçmişinin kavranması gerekmektedir. Osmanlı

⁶⁹⁰ Karčić, 2013: 323.

⁶⁹¹ Çalış, 2001: 141.

⁶⁹² Vračić, 2016: 8.

⁶⁹³ Karčić, 2010: 520.

⁶⁹⁴ Ekinci, 2013: 14.

⁶⁹⁵ Volkan, 2013: 388.

⁶⁹⁶ Soso Dragovic, 2002: 107.

⁶⁹⁷ Cowell, A., "Turkey Faces Moral Crisis Over Bosnia", <https://www.nytimes.com/1992/07/11/world/turkey-faces-moral-crisis-over-bosnia.html>, (erişim tarihi: 20.01.2019).

döneminde din olgusu ön plana çıkararak kimlik, etnisite, dil ve ırk gibi diğer unsurları arka plana itilmiştir. Osmanlıların ‘Millet Sistemi’ derin izler bıraktığı için Türk ulusal kimliğinin inşasında ele alınan temel unsurlardan biri din unsurudur.⁶⁹⁸ Yugoslavya’nın toprağında ‘Millet Sistemi’ güçlü bir etki bırakarak, dinsel aidiyetin özel alanında ulusal kimliğin en önemli parçası haline gelmiştir. Dini ve ulusal kimlik birbirine o kadar karışmış ki, bazı durumlarda dini dönüşüm otomatik olarak ulusal dönüşüme de neden olmaktadır.⁶⁹⁹ Türkiye, kaygan zeminde yürümenin tehlikeli olduğunu anlayarak ve Yugoslavya’da dini bir barut fıçısını patlatmadan Bosna’ya yardım etme konusunda yine Batı dünyasına başvurmuştur. Ayrıca Batı tarafından, Türkiye’nin Yugoslavya’nın dağılması konusunda temkinli ve diplomatik virtüozlüğü ‘hasta adamın iyileşmesi’ olarak nitelendirilmiştir.⁷⁰⁰

Türkiye, 7 Ağustos 1992’de BM’ye Bosna için bir ‘Eylem Planı’ sunarak Bosnalı Müslümanlara yönelik saldırıların insanlığa karşı bir suç olarak görülmesi gerektiğini dile getirerek diplomatik baskıların yanında askeri önlemlerin de alınmasını elzem olduğunu belirtmiştir.⁷⁰¹ Aslında bahsi geçen ‘Eylem Planı’, savaşın ilk yıllarında Bosna’daki şiddete son verilmesi için en önemli ve etkili tekliflerden biri olarak kabul edilmektedir.⁷⁰² Türkiye açısından, Bosna’da Bosnalı Müslümanların varlığının korunması büyük önem arz etmektedir. Laik ve Batı kültürüne her açıdan yakın olan Bosnalı Müslümanlar Avrupa’nın dikkatini çekmeseydi, Türkiye’nin de Avrupa’ya kabul edilmesi zorlaşacaktı. Bir anlamda Bosnalı Müslümanların varlığı Türkiye’nin Avrupalı kimliği ile doğrudan bağlantılıdır.⁷⁰³ Buna bağlı olarak Bosna Cumhurbaşkanı Aliya İzetbegoviç, Bosnalı Müslümanların kaderinin Avrupalı Müslüman olmak olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca Bosnalı Müslümanların, hem Müslüman hem de Avrupalı kimliğine sahip olmak istediklerini eklemiştir. Üstelik İzetbegoviç, Doğu’ya gittiğinde bazı şeylerden rahatsız olduğunu açıklayarak Batı’da bulunduğu farklı bir rahatsızlık yaşadığını belirtmiştir. Bu nedenle kendisini en iyi Bosna’da hissettiğini söyleyerek bu devletin hem Batı hem de Doğu olduğunu, bu iki medeniyetin buluşma noktasını temsil ettiğini ve bu farklı dünyaları birleştirdiğini altını çizmiştir.⁷⁰⁴

İşte tam bu sebeplerden dolayı Türkiye, çok kültürlü, çok etnik yapılı ve çok dinli Bosna modelini savunmuştur. Bosna konusundaki Batı dünyasının ‘yavaşlığı’ Türkiye’yi yıpratmış, ama Bosna’ya yardım etmekten ve Batılı bir politika izlemekten vazgeçirmemiştir. Bu nedenle

⁶⁹⁸ Grigoriadis, 2013: 2.

⁶⁹⁹ Perica, 2002: 5.

⁷⁰⁰ Vračić, 2016: 8.

⁷⁰¹ Uzgel, 2001: 496.

⁷⁰² Coşkun, 2011: 7.

⁷⁰³ Uzgel, 2001: 499.

⁷⁰⁴ İzetbegović, 2005c: 104.

Batı dünyasından cevap alamayan Türkiye, Bosna krizini Balkan devletleriyle çözmeye çalışmıştır. Kasım 1992’de, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ’ın daveti reddetmesine rağmen İstanbul’da bir Balkan Konferansı düzenlenmiştir. Konferans, sadece sembolik önem taşımaya rağmen, ABD tarafından da desteklenecek olan Ankara’nın Sırlara karşı Hırvatistan ve Bosna arasında bir birlik oluşturma fikri ilk defa gündeme gelmiştir.⁷⁰⁵ Ardından Türkiye ve ABD’nin sunduğu taslak önergesi, BM İnsan Hakları Komisyonu tarafından 30 Kasım - 1 Aralık 1992 tarihleri arasında kabul edilmiştir. Bu önerge Sırları saldırgan, Bosnalı Müslümanları ise kurban olarak nitelendirirken Bosna’daki Sırp Liderliği, Yugoslav Federal Ordusu ve Sırbistan Cumhuriyeti’nin hükümetini etnik temizlik politikalarının baş aktörleri olarak belirtmiştir.⁷⁰⁶ Ama zaman geçtikçe, Sırp propagandası diğer yüzünü göstermiş ve Osmanlı devrişme sistemi tarafından toplanıp Müslüman Osmanlı haline getirilen Sırları dile getirerek korkunç psikolojik manipülasyonlar gerçekleştirmeye başlamıştır. Artık Osmanlılardan intikam almak ve daha fazla Sırp üretmek adına, Sırp olmayan kadınlardan da çocuk doğurmaları teşvik edilmiştir.⁷⁰⁷ Bu doğrultuda, Bosna-Hersek’in her yerinde tecavüz/ölüm kampı haline gelen binalarda kadın ve kızlar tutularak sistematik bir şekilde aylarca tecavüze uğramıştır. Kimseye çocuk musun diye sorulmadan ve çocukluğunu yaşamasına izin verilmeden soykırımın bir yöntemi olan ‘zorla hamilelik’ politikalarına maruz bırakılmıştır. Sırların bu tecavüz ve hamilelik politikası, daha fazla Sırp üreterek Müslümanları ve onların kültürünü öldürmek anlamına gelmiştir.⁷⁰⁸

Bu dönemde Türkiye, büyük bir baskı altına girerek artık daha kararlı bir şekilde Batı dünyasını uyandırmaya çalışmıştır. Soğuk Savaş’ın sona ermesi sonrasında Türkiye, ABD ve Avrupa Topluluğu tarafından bölgesel bir çaba olarak görülmeye başlamıştır. Ancak Ankara, bir yandan SSCB ve diğer yandan Yugoslavya’nın dağılmasının ardından kaynayan kazanda bulunduğunu anlayarak tek taraflı riskli girişimlerden uzak durmuştur. Bu çerçevede 1993’te Türkiye’de Milli Savunma Bakanlığı, bölgesel düzeydeki etnik çatışmalara, istikrarsızlığa ve belirsizliğe değinen bir ‘Beyaz Kitap’ yayınlamıştır.⁷⁰⁹ Bununla yetinmeyen Türkiye, Bosna konusunda etkili bir çözüm sağlanmadığını dile getirerek Batı dünyasına seslenmiştir. Yugoslavya’dan Türkiye’ye yıllarca süren göçlerin ardından, Türk ve Balkan bölgesinde yaşayan Müslüman toplumu arasında güçlü bağlar kurulmuştur. Balkan kökenli Türk vatandaşları, artık Türkiye’de gazeteci, akademisyen, diplomat ve askeri personelden oluşan

⁷⁰⁵ Çalış, 2001: 149.

⁷⁰⁶ Ekinci, D. (2009). *Balkans in the Post-Cold War Era: Diplomatic/ Political, Economic and Military Relations*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Bilkent University, Ankara.

⁷⁰⁷ Volkan, 2013: 390.

⁷⁰⁸ Allen, 1996: 65-87.

⁷⁰⁹ Vračić, 2016: 8.

önemli bir lobi kurmuştur. İşte Türkiye'nin Balkan coğrafyasındaki Müslümanların geleceğine sessiz kalmamasının temel nedenlerinden biri budur.⁷¹⁰ Bu bağlamda Türkiye'deki Bosnalı lobicilerin, Bosna'ya silah gönderme konusunda taleplerinin yoğunlaştığı söylenebilir. Türkiye, kurallara göre oynamak zorunda olduğunu dile getirerek bu taleplere direnmeye çalışmıştır. Fakat Bosnalılar, aileleri öldürülürken gözlerinde gözyaşlarıyla Bosna'da hiç bir kuralın olmadığı üzerinde vurgu yapmıştır.⁷¹¹ Ama bu sefer Türkiye, Bosna'ya yardım konusunda ABD'nin tepkisinin uyandırılmasına odaklanmıştır. Bunun en belirgin göstergesi, 1993'te Bosna savaşı ile ilgili Başbakan Demirel'in kullandığı aşağıdaki ifadelerdir:

Dünya uyuyorken yüz bin insan öldürülmüştür. Çok fazla kadına tecavüz edilmiş, çok fazla çocuk öldürülmüş ve çok sayıda insan sürgün edilmiştir. Bu acı fazladır. Bu bir insanlık dramıdır. Hatta, Avrupa'nın kalbinde cereyan eden bir insan dramıdır. Medeni dünya buna cevap vermez ise, insanlığın özünü savunamaz hale geliriz. Kimse ABD'nin küresel polis rolü üstlenmesini beklemesin. Kimsenin buna hakkı yoktur. Avrupa kesinlikle başaramamıştır. Avrupa aslında liderliğe ihtiyaç duymaktadır. ABD müdahale etmeden, Avrupa çok fazla bir şey yapamaz.⁷¹²

Türk diplomatlarının bu seferki asıl amacı, NATO'nun öncülüğünde Sırlara karşı askeri müdahaledir. Diğer bir deyişle Türkiye, Sırp mevzilerinin ve havaalanlarının bombalanması fikrini sunmuştur.⁷¹³ İzetbegoviç, ABD'nin tepkilerinden dolayı hayal kırıklığına uğramadığını ve bu devletin küresel rolünü almadığını dile getirerek Demirel'le aynı görüşleri paylaştığını göstermiştir. Ayrıca Bosna-Hersek Cumhurbaşkanı, Batılı kurumların karar verme sürecinde yavaş ilerlediğini ve askeri müdahale konusunda karar vermenin zor olduğunu anladığını eklemiştir. Bununla birlikte, kendi düşüncelerini paylaşarak şimdiye kadar yapılanların askeri müdahale kararının alınacağına işaret ettiğini dile getirmiştir.⁷¹⁴ Gerçekten, başta ABD olmak üzere dünyanın Bosna'da yaşananları anlaması güçtür. Beverly Allen'e göre ABD'nin Bosna-Hersek'te ırkçılığın işleyişini hayal etmesi zordu, çünkü Amerikan halkının 'ırkçılık' kapsamında ilk düşündüğü ten rengi değildir. Bu nedenle ABD, Balkan halkların kimden nefret edeceğini, kimi öldüreceğini ve tecavüz edeceğini nerden bilir? şeklindeki ikilem içinde kalmıştır.⁷¹⁵

⁷¹⁰ Türbedar, 2011: 141.

⁷¹¹ Cowell, A., "Turkey Faces Moral Crisis Over Bosnia", <https://www.nytimes.com/1992/07/11/world/turkey-faces-moral-crisis-over-bosnia.html>, (erişim tarihi: 20.01.2019).

⁷¹² Yuenger, J., "Turkey Urges Force in Bosnia", <https://www.chicagotribune.com/news/ct-xpm-1993-02-28-9303186058-story.html>, (erişim tarihi: 20.01.2019).

⁷¹³ Uzgel, 2001: 496.

⁷¹⁴ İzetbegović, 2005b: 25.

⁷¹⁵ Allen, 1996: 8.

İsim, soyisim ve bazen şehir bile özellikle Müslümanları ele vermektedir. Balkan coğrafyasında herkes bu durumu bilirken, dünyada kimse bilmemiş ve anlamamıştır. Bosnalı Müslümanlar hep sessiz kalmış ve sessizliklerinin asıl nedeni, yaşadıklarını ve duygularını kimsenin anlamama korkusudur. Bunu da sonunda sadece Türkler anlamıştır. Sırp propagandası, Müslümanlarla Türklerin aynı olduklarına yönelik düşünceleri güçlendirmiştir. En büyük günahın işlendiği şehirde Srebrenitsa’da, Müslüman erkekleri öldürürken Sırp onlara ‘Türkler’ diye seslenmiştir. Buna bağlı olarak Vamik D. Volkan, Dubrovnik’te düzenlenen bir konferansta bulunarak Bosna’dan gelen dokuz kişilik grubun sessiz olduğunu fark etmiştir. Volkan’ın Türk olduğunu anladıktan sonra, onu kendilerinin uzantısı olarak görüp Volkan yalnızken yanına gitmişler, bu sırada ‘bir Türk bizi iyi anlar’ düşüncesiyle kendi duygularını da katarak korkunç kişisel hikayelerini onula paylaşmışlardır.⁷¹⁶

Türk ve Amerikan yaklaşması ile birlikte Bosnalı Müslümanların yaşadıklarının anlaşılması, Federal Yugoslavya Cumhuriyeti’nin ağır tepkisine neden olmuştur. Bu devletin argümanı, Vaşington’un Balkan bölgesinde Türkiye ve NATO saldırıları aracılığıyla yeni bir Osmanlı Devleti kurulmasına yardım etmek istediği inancına dayanmıştır.⁷¹⁷ Miloşeviç, basını kontrol altına alarak gazetecilerin özgürlüğünü kısıtlamış ve vatandaşların objektif bir şekilde bilgilendirilmesini engellemiştir. Bu şekilde Yugoslavya’daki basın Miloşeviç tarafından, onun siyasi fikirleri için ‘nüfus kazanma’ bir stratejisi olarak rejim propagandası aracına dönüştürülmüştür.⁷¹⁸ Bu sefer Yugoslavya’da rejim propagandası Bosnalı Müslümanları aşırı İslamcılar ve ABD’yi emperyalist bir güç olarak resmederken Türkiye’nin politikalarını Osmanlı nostaljisi olarak nitelendirmiştir.⁷¹⁹

1 Mart 1993’te Miloşeviç, XX. yüzyılda Yugoslavya ile Türkiye’nin ilişkilerinin oldukça iyi olduğunu ve bu durumun örnek bir ilişki sergilediğini hatırlatarak şimdiki Türk hükümetinin tutumunun kabul edilemez olduğunu dile getirmiştir. Diğer bir deyişle Türkiye, Bosna’ya yardım ederken Yugoslavya’nın içişlerine ve sadece Yugoslav hükümetini ilgilendiren konulara karıştığı üstü kapalı bir şekilde ortaya konulmuştur. Ayrıca Miloşeviç, Türkiye’nin Bosna Cumhurbaşkanı İzetbegoviç’e destek vermesini hatalı bir politika olarak değerlendirerek onun sadece Müslümanlara zarar getirebileceğini vurgulamıştır. Çünkü Balkan halkların yedek bir evi olmadığı için Müslümanların Sırplarla kardeş kalması gerekmektedir. Miloşeviç’in gözünde, bu kardeşliği engelleyen İzetbegoviç olduğundan dolayı Bosna’daki

⁷¹⁶ Volkan, 2013: 393-394.

⁷¹⁷ Ekinci, 2013: 14.

⁷¹⁸ Brosse, 2004: 127-129.

⁷¹⁹ Traynor, I., “Slobodan Milosevic: Ruthless Manipulator of Serbian Nationalism Who Became the Most Dangerous Man in Europe”, <https://www.theguardian.com/news/2006/mar/13/guardianobituaries.warcrimes>, (erişim tarihi: 20.01.2019).

savaşın suçlusu da kendisidir. Üstelik Müslümanların sadece Bosna’da değil, Sırbistan, Karadağ ve Makedonya’da yaşadıklarını dile getirilmesiyle birlikte onların aynı devlette bulunmasının daha mantıklı olduğuna işaret etmiştir. Fakat Milošević, Sırbistan’da yaşayan Müslümanlara karşı asla ayrımcılık yapılmadığını vurgulayarak Bosna konusunda Türkiye’nin yanlış tarafı desteklediğinin altını çizmiştir. Bunun yanı sıra Milošević, Türk halkının yanlış bilgilendirilmesinin üzerinde durarak Türk basınının Sırp tarafını ‘şeytan’ ve Bosnalı Müslümanları ‘melek’ olarak göstermesinin farkında olduğunu söylemiştir. Onun bakış açısından Türk basınının kaçırdığı bir gerçek, Aliya İzetbegović ve onun taraftarlarının akıllı olmayan bir yaklaşımla Bosna’daki korkunç ve kan dökücü savaşı başlatmasıdır. Ayrıca Milošević, Türk hükümetini değerlendirirken Cumhurbaşkanı Turgut Özal ve Başbakan Süleyman Demirel’i aynı şekilde görmediğini açık bir şekilde söylemiştir. Onun gözünde, Özal köktendinci bir politikanın etkisinde iken, Demirel daha mantıklı bir siyasetçi olarak tüm olaylara daha geniş bakış açısı ile yaklaşmıştır. Sonuçta Milošević, sertleşen Türkiye-Yugoslavya ilişkilerinde kendisini rahatsız eden meseleleri şu ifadelerle dile getirmiştir:

Beni rahatsız eden, Türkiye’den duyduğumuz savaş çağlıklarıdır. Bu çağlıklar sonuç vermeyeceğinden ziyade ilişkilerimizi daha da bozacaktır. Türkiye’nin ‘Adriyatik’ten Çin Seddi’ne kadar imparatorluk kuracağız’ demesi sadece Sırbistan’ın değil, aynı zamanda Yunanistan’ın çıkarlarını tehdit etmektedir. Fakat, bunu söylerken korktuğumuzu zannetmeyin. Bunları dile getirirken belirtmek istediğim tek nokta şudur ki bu tarz söylemler ilişkileri bozmaktadır. Şimdi Balkan coğrafyasında gerçekçi olmayan bir politika yürütülmektedir.⁷²⁰

Milošević, Türkiye’nin bölgesel aktör olma politikalarını tehdit olarak algılayarak Balkan coğrafyasında Panславizm’le birlikte Ortodoks ittifakı fikrini bir kez daha gündeme sokmuştur. Bu doğrultuda Mart ayında 1993’te Belgrad’a gelen Yunanistan Parlamentosu heyetiyle görüşme sırasında Milošević, Sırbistan-Yunanistan yakınlığının ilerde konfederasyona düşünülmesini mümkün kılabileceğine yönelik düşüncelerini paylaşmıştır.⁷²¹ Böyle bir ortamda, Sırbistan’ın tarihinde her dönemde olduğu gibi Sırp akademiyası da harekete geçmiştir. Örneğin Sırp profesör Mirolyub Yevtiç, ‘Türkler (yine) Sırbistan’ı İstiyor’ adlı makalesinde Türkiye’nin Bosna’ya yardım etmesini İslamcı köktencilik olarak nitelendirmiştir.⁷²² Sırp oryantalistlerden biri olan profesör Darko Tanasković’e göre Bosna’nın Türkiye’den yardım istemesi, Osmanlı dönemine geri dönmesi anlamına gelmiştir. Ayrıca

⁷²⁰ Özkök E. ve Hacıoğlu N., “Slobodan Milošević: Türk İmparatorluğu Tehdit Ediyor”, <https://nabukednazar.blogspot.com/2012/04/turk-impatorlugu-tehdit.html>, (erişim tarihi: 20.01.2019).

⁷²¹ Michas, 2002: 20.

⁷²² Jeftić, 1991: 62.

Tanaskoviç, Türkleşen insanın Türklerden daha better olduğunu dile getirerek Türkiye'nin Sırbistan'a dost olmadığını ve Sırp çıkarlarına karşı olan her şeye yardım ettiğini eklemiştir.⁷²³ Bu noktada ilginç bir husus ise, Darko Tanaskoviç'in 1995-1999 yılları arasında Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nin Ankara'da büyükelçi olarak görev yapmış olmasıdır.⁷²⁴

Ayrımcılık düşünceleri geliştirerek ve kitleleri heyecanlandırarak Sırbistan, Srebrenitsa katliamına veya suçların en büyüğü olan soykırıma zemin hazırlamıştır. Bu noktada bilinçli kişilik ortadan silinmiş ve tüm düşünceler ve duygular birleşerek tek bir tarafa yönelmiştir. Daha doğrusu psikolojik bir kitle olarak nitelendirilen kolektif bir bilinç oluşmuştur. Gustav Le Bon, bu kitlenin bir varlık haline geldiği ve 'kitlelerdeki zihniyetin tekleşmesi kanunu' kavramına uyum sağladığını ile sürmüştür. Gerçekten kalabalıklar, kahraman olarak acımasızca cinayetler işlemiştir. Kalabalıklar, bir inancın veya düşüncenin zaferi için düşünmeden canlarını feda ederler, şan ve şeref için heyecana getirilirler, Bosna'da olduğu gibi vatan topraklarını savunmak için savaşa sürüklenebilirler ve Srebrenitsa'da olduğu gibi soykırım yapabilmektedir.⁷²⁵ Almanlar Hitler'i narsistik bir şekilde sevdikleri gibi, Sırlar da Miloşeviç'i sevmiştir. Diğer deyişle Sırlar, Miloşeviç'i idealize ettikleri kendilerinin bir uzantısı olarak düşünerek ona hayatlarını feda etmişlerdir.⁷²⁶

Bu psikolojik değerlendirme, konstrüktivizm teorisi ile ele alınınca etki-tepki şeklinde bir sonuç vermektedir. Nicholas Onuf'a göre karmaşık uluslararası sistemde aktörler bazı politikaları sürdürerek belli bir seçim yapar ve bu seçim diğer aktörleri etkilemektedir. Bu politikaların sonuçları için seçim yapan aktörler sorumlu tutulmaktadır.⁷²⁷ Bu bağlamda Sırbistan, Bosnalı Müslümanların varlığını bile tedhit eden seçtiği politikalarının bedelini ödemiştir. ABD ve AB, Bosna'da krizin başlamasından itibaren ortak bir çözüm üzerinde anlaşamadıkları için Sırbistan'ın sürdürdüğü politikalarının bedelini ödetmek için geç kalınmıştır.⁷²⁸ Ancak Ağustos 1995'te ABD, Bosna'daki savaşı durdurma konusunda çabalarını yoğunlaştırmıştır. Bu bağlamda tüm dünyayı ayağa kaldıran Srebrenitsa'da uygulanan korkunç etnik temizlik politikası, sonunda NATO'yu da harekete geçirmiş ve 30 Ağustos 1995'te Sırp hedeflerine yönelik hava operasyonlarıyla sonuçlanmıştır.⁷²⁹ Bu bağlamda Türk hükümeti, Bosna'da barışın askeri müdahale olmaksızın empoze edilemeyeceğini nihayet Batı dünyasının da anlamasından memnun kalmıştır. Aslında barış konusunda Washington, Türkiye'nin Bosna

⁷²³ Biserko, 2013: 121-122.

⁷²⁴ <http://www.anurs.org/lat/academic/190>, (erişim tarihi: 20.01.2019).

⁷²⁵ Le Bon, 1997: 20-30.

⁷²⁶ Varvin, 1995: 197.

⁷²⁷ Onuf, 2015: 61.

⁷²⁸ Philips, 2004: 12.

⁷²⁹ Emgili, 2012: 64.

hükümeti üzerindeki etkisinden dolayı Ankara'nın desteğine ihtiyaç duymuştur. Bunun en belirgin göstergesi, Bosna konusunda 4 Eylül 1995'te ABD Dışişleri Bakan Yardımsıcı Richard Holbuck, Bosna-Hersek Cumhurbaşkanı Aliya İzetbegoviç ve Bosna-Hersek Dışişleri Bakanı Muhamed Şaçirbey'in Türkiye'de yaptığı görüşmedir. Nihayet üç hafta süren NATO'nun harekatı sonucunda Sırp lar teslim olmuş ve trajik Bosna Savaşı'nı sona erdiren Dayton Barış Antlaşması 21 Kasım 1995'te imzalanmıştır. Bu noktada Washington'un Bosna konusunda Türkiye'nin diplomatik çabalarını teşvik ettiğini ve ABD'yle işbirliğinde hareket eden Türk dış politikasının süreklilik unsuru gözlemlenmiştir.⁷³⁰

Türkiye'nin Amerikan ekseninden çıkmaması, Bosna'ya yardım konusunda üzerine düşeni tam anlamıyla yapmadığına ilişkin yorumlara neden olmuştur. Bu yorumlardan biri, Türkiye'nin Bosnalı Müslümanların direnişini güçlendirebilmesi ve onları daha kararlı bir şekilde ayakta tutabilmesiyle ilgilidir. Bosnalı Müslümanlar, tarih boyunca başkaları tarafından yönetilen bir millet olduklarından dolayı siyasi ve askeri tecrübesi zayıftı ve Türkiye bu konuda yardım sağlayabilirdi. Miloşeviç, Bosna Savaşı'nı son Müslümanın ölümüne kadar yürüttüğü için Türkiye'nin de bu meseleyi 'Haç-Hilal' kavgası olarak algılayarak Müslümanların arkasında daha kararlı bir şekilde durmasını gerektirmiştir.⁷³¹ Bu nedenle Türkiye'yi Bosna Savaşı'na çeken din kimliği değil, 'yumuşak güç' kavramı ile birlikte Avrupalı kimliği ve göç politikası olduğu dile getirilmiştir.⁷³² Realpolitik ideallerin gerçekleştirilmesinden değil, somut sonuçların kazanılmasından ibarettir. Ancak tam bir kazanımın elde edilmesinin imkansız olduğu durumlarda kısmi sonuçlarla yetinmeyi bilmek gerekmektedir. Diğer bir deyişle realpolitik, her türlü kendini kandırma düşüncelerinin düşmanıdır.⁷³³ Realpolitik kavramının bu tanımı kabul edilir ise Alan Cowell'in Bosna konusunda Türk dış politikasının -vicdanazabı ve realpolitik kavramın çarpışması- şeklindeki değerlendirmesi daha dabelirginleşmektedir.⁷³⁴ Bu sebeple Maria Todorova, uluslararası aktörlerin Yugoslavya'daki müdahalesi Balkan bölgesinin değeri ile değil, onların stratejik çıkarı ile doğrudan bağlantılı olduğu iddiasında bulunmuştur.⁷³⁵ Buna ek olarak Misha Glenny'a göre Batı dünyası rasyonel olmayan ve kan dökülme içgüdüğü ile hareket eden Balkan halkı imajı, bölgede yaşanan ekonomik ve siyasi zorluklarla ilgili sorumluluğunu reddetmek amacı ile geliştirilmiştir.⁷³⁶

⁷³⁰ Coşkun, 2011: 12-13.

⁷³¹ Özkaya, 1993: 6.

⁷³² Coşkun, 2011: 6.

⁷³³ Bew, 2016: 15.

⁷³⁴ Cowell, A., "Turkey Faces Moral Crisis Over Bosnia", <https://www.nytimes.com/1992/07/11/world/turkey-faces-moral-crisis-over-bosnia.html>, (erişim tarihi: 20.01.2019).

⁷³⁵ Todorova, 2009: 185.

⁷³⁶ Glenny, 2012: 660-661.

Bu noktadan hareketle Bosnalı Müslümanlar, herhalde Misha Glenny'in tanımına inanarak kendilerini daha sıkı bir şekilde Türkiye'ye bağlamıştır. Savaş tecrübesi, herkesin kimlik duygusunu değiştirebilmektedir. Bosnalı Müslümanlar, Bosna'da savaşın başlamasına kadar inandıkları arkadaş, kimlik ve ideal kavram konusunda hayal kırıklığına uğratılmıştır. Düne kadar sevdikleri insanların en büyük düşmanı ve kurbanı haline gelmiştir. 28 Ağustos 1992'te Saraybosna'da Cenita Frakiç, el bombasının patlamasının etkisiyle kardeşiyle birlikte yaralanmıştır. Cenita babasına yazdığı bir mektupta, Leyla isimli kız kardeşinin kendisine hitap eden 'endişelenme ölmeyeceksin, senin gölgen olurum ve daima seni korurum' sözlerini söylediğinde kafasından yaralanmış olduğunu ancak o zaman fark ettiğini belirtmiştir.⁷³⁷ Savaş boyunca bazı Müslüman kadınlar komşu veya arkadaşları tarafından tecavüz edilirken, diğerleri ise erkek aile üyeleri komşuları tarafından ölüme götürülmüştür.⁷³⁸ Müslümanlar, Srebrenitsa'nın caddelerinde ailelerini, arkadaşlarını, komşularını veya bir annenin kollarından zorla alınan bebeklerinin ölüme giden yolunu kendi gözleriyle izlemiştir.⁷³⁹ Savaş travması yaşandıktan sonra kimlik kavramı da değişikliklere uğrar, çünkü kimlik kendimize, dünyaya ve geleceğimize yönelik sahip olduğumuz inançlardan oluşmaktadır. Üstelik kolektif hafıza, psikoloji ve tarih doğrudan bağlantılı olduğu için Bosna'daki savaş Müslümanlara ister istemez onların Osmanlı geçmişini hatırlatmıştır.⁷⁴⁰

Bosnalılar, Osmanlı Devleti'ni Hristiyan güçlerin müdahalesine karşı bir duvar (sur) olarak görmüştür. Diğer yandan, Sırpça-Hırvatça dili konuşan ve Hristiyan Slavlar'la aynı kültürü paylaşan Bosnalı Müslümanlar Osmanlı diline girmemiştir. Başka bir deyişle Bosnalı Müslümanlar, hem Osmanlı Devleti'nin bir parçası olmak hem de farklı dilsel kimliğini korumak istemiştir.⁷⁴¹ Tarih tekrarlanarak Türkiye, Hristiyan politikalarına direnebilen ve Müslüman kimliğini koruyabilen tek devlet olarak algılanmıştır. Bosna Savaşı konusunda Türk dış politikası her ne kadar eleştirilse de Bosnalı Müslümanlar Türkiye'nin çabalarını ve yardımını asla unutmamıştır. Bunun en belirgin göstergesi, 17 Haziran 1996'da Saraybosna'da Aliya İzetbegoviç'in kullandığı ifadelerdir:

Bugün Bosna-Hersek'in en büyük devlet ödülünü devletimizin dostuna Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'e teslim etmekten şeref duyuyorum. Bu devlet ödülü Türk halkına ve devletine, tarihimizde en zor olan bu dört yıldaki Bosna-Hersek'e yapılan ahlaki, siyasi ve diğer yardımlar için minnettarlığımızı ifade etmektedir. Türk halkının desteği, yalnız

⁷³⁷ Biserko, 2006: 616.

⁷³⁸ Beç, 2005: 762.

⁷³⁹ Rondić, 2012: 82.

⁷⁴⁰ Hunt, 2010: 6-10.

⁷⁴¹ Glenny, 2012: 78.

olmadığımız duygusunu vermiş ve bizi cesaretlendirmiştir. Bundan sonra da Türkiye'nin desteğine ve yardımına ihtiyacımız olacak... Umarım, her alanda işbirliğimiz güçlendirilecektir. Halklarımızın karşılıklı duyguları da bizi bu işbirliğiyle bağlamaktadır.⁷⁴²

Bosna-Hersek'in tüm yaşananlardan sonra birine inanması oldukça zordu, ama İzetbegoviç Türkiye'nin politikasına içten inanmıştır. Bunun en belirgin göstergesi, Bosna-Hersek'in ilk Cumhurbaşkanı'nın son hikayesidir. 18 Ekim 2003'te Aliya İzetbegoviç, hasta yataken dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından ziyaret edilmiştir. Bu ziyareti sırasında İzetbegoviç, 'Bosna'yı unutmayın ve koruyun' sözleriyle Bosna-Hersek'i Türkiye'ye emanet ederek bir sonraki gün vefat etmiştir.⁷⁴³ Bu şekilde Türkiye, Balkan labirentlerinde ilk adımları atmaya başlamıştır. Fakat Osmanlı Devleti'nin bıraktığı ve Türkiye'nin bulduğu Balkan coğrafyası arasındaki büyük bir fark yoktu. Bölgedeki halklar hala din kimliği ve etnisite kavramlarına karşı savaşıyordu. Bu savaşları travmatik geçmişe dönük kolektif hafıza ve tarihi mitler takip ederken, din unsuru ise kitleleri zehirlemiştir.⁷⁴⁴ Türkiye'nin bölgeye girmesini takiben cereyan eden Kosova Savaşı bu iddiaların en somut örneği olmuştur.

3.2.2. Kosova Savaşı'nda Türkiye'nin Tutumu

Dayton Barış Antlaşması imzalandıktan sonra Türkiye, Yugoslavya Federal Cumhuriyeti ile diplomatik ilişkilerini normalleştirme yoluna gitmiştir. 1996'da iki devlet arasındaki diplomatik temaslar başlamış ve Türkiye Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Onur Öymen Belgrad'da resmi ziyaretlerde bulunmuştur. Türk ve Sırp diplomatlar, karşılıklı olarak üst düzey temaslarda bulunmak istediklerini dile getirerek Milošević'in ikili ilişkilerde yeni bir sayfa açmak istediğini doğrulamıştır. İlk görünüşte Bosna'daki savaşın sona ermesinin ardından, Ankara-Belgrad arasındaki ilişkilerin normalleşmesini engelleyebilecek bir husus yoktu. Ama Balkan coğrafyasında, ilk görünüş her zaman yanıltıcıdır. Bu nedenle Dayton Barış Antlaşması'nı, Balkan bölgesindeki sorunların sonu olarak algılayan gözlemciler yanıltmıştır.⁷⁴⁵ Çünkü Dayton Antlaşması'nı bir fırsat olarak gören Kosova, bağımsızlık taleplerini dile getirerek uluslararası toplumun dikkatini çekmeye çalışmıştır.⁷⁴⁶ Ama uluslararası toplum Kosova'nın taleplerine önem vermeyerek, yakınlaşan felaketi sezememiş ve yorucu Bosna meselesinden sonra bir an önce bölgeden kaçmak istemiştir. Buna rağmen Kosovalı Arnavutlar,

⁷⁴² İzetbegovic, 2005b: 163-164.

⁷⁴³ "Godišnjica Izetbegovićeve Smrti", <http://www.novosti.rs/vesti/planeta.299.html:692099-Erdogan-Evropa-je-umrla-u-Bosni-a-sahranjena-je-u-Siriji-Izetbegovic-objasnio-amanet>, (erişim tarihi: 25.01.2019).

⁷⁴⁴ Perica, 2002: 4-5.

⁷⁴⁵ Moore, P., "Balkan States: Crete Summit Points To More Instability", <https://www.rferl.org/a/1087151.html>, (erişim tarihi: 27.01.2019).

⁷⁴⁶ Daskalovski, 2005: 18-19.

bağımsızlığı kafasına koyarak Sırların tepkisini çekmiştir. Kosova meselesi, Yugoslavya'nın kapısına yeni bir savaşı dayandırarak normalleşme sürecine giren Türkiye ve Yugoslavya'yı birbirine ters düşürmüştür.⁷⁴⁷ Artık yaklaşan Sırbistan-Kosova çatışması o kadar ciddiydi ki, İsrail-Filistin çatışmasını ardırmaya başlamıştır. Bu çatışmanın çözümü, İsraililerin ve Filistinlilerin birbirlerinin ulusal varlığının meşruiyetini kabul etmeleridir. Buna rağmen her iki taraf, ötekinin ulusal kimliğinin gerçekleşmesini hala bugün bile kendi kimliğinin imhası olarak algılamaktadır.⁷⁴⁸

Sırp halkın ulusal bilincinde, 15 Haziran 1389'da cereyan eden Kosova Muharebesi günümüze kadar Sırlar arasında Sırbistan tarihinin en önemli birleştirici ritüeli olarak anılmaktadır. Sırların inanışlarına göre Kosova Muharebesi, Sırbistan'ın çöktüğü, bağımsızlığını gömdüğü ve Türk esaretine düştüğü tarih ve yerin baş sembolüdür. Aynı zamanda Sırp soylusu Miloş Obiliç savaş sonrasında Sultan I. Murad'ı hançerleyerek şehit ettiği için Kosova Muharebesi Sırbistan'ın en büyük zaferinin de simgesidir.⁷⁴⁹ Bu bağlamda 1989'de yayımlanan Miloşeviç'in 'Çözüm Yılları' adlı eseri, hızlı bir şekilde Sırbistan'ın adeta 'İncil'i' haline gelerek Sırp milliyetçi hareketlerin siyasi hedeflerini göstermiştir. Miloşeviç'e göre Sırbistan'ın bir parçası olan özerk bölgenin bağımsızlık talepleri aslında Sırbistan'ın kendi toprağında siyasal ve yasal yetkilerden yoksun bırakılması anlamına gelmiştir.⁷⁵⁰ Sırp toplumu artık Sırbistan'ın geleneğini savunmaya hazırlanıyordu, çünkü gelenek toplumun geçmişini ortaya çıkaran bir organizmadır.⁷⁵¹ İlk başta, kültürel anlamda Kosova'daki Arnavutların bastırılması bu savunmanın bir metodu olarak kullanılmıştır. Sigmund Freud'un sözleriyle, kültürel idealler farklı milletler arasında uyumsuzluk ve düşmanlık kaynağı haline gelmektedir. Çünkü bir kültür kendinden daha zayıf gördüğü kültür birimlerini bastırıldığında narsistik bir memnuniyet duymaktadır.⁷⁵² Ancak Sırların baskıcı tutumu, aslında Kosova'daki Arnavutların öz-bilincinin şiddetlenmesine neden olmuştur. Bu bağlamda bilişsel psikoloji, konstrüktivistlerin ileri sürdüğüne benzer olarak öz bilinç bizim tecrübelerimizden ve başkalarının faaliyetlerinden oluşmaktadır şeklinde bir iddiada bulunmuştur.⁷⁵³

Kosovalıların bastırılması hususu, Kosova'da Sırp hegemonyasına ve yönetimine karşı güçlü bir muhalefetin geliştirilmesiyle sonuçlanmıştır. Ancak Kosova'nın bağımsızlık mücadelesi yeni bir olgu değildir. Kosova'daki Arnavutlar, İkinci Dünya Savaşı'nın sonrasında

⁷⁴⁷ Pešić, 2000: 10.

⁷⁴⁸ Davidson ve Montville, 1982: 153.

⁷⁴⁹ Zirojevic, 2000: 189.

⁷⁵⁰ Milošević, 1989: 112.

⁷⁵¹ Le Bon, 1997: 74.

⁷⁵² Freud, 1961: 13-14.

⁷⁵³ Frosh, 1991: 12.

kurulan Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nde 'eyalet' statüsüne razı olmak zorunda kalmıştır. Tito'nun Yugoslavya'sında 1974 Anayasası ile 'özerklik' statüsü verilen Kosova, onun ölümünden hemen sonra 1981'de Sırbistan'ın baskıcı politikalarına karşı çıkmıştır.⁷⁵⁴ Ayrıca Yugoslavya'nın dağılma süreci başladığında, Sırp yönetimini göz ardı ederek Kosova'daki Arnavutlar bağımsızlığını ilan etmiş ve İbrahim Rugova'yı Cumhurbaşkanı olarak seçmiştir. Bu dönemde Arnavutlar, uluslararası toplumun keni kaderini tayin hakkına saygı duyacağına inanarak Kosova'nın bağımsızlığını tanıyacağını ümit etmiştir.⁷⁵⁵ Ama Kosova, bağımsızlığını ilan ederken Sırp yönetimini göz ardı ettiği gibi uluslararası toplum da bu bağımsızlık mücadelesini göz ardı etmiştir. Buna rağmen Sırp hegemonyasından kurtulmak isteyen Kosova, Dayton Barış Antlaşması'nın imzalanma sürecini fırsat olarak algılayarak bağımsızlık taleplerini gündeme getirmiştir. Ama bu sefer de başaramamıştır. ABD'nin Dayton Antlaşması'nın imzalanmasında Miloşević'e ihtiyacı olduğu için, Kosova sorununu dile getirmekten vazgeçmiştir.⁷⁵⁶ Miloşević'in döneminde Kosova Muharebesi'ne yönelik mitler sürekli yenilenerek, Sırp'lar arasında Kosova kaybının travmasına ve çaresizlik duygusuna neden olmuştur.⁷⁵⁷ Miloşević'in masallarından tüyleri diken diken olan Kosovalıların ılımlı tutumu etkili bir sonuç vermeyince, Kosova meselesinin barışçı çözüm yönteminin yerini silahlı mücadele almıştır. Bu silahlı mücadelede en önemli rolü Kosova Kurtuluş Ordusu (KKO) oynamıştır.⁷⁵⁸ 22 Nisan 1996'da Sırp'lardan oluşan küçük bir grup Kosova'da bir kafede otururken, saat 20:25'te maskeli adamlar içeri girmiş ve yarı otomatik silahlarla ateş açmıştır. Bu şekilde KKO'nun ilk kurbanı halini alan üç Sırp öldürülmüştür.⁷⁵⁹

Albert Einstein, savaşın siyasi güç açlığı ve sosyal şartlara ilgisiz olan küçük ama kararlı bir grubun siyasi aracı olduğunu ileri sürmüştür.⁷⁶⁰ Fakat Kosova'daki Sırp'ların öldürülmesi rövanşist milliyetçi hareketleri serbest bırakmıştır. Ernest Gellner'e göre milliyetçilik, millet ve devletin birbirlerinin kaderi olduğu inancına dayanmaktadır. Bu nedenle millet veya devlet olmaması, bir trajediye yol açmaktadır.⁷⁶¹ Bu inanç sanki Kosova toprakları üzerinde, Kosova'daki Arnavutların ve Sırp'ların hakiddialarına ilham vermiştir. Aslında Kosova'da sanki iki farklı tarih yaşanmıştır. Sırp'lar açısından Kosova, ortaçağ Sırbistan'ının kalbi, kutsal kiliselerin ve Sırp kutsal topraklarının veya Kudüs'ünün bulunduğu bölgedir. Kosova'daki Arnavutlar ise, Sırp kabilelerinin gelmesinden önce Kosova'da bulduklarını iddia etmektedir.

⁷⁵⁴ Eralp, 2010: 3-4.

⁷⁵⁵ Daskalovski, 2005: 19-20.

⁷⁵⁶ Ker-Lindsay, 2009: 11.

⁷⁵⁷ Blagojević, 2000: 230.

⁷⁵⁸ Türbedar, 2005: 86.

⁷⁵⁹ Glenny, 2012: 652.

⁷⁶⁰ Einstein ve Freud, 1993: 16.

⁷⁶¹ Gellner, 1983: 6.

Sırp mitolojik tarihi, Hristiyan Prenslerin Kosova Muharebesi'nde Osmanlı Türklerine ve onların Müslüman-Arnaut müttefiklerine karşı savaştıklarını ileri sürmektedir. Buna karşın Arnautlar, Kosova Muharebesi'nde Osmanlıların ilerlemesine karşı savaştıklarını ve Sırpların müttefikleri olduklarını ısrarlı bir şekilde vurgulamaktadır.⁷⁶² Bu şekilde Kosova Savaşı, iki millet karşı karşıya getirerek tarihi hakikati ortaya çıkarmak ve Kosova'daki Arnavutların kimliğini güçlendirmek adına cereyan etmiştir. Michael Vlahos'a göre kimlik gücü aslında askeri gücün en yüce kaynağıdır. Bir milleti savaşa sürükleyen kimlik kavramı ise, savaş kimliğinin aracı haline gelmektedir. Çünkü bahsi geçen millet, savaş boyunca kimliğini şekillendirmeye devam etmektedir. Bu nedenle savaş, kimlik kavramının liturjisi olarak kabul edilmektedir.⁷⁶³ Sonuçta nefretle doldurulan grup, kendine ait bir yer ve bir millet istemektedir. Sadece onlara ait bu yerde başkaları olmaz, bu nedenle millet ele geçirilmeli ve diğerlerinden kurtulmalıdır.⁷⁶⁴ Sigmund Freud, bu tarz davranışların biyolojik açıklamasını geliştirerek 'ölüm içgüdü' kavramını ortaya koymuştur. Diğer bir deyişle, yaşayan bir varlık (insan) yabancı varlıkları yok ederek kendi varlığını savunmaktadır.⁷⁶⁵

1998'de Kosova çatışması şiddetlenmiş ve KKO tarafından Sırpalar öldürülmüş, saldırılara maruz kalmış veya kaçırılarak Kosova'nın merkezi olan Drenica bölgesi ele geçirmeye çalışılmıştır. Miloşević, KKO tehdidiyle başa çıkmanın tek yolunu kanlı bastırma yönetiminde görmüştür. Sonuçta Yugoslav Halk Ordusu, Drenica'da KKO'ya saldırarak üç köyü yerle bir etmiştir. Dahası saldırı sırasında, yirmi dört kadın ve çocuk da dahil seksenden fazla kişi hayatını kaybetmiştir.⁷⁶⁶ Kosova kültürel anlamda bir getto halini alırken aslında bilinen yani aşına olan Balkan geleneğine uygun bir şekilde devlet polisi ve korkunç sloganlar sahneye çıkmıştır.⁷⁶⁷ Bu bağlamda Arnautlar, grevler düzenleyerek Sırp polisinin tepkisine neden olmuş ve Drenica'da bir terör süreci başlamıştır. Miloşević, iç kriz durumunda kendi gücünü artırma amacıyla savaş yoluna başvuran bir liderdi. Bu lider, fakir ve hayal kırıklığına uğrayan Sırp milletini kullanmıştır. Onlara 'ortak kaderini' ve 'kutsal görevini' belirleyerek, her seferinde kendi gücünü güvence altına almıştır. Fakat bu sefer Kosova'da, saldırgan bir etnik temizlik politikasının gerçekleştirilmesine yönelik Sırp kararlılığı Kosova'daki Arnautların etnik kimliğinin gururuyla yüzleşmiştir.⁷⁶⁸ Bu şekilde oluşturulan vahşi şiddet çemberi kısa bir zaman içinde her iki tarafta sürekli artan cinayet, işkence ve insan haklarının

⁷⁶² Mojzes, 2011: 197-198.

⁷⁶³ Vlahos, 2009: 30.

⁷⁶⁴ Levine, 2017: 104.

⁷⁶⁵ Einstein ve Freud, 1993: 45.

⁷⁶⁶ Guzina, 2005: 41-42.

⁷⁶⁷ Horvat, 1989: 17.

⁷⁶⁸ Vetlesen, 2006: 42.

ihlaline yol açmıştır.⁷⁶⁹ Kosova'daki artan şiddet BM Güvenlik Konseyi'nin tepkisini çekmiştir. 23 Eylül ve 24 Ekim 1998'de BM Güvenlik Konseyi'nin kararında, Kosova sorunun bölge barışını tehdit ettiği, Sırp'ların Kosova'daki Arnavutlara karşı uyguladıkları etnik temizlik politikalarının son bulması, ateşkesin ilan edilmesi ve Yugoslav Halk Ordusu'nun Kosova'dan çekilmesi istenmiş aksi halde NATO'nun askeri müdahalede bulunacağı belirtilmiştir. BM Güvenlik Konseyi her ne kadar kararlı görünse de Rusya, Kosova meselesi konusunda Sırp'lara güven vermiştir.⁷⁷⁰ Aslında Miloşeviç ile yakın ilişkilerin Balkan bölgesindeki Rus çıkarları açısından değerli olduğuna inanan Rusya, Kosova çatışmasında Sırbistan yönetimini desteklemiştir. Bunun en belirgin göstergesi Haziran 1998'de, Miloşeviç'in Rusya Cumhurbaşkanı Boris Yeltsin'le Moskova'da yapılan görüşmesidir.⁷⁷¹

Bu gelişmeleri izleyen Türkiye, önemli bir diplomatik girişimi başlatmadan Kosova'da devam eden şiddeti kınamış ve yapıcı diyalog çağrısında bulunmuştur. Kosova meselesinde Türkiye'nin pasif tutumu çeşitli nedenlerle açıklanabilmektedir. Her şeyden önce Yugoslavya Federasyonu'nda Kosova Cumhuriyet olarak değil, özerk bölge olarak nitelendirilmiştir. Bu nedenle Bosna'nın aksine Kosova, geniş yasal yetkilere sahip değildi ve Yugoslavya'dan ayrılması zordu. Bu durum dikkate alındığında Türkiye, yasal açıdan Kosova çatışmasının Yugoslavya'nın iç meselesi olduğunu savunarak bu dönemde Kosova'nın bağımsızlık taleplerine soğuk yaklaşmıştır.⁷⁷² Oyleki 1992'de Ankara'da Kosova Cumhurbaşkanı İbrahim Rugova'nın, Kosova'nın bağımsızlığının tanınmasını istemesine rağmen Türkiye Yugoslavya'nın toprak bütünlüğünü savunmuştur. Demek ki 1998'de Kosova'da büyük katliam yaşanmadan önce Türkiye bu konuda son derece temkinli bir politika izlemiştir.⁷⁷³ Ayrıca Rusya'nın Sırbistan'la yakınlaşmasıyla birlikte Türkiye'nin doğrudan Kosova meselesine dahil olması dini bir kutuplaşmaya yol açabilirdi. Diğer bir deyişle, Kosova'daki Arnavutların çoğu Müslüman olduğu için Türkiye'nin müdahalesi 'Sırp-Ortodoks' birliğinin yanında 'Türk-Arnavut-Müslüman' birliğinin kurulması olarak algılanabilirdi.

Balkan coğrafyasında, dini aidiyet aslında seferberlik için kullanılan bir unsurdur. Kosova sorunu üzerindeki Türkiye'nin tutumu, ABD'nin arabuluculuğu ekseninde Sırbistan ve Kosova liderlerinin müzakere ve diyalogu şeklinde özetlenebilmektedir. Bu nedenle, Türk ve Sırp'ların Kosova meselesine yaklaşımı yakın olarak değerlendirilmiştir.⁷⁷⁴ Bu doğrultuda, Mart 1998'de Türkiye Dışişleri Bakanı İsmail Cem Yugoslav lideri Miloşeviç'le buluşmak üzere

⁷⁶⁹ Mojzes, 2011: 207.

⁷⁷⁰ Ural, 2014: 168.

⁷⁷¹ Abazi, 2007: 223.

⁷⁷² Coşkun, 2010: 59.

⁷⁷³ Gangloff, 2004: 109.

⁷⁷⁴ Abazi, 2007: 227-229.

Belgrad'ı ziyaret etmiştir. Ziyaret sırasında Cem, Kosova sorununa en kısa zamanda barışçıl bir çözüm bulunmadığı takdirde bu savaşın tüm Balkan bölgesine yayılması tehlikesi taşıdığıнын altını çizmiştir. Ayrıca Sırbistan'ın Kosova meselesine temkinli yaklaşması çağrısında bulunarak, Türkiye'nin de çözüm konusunda yardımcı olmaya hazır olduğunu eklemiştir.⁷⁷⁵ Bunun ardından 15 Temmuz 1998'de Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Arnavutluk'u ziyaret ederek şiddetin hemen durdurulması gerektiğini belirtmiştir. Dahası Demirel, Türkiye'nin uluslararası toplumla işbirliği içinde barışın sağlanmasına katkıda bulunmaya istekli olduğunu dile getirmiştir.

Balkan coğrafyasında Bosna'nın tradejisine benzer bir olayın yaşanmasına karşı hareket edilmesi gerektiğinin altını çizmiştir.⁷⁷⁶ Görüldüğü üzere Türkiye, ortak tarih ve dinsel unsurlara rağmen Balkan bölgesindeki etnik ve dinsel çatışmalara sürüklenmekten uzak durmuştur. Fakat Türkiye'nin etnik ve dinsel çatışmalara sürüklenmesi bölgedeki barışın sağlanmasında tehlikeli olduğu düşünülerek her fırsatta toprak bütünlüğü kavramı ön plana çıkarılmıştır.⁷⁷⁷ Aslında Türkiye, Bosna'da olduğu gibi Kosova'da da Ortodoks Balkan halkları antagonize etmemek için uluslararası toplum olmaksızın tek taraflı girişimlerden uzak durmuştur. Soğuk Savaş sonrası dönemde Türk dış politikası, 'Neo-Osmanlılık' veya 'Pan-Türkçülük' söylemlerinden kaçınarak süreklilik unsuruna uygun bir şekilde Batı ve uluslararası toplumla ortak hareket etmiştir.⁷⁷⁸

15 Ocak 1999'da kırk beş Kosova Arnavutu'nun Sırlar tarafından katledilmesi uluslararası toplumun tepkisini uyandırarak Türkiye'nin Kosova üzerindeki tutumunu da değiştirmiştir.⁷⁷⁹ 6 Şubat 1999'da Kosova'daki şiddetin durdurulması adına seferber olan uluslararası toplum, KKO'nun temsilcileriyle birlikte Sırbistan ve Kosova'nın liderlerini Fransa'nın Rambouillet şehrinde bir araya getirmiştir. Fakat çatışan tarafların 'al veya bırak' olumsuz bir inatla birbirine taviz vermemesi görüşmenin herhangi bir uzlaşmaya varamdan nihayetlenmesi sonucunu doğumuştur.⁷⁸⁰ Ardından uluslararası toplum özellikle ABD, İngiltere, Almanya, Fransa ve Rusya çatışan taraflara Rambouillet Antlaşması'nı sunmuştur. Bu antlaşmada Yugoslavya'nın toprak bütünlüğünü savunulmuş, Yugoslavya güçlerinin

⁷⁷⁵ Coşkun, 2010: 61.

⁷⁷⁶ Tase, P., "Albania And Turkey: Two Nations With Common Vision To Strengthen Bilateral Cooperation: 1990-2000", <https://foreignpolicynews.org/2014/01/25/albania-turkey-two-nations-common-vision-strengthen-bilateral-cooperation-1990-2000/>, (erişim tarihi: 25.01.2019).

⁷⁷⁷ Kohen, S., "Kosova Politikamız: İlkeler ve Gerçekler", <http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/sami-kohen/kosova-politikamiz-ilkeler-ve-gercekler-5367305>, (erişim tarihi: 25.01.2019).

⁷⁷⁸ Çalış, 2001: 143.

⁷⁷⁹ Hosmer, 2001: 7.

⁷⁸⁰ Johnstone, 2002: 244.

Kosova'dan çekilmesi ve NATO'nun askeri bir güç olarak bu süreci takip etmesibelirtilmiştir.⁷⁸¹

Kosova, uluslararası toplumun önerisini kabul etmiştir. Miloşeviç, Rambouillet Antlaşması'nı bir 'dikte' olarak algılayarak kararlı bir şekilde reddetmiştir. Onun gözünde uluslararası toplum, Kosova'yı korumaktan ziyade Sırbistan'ı cezalandırmak ve küçük düşürmek için bir kampanya başlatmıştır.⁷⁸² Rambouillet görüşmesini takip eden günlerde uluslararası toplum, Miloşeviç'in tavrı nedeniyle umutsuz bir ortamda son girişimde bulunmuştur. ABD Cumhurbaşkanı Bill Clinton'ın Kosova temsilcisi Richard Holbrooke, Miloşeviç'le görüşmek üzere Belgrad'a gitmiştir. Görüşme sırasında Holbrooke'in durumun ciddiyetini vurgulamasına ve NATO'nun saldırısı yaklaşmış olduğu uyarısına rağmen, Miloşeviç inatçı davranarak geri adım atmayı reddetmiştir.⁷⁸³ Aslında Miloşeviç'in mesajı basitti, o'na göre Sırlar asla saldırgan değil aksine ihtiyacı olan başka Sırlara bencilce yardım eden millettir. Bu kutsal görevi yerine getirirken Sırlar, komşularının başta Hırvatların, sonra Müslümanların ve Arnavutların saldırganlığına uğramış ve uluslararası toplumun düşmanlığı tarafından engellenmiştir.⁷⁸⁴

Bu noktada en önemli soru, Carl Von Clausewitz'in ifadesiyle, Miloşeviç'in sert tavrı Sırbistan'ın mı yoksa onun özel çıkarlarını mı temsil edip etmediği sorusuyla doğrudan bağlantılıdır.⁷⁸⁵ Her şeyden önce Miloşeviç, 1987'de Kosova'daki Arnavut çoğunluğa karşı uygulanan Sırp etnik politikalarını meşrulaştırarak bir gün içinde ünlü olmuştur. Bunun yanı sıra, Kosova'daki şartlardan şikayetçi olan Sırlara 'sizi kimse dövemez' diyerek Kosova'nın Arnavutlara bırakılmayacağı sözü verilmiştir.⁷⁸⁶ Bu bilgileri göz önünde bulundurarak Miloşeviç'in, tutulmaz bir sözünü tutmak adına kendi devletini NATO'nun saldırısına bile maruz bırakmak için hazır olduğu söylenebilir. Alfred Adler'e göre iyilik ve kötülüğü ayırt etmek için sağduyu kullanılmaktadır. Ancak kendi özel çıkarlarının peşine düşenler, diğerleri kadar kolay iyilik ve kötülük arasında ayırım yapamaz. Onlar kendi zihniyetlerinde kahramanlardır, bu nedenle verdikleri kararlarının kahramanlıktan uzak olduklarını göremez.⁷⁸⁷ Bu nedenle Ernest Gellner, vahşi bir aklın bizimkinden tamamen farklı olduğunu ve onun 'akıl araçlarını' yanlış bir şekilde kullandığını ileri sürmüştür. Bu tarz akıl ve zihniyet, entelektüel bir hataya benzeyerek sürekli 'sarhoştur'.⁷⁸⁸

⁷⁸¹ Nardulli ve Perry, 2002: 17-18.

⁷⁸² Mojzes, 2011: 208-209.

⁷⁸³ Ker-Lindsay, 2009: 14.

⁷⁸⁴ Vetlesen, 2006: 40.

⁷⁸⁵ Clausewitz, 1976: 243.

⁷⁸⁶ Judah, 2008: 64-65.

⁷⁸⁷ Adler, 1997: 16.

⁷⁸⁸ Gellner, 1974: 151.

22 Mart 1999'da sarhoşluk içinde olan Miloşeviç'in liderliğinde Sırp güçleri, Kosova'nın batı ve güney bölgelerine saldırarak Arnavutları sınır dışı etmeye başlamıştır.⁷⁸⁹ Bu noktadan hareketle Türkiye, hem ABD'nin politikalarını takip ederek hem de tarihsel ve kültürel özdeşleşme hareketlerine artık direnemeyerek sınır dışı edilen Kosova Arnavutlarına kendi kapılarını açmıştır. Resmi verilere göre Mart ayından Haziran ayına kadar toplam on sekiz bin Arnavut Türkiye'ye gelmiştir.⁷⁹⁰ Kosova'daki sivillere yönelik zulmün artmasının ardından Ankara, Sırp yönetimini eleştirmiş ve çatışmanın asıl sorumlusu olarak Sırbistan'ı görmeye başlamıştır. Fakat Kosova konusunda uluslararası toplumun diplomatik girişimleri etkili olmayınca NATO'nun askeri müdahalesi gündeme gelmiştir. Türkiye, ilerde Kosova'da ve tüm Balkan coğrafyasındaki rolünü düşünerek NATO'nun müdahalesinin desteklenmesinden ziyade soruna aktif olarak katılmıştır.⁷⁹¹ Artık Türkiye'de, 'Kosova ile beş yüz yıllık ortak tecrübesi' ve 'Kosova-Türkiye kardeşliği' söylemleri dile getirilmiş ve ortak kültürel kimliği ön plana çıkarılarak kültürel özdeşleştirme süreci başlamıştır.⁷⁹²

Sigmund Freud'a göre kimliksel özdeşleşme bir kişinin diğer kişi ile duygusal bir bağ kurması anlamına gelmektedir.⁷⁹³ Bu bağlamda Kosova'ya yaklaşan Türkiye, 24 Mart 1999'da başlayan NATO'nun Yugoslavya'ya hava hareketine aktif olarak katılmıştır. NATO'nun müdahalesi yetmiş sekiz gün sürmüş ve 9 Haziran 1999'da Makedonya'nın Kumanova şehrinde Askeri Teknik Antlaşma'nın imzalanmasıyla birlikte Kosova'daki savaş fiilen sona ermiştir. Sırp silahlı kuvvetleri Kosova'dan geri çekilmiş ve onların yerine NATO'nun Kosova Gücü (KFOR) geçmiştir.⁷⁹⁴ Barış anlaşmasının imzalanmasının ardından Türkiye, Kosova'daki uluslararası barış gücüne yardım etmiştir. Temmuz 1999'da Kosova'da, yaklaşık bin Türk askeri görev yapmakla birlikte 'Geçici Sivil İdareye' katkıda bulunmak için yaklaşık yüz Türk polis gönderilmiştir. Ayrıca Priştine ve Prizren'de koordinasyon ofisleri açılmış ve Türkiye'den gelen insani yardımın dağılımını koordine etmek üzere görevlendirilmiştir.⁷⁹⁵

Görüldüğü üzere Bosna'da yaşananlardan sonra daha korkunç bir katliamın yaşanmayacağı düşünülürken, Yugoslavya'nın kalbinde Kosova'da daha korkunç etnik bir felaket kaynamaya başlamıştır. On sene içinde üçüncü kez, Slobodan Miloşeviç'in milliyetçi politikası etnik bir savaşın patlamasını tetiklemiştir. Sırbistan'ın lideri, Hırvatistan ve Bosna-Hersek savaşında vekillerine güvenirken, Kosova'daki şiddeti bizzat kendisi teşvik ve kontrol

⁷⁸⁹ Ural, 2014: 170.

⁷⁹⁰ Gangloff, 2004: 113.

⁷⁹¹ Coşkun, 2010: 65.

⁷⁹² Amanpour, Ch., "KosovarRefugees Stream Across Border as Early Aid Shipments Arrive", <http://edition.cnn.com/WORLD/europe/9904/04/kosovo.refugees.03/index.html#3>, (erişim tarihi: 27.01.2019).

⁷⁹³ Freud, 1949: 60.

⁷⁹⁴ Türbedar, 2012: 87.

⁷⁹⁵ Gangloff, 2004: 111-112.

etmiştir. Böyle bir ortamda, uluslararası toplum özellikle ABD ve AB ahlaki sorumluluk hissederek etnik şiddetin artırımını engellemeye karar vermiştir. Bunun neticesinde NATO, 24 Mart 1999'da elli yıllık tarih içinde ilk kez savaşa sürüklenmiştir. Bu sefer NATO'nun hedefi bir devlet değil, Yugoslavya'nın dağılma sürecinde uygulanan vahşi etnik politikadan sorumlu tutulan Slobodan Milošević'ti.⁷⁹⁶ Ama Batı dünyası Yugoslavya'da olup bittikleri anlamamıştı, zaten bu topraklarda yaşananlar sayesinde İngilizce diline 'etnik temizlik' söylemi yeni girmiştir.⁷⁹⁷ Bununla birlikte Yugoslavya'da başlayan 'etnik kaos', uluslararası toplumu şaşkın bırakmıştır. Bu nedenle NATO, Kosova meselesine müdahale edince uzun bir savaş beklememiştir. Fakat tam beklenmeyen şeyler gerçekleşmiş. NATO'nun hava harekatı yetmiş sekiz gün sürmüş ve Milošević'in teslim olması yerine Kosova'daki Sırp terörü ve şiddeti yoğunlaşmıştır.⁷⁹⁸ Bu nedenle NATO'nun, Milošević'i hedef olarak alırken insan doğasının temel özelliği sağduygu gösteren teorileri bir kenara bırakması lazımdı. Bunun yerine, Erich Fromm'un diktatörleri harekete geçiren güç arzusu olduğuna dair değerlendirmesi ele alınmasını gerektirmiştir.⁷⁹⁹

Türkiye, Osmanlı geçmişini unutmuş olsa da Balkan coğrafyasında ona bu geçmiş hatırlatılmıştır. Osmanlı dönemindeki etnisite üzerindeki gruplaşmaların geçmişte kaldığını düşünmüş olsa da Yugoslavya örneğinde yanıldığını anlamıştır. Çünkü Yugoslavya'nın parçalanması, büyük bir oranda 'Osmanlı/Türk/Müslüman' unsurundan nefret duygusu ekseninde gerçekleşmiştir. Peki bu duruma nasıl gelindi? Aslında her şey Osmanlı Devleti'nin, Avrupa'nın askeri/politik müdahalesi ve kapitalist ekonomik sisteminin hızlı bir şekilde yayılması etkisinde dağılma sürecine geçmesiyle başlamıştır. Bunun neticesinde Osmanlı yönetimi tarafından kurulan sosyal ve ekonomik düzen bozulmuştur. Bu gelişmelerin ekseninde özellikle Balkan coğrafyasında, yeni bir orta sınıf üretilmiş ve 'etnisite' kavramına (etnik kökene) önem veren aydınların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bahsi geçen aydınlar, Avrupa 'ulus-devlet' modelinden etkilenerek bu devletin sadece 'etnisite'/'etnik kökeni' kavramı üzerinde kurulmasının veya talep edilmesinin mümkün olduğunu ileri sürmüştür. Teorik açıdan bakıldığında bir etnik grup, diğer grupların kullandığı dil ve/veya din şeklindeki ayırt edici kültürel özellikler ekseninde oluşturulabilir.⁸⁰⁰ Vamik Volkan'a göre 'ötekinin' egemenliğinde bulunan bir etnik grup, kendi kimliğini korumak ve 'düşmanın' kimliğinden ayırmak adına kendine özgü kültürel geleneklere başvurmaktadır.⁸⁰¹ İşte çok kültürlü ve hoşgörülü Osmanlı

⁷⁹⁶ Daalder ve O'Hanlon, 2000: 1.

⁷⁹⁷ Holbrooke, 1999: xix.

⁷⁹⁸ Chomsky, 1999: 20-21.

⁷⁹⁹ Fromm, 1986: 157.

⁸⁰⁰ Brass, 1991: 19.

⁸⁰¹ Volkan, 2014: 20.

hâkimiyetinde bulunan Balkan halklarının, zaten muhafaza edilen kültürel özelliklerini ön plana çıkararak farklı etnik bilinci geliştirmesi zor olmamıştır.

Sonunda Balkan bölgesinde ‘ulus-devletlerin’ kurulması, Avrupa’nın yardımı ve gücüyle gerçekleştiren bir süreç olmuştur. Bunun temel nedeni ise o dönemde bölgede gerçek ‘milletin’ bulunmamasıdır. Aslında bir etnik grup ‘ulus’ olarak tanımlanırken, bir dil ‘ulusal dil’ olarak seçilmiştir. Böyle bir ortamda etnik bilincin geliştirmesine katkıda bulunan unsurlar arasında din özel bir yere sahiptir. Diğer bir deyişle Balkan coğrafyasında Hristiyan dini, ‘etnik milleti’ kurma teşebbüslerinin en önemli araçlarından biri haline gelmiştir. Zaten bir insanı karakterize eden ve onu diğer varlıklardan kesin bir şekilde ayıran ‘din hissi’ olgusudur. Tarihin başlangıcından itibaren insanoğlu, ‘din hissi’ olarak adlandırılan gizemli ve denetleyici bir güce olan inançla ayırt edilmiştir. Bu inançlar, milliyetçi hareketlerle birleştirildiğinde onlara manevi ve duygusal bir nitelik kazandırmaktadır. Bu durumda bir insanın milliyetçiliği, duygusal anlamda onu kendi milletinin tarihi geçmişiyle ilişkilendirir ve bu da milletinin daha iyi geleceğine olan inançlarını artırır. Böyle bir insanın esas amacı, milletinin veya ‘ulusal-devletinin’ özerkliğinin veya özgürlüğünün güvencesini sağlamak şeklinde özetlenebilir.⁸⁰² Bu şekilde Balkan ‘milletleri’ kendi bilincini din ekseninde şekillendirerek siyasi değerleri ve hedeflerini de en az dini kadar kutsal görmüştür. Bundan böyle ‘etnik millet’ yaratma serüvenine giren Balkan halklarının kolektif belleğinde, ‘öteki’ olarak algılanan İslam dininin (Osmanlı Devleti’nin) hakimiyeti ‘seçilmiş travma’ haline gelmiştir. Fakat ‘seçilmiş travma’, tarihsel olaylar gerek mitolojik gerekse psikolojik terimlerle açıklandığında ve geçmişin algılanma şekli gerçekte olup bitenlerden daha önemli olduğunda sorunlu bir olgu haline gelebilir.⁸⁰³ Çünkü tarihin yorumlanmasında, ‘kolektif bellek’ ve ‘mit’ birbirlerine doğrudan bağlı kavramlardır. Hatta ‘kolektif bellek’, gerçek tarihi hatırlanan tarihe dönüştürerek geçmiş olaylardan mitler yarattığı söylenebilir.⁸⁰⁴ Örneğin Balkan mitolojisinde, ‘milletin’ veya bir liderin tüm başarısızlıkları, onların gerçek sebebi ne olursa olsun, ‘düşmanın’ (Türk/Müslüman) kötü muamelesinin bir sonucu olarak açıklamaktadır.⁸⁰⁵

Yugoslavya’nın dağılma sürecinde siyasi ve basın çevresi, Ankara’yı harekete geçirmek için onun sırtına yüklenen yükü ve baskıları görmezden gelerek, Türk dış politikası ‘Osmanlı nostaljisi’ veya ‘Neo-Osmanlılık’ olarak nitelendirmiştir.⁸⁰⁶ Görüldüğü üzere Balkan halkların ‘kolektif belleğinde’, Osmanlı döneminde (sözde) Türk saldırganlığı ve baskıcılığının canlı tutulması bölgede Türk varlığının ‘Neo-Osmanlılık’ uyarısı şeklinde gösterilmesine

⁸⁰² Hayes, 1960: 16.

⁸⁰³ Volkan, 2014: 43-44.

⁸⁰⁴ Assmann, 2011: 37-38.

⁸⁰⁵ Karpat, 2002: 471-472.

⁸⁰⁶ Bechev, 2012: 132.

müsade etmiştir.⁸⁰⁷ ‘Türkiye geri döndü’ söylemi, İstanbul’dan Belgrad’a kadar büyük bir Müslüman devletin yaratılma korkusunu uyandırmıştır.⁸⁰⁸ Fakat Kosova Savaşı’ndan sonra Balkan coğrafyasında, geçmişin geçmişle muhafaza edilmesinin imkânsız olduğu ve onun uluslararası sistemde meydana gelen değişikliklere göre yeniden yapılandığını duyuran yeni bir dönemi başlatmıştır. Oyleki bu yeni dönemde ‘kolektif bellek’ olgusunun da yeniden yapılma sürecine tabi tutulduğu açık bir şekilde anlaşılmıştır.⁸⁰⁹ Bu görüş konstrüktivist teorisinin esas düşüncesine benzemektedir. Örneğin Onuf’a göre bizim yaptığımız dünyada, insanlar sürekli sosyal gerçekleri inşa ettikleri için her şey sosyal yapı olgusunun eseridir.⁸¹⁰ Buna bağlı olarak ‘kolektif bellek’ olgusunun, yalnız değişikliklere yatkın olmaktan ziyade güçlü bir değişim aracı olduğu söylenebilir. ‘Kolektif bellek’, geçmişe olan ilişkileri değiştirme, eski değerleri ve tutumları yeniden gözden geçirme yeteneğine sahip olduğu için yeni faaliyet çerçeveleri yaratabilir. Üstelik ‘kolektif bellek’, geçmişten kaynaklanan nefret ve kınama duyguları gidererek farklı grupların uzlaşmasına ve ‘bir arada yaşama’ ilkesine dayanan ortak geleceğin yaratılmasına katkıda bulunabilmektedir.⁸¹¹ Bu teorik yaklaşımlı açıklamaların en somut örneği Türkiye ve Balkan devletlerinin, artık Osmanlı geçmişi ile barışmaları gerektiğini anlamaları olmuştur. Toplumsal değişim toplumu belli bir noktanın ötesine dönüştürdüğü zaman, geçmiş bugünün kalbi olmaktan çıkmaktadır. Bunun en büyük belirtisi, Türkiye ve Karadağ’ın geliştirdikleri ilişkilerdir. Bu iki devlet daha önce yaşananların tekrarını değil, ikili ilişkilerde yeni sayfa açmak istemektedir. Çünkü saati geri çevirmeye yönelik girişimlerde bulunsalar da, bu çabaların eski günleri geri getirmeyeceğini anlamıştır.⁸¹²

⁸⁰⁷ Willert, 2018: 116.

⁸⁰⁸ Rahmet, 2002: 118.

⁸⁰⁹ Assmann, 2011: 27.

⁸¹⁰ Onuf, 1989: 1.

⁸¹¹ Assmann ve Shortt, 2012: 4.

⁸¹² Hobsbawm, 1999: 22.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE-KARADAĞ İLİŞKİLERİ

Bu bölümün temel amacı Karadağ'ın bağımsızlık mücadelesi, onun kimlik inşa sürecinin ve Türkiye-Karadağ arasındaki ilişkilerin kaleme alınmasıdır. Ayrıca Karadağ'ın bağımsızlık mücadelesi örneğinde, konstrüktivist teorinin kimlik kavramının ve kimlik inşa sürecinin sürekli değişen fenomenler olduğu şeklindeki varsayımı üzerinde durulmuştur. Karadağ'ın tarihi ve geleneğinde ortak din ve etnisite ekseninde Sırplarla özleşleşme eğilimi gözlemlenmiş, Yugoslavya kurulunca Kradağlılar Yugoslav kimliği kucaklamış ve Yugoslavya parçaladığında yeni coğrafi sınırları çizildiğinden dolayı Karadağlılar kimlik inşasına başlayarak bu duruma adapte olmuştur. Bu nedenle kimlik kavramının, statik bir olgu olarak nitlendirilmesi mümkün değildir. Aksine kimlik inşası, sürekli devam eden yeniden tanımlama ve adaptasyon sürecidir. Hatta kimliğin inşa süreci ve sürdürülmesi sosyal yapısı tarafından belirtilmektedir. Kimlik inşa süreci genelde 'gerçeklik odaklı' şeklindeki psikolojik terimle bağlantılıdır. Bu anlamda psikolojik teoriler, bir kimliğin sürdürmesi veya yeniden tanımlanmasını meşrulaştırmak için kullanılabilir.⁸¹³ Bu nedenle Kradağ'ın bağımsızlık mücadelesi ve kimlik inşa süreci psikolojik terimlerle de açıklanmıştır.

Türkiye-Karadağ ilişkileri analizinde karşılaştırmalı yöntem kullanmıştır. Daha doğrusu kimlik veya 'biz' ve 'öteki(ler)' algısı zamanla nasıl değiştiğini Osmanlı Devleti'nin Karadağ ile olan diplomatik ilişkiler Türkiye'nin bu devletle kurduğu ilişkileri örneğinde resmedilmiştir. Bu analiz dış politika kavramı ekseninde yapılmıştır. Konstrüktivist teorisine göre dış politika kimlik kavramının temillerine dayanmaktadır. Ayrıca dış politikanın oluşturulma/belirtme yoluyla kimlik kavramı da üretilmektedir. Dış politika olgusunun amacı, kimlik temsili ile belirtilen politika arasında ıstıkrarlı bir bağ kurması olarak değerlendirilebilir.⁸¹⁴ Bu bölümde Türk dış politikası 'yumuşak güç' kavramı ekseninde analize edilmiştir. Türkiye, kimliğin önemli parçası olan ortak geçmişi ve kültür benzerlikleri ön plana çıkararak Karadağ'a yakınlaşmıştır. Hatta Türkiye, 'yumuşak gücün' önemli enstrümanları haline gelen Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı, Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları ile birlikte Yunus Emre Enstitüsü ofisleri faaliyete geçirek Karadağ'da kendi varlığını hissetmiştir. Bahsi geçen ofislerin faaliyetleri ise bir hükümetin olumlu bir imajı yaratan ve itibar kazandıran 'ulus marklaşması' stratejisi olarak değerlendirilmiştir.

⁸¹³ Berger ve Luckmann, 1996: 197.

⁸¹⁴ Hansen, 2006: 16.

4.1. Karadağ'ın Bağımsızlık Mücadelesi

Yugoslavya'nın dağılma sürecinde 'etnik kaos', bu coğrafyada yaşayan insanları derinden etkilemiştir. Bunun en belirgin göstergesi 1990'lı yıllarda Yugoslavya'da yaşayan ama zihinsel olarak rahatsız olmayan yani kaos öncesinde son derece sağlıklı insanların artık sık sık psikiyatriste gitmesidir. Kimi kendisini aniden güçsüz ve endişeli hissetmeye başlamış kimi ise gerçekten rahatsız olduğuna ikna olmuştur. Demek ki Yugoslavya'da başlayan 'etnik kaos' sürecinde insanlar delireceklerini düşünmüştür. Çok geçmeden Yugoslavya'da, kanlı iç savaşın başlaması üzerine her etnik grup kimliğini mümkün olduğu kadar kalıcı ve sağlam bir şekilde kurma ve sürdürme ihtiyacı duymuştur. Herhalde bu nedenle Balkan coğrafyasında anlamlı bir deneyim vardır; kardeş kardeşe el kaldırına kadar bir savaş yoktur. Böyle bir ortamda, kardeşler diğer kardeşlerin haklarını göz ardı ederek kendileri için toprak alabildikleri kadar alma arzusuna kapılmıştır.⁸¹⁵

Erich Fromm'a göre psikoz, arzu ve fantazilerle büyümüş bir egonun patolojik bir şekli olduğundan herhangi bir uzlaşma sözkonusu olamazdı.⁸¹⁶ Uluslararası toplum, patolojik ve histerik milliyetçilikle boğulan Yugoslavya'da uzlaşma sözkonusu olmayacağını anlayınca etnik bir savaşa bulaşmıştır. Daha doğrusu Kosova sorunu, NATO'nun hava hareketine sebep olmasıyla birlikte Türkiye'nin de bu operasyona doğrudan katılmasını sağlamıştır. Bununla birlikte Kosova Savaşı, bardağı taşıran son damla olarak Yugoslavya'da da yeni gelişmelere sebep olmuştur. Aslında Kosova Savaşı, Yugoslavya'nın sonunun başlangıcı olarak değerlendirilebilir. Çünkü 'etnik kaos' süreci, bazı milletlerin kaybettiği ve bazılarının ise kimliklerini bulduğu karmaşık bir zamandır. İşte tam Kosova Savaşı sırasında Karadağ, kendi kimliğini bularak bağımsızlık mücadelesini başlatmıştır.⁸¹⁷

Akademik çevrede Karadağ'ın, Yugoslavya parçalanırken Sırbistan'ın yanında kalması şeklindeki kararı eşsiz bir durum olarak değerlendirilmiştir.⁸¹⁸ Diğer bir deyişle Karadağ kendi iradesiyle, rövanşist Sırp milliyetçiliğiyle boğulan ve uluslararası toplumun ekonomik yaptırımına altına alınan Yugoslavya'da kalmayı tercih etmiştir.⁸¹⁹ Bunun neticesinde Karadağ, Sırbistan ile birlikte 27 Nisan 1992'de Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'ni kurarak, histerik ve rövanşist Sırp milliyetçiliğine kendi kapılarını açmıştır.⁸²⁰ Bu nedenle 1992-1997 yılları arasındaki dönem, Karadağ'da yaşayan etnik azınlıklar açısından en karanlık dönem olarak anılmaktadır. 1991'de yapılan nüfus sayımına göre Karadağ'da; yüzde 61.28 Karadağlı, yüzde 14.57

⁸¹⁵ Kecmanovic, 2002: 4-10.

⁸¹⁶ Fromm, 2009: 35.

⁸¹⁷ Kecmanovic, 2002: 4.

⁸¹⁸ Darmanovic, 2003: 146.

⁸¹⁹ Hejsek, 2012: 1-2.

⁸²⁰ Rastoder, 2011: 253.

Müslüman, yüzde 9.34 Sırp, yüzde 6.57 Arnavut, yüzde 4.25 Yugoslav, yüzde 1.02 Hırvat ve yüzde 0.53 Rum yaşamıştır.⁸²¹ İşte tam bu azınlıklar, Hırvatistan, Bosna ve Kosova savaşını takiben Sırp milliyetçi histerisini kendi cildinde hissetmiştir. Bu dönemde Karadağ'da savaş çıkmamasına rağmen, azınlık özellikle Müslüman ve Arnavutlar siyasi marjinalleşmeyle birlikte bazen yerel halkın ama çoğu zaman Sırp paramiliter güçlerinin hedefi olmuştur. Zaten tüm Yugoslavya'da olduğu gibi Karadağ'da da Müslüman karşıtı söylemler hakimdi. Bir zamanlar Yugoslavyacılık düşüncesinin temeli olan 'kardeşlik ve birlik' söyleminin bir parçası olan Müslümanlar artık Türk veya Türkleşen Sırp statüsüne indirgenmiştir.⁸²² Bu şekilde Sırp ve Karadağlılar, Karadağlı Müslüman komşularının Karadağ'ı terk etmesini sağlamak amacıyla onlara 'Türk' şeklinde hitap ederek psikolojik baskı ve bu etkili olmayınca fiziksel şiddet uygulamıştır. Bunun en belirgin göstergesi, 'ölüm treni' olarak adlandırılan sekiz Karadağlı Müslümanın kaçırılma operasyonudur. Bu noktada belirtilmesi lazımdır ki, Müslümanların kaçırılması Karadağ topraklarında gerçekleşmemiş ve Karadağlılar tarafından yapılmamıştır.⁸²³

Yolcular 27 Şubat 1993'te, Sırbistan'ın Belgrad şehrinden Karadağ'ın Bar şehrine giden ölüm trenine binmiştir. Kondüktör geldiğinde, yolcular biniş biletlerini göstermiştir. Ama bu sefer, kondüktörün biletlerin yanında kimlikleri de istemesi yolcuları şaşırtmıştır. Müslümanların biletleri üzerinde kimliklerinden öğrenilen isim ve soyisim yazılması sıradışı bir olay olmasına rağmen kimse kötü bir şey olacağını beklememiştir. İşte Balkan coğrafyasında bir kez daha beklenmeyenler meydana gelmiştir. Ştrpci adlı durakta, daha önce kondüktörün işaretlediği biletlere göre Müslümanlar Sırp paramiliter birimler tarafından trenden indirilmiştir. Ramazan ayıydı ve Sırp güçleriyle çevirili Müslümanlar akşam olduğunda çantalarından ekmek çıkarmıştır. Durumun ciddiyetinin farkında olmayan Müslümanlar, Sırp askeri güçlerine ekmeklerini teklif etmiştir. Tam bu sırada Sırp'lardan biri -biz bunları öldürmeye geldik ve onlar bize ekmek veriyor- şeklindeki cümleyi söyledikten sonra duygularını toparlamaya çalışırken, kaçırılan Müslümanlar ise kaderlerini öğrenmiştir. Görgü tanıklarının ifadelerine göre Müslümanlar tamamen rahat bir şekilde, herhangi bir olay çıkarmadan, direnmeden, ağlamadan bir araca bindirilerek gitmiştir. Bir daha geri dönmemiş, vücutları bulunmamış ve ölmelerine dair günümüze kadar gerçek öğrenilmemiştir.⁸²⁴ Karadağ hükümeti kaçırılan vatandaşlarına sahip çıkmadığından dolayı vatandaşlar arasındaki güvensizlik

⁸²¹ Morrison, 2018: 55.

⁸²² Morrison, 2009: 109.

⁸²³ Koprivica, V., "Zločin u Štrpcima 24 Godine Kasnije: Prodicama Obećanja, Zločincima Sloboda", <https://www.monitor.co.me/zloin-u-trpcima-24-godine-kasnije-prodicama-obeanja-zloincima-sloboda/>, (erişim tarihi: 28.01.2019).

⁸²⁴ Mustajbegović, S., "Štrpci-Zločin Koji je Planirao Vrh Srbije", <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/strpci-zlocin-koji-je-planirao-vrh-srbije>, (erişim tarihi: 28.01.2019).

artmıştır. Karadağlı Müslümanlar, Karadağlıları Sırp larla aynı olarak görmeye başlamış ve korku içinde yaşayarak en kötü senaryoya hazırlanmıştır. Fakat Balkan geleneğine uygun bir şekilde bir kez daha beklenmeyen bir dönüşüm yaşanmıştır. Şimdiye kadar yaşanan beklenmeyen dönüşümlerin aksine, bu sefer karanlık bir ortamda ‘ışık zerresi’ parlamıştır. Diğer bir deyişle, Karadağ’daki siyasi ortam Miloşeviç karşıtı bir şekil almaya başlamıştır.⁸²⁵

Dayton Barış Antlaşması’nın imzalanmasından sonra Karadağ’da, Balkan coğrafyasında Kosova kaynaklı endişeler yayılınca Miloşeviç’in durmayacağı anlaşılmıştır. Karadağ’da savaş yaşanmamış, ama bu devlet Sırbistan’la Yugoslavya Federal Cumhuriyeti’ni oluşturduğu için onunla aynı kaderi paylaşmıştır. Bir kere Karadağ, Miloşeviç’in Hırvatistan ve Bosna’daki savaşı nedeniyle uluslararası toplumun yaptırımlarına Sırbistan’la eşit ölçüde katlanmak zorunda kalmıştır. Üstelik, bu iki savaş boyunca Sırp askeri güçleri Karadağ’ın topraklarını kendi toprakları zannederek Karadağlılara da milliyetçi histerilerini bulaştırmıştır. Bu zihniyetle Miloşeviç, 1996’larda belirginleşen Kosova Savaşı için Sırbistan’ın küçük kardeşi olan Karadağ’ın desteğine güvenmiştir.⁸²⁶ Fakat bu sefer Karadağ, Sırbistan’ın soğuk kucağından çıkararak itaat etmemiştir. Karadağ’ın bu tutumu Miloşeviç için büyük bir sürpriz olmuş, çünkü Karadağ’da 1990’da Miloşeviç yanlısı iki kişi; Cumhurbaşkanı Momir Bulatoviç ve Başbakan Milo Djukanoviç iktidara gelmiştir. Üstelik Demokratik Sosyalist Partisi’nin/Demokratska Partija Socijalista (DPS) kurucuları Bulatoviç ve Djukanoviç, Yugoslavya Federal Cumhuriyeti’nin çatısı altında Karadağ’ı birlikte yönetmiştir.⁸²⁷ Ancak 1996’lı yıllarda Djukanoviç, Miloşeviç’in gittikçe şiddetlenen milliyetçi politikaları nedeniyle ayaklanmıştır. Aniden tavır değiştiren Djukanoviç, Miloşeviç’i ‘Büyük Sırbistan’ projesinin uğruna Karadağ’ı ortadan silmekle suçlamıştır. Djukanoviç bununla yetinmemiş ve uluslararası toplum özellikle ABD ve İngiltere ile temas kurarak, düne kadar baş ‘düşman’ olan Hırvatistan ve Slovenya’nın Karadağ’ın başkenti Podgoritsa’da konsolosluk açma eğilimlerini teşvik ederek Karadağ’ın bağımsızlığını dile getirmiştir. Gustav Le Bon’a göre bir devrimin nedenleri her ne kadar rasyonel olarak gözükse de, duygusal söylemler eklenmeden kitleyi etkileyemezdi. Bu nedenle kötü muamele, suistimaller, despotik hükümet ve itibarını yitirmiş bir devlet adamının bastırılması gibi söylemler dile getirilmektedir.⁸²⁸ Düne kadar Yugoslavya devletini ve Miloşeviç’in yönetimini tüm gücüyle savunan Djukanoviç, gerçekten hızlı ve Balkan coğrafyasında her zaman olduğu gibi beklenmedik bir şekilde yeni bir devrim başlatmıştır. Diğer

⁸²⁵ Karatay, 2004: 113.

⁸²⁶ Glenny, 2012: 654-655.

⁸²⁷ Karatay, 2007: 63.

⁸²⁸ Le Bon, 1913: 23-24.

bir deyişle Milo Djukanoviç, Slobodan Miloşeviç'in soğuk kucağından çıkararak ona 'hayır' demiştir.⁸²⁹

Yosip Broz Tito'nun ve Milo Djukanoviç'in tutumu arasında paralel bir çizgi çizilebilmektedir. Daha doğrusu Tito'nun Stalin'e 'hayır' demesi, Djukanoviç'in Miloşeviç'e 'hayır' demesi ile kısmen karşılaştırılabilir. Sonuçta her iki örnekte de farklı dönemde cereyan eden iki otoriter lider arasındaki anlaşmazlık sözkonusudur. Ayrıca Miloşeviç'in yönetimi mutlak ve merkezi bir güce dayandığından dolayı Stalin'in yönetimine benzemiştir. 1948'de Tito, Stalin'in 'tek ülkede sosyalizm' programına hayır derken⁸³⁰, 1996'lı yıllarda Djukanoviç ise Miloşeviç'in 'Sırp hegemonyası' altında ortak devlet stratejisine 'hayır' demiştir.⁸³¹ Aslında Tito, Yugoslavya'nın Stalin'in hükmü altına alınmasına 'hayır' demiştir.⁸³² Milo Djukanoviç ise, Karadağ'ın Sırbistan'ın aldığı kararlara bağlı kalmasına ve yeni bir savaşa sürüklenmesine 'hayır' demiştir.⁸³³ Tito, Yugoslavya'nın SSCB'den bir türlü bağımsızlığını sağlarken 1950-1953 yılları arasında cereyan eden Kore Savaşı'nda* tarafsız tutum sergilemiştir.⁸³⁴ Buna benzer bir şekilde Karadağ, Sırbistan'ın yürüttüğü Kosova Savaşı'nda tarafsızlık ilkesini seçmiştir.⁸³⁵

Tito, Stalin'e 'hayır' dedikten sonra Batı dünyasının yardımına güvenmiştir. Hakikaten, Yugoslavya'nın kararlı bir şekilde SSCB'den uzaklaşması ve Kore Savaşı'nda tarafsızlık ilkesini tercih etmesi ABD ve diğer Batı devletleri tarafından gönderilen askeri ve ekonomik yardım ile sonuçlanmıştır. 1955 tarihine kadar ABD, Yugoslavya'ya 598.5 milyon dolar ekonomik ve 588.5 milyon dolar askeri yardımda bulunmuştur.⁸³⁶ Milo Djukanoviç de, Miloşeviç'e 'hayır' derken Batı dünyasının diplomatik ve ekonomik desteğine güvenmiştir. Bu çerçevede Djukanoviç, Mayıs 1996'da ABD'ye üst düzey bir ziyarette bulunmuştur. Ziyaret sırasında, Beyaz Saray'ı ziyaret etmesiyle birlikte Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu temsilcileriyle toplantı yapmıştır.⁸³⁷ Ayrıca Tito, Stalin'e tarihi olarak kabul edilen 'hayırımı'

⁸²⁹ Poláčková, 2017: 39.

⁸³⁰ Banac, 1988: 128.

⁸³¹ Brosse, 2004: 128.

⁸³² Koka, 2007: 14.

⁸³³ Noutcheva ve Huysseune, 2004: 119.

* Kore Savaşı, 1950-1953 yıllarında Kuzey ve Güney Kore arasında cereyan eden iç savaştır. Kuzey Kore, Haziran ayında 1950'de Güney Kore'ye saldırmıştır. Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında meydana gelen bu çatışma, Kore yarımadasında dünyanın en güçlü ülkelerini bir savaşa sürüklemiştir. Yüzlerce Çin, Sovyet ve Amerikan jet uçağı Kuzey Kore'deki hava üstünlüğü için savaşımıştır. Muhtemelen uluslararası toplum, Üçüncü Dünya Savaşı'na bu kadar yakın olmamıştır. Çünkü Kore Savaşı'nda Çin Cumhuriyeti'nin, Sovyet Birliği'nin ve ABD'nin askeri kuvvetleri yüz yüze gelmiştir. Üç yıl süren Kore Savaşı'nda tükenen Komünistler, uzlaşmaya ikna edilmiştir. Bu doğrultuda, 27. Temmuz 1953'te ateşkes imzalanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Carter Malkasian, *The Korean War: 1950-1953*, Osprey Publishing, Great Britain, 2001.

⁸³⁴ Banac, 1988: 138.

⁸³⁵ Gallagher, 2003: 57.

⁸³⁶ Banac, 1988: 138.

⁸³⁷ Morrison, 2018: 70.

söyledikten sonra Yugoslavyalıların güçlü liderlerine bağımlılığını kuvvetlendirmiştir. ‘Yoldaş Tito yemin ederiz, senin yolundan dönmeyiz’ meşhur sloganı Tito’nun ölümünden sonra unutulmayan bir slogan haline gelmiştir.⁸³⁸ Şimdi Djukanoviç’in, Yugoslavya’nın her köşesini kanlı savaşlarla boyayan Miloşeviç’e ‘hayır’ demesi güçlü bir kişilik kültürünün ortaya çıkmasına yol açmıştır. Günümüze kadar iktidarda olan Milo Djukanoviç, Karadağ’ın Tito’su olarak algılanmıştır.⁸³⁹

Djukanoviç, ABD’ye ziyaretinin ardından Temmuz 1996’da Meclis Oturumu sırasında kullandığı aşağıdaki ifadelerle yakında Kadarag’da bir siyasi dönüşüm yaşanacağını ipucunu vermiştir:

Avrupa’ya her anlamda yakınlaşmak isteriz. Fakat, en kısa zaman içinde gelişmiş ve birleşmiş Avrupa’nın kuramsal bir parçası olmak isteriz. Karadağ’ın dış politikasının diğer bir önceliği, ABD ile ilişkilerimizdir.⁸⁴⁰

Bahsi geçen bu dönüşüm Kasım 1996’da belirginleşmeye başlamıştır. Bu tarihte Sırbistan’da ‘Birlikte’ adı altında Miloşeviç’e karşı grevler düzenlenmiştir. Bu konuda, Karadağ’da iktidarda olan DPS liderliği dikkat çekici bir tutum sergilemiştir. Daha doğrusu, Karadağ Cumhurbaşkanı Momir Bulatoviç şartsız bir şekilde Miloşeviç’in arkasında dururken, Karadağ Başbakanı Milo Djukanoviç grevleri Miloşeviç’in sonunun başlangıcı olarak algılanmış ve grevcileri desteklemiştir. Görüldüğü üzere, DPS içinde bir ayrılık yaşanacağı daha bu dönemde belli olmuştur.⁸⁴¹ Fakat Belgrad’ın gözünde, Karadağ’ın Yugoslavya’dan ayrılması diğer cumhuriyetlerin ayrılmasından daha tehlikeli bir husustu. Her şeyden önce, Karadağ’ın bağımsızlığını kazanması Yugoslavya’nın tarihi mezarlığa gömülmesiyle eşit görülmüştür.

Demek ki, Yugoslavya için Karadağ’ın ayrılması Shakespeare’in ‘Hamlet’ adlı eserinde baş kahraman Hamlet’in ‘olmak veya olmamak’ sorusunun önemini taşımıştır.⁸⁴² Bunun yanında, Sırbistan’ın ‘küçük kardeşi’ olarak görülen Karadağ’ın bağımsız olması Belgrad’ın denize çıkıştan yoksun bırakılması anlamına gelmiştir. Ayrıca bu devletin ayrılma olasılığı, Kosova’nın bağımsızlık taleplerinin yoğunlaşması olarak da değerlendirilmiştir.⁸⁴³ Aynı zamanda Karadağ’ın ‘kaybedilmesi’, Miloşeviç’in prestij ve saygınlığına zarar vermesi

⁸³⁸ Koka, 2007: 15.

⁸³⁹ Murić, D., “Naimari iz Vasti Najbolje Grade Kult Ličnosti”, <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/neimari-iz-vlasti-najbolje-grade-kult-licnosti>, (erişim tarihi: 29.01.2019).

⁸⁴⁰ Morrison, 2009: 145-146.

⁸⁴¹ Morrison, 2013: 441.

⁸⁴² Shakespeare, 1980: 64.

⁸⁴³ Karatay, 2004: 114.

anlamına gelmiştir. Prestij veya saygınlık üzerimize örtülen bir tarz tahakkümdür. Bu tahakküm bizi büyü altına aldığı anda eleştirel yeteneğimizi felç ve hipnoze eder, hatta bizi hayranlık ve saygınlıkla doldurmaktadır. Prestij bir liderin başarısı ile doğrudan bağlantılı olduğundan başarısızlık durumunda kaybedilmektedir. Dolayısıyla bir liderprestijini kaybettiğinde, hipnozdan uyandırılmış farklı bir kitleyle yüzleşmektedir.⁸⁴⁴

Milošević, gerginleşen Sırbistan-Karadağ ilişkilerinin düzeltilmesine yönelik bir girişimde bulunmuştur. 30 Ocak 1997'de Yugoslavya Federal Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Zoran Liliç, Karadağ ile yaşanan anlaşmazlığa son vermek için Podgoritsa'ya gönderilmiştir. Fakat Laliç, Podgoritsa'da delegasyonunu taşıyan araca domates ve benzeri şeyler atan Karadağlılar tarafından karşılanmıştır.⁸⁴⁵ Bu yaşananlardan sonra Podgoritsa'nın kendi yoluna gittiği belli olmuş ve Sırbistan bu gerçekle yüzleşmek zorunda bırakılmıştır. Bunun en belirgin göstergesi, 1997'de Karadağ'da cumhurbaşkanlığı seçimleri yaklaştıkça siyasi gerginliğin artmasıdır. Bu noktadan hareketle, Milošević konusunda farklı düşüncelere sahip olan Cumhurbaşkanı Bulatoviç ve Başbakanı Djukanoviç birbirine muhalif hale gelmiştir. Karadağ'daki siyasi durumu zorlaştıran husus ise, bu iki devlet adamının aynı partide yer almasıdır. Nihayetinde Temmuz 1997'de parti yönetimi çoğunlukla Djukanoviç'i destekleyince, Milošević'e sadık olan Bulatoviç ve taraftarları kendilerine Sosyalist Halk Partisi/Socijalistička Narodna Partija (SNP) adı altında yeni parti kurmuştur. Daha önceden sezilen bu ayrılık resmi hal alınca, Slobodan Milošević açık bir şekilde Bulatoviç'in partisini desteklemiştir. Ayrıca Karadağ'da yaşayan Sırpların yanında Karadağlıların önemli bir kesimi Milošević yanlısı Bulatoviç'in tarafını tutmuştur.⁸⁴⁶ Bu şekilde siyasi mücadelesinde, saldırgan Sırp yanlısı milliyetçi ve daha ılımlı olan Karadağlı ulusal kimlik düşüncesi yüz yüze gelmiştir. Ancak Karadağlı ulusal kimliği tartışmalı bir konu olduğundan dolayı, siyasi mücadele doruğa ulaşmıştır.⁸⁴⁷

Uluslararası toplum, Karadağ'ın artan bağımsızlık taleplerine karşı Milošević'in askeri baskı uygulamasından korkmuştur. Ayrıca, Karadağ'ın kapısını yeni bir etnik savaşın çalıp çalmadığını anlamaya çalışmıştır.⁸⁴⁸ Özellikle Karadağ'da yaşayan azınlıklar geleceğinden pek ümitli değildi. Bir yandan, Sırpların geleneksel politikalarını çok iyi bilen azınlıklar özellikle Müslümanlar, Karadağ'da savaş çıkarsa bu politikanın ilk hedefi olacaklarının farkındaydı. Diğer yandan, Milošević'in milliyetçi histerisinden Karadağ'ın kurtulmasını hayal ederek bağımsızlıktan yana tercihlerini kullanmıştır. Başta Müslümanlar olmak üzere Karadağ'da

⁸⁴⁴ Freud, 1949: 21-22.

⁸⁴⁵ Morrison, 2018: 71.

⁸⁴⁶ Karatay, 2007: 66.

⁸⁴⁷ Poláčková ve Duin, 2017: 41-42.

⁸⁴⁸ Parenti, 2000: 208.

yaşayan azınlıklar, Bulatoviç'e karşı Djukanoviç'in programını desteklemiştir.⁸⁴⁹ Bulatoviç ve Djukanoviç, komünist gençlik örgütlerindeki günlerinden beri yakın arkadaş olarak bilinmiş, siyasi hayatta birlikte yükselmiş, Hırvatistan ve Bosna-Hersek'teki savaşlarının zor yılları boyunca birlikte kalmış, hatta DPS'yi birlikte kurmuştur. Djukanoviç'in Miloşeviç'e karşı çıkma kararı DPS'yi ikiye bölerek Bulatoviç'le olan arkadaşlığını bozmuştur.⁸⁵⁰

Bahsi geçen parti bölününce, Karadağ devleti deresmen ikiye bölünmüştür. Bulatoviç-Djukanoviç ayrımı, toplumun her hücresine girerek resmi bir kimlik haline gelmiştir. Bulatoviç Yugoslavyacılık fikrini savunan bir lider, Djukanoviç ise Sırp düşmanı olarak algılanmıştır. Ayrıca o dönemde Djukanoviç'in kızkardeşinin bir Müslümanla evli olmasından dolayı ona 'Türk' olarak seslenmesine de neden olmuştur. Bu şekilde Djukanoviç, azınlıkların özellikle Hırvat, Müslüman ve Arnavutların kimlik sembolü ve önderi haline getirilmiştir.⁸⁵¹ İlkokullardaki çocuklar bile, Bulatoviç-Djukanoviç ayrımına göre arkadaşlık yapmaya başlamıştır. Bulatoviç'i bir Müslüman ve Djukanoviç'i bir Sırp desteklemez şeklindeki yazılmamış kurallar eklenince, yaşanan ayrılığa etnik boyut kazandırılmıştır. Aslında bu ortamda yaklaşan seçimler, etnik bir yarış halini almıştır. Teorik açıdan etnik yarış, farklı etnik gruplar arasındaki ilişkilerin az veya çok gergin olup olmayacağını belirten bir kavramdır.⁸⁵² Fakat Karadağ'da seçimler beklenirken ortamı gergileştiren bir husus ise, 23 Temmuz 1997'de Slobodan Miloşeviç'in Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı olarak seçilmesidir.⁸⁵³ Karadağlıların içine korku sızmıştır. Bilindiği üzere korku, siyasi gruplaşmalarda diğer olumsuz sosyal duygulardan daha önemli rol oynamaktadır.⁸⁵⁴

Beklenen gün 5 Ekim 1997'de gelmiş ve Karadağ'da seçimler gerçekleşmiştir. Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde çoğunluk sağlanamadığından dolayı seçimlerin tekrarlanmasına karar verilmiştir.⁸⁵⁵ Bunun ardından, Karadağ'da günlük yaşam korkunç bir şekil almış, azınlıklara psikolojik baskı süreci harekete geçirilmiş ve ilkokuldaki Müslüman çocuklarına 'Türk' denilmeye başlanmıştır. Yaşıt arkadaşlar tarafından dışlanmış çocukların kafası karışmıştır. Çocuklar kim olduklarına dair soru sormuş, ama bu kritik zamanlarda onların yakınları kimlik meselesini açıklamaktan korkmuştur. Müslüman çocukların aileleri onların sorularına cevap verirken, çocuklar arasında nefret büyümesin diye 'bırak', 'unut', 'önemli değil', 'sakın karşılık verme', 'büyünce anlarsın' şeklindeki sözleri kullanmıştır. Müslüman

⁸⁴⁹ Gallagher, 2003: 55-57.

⁸⁵⁰ Morrison, 2009: 154.

⁸⁵¹ Karatay, 2007: 66.

⁸⁵² Elcheroth ve Reicher, 2017: 16.

⁸⁵³ Schuman, 2004: 54.

⁸⁵⁴ Evrigenis, 2008: 5.

⁸⁵⁵ Karatay, 2007: 66.

evlerine tehdit edici anonim mektuplar gönderilmiş ve sabahın köründe ‘az kaldı, burdan gideceksiniz’ bağırarak vatandaşı kapılarına kadar gelmiştir. Günden güne daha da gerginleşen ortamda Karadağ’ın kaderini belirleyecek olan seçimlerin ikinci turu beklenmiştir. Bu günlerde Djukanoviç, ‘hiç bir zaman yalnız değiliz, her zaman kendimiziz’ adı altında ekonomik ve siyasi reformları, azınlık haklarının korunmasını, Karadağ’ın uluslararası itibarını geri kazanmasını vaateden bir kampanya yürütmüştür. Bunun aksine Bulatoviç’in siyasi kampanyası, Djukanoviç’in Yugoslavya karşıtı olması suçlamalarına dayanmıştır.⁸⁵⁶ Bu ortamda, 19 Ekim 1997’de seçimlerin ikinci turu gerçekleşmiştir. Seçimlerin sonuçlarına göre Djukanoviç yüzde 50,8, Bulatoviç ise yüzde 49,2 oy kazanmıştır. Fakat bu dar seçim zaferi, Karadağ’a huzuru getirmemiştir. Djukanoviç’in oylarının çoğu Müslüman, Arnavut ve Hırvat azınlıkların yaşadıkları bölgelerden gelmiştir. Ama yine de, Djukanoviç’in zaferi hem Milošević’e hem de Sırp milletine sert bir tokat olmuştur. Bu durumun herkes farkında olduğundan dolayı Sırpların tepkisi beklenmiştir.⁸⁵⁷

Beklendiği üzere Bulatoviç, tepkisini hemen göstermiştir. Djukanoviç’i seçim sahtekarlığıyla suçlayarak seçimleri tanınmadığını açıklamış ve taraftarlarını 21-22 Ekim tarihleri arasında düzenlenecek olan gösterilere çağırmıştır. Bununla birlikte Milošević, ABD’yi yapılan seçimlerde Djukanoviç’e yardım etmekle suçlamıştır. Seçim sonuçları Washington’ın istediklerine uygun olduğunda, adil ve demokratik oldukları için alkışlanmaktadır.⁸⁵⁸ Bu gelişmelere paralel olarak Milošević, Yugoslavya’nın Arnavutluk’la ortak sınırını kapatmış ve Sırbistan-Karadağ arasındaki sınırda fiili bir abluka uygulamıştır.⁸⁵⁹ Bu şekilde Karadağ, Sırp milliyetçi histeri ve deliliğinden kurtulması yerine onların kendi toprağına girmesinenden olmuştur. Michel Foucault’a göre, delilik insanı bir yandan cezbetmektedir. İnsan kendi deliliğini seferber ettiğinde, dünyanın karanlık zorunluğuyla karşılaşmaktadır. Kabuslarına ve yoksunluk içinde geçirdiği gecelerine tebelleşen hayvan bizzat kendi doğasıdır. Evet, delilik şüphesiz cezbeder ama gözleri de kamaştırmaktadır.⁸⁶⁰ Bu bağlamda delilikle sarhoş olan göstericiler, ‘Yugoslavya bizim kaderimizdir’, ‘hırsızlar’, ‘soyguncular’ ve ‘Milo Türksün’ sloganlarıyla sokaklara çıkmıştır.⁸⁶¹ Bununla yetinmeyen göstericiler, Müslüman ve Arnavutların yaşadıkları bölgelerde bu insanları tehdit etmiş ve Karadağ’ın Türkiye olmadığını dile getirmişlerdir.

⁸⁵⁶ Caspersen, 2003: 107.

⁸⁵⁷ Šćekić, 2012: 150-151.

⁸⁵⁸ Parenti, 2002: 179.

⁸⁵⁹ Morrison, 2018: 76-7.

⁸⁶⁰ Foucault, 1992: 43-45.

⁸⁶¹ Šćekić, 2012: 158-159.

Göstericilerin (Karadağlı Müslümanları kastederek) ‘Türk kanı içmeye var mısınız’ ve benzeri korkunç sloganları Müslüman azınlığı ürkütmüştür. Özellikle Podgoritsa’da yaşayan Müslüman ve Arnavut azınlığı korkmuş ve tehdit edici davranışlardan dolayı şehri terk etmeye başlamışlardır.⁸⁶² Üstelik Miloşević’in taraftarları Bulatoviç’in önderliğinde 14 Ocak 1998’de seçimlerin sonuçlarını iptal ettirmek amacıyla darbe girişiminde bulunarak Hükümet Binası’na zorla girmeye çalışmıştır. Karadağ’daki polisin müdahalesi sayesinde bu darbe girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁸⁶³ Fakat uluslararası toplum, Karadağ’daki gelişmelere tepki göstererek göstericilerin davranışlarını kınamıştır. Üstelik Balkan coğrafyası için ABD’nin özel temsilcisi Robert Gelbard bu süreçte Miloşević’i Karadağ’daki gösterileri teşvik etmekle suçlamıştır. Bununla birlikte Bulatoviç’in gösterilerin düzenlenmesindeki rolü, ‘çirkin ve yasadışı davranış’ olarak nitelendirilmiştir.⁸⁶⁴

Uluslararası toplumun desteğini alan Djukanoviç, biraz rahatlamış ve yakınlaşan tarihi öneme sahip cumhuriyet meclisi seçimleri için hazırlıkları başlatmıştır. Bu sefer Bulatoviç’in partisi (SNP), Djukanoviç’i ve taraftarlarını hain olarak gösteren oldukça olumsuz bir seçim kampanyası yürütmüştür. Karadağ’ın her köşesinde, Kiril alfabesinde yazılan ve kendilerini Sırp olarak algılayan Karadağlıları hedef alan sloganlar çıkarılmıştır. Bu şekilde Müslüman/Arnavut/Hırvat azınlık, doğrudan Djukanoviç’in kucağına itilmiştir. Bunun aksine Djukanoviç’in partisi (DPS), daha temkinli davranarak Yugoslavya’nın mevcut yapısını desteklemiş, ama Miloşević’le işbiliği yapmayacaklarını da vurgulamıştır.⁸⁶⁵ Sonuçta 31 Mayıs 1998’de yapılan seçimlerden, Djukanoviç’in ittifakı oyların yüzde 53,8’ini kazanarak muzaffer çıkmıştır. Momir Bulatoviç’in partisi ise, yüzde 37,2 oranında kalmıştır.⁸⁶⁶ Bu şekilde Karadağ’ın siyasi sahnesinde küçük düşürülen Bulatoviç, prestijini geri kazanmak için Miloşević’in yardımıyla Yugoslavya’nın başbakanlığına atanmıştır. Karadağ hükümeti bu gelişmelere sessiz kalmayarak, Bulatoviç’i devletin Başbakanı olarak tanımamış ve onunla çalışmayı açık bir şekilde reddetmiştir.⁸⁶⁷

Görüldüğü üzere Miloşević’in politikası, Karadağ üzerindeki etkisini kaybederek ilk tokadı yemiştir. Bunun en belirgin göstergesi, Sırbistan için tarihi önem taşıyan Kosova Savaşı’nda Karadağ’ın tutumudur. Kosova Savaşı sırasında Djukanoviç, Miloşević ve

⁸⁶² Karatay, 2007: 67.

⁸⁶³ Rastoder, 2011: 259.

⁸⁶⁴ “Montenegro’s New President Sworn In”, <http://edition.cnn.com/WORLD/9801/15/montenegro.update/>, (erişim tarihi: 01.02.2019).

⁸⁶⁵ Morrison, 2018: 79-80.

⁸⁶⁶ Nedović, 1998: 53.

⁸⁶⁷ Caspersen, 2003: 109.

tarafklarını Yugoslavya'yı parçalamakla suçlamıştır.⁸⁶⁸ Bu nedenle Djukanoviç, Sırp liderin mutlak güç dışında başka bir şey düşünmediğini şu ifadelerle dile getirmiştir:

Miloşeviç beyefendi ve taraftarları ne zaman Sırp ulusal çıkarlarını savunmaya kalksalar, geride bıraktıkları sadece Sırp mezarlıklarıdır.⁸⁶⁹

Karadağ, Miloşeviç'in gücünün sınırlarını göstererek Kosova Savaşı'ndan uzak durmuştur. Buna rağmen Karadağ, 1999'da NATO'nun Yugoslavya'ya müdahalesine katılmak zorunda kalmıştır. Karadağlılar, Kosova krizi nedeniyle Mart ayından Haziran ayına kadar süren NATO'nun hava harekati sırasında en zor anları yaşamıştır.⁸⁷⁰ Karadağ'da, sokaklar erkenden boşaltılmış, insanlar korku içinde yaşadığı için bir depresyon havası hakim olmuştur. Bu şekilde Miloşeviç'in politikası, Karadağlıları Yugoslavya'da kaldıkları için pişman etmiştir. Miloşeviç, milliyetçi histerisi yüzünden prestijini kabederken Djukanoviç'in ideolojisi prestij kazanmaya başlamıştır. İnsanlar, psikolojik ihtiyaçlarını karşılamak için belirli bir ideolojiyi seçmektedir. Aslında bir ideolojinin benimsenmesi, tehdit ve kaygı kaynaklarını azaltmak isteğinden kaynaklanan doğal bir psikolojik tepkidir.⁸⁷¹ Bu şekilde NATO'nun hava harekati sürecinde Karadağ'daki azınlıklar, kamu/siyasi hayatına başarılı bir şekilde entegre edilmiştir. Hakikaten Karadağ, azınlıkların çok etnikli partilere azınlık odaklı partilere göre daha sık oy verdiklerini gösteren tek Balkan devletidir.⁸⁷² Uluslararası toplumun da desteğini alan Djukanoviç, Ağustos 1999'da Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nin gevşek bir birliğe dönüşmesini savunan bir 'platform belgesi' sunmuştur. Fakat Sırp ve Yugoslavya hükümetleri platform önerisini tartışmayı bile kararlı bir şekilde reddetmiştir.⁸⁷³

Karadağ'ın bağımsızlık mücadelesi adım adım gerçekleşmiştir. Başta bağımsızlık değil, Sırbistan'ın hegemonyasına karşı bir mücadele olarak yürütülmüştür. Bunun temel nedeni kimlik meselesi veya Karadağlı ve Sırp arasındaki farkın net olmamasıdır. Karadağ'daki seçim sonuçları bunun en önemli belirtisidir. Miloşeviç yanlısı Bulatoviç'e karşı, önemli bir ölçüde Karadağ'da yaşayan azınlık sayesinde Djukanoviç dar bir zaferi elde etmiştir. Demek ki Njegoş'un milli programı, Karadağlılarla Sırpıları kültürel anlamda bir olarak algılayarak Yugoslav bir kimliğe temel oluşturmuş, ama Karadağlı kimliğinin unutulmasına da neden

⁸⁶⁸ Hanna, M., "Montenegrin Political Parties Agree to Resist Military Take Over", <http://edition.cnn.com/WORLD/europe/9904/03/montenegro/index.html>, (erişim tarihi: 03.02.2019).

⁸⁶⁹ "Balkan Report: June 8, 1999", <https://www.rferl.org/a/1341290.html>, (erişim tarihi: 03.02.2019).

⁸⁷⁰ Darmanovic, 2003: 149-150.

⁸⁷¹ Jost ve Kay, 2009: 8-9.

⁸⁷² Darmanovic, 2003: 150.

⁸⁷³ International Crisis Group (2000). *Current Legal Status of the Federal Republic of Yugoslavia (FRY) and of Serbia and Montenegro*, (Report No. 101) Washington/Brussels.

olmuştur. Ernest Gellner, bir etnik grup veya millet kendini tanımlayabilmek ve diğerlerinden ayırt edebilmek için kültürel farklılıklara ihtiyaç duymaktadır.⁸⁷⁴ Fakat post-komünist sistemlerde ulusal kimliğin inşası daha geniş ve 'Batıcı değerler' kapsamında gerçekleşmektedir.⁸⁷⁵ Bu ilk adımı Djukanoviç, Batı dünyasıyla özellikle ABD ile işbirliğini geliştirerek atmıştır. Kimliğin inşası sadece psikolojik değil, aynı zamanda bir aktörün diğer aktörlerle etkileşimi ile tanımlanan sosyal bir süreçtir.⁸⁷⁶ Bu bağlamda Karadağ'ın bağımsızlık yolunda ikinci adımı, Karadağ'ın Sırbistan ile etkileşiminde unutulmuş Karadağlı kimliğin hatırlatılmasıdır. Wendt, etkileşim 'ben' kavramını 'öteki' kavramından ayıran veya 'ben' ve 'öteki' kavramlarına dair fikirleri üreten bir süreç olarak dile getirmiştir.⁸⁷⁷

4.2. Karadağ'ın Bağımsızlığı ve Ulusal Kimliğin İnşası

Thomas Schelling, nerdeyse hiç bir seçenek kimle ortak olacağımız ve kimle birlikte yaşayacağımız seçenekleri kadar etkileşim sürecine bağlı değildir diye ifade etmiştir.⁸⁷⁸ Bu çerçevede Sırbistan ile etkileşimde bulunan Karadağ, Kosova Savaşı sırasında onunla ortak olmayacağı kararını vermiştir. Bu şekilde Sırbistan ile birlikte yaşayıp yaşamayacağına dair daha net karar almayan Karadağ, Miloşeviç'in hükümetini zarara uğratmıştır. Bu tarihten sonra Yugoslavya'nın bir parçası olmasına rağmen Karadağ, Sırbistan'ın siyasi gemisinden çıkmıştır. Üstelik Sırbistan, NATO'nun müdahalesi nedeniyle Kosova bölgesinden çıkmak zorunda bırakılmıştır. Bu şekilde, kısa bir zaman içinde iki cephede yenilen Miloşeviç'in nevrotik yapısı harekete geçmiştir. Nevrotik kişilik bozukluğu, mutlak güç kavramına aşırı düşkünlüğü ve hep ilk olma arzusunun psikolojik bir ifadesidir. Nevrotik kişiliğe sahip olan kimse, başkaların gücünü zaferini engelleyen bir unsur olarak algılar ve saldırganlık eğilimleri göstererek başkalarını aşağılamak veya küçümsemek için harekete geçer.⁸⁷⁹ Bu bağlamda panikleyen Miloşeviç, 6 Temmuz 2000'de Yugoslavya anayasasını değiştirerek bir daha bu devletin cumhurbaşkanı olarak seçilmesini hedeflemiştir. Aslında anayasanın değiştirilmesi, cumhurbaşkanının federal birimleri olan Sırbistan ve Karadağ hükümeti tarafından değil, doğrudan halk tarafından seçilmesi anlamına gelmiştir.⁸⁸⁰ Bu şekilde Sırbistan'dan onyedinci kere daha küçük olan Karadağ aşağılanarak nerdeyse yok sayılmıştır.

Anayasanın değiştirilmesine yönelik tek taraflı bir karar veren Sırbistan, ortak devlet fikrini ve Yugoslavya'nın yapısını kesin bir şekilde yıkmıştır. Karadağ'a gelince, Yugoslavya

⁸⁷⁴ Gellner, 1997: 32.

⁸⁷⁵ Fawn, 2004: 12.

⁸⁷⁶ Adler ve Barnett, 1998: 47.

⁸⁷⁷ Wendt, 1992: 420.

⁸⁷⁸ Schelling, 1978: 43.

⁸⁷⁹ Adler, 2001: 61-62.

⁸⁸⁰ Pavlaković, 2007: 26.

içinde eşit federal bölge olarak değil, hep Sırbistan'ın bir parçası olarak görüleceğini artık anlamıştır.⁸⁸¹ Yugoslavya'da seçimler öncesi ortam gerginleşirken, Sırbistan ve Karadağ bir kez daha kaygan zemin üzerinde dans etmiştir. Daha doğrusu Karadağ hükümeti seçimleri boykot ederken, Miloşević ise kendi zaferini beklemiştir. Artık Balkan coğrafyasında tekrar beklenmeyen bir şey cereyan etmiş ve Miloşević diz çökmüştür.⁸⁸²

Miloşević, 24 Eylül 2000'de yapılan seçimleri kaybetmiş ve Voyislav Koştunica Yugoslavya'nın Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Bir yandan sert bir kişiliğe sahip olan Miloşević, sonuçları tanımayarak seçimlerin tekrarlanması talebinde bulunurken diğer yandan Yugoslavya'nın Cumhurbaşkanı olarak seçilen Koştunica, seçimlerin tekrarlanmasına yönelik talepleri ısrarlı bir şekilde reddetmiştir.⁸⁸³ Miloşević'in hem prestij kaybetmesi hem de seçimler konusunda inatçı davranması derin uykudan uyanan kitleyi harekete geçirmiştir. Daha doğrusu, Miloşević'in güçlü ve heybetli karakterinin büyüünün etkisinden uyanan kitle 5 Ekim 2000'de onun istifasını isteyerek sokaklara çıkmıştır. Bu şekilde Miloşević, diz çöktürülerek siyasi hayattan tamamen çekilmiştir.⁸⁸⁴ Bu gelişmelerle birlikte, Yugoslavyacılık düşüncesi çökmeye başlamıştır. Aslında Yugoslavya bir devletten daha çok bir fikirdi. Yugoslavya, farklı milletleri bir arada yaşamaya zorlayan, ama aynı anda farklı ulusal kimliklerin gelişmesini teşvik eden ve başarısızlığa mahkum olan bir fikrin ifadesi olarak değerlendirilebilmektedir.⁸⁸⁵ Konstrüktivizm teorisinin ifadeleriyle, farklı kültürler ve milletler birbirleriyle temas halinde bulunduğu tamamen yeni bir yapı veya düşünce şekli ortaya çıkabilmektedir.⁸⁸⁶ Yugoslavya'da değişen siyasi ortam, Karadağ'daki siyasi ve kimlik meselesiyle ilişkili olan gelişmeleri doğrudan etkilenmiştir. Yugoslavya devletinin hayatta kalıp kalmayacağına dair karar artık Karadağ'ın elinde bulunmuştur. Diğer bir deyişle, Yugoslavya'nın federal sistemi çökmeye başladığında kimlik duygusu sarsılmış ve akut soru 'ben kimim?' gündeme gelmiştir.⁸⁸⁷

Her ne kadar paradoks olarak gelse de, Miloşević'in siyasi hayattan çekilmesiyle birlikte Karadağ için siyasi rüzgar ters yönden esmeye başlamıştır. Bunun temel nedeni, Karadağ'ın bağımsızlığa doğru ilerleme projesi ABD ve AB'nin desteğini kaybetmesidir. Diğer bir deyişle, Miloşević tehdidi ortadan kalkınca Sırbistan'da nihayet demokrasinin hüküm sürdüğü dönem başlamış ve dolayısıyla Karadağ'ın bağımsızlığı bölgenin istikrarına aykırı olarak görülmüştür.⁸⁸⁸ Bu nedenle Karadağ hükümetinin, Sırbistan ve Karadağ'ın

⁸⁸¹ Rastoder, 2011: 260.

⁸⁸² Protić, 2006: 8.

⁸⁸³ Vladislavljević, 2010: 20.

⁸⁸⁴ Pešić, 2012: 23-25.

⁸⁸⁵ Djokić ve Ker-Lindsay, 2011: 1.

⁸⁸⁶ Roberts, 2007: 30.

⁸⁸⁷ Fromm, 1991: 60.

⁸⁸⁸ Vuković, 2010: 66.

bağımsızlığını tanıyan ve AB modeline benzeyen bir siyasi yapısını öngören ortak anlaşmanın karşılıklı imzalanmasına yönelik önerisi Batı dünyası tarafından reddedilmiştir. Ayrıca bu öneriden sonra Karadağ, Milošević'in çekilmesine kadar bölgedeki başlıca Batılı müttefiklerinden biri artık bir 'baş belası' olarak algılanmaya başlamıştır. Çünkü özellikle AB ve bir dereceye kadar ABD, Yugoslavya'da statüko ilkesini savunmuştur. NATO müdahalesi sonrasında, BM'nin Kosova konusundaki 1244 sayılı bildirgesi de Yugoslavya'nın toprak bütünlüğünün korunması gerektiğinin altını çizmiştir.⁸⁸⁹ Fakat Karadağ'ın sancılarının bitmemesine rağmen, Djukanović bağımsızlık programından vazgeçmemiştir. Abraham Maslow'a göre, reddedilme duygusu aslında motive edici bir durumdur.⁸⁹⁰ Bunun en belirgin belirtisi, 17 Ekim 2000'de Yugoslavya'nın Cumhurbaşkanı Voyislav Koštunica'nın Podgoritsa'ya ziyareti sırasında Djukanović'in tutumudur. Görüşme sırasında Djukanović, Yugoslavya'nın artık işlevsel bir devlet olmadığını dile getirerek Karadağ ve Sırbistan'ın iki bağımsız devletler olarak bir ittifak kurmalarını önermiştir.⁸⁹¹ Bunun aksine Koštunica, Yugoslavya'nın toprak bütünlüğünü savunan bir tavırtakınmıştır. Hattabir Amerikan veya Fransız gibi kendisi de milliyetçi olduğunu dile getirerek Karadağ'ın bağımsızlık talebinin dikkate alınmayacağını altını çizmiştir.⁸⁹²

Sırbistan ve Karadağ arasındaki anlaşmazlığın, Milošević meselesinden daha büyük olduğu anlaşılmaya başlamıştır. Diğer bir deyişle, Milošević'in siyasi hayattan çekilmesinin ardından bile Karadağ'ın bağımsızlık talebinin gündemden kalkmayacağı ortaya konulmuştur.⁸⁹³ Ancak Karadağ'ın bağımsızlık mücadelesi oldukça zor gerçekleşmiştir. Çünkü Hristiyan Karadağlılar, Sırplarla aynı din ve dili paylaşmakla birlikte ortak tarih tecrübeleri de vardır. Sırbistan açısından ortak tarih tecrübesi, Sırp-Hıristyan-Batılı bir kültürel birliğin Osmanlı egemenliğine ve suistimallerine karşı bir mücadelesi olarak değerlendirilmektedir. Fakat Sırp ve Karadağlıların belli bir kesminin tarihin bu kadar basit yorumlanmasını kabul etmemelerine rağmen bu mitolojik anlatım siyasi ve kültürel yaşam üzerinde günümüze kadar etkisini sürdürmektedir.⁸⁹⁴ İşte Sırpların, bu ortak tarihi tecrübesini mitolojik bir şekilde alıntılması Karadağlıların Sırp milletinin bir parçası olduğunu göstermeyi hedeflemektedir.⁸⁹⁵ Ayrıca ulusal kimliğin önemli bir parçası olan din unsuruna gelince Karadağ'da, 1920-1993

⁸⁸⁹ Darmanović, 2007: 93-94.

⁸⁹⁰ Maslow, 1954: 24.

⁸⁹¹ Morrison, 2009: 183.

⁸⁹²“Kostunica: Ne Dolazi u Obzir Nezavisnost Crne Gore i Kosova”, https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2000&m=10&dd=10&nav_category=1&nav_id=13586, (erişim tarihi: 02.02.2019).

⁸⁹³ Morrison, 2018: 104.

⁸⁹⁴ Deliso, 2009: 2.

⁸⁹⁵ Dimitrijević, 2012: 22.

yılları arasında Sırp Ortodoks Kilisesi resmi Ortodoks dininin tek temsilcisiydi. Bu nedenle Sırp Ortodoks Kilisesi, Karadağ'da Sırp ulusal kimliğinin korunmasında önemli rol oynamıştır. Bunun en belirgin göstergesi, Karadağ'ın 'ikinci Sırp devleti' ve 'Sırp Sparta' olarak nitelendirmesidir. Kilisenin inancına göre Sırp, 1389'de Kosova Muharebesi sonrasında Osmanlı ordusundan kaçarak Karadağ'ın kayalık bölgelerine yerleşmiştir. Bu bölgelerde Sırp'ların Osmanlı egemenliğine direnmeye devam etmesi, Karadağ'ın 'Sırp Sparta' veya 'Sırp özgürlüğünün adası' olarak tanımlanmasına neden olmuştur. Bu bağlamda Karadağ'daki Sırp Ortodoks Kilisesi, Karadağ'ın Osmanlı karanlık döneminde Sırp ulusal kimliğinin korunmasına katkıda bulunduğunu dile getirerek ortak tarih, din ve kader unsurlarına dayanan kolektif bir Sırp ulusal kimliği üzerinde günümüze kadar vurgu yapmaktadır. Sırp Ortodoks Kilisesi'nin mitolojik tarih kurgulamasına bağımsızlık yanlısı Karadağlılar karşı çıkmış ve Karadağ Ortodoks Kilisesi'nin yeniden kurulmasını talep etmiştir. Ancak Karadağ Ortodoks kilisesi müstakil bir kiliseydi ama 1920'de Kral Aleksander'in kararnamesiyle Sırp Ortodoks Kilisesi ile birleştirilmiştir. Bu doğrultuda bağımsızlık yanlısı Karadağlılar, 1993'te Karadağlıların birleşmesini sağlayacağını ümit ederek Karadağ Ortodoks Kilisesi'ni yeniden kurmuştur. Bu tarih itibariyle, Karadağ ve Sırp Ortodoks Kilisesi arasındaki Karadağlı ulusal kimliğin özünü ilgilileten siyasi bir çatışma başlamış ve günümüze kadar devam etmiştir.⁸⁹⁶

Görüldüğü üzere Yugoslavya'nın kurulmasından beri Karadağ ve Karadağlılar, ayrı bir devlet ve millet olduğunu ispatlamak zorunda bırakılmıştır.⁸⁹⁷ Dušan Kecmanović'e göre dini ilkelerin kabulü aslında bir etnik kimliğin doğrulanma şeklidir. Dini unsurların ön plana çıkarılması, huzur ve güvenli bir ortamı vaat eden bir etnik grubun kimliğiyle özdeşleştirme hareketinin ifadesidir.⁸⁹⁸ Fakat Karadağ Ortodoks Kilisesi'nin yeniden kurulması, Karadağ'ın bağımsızlık mücadelesini tetiklememiştir. Karadağ Ortodoks Kilisesi'nin asıl amacı, Karadağ'ın Sırbistan'ın bir parçası olarak nitelendirilmesine son vermesi ve Karadağlı ulusal kimliğini Sırp ulusal kimliğinden ayırt etmesidir. Çünkü dini farklılıklar, bireyleri ve toplulukları birbirinden ayırmak için yeterli bir unsur olarak görülmektedir. Malum bu dini farklılıklar, bir milletin ve onun tarihsel amacının ne olduğunu tanımlayan bir ulusal ideolojiyi şekillendirmek için yeterli değildir.⁸⁹⁹ Millet kavramı, tarihsel bir gerekçe veren ve aralıklı bir durumun ebedi olarak görülmesini sağlayan bir mit olarak işlev görmektedir.⁹⁰⁰ Freud'un ifade ettiği gibi, toplumun bir kısmının ayrımcı duyguları bazen bir şeybaşarabilmek için oldukça

⁸⁹⁶ Morrison ve Čagorović, 2014: 151-159.

⁸⁹⁷ Ičević, 2015: 5.

⁸⁹⁸ Kecmanovic, 2002: 20.

⁸⁹⁹ Pavkovic, 2000: 7.

⁹⁰⁰ Wachtel, 1998: 3.

zayıftır. Bu nedenle toplumun bir kısmı, ayrımcı duygular toplumun diğer üyelerine bulaşana kadar ve onlar tarafından gündeme getirilene kadar beklemek zorundadır.⁹⁰¹

Uluslararası toplumun baskılarına rağmen Djukanoviç'in önderliğinde Karadağ hükümeti bağımsızlık projesinden vazgeçmek istememiştir. Sonuçta, 1997'den itibaren başlatılan siyasi kampanyayla bağımsızlık düşüncesini adım adım Karadağlılara bulaştırmayı başarmıştır. Bu nedenle siyasi seçkinler, Karadağlı milli bilincinin uyandırılmasına yönelik bir kampanya yürütmeye devam etmiştir. Ayrıca Karadağ hükümeti merkezsizleşme politikasını kabul ettikten sonra, Karadağlı akademisyenleri bile Karadağlı ulusal kimliğini oluşturma ve pekiştirme konusunda teşvik etmiştir.⁹⁰² Bununla birlikte Karadağ hükümeti, 28 Aralık 2000'de Karadağ ile Sırbistan arasındaki yeni ilişkilerin özünü içeren bir platform sunmuştur. Bu platform önerisine göre Karadağ ve Sırbistan'dan oluşan yeni birlik sadece savunma politikası, para politikası ve dış ilişkiler alanları üzerinde ortak bir işlev görecektir. Buna karşın Yugoslavya'nın Cumhurbaşkanı Koştunica'ya göre, Karadağ ve Sırbistan'ı birbirine bağlayan tarihsel, kültürel ve manevi unsurlar bu iki devleti ayıran unsurlardan daha güçlü ve derindir. Bu nedenle Koştunica'nın tutumu, Sırbistan ile Karadağ'ın federal bir devlette birlikte kalmaları gerektiği şeklinde özetlenebilmektedir.⁹⁰³ Bu tarihten sonra Karadağ hükümeti, Koştunica'nın seçilmesine rağmen Sırbistan'ın politikasının değişmediğini anlamıştır. Bu yüzden Koştunica, Belgrad hükümetinin ünitarizm politikasına son vermek istememekle ve 'Büyük Sırbistan' projesini takip etmekle suçlanmıştır.⁹⁰⁴

2000 yılında Karadağ hükümetinin sunduğu platform sadece Sırbistan'da değil, Karadağ'da da büyük yankı uyandırmıştır. Bunun en belirgin göstergesi Karadağ'da Miloşeviç karşıtı cephedeki tüm partilerin, Miloşeviç'in çekilmesinin ardından Karadağ'ın Sırbistan'dan daha bağımsız olma düşüncesini desteklememesidir. Bu bağlamda, 2000'deki platformun sunulmasından sonra Halk Partisi hükümetten ayrılarak Yugoslavya'nın varlığını savunan koalisyona katılmayı seçmiştir. Ancak hükümet koalisyonunda yaşanan siyasi ayrılma erken meclis seçimlerine de neden olmuştur. Bu şekilde Djukanoviç, çıktığı yolun geri dönüşü olmadığını anlayarak 2001'de Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nin tüm referanslarını silerek Karadağ'ın bağımsızlığını sağlamak için çaba göstereceğini vaat etmiştir. Bu sefer Djukanoviç, farklı iç ve dış şartlarla karşı karşıya gelmiştir. Bir bakımdan, Karadağ'da yapılan anketler bağımsızlık düşüncesine olan desteğin düşmesini göstermiştir. Diğer bakımdan, başta ABD ve AB olmak üzere uluslararası toplum Karadağ'ın bağımsızlık yolunda ilerlemesine açık bir

⁹⁰¹ Freud, 1949: 82.

⁹⁰² Jenne ve Bieber, 2014: 445.

⁹⁰³ Lukic, 2000: 94-95.

⁹⁰⁴ Karatay, 2004: 121-122.

şekilde karşı çıkmıştır. Diğer bir deyişle uluslararası toplum, Karadağ'ın bağımsızlık taleplerinin Yugoslavya'da bir sürü anlaşmazlıkları tetikleyerek Pandora'nın Kutusunu açacağını iddia etmiştir.⁹⁰⁵

Böyle bir ortamda, Karadağ'daki günlük yaşama bile kimlik meselesinin ağırlığı yüklenmiştir. Derin bir baskı altında bırakılan toplum, yalnızlığı ve boşluğu hissederek kimlik karmaşasını yaşamıştır. Bunun temel nedeni, tarihsel olarak Karadağ'daki etnik/ulusal kimliğin ikili bir anlam taşımasıdır. Bunun temel nedeni ise, Karadağ'ın 'Milli Programı' önemini taşıyan Petar Petroviç Njegos'un 'Dağ Çelenk' adlı eserinde Karadağlı ve Sırp kavramlarının birbirinin yerine kullanması ve birbirini dışlamamasıdır. Bundan sonra, Hristiyan dinine mensup halkın birçoğu kendilerini her iki kimlik kavramına bağlamıştır.⁹⁰⁶ Emile Durkheim, Karadağ'daki kimlik meselesine benzer hisleri homo duplex formül olarak nitelendirmektedir. Daha doğrusu bir yandan bireysellik hissedilirken, diğer yandan içimizde bizden başka bir şeyi ifade eden hisler de mevcuttur. Bu iki bilinç hissiyatı sadece kökenleri ve özellikleri açısından farklı değil, aralarında düşmanlık duygusuna benzeyen bir durum da vardır. Bu durum karşılıklı olarak birbiriyle çelişir ve birbirlerin varlığını reddeder.⁹⁰⁷

22 Nisan 2001'de yapılan seçimlerde, 'Karadağ'ın Zaferi' adlı DPS ve Sosyalist Demokratik Partisi/Socijaldemokratska Partija (SDP) ittifak otuz altı koltuk (yüzde 42.3), 'Yugoslavya için Beraber' SNP, Halk Partisi/Narodna Stranka (NS) ve Sırp Halk Partisi'nden/Srpska Narodna Stranka (SNS) oluşan koalisyon ise otuz üç koltuk (yüzde 40.8) kazanmıştır.⁹⁰⁸ Bunun ardından Haziran ayının sonunda DPS ve SDP azınlık hükümeti kurarken Djukanoviç Cumhurbaşkanı ve Filip Vujanoviç Başbakan olarak göreve başlamıştır. Bunun yanı sıra, 28 Haziran 2001'de Slobodan Miloşeviç Belgrad yönetimince Lahey Savaş Suçları Mahkemesi'ne* gönderilmiştir.⁹⁰⁹ Gönderildiği tarih sembolik bir önem taşır, zira 28 Haziran 1389 Kosova Muharebesi cereyan ettiği ve 28 Haziran 1989 Muharebe'nin altı yüzüncü yıldönümünde Miloşeviç'in konuşması rövanşist Sırp milliyetçiliğini uyandırdığı ve Yugoslavya'nın parçalanmasına yol açtığı tarihtir. * Fakat Sırbistan'daki gelişmeleri teşvik eden

⁹⁰⁵ Caspersen, 2003: 112-113.

⁹⁰⁶ Dzankic, 2013: 415.

⁹⁰⁷ Durkheim, 2005: 37.

⁹⁰⁸ Rastoder, 2011: 461.

* Yugoslavya'nın dağılma sürecinde cereyan eden korkunç katliamlar, öldürülen, yaralanan, işkence gören, cinsel istismara uğrayan yüz binlerce insanın çektiği acılar uluslararası kamuoyunu şok ederek Birleşmiş Milletleri de harekete geçirmiştir. Bu doğrultuda, Mayıs 1993'te Birleşmiş Milletler tarafından Hollanda'nın Lahey kentinde Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi kurulmuştur. Birleşmiş Milletler'in bir parçası olan Lahey Savaş Suçları Mahkemesi, sadece Eski Yugoslavya'da işlenmiş suçlarını cezalandırma amacını güden ad hoc (geçici) bir Mahkeme olarak kurulmuştur. Detay için bkz: <https://www.icty.org/bcs/o-mksj>, (erişim tarihi: 07.02.2019).

⁹⁰⁹ Nilsen, 2013: 33.

* Slobodan Miloşeviç, Hırvatistan, Bosna-Hersek ve Kosova'da işlenen savaş suçları nedeniyle yargılanmıştır. Fakat Miloşeviç, beş yıl süren yargılanma sürecinde herhangi bir suçu kabul etmemiştir. Aksine kendini, büyük

AB, Djukanoviç'in zaferini Karadağ'ın bağımsızlığı için halkoylamasının provası olarak algılayarak hemen harekete geçmiştir. Aslında AB, Karadağ'ın bağımsızlığını elde etmesinden Sırp Cumhuriyeti ve Kosova'nın bağımsızlık taleplerine neden olabileceği için korkmuştur.

Üstelik Karadağ konusunda Sırbistan'ın tepkisi de korku uyandırmıştır. Daha doğrusu Sırp'ların, Karadağ'ın 'kaybı' psikolojik bir darbe olarak algılanmasından ve Sırbistan'ın istikrarsızlaşmasından endişe duyulmuştur.⁹¹⁰ Yine de Avrupa'nın baskılarına rağmen Karadağ hükümeti, Sırbistan'daki demokratik gelişmeler ve Karadağ'daki siyasi dinamikler değişmez düşüncesiyle bağımsızlık konusunda kararlı davranmaya devam etmiştir.⁹¹¹ Karadağ kararlı davranınca ABD ve AB, Sırbistan'ı devletin federal yapısından vazgeçirmek hedefiyle güçlü bir baskı uygulamıştır. Diğer yandan AB Dışişleri ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Javier Solana, Karadağ'da referandumun yapılmasının önleminde önemli rol oynamıştır. Her iki tarafta uygulanan baskı sonuçlarını vererek, Sırbistan, devletin federal yapısından vazgeçmiş ve Karadağ bağımsızlık konusundaki referandumu ertelemeyi kabul etmiştir.⁹¹² 14 Mart 2002'de, Avrupa'nın diplomatik baskılarının sonucunda ve Javier Solana'nın arabuluculuğu sayesinde Belgrad Antlaşması imzalanarak iki devletten oluşan birlik Sırbistan-Karadağ Cumhuriyeti kurulmuştur. Bir yandan AB'nin bu girişimi 2001 ve 2002'de Karadağ'ın bağımsızlık ilan edilmesini engellediği söylenebileceği gibi diğer yandan da Sırbistan-Karadağ Cumhuriyeti'nin yapısını nitelendiren ve 4 Şubat 2003'te kabul edilen Anayasanın altmışıncı maddesi Karadağ'a üç yıl sonra bağımsızlık için halkoylamasının yapılması olasılığı tanımıştır.⁹¹³ Bu şekilde Yugoslavya devleti tarihe karışmıştır.

Benedict Anderson'a göre millet kavramı, siyasi bir varlık olmaktan ziyade 'hayal edilen bir topluluk' veya zihinsel bir durumun ifadesidir. Bu topluluğun üyeleri ortak dil, din veya kültürel miras kavramları nedeniyle değil, bu topluluğa ait olduklarını düşündükleri için ona aittir.⁹¹⁴ Yugoslavya örneğinde, Osmanlı ve Habsburg imparatorlukları döneminde bu bölgede yaşayan nüfusun çoğu Yugoslavya devleti kurulmadan önce bile kendini Yugoslav milletinin bir parçası olarak algılamıştır. Fakat aynı nüfus, 1990'larda fikrini değiştirerek

emperyalist güçlerin masum kurbanı olarak göstermiştir. Lahey'de Miloşeviç, yorulmadan barış için mücadele ettiğini, Sırbistan ile birlikte bölgede barışı sağlamak adına tüm gücü harcadığını ve savaşın savunucusu olmadığını dile getirmiştir. 20 Şubat 2006'da Miloşeviç, kalp ve yüksek tansiyon sorunları nedeniyle Moskova'da tedavi görmek ve orda yaşayan eşiyle oğlunun yanına gitmeyi talep etmiştir. Ancak Lahey Mahkemesi, Moskova hükümeti mahkemeye iadeye söz vermiş olmasına rağmen, Miloşeviç'in dönmemesinden kaygı duyarak talebini reddetmiştir. Bunun ardından 11 Mart 2006'da Slobodan Miloşeviç, Lahey'deki hücresinde ölü bulunmuştur. Detay için bkz: Kjell Arild Nilsen, Milošević u Ratu i u Haagu: Dokumentacija, Institut za Istraživanje Zločina Protiv Čovječnosti i Međunarodnog Prava Univerziteta u Sarajevu, Fojnica, Sarajevo, 2013.

⁹¹⁰ Morrison, 2018: 105.

⁹¹¹ Morrison, 2009: 184-185.

⁹¹² Goati, 2003: 17-18.

⁹¹³ Ustavna Povelja Državne Zajednice Srbija i Crna Gora, <http://mojustav.rs/>, (erişim tarihi: 10.02.2019).

⁹¹⁴ Anderson, 1983: 5-6.

Yugoslav milletine ait olduğuna içten inanmamıştır.⁹¹⁵ Erich Fromm, Yugoslavya'nın tüm hayatını iki cümleyle özetlemiştir. Fromm'a göre bir millet anlaşmazlık yaşadığı milleti, dünyayı kötülükten kurtarmak adına yenilgiye uğratması gereken acımasız ve irasyonel eski dost olarak resmetmektedir. Ancak karşılıklı katliamların sona ermesinden bir kaç yıl sonra, dünün düşmanları dostlarımız ve dünün dostları düşmanlarımız haline gelmektedir.⁹¹⁶

Karadağ'ın Yugoslavyacılık düşüncesine inancını kaybetmesinin ardından, koskoca Yugoslavya devletinin adı bile kalmamıştır. Herhalde eski günleri hatırlatan, sadece Sırpların aşırı ve rövanşist düşüncelere olan inancı kalmıştır. Bunun en belirgin göstergesi 12 Mart 2003'te, reformist ve Batılı bir siyasetçi olarak bilinen Sırbistan Başbakanı Zoran Djindjiç'in öldürülmesidir. Bu dönemde Sırbistan'da, bazı gruplar Miloşeviç'in müteffiklerinden oluşan bir hükümetin kurulmasını istemiştir. İşte bundan sonra Balkan bölgesinde bazı şeylerin aynı kalacağı anlaşılmıştır.⁹¹⁷ Böyle bir ortamda Karadağ, Sırbistan'a olan siyasi bağımlılığa son vererek bağımsızlık için hazırlıklara başlamıştır. Bir etnik grup, kimliği tanımlanırken kendi özelliklerine atıfta bulunmasının aksine 'yabancılar' veya 'ötekiler' ile karşılaştırma eğilimi göstermektedir. Aslında bir etnik grup kendisini 'ötekilerden' ayırt eden algıları geliştirmektedir. Bu bağlamda Karadağ hükümeti, Karadağlı ulusal kimliği güçlendirerek Karadağlı ve Sırp kavramları ayırt etme hedefinin peşine düşmüştür.⁹¹⁸

Karadağlı ulusal kimliğini güçlendirme yolunda ilk adım, Karadağca dilinin ön plana çıkarılmasıyla atılmıştır. Kimlik, dille ifade edilen anlamlar, söylemler ve düşüncelerle inşa edilmektedir. Bu nedenle dil, ulusal kimliğin inşasında önemli rol oynamaktadır.⁹¹⁹ Fakat Yugoslavya'nın parçalanma sürecinde Slovenya, Hırvatistan ve Bosna-Hersek gibi kurulan devletler ortak sırbo-hırvatça dilin temelinde kendi resmi dillerini kodlamaya başlamıştır. Şimdi Karadağ, Yugoslavya'dan adı bile kalmadıktan sonra Sırpçadan farklı ve uzun tarihe sahip olan Karadağca dilini ön plana çıkarmıştır.⁹²⁰ Sırplar, Karadağ'daki bu gelişmelere tepki göstererek Karadağca bir dilin olmadığı ve Petar Petroviç Njegoş'un bile Sırpça resmi dili olarak kullandığını dile getirmiştir.⁹²¹ Bunun aksine Karadağlılar, Njegoş 'Dağ Çelenk' adlı eserinde Karadağca dili kullandığı için Sırp okuyucular çoğu zaman ifadelerini kavrayamadıklarını iddia etmiştir.⁹²²

⁹¹⁵ Wachtel, 1998: 2.

⁹¹⁶ Fromm, 1991: 4.

⁹¹⁷ Schuman, 2004: 63.

⁹¹⁸ Armstrong, 1992: 4-5.

⁹¹⁹ Kölli, 2012: 80.

⁹²⁰ Čirgić, 2011: 185.

⁹²¹ Djurković, 2010: 21.

⁹²² Bošković, 2017: 154.

Görüldüğü üzere Sırp milliyetçi eğilimleri, dil konusunda da hissedilmiştir. Günümüze kadar Sırp dilbilimcileri, milliyetçi iddialarla Karadağca diline karşı çıkmaktadır.⁹²³ Buna rağmen Djukanoviç, kendisiyle yapılan bir röportaj sırasında Sırbistan-Karadağ Cumhuriyeti'ni işlevsiz bir birlik olarak değerlendirerek Karadağca dili konuştuğunun altını çizmiştir.⁹²⁴ Bunun ardından Karadağ hükümeti, 2004'te Sırpa terimi anadili terimiyle değiştirmiştir. Aslında anadili kelimesi Karadağ'da yaşayan farklı etnik grupların (Karadağca, Sırpa, Boşnakça, Hırvatça) dillerinide içermektedir.⁹²⁵ Sırp yanlısı akademisyenler, iktidardaki ayrılıkçı siyasi seçkinlerin anayasal değişiklikler yapılmadan önce dilin değişmesini aceleci davranış olarak değerlendirmiştir.⁹²⁶ Karadağ yanlısı akademisyenler ise herkes etnik ve kültürel özelliklerine göre kendi dilini de adlandırabilme hakkına sahip olduğunu dile getirmiştir. Bu nedenle Karadağ'daki dilin değiştirilmesi, aslında bu devlette yaşayan farklı etnik gruplara dilsel açıdan eşit haklar tanıma anlamına gelmiştir.⁹²⁷

Hakikaten bu döneme kadar Yugoslavya'da yaşanan her anlaşmazlığın bedelini ödeyen ve korku içinde yaşayan azınlık özellikle Müslüman ve Arnavutlar, Karadağlı ulusal kimliğin inşasını hem fırsat hem de tehdit olarak algılamıştır. Bir yandan Karadağlı ulusal kimlik, intikamcı Sırp politikalarından ve rövanşist Sırp milliyetçiliğinden siyasi bakımdan uzaklaşmak olarak görülürken, diğer yandan da Karadağ'da ikamet eden azınlık Karadağlı ulusal kimliğinin inşasını dil konusunda bile kendi kimliğine tehdit olarak algılamıştır. Kwame Anthony Appiah'a göre azınlık, bir devletteki resmi siyasi dil bilgisine ilgi duyarak bu dili öğrenmektedir. Bununla paralel olarak azınlık, dil ve kimlik arasındaki yakın bağlantıları göz önünde bulundurarak kendi dillerini ve kimliklerini korumak için çabalamaktadır.⁹²⁸ Bu durum özellikle Karadağ'da yaşayan Arnavut azınlığı için geçerlidir. Çünkü Arnavutların anadili, Hint-Avrupa dilleri grubunda diğerlerine benzemeyen ve farklı özelliklere sahip olan Arnavutça dilidir. Diğer bir deyişle Hint-Avrupa dilleri grubundan kaynaklanan Arnavutça, Slav dilleriyle aynı kökenleri paylaşmadığı için eski Yugoslavya'nın toprağında tamamen yabancı bir dil olarak algılanmaktadır.⁹²⁹ Bu nedenle Karadağ'da ikamet eden Arnavutlar, kendi kimliğini kaybetmemek için Karadağca öğrenme konusunda tedbirli davranmaktadır. Dahası Karadağ'ın bazı bölgelerinde Arnavutça konuşan vatandaşlar ters ve yabancı bakılarak

⁹²³ Glušica, 2010: 26.

⁹²⁴ Čpajak, B., "Svakom Svoje Kormilo",

https://www.b92.net/info/vesti/pregled_stampe.php?yyyy=2004&mm=10&dd=31&nav_id=15468, (erişim tarihi: 10.02.2019).

⁹²⁵ Zahova, 2012: 53-54.

⁹²⁶ Božović, 2006: 376.

⁹²⁷ Arsenić, V., "Govorite li Crnogorski: Rukopis Politike", https://www.vreme.com/arhiva_html/478/18.html, (erişim tarihi: 10.02.2019).

⁹²⁸ Appiah, 2005: 102.

⁹²⁹ Maliqi, 2005: 12.

dışlanmaktadır. Bu sebeple Yugoslavya'nın dağılma sürecinde, 1990'da yükselen Sırp milliyetçiliği ve artan etnik gerginlik sırasında Karadağ'daki Arnavutların çıkarları ve kimliklerini korumak amacıyla Karadağ'da Demokratik Birliği Partisi/Demokratski Savez u Crnoj Gori (DSCG) kurulmuştur. Fakat 1997'de Arnavutlar, etnik partinin yerine Kosova konusunda Milošević'e 'hayır' demesinin ardından Djukanović'in siyasi programını desteklemeye başlamıştır.⁹³⁰ Bunun en belirgin göstergesi Arnavutların, 1998'deki seçimlerde kendi etnik kökenlerini 'unutarak' Djukanović'in koalisyonuna oy vermesidir.⁹³¹ Bu şekilde Arnavutlar, bağımsızlık yanlısı programları destekleyerek Karadağ'daki siyasi hayatta önemli aktör haline gelmiştir.⁹³²

Karadağ'da yaşayan Müslümanların durumunun ise, Arnavutların durumu ile kıyaslandığında daha karmaşık olduğu söylenebilir. Osmanlı döneminden günümüze kadar Karadağ'da, Hristiyan, Katolik ve İslam dinine mensup olan nüfus yaşamaktadır. Dini farklılıklara rağmen Karadağ'da ikamet eden vatandaşlara eşit haklar verilmiştir. Osmanlı Devleti Balkan bölgesinden çekildikten sonra Karadağ, homojenik yapıyı kaybederek çok kültürlü ve dinli düşüncesini benimsemeye başlamıştır.⁹³³ Bu nedenle Karadağ bir çok araştırmacı tarafından, din konusunda Balkan coğrafyasında en hoşgörülü devlet olarak değerlendirilmektedir.⁹³⁴ Yani Karadağ'nın nüfusunun bir kısmı Müslümanları 'farklı din inancını besleyen ama aynı kanı taşıyan kardeşler' olarak algılamak, rövanşist milliyetçi söylemlerin etkisi altında kalan diğer kısmı, onları 'Türk/düşman/kendi milletine ihanet eden yabancılar' olarak nitelendirmektedir.⁹³⁵ Hakikaten Balkan coğrafyasında (Sırlara göre), 'Türk' teriminden daha ağır terim olmadığından dolayı bu bölgede Müslüman olmak oldukça zor bir görevdir. Bunun temel nedeni 'Türk', (sözde) vahşi bir milletin temsilcisi, zalim bir işgalci ve Hristiyanların daimi düşmanı şeklinde simgelenerek tarihsel gerçeklerle ilgili olmayan sahte izlenimlerin ve mitlerin yaratılması olarak tezahür etmiştir.⁹³⁶

Tito'nun Yugoslavya'sında Müslümanlar, millet statüsü kazanarak kimlik konusunda Karadağlılardan ayrılmış iken, Milošević'in Yugoslavya'sında 'Türk' sıfatı kazanarak onun rövanşist politikasının baş kurbanı haline gelmiştir. Karadağ'da savaş yaşanmamasına rağmen bu topraklarda yaşayan Müslümanların dışlanması popüler nitelik kazanmıştır. Korkular içinde varlığını sürdüren bu millet, dinden dolayı Karadağlı olmaz iken, etnik sebeplerden dolayı Türk

⁹³⁰ Džankić, 2012: 48-49.

⁹³¹ Goati, 2015: 67.

⁹³² Dymarski, 2017: 210.

⁹³³ Andrijašević, 2009: 290-291.

⁹³⁴ Rastoder, 2010: 120.

⁹³⁵ Andrijašević, 2012: 267.

⁹³⁶ Jezernik, 2012: 83.

de olmadığını farkına vararak kimlik bunalımı yaşamıştır. Karadağ'da yaşayan Sırp'ların kimlik durumunu nitelendiren Sırbistan, Arnavutların ışığı/yol göstercisi Arnavutluk, Hırvatların umudu Hırvatistan olurken, Müslümanlar ise kimsesiz kalmıştır. Bu nedenle Müslümanların bir kısmı, 1993'te Boşnak Parlamentosu tarafından getirilen ve Müslüman yerine Boşnak bir kimliği ortaya çıkaran kararı fırsat olarak algılamıştır.⁹³⁷ Müslümanların diğer kısmı ise, Boşnak kimliğine yönelik düşüncelere soğuk davranmıştır. Aslında Karadağlı Müslüman ve akademisyen Zuvdiya Hociç, Karadağlı Müslümanların kimlik bunalımı ile ilgili problematiğini aşağıdaki ifadelerle açıklamıştır:

İstanbul'a gittiğimde bana kim olduğumu soruyorlar. 'Türk'üm' diye cevapladığımda, kesinlikle Türk değil Arnavut olduğumu, Arnavut olarak İşkodra'ya gittiğimde, bana Boşnak olduğumu söylüyorlar. Sonra Boşnak kimliğimi de kabul ederek Saraybosna'ya gittiğimde, bu defa orda yaşayan insanlar bana Karadağlı Müslüman olduğumu söylüyorlar. Sonunda Podgoritsa'ya geri döndüğümde bir adam Türk'ten başka bir şey olmadığım konusunda ısrar ediyor. Bu durumu kimse anlayamaz. Ben kimim ve ben neyim?⁹³⁸

Karadağ'daki Müslümanlar, Boşnak ve Müslüman şeklinde ikiye ayrılmıştır. Boşnak kimliğini kabul eden nüfusun tek talebi, Sırbistan-Karadağ Cumhuriyeti'nde tarihsel bir gerçek, tartışılmaz bir ulusal kimlik ve diğer milletlerle eşit bir millet olarak kabul edilmesidir. Bunun aksine Boşnak kimliğini benimsemeyen Müslümanlar kendilerini, İslam dinini gen ve geleneğinde taşıyan ama Karadağ topraklarının bir parçası olan Karadağlı Müslüman olarak algılamıştır.⁹³⁹ Daha doğrusu Karadağ'da 2003'te yapılan nüfus sayımının sonuçlarına göre, İslam dinine mensup olan nüfusun yüzde 7.77 Boşnak ve yüzde 3.97 Müslüman kimliği kabul etmiştir.⁹⁴⁰ Bu doğrultuda Boşnaklar, Karadağ'da anadili adı altında değiştirilen dilini Boşnakça olarak algılamıştır. Daha doğrusu dil, etnik kimliğin önemli bir parçasıdır. John A. Armstrong'un teorisine göre dil, millet öncesi çağında bir kimliğin şekillendirilmesinde dikkate değer ve göz ardı edilmez bir rol oynamıştır.⁹⁴¹ Bu doğrultuda Şubat ayında 2006'da, Karadağ'ın Rojaye şehrinde Boşnak bilincini ve kimliğini korumak adına Boşnak Partisi/Bošnjačka Stranka (BS) kurulmuştur. 26 Şubat 2006'da Rafet Husović, Boşnak Partisinin Başkanı olarak seçilmiştir.⁹⁴² Bu şekilde Boşnak Partisi, Karadağ'daki Boşnakları

⁹³⁷ Vajzović, 2012: 68.

⁹³⁸ Hodzic, 1976: 166.

⁹³⁹ Borović, G., "Proizvod Sam Ovoga Tla, Crne Gore i Njegoša", <https://portalanalitika.me/clanak/136461/proizvod-sam-ovoga-tla-crne-gore-i-njegosa>, (erişim tarihi: 10.02.2019).

⁹⁴⁰ Konačni Rezultati Popisa 2003: Stanovništvo Prema Nacionalnoj ili Etničkoj Pripadnosti u Republici Crnoj Gori po opštinama, <https://www.monstat.org/cg/>, (erişim tarihi: 10.02.2019).

⁹⁴¹ Armstrong, 1992: 242-243.

⁹⁴² <https://www.bscg.me/rafet-husovic/>, (erişim tarihi: 10.02.2019).

temsil ederek ve onların çıkarlarını koruyarak Müslüman nüfusun oylarını çekmeyi amaçlamıştır.⁹⁴³

Boşnak Partisi, Karadağ'ın bağımsızlık yanlısı porogramlarını desteklediği ve geçmişteki olumsuz tecrübelerden dolayı Sırp azınlığı ile herhangi ortak girişimde bulunmanın imkansızlığın dandolayı Karadağ'da iktidarda olan Djukanoviç'in partisini andıran politikaları izlemiştir.⁹⁴⁴ Bu davranışının önemli sebepleri arasında, 1990'lı yıllarda Yugoslavya'nın kanlı dağılma süreci başladığında ve bu devletin her köşesinde milliyetçi histerisi yayınladığında Karadağ'ın tavrı yer almaktadır. Karadağ'daki önde gelen tarihçilerden biri olan Boşnak Şerbo Rastoder, 1990'lardaki 'kaotik zamanlarda' Karadağlıların tavırlarını şu sözlerle dile getirmiştir:

Karadağlılar hakkındaki hikayem, dürüst ve saygılı Karadağlıların hikayesidir. Bahsi geçen Karadağlılar, 1990'larda kendilerini bile riske atarak azınlık haklarını savunmuştur. Bahsi geçen Karadağlılar, Saraybosna için mum yakmış, savaşa karşı grevler düzenlemiş ve kısacası Karadağ'ın gururunu savunmuştur.⁹⁴⁵

Bu şekilde Karadağ'da, bağımsızlık için halkoylaması yapılmadan önce etnik azınlık partilerin kurulması siyasi hayatın 'etnikleşmesi' anlamına gelmemiştir. Aksine azınlık odaklı partiler, Djukanoviç'in DPS liderliğindeki hükümeti destekleyerek devletin yönetiminde önemli rol oynamıştır.⁹⁴⁶ Bu nedenle bağımsızlık için halkoylaması yapılmadan önce, Karadağ'daki siyasi hayatın ikiye bölündüğünün söylenilmesi daha açıklayıcıdır ki, bağımsızlık yanlısı ve çok etnikli bir koalisyon oluşturulmuştur. Bu koalisyonun en belirgin özelliği, Miloşeviç yanlısı milliyetçi politikalara karşı olması ve Batı toplumlarının liberal-demokratik düşünceleri benimsemesidir. Bahsi geçen koalisyon karizmatik kişiliğe sahip olan Djukanoviç'in önderliğinde, Karadağlılar ve azınlık halkları tarafından yönetilmiştir.⁹⁴⁷ Bu noktada Djukanoviç'in liderliği önemli rol oynamıştır. Çünkü lider bir grubun ortak ego-idealinin ifadesidir. Sigmund Freud'e göre, bir grubun kendi lideriyle özdeşleştirme eğilimlerinden dolayı liderin seçilmesi göz ardı edilmez bir olgudur.⁹⁴⁸ Bu anlamda Gustave Le Bon, hayvanlarda olduğu gibi insanlarda da takit etmenin doğal bir eğilimine sahip olduklarını dile getirmiştir. Ayrıca insanlar için, özellikle düşünce ve fikir konusundaki taklit bir

⁹⁴³ Morrison, 2016: 145.

⁹⁴⁴ Dymarski, 2017: 214.

⁹⁴⁵ Rastoder, Š., "Bošnjaci Nisu Jež u Stomaku Crne Gore", <https://sandzakpress.net/bosnjaci-nisu-jez-u-stomaku-crne-gore>, (erişim tarihi: 10.02.2019).

⁹⁴⁶ Morrison, 2016: 145.

⁹⁴⁷ Darmanović, 2006: 17.

⁹⁴⁸ Freud, 1949: 102.

zorunluluktur.⁹⁴⁹ Bu koalisyonun karşısında, Sırbistan-Karadağ Cumhuriyeti'nin birliğini destekleyen ve Sırp nüfusuyla birlikte Karadağlıların küçük bir kısmını temsil eden bir koalisyon yer almıştır. Bu koalisyonun en belirgin özelliği, Miloşević yanlısı partileri bir araya getirmesi, Sırbistan hükümetinin siyasi ve maddi desteğine dayanması ve Sırp Ortodoks Kilisesi'nin düşüncelerine uyum sağlamasıdır. Bu bilgileri göz önünde bulundurarak, Karadağ'daki bağımsızlık için yapılan halk oylaması, bir toplumda iki farklı dünyanın çarpışması olarak değerlendirilebilmektedir.⁹⁵⁰

Böyle bir ortamda, 21 Mayıs 2006'da Karadağ'da bağımsızlık için uzunca bir süredir beklenen halkoylaması yapılmıştır. Bu halkoylaması Karadağ'ın geleceği açısından önemli olduğundan dolayı bu devlette yaşayan nüfus büyük bir baskı altında kalmıştır. Fakat halkoylamasının yapıldığı gün gerginlikler yaşanmasına rağmen ciddi bir çatışma çıkmamıştır. Halkın yüzde 86.5'i sandık başına gittiği oylamada, seçmenlerin yüzde 55.5 bağımsızlıktan yana oy kullanmış ve yüzde 45.5 bağımsızlığa karşı çıkmıştır. Bunun ardından 3 Haziran 2006'da Karadağ Meclisi, halkoylamasının sonuçlarına göre Karadağ'ın bağımsızlığının ilan edilmesine dair resmi bir kararı kabul etmiştir.⁹⁵¹ 22 Ekim 2007'de kabul edilen anayasa ile Karadağ, Karadağlı, Sırp, Boşnak, Müslüman, Arnavut, Hırvat ve diğer halkları barındıran bağımsız bir devlet olarak nitelendirilmiştir. 2007 Anayasası'nın on üçüncü maddesinde, Karadağca dilinin yanında Sırpça, Boşnakça, Arnavutça ve Hırvatça resmi dil olarak tanınmıştır.⁹⁵² Buna rağmen özellikle 2006-2007 yılları arasında Karadağ'daki Sırp yanlısı partiler tarafından, Milo Djukanoviç bir kez daha 'Türk' ve azınlıkların koruyucusu olarak gösterilirken, azınlık nüfusu Karadağ'ı Sırbistan'dan ayıran ve halkoylaması sonuçlarının suçlusu olarak nitelendirmiştir. Hakikaten 'Türk' olarak adlandırılan azınlık odaklı partilerin katkısı ile Karadağ bağımsızlığını kazanmış ve kendi tarihinde yeni sayfa açarak uluslararası toplum ile ilişkiler geliştirmeye başlamıştır. Bu doğrultuda yıllar sonra, 2006'dan itibaren Karadağ'da ikamet eden farklı ulusların gerçek 'Türklerle' dolaylı olmayan temas ve ilişkileri dönemi başlamıştır.⁹⁵³

⁹⁴⁹ Le Bon, 2002: 79.

⁹⁵⁰ Darmanović, 2006: 17-18.

⁹⁵¹ Šuković, 2009: 19-20.

⁹⁵² Ustav Republike Crne gore iz 2007 godine, <http://www.skupstina.me/index.php/me/>, (erişim tarihi: 10.02.2019).

⁹⁵³ Despotović, 2017: 83.

4.3. Osmanlı/Türkiye ile Karadağ İkili İlişkilerinin Tarihsel Anatomisi: Yugoslavya Sonrası İlk Diplomatik İlişkilerin Başlaması

Karadağ'ın bağımsızlık mücadelesi, Karadağ milletinin yaratılmış 'yeni bir millet' olmaktan ziyade hep var olan bir birlik olduğunu gösteren bir süreç olmuştur. Teorik açıdan bakıldığında devlet, 'yeni' veya 'tarihsel' ayrımına dayanır, ama onun milleti her zaman eski ve derin bir tarihi/geçmiş hikâyesine dayanmaktadır.⁹⁵⁴

Karadağ'ın 1876-1877 yılları arasında Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmaya geçmeden önce, o dönemde Karadağlılar arasında Panslavizm düşüncesinin taraftar bulduğunu ve hayranlık uyandırdığının vurgulanması gerekli görülmüştür. Panslavizm düşüncesi, 'duygusal bağlılık' kavramını yaratarak Karadağlıların kimlik inşasına katkıda bulunduğu için Osmanlı yönetimi Karadağ'ın tarihinde asimilasyon ve dini ayrımcılık olgularıyla dolu 'en trajedik tecrübesi' olarak algılanmaya başlamıştır.⁹⁵⁵ Panslavizm düşüncesi ekseninde şekillendirilen bu Karadağlı kimlik bilinci, bazı toplumlara kucak açarken (Slav ve Rus) diğer toplumlara keskin bir şekilde (Müslüman/Osmanlı) dışlamıştır. Aslında kaçırılmaması gereken bir husus ise bahsi geçen kimlik duygusunun yönlendirmesinde 'liderlik' kavramının oynadığı rol olmuştur. Gustave Le Bon'a göre kitle psikolojisinin yasaları, lider olmadan halkın asla ayrılıkçı/devrimci harekete geçmediğini ispatlamıştır. Ayrıca kitle, liderlerin ne istediklerini veya neye ihtiyaç duyduklarını anlamadan/düşünmeden onları körü körüne bir şekilde takip etmektedir.⁹⁵⁶ O dönemdeki Karadağlıların psikolojisini açıklayan, onların zihnine yerleşen ve esaslı değişim/eylem talep eden 'Slav ırkın özgürlüğü ve kültürel üstünlüğü' şeklindeki kavram olmuştur.⁹⁵⁷ Bu bağlamda Karadağ'ın 1852'de Osmanlı ordusuna mağlup olduğu tarih önemlidir. Zira bu tarihten sonra 1860-1918 yılları arasında Karadağ'ın siyasi hayatına hâkim ve güçlü şahsiyete sahip olan Vladika (hükümdar) Nikola, etnik köken ve ırk anlamında 'soydan soy' olarak gördüğü Rusya ve Sırbistan'a daha da yakınlaşarak 'Slav halklarının özgürlüğü' için mücadele etmiştir. Artık Karadağ'da, Adolf Adler'in 'aşağılık kompleksi' ile kastettiği halkların 'düşman' topraklarda yaşadıkları gibi hissetmesine yol açan sosyal ortam oluşmuştur.⁹⁵⁸

1875-1876 yılları arasında Karadağ, Balkan coğrafyasındaki Osmanlı Devleti'ne karşı başlayan hadiselerin merkezinde yer almıştır. Daha doğrusu 1875'te Bosna-Hersek'te, Erik Erikson'un -halkı, onların koruyucularından korumak-⁹⁵⁹ düşüncesiyle açıklanabilen Osmanlı

⁹⁵⁴ Anderson, 1983: 11-12.

⁹⁵⁵ Minkov, 2004: 4-5.

⁹⁵⁶ Le Bon, 1913: 67-68.

⁹⁵⁷ Yee, 1983: 16-17.

⁹⁵⁸ Adler, 1997: 39.

⁹⁵⁹ Erikson, 1977: 337.

Devleti'ne karşı isyan çıkmıştır. Akabinde Panslavizm düşüncesinin ekseninde Sırbistan ve Karadağ 1876'da, Hersek İsyanı'nın etkisiyle ve Rusya'nın gözetiminde Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir. Osmanlı ordusu, kısa bir süre içinde Sırp ordusunu mağlup etmiştir. Sırbistan, Mart 1877'de Osmanlı Devleti ile barış yapmış, Balkan bölgesinin en küçük devletlerinden biri olan Karadağ ise savaşa devam etmiştir. Karadağlı askerlere büyük bir avantaj sağlayan Karadağ'ın 'doğal korunma' gibi duran dağlık arazileri olmuştur. Buna rağmen Karadağ'ı yöneten Vladika Nikola, elde ettiği askeri başarılarla rağmen gitikçe zor duruma düşmüştür. Bu durum Nisan 1877'de Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesiyle tamamen değişmiştir.⁹⁶⁰ Artık ortak bir düşmana karşı (Osmanlı Devleti) savaşan iki devlet (Rusya ve Karadağ) 'Hristiyan Milletinin' özgürlüğü için mücadele vermiştir.

Milliyetçilik çalışmalarının 'babası' Hans Kohn, Osmanlı Devleti'ne karşı yapılan bu savaşları -Osmanlı hâkimiyetinde olan 'Hristiyan Milletinin' birleşmesi- olarak değerlendirilmiştir.⁹⁶¹ Bu noktada İna Merdjanova'nın, 'olumlu ve olumsuz milliyetçilik' şeklindeki ayrımı dikkat çekici olarak görülmüştür. 'Olumlu milliyetçilik', özgürlük ve bağımsızlık doktrini olarak ele alınmıştır. 'Olumsuz milliyetçilik' ise hem kibir, nefret ve düşmanlık duygularını kışkırtan hem de diğer milletlerin bastırılmasını teşvik ederek 'biz' ve 'öteki' ayrımına yol açan bir kavram olarak nitelendirilmiştir.⁹⁶² Sanki o dönemde Balkan coğrafyasındaki milliyetçilik kavramı 'olumlu ve olumsuz' özellikler taşımıştı. Bu nedenle yine de Hans Kohn'ın tanımına başvurup milliyetçilik, bir milletin 'yerli ruhuna', topraklara, geleneklere bağlılık veya 'ruhsal durum' (state of mind) olarak nitelendirilirse⁹⁶³ o zaman kararlı bir şekilde Osmanlı Devleti'ne karşı savaşan Karadağ'ın bu saatten sonra Osmanlı egemenliğinde kalmayacağını daha 1877'deki savaşta beli olduğu söylenebilir.

Rusya'nın savaşa dâhil olmasından güç alan Karadağ, Osmanlı ordusuna başarılı bir şekilde direnmiştir. Bunun en belirgin göstergesi Osmanlı'nın Karadağ'ı dize getirmek çabası boşa çıkınca Karadağ kuvvetlerinin, saldırıya geçerek Boyana Nehri'nden Budva'ya kadar uzanan kıyı bölgesini elde etmesidir.⁹⁶⁴ Panslavizm düşüncesinin maskesi altında Balkan coğrafyasında egemenliğini kurarak Akdeniz'e erişim sağlama hedefinin peşine düşen Rusya, 1877-1878 Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ni mağlup etmiştir. Ayrıca Rusya, artık ciddi oranda gücünü kaybetmiş ve barış isteyen Osmanlı Devleti'ne Karadağ'ın bağımsızlığının tanınmasını şart koşmuştur. Zor duruma düşen Osmanlı Devleti'nin, Karadağ konusunda Rusya'nın taleplerine boyun eğmekten başka seçeneği kalmamıştır. Lakin Balkan bölgesinde artan Rus

⁹⁶⁰ Jelavich, 1999: 35-36.

⁹⁶¹ Kohn, 1965: 61.

⁹⁶² Merdjanova, 2000: 234.

⁹⁶³ Kohn, 1965: 9.

⁹⁶⁴ Jelavich, 1999: 35.

etkisinden endişe duyan başta Habsburg Monarşisi ve İngiltere olmak üzere Avrupa devletleri Balkan/Şark meselesinde Rus-Türk güç mücadelesine son vermek adına 13 Haziran-13 Temmuz 1878 tarihleri arasında Berlin Kongresi'nde toplanmışlardı. Berlin Kongresi'nin sonucunda imzalanan Berlin Antlaşması'yla, Balkan bölgesinde bir taşla iki kuş vurularak Rusya'nın emperyalist eğilimleri engellenmiş ve Osmanlı egemenliğinin sonu getirilmiştir. Bu şekilde 1878'de Osmanlı Devleti, yaklaşık beş yüz yıl süren Balkan halkları ile 'birlikte yaşama' defterini kapatarak Romanya, Sırbistan ve Karadağ'ın bağımsızlığını tanımak zorunda bırakılmıştır.⁹⁶⁵

Karadağ konusunda Osmanlı Devleti'ni özel kılan bir diğer husus ise onun bağımsızlığını tanıyan ilk devlet olmasıyla birlikte Çetinye'ye yerleşik elçi gönderen de ilk devlet olmasıdır.⁹⁶⁶ Bu şekilde Osmanlı Devleti ve Karadağ için yeni bir dönem başlamıştır. Aslında Karadağ bağımsızlığını kazanana kadar, bahsi geçen bu iki devlet arasındaki ilişkilerinde odak noktası olan isyanlar, çatışmalar, anlaşmazlıklar, adam öldürme veya hayvan hırsızlığı gibi mesele döneminin defteri kapanmıştır. Karadağ bağımsız olduktan sonra iki devlet arasında çıkan sorunların 'dostluk hisleri' olarak algılanması ve ikili ilişkilerdeki anlaşmazlıkların barış yoluyla çözülme dönemi başlamıştır. Şüphesiz ki bahsi geçen 'dostluk' ilişkileri üzerinde Karadağ Prensi Nikola ve Osmanlı Devleti II. Sultanı Abdülhamid arasında doğan samimiyetin ve dostluğun da etkisi olmuştur.⁹⁶⁷

Osmanlı Devleti, 1879'da Çetinye'ye yerleşik elçi Halil Halid Bey'i göndererek Karadağ'da ilk yabancı elçiliğini açmıştır. Bunun yanı sıra Karadağ elçiliği, İstanbul'da faaliyete başlamıştır. Lakin çok geçmeden Balkan coğrafyasının en küçük devletlerinden biri olan Karadağ için İstanbul'daki elçiliği ayakta tutmak büyük maddi bir yük olmaya başlamıştır. Bu nedenle Karadağ hükümeti, İstanbul'daki elçilik işlerini finanse etme konusunda yardım için Rusya'ya başvurmuştur. Rusya'nın Çetinye sefir-i kebirî Alexander Semyonoviç Yonin, Karadağ'ın yardım talebi konusunda yetkili kılınarak gerekli görüşmeleri başlatmıştır. Nihayetinde onun önerisi ile Karadağ, 22 Haziran 1879'de Stanko Radonyiç'i mukim sefir olarak İstanbul'a göndermiştir. Aslında bu noktada belirtilmesi gereken başka bir detay ise bu küçük Balkan devletinin sadece maddi konuda değil, kadrolu eleman konusunda da zorluk çektiği için İstanbul'da ortaelçi ve maslahatgüzarlık statüsünde temsil edilmesidir. Osmanlı Devleti'nin Çetinye'deki elçiliğine gelince onun en önemli görevlerinden biri, Karadağ üzerinde Avusturya ve Rusya'nın etkisini takip ederek Osmanlı hükümetine karşı örgütlenme/birleşme eğilimlerinin engellemesi olmuştur. Osmanlı Devleti, kendi sınırları

⁹⁶⁵ Yavuz ve Sluglett, 2011: 1-2.

⁹⁶⁶ Özcan, 2009: 15.

⁹⁶⁷ Özcan, 2016: 380.

içinde Karadağlılara iş imkânı bulma konusunda da çaba sarf etmiştir. Ayrıca Çetinye'deki Osmanlı elçiliği Karadağ'da barışın muhafaza edilmesi ve özellikle bu ülkede yaşayan Müslüman nüfusunun zorluklarının giderilmesine ve sıkıntılarının çözülmesine göz ardı edilmez katkı sağlamıştır.⁹⁶⁸ Karadağ ve Osmanlı Devleti ilişkilerinde, sınır tespiti konusundaki anlaşmazlıklar dışında göreceli bir istikrar ve hoşgörü hâkim olmuştur.⁹⁶⁹

Sultan II. Abdülhamid, iki devlet arasındaki sınır tespiti görüşmeleri devam ettiği dönemde Prens Nikola'yı İstanbul'a davet etmiştir. Tarihi açıdan bakıldığında yüzyıllar boyunca bağımsızlık için Osmanlı Devletine karşı savaşan Karadağ'ın lideri, ilk defa Sultan'la eşit düzeyde davet edilmiş ve İstanbul'u ziyaret etmiştir. Bu durum Prens Nikola'nın psikolojik baskı hissetmesine neden olmuştur. Bunun en belirgin göstergesi Prens Nikola'nın İstanbul yolculuğuna çıktığı daha ilk gün 3 Ağustos 1883'de kendi günlüğünde kullandığı aşağıdaki ifadeleridir:

Gerçekten büyük şehir İstanbul'a gidiyorum! Bu doğru olabilir mi? Evet, doğrudur... Hoşçakalın benim kahraman ve yüce gönüllü Karadağlı kardeşlerim... Ey değerli dağlarım, siz benim yolculuğumla ilgili ne düşünüyorsunuz? Büyük şehir İstanbul'a gittiğim için benden utanıyor musunuz yoksa? Doğanın kendine özgü gizli bir dili var ve o diliyle soruma: valla senden utanmıyoruz! Temiz niyetle ve gururla basit bir görüşme için Türk Sultana gidiyorsun. Sonuçta elbisesini öpmeyeceksin ve haraç (vergi) götürmeyeceksin... Oğlum, hiç bir kusurun yok ve yolun açık olsun! şeklinde cevap vermiştir.⁹⁷⁰

Prens Nikola'nın İstanbul'u ilk ziyareti, Karadağ basınında tarihi öneme sahip olan bir faaliyet olarak resmedilmiştir. Aslında ziyaret sırasında iki devlet arasında sınır tespiti görüşmeleri hala devam ettiği için Prens Nikola'nın İstanbul'da bulunması sınır konusunda Karadağ'a avantaj sağlayabileceği dile getirilmiştir. Zaten Prens Nikola, İstanbul yolculuğuna çıkmadan önce verdiği bir demeçte, Osmanlı Devleti ve Karadağ arasındaki yüzyıllar boyunca süren mücadelelerin barışçıl bir şekilde sona erdiğini ve artık ikili ilişkilerde 'dostluk' ilkesinin ön plana çıktığının altını çizmiştir.⁹⁷¹ Bu şekilde Prens Nikola, Karadağlıların bilinçaltında 'düşman' olarak kazılan Osmanlı resmini bulanıklaştırma yolunda ilk adımları atmıştır. Oysaki Prens Nikola bile, Karadağ'ın siyasi hayatında Osmanlı Devleti'ni nereye yerleştireceği ve Osmanlıları nasıl kurgulayacağı konusunda ikilemede kalmıştır. Bunun en belirgin göstergesi Prens Nikola'nın kendi günlüğünde İstanbul hakkında yazdığı cümleleridir. Örneğin

⁹⁶⁸ Temizer, 2017: 453-457.

⁹⁶⁹ Özcan, 2016: 379.

⁹⁷⁰ Petrović Njegoš, 1989: 659-660.

⁹⁷¹ Selhanović, 2017: 436-437.

Dolmabahçe Sarayı'nı, hayatında gördüğü en gösterişli yapı olduğunu ifade ederken, İstanbul'un beklediği kadar güzel olmadığını dile getirmiştir. Ayrıca Prens Nikola, İstanbul'da gezerken bu şehrin her türlü milleti barındırdığını ve hayal edilemeyecek kadar pis ve korkutucu olduğunu dile getirmiştir. Prens Nikola'nın, İstanbul'un kafa karıştırıcı olduğunu ve ordayken ne kadar fazla düşündüğünü o kadar yanlış ve çelişkili sonuca vardığını ifade etme amacıyla kullandığı -İstanbul, senin güzelliğin mahvedici/tehlikelidir- şeklindeki düşüncesi belki de bu çelişkiyi anlatan dikkat çekici ifade olmuştur.⁹⁷²

Prens Nikola'nın, Osmanlı Devleti'ne ilk ziyareti sırasında İstanbul konusunda çelişkili duygular beslemiş olması 'önyargı' kavramı ile açıklanabilir. Erik H. Erikson'a göre önyargılı zihin çerçevesi, rahatsız edici bir sağlamlık yaratarak tarafsız gözlemi engellemektedir. Gözlem yapanın kalbinde/zihninde yer almayan ve daha önce tecrübe edilmeyen her şeyin 'yabancı' veya 'dışsal düşman' şeklinde projeksiyonlara yol açmaktadır. Fakat gözlem yapan kimse, önyargıları bırakınca bahsi geçen projeksiyon mekanizmasını da bırakmış olur ve gözlemlediği obje üzerinde tarafsız bir analiz yapabilir duruma gelmektedir.⁹⁷³ Sanki Prens Nikola, Sultan II. Abdülhamid'le görüşünce 'Osmanlı' kavramına dair önyargıları bir kenara bırakıp onun şahsiyeti üzerinde daha tarafsız bir gözlem yapma girişiminde bulunmuştur. 7 Ağustos 1883'te Osmanlı Devleti'nin Sultanını ilk defa görmüş olan Prens Nikola, onun son derece yetenekli bir şahıs olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca Prens Nikola, 'Türk Çarı' hakkında kimsenin konuşmadığı, konuşanlar ise az bilgi verdiğini ama kimse onun gerçekten nasıl biri olduğunu ifade edemediğini dile getirerek, Sultan II. Abdülhamid'in hem bilgili olduğunu hem de her şeyi özenle takip ettiğini ve kendini geliştirmek için sürekli çalıştığını fark etmiştir. Hatta Prens Nikola, memnuniyetini gizlemeden Sultan II. Abdülhamid'in kendisine yıllarca onunla kavuşmayı beklediği yakın arkadaşı olarak hissettiğini ve defalarca 'oğlum' veya 'kardeşim' ifadeleri kullanarak ona hitap ettiğini de dile getirmiştir.⁹⁷⁴

Sultan II. Abdülhamid, Prens Nikola'ya karşı olan samimiyetini ispatlayarak Karadağ Prensine Emirgan Yalısı'nı hediye etmiştir. Bahsi geçen yalı, yıllar boyunca Karadağ elçiliği olarak kullanılmıştır.⁹⁷⁵ Bunun karşılığında Prens Nikola'nın İstanbul'u ilk ziyareti sonrasında Sultan II. Abdülhamid'in tahttan inmesine kadar (1909) Karadağ'da, Sultan II. Abdülhamid'in cülus törenin şerefine resmi kutlamalar düzenlenmişti. Örneğin 1895'te günümüzde Karadağ başkenti Podgoritsa'da Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıktığı gün olağanüstü bir resmiyetle kutlanmıştır. Bu vesileyle Podgoritsa şehri bayraklarla süslenmiş ve Sultanın şerefine kılınan

⁹⁷²Petrović Njegoš, 1989: 666-677.

⁹⁷³ Erikson, 1977: 375-376.

⁹⁷⁴ Petrović Njegoš, 1989: 669-676.

⁹⁷⁵ Özcan, 2009: 20.

namaza tüm sivil ve askeri yetkililer katılmıştır. Bahsi geçen resmi kutlamalar Karadağ basınındada yer almıştır. Karadağ basınında Sultan II. Abdülhamid, gerek ünlü, bilge, adil ve dürüst gerekse de Karadağ'ın samimi ve sadık dostu olarak resmedilmişti.⁹⁷⁶ Bu bilgiler göz önünde bulundurulduğunda Karadağ hükümetinin, basın aracılığıyla ülkedeki Osmanlı Devleti ve Sultan II. Abdülhamid'in olumlu imajını yaratmaya çalıştığı açıktır. Ayrıca Osmanlı Devleti ve Karadağ arasındaki dostane ilişkilerin güçlendirilmesine yönelik her iki tarafta samimi niyet görülmüştür. Bu nedenle Prens Nikola'nın İstanbul'u ilk ziyareti, yüzyıllarca birbirlerini düşman olarak algılayan iki millet arasındaki tabuların/önyargıların yıkılması yolunda ilk çaba olarak değerlendirilebilir. Prens Nikola'nın İstanbul'u ikinci ziyareti sırasında ise, ikili ilişkilerin güçlendirilme ve iki millet arasındaki önyargıların yıkılması yolunda daha kararlı adımlar atılmıştır. Prens Nikola, 12 Ağustos 1899 tarihinde ikinci defa İstanbul seyahatine çıkmıştır. Bu ziyaretinin ilginç tarafı 1896 daveti gönderilmesine rağmen Prens Nikola'nın, Sultan II. Abdülhamid'in cülus yıldönümünde yanında olmak istediği için ziyaretinin 1899'da gerçekleşmesidir.⁹⁷⁷ Aslında Prens Nikola, Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıktığı günün ne kadar önemli olduğunu kendi günlüğüne döktüğü şu sözlerle göstermiştir:

Bugün büyük bir gündür. Bugün Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıktığı ve bizim İstanbul'a vardığımız gündür. Bu nedenle bugüne, Sultan II. Abdülhamid için içten ve güzel dileklerle başlamak istiyorum.⁹⁷⁸

Prens Nikola'nın samimiyetini hissedenden Sultan II. Abdülhamid, Osmanlı Devleti'ne ve kendisine karşı sadece Nikola'nın politikasının dürüst ve samimi olduğunu belirtmiştir. Hemen bu noktada Prens Nikola'nın ikinci ziyareti, gerek iki liderin gerekse ikimilletin daha da yakınlaşmasını sağladığı, açık bir şekilde gözlemlenebilir.⁹⁷⁹ Ayrıca bu ziyaret sırasında Prens Nikola'nın, İstanbul ve 'Türk' kavramı hakkında tamamen fikrini değiştirdiği göze çarpan bir gerçek olmuştur. Örneğin Dolmabahçe Sarayı'ndan Emirgan Yalısı'na vapurla giden Prens Nikola, bu sefer İstanbul için olumsuz sıfatlara başvurmadan ziyade 'nadir ve unutulmaz İstanbul'un güzeliğinden zevk aldığını' ve 'dünyanın her hangi köşesinde benzer manzarayı bulmanın imkânsız olduğunu' dile getirmiştir. Türk milletine gelince Prens Nikola, Avrupa'nın ikiyüzlü politikasından bahsederek Türk milletinin haksızlığa uğradığını aşağıdaki ifadelerle belli etmiştir:

⁹⁷⁶ Selhanović, 2017: 440-443.

⁹⁷⁷ Özcan, 2009: 17.

⁹⁷⁸ Petrović Njegoš, 1989: 703.

⁹⁷⁹ Temizer, 2017: 455.

Tüm Hıristiyan ve sözde medeni dünyanın adaletsizlik ve propaganda kavramlarına dayanan politikası sayesinde, Allah bilir siz burayı (Osmanlı Devleti'ni) nasıl hayal ediyorsunuz. Çünkü sözde bu medeni dünya Türklere, tüm gücüyle ve araçlarla vurup hakaret etmektedir. Sonuçta bu düşmanlık ne işe yarar. Türk milleti seçkin, cesur ve soylu bir ırktan kök sağlamaktadır.⁹⁸⁰

Bu ziyareti özel kılan diğer bir husus ise Prens Nikola'nın, İstanbul'da bu sefer eşi Prenses Milena ve çocuğu Mirko ile birlikte bulunmasıdır.⁹⁸¹ Prens Nikola'nın kendi günlüğüne yazdığı bilgilere göre 21 Ağustos tarihinde Sultan II. Abdülhamid, müziğe hayran olduğu için Nikola'nın oğlu Mirko'dan piyano çalmasını rica etmiştir. Bu vesileyle Mirko, hem 'Türk Marşı' hem de diğer parçaları çalmıştır. Mirko'dan sonra Sultan II. Abdülhamid'in oğlu Burhaneddin, piyanonun başına geçmiştir. Bu sefer Burhaneddin'in, çaldığı parçalar arasında 'Karadağ Marşı' da yer aldığı için Prens Nikola'yı derinden etkilemiştir. Görüldüğü üzere iki aile arasında duygusal bir yakınlaşma yaşandığı için Prens Nikola ve Sultan II. Abdülhamid birbirine uzun vadeli bir arkadaşlık vaad etmiş ve yakın zamanda tekrar görüşme isteklerini de dile getirmişlerdir. Bu şekilde 26 Ağustos tarihinde İstanbul'dan ayrılan Prens Nikola, ailesiyle birlikte 'Marmara' vapuruna binmiş ve yazdığı bir kaç satırla İstanbul'la vedalaşmıştır:

Güzelliğin koruyucusu
Misafirperverliği ile birlikte Çarlık aşkı
Kalbimden seni kimse
Koparabilir veya kaçırabilir mi.
O İstanbul, Sırların tüm kötülük/günahlarının
sebebi sensin
Aramızda dökülen bu kan denizi korkunçtur
Kuran'ın vahim harfini kenara çekmek
Sırlarda cellat ve düşman görmemek sana kalmış
Kahramanca ve bir kahraman olarak
Kahraman ellerini uzat
Sen gücünü ve kuvvetini
Sırp cesareti ile birleştir...
Yanında Sırbı görürsün
Kardeşin gibi sadık olan arkadaşımı.⁹⁸²

Prens Nikola'nın, Sultan II. Abdülhamid, İstanbul ve Türk milletine dair kullandığı ifadelerden görüldüğü üzere artık iki devlet arasındaki tüm önyargılar yıkılmıştır. Bu nedenle

⁹⁸⁰ Njegoš, 1989: 706-715.

⁹⁸¹ Selhanović, 2017: 438.

⁹⁸² Petrović Njegoš, 1989: 732-733.

1878-1912 tarihleri arasında Karadağ, Osmanlı Devleti'ne karşı herhangi bir olumsuz politik girişimde bulunmamıştır.⁹⁸³ Fakat kaçırılmaması gereken önemli bir detay ise Prens Nikola'nın, İstanbul'un güzeliğine hayran kalarak yazdığı satırlarda Karadağlı yerine Sırp sözcüğünü kullanması veya Karadağlıları Sırlarla bir millet olarak görmesidir. Bu nedenle Karadağlılar, Sultan II. Abdülhamid sonrası dönemde (1909) Balkan coğrafyasında Panslavizm düşüncesinden ilham alan ve Osmanlı Devleti'ne karşı örgütlenmeye başlayan hareketlere rahatca katılmıştır. Sultan II. Abdülhamid sonrası dönemde Balkan coğrafyasında Osmanlı Devleti, 'geleceği olmayan bir ülke', 'ölüm yatağında bir ceset' veya 'Avrupa ülseri' olarak algılanmıştır. Böyle bir ortamda 'Slav Kardeşliği' maskesi altında Sırp ve Bulgar milliyetçiler Osmanlı Devleti'ne karşı örgütlenmeye başlamıştır. Oyleki Sırlar 'Büyük Sırbistan' milli programı kapsamında Sırbistan'ın bir parçası olarak görülen Makedonya'nın özgürleşmesi, Bulgarlar ise özgür ve bağımsız Bulgaristan için 'barbar Asya devletine' (Osmanlı Devleti'ne) karşı kutsal savaşı dile getirmiştir. Bu şekilde Balkan Hristiyan dünyası, Türk(sözde) 'kanlı' rejimine karşı bir savaş için hazırlamıştır.⁹⁸⁴

Sırbistan ve Bulgaristan, 29 Şubat-13 Mart 1912 tarihleri arasında imzaladıkları antlaşmada Osmanlı Devleti'ne karşı askeri eylemde bulunma isteklerini belirtmiştir. Savaş artık kaçınılmaz bir gerçeğe dönüşmüştür. Üstelik Sırbistan'ın Bulgaristan'la imzaladığı antlaşmaya Yunanistan ve Karadağ'ın katılmasıyla Balkan Birliği kurulmuş ve savaş artık cazip bir hal almıştır. Balkan coğrafyasında, 'İslam'/'Türk' kavramları ötekileştirilerek yabancı bir unsur haline getirilmiş ve 'Balkan bölgesi Balkan halklarıdır' şeklindeki sloganlar popülerlik kazanmıştır. Balkan halkları, yaklaşan savaşı Hristiyanlığın İslam'a karşı 'medeni misyonu' ve 'nihai hesaplaşması' olarak algılamıştır.⁹⁸⁵ Osmanlı Devleti'ne karşı olan bu 'nihai hesaplaşmasına' Karadağ'ın katkısı göz ardı edilmez derecede önemli olmuştur. Daha doğrusu Karadağ, Panslavizm düşüncesi ekseninde Rusya'nın desteğini sağlamaya çalışmış ve Ekim 1912'de Osmanlı Devleti'ne karşı Birinci Balkan Savaşı'nı başlatmıştır.⁹⁸⁶ Bu şekilde Osmanlı Devleti ve Karadağ arasındaki tüm önyargıları yıkılacak kadar dostane/yakın diplomatik ilişkiler kesilmiş ve Balkan coğrafyasında bir kez daha 'milliyetçi histeri' hâkim olmuştur. Aynı şekilde 'milliyetçi histeri' duygusuna kapılan Bulgaristan, Mayıs 1913'te sona eren Birinci Balkan Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nden alınan toprakların üzerindeki Sırbistan ve Yunanistan'a saldırarak Haziran-Ağustos 1913 tarihleri arasında cereyan eden İkinci Balkan Savaşı'nı başlatmıştır.⁹⁸⁷

⁹⁸³ Temizer, 2017: 460.

⁹⁸⁴ Adanır, 2016: 14-15.

⁹⁸⁵ Pezo, 2016: 61-62.

⁹⁸⁶ Keisinger, 2016: 175.

⁹⁸⁷ Boeckh ve Rutar, 2016: 1.

‘Histerik duygular’, bir milletin saldırdığı sosyal sistemin ‘medeni standartlarına’ tehdit olması, inançlarından oluşturmakadır. Freud’a göre histeri, zorlama nevroz, paranoid bozukluk ve diğer nevrotik semptomlara yol açmaktadır.⁹⁸⁸ Bu konuda Adler, nevrozun aslında aşağılık ve güvensizlik duygusundan doğan psikolojik bir durum olduğunu ileri sürmüştür.⁹⁸⁹ Carl Gustav Jung ise bir dönemde hâkimolan düşüncenin ruha özgü sözü kabullenmeyen sapkın bir düşünce olduğunu ileri sürmüştür.⁹⁹⁰ Bu psikolojik açıklamalara milliyetçilik tanımları eklenince o dönemde Balkan coğrafyasında hâkim olan milliyetçi düşünceler anlam kazanmaktadır. Bu çerçevede milliyetçilik, aynı kültüre mensup halklardan oluşan meşru bir birimi teşvik eden kültürel hareket olarak nitelendirilmektedir. Ernest Gellner’e göre bu tanım resmi olarak doğrudur, ama milliyetçi tutumlarda en önemli olan duygusal boyutu kaçırmaktadır. Aslında milliyetçilik, bahsi geçen birimin kurumsal liderliğe (devlete) sahip olduğu ve kurumsal gücün aynı kültüre mensup halkların (ulusal kültürün) elinde bulunduğu şeklindeki inançlara dayanmaktadır. Daha basit bir dille açıklandığında milliyetçilik, ‘hiç bir yabancı bizi yönetmez’ düşüncesi ile özetlenebilir.⁹⁹¹

Ötekileştirilen ve ‘yabancı’ olarak algılanan Osmanlı Devleti bu ‘nihai hesaplaşmasını’ (Balkan Savaşları) kaybetmiş. Bu yenilginin sonucunda Osmanlı Devleti, yüzyıllar boyunca Osmanlı anavatanı olarak kabul edilen ve bu devletin ‘Avrupalı Türkiye’ olarak nitelendirilmesini sağlayan Rumeli (Balkan) topraklarını da kaybetmiştir.1912-1913 Balkan Savaşları sonucunda Osmanlı Devleti’nin Balkan coğrafyasından ‘atılması’ Batı dünyasında, bir ‘Asya’ gücünün Avrupa’dan çıkarılması ve Hristiyan dininin ve ırkının üstünlüğünün nihai zaferi olarak resmedilmiştir.⁹⁹²Fakat bahsi geçen yenilgi Osmanlı topraklarında kültürel bir travmanın yaşanmasına neden olmuştur. Bunun en belirgin göstergesi Nazım Hikmet’in – intikamımı alın diye bağırıyor Rumeli, sen ey ulu neslin evladı bu feryada susacaksın öyle mi?- şeklindeki satırlarıdır.⁹⁹³ Maria Todorova’ya göre ‘ulu neslin evladı’ bahsi geçen feryada sustu, çünkü Osmanlı toprağında yaşanan kültürel kayıp/travma Balkan coğrafyasını unutturan resmi bir sebep olmuştur. Bundan böyle hem Balkan coğrafyasında hem de Osmanlı toprağında homojen kültürel eğilimler ve milliyetçi düşünceler hâkim olmuştur.⁹⁹⁴

Balkan coğrafyasında, aynı kültürel aidiyet duygusu ve milliyetçi düşünceler ekseninde farklı bağımsız devletlerin var olmasından yok olmasına kadar bir süreçte Yugoslavya ismini

⁹⁸⁸ Freud, 1949: 37.

⁹⁸⁹ Adler, 2001: 7.

⁹⁹⁰ Jung, 2003: 21.

⁹⁹¹ Gellner, 1997: 6.

⁹⁹² Mazower, 2003, s. 15.

⁹⁹³ Hikmet, 1987: 19.

⁹⁹⁴ Todorova, 2009: 50.

alacak olan Sırp-Sloven-Hırvat Krallığı kurulmuştur. Diğer yandan tek bir kültür ve milliyete aidiyet duygusu ekseninde büyük bir imparatorluktan varolma/yok olma noktasında başarılı bir mücadele verilerek bağımsız Türkiye Cumhuriyeti ilan edilmiştir. Burda belirtilmesi gereken önemli bir husus ise Balkan coğrafyasında milliyetçi ideoloji kapsamında kurulan yeni devletin ‘İslam’ ve ‘Türk’ kavramlarına karşı inşa edilmesidir.⁹⁹⁵ Diğer yandan ‘Türk’ toprağında Anadolu’da ise, Mustafa Kemal’in önderliğinde çöken bir imparatorluktan sonra ulusal bir devletin kuruluşu gerçekleşmiştir. Fakat Türkiye Cumhuriyeti’nin kimliği ile birlikte siyasal ve toplumsal yapısı son derece olumsuz tecrübe üzerinde şekillendirmiştir. Geçmişten alınan dersler, devletin iç düşmanları olduğu ve onların dış düşmanlar tarafından desteklenmesiyle birlikte devletin tüm kademelerini bile ele geçirmeye çalışmış oldukları karar vericilerin algısında bir travma oluşmasına katkıda bulunmuştur.⁹⁹⁶ Bu bağlamda Maria Todorova, Balkan coğrafyası Osmanlı Devleti’nin kaybettiği ilk bölge olduğu için bir ihanet duygusunun ortaya çıkmasına sebep olduğunu fark etmiştir. Ama buna rağmen Balkan coğrafyası Türk ruhunu taşıyan ve Türkiye’ye Avrupa kıtasına giden kapıları açan bir bölgedir.⁹⁹⁷ Herhalde bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşundan sonra ‘kültürel nostalji’ kavramının temelini oluşturan ‘kayıp sürekliliğinin restorasyonu’ olgusunun ekseninde⁹⁹⁸ Mustafa Kemal Atatürk’ün ‘(Türklerin Rumeli’den çıkarılması) her Türk’ün yüreğinde sonsuz ve unutulmaz bir acı yaratan büyük yıkım’ olarak nitelendirdiği⁹⁹⁹ Balkan coğrafyası ile ilişkilerini yeniden inşa etmek ve devam ettirmek çabasında olmuştur. Bu çabanın sonucunda 1925’te Türkiye, Yugoslavya ile Dostluk Antlaşması imzalanarak diplomatik ilişkiler kurmuş¹⁰⁰⁰ ve Yugoslavya’nın kanlı parçalanma sürecinde bile bu ilişkileri devam ettirmiştir. Aslında Türkiye’nin, Yugoslavya’nın dağılmasında kanlı labirentlerde yol bulma politikası, oldukça temkinli diplomatik meziyet gerektiren bir süreç olmuştur. Çünkü o dönemde Balkan coğrafyasında, bir ulusun ‘doğuşunu’ anlatan mitolojik kurgular hâkim olmuştur. Bilindiği üzere mitler ulusu, ulus ise mitleri yaratmaktadır.¹⁰⁰¹ Bu bağlamda Osmanlı dönemine dair tarihin mitolojik bir şekilde yorumlanması, etnik farkındalık yaratma girişiminde temel araç olarak kullanılmıştır. Diğer bir deyişle Balkan halkları, Osmanlı döneminde olduğu gibi Yugoslavya’nın dağılma sürecinde de din ekseninde etnik gruplaşmalara girmiştir. Böyle bir ortamda Türkiye, aşırı milliyetçi hareketleri nedeniyle Balkan Savaşları’nın sonucunda travmayı yaşamış olduğu için ‘bölgeden

⁹⁹⁵ Merdjanova, 2009: 9.

⁹⁹⁶ Çiftçi, 2007: 107.

⁹⁹⁷ Todorova, 2009: 50.

⁹⁹⁸ Kilby, 2007: 67.

⁹⁹⁹ Çiftçi, 2007: 114.

¹⁰⁰⁰ Thobie, 2012: 171.

¹⁰⁰¹ Perica, 2002: 5.

çıkarılma' veya bir daha bu 'coğrafyayı unutmak zorunda bırakılma' korkusu içinde çatışmalara taraf olma yerine siyasal (diplomatik) erdemlilikle bölgede 'dost devlet' olarak kalmayı başarmıştır. Esra Bulut'a göre Yugoslavya'nın dağılmasında ortaya çıkan savaştıl ortamı Türkiye, diplomatik girişimler ve çatışan taraflara yapılan insan yardım aracılığıyla bu coğrafyadaki kendi varlığını meşrulaştırmak için kullanmıştır. Üstelik Türkiye, gerek Balkan bölgesinde yaşayan 'insan bağları' (Müslüman nüfusu) gerekse de tarihsel ve kültürel bağları ön plana çıkararak Yugoslavya'dan ayrılarak bağımsızlıklarını ilan eden 'yeni' devletlerle diplomatik ilişkiler kurmuştur.¹⁰⁰²

Bu çerçevede Karadağ'ın 'tarihsel' bir devlet olduğunu, Karadağ milletinin geçmiş hikâyesini bilen ve Osmanlı döneminden bu yana bu devleti yakından tanıyan Türkiye Cumhuriyeti 12 Haziran 2006 tarihinde onun bağımsızlığını tanımıştır. Ardından 3 Temmuz 2006 tarihinde, iki 'dost ülke' arasında diplomatik ilişkiler kurulmuştur.¹⁰⁰³ 2008 yılında ise Türkiye ve Karadağ, karşılıklı olarak Büyükelçilikleri faaliyete geçirmişlerdir. Oyleki Türkiye'nin Karadağ'da görevlendirilen ilk büyükelçisi Mehmet Murat Oğuz¹⁰⁰⁴ akredite olurken, Karadağ'ın Türkiye ilk büyükelçisi olduğu için gurur duyan Ramo Braliç Ankara'da akredite mektubunu teslim etmiştir.¹⁰⁰⁵

2008 yılında Türkiye ve Karadağ arasında diplomatik ilişkilerin kurulması 'yeni başlangıç' için 'tarihi fırsat' olarak değerlendirilebilir. Çünkü tarihsel açıdan bakıldığında Osmanlı Devleti'nin mirasını devralan Türkiye, Karadağ'ın bağımsızlığını ilk defa tanımamış ve bu iki devlet arasında 2008'de diplomatik ilişkiler ilk defa kurulmamıştır. Hristiyan Karadağlılar, Osmanlı 'Millet Sistemi'ne' başkaldırıp kaderlerini diğer Güney Slavlara özellikle Sırlara bağlamış ve Rusya'nın 1877-1878 yılları arasında Osmanlı Devleti'ni mağlup eden savaşa katılarak bağımsızlığını kazanmıştır.¹⁰⁰⁶ Bu noktada Amartya Sen'in, bir gruba/halka güçlü bir aidiyet duygusuyla bağlanma diğer grup/toplumlarla uzaklaşma ve nefret/düşmanlık şeklindeki duyguları da beraberinde getirebilir şeklindeki söylemini düşündürmüştür.¹⁰⁰⁷

Türkiye, tarihi akışında ikinci defa 2006 yılında Yugoslavya'nın varlığını bitiren Karadağ Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını tanıyan ve onunla diplomatik ilişkiler kuran ilk devletler arasında yer almıştır. Ancak bunun dışında, 2006'da kurulan diplomatik ilişkilerin

¹⁰⁰² Bulut, 2006: 315-316.

¹⁰⁰³ <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-karadag-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (erişim tarihi 08.03.2019).

¹⁰⁰⁴ <http://podgorica.be.mfa.gov.tr/Mission/MissionChiefHistory>, (erişim tarihi 08.03.2019).

¹⁰⁰⁵ <https://portalanalitika.me/clanak/158192/bralic-ponosan-sam-sto-sam-bio-prvi-ambasador-crne-gore-u-turskoj>, (erişim tarihi 08.03.2019).

¹⁰⁰⁶ Urhan, 2016: 255.

¹⁰⁰⁷ Sen, 2006: 21.

1878’de Sultan II. Abdülhamid ve Prens Nikola’nın dönemindeki ikili ilişkilerle her hangi bir benzerlik bulunmamaktadır. Teorik açıdan değerlendirildiğinde geçmişte kültür, gerek kapalı gerekse homojen ve statik bir sistem olarak algılanmıştır. Bunun aksine günümüzde (Soğuk Savaş sonrası dönemde) kültürün, hem diğer kültürlerle etkileşime açık hem de çeşitlilik ilkesine dayanan ve dinamik bir sistem olduğu kabuledilmektedir.¹⁰⁰⁸ Ayrıca günümüzde, küreselleşmenin artan etkisi nedeniyle güç kavramının değerlendirilmesiyle birlikte uluslararası sistemin sosyal yapısının da göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Günümüzde, uluslararası aktörün özerk bir şekilde hareket edip etmediği ve uluslararası sistemin sosyal yapısının onun davranışlarını şekillendirip şekillendirmediği gibi sorular önem kazanmıştır. Bu soruları ayrıntılı bir şekilde ele alan Onuf, dünyanın kendimizden bağımsız bir şekilde varolduğunu iddia eden realizm teorisine karşı çıkararak insanların ve toplumların birbirlerini inşa ettiğini veya oluşturduğunu ileri sürmüştür.¹⁰⁰⁹ Aynı konuyla ilgilenen Wendt, uluslararası aktörlerin kimliği, gücü ve gerçek çıkarları, uluslararası sistemin sosyal yapısı etkisi altında şekillendiği¹⁰¹⁰ değerlendirmesini yapmıştır. Bahsi geçen iki konstrüktivist teorisyen Anthony Giddens’in yapılandırma teorisinden (uluslararası sistemin yapısı ve aktörler birbirlerine bağlı iki kavram olarak analiz edilmeyi gerektiren teori) ve 1980’lerde geliştirdiği -‘güç’ istenen sonuçları elde etme kapasitesidir- şeklindeki tanımından ilham almıştır.¹⁰¹¹ Giddens’in bu tanımının ışığı altında Joseph Nye, ‘Liderliğe Zorunluluk: Amerikan Gücünün Değişen Doğası’ adlı eserinde Soğuk Savaş sonrası dönemde Amerika’nın etkisini güçlendirebilen yöntemleri incelerken ‘yumuşak güç’ kavramını ortaya çıkarmıştır. Aslında ‘yumuşak güç’ veya uzun vadeli tercihleri belirleme yeteneği, belirli aktörün gerek kültür gerekse de ideoloji ve resmi kurum gibi maddi olmayan güç kaynaklarına dayanmaktadır.¹⁰¹² Diğer bir ifadeyle günümüzde bir aktörün gücü ve etkisi, hem kültür hem de siyasal değerler ve dış politikası aracılığıyla diğerlerini ‘çekme’ veya ‘çekiciliği yaratma’ yeteneğiyle doğrudan bağlantılıdır. Fakat diğer aktörlerin toprağında etkili olmak, onların yakından tanınması ve tercihlerinin öğrenilmesini gerektiren bir sanat politikasıdır.¹⁰¹³ Bu bağlamda Türkiye, tarihsel olarak yakından tanıdığı Karadağ ile diplomatik ilişkileri geliştirmek ve bu topraklarda kendietkisini ve gücünü artırmak amacıyla sahip olduğu göz ardı edilmez ‘yumuşak güç’ kaynaklarını lanseetmiştir. ‘Dostane ilişkiler’ ilkesi açısından bakıldığında Sultan II.

¹⁰⁰⁸ Drozdek, 2007: 6.

¹⁰⁰⁹ Onuf, 1989: 36-37.

¹⁰¹⁰ Wendt, 1987: 346.

¹⁰¹¹ Giddens, 1984: 14-16.

¹⁰¹² Nye, 1990: 32.

¹⁰¹³ Nye, 2004: 2.

Abdülhamid ve Prens Nikola'nın geliştirdikleri kadar yakın, ancak farklı bir ortamda ve farklı koşullar altında inşa edilen Türkiye-Karadağ ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştır.

4.4. Karadağ'da Türkiye'nin Yumuşak Gücü

Niccolo Machiavelli, 'Hükümdar' adlı eserinde etkili ve başarılı yönetimi açıklarken; İtalya'daki hükümlarlara, korkulmanın sevilmekten daha önemli olduğunu hatırlatmıştır. Aslında bu iki duygunun birleşmesi en başarılı yönetim şeklini ortaya çıkarır ama bunu gerçekleştirmek zor olduğu için ya korku ya da sevgiden vageçmek gerekmektedir. Bu durumda Machiavelli, sevgi duygusundan daha güvenli olan korku kavramına dayanan bir yönetim şeklini tavsiye etmiştir.¹⁰¹⁴ Fakat Machiavelli'nin bu korku teorisi, devletlerarası ilişkiler alanında da uygulanabilmektedir. Bu anlamda zorlama yeteneği olarak bilinen ve bir devletin askeri gücünden kaynaklanan 'sert güç' kavramı önemli rol oynamıştır.¹⁰¹⁵ Daha doğrusu, devletler 'sert güç' kavramına dayanan politikalarla diğer devletleri korkutarak uluslararası sistemde kendi etkisini artırmaya çalışmıştır. Bunun en belirgin göstergesi, Soğuk Savaş sırasında nükleer silah kapsamında ABD ve SSCB'nin güç yarışına girmiş olmasıdır. Fakat tüm dünyayı yok edebilme kapasitesine sahip olan bu nükleer güç yarışının uyandırdığı korku uluslararası kamuoyu üzerinde psikolojik travma şeklinde derin etki bırakmıştır.

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte nükleer silah korkusu sona ererek 'sert güç' kavramı önemini yitirmeye başlamıştır.¹⁰¹⁶ Üstelik Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle aynı zamanda iki kutuplu uluslararası sistem sona ermiş ve bu tarihe kadar kural olarak bilinen her şey değiştiği gibi güç kavramı da yeni anlam kazanmıştır. Wendt'e göre uluslararası sistemin yapısını analiz etmek, aktörlerin kimlikleriyle birlikte ilgi alanlarını şekillendiren etkileşim sürecini değiştirdiği ve ürettiği sosyal yapıları analiz etmektir.¹⁰¹⁷ Soğuk Savaş sonrası dönemde, Machiavelli'nin zor olarak değerlendirdiği korku ve sevgi duygularının birleşmesini gerektiren dönem gelmiştir. Artık devletlerin, kendi sınırları dışındaki bölgeleri doğrudan fiziksel kontrolü altında tutmak o devlet için büyük bir maddi (askeri) masraf olmaya başlamıştır. İmparatorluk çağı bittiğinde bilgi çağı başlamış ve devletler kendi sınırları dışında etkisini artırmak için yeni kavramlara başvurmaya başlamıştır.¹⁰¹⁸ Joseph Nye, küreselleşme ve bilgi çağında kalpleri ve zihinleri kazanma stratejisinin daha da önemli haline geldiğinin altını çizmiştir. Çünkü Soğuk Savaş sonrası dönemde güç kavramı değişmiş, daha doğrusu onun yumuşak boyutları önem kazanmıştır. Aslında güç kavramı hava gibidir; herkes ona bağlıdır ve

¹⁰¹⁴ Machiavelli, 2005: 155.

¹⁰¹⁵ Nye, 2006: 26.

¹⁰¹⁶ Matlary, 2018: 23-24.

¹⁰¹⁷ Wendt, 1995: 81.

¹⁰¹⁸ Ham, 2005: 50.

onun hakkında konuşur, ancak sadece birkaç kişi onu anlamaktadır. Aynı zamanda güç aşk gibidir, onu denemek açıklamaktan ve ölçmekten daha kolaydır, ama bu onun gerçekliğini azaltmaz.¹⁰¹⁹

Genel olarak güç kavramı, daha güçlü olanın iradesi olarak değerlendirilmektedir. Bu çerçevede Max Weber'e göre güç, bir aktörün diğerlerinin direnişine rağmen kendi isteklerini yerine getirebilme kapasitesidir.¹⁰²⁰ Buna benzer bir şekilde Robert Dahl, A'nın B üzerindeki gücü, A istediğinde B'nin genelde yapmadığı bir şey yapması ekseninde izlenebildiğini ileri sürmüştür.¹⁰²¹ Fakat Nye'e göre, güç kavramı basit komut-zorlama şeklinde nitelendirilemez.¹⁰²² Bu nedenle Michel Foucault, gücün bir kurum, bir yapı veya bize verilen kuvvetin bir ifadesi olmadığını dile getirmiştir. Aslında güç, belirli bir toplumun içerisinde karmaşık stratejik duruma atfedilen bir kavram/isimdir.¹⁰²³ Foucault'un bu güç teorisi toplumlar arası alana uygulandığında, Wendt'in 'anarşi devletler ne anlıyorsa odur' temel fikrine benzemektedir. Wendt'e göre, güç politikası ve onun anlamı devletler arasındaki etkileşim sürecinde üretilmektedir. Ama örneğin Amerika'nın askeri gücü Kanada ve Küba'da farklı önem taşımakta ve algılanmaktadır. Bunun temel nedeni, etkileşimde bulunan aktörlerin farklı durumlara farklı kolektif anlamlar katarak kendi kimlik anlayışı ve beklentileri olarak şekillenmektedir.¹⁰²⁴

Wendt'e göre uluslararası sistemin sosyal yapısı, aktörlerin kimliklerini ve çıkarlarını nitelendirdiği, onların sorunlarına çözüm ürettiği, davranışlarını belirttiği, 'arkadaş' ve 'düşman' kavramlarını ayırdığı ve tehditleri gösterdiği için önemlidir.¹⁰²⁵ İşte tam Soğuk Savaş sonrası dönemde, iki kutuplu uluslararası sistem tarihe karışınca yeni sistem şekillendirilirken 'kimlik meselesi' ve 'kültür' ön plana çıkan kavramlardan biri haline gelmiştir. Daha doğusu bu dönemde, devletlerin egemenliği gerilemiş, herkesin piyasa kurallarına direnme gücü neredeyse yok olmuş, kültürel özerklik kavramı hükümsüzleşmiş ve kimlik istikrarı ciddi bir şekilde sorgulanmaya başlamıştır.¹⁰²⁶

Böyle bir ortamda, ABD liderliğinde bir süper güç olarak tek kutuplu bir sisteme girdiği tartışmaları yapılmıştır. Ancak bu sistem, ilk bakışta görüldüğünden daha karmaşık bir yapıya sahiptir.¹⁰²⁷ Komünizm sonrası dönemde, eski Komünist devletler normale döndüklerini

¹⁰¹⁹ Nye, 2004: 1.

¹⁰²⁰ Weber, 1978: 53.

¹⁰²¹ Dahl, 1957: 203.

¹⁰²² Nye, 2004: 2.

¹⁰²³ Foucault, 1987: 93.

¹⁰²⁴ Wendt, 1992: 396-397.

¹⁰²⁵ Wendt, 1999: 24.

¹⁰²⁶ Wallerstein, 2003: 47.

¹⁰²⁷ Nye, 2004: 4.

düşünürken bilinen bir dünya sona ermiştir. Fakat eski Komünist devletlerin rahatlaması herkesin daha güvenli veya umutlu bir dünya düzenine girildiği anlamına gelmemiştir. Tam aksine, bu dönemde ortaya çıkan çatışmalar ABD'nin süper gücünün sorgulanmaz ve uluslararası sistemin daha az güvenli olduğunu göstermiştir.¹⁰²⁸ Bunun en önemli belirtisi, ABD'nin dünyanın farklı bölgelerinde ortaya çıkan lokal şiddeti kontrol altında tutamaması ve Yugoslavya'nın kanlı parçalanma sürecinde cereyan eden soykırımsal politikaları ve çatışmaları önlememesidir. Bu anlamda Michael Mann'ın, tarihte tüm imparatorluklar ve güçler zirveye ulaşarak yükseldikten sonra çöküşe geçmeye başlar şeklindeki iddiası ilgi çekmiştir. Bu kadersel süreç ABD'yi de kapsar, bir gün Amerika'nın da çökmesi şaşırtıcı olmayacaktır.¹⁰²⁹ Bu noktadan hareketle Amerika'yla birlikte uluslararası toplumun diğer üyeleri de, modern çatışmaların çözümü açısından sadece askeri gücün uygulanmasının yetersiz kaldığını anlamıştır. Bu nedenle ABD, ileride Yugoslavya'daki çatışmalara benzeyen sorunlarla başa çıkmak adına askeri, siyasi ve ekonomik araçların ötesine geçmeye karar vermiştir. Diğer bir deyişle, müdahale edilmeden önce çatışan toplumları, onların kültürünün ve geçmişinin anlaşılması amaç olarak belirlenirken 'kalpleri ve zihinleri kazanma' düşüncesi de şekillenmeye başlanmıştır.¹⁰³⁰

Bahsi geçen toplumların anlaşılması kültürel milliyetçilik kavramının anlaşılması anlamına gelmektedir. Kimlikle ilgili grup bilincini güçlendirme ihtiyacı ve kimliğinin geçerliliğini ilan eden grupların yolu aslında kültürel milliyetçiliğin yoludur.¹⁰³¹ Fakat kültür kavramı, Batı dünyasının henüz tam olarak anlamadığı bir kavramdır. Dahası Batı kültürü, kendi üyeleri tarafından tartışılmaz nesnel gerçekliğin ve evrensel ahlaki ilkelerin kaynağı olarak kabul edilmiştir. Bunun en belirgin göstergesi Batı kültürünün, gittikçe artan bir şekilde çok kültürlü hal alan bir dünyada yüzleştiği önemli sorunları yönetmek bakımından zorlanmasıdır.¹⁰³² Herhalde bu zorlukların aşılmasını sağlamak adına Joseph Nye, 'Liderliğe Zorunluluk: Amerikan Gücünün Değişen Doğası' adlı eserinde 'yumuşak güç' kavramını geliştirmiştir. Nye, geleneksel güç kavramının artık yetersiz kaldığını, daha az elverişli ve zorlayıcı hale geldiğini ileri sürmüştür. Günümüzde, etkili stratejileri nitelendiren ve 'yumuşak güç' olarak bilinen ortak davranış ve işbirliğidir. Daha doğrusu günümüzde 'yumuşak güç', başkaların kendi isteklerimizi istemelerini sağlayan 'işbirliğinin gücü' anlamına gelmektedir.¹⁰³³ Fakat 'yumuşak güç' kavramına ilişkin Nye'nin düşüncesi, Çin filozofu Lao

¹⁰²⁸ Wallerstein, 1999: 16.

¹⁰²⁹ Michael, 1990: 1.

¹⁰³⁰ Kaufman, 2003: 299-300.

¹⁰³¹ Wallerstein, 1999: 116.

¹⁰³² Mantovani, 2000: 1-2.

¹⁰³³ Nye, 1990: 188.

Tzu'nun milattan önce altıncı yüzyılda yazdığı 'The Tao Teh Ching'deki' düşüncesine benzemektedir. Bu bağlamda Lao Tzu'ya göre, dünyadaki en yumuşak şey sertle başa çıkmaktan ziyade onun üstesinden gelmektir. Tözsel bir varlık olmayan bu yumuşak şey, çatlak bile olmadığı yerlere sızmaktadır.¹⁰³⁴ Kim bilir belki bu nedenle Immanuel Wallerstein de, değişim ebedidir ve hiçbir şey değişmez şeklinde her iki klişenin gerçek olduğunu ileri sürmüştür.¹⁰³⁵ 'Değişim ebedidir' klişesi, modern dünyanın inancıdır. 'Hiçbir şey değişmez' klişesi ise, modern dünyanın sözde ilerlemesi ama aslında olup bitenlerin sadece tekrarlanma sürecinin bir sonucu olduğuna inananların düşüncesidir. Bu nedenle Wallerstein, Soğuk Savaş sonrası dönemde modernitenin sonuna geldiği için modern dünyanın akut bir kriz içinde bulunduğu ve kısa sürede kendimizi on dördüncü yüzyıla benzer bir dünyada bulacağımız şeklinde birçok sosyal bilimcinin düşüncesini dile getirmiştir.¹⁰³⁶

Joseph Nye'nin 'yumuşak güç' ve Immanuel Wallerstein'in geçmişe dönük düşünceleri, uluslararası ilişkiler alanında bir dönüm noktası olarak değerlendirilebilmektedir. Nye'nin tanımına göre 'yumuşak güç', başkalarının tercihlerini şekillendirme yeteneğine dayanmaktadır. Bir ilişki veya evlilikte güç daha kuvvetli olan partnerin elinde değil, gizemli çekim kimyasında bulunmaktadır. İş dünyasında ise güç, emir meselesi olmaktan ziyade müşterileri çekme ve onların isteklerini şekillendirme eğilimleriyle ilgilidir. Buna benzer bir şekilde uluslararası ilişkilerde güç, bir kültürün ve değerlerinin çekiciliğine veya siyasi tercihlerini manipüle etme yeteneğine dayanmaktadır. Kısacası, 'yumuşak güç' çekici bir güçtür.¹⁰³⁷ Bu anlamda 'yumuşak güç', bir topluluğun promosyonu olarak düşünülebilmektedir.¹⁰³⁸ Bahsedilmesi gereken önemli bir husus ise, 'yumuşak gücün' gerekli olduğunda 'sert gücün' uygulanmasını engellemediğidir.¹⁰³⁹ Bu doğrultuda Joseph Nye, 2003'te 'yumuşak' ve 'sert' gücün kaynaklarını birleştiren 'akıllı güç' kavramını geliştirmiştir.¹⁰⁴⁰ Bu anlamda Michel Foucault'un gücün her yerde bulunmasına ilişkin düşüncesi dikkat çekicidir. Güç, her şeyi kucakladığı için değil, bir alandan diğer alana üretildiği ve tüm alanlardan geldiği için her yerdedir.¹⁰⁴¹

Wallerstein'in, Soğuk Savaş sonrası dönemde her şeyin başa döndüğüne ve geçmişe dönük politikaların izlenmesine yönelik düşüncesi de yersiz değildir. Soğuk Savaş sonrasında

¹⁰³⁴ Tzu, 2001: 43.

¹⁰³⁵ Wallerstein, 1974: 3.

¹⁰³⁶ Wallerstein, 1999: 118-119.

¹⁰³⁷ Nye, 2004: 5-7.

¹⁰³⁸ Chong, 2007: 47.

¹⁰³⁹ Bell, 2015: 90.

¹⁰⁴⁰ Nye, J., "Get Smart: Combining Hard and Soft Power", <https://www.foreignaffairs.com/articles/2009-07-01/get-smart>, (erişim tarihi: 20.02.2019).

¹⁰⁴¹ Foucault, 1987: 93.

uluslararası toplumu ikiye bölen sınırlar kalkıp, ‘güç’ kavramı ortaya konulunca ve ‘kimlik meselesi’ ön plana çıkarılınca devletler, artık kendi tarihi ve kültüründen kaynaklanan imajın dış politika kapsamında hayati stratejik kaynak olabileceğinin farkına varmıştır.¹⁰⁴² Bu bağlamda konstrüktivist teori, ortak tarih, kimlik ve kültür kavramlarına odaklandığı için ‘yumuşak güç’ kavramının doğal teorik çerçevesi olarak değerlendirilebilmektedir.¹⁰⁴³ Bunun en belirgin göstergesi Rusya ve Türkiye’nin, Soğuk Savaş sonrası dönemde Balkan bölgesinde, Kafkasya, Orta Asya ve Orta Doğu’da oluşturulan boşluğu ortak tarih, kimlik ve kültür ekseninde doldurma girişimidir. Üstelik son dönemde ABD’nin çekiciliğinde yaşanan ciddi bir düşüş, Rusya ve Türkiye’nin geçmişte etkili olan bölgelerde tarihsel ve kültürel bağlarıyla ‘geri dönme’ eğilimlerini cesaretlendirmiştir. Bu çerçevede Batı ve Doğru Avrupa arasında kavşak noktası olarak nitelendirilen Balkan bölgesi önemli rol oynamaktadır. Bunun temel nedeni Balkan coğrafyasının, medeni ve kültürel açıdan Rusya ve Türkiye’yle benzerlikler paylaşırken ekonomik açıdan Avrupa ve Türkiye’nin yatırım güçleri arasında bölünmüş bir bölge olmasıdır.¹⁰⁴⁴ Diğer bir deyişle tarihsel süreçte bu bölgeyle etkileşimde bulunan aktörler, Balkan coğrafyasının ‘kalbi ve zihnini kazanmak’ amacıyla geri dönmüştür. Bu nedenle Wallerstein, ‘doğruluk’ kavramının toplumun değişmesiyle değişen bir kavram olduğunu ileri sürmüştür. Geçmiş anlatmak, günümüzde aramızda yaşayan insanlar tarafından yapılan ve günümüzdeki sosyal etkileşimi etkileyen toplumsal bir eylemdir. Bunun neticesinde hiç bir zamanda yaşananlar ardışık değil, geçmiş bile çağdaş bir olgudur.¹⁰⁴⁵

Görüldüğü üzere Rusya, uluslararası sistemin temel ilkelerine uyum sağlamak adına ‘yumuşak güç’ kavramını dış politikasının önemli kaynaklarından biri haline getirmiştir. Bunun önemli sebeplerinden biri Rusya’nın, dış politikasında itibarını kazanma çabasıdır. Batı kaynaklarında Rusya, agresif, saldırgan, vahşi ve Avrupa medeniyetinden oldukça uzak bir devlet olarak resmedilmektedir. Bu nedenle Rusya, tarihsel, kültürel, dilsel ve sanatsal değerlere odaklanarak dünyadaki etkisini artırmak için çaba göstermiştir.¹⁰⁴⁶ Bu çabaların sonucunda, artan Rus etkisi Balkan bölgesinde gözle görülür hale gelmiştir. Aslında artan Rus etkisi uluslararası toplumu korkuturken, Sırbistan yeniden uluslararası arenada etkisini göstermeye başlayan Rusya’ya kapılarını seve seve açmıştır. Ancak bu bölgede Rusya’nın asıl hedefi, Batı karşıtı duyguları uyandırarak Balkan devletlerini kendi tarafına çekmektir.¹⁰⁴⁷

¹⁰⁴² Wang, 2011: 1.

¹⁰⁴³ Chitty, 2017a: 16.

¹⁰⁴⁴ Korybko, A., “Soft Power And Cultural Diplomacy In The 21st Century”, <https://thesaker.is/soft-power-and-cultural-diplomacy-in-the-21st-century-balkans/>, (erişim tarihi: 21.02.2019).

¹⁰⁴⁵ Wallerstein, 1974: 9.

¹⁰⁴⁶ Kurjak, 2016: 124-125.

¹⁰⁴⁷ Ranković, R., “Meka moć Rusije na Balkanu”, <https://www.glasamerike.net/a/meke-moc-ruskog-imperijalizma/3628548.html>, (erişim tarihi: 21.02.2019).

Bunun en belirgin göstergesi Rusya'nın, Sırbistan'da Batı karşıtı ve milliyetçi duyguların yanında yabancı düşmanlığı ve Rusya yanlısı eğilimleri güçlendirmek için onlarca medya, portal, vakıf ve sivil toplum örgütlerinin kurulmasıdır. Bunlar arasında en önemli faaliyetleri gösteren 2013'te kurulan Rusya Stratejik Araştırmalar Enstitüsü ve 2015'te açılan Sputnik adlı Rus haber ajansıdır.¹⁰⁴⁸ Bu bağlamda Sputnik, 29 Kasım 2015'te Yugoslavya'nın kuruluş yıldönümünde bu devleti Sırbistan'ın aleyhine olan ve her şeyini kaybettiren bir proje olarak göstermiştir.¹⁰⁴⁹ Bahsi geçen enstitünün müdürü Leonid Rešetnyikov 2016'da, Ortodoksuluğun en yüksek değerlere sahip özel bir medeniyet ve Amerikan-Batı tüketici kavramına bir alternatif olduğunu vurgulamıştır.¹⁰⁵⁰

Karadağ'da ise, Rusya'nın tecrübesi oldukça farklıdır. Bunun temel nedeni, 5 Haziran 2017'de NATO'nun üyesi olan Karadağ'ın kararlı bir şekilde AB yolunda ilerlemesidir.¹⁰⁵¹ Bu çerçevede Karadağ, 2008'de AB üyeliğine başvurmuş ve 2012'de üyelik müzakereleri başlamıştır.¹⁰⁵² Ardından Avrupa Komisyonu, 6 Şubat 2018'de Batı Balkan bölgesine ilişkin olan bir strateji ile Karadağ'ın bütünleşme sürecini olumlu bir şekilde değerlendirerek bu devletin bütünleşme sürecini 2025'te tamamlamak için gerçekleşmesi gereken adımları açıklamıştır.¹⁰⁵³ Sırbistan örneğinde görüldüğü üzere Rusya'nın stratejisi Batı karşıtı bir anlam taşıdığından Karadağ'da uygun bir ortam bulamamıştır. Bu nedenle Karadağ'ın NATO'ya kabul edilmesi, Rusya-Karadağ ikili ilişkilerinde bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda Karadağ hükümeti, parlameto seçimlerinin yapılmasından bir gün önce 15 Ekim 2016'da bir darbe planını engellediğini açıklamıştır. Karadağ hükümeti, süphelilerin tutuklanmasından sonra Rusya'yı darbe girişimiyle suçlamıştır. Tutuklananların arasında Eduar Şişmakov ve Vladimir Popov adlı iki Rus vatandaşı bulunmaktadır. Daha doğrusu Rus ajanları, Sırp aşırı milliyetçileri ve Karadağ'daki muhalefetin Demokratik Cephe Partisi'nin liderlerinden oluşan grup, Karadağ'daki hükümeti zorla görevden alarak bu devletin NATO üyeliğini önlemek istemiştir. Üstelik hükümetin iddialarına göre, bahsi geçen grup Karadağ Başbakanı Milo Djukanoviç'i öldürmeyi de planlamıştır.¹⁰⁵⁴ Bu gelişmelere cevap

¹⁰⁴⁸ Beşlin, 2016: 133.

¹⁰⁴⁹ Zorić, N., "Najveća Srpska Zabluda: Od Istorijskog AVNOJ-a do Gubitka Kosova", <https://rs.sputniknews.com/komentari/201511291101432449-Najveca-srpska-zabluda-istorijski-AVNOJ-Kosovo/>, (erişim tarihi: 21.02.2019).

¹⁰⁵⁰ Martinović, I. ve Komarčević, D., "Ruska meka moć: Model Zapadni, Transparentnost Istočna", <https://www.slobodnaevropa.org/a/ruska-meka-moc-model-zapadni-transparentnost-istocna/27873570.html>, (erişim tarihi: 21.02.2019).

¹⁰⁵¹ <http://www.mvp.gov.me/rubrike/nato/Razvoj-odnosa-Crne-Gore-i-NATO-kljucni-datumi>, (erişim tarihi: 21.02.2019).

¹⁰⁵² https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/countries/detailed-country-information/montenegro_en, (erişim tarihi: 21.02.2019).

¹⁰⁵³ http://europa.eu/rapid/press-release_IP-18-561_en.htm, (erişim tarihi: 21.02.2019).

¹⁰⁵⁴ Bechev, 2018: 4.

olarak Rus hükümeti, darbe girişimiyle ilgili imaları reddederek Karadağ'ı Rusya karşıtı isterik duyguları beslemekle suçlamıştır.¹⁰⁵⁵ Bunun neticesinde Milo Djukanoviç, Rusya'yla Karadağ'ın tarihsel ve kültürel açıdan yakın olmasına rağmen son yıllarda iki devlet arasındaki ilişkilerin oldukça kötüleştiğini ileri sürmüştür. Hatta, Rusya-Karadağ ilişkilerinin tarihsel sürecinde hiç bir zaman bu kadar kötü olmadıklarını eklemiştir.¹⁰⁵⁶

Tarihsel ve kültürel açıdan Balkan coğrafyasına yakın olan ve bölgede 'yumuşak gücünü' hissettiren başka bir devlet ise Türkiye'dir. Fakat Rusya'ya kıyasla Türkiye'nin Balkan bölgesindeki tecrübesi oldukça farklıdır. Bunun temel nedeni Türkiye'nin, Soğuk Savaş dönemi boyunca NATO içerisinde yer alması ve ABD yanlısı politika izlemesidir.¹⁰⁵⁷ Üstelik Türkiye, 1959 yılında AB'ye (o dönemdeki adıyla Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET'ye)) ortaklık girişiminde bulunmuş ve bu girişimi de 1963 Ankara Antlaşmasıyla resmiyete dökmüştür. 1987'de ise Avrupa yolunda kararlılığını göstererek tam üyelik başvurusunda bulunmuştur.¹⁰⁵⁸ Soğuk Savaş sonrası döneme gelince, diğer bütün devletlerin politikalarında olduğu gibi Türk dış politikasında da değişimler yaşanmıştır. Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla birlikte ideolojik açıdan birbirinden uzak ama tarihsel/kültürel/etnik açıdan birbirlerini yakından tanıyan devletler arasındaki duvarlar yıkıldığında farklı halklar birbirlerini etkilemeye çalışmıştır. Böyle bir ortamda, uluslararası aktörler kendi etkisini artırmak adına kendi geçmişine dalarak diğer aktörlerle bağlarını bulmaya çalışmıştır. Bu şekilde kültürel bir eseri olan ve çekim gücüyle yaratılan kaynaklara dayanan ve bu kaynakların aktörün çıkarlarına göre kullanma stratejisi olarak bilinen 'yumuşak güç' kavramı ortaya konulmuştur.¹⁰⁵⁹ İşte tam bu anlamda Türkiye, dünyanın en etkili aktörlerinin popülerlik avantajlarına sahip olmasa da kültürel bir eser olarak nitelendiren 'yumuşak güç' kapsamında kayda değer fırsatları elinde bulundurmaktadır. Türkiye'nin 'yumuşak gücünün' tüm kaynakları bir köşeye bırakılarak sadece yerleşik olduğu coğrafi konumu ele alınırsa bu devletin tarihsel, kimliksel ve kültürel güçlü bağlarla çevirili olduğu açıktır.¹⁰⁶⁰

Dikkatle incelediğinde 1999 yılından itibaren, Türkiye'nin uluslararası arenadaki profili önemli ölçüde değişmeye başlamıştır. Daha doğrusu bu dönemde Türk hükümeti, realizm ve Batı yanlısı politikaları bir kenara bırakarak çok kültürlü Osmanlı geçmişinden faydalanan ve

¹⁰⁵⁵ [Luhn, A., "Montenegro Finds Itself at Heart of Tensions With Russia as it Joins Nato", https://www.theguardian.com/world/2017/may/25/montenegro-tensions-russia-joins-nato-member](https://www.theguardian.com/world/2017/may/25/montenegro-tensions-russia-joins-nato-member), (erişim tarihi: 21.02.2019).

¹⁰⁵⁶ Dragaš, M., "Đukanović: Napredak Balkana Doveden u Pitanje", <https://www.antenam.net/politika/100416-djukanovic-napredak-balkana-doveden-u-pitanje>, (erişim tarihi: 21.02.2019).

¹⁰⁵⁷ Çavuş, 2012: 28.

¹⁰⁵⁸ https://www.ab.gov.tr/turkiye-ab-iliskilerinin-tarihcesi_111.html, (erişim tarihi: 22.02.2019).

¹⁰⁵⁹ Chitty, 2017b: 1.

¹⁰⁶⁰ Karagül, 2013: 84.

‘yumuşak gücün’ kaynaklarına dayanan çok yönlü bir dış politika tercihi içerisine girmiştir.¹⁰⁶¹ Türkiye, bir zamanların kültür hazinesi olarak bilinen Osmanlı çatısı altında birlikte yaşayan farklı bölgelerle ilişkileri geliştirerek uluslararası sahnede kendi varlığını artırmaya başlamıştır. Türkiye’nin stratejisinde bahsi geçen bölgeler arasında özel bir yere sahip olan ve geçmişte olduğu kadar günümüzde de Avrupalı özelliği taşıyan Balkan bölgesidir. Osmanlı döneminde, Balkan coğrafyası için ‘Avrupalı Osmanlı İmparatorluğu’, ‘Avrupa’daki Türkiye’ veya ‘Avrupalı Levantı’ şeklindeki ifadeleri kullanılmıştır.¹⁰⁶² Osmanlılar ise Balkan bölgesine, Romalıların toprağı ve Osmanlı egemenliği altındaki Avrupa’nın toprağı anlamına gelen Rumeli adını vermiştir.¹⁰⁶³ Fakat Osmanlı döneminde, Rumeli bölgesinin fethedilmesi Avrupa’nın sınırlarına Osmanlı etkisini yaklaştırarak kıtadaki tüm devletleri korkutmuştur. Nazım Hikmet’in ‘İrkıma’ adlı eserinde belirttiği ifadeyle, bir zaman Osmanlıların varlığı ve artan etkisi Avrupa’yı titretmiştir.¹⁰⁶⁴ Bu nedenle Osmanlı Devleti, basit bir toprak parçasından daha fazlasını simgeleyen Rumeli’yi kaybetmesiyle kendi ruhunu ve kalbini kaybetmiştir. Bunun en belirgin göstergesi, Mehmet Akıf Ersoy’un 1913’te yazdığı aşağıdaki şiiirdir:

Dedemin sürdüğü, can ektiği toprak gitti...
 Öyle bir gitti ki hem: bir daha gelmez ebedi!
 Ne olurdun bunu kalkıp göreydin acaba?...
 Hırvat’ın askeri tepsin çıkıp üstünde hora!
 Bari bir hatıra kalsaydı şu toprakta diri...
 Nerde olsam çıkıyor karşıma bir kanlı ova...
 Sen misin, yoksa hayalin mi? Vefasız Kosova!...
 Uyumuştun... Ya uyansaydın eder miydi tebah,
 Mülkü, birdenbire afaka çöken kanlı sabah?
 Karadağ haydudu, Sırp eşşeğı... İşte perişan yurdum!¹⁰⁶⁵

Geçmişte olduğu gibi günümüzde Balkan coğrafyasında artan Türkiye’nin etkisi, bu devletin Brüksel’den daha fazla siyasi etki kazanması korkusunu uyandırmıştır.¹⁰⁶⁶ Diğer bir deyişle, bölgedeki Türk etkisi Osmanlı nostaljisi olarak nitelendirilerek Türkiye’nin siyasi kültürü ve onun uygulanmasını Osmanlı mirasının şekillendirildiği ileri sürülmüştür.¹⁰⁶⁷ Bu değerlendirmelere rağmen Türkiye, Balkan devletleri gibi Avrupa ailesinin bir parçası olmayı

¹⁰⁶¹ Benhaïm ve Öktem, 2015: 1.

¹⁰⁶² Todorova, 2009: 27.

¹⁰⁶³ Cupcea, 2012: 122.

¹⁰⁶⁴ Hikmet, 1987: 14.

¹⁰⁶⁵ Ersoy, 2008: 182-184.

¹⁰⁶⁶ Weise, Z., “Turkey’s Balkan Comeback”, <https://www.politico.eu/article/turkey-western-balkans-comeback-european-union-recep-tayyip-erdogan/>, (erişim tarihi: 22.02.2019).

¹⁰⁶⁷ Heper, 2000: 82.

hedeflemektedir. Bu anlamda Türk dış politikasında, tarihte bir kez daha Balkan bölgesi Türkiye'nin Avrupa'ya açılan kapısı olarak algılanmaktadır. Geçmişte Osmanlı Devleti Balkan coğrafyasını kaybettikten sonra, Avrupa'daki toprakların yüzde 83'ünü kaybetmiş ve bir Ortadoğu devleti haline gelmiştir.¹⁰⁶⁸ Fakat günümüzde Balkan bölgesine yönelik Türk dış politikasını anlamak adına Osmanlı dönemi değil, 2000'lerde yaşanan dönüşümün incelenmesini zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda Yugoslavya'nın dağılmasının ardından, Balkan devletlerin AB entegrasyon yoluna girmesi, bölgedeki Türkiye'nin politikasına verimli bir zemin hazırlamıştır.

AB genişleme sürecinin yavaşlaması ile birlikte Türkiye'nin ekonomik büyümesi ve Türk kültürünün çekiciliğinin artması, Ankara'nın daha aktif bir katılım politikası izlenmesini sağlamıştır.¹⁰⁶⁹ Bu nedenle günümüzde Türkiye, Rusya'nın aksine Balkan coğrafyasında Batı karşıtı duyguları uyandırmaktan ziyade bölge devletlerinin Avrupa yolunda ilerleme çabalarını desteklemektedir.¹⁰⁷⁰ Görüldüğü üzere 'yumuşak güce' dayanan bu yaklaşım, Batı'daki Türkiye'nin geleneksel yerini yok etmeyi veya bu devletin Batı'yla olan işbirliğini söndürmeyi amaçlamamıştır. Bunun en belirgin göstergesi, Yugoslavya'nın parçalanma sürecinde Türkiye'nin Batı ekseninde hareket etmesidir. Aslında Türkiye'nin, kendi geçmişiyle barışma sürecini başlattığı söylenebilir. Bu nedenle Türkiye, barışsever, işbirliği arayan, geniş coğrafya ile kültürünü paylaşan ve bu coğrafyadaki devletleri tanıyan ve anlayan büyük bir medeniyet imajı göstermiştir.¹⁰⁷¹ Türkiye'nin 'yumuşak gücü', Balkan ve Ortadoğu'dan başlayarak Orta Asya'ya kadar uzanan ortak tarihsel ve kültürel deneyimlerden kaynaklanan bir potansiyeldir. Türk hükümeti, bu devletin potansiyellerinin farkındadır. Ankara'nın dış politika yapıcıları, başkalarının stratejik hedeflerinin piyonu olmayı reddederek Türkiye'yi uluslararası sistemin merkezine yerleştiren bir vizyon sunmuştur. Bu bağlamda Türkiye'nin, Balkan coğrafyasındaki varlığını artırma girişimi bu devletin uluslararası sahnede kendi imajını güçlendirme stratejisi olarak değerlendirilmektedir.¹⁰⁷²

Bu farklı bölgeleri bir araya getiren ve ortak geçmişi ile ilişki kurmalarını sağlayan Osmanlı mirasıdır. Üstelik Türkiye'nin 'yumuşak gücü', Osmanlı geçmişine dayandığı için diğer devletlerinkinden farklıdır.¹⁰⁷³ Bu nedenle başta Balkan bölgesinde olmak üzere diğer bölgelerde Türkiye'nin artan varlığı emperyalist macera veya 'Neo-Osmanlılık' olarak algılanmıştır. Edward W. Said'e göre emperyalizm, uzak bir bölgeye hükmeden egemen bir

¹⁰⁶⁸ Cagaptay, 2014: 79.

¹⁰⁶⁹ Bechev, 2012: 133.

¹⁰⁷⁰ Lika, 2015: 66.

¹⁰⁷¹ Sakin, 2017: 28.

¹⁰⁷² Türbedar, 2012: 140.

¹⁰⁷³ Kalin, 2011: 10.

metropol merkezinin teorisi ve tutumu anlamına gelmektedir.¹⁰⁷⁴ Buna bağlı olarak Antonio Gramsci, kültürel hegemonya kavramını geliştirmiştir. Onun düşüncesine göre hegemonya, kültürel bir liderliğin ortaya koyduğu yeni bilinç, gelenek, zihniyet ve kültürün kabul edilmesine anlamına gelmektedir. Kültürel liderlik olarak nitelendirilen hegemonya, toplumsal rıza veya kabul etme kavramına dayandığından yeni devletin sosyal temelidir.¹⁰⁷⁵ Türkiye tarafından, Balkan coğrafyasında günümüze kadar kalan Osmanlı kültür hayatının derin izlerinin canlandırılması geçmiş hayaletleri uyandırmıştır. Cevad Galijaşević'e göre Türkiye'nin esas amacı Osmanlı geçmişine onun gözüyle bakılmasını sağlamaktadır. Fakat Türkiye'nin, Osmanlı dönemini bir esaret dönemi olarak algılayan köleleştirilmiş halkların bu yönetime yönelik farklı bakış açısını kabul etmesi de gerekmektedir.¹⁰⁷⁶ Bu bağlamda Türkiye'nin artan etkisi, belki diğer bölgelerde olmadığı kadar Batı Balkan bölgesindeki görüşleri ikiye ayırmıştır. Daha doğrusu Batı Balkan coğrafyasında Türk etkisinin yorumlanması, gözlemcilerin kim ve hangi etnik kökene bağlı olduklarıyla ilişkili olduğundan dolayı göze çarpan farklılıklar göstermektedir. Batı Balkan bölgesindeki Osmanlı dönemini bir esaret dönemi olarak algılayan Hristiyanların çoğu Türkiye'nin etkisini olumsuz bir şekilde değerlendirirken, Osmanlı zamanını bir altın çağ olarak resmeden Müslümanların çoğu ise bölgedeki Türkiye'nin varlığını teşvik etmiştir/etmektedir.¹⁰⁷⁷

Sırp profesör Darko Tanasković 'Neo-Osmanlılık: Türkiye'nin Balkan coğrafyasına geri dönüşü' adlı eserinde, Soğuk Savaş sonrası dönemde belirginleşen 'Neo-Osmanlılık' akımını Türk toplumunun yeniden İslamlaştırılması olarak nitelendirmiştir. Tanasković'e göre Türk dış politikası, İslamcılık, Türkçülük ve Osmanlı eperyalizminin ideolojik bir birleşimi olarak tanımlanabilmektedir.¹⁰⁷⁸ Hatırlanırsa Tanasković, Yugoslavya'nın dağılma sürecinde özellikle Bosna Savaşı sırasında Müslümanları 'yabancı ve tehlikeli unsur' olarak nitelendirerek Sırbistan'ın politikalarını etkilemiştir. Bu nedenle günümüzde Tanasković, sadece Müslümanlar tarafından değil Sırp akademik çevresinde de bölgede İslam karşıtlarından biri olarak görülmektedir.¹⁰⁷⁹ Onunla benzer düşünceleri paylaşan profesör Jelyko Vuyadinović, İslamcılık politikasının Türkiye'nin büyük güç olma yolunda bir şart olduğunu dile getirmiştir.¹⁰⁸⁰ Ankara, Yugoslavya'nın dağılmasında ve Müslüman azınlıklarla yeni

¹⁰⁷⁴ Said, 1993: 9.

¹⁰⁷⁵ Gramsci, 1919: 12-14.

¹⁰⁷⁶ Galijaşević, 2011: 125-126.

¹⁰⁷⁷ Vračić, 2016: 6.

¹⁰⁷⁸ Tanasković, 2010: 19.

¹⁰⁷⁹ Somun, 2011: 36.

¹⁰⁸⁰ Vujadinović, 2011: 145.

devletlerin kurulmasında uzun süren bir tarihsel amnezinin ardında bölgesel bir güç olarak Batı Balkan coğrafyasına geri dönme fırsatı yakalamıştır.¹⁰⁸¹

Boşnak ve Arnavutların İslam dinini benimsemiş olması, Türk kültüründen daha kalıcı bir şekilde etkilenmelerine zemin hazırlamıştır.¹⁰⁸² İşte buna bağlı olarak Darko Tanaskoviç, Türkiye'nin Batı Balkan bölgesinde Müslüman olmayan devletlerle iyi ilişkiler sürdürmesinin nihai amacı Boşnak ve Arnavutların konumunu güçlendirmesi olduğunu iddia etmiştir.¹⁰⁸³ Buna karşı Saraybosna Üniversitesinden Profesör Fikret Karçiç, Türk dış politikasındaki 'Neo-Osmanlılık' paradigmasının emperyalist anlam taşımadığını ileri sürmüştür. Aksine 'Neo-Osmanlılık', Türkiye'yi Batı ve Doğu arasında köprü olarak gösteren Türk dış politikasının 'yumuşak gücünün' bir üreimidir.¹⁰⁸⁴ Bu iddialara ek olarak Saraybosna Üniversitesinden Profesör Nerzuk Çurak, Türkiye'nin Balkan bölgesine geri dönüşü şeklindeki tezlerin yanlış olduğunu dile getirmiştir. Türkiye; coğrafi, tarihsel ve kültürel açıdan Balkan bölgesine ait bir devlettir. 'Neo-Osmanlılık' terimine gelince, aşırı olumsuz ve agresif bir şekilde yorumlandığını ileri sürmüştür. Balkan coğrafyasında, bu bölgeye ilgi duyan devletler 'yumuşak güç' aracılığıyla varlıklarını artırmaktadır. Ama herhalde Müslüman bir devlet olduğu için sadece Türkiye'nin politikasına farklı bir gözle bakılmaktadır. Çurak'a göre sonuçta Türkiye, tıpkı diğer devletlerin yaptığı gibi Balkan bölgesinde ekonomik, siyasi, eğitimsel veya kültürel programlar sunmaktadır.¹⁰⁸⁵

Görüldüğü üzere, XVIII. yüzyılda Balkan coğrafyasındaki egemenliği için mücadele eden Rusya ve Türkiye tarihi tekrarlayarak günümüzde aynı bölgede karşılaşmıştır.¹⁰⁸⁶ Daha doğrusu günümüzde kimliksel, etniksel, dini ve kültürel sorular önem kazandıklarından dolayı Rusya ve Türkiye, paralel bir şekilde bir zaman Balkan bölgesinde etkili olan emperyalist devletlerin geleneklerini canlandırarak, daha modern bir görüntü altında Osmanlı dönemindeki aynı jeopolitik oyunu başlatmıştır.¹⁰⁸⁷ Ayrıca Osmanlı döneminde olduğu gibi günümüzde de Balkan coğrafyasında geçmiş ruhların canlandırılması sanki milliyetçi davranışa, dini ayrımcılığa, etnik bölünmelere ve kültürel ötekileştirilmelere hayat vermektedir. Bu anlamda Moskova kendini Balkan bölgesindeki Panslavizmin koruyucusu olarak görürken, Ankara bu

¹⁰⁸¹ Marković, 2011: 50.

¹⁰⁸² Bayraktar, 2012: 183.

¹⁰⁸³ Tanasković, 2011: 28.

¹⁰⁸⁴ Karçiç, F., 'Zašto je Termin Neosmanizam Pogrešan: Bauk koji kruži Balkanom', <https://www.bhdani.ba/portal/clanak/695/arhiva/bauk-koji-kruzi-balkanom->, (erişim tarihi: 22.02.2019).

¹⁰⁸⁵ Karabeg, O., 'Polemika: Vodi li Turska Neosmansku Politiku na Balkanu', <https://www.slobodnaevropa.org/a/most-vodi-li-turska-neosmansku-politiku-na-balkanu/25178065.html>, (erişim tarihi: 22.02.2019).

¹⁰⁸⁶ Mazower, 2003: 103.

¹⁰⁸⁷ Gordon ve Taspınar, 2008: 54.

çoğrafyadaki Müslümanların koruyucusu olarak davranmaktadır.¹⁰⁸⁸ Karadağlı araştırmacı Radenko Şčekić, ‘eğer Almanya Slovenyalı ve Hırvatların çıkarlarını savunuyor ve Rusya Sırpın arkasında duruyorsa neden Türkiye’nin bu coğrafyadaki Müslümanların çıkarlarına sahip çıkmasına farklı bir gözle bakılsın?’ şeklindeki soruyu ortaya koymuştur.¹⁰⁸⁹ Bu nedenle Türk dış politikasındaki dini unsur tehdit olarak algılanmamak ve abartmamak gereklidir.¹⁰⁹⁰ George Friedman, ‘Türkiye, Batı Balkan coğrafyasında Müslüman devletlerle ilişkilerini emperyalist veya saldırgan amaçla değil, bölgede varlığını sürdüren diğer güçlerin art niyetleri korkusuyla güçlendirecektir. Zaten Ruslar, başta Sırbistan olmak üzere bölgedeki diğer devletleri Türkiye’ye karşı çevirerek bu devletin yükselmesini engellemeye çalışacaktır’ şeklindeki değerlendirme yapmıştır.¹⁰⁹¹

Rus dış politikası Sırbistan’da başarı gösterse de, Karadağ’da başarılı olamamıştır. Diğer bir deyişle Karadağ, tarihsel bağlarına ve Osmanlı Devletine karşı savaşlarda bu devleti diğer Slavlarla birleşen Panslavizm veya Slav kardeşliği düşüncesine rağmen günümüzdeki aşırı milliyetçi ve Batı karşıtı Rus etkisini reddetmiştir.¹⁰⁹² Karadağ, Rusya ve Sırbistan’ın karşı çıkmalarına rağmen NATO üyesi olup Avrupa yolunda ilerleme konusunda kararlı olduğunu ve geçmiş defterleri kapattığını göstermiştir.¹⁰⁹³ Aslında bunun en önemli belirtisi Karadağ’ın, tarih boyunca ‘öteki’ veya ‘yabancı’ olarak nitelendirdiği ama günümüzde NATO üyesi olan ve Karadağlıların Avrupa yolunu destekleyen dost ve müttefik yapıcı politikası olarak algıladığı Türkiye’nin ‘yumuşak gücüne’ kendi kapılarını açmasıdır. Anthony Giddens’e göre gelenek, değişime fazla direnmez ve ‘yabancı’ terim bile modernite süreciyle değişmektedir.¹⁰⁹⁴ Bu bağlamda Wendt, devletlerin çıkarlarının çelişkili veya işbirliğine dayalı olduğunu ileri sürmüştür. Farklı devletlerin çıkarları işbirliğine dayandığında dün ‘düşman’ olarak görülen bugün ‘dost’ olarak algılanabilmektedir.¹⁰⁹⁵ Onuf’a göre dünyada yaşamak, sistem içinde hareket etmekten ziyade dünyayı şekillendirmek demektir. Herkes aktör değil, değişim sürecinin ajanıdır.¹⁰⁹⁶ Fakat Karadağ, bu değişim sürecinde Türkiye’nin eşit bir ortağı değildir. Türkiye, Karadağ’a göre altmış kat daha büyük, yüz otuz kat daha fazla nüfusa ve yüz altmış kat daha geniş yıllık bütçeye sahip olan bir devlettir. Aslında Karadağ, Türkiye’nin Batı Balkan bölgesine yönelik stratejisinin sadece bir parçasıdır. Bu nedenle Karadağ’ın, mümkün olduğu

¹⁰⁸⁸ Hänsel ve Feyerabend, 2018: 7.

¹⁰⁸⁹ Şčekić, 2017: 24.

¹⁰⁹⁰ Gordon ve Taspınar, 2008: 69.

¹⁰⁹¹ Friedman, 2009: 146-156.

¹⁰⁹² Urhan, 2017: 296.

¹⁰⁹³ Emiroğlu, 2017: 648.

¹⁰⁹⁴ Giddens, 1990: 37-80.

¹⁰⁹⁵ Wendt, 1999: 228.

¹⁰⁹⁶ Onuf, 2013: 21.

kadar Türkiye'nin statejisine kendi çıkarlarını uyarlaması önemlidir. Türkiye açısından, jeopolitik anlamında Karadağ küçük bir alan ama Türk dış politikası stratejisinin önemli bir parçasını ifade etmektedir. Ancak Karadağ'ın yüzde 19 nüfusunun İslam dinini benimsemesi Türkiye'nin 'yumuşak gücüne' avantaj sağlamaktadır.¹⁰⁹⁷ Bu doğrultuda Türkiye, ortak Osmanlı geçmişinden kaynaklanan ağırlıklı olarak tarihsel ve kültürel bağları ön plana çıkararak Karadağ'la birlikte geçmiş ile barışma ve geleceği şekillendirme süreci başlatmıştır. Bu noktada Türkiye, milliyetçiliği ve ayrımcılığı önlemesiyle birlikte 'yumuşak gücüne' dayanan ekonomik, kültürel ve eğitimsel politikasıyla Karadağ'da başarılı bir şekilde kendi varlığını artırmıştır. Joseph Nye, bir devletin kültürü ve ideolojisi çekici ise diğerlerinin isteyerek onu takip edeceğinin altını çizmiştir. Dahası bir devlet resmi kurumları vasıtasıyla hareket ederek diğer devletlerin çıkarlarını şekillendirebilir ve yönlendirebilir ise, onun faaliyetleri başkaların gözünde meşru görülecektir. Karadağ'da açılan ve Ankara'nın 'yumuşak gücünü' temsil eden resmi kurumlar örneğinde görüldüğü üzere, Türkiye Nye'nin bu 'yumuşak güç' kavramının tanımına uyum sağlamıştır.¹⁰⁹⁸

4.4.1. Yumuşak Gücün Sembolü olan Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı'nın (TİKA) Karadağ'daki Çalışmaları

Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye, Nye'nin 'yumuşak güç' kavramının tanımına uyum sağlamadan önce uluslararası sistemde yaşanan değişime ayak uydurma çabasında bulunmuştur. Ancak iki kutuplu uluslararası sistemin sonra ermesinin ardından Türkiye ile ortak tarihi ve kültürel değerlere sahip olan yeni ulus devletlerin ortaya çıkması Türk dış politikasının yapıcılarını harekete geçirmiştir. Bu nedenle Türkiye de, kültürel bağlarıyla sıkı bir şekilde bağlı olduğu coğrafyalarla işbirliğini geliştirmek üzere 1992'de TİKA kurulmuştur. Bu şekilde Türkiye'nin ilk 'yumuşak gücünün' enstrümanı olarak kurulan TİKA, bağımsızlıklarını kazanan ve gelişmekte olan devletlerin uyum ve kalkınma ihtiyaçlarını karşılama niyetinin bir sonucu olarak düşünülmüştür.¹⁰⁹⁹ Fakat TİKA, SSCB ve Yugoslavya'nın dağılma sürecinde milliyetçi ve kanlı çatışmalar içinde bulunan toplumlar tarafından zayıf bir yabancı politikanın aracı olarak algılandığından dolayı hedeflerine ulaşamamıştır.¹¹⁰⁰ Görüldüğü üzere, uluslararası sahnede 'sert güç' kavramından 'yumuşak güç' kavramına dönüşüm süreci adım adım gerçekleşmiştir. Soğuk Savaş sonrası döneminin ilk yıllarında ABD' ekonomik, askeri ve teknolojik açıdan tek süper güç olarak görülmüştür.¹¹⁰¹

¹⁰⁹⁷ Šćekić, 2017: 34-35.

¹⁰⁹⁸ Nye, 2004: 10-11.

¹⁰⁹⁹ <https://www.tika.gov.tr/tr/sayfa/tarihce-222>, (erişim tarihi: 22.02.2019).

¹¹⁰⁰ Yıldırım ve Yıldırım, 2017: 207.

¹¹⁰¹ Kagan, 2008: 3.

Çok geçmeden diğer güçler, onların yükselme isteklerini bastıran iki kutuplu düzeninin sona erdiğini anlamıştır. Bu bağlamda Avrupalılar, Amerikalılarla aynı dünya bakış açısını paylaşmadıklarını hatta onlarla aynı dünyada yaşamadıklarını bile iddia etmeye başlamıştır.¹¹⁰² Paralel olarak Rusya, Çin ve Japonya uluslararası sahnede yükselerek farklı bölgelerde kendi ‘yumuşak güçlerinin’ kaynaklarını tanımaya başlamıştır. Böylece dünya siyasetinde ‘yumuşak güç’ kavramı gerçek rekabet alanı haline gelmiştir.¹¹⁰³

Uluslararası sahnede yükselen aktörlere kendi ilgi alanlarında rekabet edebilmek için Türkiye, daha fazla para ve ‘yumuşak gücün’ kaynağını içeren stratejisini geliştirerek TİKA’yı harekete geçirmiştir. Bu bağlamda, 480 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Dışişleri Bakanlığı’na bağlı olarak kurulan TİKA, 1999’da Cumhurbaşkanlığı tezkeresi ile Başbakanlığa bağlanmıştır.¹¹⁰⁴ Bu tarihten sonra Türkiye, TİKA aracılığıyla gelişmemiş devletlere yardımda bulunarak insani yardım sağlayıcısı imajı geliştirmeye başlamıştır.¹¹⁰⁵ Friedrich Schneider’e göre iktidarda olan hükümet, kendi ideolojik hedeflerine ulaşmak ve çıkarlarını gerçekleştirmek için ekonomik politikalara başvurmaktadır.¹¹⁰⁶ Bu bağlamda Adam Smith, bencil ve kendi çıkarlarını düşünen aktörlerin ihtiyacı olan daha yoksun aktörlere yardım ve hizmet etmek için görünmez bir el tarafından yönlendirileceğini ileri sürmüştür.¹¹⁰⁷ Aslında Smith’in görüşüne göre, aktörler kendi çıkarlarına hizmet ederken başkalarına da en iyi şekilde hizmet etmektedir. Bunun neticesinde devlet, gelişmekte olan devletlere yardımda bulunurken kendine de ekonomik, stratejik ve siyasi faydalar sağlamaktadır.¹¹⁰⁸ Elbette ekonomik davranışta fazlasıyla vurgulanan bu rasyonellik kavramını eleştiren yaklaşımlara da değinmekte fayda vardır. Stephen E.G. Lea, insanların bencil olduğu kadar sosyal ve işbirlikçi olduklarını iddia etmiştir. Bu nedenle ekonomik davranış biyolojik bencilikten değil, doğal işbirliğinden kaynaklanmaktadır.¹¹⁰⁹ Aslında yapılacak en uygun çözüm olarak görünmese de, işbirliği seçeneğini önemli kılan, ürettiği bağlılık gücüdür.¹¹¹⁰ Benzer bir şekilde kontrüktivist teori, materyalizme karşı çıkararak insan yapısının maddi olmaktan ziyade kültürel olduğunun altını çizmiştir. Bu şekilde kontrüktivistler rasyonalizm kavramına karşı çıkararak, bahsi geçen yapının sadece davranış şeklini belirlemediğini aynı zamanda kimlik ve çıkarları inşa ettiğini de dile

¹¹⁰² Kagan, 2003: 3.

¹¹⁰³ Gil, 2017: 25.

¹¹⁰⁴ <https://www.tika.gov.tr/sayfa/tarihce-222>, (erişim tarihi: 22.02.2019).

¹¹⁰⁵ Çevik ve Seib, 2015: 9.

¹¹⁰⁶ Schneider, 1994: 179.

¹¹⁰⁷ Smith, 1984: 184-185.

¹¹⁰⁸ Kawai ve Takagi, 2004: 259-260.

¹¹⁰⁹ Lea, 1994: 67.

¹¹¹⁰ Englmaier, 2005: 126.

getirmiştir. Fakat bahsi geçen kontrüktivist değerlendirme, materyalizm ve rasyonalizm düşüncesinin artık önemini yitirdiği anlamına gelmez.

Wendt'e göre maddi güçler hala önemlidir ve insanlar hala kasıtlı aktörlerdir. Yalnız maddi gücün anlamı ve çıkarların içeriği, artık bir toplumun ortak fikirlerine dayanmaktadır. Ortak fikirlerin sonucu olan kültür, güç ve çıkar kavramlarına açıklama getiren bir alan olarak değerlendirilebilmektedir. Bu nedenle analiz, kültür alanından başlayarak aşamalı bir şekilde güç ve çıkar kavramlarına ilerlemelidir.¹¹¹¹Nye da, 'yumuşak gücün' kaynaklarını sıralarken kültürden başlamış ve daha sonra devletin siyasi değerleri ve dış politikasını belirtmiştir. Kültür, bir toplum için anlam yaratan değerler ve fikir kümesidir. Bir devletin kültürü, evrensel değerleri içerdiği ve onun dış politikası başkalarının değerlerini paylaştığı ve desteklediğinde istenilen sonuçları elde etme olasılığı artırmaktadır.¹¹¹²Bu yüzden ekonomik kaynaklar, bir devletin 'yumuşak gücünü' daha çekici ve ikna edici gösterme amacıyla kullanılabilir.¹¹¹³ Suisheng Zhao'ya göre Çin, gelişmekte olan devletlere ekonomik yardımda bulunarak ve onun pazarına erişimlerini sağlayarak çekiciliğini pekiştirmiştir.¹¹¹⁴ Gerçekte de bazen bazı devletler, ulusal çıkarlarını ekonomik yardım gibi çekici stratejilerle tanımlayarak ekonomik ve askeri güçlerinden daha büyük bir siyasi prestije sahiptirler.¹¹¹⁵

Bu teori açıklamaları göz önünde bulundurarak TİKA, ilk olarak SSCB'nin dağılmasının ardından bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetleri'nde faaliyetlerini başlatmıştır. Aslında Türkiye, TİKA aracılığıyla bu devletlerin alt yapılarının oluşturulmasına yardım eden ilk devlet olmuştur. Bu çerçevede TİKA, yardımda bulunduğu ilk bölge Orta Asya olduğundan farklı propaganda faaliyetleriyle ırkçılık ve milliyetçilik ekseninde hareket etmekle suçlanmıştır. Türkiye'nin Orta Asya'daki ekonomik düzenlemeleri, bu devletin emperyalist eğilimlerinden başka bir şey olmadığı dile getirilmiştir. Günümüzdeki propagandanın mantığı açıktır: totaliterizm için zorlama metodu neyse demokrasi için de propaganda odur.¹¹¹⁶ Aslında propagandanın faaliyetleri bir tarz psikolojik savaş olarak değerlendirilebilmektedir. Çünkü psikolojik savaş, fikri ve hissi silahlarla 'düşmanın' moraline ve direnme gücüne zarar verme düşüncesine dayanmaktadır.¹¹¹⁷Bu nedenle Edward Bernays, günümüzde propagandanın görünmez bir hükümetin yürütme kolu olduğunu iddia etmiştir.¹¹¹⁸ Fakat TİKA, Orta Asya

¹¹¹¹ Wendt, 1999: 194-195.

¹¹¹² Nye, 2004: 11.

¹¹¹³ Gil, 2017: 24.

¹¹¹⁴ Zhao, 2009: 250.

¹¹¹⁵ Nye, 2004: 9.

¹¹¹⁶ Chomsky, 1997: 14.

¹¹¹⁷ Sahin, G. (2003). Silahsız Savaş: Psikolojik Harekat ve Propaganda, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul: 32.

¹¹¹⁸ Bernays, 1928: 20.

devleti olan ama Türk kökenli olmayan Tacikistan'daki faaliyetleriyle bu iddiaların doğru olmadığını göstermiştir.¹¹¹⁹ Üstelik Türk hükümetinin dış politik açılımlarına paralel olarak TİKA'nın, 2000'lılarda on iki olan Program Koordinasyon Ofisi sayısı, 2019'da altmış bir ofis sayısına ulaşmıştır.¹¹²⁰ Bu şekilde TİKA, elli dokuz farklı devlette ofislerini açarak hem işlevini hem de Türkiye'nin varlığını güçlendirmiştir.¹¹²¹ Dolayısıyla TİKA, Türk dış politikasında yaşanan değişim sürecinde fikir ve maddi çıkarların rolünü açıklamak için önemli bir kurumdur.

Sosyal çerçeveden bakıldığında dış politika süreci, insanların etkileşimden doğan fikirler ve devletin maddi çıkarları tarafından şekillendirilmektedir.¹¹²² Maddi çerçeveden bakıldığında ise, devletlerin uluslararası 'pastadan' kendi paylarını da almaktadır. Bu şekilde bir meşruluk, uluslararası ticaret sistemine anlamlı bir katılımcı olmak anlamına gelmektedir.¹¹²³ Kemal Kirişçi, Türk dış politikasını şekillendiren ekonomik faktörlerin değerlendirilmesinin önemli olduğunun altını çizmiştir. Zaten artan ekonomik karşılıklı bağımlılık, Türkiye'nin komşu bölgelerle ilişkilerini şekillendiren önemli ilkelerden biridir.¹¹²⁴

Türkiye'nin 'yumuşak gücü', yaşanan siyasi değişimlerin ardından TİKA aracılığıyla Orta Asya, Kafkasya, Ortadoğu ve Afrika'dan eski Yugoslavya'ya kadar yayılmıştır. Bu şekilde TİKA, küresel bir yardım kuruluşuna dönüştürülmüş ve çalışma alanı genişletilmiştir. Üstelik TİKA'nın, uluslararası kalkınma yardımı bütçesi 2004'ten bu yana çarpıcı bir şekilde artmıştır. Bu nedenle Türkiye'yi, giderek artan bir donör devleti olarak değerlendirmek mümkündür.¹¹²⁵ Bunun en belirgin göstergesi; Bosna-Hersek, Hırvatistan, Karadağ, Kosova, Makedonya ve Sırbistan'da açılan TİKA Koordinasyon Ofisleridir. Bu şekilde TİKA, bölgede kalkınma yardımı yapmasıyla birlikte Osmanlı-Türk kültürünü temsil eden ve XV-XIX. yüzyıllar arasında inşa edilen eserleri restore ederek yeniden ayağa kaldırmıştır.¹¹²⁶ Fakat bu topraklarda TİKA'nın faaliyetleri, ekonomik yardım ve Osmanlı-Türk mirasının kalıntılarının korunmasıyla sınırlı değildir. TİKA'nın Koordinasyon Ofisleri; teknik işbirliği, eğitim, sağlık, kamu ve sivil altyapıların güçlendirilmesi, kültürel işbirliği, binaların restorasyonu, konut ve tarım alanlardaki faaliyetlere de odaklanmaktadır.¹¹²⁷ Hatta TİKA, Türkiye'nin gündeminde yer alan ve eski Yugoslaya topraklarında yaşayan halkları ilgilendiren konuları sunmak adına seminer, kongre ve sergiler düzenlemektedir.¹¹²⁸

¹¹¹⁹ Yılmaz ve Kılıçoğlu, 2017: 123.

¹¹²⁰ <https://www.tika.gov.tr/tr/sayfa/tarihce-222>, (erişim tarihi: 27.02.2019).

¹¹²¹ Karagül, 2013: 88.

¹¹²² İpek, 2015: 179.

¹¹²³ Patterson ve Afilalo, 2008: 102.

¹¹²⁴ Kirişçi, 2009: 42-47.

¹¹²⁵ Ozkan, 2013: 142.

¹¹²⁶ Karagül, 2013: 93.

¹¹²⁷ Sancar, 2015: 22.

¹¹²⁸ Uğuz ve Saygılı, 2017: 147.

Yardım projeleri ve kültürel diyalog yoluyla yaklaşan TİKA, sevgi ve sempati duyguları uyandırarak eski Yugoslavya coğrafyasında uzun zamandır duyulmayan Türkiye'nin ismini duyurmuştur. Bu şekilde TİKA, Türkiye'nin 'ulusal markası' haline gelmiştir. Aslında günümüzde 'ulus markalaşması' önemli bir kavramdır. 'Ulus markalaşması', bir devlete karşı tutum ve duyguların inşası ile birlikte uluslararası sahnede onun olumlu tanınabilirliğinin güçlendirilmesi olarak nitelendirilebilmektedir.¹¹²⁹ Bu anlamda bahsi geçen topraklarda, mitolojik geçmişin yükü altında olan ve 'Türk' kelimesini 'işgalci' kelimesiyle özdeşleştiren halklar arasında Türkiye'ye karşı olumlu duygular uyandırmak kolay değildi. Diğer bir deyişle Türkiye'nin faaliyetleri yardım olsa bile, dini anlam kazanarak Müslümanların diğer Müslümanlara veya Müslümanların Hristiyanlara karşı yardım faaliyeti olarak algılanma niteliğindedir. Fakat ilk başta bu topraklarda TİKA'nın faaliyetlerinden Türk ve Müslüman halklar faydalanmıştır, çünkü diğer halklar önyargılı yaklaşarak bir Türk ajansının onlara yardım etmeyeceği şeklinde düşmüşlerdir. Fakat TİKA tarafından, yardım konusunda ayırım yapılmamış ve insani boyut ve ihtiyaç ilkesi ön plana çıkarılmıştır. Bunun en belirgin göstergesi TİKA'nın, Hristiyan nüfusa ait ibadethanelerin imar ve restorasyon projelerini yürütmesidir. Örneğin TİKA önderliğinde, Makedonya'da Aziz George Kilisesi'nin ölçüm ve arazi çalışmaları yapılmış ve Bosna-Hersek'teki Azize Meryem Kutlu Doğum Katedrali Kilisesi'nin çevre düzenlemesi çalışmaları tamamlanmıştır.¹¹³⁰

Bu çalışmaların başka bir örneği ise, TİKA'nın günümüze kadar Karadağ'da gerçekleştirdiği projelerdir. Daha doğrusu TİKA, Mayıs 2007'de çoğunluğu Hristiyan olan Karadağ'ın başkenti Podgorica'da Program Koordinasyon Ofisini açmıştır. Bu şekilde TİKA, Karadağ'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra bu devlette faaliyete geçen ilk donör kuruluşlar arasında yer almıştır. Bahsi geçen ofisin kurulmasından hemen sonra, Sırbistan'da yürütülen projelerden de sorumlu olup etnik köken veya dini mensubiyet kavramlarının yerine ortak tarihi ve kültürel bağlara odaklanmakta olduğunu göstererek ilk olarak eğitim, sağlık, su hijyenini kapsayan alanlarda kapsamlı çalışmalar başlatmıştır. Bunun temel nedeni, Karadağ ve Sırbistan'da suya erişimi sağlayan isale boruların kanserojen asbest maddesi içermesi ve bölgede yaşayan halkların ciddi bir sağlık riski ile karşı karşıya kalmalarına sebep olmasıdır. Su meselesi söz konusu olan devletlerin yerel yönetimlerinin öncelikleri arasında yer almasına rağmen, belediyelerin bu çalışmalara ayırabileceği kaynaklar sınırlı olarak görülmüştür. Bu nedenle TİKA, kaynak sınırlılığının aşılmasına katkıda bulunarak Karadağ'daki Rojaye ve Sırbistan'daki Tutin belediyelerinin hazırladıkları su şebekesi yenileme çalışmalarını

¹¹²⁹ Donelli, 2019: 117.

¹¹³⁰ Yılmaz ve Kılıçoğlu, 2017: 123-125.

desteklemiştir. Bununla birlikte, Karadağ'ın kuzey belediyelerinden en kalabalığı olan Akova (Bijelo Polje) yoksullukla mücadele ettiğinden dolayı TİKA'nın dikkatini çekmiştir. Bu çerçevede TİKA, bilhassa kaliteli sağlık hizmetlerine erişim sağlamak adına Karadağ Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı ve Akova Belediyesi işbirliğinde kapsamlı çalışmalar başlatmıştır. Bu çalışmalardan en önemlisi, Akova Devlet Hastanesi'nin jinekoloji bölümünün sıhhi şartlarının iyileştirilmesi ve modern cihazlarla donatılmasıdır. Aynı dönemde Karadağ'da TİKA'nın gerçekleştiği projeler arasında; Ulçin şehrinde anaokulunun ve Nikşiç şehrinde Lastavisa Kreşinin onarım ve donatım, Rojaye şehrinde '30 Eylül' Lisesine Türkçe Dil Eğitim Kitabı Hibesi, Godiyevo Köyü Şukriye Mecedoviç İlkokulunun ve Rojaye şehrinde Balotiçi İlkokulunun onarımı, öğrencilere yönelik trafik eğitimi ve malzeme yardımı, Karadağ Meşihat İdaresi Eğitim ve Yönetim Kompleksi inşaatı, İslami Mezartaşları ve Epigrafi çalışmalarının desteklenmesi ve Uluslararası Ressam Kolonisi Organizasyonun desteklenmesi yer almıştır.¹¹³¹ Türkiye'nin 2007 yılı Kalkınma Yardımları Raporuna göre Karadağ'a 5,35 milyon dolar değerinde yatırım yapılmıştır.¹¹³²

2008 yılına gelindiğinde TİKA, Karadağ'da 5,25 milyon dolar değerinde kalkınma yardımı sağlayarak büyük ve tarihi önem taşıyan bir eğitim projesini başarılı bir şekilde gerçekleştirmiştir.¹¹³³ Daha doğrusu, 2000'de Karadağ Meşihat İslam Birliği (Karadağ Diyanet İşleri Başkanlığı) ve İslam Kalkınma Bankası'nın kısmi katkısıyla inşasına başlanan Karadağ Medresesi (İslami İlimler Medresesi) TİKA tarafından tamamlanmıştır. Projenin yüzde 80'inin finansmanı TİKA tarafından tamamlanmış kompleks içerisinde Başmüftülük idari bilimleri ve imam-hitap lisesi seviyesinde eğitim veren bir okul yer almaktadır. Okulun üç bin metrekare kapalı alanı içinde derslikler, amfitiyatro, yatakhane, yemekhane, çamaşırhane, kapalı spor salonu ve açık spor sahaları bulunmaktadır.¹¹³⁴ İlginç olan bir husus ise, Osmanlı döneminde Karadağ'da bilgi ve eğitim merkezi olan bir çok medrese bulunmasıdır. Üstelik bu eğitim kurumu, bölgedeki İslam'ın gelişmesi/güçlenmesi açısından kilit rol oynamıştır. Bu bağlamda Karadağ'da resmi kaynaklarda; Taşlıca'da (Pljevlja) iki, Akova'da (Bijelo Polje) bir, Hersek-Novi'de iki, Podgoritsa'da bir, Bar'da bir, Ulçin'de bir medrese okulundan bahsedilmektedir. 1878'de Berlin Antlaşması imzalandığında Podgoritsa Karadağ'ın sınırları içine girmiş ve bu şehirdeki İslami İlimler Medresesi silah deposuna dönüştürülürken mektep binasının yerini bir fabrika almıştır. Karadağ'ın diğer şehirlerdeki medreseleri ise, 1918'de Karadağ'ın Sırbistan

¹¹³¹ Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (2008). TİKA Faaliyet Raporu (Rapor No: 2007), Ankara.

¹¹³² Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (2008). TİKA Kalkınma Yardımları Raporu (Rapor No: 2007), Ankara.

¹¹³³ Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (2009). Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu (Rapor No: 2008), Ankara.

¹¹³⁴ Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (2009). TİKA Faaliyet Raporu (Rapor No: 2008), Ankara.

ile birleşip Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nın kurulmasının ardından ortadan kaybolmuştur. Diğer bir deyişle Karadağ egemenliğini kaybettiğinde Müslümanlar da medreselerini kaybetmiştir. Bu şekilde TİKA'nın yardımıyla, yüz yıl sonra Karadağ'da ilk İslami İlimler Medresesi açılmıştır.¹¹³⁵ 05 Aralık 2008'de Karadağ Medresesi'nin resmi açılış törenine Karadağ Cumhurbaşkanı Filip Vujanoviç, Türkiye'de Din İşlerinden Sorumlu Devlet Bakanı Mustafa Sait Yazıcıoğlu ve Karadağ İslam Birliği Başkanı Rifat Feyziç katılmıştır. Cumhurbaşkanı Vujanoviç, Karadağ'da İslami İlimler Medresesi'nin açılması ve TİKA'nın faaliyetlerini aşağıdaki sözlerle değerlendirmiştir:

Medrese'deki dini öğretimin, İslam'ın dayandığı barış, uyum, hoşgörü, sevgi ve bir arada yaşama gibi evrensel değerleri teyit edeceğinden eminim. Bu vesileyle, tüm donörlere özellikle Karadağ'ın diğer belediyelerinde de sayısız projeyi finanse eden TİKA'ya minnettarlığımı ve saygılarımı ifade etmek istiyorum.¹¹³⁶

Karadağ'da eğitim sektöründe faaliyetlerini devam ettiren TİKA tarafından, 2009'da Akova şehrinde bulunan ve yedi köyde yaşayan nüfusa hizmet veren Godiyevo Köyü Şükriye Mecedoviç İlköğretim Okulu'nun eski binasının yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya olması nedeniyle yeni okul binası inşaa edilmiştir. Bununla birlikte başkent Podgoritsa'da, Pavle Rovinski İlköğretim Okulu'nun dış cephesi ve bahçe duvarı yenilenmiştir. Bu dönemde sağlık sektörünü ihmal etmeyen TİKA, Rojaye Devlet Hastanesi Jinekoloji Bölümü'nü modern tıbbi imkanlara kavuşturmak adına geniş çaplı bir yenileme çalışmaları yürütmüştür. Bununla birlikte TİKA, Karadağ Brezovik Göğüs Hastalıkları Hastanesi'nde çalışan altı doktorun Türkiye'de eğitimini sağlamıştır. Kültürel alana gelince TİKA'nın önderliğinde, Karadağ'daki eski Osmanlı eşyaları sergisi ve 'Karadağ ve Türkiye Arasındaki Kültürel Bağların Pekiştirilmesi' isimli yuvarlak masa toplantısı düzenlenmiştir.¹¹³⁷ Bu şekilde 2010 yılında TİKA'nın kurumsallaşma ve görünürlük kazanma çabaları artarak devam etmiştir. Balkan ve Doğu Avrupa bölgesi, başta Makedonya ve Karadağ olmak üzere, yüzde 29,79'luk payla TİKA'nın yardımından en fazla faydalanan ikinci bölge olma özelliğini korumuştur.¹¹³⁸ Bu dönemde de eğitim, sağlık ve kültür sektörüne öncelik verilmiştir. TİKA'nın gerçekleştiği ilk faaliyetler arasında Karadağ Medresesi'nin yurt kısmının tefriş edilmesi yer almıştır. Sağlık sektörüne gelince TİKA, Karadağ'ın eski başkenti olan Çetinje'deki Devlet Hastanesini yeni

¹¹³⁵ Agović, 2009: 80-83.

¹¹³⁶ Demiroviç, 2009: 3.

¹¹³⁷ Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (2010). TİKA Faaliyet Raporu (Rapor No: 2009), Ankara.

¹¹³⁸ Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (2011). Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu (Rapor No: 2010, Ankara.

cihazlarla donatmıştır. TİKA'nın bu kapsamlı projeleri Karadağ-Türkiye ilişkilerini olumlu bir şekilde etkilemiştir. Bunun en belirgin göstergesi Karadağ hükümetinin, Berane şehrinde bulunan Askeri Havaalanının sivil havacılığa açılmasında ön fizibilite çalışmaları konusunda Türkiye'den yardım istemesidir. Bu bağlamda Ulaştırma Bakanlığı Limanlar, Demiryolları ve Havaalanları Genel Müdürlüğü'nden yedi kişilik bir heyet tarafından 14-20 Haziran 2010 tarihleri arasında istenilen çalışmalar yapılmış ve raporlar hazırlanmıştır.¹¹³⁹

Bu dönemde ortak kültür ve tarih alanında Tuzi şehrinde bulunan ve 1931'de Kadir Gecesi'nde kapatılan Nizam Camii'nin ilginç hikâyesiön plana çıkmıştır. Fatih Sultan Mehmet'in inşa ettirdiği Nizam Camii'nin çevresinde bölgedeki şehit olan askerlerin defnedildiği Osmanlı Mezarlığı yer almaktadır. 1911'de Karadağ Müslümanları caminin restore edilmesi için Osmanlı Padişahı'na mektup yazmıştır. Cevap gelmemesine rağmen Karadağ Müslümanları gönderilen mektubu unutmadıklarını göstererek Nizam Camii'nin restorasyonunun yapılması için 2010 yılında Türkiye'den yardım istemişlerdir. Bu konuda hemen harekete geçen TİKA, 2010'da başlattığı çalışmaları bir sene sonra bitirmiştir. Bu şekilde Nizam Camii, mektubun gönderilmesinden yüz sene sonra 2011 yılının Kadir Gecesi'nde yeniden ibadete açılmıştır.¹¹⁴⁰ Üstelik TİKA'nın 2010'da kültür faaliyetlerinden bahsedildiğinde, bu dönemde Türkçe kurslarına ağırlık verildiğinin de söylenmesi mümkündür. Bunun neticesinde Rojaye, Bar ve Podgoritsa'da düzenlenen kurslar sayesinde toplam dört yüz doksan öğrenci Türkçe eğitimi görmüştür. Bununla birlikte ortak tarih alanına da önem veren TİKA, Osmanlı arşivlerinde Karadağ tarihi konulu araştırmaları desteklemiştir.¹¹⁴¹

2011'de TİKA'nın faaliyetlerinde desaylık sektörüne özel bir yer ayrılmıştır. Bunun en belirgin göstergesi TİKA tarafından, Ulçin ve Danilovgrad şehirlerinde bulunan hastanelerin yenilenmesi, Rojaye'de Devlet Hastanesi Jinekoloji Kliniği altı doktorunun on bir gün boyunca eğitilmesi ve Plav'da bulunan hastaneye asansör yapılmasıdır. Bununla birlikte TİKA, Podgoritsa'daki karakolun fiziki şartlarının iyileştirilmesi ve Rojaye'nin Bukovitsa köyünde köprülerin yapılmasıyla ekonomik ve hizmetler altyapı sektörünün gelişmesinde katkıda bulunmuştur.¹¹⁴² Bu dönemden sonra da TİKA, yıkılmaya yüz tutmuş ve yıpranmış eserlere sahip çıkmaya, başta eğitim ve sağlık olmak üzere tüm sektörleri iyileştirmeye ve yeni projeleri desteklemeye devam etmiştir. Bunun en belirgin göstergesi TİKA'nın, Akova Miliviye Dobraşinoviç Fen Lisesindeki kullanılmaz hale gelen ve Karadağ Milli Eğitim Bakanlığınca kapatılan spor salonunu restore ederek kullanımına açmasıdır. Bu başarılı projenin

¹¹³⁹ Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (2011). TİKA Faaliyet Raporu (Rapor No: 2010), Ankara.

¹¹⁴⁰ Önal, H., '100 yıl sonra Fatih'in Yedigâri Hayat Buldu', <https://www.yeniakit.com.tr/haber/100-yil-sonra-fatihin-yadigari-hayat-buldu-7399.html>, (erişim tarihi: 28.02.2019).

¹¹⁴¹ Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (2011). TİKA Faaliyet Raporu (Rapor No: 2010), Ankara.

¹¹⁴² Turkish Cooperation and Coordination Agency (2012). TİKA Annual Report (Rapor No: 2011), Ankara.

tamamlanmasının ardından TİKA, Karadağ ‘Mehmet Fatih’ Medresesi’ne personel ve teknik donanım konusunda yardım sağlamıştır. Üstelik bu dönemde bahsi geçen medresenin çevresinde, satın alınan bir arazi üzerinde Kız İmam Hitap Lisesi yapımı sözkonusunda çalışmalar başlatılmıştır. Bu binanın yapımını Kuveyt Yardım Kuruluşu üstlenirken, proje çizimi ile ilgili TİKA’nın desteğine ihtiyaç duyulmuştur. Bu bağlamda TİKA, 27 Aralık 2012’de uygun gördüğü projeyi tamamlamıştır. Eğitim sektöründeki kayda değer diğer bir faaliyet ise, Tuzi’de bulunan Kazım Beg Öğrenci Yurdu’na hibe edilen donanım malzemeleridir.

Bu dönemde TİKA tarafından sağlık sektörüne de kayda değer yardımlar yapılmıştır. Plav şehrindeki Devlet Hastanesi’ne diyaliz merkezi sağlanmış, Podgoritsa’da Kan Tranfüzyon merkezinin şartları iyileştirilmiş, Taşlıca’daki Devlet Hastanesi’nde enerji ünitesi tamamlanmış ve Podgoritsa Sağlık Merkezi’ne iki ultrason cihazı temin edilmiştir.¹¹⁴³ Bu vesileyle Podgoritsa Sağlık Merkezi’nin müdürü Nebojša Kavariç, TİKA’ya teşekkür ederek Podgoritsa’da yaşayan halk adına Türk hükümeti ve Türk milletine sükran hislerini ifade etmiştir.¹¹⁴⁴ 2012 yılında, TİKA’nın yardımıyla Karadağ’ın sosyal hayatında önemli bir değişiklik yaşanmıştır. Bu bağlamda bahsedilmesi gereken bir husus, Karadağ’da yaşayan Müslüman nüfusun haricinde tüm dini grupların radyo istasyonu faal halde bulmasıdır. Bu durumun giderilmesi amacıyla Karadağ İslam Birliği Başkanı Rifat Fejzić, kurulması planlanan radyo istasyonu konusunda TİKA’dan yardım istemiştir. Bunun neticesinde TİKA tarafından, radyonun kurulabilmesine yönelik olarak malzeme desteğinin sağlanmasıyla birlikte radyo istasyonunda görev yapacak altı personele yönelik eğitim programı gerçekleştirilmiştir. Aslında 2012 yılında TİKA, ihtiyaç ve insani yardım ilkelerine göre hareket ettiğini ispatlayarak Karadağ’daki İnsan Ticareti Mağdurları için Sığınma Evinin şartlarını iyileştirmiş ve Ulçin Belediyesi’nin tahrip olan seralar konusundaki yardım talebine 80.200 metre kare sera örtüsü dağıtarak cevap vermiştir.¹¹⁴⁵

TİKA’nın faaliyetlerinden faydalanan Karadağ, 2013’te Türkiye’nin doğrudan yatırımlarını alan eski Yugoslavya devletleri arasında ilk sırada bulunmuştur.¹¹⁴⁶ Daha doğrusu 2013 yılında TİKA’nın eğitim sektöründeki faaliyetlerinden, Karadağ Devlet Üniversitesi Tıp Fakültesi Bilimsel Laboratuvarlarında ihtiyaç duyulan tıbbi cihazlar temin etmesi, UDG Üniversitesinde düzenlenen ‘Bölge Devletleri ve Türkiye’ adlı on beş günlük programa destek

¹¹⁴³ Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (2013). TİKA Faaliyet Raporu (Rapor No: 2012), Ankara.

¹¹⁴⁴ <http://www.dzpg.me/donacije/agencija-za-medunarodnu-saradnju-i-koordinaciju-tika-donirala-domu-zdravlja-podgorica-dva-ultrazvucna-aparata/>, (erişim tarihi: 01.03.2019).

¹¹⁴⁵ Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (2013). TİKA Faaliyet Raporu (Rapor No: 2012), Ankara.

¹¹⁴⁶ Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (2013). Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu (Rapor No: 2013), Ankara.

vermesi, Nikşiç Meslek Lisesi Bilgisayar Laboratuvarı'na donanım yardımı sağlaması ve Bistrica Köyü Vuk Karaciç Okulunda çağdaş bir kalorifer sistemi yapılması yankı uyandırmıştır. Sağlık sektörüne gelince Bar, Çetinje, Rojaye ve Nikşiç'teki devlet hastanelerinin şartlarının iyileştirilmesi amacıyla donanım yardımı sağlanmıştır.¹¹⁴⁷ Kültür alanında TİKA, 2002'de inşa edilmeye başlanan ancak imkansızlıklar nedeniyle gerçekleştirilemeyen Bar şehrinde İslam Kültür Merkezi projesini devralmıştır. Adriyatik kıyısındaki en büyük islami kültür merkezi olan ve Türk mimari özelliklerini taşıyan bahsi geçen projenin yapımı 2013 yılı sonunda tamamlanarak 30 Mayıs 2014'te resmi törenle açılmıştır.¹¹⁴⁸ Bununla birlikte 2012'de Müslümanların radyo istasyonunun kurulmasında katkıda bulunan TİKA, 2013 yılında ise Karadağ Ulusal Radyo ve Televizyon kurumuna teknik ekipman tedarik etmiştir. Bahsi geçen kurumu, yapılan yardımı unutmadığını göstererek altmış dokuzuncu kuruluş yıldönümünde TİKA'ya teşekkür plaketi vermiştir. Üstelik bu dönemde TİKA, 2011'de açılan Nizam Camiisi'nin acı hikayesini ve restorasyon serüvenini anlatan belgesel çekimlerini desteklemiştir.¹¹⁴⁹

Karadağ'da TİKA'nın faaliyetleri, Türkiye'ye dair önyargıları kırarak bu iki dost devlet arasındaki ilişkilerin mükemmel olarak değerlendirilmesinde katkıda bulunmuştur. Bu doğrultuda 2014'te TİKA, Karadağ'da özellikle eğitim ve sağlık sektörlerini destekleyerek 5,92 milyon dolar değerinde yardım sağlamıştır.¹¹⁵⁰ Bu nedenle Karadağ'daki yetkililer, geçen dönemlerde TİKA tarafından verilen ve göz ardı edilmez desteği hatırlatarak, bu kuruluşun yaptığı yardım sayesinde özellikle sağlık hizmetlerinin kalitesinin artacağını belirtmiştir.¹¹⁵¹ Bahsedilmesi gereken ilginç bir detay ise, Karadağ'da TİKA'nın ofisinin kurulmasından 2014 yılına kadar Türkçe kurslarından faydalanan öğrenci sayısı bin beş yüze yükselmiştir.¹¹⁵² Bu şekilde TİKA, Karadağ'da desteklenmesine en fazla ihtiyaç duyulan sektörlerin iyileştirilmesine katkıda bulunmuştur. Bunun en belirgin göstergesi, 2015'te sağlık sektörüne yapılan yardımdır. Bu bağlamda 2015'te TİKA'nın faaliyetlerinden, Karadağ Klinik Merkezi'ne ekipman ve donanım desteğinin sağlanması dikkat çekmiştir.¹¹⁵³ Bu vesileyle Karadağ Sağlık Sigorta Fonu'nun yetkilileri, TİKA'nın Acil Müdahale Ünitesi'ne yardım

¹¹⁴⁷ Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (2014). TİKA Faaliyet Raporu (Rapor No: 2013), Ankara.

¹¹⁴⁸ Boljanović, B., 'Otvoren Najveći Islamski Centar u Crnoj Gori', <http://www.novosti.rs/vesti/planeta.300.html:493907-Otvoren-najveci-islamski-centar-u-Crnoj-Gori>, (erişim tarihi: 01.03.2019).

¹¹⁴⁹ Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (2014). TİKA Faaliyet Raporu (Rapor No: 2013), Ankara.

¹¹⁵⁰ Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (2015). Türkiye'den Dünya'ya Kalkınma Yardımları Raporu (Rapor No: 2014), Ankara.

¹¹⁵¹ Stanojević, M., 'Otvoren Prvi Laktarijum u Crnoj Gori', <http://www.rtcg.me/vijesti/drustvo/46018/otvoren-prvi-laktarijum-u-crnoj-gori.html>, (erişim tarihi: 01.03.2019).

¹¹⁵² Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (2015), TİKA Faaliyet Raporu (Rapor No: 2014), Ankara.

¹¹⁵³ Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (2016). Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu (Rapor No: 2015), Ankara.

sağlaması bu kuruluşun Karadağ'ın sağlık hizmetlerine karşı özel bir duyarlılığa sahip olduğunu gösterdiğini dile getirmiştir. Bununla birlikte gösterilen duyarlılığa teşekkür edilerek TİKA'nın faaliyetleri, stratejik ortaklık içinde olan Türkiye-Karadağ ilişkilerinin her anlamda işbirliği şeklinde geliştirdiğinin bir kanıtı olduğu vurgulanmıştır. Diğer bir deyişle TİKA'nın faaliyetleri, Türkiye-Karadağ arasında son derece kaliteli ilişkilerin bir teyidi olarak değerlendirilmiştir.¹¹⁵⁴

TİKA, 2016 yılında sağlık sektörüne yardım etmeye devam ederek Podgoritsa Sağlık Merkezi'nin Tuzi şehrindeki şubesine ultrason cihazı temin etmiştir. Karadağlı yetkililer tarafından TİKA'nın bu faaliyeti, insanlığın ve yardımseverliğin en iyi örneği olarak değerlendirilmiştir.¹¹⁵⁵ Fakat bu dönemde TİKA, Karadağ'ın farklı bölgelerinde diğer sektörlerin de iyileştirilmesine çaba göstermiştir. Bunun en belirgin göstergesi, Karadağ'ın kuzeyinde bulunan ve az gelişmiş şehirler arasında yer alan Şavnik şehrinin merkezinde bulunan meydanın bakım ve yenileme konusunda tamamlanan çalışmalarıdır. Bununla birlikte TİKA, bu devletin kuzey bölgesinde bulunan ve işsizlik nedeniyle sürekli göç veren Petnitsa ve Rojaye şehihlerinin yaşam şartlarını iyileştirmek adına örtü altı yetiştiriciliği projesini gerçekleştirmiştir. Karadağ'da elverişli tarım alanları olmasına rağmen yeterince tarım yapılmadığından dolayı her türlü işlenmiş mamul ithal edilmektedir. Bu anlamda TİKA, tarım alanında bahsi geçen eksiklikleri gidermek adına Petnitsa ve Rojaye'de uyguladığı projeyi bu devletin diğer bölgelerinde de yaygınlaştırarak tarım faaliyetlerinin gelişmesine katkıda bulunmayı hedeflemiştir.¹¹⁵⁶

Bu faaliyetleri özenle takip eden Karadağ Cumhurbaşkanı Vujanoviç, 2017'de on yıllık süreçte başarılı bir şekilde tamamlanan üç yüz proje için Karadağ vatandaşları ve kendi adına TİKA'ya saygı ve minnettarlığını ifade etmiştir.¹¹⁵⁷ Bu şekilde itibarını sağlamlaştıran TİKA, 2017'de Osmanlı döneminden kalan en önemli eserlerden biri olan Arnavutluk, Makedonya ve Karadağ'daki saat kulelerinin restorasyon çalışmalarını başlatmıştır.¹¹⁵⁸ Karadağ'ın başkenti Podgoritsa'da bulunan Saat Kulesi bu şehrin baş sembolü olduğundan dolayı onun restorasyon halkın dikkatini çekmiştir. Bahsi geçen Saat Kulesi, Osmanlı döneminden kalan en güzel mimari örneklerden biridir. Türk veziri olan Hacı Mehmet Paşa Osmanagiç, XVII.

¹¹⁵⁴ <https://portalanalitika.me/clanak/167692/video-tika-izdvojila-700-000-eura-za-adaptaciju-urgentnog-bloka-kccg>, (erişim tarihi: 01.03.2019).

¹¹⁵⁵ <http://www.dzpg.me/donacije/tika-donirala-domu-zdravlja-podgorica-ultrazvucni-aparat/>, (erişim tarihi: 01.03.2019).

¹¹⁵⁶ Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (2017). TİKA Faaliyet Raporu (Rapor No: 2016), Ankara.

¹¹⁵⁷ Dragaš, M., 'TİKA u CG Realizovala 300 Projekata Vrijednih 20 Miliona', <https://www.antenam.net/ekonomija/43137-tika-u-cg-realizovala-300-projekata-vrijednih-20-miliona>, (erişim tarihi: 01.03.2019).

¹¹⁵⁸ Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (2018), Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu (Rapor No: 2017), Ankara.

yüzyılın ikinci yarısında kendi şehrine bir hediye olarak Pogoritsa'daki Stara Varoş semtinde bu kuleyi inşa ettirmiştir.¹¹⁵⁹ Bu nedenle Saat Kulesi, yerel kültürün önemli simgelerinden biri olan bu unutulmaz hediye Podgoritsa vatandaşlarının toplu hafızasında günümüze kadar derin izlerini sürdürmektedir. Bunun en büyük belirtisi, Karadağ'da Stara Varoş ve Saat Kulesi'yle ilgili her neslin ezbere bildiği çok sayıda şarkı, hikaye ve müzik parçasıdır.¹¹⁶⁰ Bu konuda ilginç bir detay, Berlin Antlaşması'nın kararına göre 1879'de Podgoritsa'nın Osmanlı eğemenliğinden çıktıktan sonra¹¹⁶¹ Saat Kulesi'nin tepesinde metal bir haç dikilmiş ve günümüze kadar orda kalmıştır.¹¹⁶² Fakat 2017'de TİKA'nın önderliğinde Saat Kulesi restore edilirken onun tepesinden metal haç çıkarılmıştır. Bu şekilde bahsi geçen kule, yüz yıl sonra ilk/orijinal haline dönüştürülerek Osmanlı Podgoritsa'nın ve Karadağ'daki İslami mimar stilinin bir sembolü olarak durmuştur. Bu durum Karadağ'daki Sırp Ortodoks Kilisesi'nin yeniden Podgoritsa'nın Türkler tarafından kuşatılması şeklinde aşırı tepkisine yol açmıştır.¹¹⁶³ Sırp Ortodoks Kilisesi'nin Karadağ Piskoposu Amfilohiye, Saat Kulesi'ndeki haçın Podgoritsa'nın kurtuluşunun sembolü olduğundan geri konulması gerektiğini şu sözlerle dile getirmiştir:

(Saat Kulesi'ndeki) haçı çıkarılanlar Türkiye'den gelmiştir. Helal olsun onlara, Karadağlıları biraz para kazandırarak bazı şeyleri restore etmek için gelmiştir. Ancak bu durum, kutsal yerlerin yıkılması veya Podgoritsa'nın kurtuluş mücadelesinin sembolü olan haçın çıkarılması gerektiği anlamına gelmez.¹¹⁶⁴

Restorasyon çalışmaları yürütülürken Saat Kulesi'ndeki haçın çıkarılmasına yönelik karar TİKA tarafından değil, Karadağ Kültürel Varlıkların Korunması Daire Başkanlığı tarafından verilmiştir.¹¹⁶⁵ Karadağ'daki Sırp Ortodoks Kilisesi'nin tutumu İslam Birliği'nin tepkisine neden olmuştur. Bu bağlamda İslam Birliği'nin Başkanı Feyziç, Hristiyan ve diğer dinlerin sembollerine saygı duyduğunu ifade ederek Müslümanların da saat kulesi, camii veya mezarlık konusunda kendi kimliğine ve mülküne sahip olma haklarını pekiştirmiştir. Osmanlı ve İslam kültürünün mirası olan eserlerde hiç bir zaman haç sembolü konulmadı ve konulamaz.

¹¹⁵⁹ Agović, 2014: 230.

¹¹⁶⁰ Alihodžić, 2017: 48.

¹¹⁶¹ Andrijašević, 2009: 287.

¹¹⁶² Tomović, P., 'Sahat Kula u Podgorici i 'Sumnjivi' Krst', <https://www.slobodnaevropa.org/a/crna-gora-podgorica-sahat-kula/28735790.html>, (erişim tarihi: 01.03.2019).

¹¹⁶³ Nikolaidis, A., 'Šta je Sahat-Kula Bez Krsta na Krovu', <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/sta-je-sahat-kula-bez-krsta-na-krovu>, (erişim tarihi: 01.03.2019).

¹¹⁶⁴ Đukanović, S., 'Amfilohije Ponovo Huška: Skidanje Spomen-Krsta sa Sahat Kule je Obnavljanje Mržnje', <https://www.cdm.me/drustvo/nastavljanje-se-huskanja-amfilohije-skidanje-spomen-krsta-je-obnavljanje-mrznje/>, (erişim tarihi: 01.03.2019).

¹¹⁶⁵ Omeragic, A., 'Anketa RTCG: Ubjedljiva Većina Protiv Vraćanja Krsta na Sahat-Kulu u Podgorici', <https://www.aa.com.tr/ba/balkan/anketa-rtcg-ubjedljiva-ve%C4%87ina-protiv-vra%C4%87anja-krsta-na-sahat-kulu-u-podgorici/913270>, (erişim tarihi: 01.03.2019).

Üstelik bu konuda İslam Birliği, Saat Kulesi'nin 'Hristiyanlaştırılması' aslında Podgoritsa ve Karadağ'ın diğer bölgelerde İslam Birliği'nin mülkiyetine el konulma veya kaçırılmasına yönelik yeni tarihli eğilimler olduğunu eklemiştir.¹¹⁶⁶ Karadağ Ortodoks Kilisesi'nin Piskoposu Mihailo, İslam Birliği'nin tutumunu destekleyerek 1667'de inşaa edilen kulenin üzerinde saat dışında başka bir sembol bulunmadığının yadsınamaz bir gerçek olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Mihailo, Sırp Ortodoks Kilisesi'nin, farklı etnik gruplar arasında dini tartışmaları, çatışmaları veya nefretkışkırtan hareketlerini de kınamıştır.¹¹⁶⁷ Üstelik Piskopos Mihailo, Çetinye'de Feyziç ile yaptığı bir görüşme sırasında Sırbistan'ın başkenti Belgrad'da eskiden yüzlerce camii bulunduğunu ancak daha sonra yerle bir edildiğini hatırlatarak Karadağ'da benzer olayların önlenmesi ve kiliselerle birlikte camilerin korunması gerektiğini ileri sürmüştür.¹¹⁶⁸

Karadağ'ın önde gelen tarihçileri arasında yer alan ve Müslüman olmayan Jivko Andriyaşević, bu ateşli tartışmalara cevap vererek kulenin üzerinde herhangi dini sembolün bulunmasının uygun olmadığını ifade etmiştir. Andriyaşević'le aynı düşünceleri paylaşan Profesör Novak Kilibarda, tüm halkların kendilerine ait anıtlara sahip olduğunu hatırlatarak Saat Kulesi'nin tepesine haçın konulmasına yönelik talepleri gereksiz ve sıradışı olarak değerlendirmiştir.¹¹⁶⁹ Haç konusundaki tartışmalar Karadağ halkını doğrudan ilgilendiren bir mesele olduğundan Karadağ Radyo ve Televizyon Portalı kulenin üzerinde haçın bulunmasıyla ilgili anket yapmıştır. Ankete katılan üç bin yüz otuz vatandaştan yüzde 93,8'i Saat Kulesi'nin İslam kültürünün mirası olduğunu düşünürken, yüzde 5,3'ü kulenin üzerinde haçın konulmasından yana oy kullanmıştır.¹¹⁷⁰ Buna rağmen Podgoritsa Belediye Başkanı Slavoljub Stiyepoviç, haç kelimesinin yerine metal eser ifadesini kullanarak devam eden çalışmalar nedeniyle çıkarıldığını dile getirmiştir. Hatta Saat Kulesi ve çevresindeki restorasyon çalışmaları tamamlandığında metal eserin geri konulacağına söz vermiştir. Bunun ardından 27 Ekim 2017'de sözkonusu kulenin üzerinde, restorasyon işleri sona erdiğinde haç şeklindeki metal eser dikilmiştir.¹¹⁷¹

¹¹⁶⁶ Četković, J., 'Fejzić: Neprimjereno Vračanje Metalnog Obilježja u Obliku Krsta', <http://www.antenam.net/drustvo/50384-fejzic-neprijemno-vracanje-metalnog-obiljezja-u-obliku-krsta>, (erişim tarihi: 01.03.2019).

¹¹⁶⁷ <http://www.rtcg.me/vijesti/politika/182760/mihailo-krst-neprijemno-vracen.html>, (erişim tarihi: 01.03.2019).

¹¹⁶⁸ Omeragic, A., 'Crna Gora: Krst i Ahmedija Nisu Prepreka Prijateljstvu', <https://www.aa.com.tr/ba/balkan/crna-gora-krst-i-ahmedija-nisu-prepreka-prijateljstvu/957261>, (erişim tarihi: 01.03.2019).

¹¹⁶⁹ Omeragic, A., 'Crnogorski Istorici i Intelektualci Slozni: Krstu Nije Mjesto na Sahat-Kuli u Podgorici', <https://www.aa.com.tr/ba/balkan/crnogorski-istorici-i-intelektualci-slozni-krstu-nije-mjesto-na-sahat-kuli-u-podgorici-/909911>, (erişim tarihi: 01.03.2019).

¹¹⁷⁰ Omeragic, A., 'Anketa RTCG: Ubjedljiva Vecina Protiv Vracanja Krsta na Sahat-Kulu u Podgorici', <https://www.aa.com.tr/ba/balkan/anketa-rtcg-ubjedljiva-ve%C4%87ina-protiv-vra%C4%87anja-krsta-na-sahat-kulu-u-podgorici/913270>, (erişim tarihi: 01.03.2019).

¹¹⁷¹ Dragaš, M., 'Metalni Krst Vraćen na Sahat Kulu', <http://www.antenam.net/drustvo/55788-metalni-krst-vracen-na-sahat-kulu>, (erişim tarihi: 01.03.2019).

TİKA, bu hasas dini meselede tarafsızlığını göstererek restorasyon çalışmaları tamamladığında Podgoritsa'nın Stara Varoš kültür merkezinde diğer eksiklikleri gidermek adına harekete geçmiştir. Bu doğrultuda TİKA, Karadağ Milli Eğitim Bakanlığı ile işbirliğinde 2018'de 'Stara Varoš' isimli bir anaokulu açarak eğitim sektörünün gelişmesine katkıda bulunmuştur.¹¹⁷² Üstelik bu dönemde eğitim sektörünün gelişmesini sağlamanın paha biçilmez bir yatırım olduğunu düşünerek TİKA, Karadağ Milli Eğitim Bakanlığı ile birlikte Podgoritsa'nın Dinoşa kasabasında yer alan '29 Kasım' İlkokulu ve Tuzi '25 Mayıs' Lisesi'ndeki spor salonunun restorasyonunu başarılı bir şekilde tamamlamıştır. Bu nedenle Karadağ Milli Eğitim Bakanı Damir Şehoviç, TİKA'nın varlığının önemli olduğunu dile getirerek günümüze kadar eğitim sektörüne sağlanan fırsat ve yardımlar için teşekkür etmiştir.¹¹⁷³ 2018 yılında sağlık sektörünü de ihmal etmeyen TİKA, on iki modern elektrodyografi (EKG) cihazını Karadağ'ın Taşlıca, Anriyevisa, Akova, Çetinye, Kotor, Tivat, Danilovgrad, Nikşiç ve Berane belediyesinde bulunan hastanelere dağıtmıştır. Bu bağlamda Karadağ Sağlık Bakanı Kenan Hrapoviç, TİKA'ya teşekkür ederek bu kuruluşun Karadağ'daki sağlık sektörünün çalışma koşullarının iyileştirmesinde katkıda bulunduğu ve yıllarca bahsi geçen sektöre yardım sağlayan en büyük donörlerden biri olduğunun altını çizmiştir.¹¹⁷⁴ Bununla birlikte TİKA, Ulçin belediyesinde zeytinciliğe yönelen çiftçi sayısının artması nedeniyle Zeytinciler Birliği'ne mikro bazlı zeytin işleme tesisi kurulumu gerçekleştirmiştir. Geçen dönemlerde olduğu gibi 2018'de de, Karadağ'ın yaşam şartları iyi olmayan kuzey bölgesi TİKA'nın dikkatini çekmiştir. Bu çerçevede kuzeyin köylerinde yaşayan ve ekonomik durumu iyi olmayan otuz beş aileye sera ve sera ekipmanları ile tohum desteği sağlanmıştır.¹¹⁷⁵ Buna bağlı olarak 2018 yılının sonuna doğru Karadağ Başbakan Yardımcısı Rafet Husoviç, TİKA'nın faaliyetlerini değerlendirerek bu kuruluşun varlığının Türkiye ve Karadağ arasında mükemmel düzeydeki ilişkilerin sürdürülmesinde katkıda bulunduğunu ileri sürmüştür. Husoviç'e göre Karadağ'ın farklı bölgelerinde ve başta eğitim ve sağlık sektörü olmak üzere farklı alanlardaki TİKA varlığı ve başarılı faaliyetleri, bu topraklarda geçmişten kaynaklanan bazı klişe/önyargıların parçalanmasına neden olmuştur.¹¹⁷⁶

¹¹⁷²<http://www.mpin.gov.me/vijesti/191917/Otvoren-vrtic-Stara-Varos-Obezbijedicemo-vam-paznju-i-srecno-djetinjstvo.html>, (erişim tarihi: 01.03.2019).

¹¹⁷³<http://www.mps.gov.me/vijesti/196352/TIKA-I-MINISTARSTVO-PROSVJETE-ULOZILI-PREKO-300-000-EURA-U-cETIRI-ZAJEDNICKA-PROJEKTA.html>, (erişim tarihi: 01.03.2019).

¹¹⁷⁴<http://www.gov.me/pretraga/192183/Ministar-Hrapovic-urucio-EKG-aparate-donaciju-turske-Agencije-TIKA.html>, (erişim tarihi: 01.03.2019).

¹¹⁷⁵ Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (2019). TİKA Faaliyet Raporu (Rapor No: 2018), Ankara.

¹¹⁷⁶<http://www.gov.me/vijesti/192542/Potpredsjednik-Vlade-Rafet-Husovic-primio-novoimenovanog-koordinatora-TIKA-e-za-Crnu-Goru-Envera-Resulogularija.html>, (erişim tarihi: 01.03.2019).

Türkiye, Karadağ örneğinde görüldüğü üzere Balkan coğrafyasındaki Müslüman/Müslüman olmayan veya İslam/Hristiyanlık şeklinde gruplaşan ve birbirlerine önyargı, şüphe ve korku duygularıyla yaklaşan halkları barıştırarak bölgede kendi varlığını artırmayı hedeflemiştir.¹¹⁷⁷ Manuel Castells'e göre dünya ve yaşamımız, küreselleşme ve kimliğin çelişkili eğilimleriyle şekillendirilirken küresel ekonomik faaliyetlerle de nitelendirilmektedir.¹¹⁷⁸ Bu ekonomik faaliyetlerin en belirgin göstergesi, kültür tarafından şekillendirilen bir fayda arama süreci olmasıdır.¹¹⁷⁹ Bununla birlikte günümüzdeki küreselleşmiş bir sistemde, siyasi meşruiyet kavramı önem kazanmış ve meşru gerçeklere dayanmayan politika yürütülmez hale gelmektedir. Böyle bir ortamda uluslararası aktörler, kalkınma yardımı kavramında dış politikanın etkili bir çözümünü bulmuştur. Dış kalkınma yardımı aldatici bir kavram olarak bazen bir politika olarak değerlendirilmektedir. Aslında kalkınma yardımı, politika olmaktan ziyade politikanın önemli bir aracıdır. Dış kalkınma yardımı, bağımsız devlet ve hükümetler arasındaki transferleri açıklamak adına kullanan bir kavramdır. Buna bağlı olarak Hans Morgenthau 'Dış Yardımın Siyasal Teorisi' adlı eserinde dış yardım kavramına yönelik iki temel yaklaşımı açıklamıştır. Bir yandan dış yardımı, az sayıdaki zengin devletin fakir devletlere karşı sorumluluğunu yerine getirmesi olarak algılanmaktadır. Diğer bakımdan ise, dış yardım politikası için herhangi bir gerekçe bulunmadığı ileri sürülmektedir.¹¹⁸⁰ Aslında kalkınma yardımının esası tek bir cümleyle, yardımı alan hükümetin kendi topraklarında yardımı veren hükümetin varlığını artırmasına ve faaliyetlerin genişlemesine izin vermesi şeklinde özetlenebilmektedir.¹¹⁸¹

Teorik açıklamalar, Türkiye'nin dış politikasında sırayla takip edilebilmektedir. Her şeyden önce Türk dış politikasında yaşanan değişiklikler, küresel sistemdeki değişikliklerle doğrudan bağlantılıdır. Bu küresel sistemde ekonomik faaliyetlerin kültürel boyutu önem kazanınca, geniş kültürel ve tarihi tecrübelerle sahip olan Türkiye'nin 'yumuşak gücü' ön plana çıkmıştır. Bunun neticesinde Türkiye, TİKA'yı kurarak kendi ekonomik sistemini küresel ekonomik sistemde entegre etmiş ve dış kalkınma yardımı sağlayarak farklı bölgelerde varlığını artırmıştır.¹¹⁸² Üstelik 2017'de TİKA'nın başarısı nedeniyle Türkiye, Kalkınma Yardımı Komitesi'nin üyesi olmayan devletler arasında en çok kalkınma yardımı sağlayan ikinci devlet olarak belirtilmiştir.¹¹⁸³ Bu şekilde TİKA, kalkınma yardımı sağlayarak uluslararası düzeyde

¹¹⁷⁷ Ekşi ve Erol, 2018: 27.

¹¹⁷⁸ Castells, 2010: 1.

¹¹⁷⁹ Rosefielde, 2002: 8.

¹¹⁸⁰ Morgenthau, 1962: 301.

¹¹⁸¹ Lancaster, 2007: 9-11.

¹¹⁸² Kalm, 2011: 5-10.

¹¹⁸³ <http://www.oecd.org/newsroom/development-aid-stable-in-2017-with-more-sent-to-poorest-countries.htm>, (erişim tarihi: 02.03.2019).

Türkiye'nin itibarını artıran başarılı bir diplomatik araç olarak değerlendirilmektedir. Bu başarı Karadağ örneğinde gösterildiğinde TİKA'nın, Hristiyanların önyargılarını kırarak ve Müslümanların özgüvenini sağlamlaştırması ile birlikte yalnız olmadıklarını hissettirerek bu devletteki Türkiye'nin 'yumuşak güç' varlığının artırmasına zemin hazırladığı gözlemlenmiştir. Daha doğrusu Türkiye, gitikçe kültürün baskın olduğu bir sahneye dönüştürülen uluslararası sisteme ayak uydurarak 'yumuşak gücünün' kültürel boyutunu ön plana çıkarmıştır.¹¹⁸⁴ Bu doğrultuda Türkiye, TİKA'nın başarılı bir şekilde hazırladığı bir zemin üzerinde Karadağ'da kendi çekiciliği ve indandırıcılığını güçlendirmek amacıyla 'yumuşak gücünün' diğer enstrümanlarını ilanse etmiştir

4.4.2. Yumuşak Gücün Sembolü olan Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları'nın (YTB) Karadağ'daki Faaliyetleri

Bahsi geçen 'yumuşak gücün' diğer enstrümanlarının faaliyetlerine geçmeden önce Pierre Bourdieu'nin 'kültürel sermaye' kavramına değinmekte fayda vardır. İnsanların diğer insanlar üzerinde etkisi olduğu gibi toplumlar da diğer toplumlar üzerinde etki bırakmaktadır. Bu bağlamda Pierre Bourdieu, yatırım/sermaye kavramlarının içeriğine sosyal ve dilsel sermayeyi katarak 'kültürel sermaye' kavramını geliştirmiştir. Bahsi geçen Fransız sosyologa göre 'kültürel sermaye', ekonomik terim olmaktan ziyade insan sermayesini içeren sosyal bir kavramdır. Ekonomik bilimlerin değişmez bir gerçek olarak gösterdiği her şey aslında kolektif tarihin ürünü olarak sınırsızca yeniden üretilmektedir. Ayrıca ekonomik alan, tarihi ve sosyal bağlamlardan ayrı ve bağımsız bir evren değildir.¹¹⁸⁵ Bu nedenle günümüzdeki uluslararası sahnede liderlik, bir devletin komşularının sosyo-ekonomik kalkınma ve gelişmesine yardım etme potansiyeline dayanmaktadır. Diğer bir deyişle liderlik rolünü, 'insan sermayesinin' gelişmesine katkıda bulunmadan benimsemesi imkansızdır.¹¹⁸⁶ Böyle bir ortamda uluslararası aktörler, kültürel diplomasi yoluyla ölçülebilir olmayan ama uzun vadeli ilişkiler kurma olgusunun avantajlarını kabul etmiştir. Bu şekilde tarih, kültür ve eğitim 'yumuşak gücünün' araçları arasında en önemlilerden biri haline gelmiştir. Üstelik Joseph Nye'ye göre yüksek öğretim bursları, devletlerarası uzun vadeli ilişkiler kurma ve geliştirme konusunda önemli rol oynamaktadır. Çünkü eski öğrencilerinin çoğu kendi devletinde etkileyici pozisyonlara gelerek burs veren devlet için önemli sonuçlar sağlayabilmektedir.¹¹⁸⁷

¹¹⁸⁴ Beng, 2008: 37.

¹¹⁸⁵ Bourdieu, 2005: 1-13.

¹¹⁸⁶ Amirbek ve Ydyrys, 2014: 502.

¹¹⁸⁷ Nye, 2004: 44-45.

TİKA'nın, Batı Balkan bölgesinde gelişmekte olan toplumlara yönelik kalkınma yardımı kısmen tarihi sorumluluk duygusundan kaynaklanırken diğer yandan Türkiye'nin 'yumuşak gücünün' artırmasının en etkili yöntemi olarak görülmüştür. 'Yumuşak gücün' arttırılması önem arz etmektedir, çünkü Batı Balkan coğrafyasında Türkiye'nin Batı'ya giden tek yoludur. Bu doğrultuda Türkiye, Batı Balkan bölgesinde etkili olduğu kadar Avrupalı sayılmaktadır. Bu nedenle, Batı Balkan coğrafyasında barış, istikrar ve işbirliği Türkiye'nin yaşamsal çıkarı olarak değerlendirilebilmektedir.¹¹⁸⁸ Bununla birlikte Türkiye'yi Batı Balkan bölgesine bağlayan etnik köken meselesidir. Yaklaşık on milyon Türk vatandaşı Batı Balkan kökenlidir. Bunun yarı sıra XX. yüzyılında, Slav Müslümanların göç dalgaları Türkiye'ye binlerce Balkan göçmeni getirerek bölgeyle olan kültürel ve ailevi bağları güçlendirmiştir.¹¹⁸⁹ Bu bağlamda geçtiğimiz bir kaç on yıllık süre içinde diğer uluslararası aktörler gibi Türkiye de, kendi göçmen topluluklarıyla ilişkiler kurmak adına diaspora/kopuntu stratejileri geliştirmiştir. Bu şekilde Türk Dil Kurumu tarafından kopuntu/kopmuş bir parça olarak nitelendirilen diaspora Türk dış politikasının önemli unsuru haline gelmiştir.¹¹⁹⁰ Türkiye, ortak tarih, kültür, din ve aile bağlarını paylaştığı toplumlarla ilişkilerini güçlendirmek amacıyla kurumsal mekanizmalar geliştirmiştir.¹¹⁹¹

Türkiye, diaspora politikasını geliştirerek ve göç eden nüfusa daha fazla hak sağlayarak küresel-ulus devlet haline gelmiştir.¹¹⁹² Bunun temel nedeni diasporanın 'kolektif belleğinin', 'yer/toprak temelli' olmasıyla birlikte bu 'yer/toprak' kavramı ile sınırlı olmamasıdır. Bu aslında diasporanın, coğrafi sınırları aşarak 'kaybolan vatan' fikri üzerinde kendi kimliğini şekillendirdiği anlamına gelmektedir. 'Kolektif belleği' olmayan bir diaspora grubundan bahsedilmesi güçtür, çünkü bahsi geçen belleğe sahip olmayan diaspora kendi 'diasporik kimliğinden' de vazgeçmiş sayılmaktadır. Teorik eksenli araştırmalarda diaspora kültüründen kimlik oluşumuna, toprak kavramından ziyade bellek kavramının katkıda bulunduğu gözlemlenmiştir.¹¹⁹³ Bir devletin diaspora politikası, toplumun etnik ve 'ulus ötesi' yönelimini güçlendirmektedir. 'Diasporik siyasetçiler', diaspora toplumunun 'anavatan devletine' bağlılığı hem onun refahı hem de 'anavatan devletinin' diaspora grubu barındıran 'ev sahibi devletle (hostland)' ilişkileri açısından önemli ve teşvik edici bir unsur olduğunu vurgulamaktadır. Bunun aksine 'etnik siyasetçiler', diaspora topluluğunun 'ev sahibi devletin'

¹¹⁸⁸ Oran, 1995: 273.

¹¹⁸⁹ Petrović ve Reljić, 2011: 162.

¹¹⁹⁰ <http://tdk.gov.tr/>, (erişim tarihi: 03.03.2019).

¹¹⁹¹ Yurtnaç, 2012: 4.

¹¹⁹² Mencutek ve Baser, 2018: 93.

¹¹⁹³ Baronian ve Besser, 2007: 12.

sistemine entegre olması gerektiğinin altını çizmektedir.¹¹⁹⁴ İşte bu diaspora toplumları unutulmamak üzere 06 Nisan 2010 tarihinde Türkiye’de, Başbakanlığa bağlı müsteşarlık düzeyinde bir kamu kurumu olarak Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) kurulmuştur. Aslında YTB projesi, gerek yurtdışında yaşayan Türk vatandaşlarıyla gerekse kardeş topluluklarla ilişkilerin güçlendirilmesi ve ekonomik, sosyal ve kültürel olarak daha yakın ilişkilerin tesis edilmesi amacıyla başlatılmıştır.¹¹⁹⁵

YTB’nin kurulmasıyla Türkiye’nin dünyanın her köşesinde yaşayan vatandaşlarıyla ve Türk milletinin ortak tarihi mirası ve kültürü paylaştığı akraba topluluklarıyla olan ilişkileri daha kurumsal bir temel üzerinde sıkı bir şekilde yeniden yapılandırılmıştır.¹¹⁹⁶ YTB’nin merkezi Ankara’dayken, çalışma ofisleri İzmir ve Edirne’de bulunmaktadır.¹¹⁹⁷ Bununla birlikte YTB; Yurtdışı Vatandaşlar, Kardeş Topluluklar ve Uluslararası Öğrenciler şeklinde üç farklı kurul oluşturmuştur. Yurtdışı Vatandaşlar kurumunun üç temel amacı: Türk vatandaşlarının anavatana aidiyetlerinin korunması; yaşadıkları devletlerde anadil, kültür, kimliklerin muhafaza edilmesi ve ikamet ettikleri devletlerde toplumsal statüsünün güçlendirilmesidir. Bununla birlikte Türkiye, dildaş, dindaş, soydaş ve gönüldaş toplulukları unutmamaya yönelik değerlerin yeniden tesisine ilişkin çalışmalar yönetmektedir. Kardeş Topluluklar kurulu, kardeş ve akraba toplulukların refah seviyesini yükseltecek ekonomik, sosyal ve kültürel çalışmalara büyük önem vermektedir. Kardeş Topluluklar kurumunun amacı; Türk dış politikasının yakın, orta ve uzun vadeli hedeflerine katkı sunacak altı milyonluk diaspora ile ilişkileri güçlendirerek eğitimden kültüre, akademiden sanata ve sivil topluma kadar kapsamlı programlar yürütmektir.¹¹⁹⁸

2012’de YTB’nin, Uluslararası Öğrenciler kurulu çerçevesinde hayata geçirdiği Türkiye Bursları programı dünya çapında yankı uyandırmıştır. Büyük ilgi uyandıran ve Türkiye’ye dost nesiller yetiştirmeyi hedefleyen bu burs programı, eğitim sektörünün dış politika hedeflerinin gerçekleşmesi ve ‘yumuşak gücünün’ gelişmesinde önemli rol oynadığını göstermiştir.¹¹⁹⁹ Jian Li’ye göre bir devletin etnik, dini ve kültürel gelenekleriyüksek öğretim kavramının ‘yumuşak gücünün’ güçlendirilmesine katkıda bulunmaktadır. Bu bağlamda yüksek öğretimin ‘yumuşak gücü’, yayılma ve rekabet etme yeteneğine sahip olmakla birlikte oldukça başarılı bir şekilde coğrafi sınırların, etnik köken ve kültürel farklılıkların ötesine

¹¹⁹⁴ Laguerre, 2006: 4.

¹¹⁹⁵ <https://www.ytb.gov.tr/>, (erişim tarihi: 03.03.2019).

¹¹⁹⁶ Yurtnaç, 2012: 5.

¹¹⁹⁷ Yılmaz ve Kılıçoğlu, 2017: 248.

¹¹⁹⁸ <https://www.ytb.gov.tr/>, (erişim tarihi: 03.03.2019).

¹¹⁹⁹ Aras ve Zulkarnain, 2018: 2.

geçmektedir.¹²⁰⁰ Bu çerçevede Türkiye Bursları programı, tarihsel olarak Türkiye'ye yakın olan bölgelerde yaşayan en yetenekli ve nitelikli öğrencileri çekme amacıyla geliştirilmiştir. Bu programın temel hedefi, Türk dış politikasının uzun vadeli çıkarlarını savunarak Türkiye'yi gerek devlet içinde gerekse de yurtdışında bir marka haline getirmesidir. Bunun en büyük belirtisi Türkiye Bursları programının, Türk üniversitelerinde Türkçe Öğretim Merkezleri'nin (TOMER) açılmasına yönelik çalışmalarıdır. Bahsi geçen program yabancı öğrencilerin Türkiye, Türk toplumu ve kültürü hakkında bilgi edinme eğilimlerini teşvik etmektedir. Bu anlamda Türkiye Bursları tarafından, burslu yabancı öğrencilerin üniversiteye başlamadan önce Türkçe eğitim almaları ve öğrenmeleri zorunlu olarak nitelendirilmiştir.¹²⁰¹ Dil ve kimlik kavramları arasındaki güçlü bir bağlantısı incelendiğinde, Türkiye'de geliştiren bu politikaların önemi artmaktadır. Çünkü dil, bir toplumun üyelerine kim olduklarına dair ipucu veren bir kavramdır. Kimlik kavramı, birçok davranış içerebilmesine rağmen onun inşa edilme sürecinde dil, kapsamlı kültürel içerik taşıdığı için oldukça önemli rol oynamaktadır.¹²⁰² Bu şekilde dil, Türk dış politikasının kültürel akrabalık olgusuna bağlanmıştır.

Konstrüktivist teori, dil sisteminin kavramların açıklanması ve anlamlandırılması adına kullanılan bir kavram olduğunun altını çizmiştir. Bunun neticesinde sosyal aktörler, dünyayı anlamlı kılmak ve bu anlamı diğerleriyle paylaşmak adına kendi kültür ve dilinin kavramsal sistemlerine başvurmaktadır.¹²⁰³ Fakat dil, insan ruhu ve konuşma yeteneğine doğrudan bağlantılı olduğu düşünüldüğünden daha önemlidir. Dil hem düşünceleri hem de duyguları ileten bir kavram olduğu için rasyonel olmaktan ziyade duygusal/kimyasal bir kavramdır.¹²⁰⁴ Bunun en belirgin göstergesi yabancı bir dil öğrenilme sürecinde, rüyaların o dilde görülmesi ve duyguların ifade edilmesidir. Aslında birisinin yabancı dilde rüya görmesi, öğrenilen dilin zihni dünyasına ve kültürünün de girdiği anlamına gelmektedir. Bu nedenle Byram, kültürün öğrenilme sürecinin dilin öğrenilmesürecinin ayrılmaz bir parçası olduğunu ileri sürmüştür.¹²⁰⁵ Buna bağlı olarak Hall'a göre dil, bir kültür içinde düşünceler ve duyguların ifade edilme yöntemidir. Diğer bir deyişle dil, ulusal bir kültüre mensup olma fikrine anlam veya ifade veren sembolik bir uygulamadır.¹²⁰⁶ Bu noktada dil ve kültür kavramlarının yanında kimlik kavramı da devreye girerek dünyamızı, başkalarıyla etkileşimimizi ve sosyal kurallara uyduğumuz

¹²⁰⁰ Li, 2018: 7.

¹²⁰¹ Kazancı, M., 'Türkiye Scholarships and the Scope of Turkish Diplomacy', <https://thenewturkey.org/turkiye-scholarships-and-the-scope-of-turkish-diplomacy>, (erişim tarihi: 03.03.2019).

¹²⁰² Dorian, 1999: 31.

¹²⁰³ Hall, 1997: 25.

¹²⁰⁴ Chomsky, 1993: 9.

¹²⁰⁵ Byram ve Morgan, 1994: 5.

¹²⁰⁶ Hall, 1997: 1-5.

konsepti şekillendirmektedir.¹²⁰⁷ Artık eğitim, küresel sahnede liderlik rolü çerçevesinde temel kavramlar arasında yer almaktadır. Bu nedenle bahsi geçen burs programı Türkiye'nin, yurtdışında varlığını artıran, çalışma alanlarını genişleten ve yabancı öğrencileri çeken 'yumuşak gücünün' en başarılı yöntemlerinden biri haline gelmiştir.¹²⁰⁸ Bu iddianın en önemli örneklerinden biri Türkiye Bursları programının, kısa bir zaman içinde Karadağ'da gerçekleştirdiği başarıdır.

Ortodoks çoğunlukta nüfusu barındıran, azınlık haklarını tanıyan ve çok kültürlülük ilkesini benimseyen Karadağ devleti, Türkiye'nin 'yumuşak gücüne' kendi kapılarını açarak Türkiye Bursları programını desteklemiştir.¹²⁰⁹ Ancak ilk yıllarda Karadağ'daki bazı Ortodoks öğrenciler bahsi geçen burs programının Müslüman nüfusu için sunulduğunu düşünerek başvurmamıştır. Bazıları ise, burs programı kazandıktan sonra fikrini değiştirerek Türkiye'ye gitmekten çekinmiştir. Daha doğrusu 2013'te, Ortodoks arkadaşım benimle birlikte başvurarak burs programı kazanmasının ardından Türkiye'de eğitim görme fırsatından vazgeçmiştir. Herhalde bu Ortodoks öğrencilerin zihniyetlerinde Osmanlı dönemine yönelik mitlerin canlı olmasından dolayı Müslüman çoğunluklu bir ülkede ayrımcılığa mağdur kalacağından korkmuştur. Bu anlamda Adler, 'korku'nun' günlük yaşamının her hücreğine dokunulan bir olgu olduğunu dile getirerek bir toplumundan kaçınan insanın ondan korktuğunu ileri sürmüştür.¹²¹⁰ Aslında 'korku' ve 'mağduriyet' duygusu, bir toplumun 'kolektif belleğinden' kaynaklanmaktadır. 'Kolektif bellek', bir toplumun geçmişte yaşadığı travmatik olayları tecrübe edinmeyen genç nesilleri de etkilemeye devam etmektedir. Bu 'aktarılan' bellek, kimliklerin olumsuz bir şekilde şekillendirilmesine, toplumlar arasındaki farklılıkların ön plana çıkarılmasına ve belirli bir topluma dair stereotiplerin yaratılmasına katkıda bulunmaktadır. Bu şekilde 'çalkantılı geçmiş', çatışmaları doğrudan yaşanmayan nesilleri olumsuz yönde etkileyerek onların bilinçli olmayan bir şekilde yakın/günümüzdeki tarihi/yeni gelişmeleri göz ardı etmelerine yol açmaktadır. Siyasi açıdan bakıldığında, toplumsal 'kolektif/travmatik belleği' çoğu zaman stratejik bir araç yaratıldığı için 'toplumsal bellek/travma' olgusunun 'kişisel belleğinden/travmasından' ayırması önem arz etmektedir.¹²¹¹ İşte 'toplumsal bellek/travma' olgusunu 'kişisel belleğinden' ayırmayı başaran ve Türkiye Bursları programına katılan Ortodoks öğrenciler, bu programın ortak tarihsel ve kültürel ilkelere dayandığını göstermiş ve 'Türk' kelimesine yönelik önyargılarını kırmışlardır. Bu bağlamda YTB'nin öğrencisi olarak 2014'te İstanbul'a giden Sara Antanasıyeviç, Türkiye'nin kendisinin ikinci evi

¹²⁰⁷ Zou, 2012: 466.

¹²⁰⁸ Amirbek ve Ydyrys, 2014: 516.

¹²⁰⁹ Poláčková ve Duin, 2013: 60.

¹²¹⁰ Adler, 1927: 235.

¹²¹¹ McGrattan, 2013: 8-9.

olacağını hayal bile edemediğini dile getirmiştir. Üstelik Sara, Türklerin nezaket ve misafirperverliklerine hayran kaldığını ve Karadağlılara benzediklerini belirterek mezun olduktan sonra hayran olduğu İstanbul'u başka yerlere götüreceğinin altını çizmiştir.¹²¹² Bununla birlikte 2015'te YTB'nin öğrencisi olarak İzmir'de eğitim gören Karadağlı Mariya Djurdjevas, benzer düşünce ve tecrübeleri paylaşmıştır. Bu bağlamda Mariya, İzmir'deki eğitim ve hocalarla ilgili memnuniyetini ifade ederek bu burs programının onun hayatını ve bakış açısını değiştirdiğini dile getirmiştir. Bahsi geçen Karadağlı öğrenci, Türklerin her konuda yardım etmeye hazır olduklarını ve Balkan halklarını çok sevdiğini fark etmiştir. Mezun olduktan sonra Mariya'nın amacı, Karadağ'da Türkiye'nin tanıtımını yaparak bu iki devleti daha da yakınlaştırmaktır.¹²¹³

Karadağ'da, Türkiye Bursları programına yönelik ilgi giderek artış göstermiştir. Daha doğrusu 2016'da eski Karadağ Milli Eğitim Bakanı Bošković, Türkiye ve Karadağ arasındaki işbirliğinin önceliğinin yüksek öğretim alanı olduğunu dile getirmiştir. Bu vesileyle Karadağ'da Karadağca, Türkçe ve İngilizce dillerinde eğitim veren bir öğretim kurumunun kurulması gerekli olduğunun altını çizmiştir.¹²¹⁴ Böyle bir ortamda 2017'de, Karadağ Türk Büyükelçiliği, TİKA ve YTB tarafından Türkiye'de eğitim gören öğrencilerin toplantısı düzenlenmiştir. Toplantı sırasında Türkiye'de eğitim gören Karadağlı öğrenciler, mezun olduktan sonra Türkiye'yle ilişkileri sürdürmek ve Türkiye-Karadağ arasındaki ilişkileri güçlendirmek adına Karadağ'da Türkiye Mezunları Derneğini kurma fikrini desteklemiştir.¹²¹⁵ Bahsi geçen fikrin sunulması sembolik bir eylem olarak gözükse de, Türkiye Bursları programı açısından yabancı öğrencilerle ilişkilerin sürekliliğininin sağlanmasının önemli olduğunu kanıtlamıştır. Fakat Simon Anholt'a göre sembolik eylemler, bir devletin ulusal stratejisinin simgesel yüzü olmakla birlikte onun ulusal çıkarlarının bir parçasıdır. Sembolik eylemler, oldukça küçük bir yatırım karşılığında yoğun ilgi uyandırarak cezbeden bir 'marka' yaratmaktadır.¹²¹⁶ Bunun neticesinde marka, 'üreticilerin' sahip olması gereken ve diğer rakip markalar arasında belirli üreticinin dikkat çekmesini sağlayan değerli bir kavramdır. Bununla birlikte marka, kayda değer bir önem taşıyan güçlü bir kavramdır, çünkü bir devletin iç kimliğini ve dış itibarını yönetmesine katkıda

¹²¹² [Antanasijević, S., 'Pismo iz Istanbula: Turci uvijek Nadu Vremena za Kafu sa Prijateljima', https://www.vijesti.me/kolumne/pismo-iz-istanbula-turci-uvijek-nadu-vremena-za-kafu-sa-prijateljima](https://www.vijesti.me/kolumne/pismo-iz-istanbula-turci-uvijek-nadu-vremena-za-kafu-sa-prijateljima), (erişim tarihi: 03.03.2019).

¹²¹³ Lalović, M., 'Marija Đurđevac Studira u Izmiru: Preko Kurasa Turskog Jezika do Stipendije', <https://mnemagazin.me/2017/03/20/marija-durdevac-studira-u-izmiru-preko-kursa-turskog-jezika-do-stipendije/>, (erişim tarihi: 12. Mart 2019).

¹²¹⁴ <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/saradnja-sa-turskom-u-oblasti-visokog-obrazovanja-prioritet>, (erişim tarihi: 12.03.2019).

¹²¹⁵ <http://www.crnagoraturka.com/okupljanje-diplomaca-turskih-univerziteta-u-crnoj-gori/>, (erişim tarihi: 12.03.2019).

¹²¹⁶ Anholt, 2010: 14-16.

bulunmaktadır.¹²¹⁷ Bu teorik açıklamaları pratik bir şekilde gösterilmek adına, Fransa örnek olarak ele alınabilmektedir. XVII. ve XVIII. yüzyıllar arasında Fransa, Avrupa çapında kültürünü tanıtarak Fransızca'yı diplomasinin dili haline getirmiştir. Bu şekilde Fransız diplomasisinde, kültürün ve dilin yaygınlaştırılma yöntemi büyük önem arz etmiştir.¹²¹⁸ XXI. yüzyılda ise, dünya çapında ulusal çıkarları tanıtmanın en işlevsel aracı eğitim alanı olduğunu düşünen devlet sayısı artış göstermiştir. Çünkü yabancı öğrenciler, memleketlerine geri döndükten sonra eğitim gördükleri devletlerin kültürü ve dilinin tanıtımını yapan en etkili reklam aracı rolünü üstlenmektedirler.¹²¹⁹

4 Aralık 2018'de Karadağ'da Türkiye Mezunları Derneği (Montenegro Asosijacija Alumnista Turske: MASAT), YTB'nin Başkanı Abdullah Eren'in katılımıyla başkent Podgoritsa'da resmi bir şekilde açılmıştır.¹²²⁰ MASAT'ın açılış töreninde Türkiye'de eğitim almış Karadağlılar biraraya gelmiş ve Türkiye Büyük Millî Meclis'inin (TBMM) Dışişleri Komisyonun Başkanı Volkan Bozkır, Karadağ Meclisi Uluslararası İlişkiler ve Diaspora Komisyonu Başkanı Andriya Nikoliç, Türkiye'nin Podgoritsa Büyükelçisi Serhat Galip, Karadağ İslam Birliği Başkanı Rifat Fejzić ile Türkiye ve Karadağ'dan milletvekiller de yer almıştır. Bu vesileyle YTB'nin Başkanı Eren, Türkiye'de eğitim gören Karadağlı öğrencilerin sadece gönüllü elçiler değil, bu iki devlet arasındaki siyasi, iktisadi ve eğitim alanlarında her türlü işbirliğinin geliştirilmesi anlamında hayati öneme sahip aktörler olduklarının altını çizmiştir. Benzer bir şekilde TBMM Diaspora Komisyonun Başkanı Volkan Bozkır, bu Karadağlı gençlerin Türkiye-Karadağ dostluğunun ilelebet sürmesi için köprü olduklarını dile getirmiştir. Türkiye'nin Podgoritsa Büyükelçisi Galip, Türkiye'yi ikinci vatan olarak gören bu öğrencilerin ikili ilişkilerinin geliştirilmesi ve güçlendirilmesinde katkıda bulunacağına inandığını söylemiştir. Üstelik Galip, öğrencilere seslenerek Türkiye-Karadağ dostluğunun pekiştirilmesi ve iki devlet arasındaki ilişkilerin çeşitlendirilmesi için gayret göstermelerini rica etmiştir. Karadağ Meclisi Uluslararası İlişkiler ve Diaspora Komisyonu Başkanı Andriya Nikoliç ise, Türkiye'de okumuş Karadağlı öğrencilerin iki devlet arasındaki dost ilişkilerin bir meyvesi olduğunu dile getirmiştir.¹²²¹

MASAT Başkanı Erdan Seferoviç, Türkiye mezunları sayısının her yıl artış gösterdiğini dile getirerek 2019'da derneğin yaklaşık yetmiş üyesi olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda

¹²¹⁷ Anholt, 2007: 7.

¹²¹⁸ Nye, 2004: 100.

¹²¹⁹ Amirbek ve Ydyrys, 2014: 502.

¹²²⁰ <https://www.yeniakit.com.tr/haber/karadagda-turkiye-mezunlari-dernegi-acildi-558277.html>, (erişim tarihi: 10.03.2019).

¹²²¹ <https://www.turkiyemezunlari.gov.tr/haberler/1235/karadagli-turkiye-mezunlari-bir-araya-geldi/>, (erişim tarihi: 10.03.2019).

2019'da Karadağ'da Türkiye'de eğitim almış yaklaşık yüz otuz öğrenci bulunmaktadır. Görüldüğü üzere, tüm öğrenciler MASAT'a resmi bir şekilde kayıt olmamasına rağmen derneğin tüm faaliyetlerini desteklemektedir. Aslında Seferoviç, Türkiye'de halen yaklaşık iki yüz Karadağlı öğrencinin mezun olduktan sonra derneğe katılacağına inandığını aktarmıştır. Türkiye Bursları programının amacı, öğrencilerin Türkiye'de edindikleri tecrübe ve bilgileri kendi devletlerinde kullanmaları ve yayınlamaları olduğu için MASAT istihdam konusunda da öğrencilere yardım etmektedir. Seferoviç'e göre MASAT'ın kurulmasından beri yaklaşık on öğrenci dernek aracılığıyla iş bulmuş ve günümüzde Karadağ'da Türkiye mezunları arasında işsiz olanlar bulunmamaktadır. Aslında MASAT'ın asıl amacı, 'kültürel liderler' olarak bilinen aydınlar grubu yaratmaktır. Genelde akademik çerçevesi; aydınlar, sosyal durumlarından bağımsız bir şekilde yüksek entelektüel, sanatsal ve ahlaki özelliklerle toplumun diğer üyelerinden farklı olan bireyler olarak nitelendirilmektedir. Diğer bir deyişle aydınlar, olağanüstü özellikleri nedeniyle belirli bir toplumda onurlandırılan oldukça küçük bir seçkin gruptur. Aydınların misyonu, belli bir topluluğun adına ve onun refahı için hareket etme olarak tanımlanabilir.¹²²² Kim bilir belki de bu nedenle Robert R. Carkhuff, bir devletin 'insan sermayesi'ningiderek daha da büyük önem kazanan bir 'etki kaynağı' olduğunu ortaya koymuştur.¹²²³ Bu anlamda 'insan sermayesi' kavramının artan değerinin farkında olan MASAT, Karadağ'ın farklı bölgelerinde Türkiye Bursları programının tanıtımına odaklanmıştır.¹²²⁴ Bunun en belirgin göstergesi günümüze kadar Podgoritsa, Rojaye ve Akova şehirlerde yapılan sunumlarıdır. Oyle ki 2018 yılında Podgoritsa'da, Türkiye Podgoritsa Büyükelçisi Galip ve MASAT Başkanı Seferoviç'in Türkiye Bursları'nın birlikte yaptıkları sunumu dikkat çekmiştir. Sunum sırasında Büyükelçi Galip, olağanüstü ortak tarihi ve kültürel bağları temsil eden Karadağ'dan öğrencilerin Türkiye'de yüksek eğitim görmesinden dolayı memnuniyetini dile getirmiştir. Bunun ardından MASAT Başkanı Seferoviç, ilgilenen öğrencilere Türkiye Bursları programı ile ilgili bilgiler ve önemli teknik detayları açıklamıştır. Bu bağlamda Türkiye Bursları'nın eski öğrencisi Dr Igbala Şaboviç-Keroviç, Türkiye mezunlarına ve ilerde bu programa katılacak olan öğrencilere aşağıdaki tavsiyelerde bulunmuştur:

İlk olarak, Türkiye'deki prestijli üniversitelerde eğitim görme ve dünyaca tanınan hocalardan öğrenme fırsatını iyice değerlendirin ve kullanın, çünkü onların sayesinde küresel akademik

¹²²² Gałkowski ve Kotarski, 2015: 12-13.

¹²²³ Carkhuff, 2000: 14.

¹²²⁴ Omeragic, A., 'Početak Rada Udruženja MASAT: U Podgorici se Okupljaju Svršenici Turskih Univerziteta,' <https://www.aa.com.tr/ba/obrazovanje/po%C4%8Detak-rada-udru%C5%BEenja-masat-u-podgorici-se-okupljaju-svr%C5%A1enici-turskih-univerziteta-/1328192>, (erişim tarihi: 10.03.2019).

topluluğunun bir parçası olabilirsiniz. İkinci olarak, Türk hükümeti tarafından sunulan burs fırsatını kaçırmayın, yorulmadan çalışın ve başaracaksınız. Üçüncü olarak, çalıştığımız alanlarda uzman olun ve size gösterilen güveni haklı çıkarın. Dördüncü olarak, Türkiye’de bilgi ve tecrübe ediniyorsunuz ve Karadağ’da uyguluyorsunuz. Bu şekilde, Karadağ’da Türkiye’nin temsilcisi haline gelmektesiniz. Bu temsilcilik bağlar ve taahhüt etmektedir.¹²²⁵

Görüldüğü üzere Türkiye Bursları çerçevesinde YTB ve MASAT derneğinin yoğun çalışmalarının amacı, Karadağ’da Türkiye mezunlarının markalaşmasını sağlayarak iki devlet arasındaki ilişkilerin güçlendirilme ve zenginleştirilmesidir. ‘Yumuşak gücün’ en modern örneklerinden biri olan bir devletin ulusal markalaşma stratejisi, yurtdışındaki toplumlarının dikkatini çeken ve onun başarısına inandıran bir yöntemdir. Bu yüzden bir devletin ulusal markalaşma stratejisi, gerçekçi ve rekabetçi bir stratejik vizyonunu belirlemektedir.¹²²⁶ Bununla birlikte Simon Anholt, yeryüzündeki iskan edilmiş tüm yerlerin bir itibarı olduğunu ileri sürmüştür. Aslında bir devletin itibarı, gerek yurtiçinde gerekse de yurtdışındaki toplumların kendisine ve orda yapılan şeylere karşı düşünme ve davranma şeklini güçlü bir şekilde etkilemektedir. Bununla yetinmeyerek itibar kavramı, bir devletin diğer devletlerle olan ilişkilerinin nerdeyse her yönü üzerinde doğrudan etki yaratmakla birlikte ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel ilerlemesinde önemli rol oynamaktadır.¹²²⁷ Fakat Fransa’nın örneğinde görüldüğü üzere bir devlet, kültürünü tanıtarak ve yaygınlaştırarak dünya çapında itibar kazanmaktadır. Bu noktada itibar kazanılmadan önce bir kültürü anlamak, uygulamak veya yakından görmek önemlidir.¹²²⁸ Bunun farkında olan Türkiye, Karadağ’da kendi kültürünü markalaştırmak, yaygınlaştırmak ve yakından tanıtımını sağlamak adınadünyaca bilinen kültürel enstitüsünü kurarak ‘yumuşak gücünün’ etkili olduğu faaliyet alanları zincirinde bir halka daha eklemiştir.

4.4.3. Yumuşak Gücün Sembolü olan Yunus Emre Enstitüsü’nün Karadağ’daki Çalışmaları

Ulusal markalaşma stratejisi, bir hükümetin olumlu bir imaj yaratmak ve itibar kazanmak için gücünü kullandığında ortaya çıkmaktadır. Fakat bir devletin başarılı bir ulusal markalaşma kampanyası, uluslararası kitle arasında olumlu imaj yaratarak onun ‘yumuşak gücünü’ artırmaktadır. Bu nedenle ulus markalaşması aslında kültürlerarası bir iletişim süreci

¹²²⁵ <https://mnemagazin.me/2018/04/23/prezentacija-stipendija-vlade-republike-turske-studirajte-na-najboljim-univerzitetima/>, (erişim tarihi: 10.03.2019).

¹²²⁶ Simon, 2003: 11-13.

¹²²⁷ Simon, 2007: 7-9.

¹²²⁸ Hall, 1997: 3.

olarak değerlendirilebilmektedir.¹²²⁹ Kültür, insanların zihniyet ve kalplerinde bulunmaktadır.¹²³⁰ Joseph Nye, küresel bilgi çağında zihniyet ve kalpleri kazanma stratejisinin büyük önem kazandığını ileri sürmüştür.¹²³¹ Diğer bir deyişle küreselleşme ve kitle iletişim devrimi, dünyayı küçülterek farklı kültürleri ve dilleri yaklaşık kırk yıl önce mümkün olmadığı kadar yakın bir hale getirmiştir.¹²³² Böyle bir ortamda dünyaya anlam verecek ve onu tamamlayacak bir kavram olarak dil unsuru ön plana çıkmıştır. Ancak dil unsuru doğal olarak kültürel uygulamaları içerdiği için halkın dili ve kültürü neredeyse aynı anlama gelmektedir.¹²³³ Bununla birlikte bir aktörün, başka bir kültürü yakından tanınması veya doğrudan tecrübe edilmesi onun psikolojik bakış açısını etkilemektedir. Daha doğrusu sınır ötesindeki kültürel temaslar, kimlik ve öz-anlayış kavramların ince ama önemli değişimine neden olabilmektedir. Uluslararası bir aktörün kimliği onun çıkarlarını nitelendiren baş unsurdur. Bu anlamda bahsi geçen kültürel ‘değiş tokuş’ sürecinin amacı, farklı tecrübeleri sunarak önceden belirtilen kimlik ve ilgi alanlarını yeniden yaratmaktır.¹²³⁴ Bu şekilde kültür, dış politikanın önemli aracı haline gelerek kültürel diplomasi ile sonuçlanmıştır. Kültürel diplomasi, belirli bir topluluğa ait olan değer ve toplumsal birikimin başka topluluğa aktarılması olarak nitelendirilebilmektedir. Ancak kültürel diplomasi diplomasinin bir alternatifi değil, güven temelli ilişkileri yaratmayı amaçlayan onun tamamlayıcı unsurlardan biridir.¹²³⁵

Türkiye de, yurtdışında gerek ulusal markalaşma gerekse kültürün ve dilin yaygınlaştırılmasını sağlayarak güven temelli ikili ilişkilerin geliştirmesinde katkıda bulunacak olan Yunus Emre Enstitüsü’nü kurmuştur.¹²³⁶ Türk şairi olan Yunus Emre*, yedi yüz yıl öncesinden günümüze kadar uzanan bir kardeşlik ve hoşgörü köprüsüdür.¹²³⁷ Yüzlerce mezar taşının üzerinde adı olsa da bu mezarların içinde kendisi yoktur. Yunus, sevginin ve hoşgörünün

¹²²⁹ Fan, 2008: 155.

¹²³⁰ Geertz, 1973: 11.

¹²³¹ Nye, 2004: 1.

¹²³² Ozoliņš, 2016: 1.

¹²³³ Goodenough, 1970: 99.

¹²³⁴ Scott-Smith, 2009: 54.

¹²³⁵ Bulut, 2019: 3-4.

¹²³⁶ 05.05.2007 tarihinde ve 5356 sayılı kanunla Yunus Emre Vakfı: Türkiye’yi, Türk dilini, tarihini kültürünü ve sanatını tanıtmak ve bununla ilgili bilgi ve belgeleri yurtdışında sunmak adına kurulmuştur. Ayrıca bahsi geçen Vakfı, Türk dili, kültürü ve sanatı çerçevesinde eğitim almak ilgi duyanlara Yurtdışında hizmet vermektedir. 2009 yılında Yunus Emre Vakfı’na bağlı olarak kurulan ve onun amaçlarını gerçekleştiren Yunus Emre Enstitüsü faaliyetlere başlamıştır. Yunus Emre Enstitüsünün Yurtdışında elli sekiz kültür merkezi bulunmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. <https://www.yee.org.tr/>, (erişim tarihi: 17.03.2019).

*Yunus Emre’nin yaşadığı dönem, XIII. yüzyılın sonu ve XIV. yüzyılın ilk çeyreğidir. Onun düşüncelerini anlamak için yaşadığı dönemde hâkim olan akımların anlaşılması gerekmektedir. Bu bağlamda Yunus Emre’nin yaşadığı dönem içinde üç önemli hadiseden: Haçlı seferleri, Moğol saldırıları ve Babailer isyanından bahsedilmesi mümkündür. Bu hadiseler sosyal, siyasal ve dini kargaşaya yol açmıştır. Böyle bir ortamda ayakta kalmak adına sağlam düşüncelere yaslanmak gerekmiştir. Yunus Emre tam bunu yaparak, ‘sevi’ dediği bir gayenin insanı olarak hareket etmiştir. Bu unutulmuş gerçeği yeni bir dille hatırlatmış ve onun büyüklüğü bu düşüncesinden gelmektedir. Detaylı bilgi için bkn. Mustafa, Özçelik, *Bizim Yunus*, Sistem Ofset, Ankara, Nisan 2010.

¹²³⁷ Kiliçlar, 2011: 4.

sembolü olmuştur, nice canları yüzyıllarca şiir kervanları gibi ardına takmış, ama kendi sır olarak gitmiştir. Günümüzde ise dünyanın her köşesinde dünyayı tüm insanlarla birlikte benimseyen Yunus Emre'nin adını hatırlatan kültürel merkezler sembolik bir şekilde Türk kültürünü farklı halkların gözdesi haline getirmeyi amaçlamıştır. Yunus Emre, bir dinin adamı hatta din adamı bile olmadığı için bu amacın en uygun temsilcisidir. Ayrıca Yunus, din ve Tanrı ile ilgili sorulduğunda sadece aşk ve dost kavramlarından bahsetmiştir. Bu nedenle bütün dinlerin ötesinde, caamilerin, kiliselerin dışında kıblesiz bir inancın adamı olarak kabul edilmektedir. Bahsi geçen inancın tek kuralı, yasası, dogması olmayan ama en geniş anlamda, en sınırsız, en insanca anlamıyla sevgive işbirliğinin olmasıdır. Bu bağlamda yurtdışında kurulan kültürel merkezlerin yabancı halklara yaklaşımı Yunus Emre'nin aşağıdaki şiiri ile sembolik bir şekilde açıklanabilmektedir:

Gelin tanış olalım, işi kolay kılalım,
Sevelim sevelelim, dünya kimseye kalmaz.¹²³⁸

Görüldüğü üzere bu şiirlerde asıl anlam yükü 'tanışmak' fiili üzerindedir. Tanışmak, işteş bir fiil olduğundan birlikte veya karşılıklı olarak yapılması gereken bir faaliyeti ifade etmektedir.¹²³⁹ Fakat aktörler tanıştıktan sonra doğal bir şekilde birbirlerini daha kolay anlamaktadır. Günümüzdeki dünyanın en belirgin göstergesi olan kültürel çeşitlilik, önemli değişim ve gelişmelerle birlikte kültürel yanlış anlaşılmalardan kaynaklanan önyargılara ve karışıklığa yol açmaktadır. Bu bağlamda farklı kültürlerin birbirlerini doğru bir şekilde anlaması şartıyla kültürelarası ilişkiler farklı halkların en büyük fırsatını temsil etmektedir.¹²⁴⁰ Yunus Emre Enstitüsü, yabancı halklara doğrudan Türk kültürünü tanıtarak bahsi geçen kültür çeşitliliğini kayda değer bir fırsata dönüştürme görevi üstlenmiştir. Diğer bir deyişle Yunus Emre Enstitüsü, kültürlerin çeşitliliği insan topluluklarının birbirlerinden yalıtılmasından çok onları birleştiren ilişkilere bağlı olduğunu göstermektedir.¹²⁴¹ Bu şekilde Türkiye, yurtdışında kültürel mirasını ve değerlerini dürüst bir şekilde tanıtan Yunus Emre Enstitüsü aracılığıyla ilk kez kültürel diplomasisini uygulamaya başlamıştır. Aslında 2000'lerde geniş yelpazeli kültürel güce sahip olduğunu anlayan Türkiye'nin aksine, Fransa 1883'te Fransız kültürünü ve dilini yaygınlaştıran Alliance Franço ise adlı altında ilk kültürel enstitüsünü kurmuştur. Bunun ardından Almanya, 1951 tarihinde Goethe Enstitüsünü kurarak kendi kültürünü ve dilini

¹²³⁸ Eyuboğlu, 1981: 10-29.

¹²³⁹ Özçelik, 2014: 78.

¹²⁴⁰ Matsumoto ve Juang, 2013: 1-3.

¹²⁴¹ Levi-Strauss, 1994: 24.

tanıtmaya başlamıştır.¹²⁴² Aslında günümüzde Türkiye'nin yanında kültürel diplomasi ile dikkat çeken bir diğer ülke de Çin Halk Cumhuriyeti'dir. Bunun en belirgin göstergesi son yıllarda Çin tarafından düzenlenen çok sayıda uluslararası festival, sanat sergisi, müzikal performansı ve diğer kültürel etkinlikleridir. Şüphesiz ki Çin, zengin geleneksel kültüre sahip olduğundan genel anlamdabu kültür (Çin kültürü) dünya çapında bilinen bir olgudur. Bu durumun farkında olan Çin, ayırt edici kültürünü 'yumuşak gücünün' odak noktası haline getirmiştir ve onun aracılığıyla neredeyse dünyanın her köşesinde kültürel faaliyetler yürütmektedir. Bununla birlikte Çin, kültürün ve dilin gücünü dış politikanın önemli bir kaynağı olarak alan Konfüçyüs Enstitüsünü kurmuştur. Bu şekilde Çin, kültürel diplomasi çerçevesinde 2004'te Konfüçyüs Enstitüsünü faaliyete geçirerek kendi kültürünü ve dilini dünyaya sunma girişimini başlatmıştır.¹²⁴³

Kültürel diplomasi hükümetin iş alanıdır. Genel olarak kültürel ilişkiler, insancıl ve özgecil köklere dayanarak karşılıklı saygı ve anlayış yaratmak adına kültürel paylaşımı gerçekleştirmektedir. Kültürel diplomasi ise, yurtdışında avantaj sağlanmasına yönelik resmi bir faaliyettir. İkili diplomatik faaliyetleri koylaştırmak için olumlu bir imaj yaratmakla ve etki bırakmakla görevlendirilmektedir. Bu bağlamda kültürel diplomasının iki anlam düzeyi vardır. Birincisi, kültürel paylaşım ve anlayışı sağlamakla birlikte hükümetler arasında ikili veya çok taraflı kültürel anlaşmaları, sözleşmeleri ve kültürel değişim programlarının müzakere edilmesidir. İkinci ise, bahsi geçen anlaşmaların yürütülmesi ve onlardan kaynaklanan faaliyetlerin gerçekleştirilmesidir.¹²⁴⁴ Bu nedenle, iki devlet arasında yakınlık duygusu yaratılınca dış politikanın faaliyetlerinin meşruiyetinin tanınacağı ve destekleneceği düşünülmektedir. Bu bağlamda kültürel diplomasi, yazılı eserleri (kitapları), sanat sergileri, konserleri ve belirli bir dilin tanıtımını yapmaktadır. Bu eylemlerin amacı, yurtdışında belirli bir devletin kültürü ve dilini tanıtarak ona karşı yakınlık kurulması ve olumlu duygular sağlanmasıdır.¹²⁴⁵ Bir hükümetin sorumluluğu olan bu faaliyetler genellikle kültürel kuruluşlara devredilmektedir. Bu çerçevede Türkiye, 'yumuşak güç' potansiyelinin en önemli bileşeni olan kültür alanı için Yunus Emre Enstitüsü'nü görevlendirmiştir.¹²⁴⁶

Osmanlı Devleti, Karadağ'a Türk kökenli kelimeleri, kültürü, geleneği ve hatta mutfak örnekleri bırakarak bu devletle birlikte günümüze kadar derin izler sürdüren ortak tarih alanı yaratmıştır. Bahsi geçen bu ortak yanları korumak ve kültürel işbirliğini güçlendirmek için görevlendiren Yunus Emre Enstitüsü'nün merkezi, 2014 yılında Karadağ'ın başkenti

¹²⁴² Ekşi, 2016: 27-28.

¹²⁴³ Gil, 2017: 14-21.

¹²⁴⁴ Chartrand, 1992: 138.

¹²⁴⁵ Akıllı, 2018: 20.

¹²⁴⁶ Uğuz ve Saygılı, 2017: 147.

Podgoritsa'da açılmıştır.¹²⁴⁷ Kültürel açıdan yabancı toplulukları Türkiye'ye yakınlaştıran Yunus Emre Enstitüsü'nün açılması Karadağ hükümeti tarafından olumlu bir şekilde karşılanmıştır. Daha doğrusu Karadağ'da, TİKA ve YTB'nin hazırdağı zemin üzerinde Yunus Emre Enstitüsünün faaliyetleri, iki devlet arasındaki kültürel ilişkileri güçlendirerek iki halk arasında karşılıklı sempati duygularını yaratılma faaliyeti olarak değerlendirilmiştir.¹²⁴⁸ Yunus Emre Enstitüsü de, iki devlet kültürünü karşılıklı bir şekilde sunma amacı beslediğini kurulmasından kısa bir süre sonra göstermiştir. Bu çerçevede 15 Ağustos 2014'te Yunus Emre Enstitüsü'nün merkezinde düzenlenen, Karadağlı sanatçı Mayda Muçiç'in resim sergisi¹²⁴⁹ ardından 31 Ekim 2014'te Türk ressam Aslı Türkeli'nin 'Dünya Yeterli Değil' adlı kişisel sergisi Karadağlıların beğenisine sunulmuştur.¹²⁵⁰ Bununla birlikte Yunus Emre Enstitüsü, 2014-2015 yılları arasında resim sergisi, Balkan müzik konseri, kitap fuarı, çeşitli konferanslar ve Türk yemekleri sunumu düzenleyerek Karadağlıların ilgisini çekmiştir.¹²⁵¹ Ayrıca 2015'te düzenlenen etkinlikleri arasında Karadağ'da daha önce görülmeyen sufi müzik konseri ve Türk film haftası beklenmeyen ilgi uyandırmıştır. Bunun en belirgin göstergesi, sufi müzik konseri için binden fazla Karadağ vatandaşının ilgi göstermesidir. Bu şekilde Yunus Emre Enstitüsü, kısa bir zaman içinde Karadağ'da tüm her yaş grubun ilgisini çeken kültürel bir merkez haline gelmiştir.¹²⁵²

Karadağlılara kültürel bir ruhla yaklaşan Yunus Emre Enstitüsü'nün 2016'daki faaliyetlerinden 'Türkiye Günleri' programı yoğun bir ilgi uyandırmıştır. Bahsi geçen günlük program çerçevesinde geleneksel Türk el sanatlarından ebru, tezhip, takı tasarımı, ahşap boyama, kumaş boyama ve seramik boyama dallarında örnek çalışmalar yapılmıştır.¹²⁵³ Ayrıca Podgoritsa'nın kalbinde düzenlenen 'Semah Gösterisi' Karadağ Milli Tiyatrosu'nu doldurmuştur. Karadağ'da derviş dansı olarak bilinen bu gösteri, Karadağlıları sanatın fazileti ve maneviyatıyla etkilemiştir.¹²⁵⁴ Bu şekilde Türk kültürünün zengiliklerinin tanıtımıyla ve yaratıcılıkla hayranlık duygusunu uyandıran Yunus Emre Enstitüsü, 2017'de Karadağlılara İstanbul'u zamansız şehir olarak sunmuştur. Daha doğrusu Podgoritsa ve Perast şehirlerinde,

¹²⁴⁷ Yunus Emre Enstitüsü (2015). Faaliyet Raporu (Rapor No: 2014), Ankara.

¹²⁴⁸ <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/kultura-da-unaprijedi-odnose-crne-gore-i-turske>, (erişim tarihi: 20.03.2019).

¹²⁴⁹ <http://montenegrina.net/najave-reportaze-izvjestaji/podgorica-izlozba-slikarke-majde-mucic/>, (erişim tarihi, 20.03.2019).

¹²⁵⁰ <http://www.anayurtgazetesi.com/haber/Turkeli-nin-sergisi-Karadag-da-acildi/517830>, (erişim tarihi, 20.03.2019).

¹²⁵¹ Yunus Emre Enstitüsü (2016). Faaliyet Raporu (Rapor No: 2015), Ankara.

¹²⁵² <http://www.crnagoraturaska.com/sve-vise-zainteresovanih-za-turski-jezik-i-kulturu/>, (erişim tarihi: 20.03.2019).

¹²⁵³ Yunus Emre Enstitüsü (2017). Faaliyet Raporu (Rapor No. 2016), Ankara.

¹²⁵⁴ Simunović, O., 'Ples derviša za Podgoričane', <http://www.rtcg.me/kultura/kulturna-galaksija/131052/ples-dervisa-za-podgoricane.html>, (erişim tarihi: 20.03.2019).

fotoğraf sanatçısı Mustafa Dedeoğlu'nun 'Anadolu' ve 'Zamansız Şehir İstanbul ve Yüzler' sergilerinin açılışı yapılmıştır. Bununla paralel olarak 2017-2018 tarihleri arasında düzenlenen Türk minyatür sergisi, Türk halk oyunları gösterisi, Türk halk müziği konseri, Türk film gösterimi, Türk mutfağı tanıtımı ve ebru kursları aracılığıyla Karadağlılar Türk kültürünün her hücrelerini yakından görmüştür.¹²⁵⁵ Ayrıca iki devlet arasındaki ortak tarihi ihmal etmeyen Yunus Emre Enstitüsü, 'Balkan bölgesinde Osmanlı Mimarisi' adıyla bilimsel bir panel düzenlemiştir. Bahsi geçen panel sırasında, Osmanlı döneminde Karadağ'ın önemli bir stratejik alan olduğundan dolayı onun toprağında tüm binaların inşasının Osmanlı Devleti tarafından desteklendiği hatırlatılmıştır.¹²⁵⁶

Türk kültürünün ayrılmaz bir parçası olan Türk dili, Karadağlılar arasında gözardı edilmez bir çekicilik yaratarak onların merakını uyandırmıştır. Bunun en önemli belirtisi, Yunus Emre Enstitüsü'nün himayesi altında düzenlenen Türkçe kurslarına daha ilk yılında (2014'te) yüz on altı Karadağlı öğrencinin katılmasıdır.¹²⁵⁷ Bir kültürün dayandığı temel unsurlardan biri olan dil, aynı zamanda bir devletin kendi yaşam tarzını yaygınlaştırmak ve ona destek sağlamak için önemli bir araçtır. Ludwig Wittgenstein'e göre belirli bir dilin hayal edilmesi belirli bir yaşam tarzı hayal edilmesi anlamına gelmektedir.¹²⁵⁸ Bu nedenle dil ve kültürün, bir devleti tam anlamıyla kavrayabilmek için öğrenilmesi gereken iki temel unsur oldukları söylenebilir.¹²⁵⁹ Ayrıca dil ve kültürün, belirli bir kimliğin şekillendirilmesinde katkıda bulunduğu göz önünde bulundurulduğunda bu kavramların önemi daha da artmaktadır. Küresel bilgi çağından önce kimlik, bireylerin yaşadıkları yerin dili ve kültürü etkisi altında şekillendirilmiştir. Küreselleşmenin ilerlemesiyle, dil ve kültür kavramlarının çeşitliliği bireysel kimliğin şekillendirilmesinde önemli rol oynamaya devam etmektedir.¹²⁶⁰ Çünkü kimlik, bireyleri bazı gruplarla bağlayan ve diğerlerinden ayıran bir aidiyet duygusudur. Bu nedenle bazı yazarlar tarafından kimlik, kültürel aitliğin tanınması olarak nitelendirilmektedir.¹²⁶¹ Bunun aksine John E. Joseph, dil kavramının kültürel açıdan nötr olduğunu iddia etmiştir. Tarihsel olarak belirli bir kültür içinde gelişmiş olmasına rağmen dil, diğer kültürden gelen ve onu öğrenen bireylere kendi kültürünü aktarmaz. Bu bağlamda dil kavramı, bir kültürün aracı olarak işlev görmesi için kültürel alışkanlıkların içine yerleşmelidir. Aksi takdirde farklı alışkanlıklara aktarılan dil kavramı, kendini bu alışkanlıklarına göre

¹²⁵⁵ Yunus Emre Enstitüsü (2018). Faaliyet Raporu (Rapor No: 2017), Ankara.

¹²⁵⁶ <https://podgoritsa.yee.org.tr/me/news/u-podgorici-odrzan-naucni-panel-osmanlijska-arhitektura-na-prostoru-balkana>, (erişim tarihi: 20.03.2019).

¹²⁵⁷ Yunus Emre Enstitüsü (2015). Faaliyet Raporu (Rapor No: 2014), Ankara.

¹²⁵⁸ Wittgenstein, 1953: 8.

¹²⁵⁹ Akıllı, 2018: 22.

¹²⁶⁰ Ozoliņš, 2016: 5.

¹²⁶¹ Nunan ve Choi, 2010: 3.

şekillendirecektir.¹²⁶² Ayrıca dil, bireylerin belirli bir topluluğa üyeliğini ve bağlılıklarını göstermesinin birincil yolu olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bununla birlikte bir topluluk içinde kullanılan karşılıklı dilbilim biçimleri onun üyeleri arasında dayanışma duygusunu yaratmaktadır.¹²⁶³

Türkçe, Türklerle Karadağlılar arasında ilişkileri güçlendiren kültürel unsurlardan biri haline gelmiştir. Bunun en belirgin göstergesi, Yunus Emre Enstitüsü tarafından yürütülen Türkoloji Projesi'nin gösterdiği başarıdır. Aslında Türkoloji Projesi kapsamında, Türk Dili ve Edebiyatı bölümlerine Türkiye'den öğretim elemanı görevlendirilmekte, materyal yardımı sağlamak ve bahsi geçen bölümde daha nitelikli eğitim-öğretim verilebilmesi için çalışmalar sürdürülmektedir.¹²⁶⁴ Fakat Karadağ'da, Türk okulu, devlet üniversitesi bünyesinde Türk Dili ve Edebiyatı, Türkçe veya Türkoloji bölümü bulunmamaktadır. Bu nedenle Yunus Emre Enstitüsü, Türkoloji Projesi çerçevesinde Karadağ Üniversitesi'nde Türkoloji bölümü kurulması ile birlikte Türkiye ve Karadağ Devlet Arşivleri arasında işbirliği çalışmaları başlatmıştır.¹²⁶⁵ Bununla birlikte Türkoloji çerçevesinde Karadağ'ı kapsayan ortak tarih ve kültür açısından büyük öneme sahip olan bir proje hayata geçirmiştir. Bu proje 'Balkan bölgesinde Kültürel Mirasın Yeniden İnşası' adı altında bilinmektedir. Bu bağlamda Yunus Emre Enstitüsü'nün Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası ile ortaklaşa yürüttüğü bu proje ile Bosna-Hersek, Karadağ, Sırbistan, Arnavutluk, Kosova, Makedonya ve Hırvatistan'daki Osmanlı döneminden kalma yazma eserlerin tespit edilmesi, katalogların oluşturularak digital ortama aktarılması hedeflenmektedir.¹²⁶⁶ Ancak Karadağ'da Türkoloji Projesi Türkçe eğitimi konusunda en büyük başarıyı elde etmiştir. Bunun en belirgin göstergesi, 2015'te Karadağ Devlet Üniversitesi ve özel Donya Gorica Üniversitesi ile imzalanan 'Türkoloji Projesi İşbirliği Protokolü'dür'.¹²⁶⁷ Bu şekilde Yunus Emre Enstitüsü, Karadağlılara Türkçe eğitimi vererek iki devlet arasındaki bir köprü vazifesini göreceğ olan nesilleri yetiştirmeye başlamıştır. Bu konuda Yunus Emre Enstitüsü'nün başarısını gösteren, Karadağ'da Türkçenin giderek tüm nesillerin ilgisini uyandıran ve en popüler yabancı dillerden biri haline gelmesidir.¹²⁶⁸

Karadağ hükümeti, Türkiye ile Karadağ'nın kültürel ilişkilerini güçlendiren Yunus Emre Enstitüsü'nün faaliyetlerini olumlu bir şekilde değerlendirmektedir. Bunun önemli bir belirtisi, 2018'de Podgoritsa Belediye Başkanı İvan Vukoviç ve Yunus Emre Enstitüsü Müdür

¹²⁶² Joseph, 2004: 167.

¹²⁶³ Christison, 2010: 78.

¹²⁶⁴ Yunus Emre Enstitüsü (2017). Faaliyet Raporu (Rapor No: 2016), Ankara.

¹²⁶⁵ <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-karadag-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (erişim tarihi: 20.03.2019).

¹²⁶⁶ Parlakpınar, 2014: 317.

¹²⁶⁷ Yunus Emre Enstitüsü (2016). Faaliyet Raporu (Rapor No: 2015), Ankara.

¹²⁶⁸ Ömeragiç A. ve Crnovrşanın S., 'Karadağ'da Türkçe Kurslarına Yoğun İlgi', <https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/karadagda-turkce-kurslarına-yogun-ilgi/776968>, (erişim tarihi: 20.03.2019).

Vekili Can Güray'ın yaptıkları görüşmedir. Bu bağlamda Podgoritsa Belediye Başkanı Vukoviç, iki dost devletin kültürünün gelişmesine katkıda bulunan işbirliğinin ortaklık ilişkisi içinde daha da derinleşmesine hazır olduğunu ileri sürmüştür. Üstelik bahsi geçen görüşme sırasında Podgoritsa Belediyesi ve Yunus Emre Enstitüsü arasındaki işbirliği ileride, farklı projelerin ve karşılıklı öneme sahip kalkınma önceliklerinin yürütülmesi aracılığıyla daha da derinleştirileceği sonucuna varılmıştır.¹²⁶⁹ Görüldüğü üzere Yunus Emre Enstitüsü, kısa bir zaman içinde Karadağlıların yoğun ilgisini uyandırarak Karadağ hükümeti ile kültürel işbirliğinin derinleşmesine yönelik düşüncelere yol açmıştır. Bu şekilde Yunus Emre Enstitüsü, 2000'lerden sonra ortaya konulan ve yurtdışında Türkiye'nin prestijini ve olumlu imajını geliştiren yeni diplomasi yaklaşımının en önemli 'yumuşak güçlerinden' biri haline gelmiştir. Bu bağlamda Yunus Emre Enstitüsü, Türk kültürünü markalaştıran bir unsur olarak nitelendirilmektedir. Anholt Simon'a göre, ulusal markalaşma stratejisi beğenilip beğenilmediği sorusundan bağımsız bir şekilde giderek ulusal kültürü iletme rolünü üstlenmektedir.¹²⁷⁰ Siyasi açıdan bakıldığında bunun temel nedeni, markalaşma stratejisinin ulusal hükümetlerinden daha etkili bir şekilde sınırları geçme ve farklı kültürleri bir araya getirerek onları bağlama yeteneğine sahip olmasıdır.¹²⁷¹ Aslında ulusal markalaşma stratejisi, kültür ve dil kavramlarının çeşitliliğini takdir ederek kültürler arasındaki diyalog ve tanışma fırsatını desteklemektedir.¹²⁷² Bunun en önemli belirtisi Karadağ'a bir dost kurum olarak açılan Yunus Emre Enstitüsü'nün, iki kültür arasında diyalog kurarak bu topraklarda Türk kültürünü ve dilini bir marka haline getirmesidir.

Ulusal markalaşma stratejisinin kültürel yönünün yeri doldurulamaz ve hesaplanamaz bir önem taşımaktadır. Her şeyden önce bahsi geçen stratejinin kültürel yönü, bir devletin eşsiz özelliklerinin ve kimliğinin bir ifadesi olarak değerlendirilebilmektedir. Ayrıca bir devletin geçmişini bugün ile ilişkilendirdiği için güven verici bir kavramdır. Sonuçta bu kavram onurludur, çünkü bir devletin manevi ve entelektüel niteliklerini göstermektedir.¹²⁷³ Ayrıca Wendt, kültürün önemi üzerine vurgu yaparak bir aktörün kimliğinin ve çıkarlarının dolaysız bir şekilde kültür alanına bağlı olduğunu ileri sürmüştür. Bunun temel nedeni, birinin kim olduğunu ve tam olarak ne istediğini sadece paylaşılan kültürel anlamlar çerçevesinde düşünülmesinin mümkün olmasıdır. Bu doğrultuda, konuşma yeteneği bir dilin ürünü olduğu

¹²⁶⁹ <http://podgorica.me/2018/09/10/jacanje-saradnje-glavnog-grad-a-i-instituta-yunus-emre/>, (erişim tarihi: 20.03.2019).

¹²⁷⁰ Anholt, 2003: 138.

¹²⁷¹ Clifton, 2003: 4.

¹²⁷² Ozoliņš, 2016: 13.

¹²⁷³ Anholt, 2003: 141-142.

gibi kimlik kavramı da bir kültürün ürünüdür.¹²⁷⁴ Günümüzde devletlerarası kültürel değişim, hızlı bir şekilde hareket ederek toplumlar üzerinde derin bir etki yaratmaktadır. Bir zamanlar sadece elitler arasındaki ilişkilerle ilgilenen ‘kültür’ terimi, günümüzde farklı toplumlar arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesine katkıda bulunmaktadır. Artık başta kültür olmak üzere din ve etnik faktörler, ‘benlik’ ve ‘topluma aidiyet’ duygusunun gelişmesinde önemli rol oynamaktadır. Bazı yazarlar daha da ileri giderek ‘bir toplumun kültürden başka bir şey olmadığını’ veya ‘bir toplumu şekillendirenin onun kültürü olduğunu’ ileri sürmüştür.¹²⁷⁵

Kültür, farklı toplumların birbirlerini nasıl algılandıklarını ve aralarındaki farklılıkları nasıl aştıklarını belirleyen bir kavramdır. Küresel çağda, daha önce hiç olmadığı kadar çoğalan devletlerarası temaslar nedeniyle kültür kavramı değişim yaşamıştır. Böyle bir ortamda kültür statik özelliğini kaybetmiştir. Bunun yerine farklı kültürler buluşmakta, karışmakta ve dönüşmektedir. Giderek ‘küçülen’ dünyada kültür, siyasetin emri altında duran bir kavram olarak düşünülemez. Bunun yerine kültür, siyaset için ‘zemin hazırlayan’ veya ‘işletme bağlamı’ yaratan bir kavram olarak düşünülebilir. Aslında belirginleşen Türk ‘yumuşak gücü’, kültürün önemini anlamış ve bilinçli olarak sadece yabancı hükümetlere değil, aynı zamanda küresel kamuoyuna ve potansiyel ortaklarına kendisini yansıtmak için kullanmaktadır.¹²⁷⁶ Bu çerçevede Yunus Emre Enstitüsü, kültürel faaliyetlerine yabancılara Türkçe eğitimini ekleyerek Türk kültürünün anlaşılmasını sağlamış ve Türkiye’nin ‘yumuşak gücünün’ çekicilik yeteneğini geliştirmiştir. Görüldüğü üzere bir zamanlar Karadağ’da etkili olan Türkiye’nin gücü, bu devletin bağımsızlığını ilan etmesinin ardından yeniden doğmaya başlamıştır. Bu nedenle George Friedman, Türkiye’nin gücü arttıkça dünyadaki Türk etkisinin de artacağını iddia etmiştir.¹²⁷⁷

¹²⁷⁴ Wendt, 1999: 272-274.

¹²⁷⁵ Reeves, 2004: 85.

¹²⁷⁶ Bound ve Briggs, 2007: 19-20.

¹²⁷⁷ Friedman, 2009: 7.

SONUÇ

Balkan bölgesinin tarihi, dramatik bir kimlik hikâyesidir. Bu hikâyeyi diğer ulusların geçmiş hikâyelerinden ayıran temel özellik- kimlik bunalımından doğan aşırı milliyetçiliktir. Bu nedenle Balkan milliyetçiliği, diğer ulusların milliyetçiliğine benzememektedir. Balkan milliyetçiliğinin, acımasız, baskın, suikast ve katliamlarla dolu kanlı bir geçmişi vardır. Bu çalışmada analize tabi tutulan milliyetçi teorilere bakıldığında milliyetçilik, ‘yabancı’ bir gücün hâkimiyetinde/egemenliğinde bulunan ve kültürel anlamda bastırılan belirli bir toplumun tepkisidir. Demek ki Balkan milliyetçiliği, Osmanlı döneminde aşırı ‘Türk düşmanlığı’ üzerinde inşa edilen bir olgudur. Bu noktada Balkan milliyetçiliğini diğer ulusların milliyetçiliğinden ayıran önemli bir özellik, ‘yabancı’ veya ‘dışsal’ bir gücün yokluğunda Balkan halklarının milliyetçiliğini acımasız bir şekilde birbirlerine karşı yönlendirerek aynı coğrafyada yaşayan toplumlar arasında günümüzde bile hissedilen radikal/aşırı nefret duygusunu yaratmasıdır.

Balkan milliyetçiliği olgusunun Osmanlı döneminde tohumlarını attığı ve ‘Türk/İslam/Müslüman’ karşıtı bir şekil aldığı bir gerçek olduğu kadar bu olgunun kökenini Osmanlı yönetimine veya ‘Millet Sistemi’ne’ bağlamak da en az o kadar yanıltıcıdır. Bu anlamda kaçırılmaması gereken önemli bir husus Osmanlı öncesi Doğu Roma/Bizans İmparatorluğu zamanında Balkan halklarının din ilkesi ekseninde organize edilmesidir. Bahsi geçen ‘Hristiyan İmparatorluğu’, hükmettiği topraklarda ‘dinsizlik’ olgusunu ‘devlete karşı suç’ olarak nitelendirerek bir ‘Hristiyanlaşma’ sürecini başlatmıştır. Habsburg Monarşisi’nde ise vatandaşların eşitliğini belirten unsurun Katoliklik olmasından dolayı Balkan coğrafyasında ‘Katolikleşme’ süreci de cereyan etmiştir. Aynı şekilde Osmanlı Devleti barındırdığı toplumlara örgütlemek için ‘Millet Sistemi’ adı altında bilinen ve din ilkesine dayanan sosyo-kültürel ve toplumsal bir sistem kurmuştur.

Osmanlı döneminde uygulanan Balkan halkları için ‘Millet Sistemi’ tamamen yeni bir tecrübeydi, çünkü Balkan bölgesinde yaklaşık 500 yıl boyunca Müslüman olmayan nüfus Müslümanlar tarafından yönetilmiştir. Bu durum ‘İslamlaşma’ ve ‘Osmanlılaşma’ olgusuna yol açarak Hristiyan ve Katolik nüfusun yanında günümüze dek Balkan halkları arasında Osmanlı dönemini hatırlatan Balkan Müslümanlarını da getirmiştir. Bu dönem itibarıyla Osmanlı yönetimi, Balkan bölgesinin dramatik tarihinde en kanlı çatışmaların sebebi olarak gösterilmiş veya en azından bu coğrafyada cereyan eden dehşetli olaylar ‘Osmanlı mirası’nın bir sonucu olarak nitelendirilmiştir. Bunun en belirgin örneklerinden biri dünyanın önde gelen bazı tarihçileri tarafından, Bizans İmparatorluğu döneminde ‘Hristiyanlaşma’ ve Habsburg

Morarşisi zamanında ‘Katolikleşme’ süreci Balkan coğrafyasında yer almasına rağmen sadece Osmanlı Devleti’nin, Balkan nüfusu ‘zorla İslamlaştırma’ politikasıyla suçlanmasıdır. Oysaki yıllarca yapılan araştırmaların, yaklaşık 500 yıl boyunca Balkan coğrafyasında hüküm sürdüğü Osmanlı Devleti’nin ‘Millet Sistemi’ ile barındırdığı farklı ulusları kendi ulusal benliğiyle, inancıyla ve kültürüyle başbaşa bırakarak oldukça toleranslı bir yöntem kurduğunu ispatlaması ‘zorla İslamlaştırma’ tezinin geçerliliğini yitirmesine sebep olmuştur. Bununla birlikte ‘Millet Sistemi’nin, dini ayrımcılığı teşvik ettiği ve etnik kimliği tahrip etmeye çalışarak etnik gruplaşmalara yol açtığı belirtilmiştir. Malum Osmanlı Devleti’nin egemenliğinde her etnik grup kendi kimliğini korumuş ve biad etmiş oldukları inançlarını huzurlu bir ortamda ifa etmiştir. Üstelik etnisite önemsenmeyen bir kavram olduğu için Osmanlı yöneticileri, XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar ‘etnik politika’ olarak adlandırılabilir herhangi bir strateji geliştirmemişlerdir. Aksine Osmanlı egemenliğinde, etnik gruplar farklı dilleri konuşmaya devam etmekle birlikte kendi kültür/geleneklerine sahipti ve Osmanlı yöneticileri bu durumu değiştirmek için çaba göstermemişlerdir. Dilsel ve kültürel farklılıklar ne olursa olsun evrensel bir din kimliği altındadır dini grup Osmanlı yönetimi tarafından korunmuştur. Bunun en büyük belirtisi Osmanlı döneminde Balkan bölgesinde sıradan bir vatandaşın kendini etnik terimlerle tanıtmaması ve onun kimliği sorulduğunda bir Sırp’ın bile sadece Ortodoks olduğunu belirtmesidir. Fakat din ilkesinin ekseninde tanımlanan toplum olgusu, etnik kimlik olgusuyla yakından ilişkilidir. Bu nedenle din ilkesine göre örgütlenen toplum, genel olarak ‘etnik toplum’ olgusuyla sonuçlanmaktadır.

Balkan bölgesi, Asya’dan Avrupa’ya ve Avrupa’dan Asya’ya en kısa yoldur. Aynı zamanda Balkan bölgesi, belki dünyanın en çalkantılı yoludur. Osmanlı ordusu Balkan coğrafyası üzerinden Avrupa kapılarına dayanmıştır, Avrupa ise Balkan coğrafyasını kullanarak ‘Asya gücü’ olarak algıladığı Osmanlı Devleti’ni kendi kıtasından uzaklaştırmış ve Rusya kendi devrimci politikalarını Balkan bölgesinde başlatma girişiminin peşine düşmüştür. Çoğunlukla Hristiyan olan Balkan halkları, Avrupa ve Rusya’dan esen ‘Osmanlı/Türk/Müslüman’ karşıtı milliyetçi rüzgârdan etkilenmiştir. Avrupa, İslam’ı medeniyete ve gelişime karşı olmakla suçlayarak günümüze kadar Balkan halklarının zihniyetinde muhafaza edilen bu dinin olumsuz imajını yaygınlaştırmıştır. Kaldı ki Balkan ‘Ortodoks milletinin’ İslam/Müslüman karşıtı milliyetçiliği, XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin zayıflamasının ardından bölgeye yaklaşan Batı medeniyeti veya Avrupa’yla olan etkileşimi tarafından güçlendirilmiştir. Bahsi geçen Balkan ‘Ortodoks milleti’, aynı dini paylaştıkları Avrupalılarla özdeşleşerek yüzyıllar boyunca huzur içinde birlikte yaşadıkları İslam dinine mensup olan vatandaşları ötekileştirmiştir. Üstelik bu millet, Osmanlı yönetiminin

Balkan halklara uyguladığı İslamı ve dolayısıyla ‘yabancı’ sistemi ve kültürü bu bölgenin ‘Avrupalaşmasını’ engelleyen ‘öteki’ ve ‘geriye dönük’ bir hükümet olarak nitelendirmiştir. Konstüktivist teori açıdan bakıldığında etkileşim süreçleri, aktörlerin kimliklerini ve çıkarlarını şekillendiren ‘işbirlikçi’ veya ‘çatışmacı’ toplumsal yapıları üretmektedir. Bu süreçlerde ‘olumlu ve olumsuz özdeşleşme’ olgusu kilit rol oynamaktadır. ‘Olumlu özdeşleşme’ olgusu -tıpkı Balkan ‘Ortodoks Milleti’ Avrupalılarla özdeşleştiği gibi- diğerinin kaderini paylaşma anlamına gelir, ‘olumsuz özdeşleşme’ olgusu ise -tıpkı Balkan ‘Ortodoks Milleti’ Osmanlıları kategorize ettiği gibi- diğeri yerine ‘öteki’ terimini kullanarak onu tamamen ‘yabancı’ veya ‘düşman’ olarak algılamaktır.

Avrupalı devletler, Balkan halklarının Osmanlı Devleti’ne karşı istediği tepkisini uyandırdıktan sonra kendi kimliğini yeniden inşa ederek bu bölgeyi ötekileştirmiştir. Böylece coğrafi açıdan Avrupa’nın ayrılmaz bir parçası olan Balkan bölgesi, olumsuz özelliklerin bir deposu olarak hizmet etmekle birlikte ideolojik ve kültürel hüsrana mağdur bırakılmıştır. Rusya’ya gelince, Osmanlı Devleti’nin egemenliğinde bulunan Balkan topraklarını ele geçirmek adına bu coğrafyada yaşayan halklara Panslavizm düşüncesini sunmuştur. Panslavizm düşüncesi, Osmanlı yönetiminde zaten serbest alan olarak bırakılan ‘etnik köken’ ve ‘dilsel birliğe’ dayandığı için Balkan halkları arasında kısa zaman içinde etki yaratmıştır. Artık dil, etnisite kavramını belirleyen bir unsur haline gelmiştir. Bundan sonra Balkan ‘Ortodoks milleti’, Osmanlı Devleti’ni gerek ‘öteki’ ve ‘yabancı’ gereksede ‘işgalci’ olarak algılayarak aynı ‘etnik köken’ ve ‘dil’ kavramlarına dayanan ortak devleti kurma fikrini geliştirmiştir. Kaldı ki Osmanlı döneminde geliştirilen ve ‘Osmanlı/Türk/Müslüman’ aşırı düşmanlığına dayanan Balkan milliyetçiliği, Osmanlı yönetimi tarafından teşvik edilmemiş sadece farklı etnik kimliklerin ve dilsel/kültürel farklılıkları besleyen ‘Millet Sistemi’nden kaynaklanmıştır. Bu noktada dinsel kimliğin etnik kimliğe ve etnik kimliği milliyetçiliğe dönüştürme yolu takip edilmiştir. Etnik kimliği ön plana çıkaran Balkan ‘Ortodoks milleti’, Avrupa ve Rusya’nın etkisinde Osmanlı dönemini bir ‘esaret dönemi’ olarak resmederek Yugoslavya adı altında bilinen Balkan halklarının ortak devletini hem ‘doğuran’ hem de ‘öldüren’ farklı milli programları geliştirmiştir. Bu anlamda Balkan ‘Ortodoks milleti’, kimliğini yeniden tanımlarken Osmanlı dönemini bir ‘seçilmiş travma’ olarak kullandığı söylenebilir. Çünkü ‘seçilmiş travma’ olgusu, mitolojik bir kimlik işaretidir, bir etnik grubun üyelerini bir araya getirir ve nesilden nesile aktarılan önemli bir tarihin hikayesini sunmaktadır. Psikopolitik eksenli çalışmalara bakıldığında bir etnik grup ‘seçilmiş travma’ olgusunu seçerken (kimliğini tanımlanırken), ‘biz’ ve ‘öteki(ler)’ veya ‘arkadaş’ ve ‘düşman’ ayrımına başvurmaktadır. Aslında kontrüktivist teorisyenler de kimliğin inşa edilme sürecinde ‘biz’ ve

‘öteki(ler)’ veya ‘arkadaş’ ve ‘düşman’ ayrımının önemli rol oynadığını ileri sürmüşlerdir. Bu teorik açıklamalar, Balkan milliyetçiliğindeki ‘Osmanlı/Türk/Müslüman’ unsurun varlığına ve Balkan Müslümanlarının ötekileştirilme eğilimine uygulanabilir.

Balkan halkları, ‘büyük güç’ tarafından işgal edilme korkusu ve ‘yabancı bir gücün’ boyunduruğu altında yaşama travması etkisinde kalarak milliyetçiliklerini ‘dışsal tehditlere’ (özellikle Osmanlı Devleti’ne) karşı olan Yugoslavyacılık düşüncesi ekseninde şekillendirmiştir. Fakat Balkan halklarının Yugoslavya isimli ortak devletinin varlığı, Osmanlı Devleti’nin yokluğu (çökmesi veya dünya sahnesinden çekilmesi) ile doğrudan bağlantılı olmuştur. Bu nedenle Osmanlı Devleti’nin dünya sahnesinden çekilmesinin ardından Balkan tarihinde ilk defa Balkan halklarının ortak devleti kurulduğu için birlik konusunda Yugoslavya bir dönüm noktası olarak değerlendirilmiştir. Ancak bu noktada kaçırılmaması gereken önemli bir paradoks ise Osmanlı Devleti’nin yıkılmasıyla Balkan halklarının ortak devletine şart olan ‘dışsal tehdit’ olgusunun da ortadan kalkması olmuştur. Bu durumda Balkan halkları, ‘Osmanlı/Türk/Müslüman’ düşmanlığı üzerinde kurdukları milliyetçiliği birbirlerine karşı yönlendirmiştir. Kısa bir zaman içinde Yugoslavya’daki yaşam neurotik bir hal almış, her devlet geliştirdiği milli programı yerine getirmeye çalışmış, ‘Habsburg mirası’ (Hırvatistan) ve ‘Osmanlı mirası’ (Sırbistan) kanlı bir çatışmaya girmiş, Balkan Müslümanları ‘Osmanlı kalıntısı’ olarak algılanarak ‘Ortodoks milletin’ hazırladığı intikamın ilk hedefi olmuş, geçmiş günlerin hayaletleri devletin her köşesinde görülmüş ve günümüze dek devam eden kimlik bunalımını başlatmıştır.

Osmanlı Devleti’ne gelince, Balkan bölgesini kaybedince ruhunu kaybettiği söylenebilir. Çünkü Balkan coğrafyası, basit bir toprak olmaktan ziyade Osmanlı Devleti’ne Avrupa’nın kapısını açan ve onun kalbinde yer alan coğrafyaydı. Balkan devletlerinin kaybı, Osmanlı coğrafyasında farklı duyguları, özellikle utanç ve öfke uyandırarak kimlik sorgulama sürecini başlatmıştır. Sonuçta Osmanlı Devleti, Balkan coğrafyasını fethetiktikten sonra ‘Avrupalı Osmanlı İmparatorluğu’ veya ‘Avrupalı Türkiye’ olarak nitelendirilmiş ve kısmen de olsa Osmanlılar hayal ettikleri ‘Avrupalı kimliğini’ kazanmıştır. Bu nedenle Osmanlılar, yüzyıllar boyunca kendilerine ait bu toprakların yabancılaştırılması ve ötekileştirilmesi nedeniyle ihanete uğradıklarını hissetmişlerdir. Böylece Balkan bölgesi, bir ‘mağduriyet duygusu/zihniyeti’ yaratılmasında kilit rol oynamıştır. Ancak bu ‘mağduriyet duygusu/zihniyeti’ o kadar güçlü olmuştur ki, Balkan bölgesinin bağımsızlaştırılması ve ‘Avrupalı kimliğinin’ kaybedilmesi yaşanan bir travma olarak muhafaza edilmiştir. Bu ‘kayıp travması’, Osmanlı Devleti dünya sahnesinden çekildikten sonra bile onun mirasını devralan Türkiye Cumhuriyeti’nde yankı uyandırmıştır. Hatta ‘Balkan travması’ Türk ulusal kimliğinin inşasında önemli rol oynadığı

için Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk daha 1923'te Türk ve Balkan milletlerinin kader olgusuyla birbirine bağlı olduğunu vurgulamıştır. Bu düşünceleri takip ederek Türkiye, Türk/Müslüman karşıtı unsurları kapsayan aşırı milliyetçilikle boğulan Birinci Yugoslavya'yla bile diplomatik ilişkiler kurma yolunu bulmuştur. Bu milliyetçiliğin hedeflerinden biri olan ve Osmanlı hayaleti olarak görülen Balkan Müslümanları, Türk dış politikasının önemli bir parçası olmuştur.

Türkiye, Avrupa'nın her köşesinde 'homojenleşme' hareketleri devam ederken Balkan bölgesinin de bu hareketlerden etkilenip Balkan Müslümanlarını ötekileştireceğini sezmiştir. Bu nedenle Yugoslavya'nın Sırp'ların egemen olduğu bölgelerden Müslümanların Türkiye'ye yerleştirilmesine yönelik politikalar geliştirilmiştir. Bu anlamda Türkiye'nin Balkanlı Müslümanlara en büyük katkısı, Atatürk'ün vefatı nedeniyle 1938'de askıya alınan 'Göçmen Antlaşması' olmuştur. Üstelik 1934'te, Balkan halklarının aralarından daha derin ve kalıcı bir dayanışma duygusu yaratmak amacıyla Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya arasında Balkan Antantı imzalanmıştır. Bu tarih itibariyle Türkiye'nin, Osmanlı Devleti'nden devraldığı mirasına (Balkan Müslüman vatandaşlara) sahip çıkma çabaları gözlemlenmiştir. Bunun yanı sıra bu tarih itibariyle Balkan Müslümanları, etnik açıdan Türk olmamalarına rağmen Türkiye Cumhuriyeti'ni 'akraba devlet' (kin state) olarak hissetmiş ve yaşadıkları tüm olumsuz hadiseler sırasında bile yardım için gözleri Türkiye'yi aramıştır. Sonuçta bu tarih itibariyle Türk dış politikası, Balkan coğrafyası konusunda süreklilik unsurunu ispatlamaya başlamıştır.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye için Balkan coğrafyası, her anlamda oldukça uzak bir bölge haline gelmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye tarafsızlık ilkesine dayanan politikayı izlerken, Yugoslavya başta Almanya olmak üzere İtalya, Bulgaristan ve Macaristan tarafından işgal edilerek dağılmıştır. Demek ki bu iki aktör arasındaki ilişkilerde yaşanan 'kopukluk', İkinci Dünya Savaşı döneminde rijit uluslararası sistemin yapısından kaynaklanmıştır. Daha doğrusu savaşçıl bir ortamda, devletler arasındaki etkileşim kısıtlanmıştır. Üstelik bu topyekün savaşın sonuçları, eski 'çok kutuplu' uluslararası sistemin yapısını yıkarak onun 'iki kutuplu' şeklini almasına zemin hazırlamıştır. Böylece Avrupa kıtası, ABD ve SSCB'nin egemen olduğu rakabet sahasına dönüşmüş ve Soğuk Savaş başlamıştır. ABD'nin önderliğinde 'kapitalizm' (Batı Bloğu) ve SSCB'nin önderliğinde 'komünizm' (Doğu Bloğu) şeklinde ikiye ayıran bir dünya düzeninde diğer devletlerin davranışlarını belirleyen teorik çerçeveler arasında realizm galip çıkmıştır. Bu bakış açısına göre devletler, anarşik bir düzende bir arada yaşamaya devam etmektedir. Ancak anarşik düzende büyük güçler, barış kırılabilir bir olgu olduğundan dolayı 'rahatsız edici' hususlara derhal cevap vermek zorunda kalmışlardır. Böyle bir sistemde 'kendi kendine yardım' ilkesi davranışın prensibi olmuş ve bu

anlamda devletlerin yapması gereken önemli şey kendi güvenliğini sağlamak olmuştur. Bu mantıkla Türkiye, SSCB'ye karşı dış güvenliğini sağlamak amacıyla NATO üyesi olarak kendini sıkı bir şekilde Batı Bloğu'na bağlamıştır. Balkan bölgesinde yer alan küçük devletler ise, Soğuk Savaş'ın esintileri daha ilk yıllarından kendini hissettirmeye başladığında tarihte bir kez daha 'dışsal tehdit' korkusunu hissetmişlerdir. Bu noktada Soğuk Savaş'ın soğukluğunun, Tito'nun önderliğinde İkinci Yugoslavya devletinin kurulmasına yol açtığını açık bir şekilde gözlemlenmiştir.

Yugoslavya'nın yeniden kurulması bu devletin Türkiye'yle olan ikili ilişkileri anlamında tarihin tekrarlanması olarak değerlendirilmiştir. Bu varsayımın iki temel nedeni üzerinde kurulmuştur. Birincisi 1953'te güvenliği artıran ve Balkan halklarını yakınlaştıran, tıpkı 1934'te Balkan Antantı gibi Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan arasında Balkan Paktı olarak adlandırılacak olan Dostluk ve İşbirliği Antlaşması'nın imzalanmasıdır. İkincisi ise 1954 tarihinde, 1938'de askıya alınan 'Göçmen Antlaşması'nın' tekrar gündeme gelmesidir. Demek ki devletin resmi ideolojisi din unsurunun toplumsal hayattan silinmesine yönelik hipotezine dayanan komünizm olsa da ve uluslararası sistemin yapısı ne kadar değişmiş olsa da Balkan coğrafyasındaki Müslümanların durumu değişmemiştir.

Balkan bölgesinde farklı dönemlerde Müslümanları 'düşman', 'yabancı' ve 'hain' olarak nitelendirme şeklindeki aynı amacın peşine düşen entelektüeller popülerlik kazanmıştır. Bu şekilde komünist sistemde bile din unsuru, hem politik kimliğin kaynağı haline gelmiş hem de 'etnik açıdan temiz' devletin kurulması için Balkanlı Müslümanların kovulmasını savunan bir gerekçe olarak kullanılmıştı. Kaldı ki Yugoslavya'daki komünist sistem her ne kadar dine karşı savaşmış olsa da paradoksal bir şekilde dini unsurlara benzemeye başlamıştır. Çünkü bu coğrafyada cereyan eden dine karşı mücadele bile şaşkıncı oranda dindar bir boyutu göstermiştir. Bunun en büyük göstergesi 1953 ve 1970 yılları arasında devam eden göç sürecinde Yugoslavya'dan Türkiye'ye giden nüfustur. Tüm bu bilgiler göz önünde bulundurulduğunda Türkiye Cumhuriyeti'nin, tarihi boyunca Balkan/Yugoslavya'ya ilgisi değişen yoğunluğuyla değişmeyen bir gerçek olduğu ve bu tarihe kadar yapılan göç antlaşmalarıyla Türkiye'de ciddi bir 'Balkan lobisi' oluşturulduğu gözlemlenmiştir.

Soğuk Savaş'ın soğukluğunun bitmesinin ardından, savaş boyunca dondurulan tüm 'sıcak hususlar' serbest bırakılmış ve 'pandora'nın kutusu' açılmıştır. 9 Kasım 1989 yılında Berlin duvarının yıkılması bir dönüm noktası olarak değerlendirilmiştir. Çünkü sanki bu tarihe kadar kurulan dünya düzeni, geliştirilen ideolojiler, uluslararası sistem üzerinde yapılan araştırmalar ve geleneksel uluslararası ilişkiler teorilerinin analizleri de parça parça yıkılmıştır. Berlin Duvarı sadece fiziksel bir bölünmenin işareti değildi, ABD ve SSCB'nin temsil ettikleri dünya arasındaki psikolojik bir sınırın baş göstergesidir. Berlin Duvarı'nın yıkılması bu

psikolojik sınırın kalktığı, Batılı kapitalist demokrasilerin zaferlerini ilan ettiği, komünist sistemlerin çöktüğü, milletlerarası sistemlerinin artık yürürlükte olmadığı ve Soğuk Savaş sonrası dönemin başladığını beyan etmiştir.

Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası sistemin yapısını betimleyen teorilerde, ‘pozitivist’ yaklaşımının ‘post-positivizm’ yaklaşıma kaydığı gözlemlenmiştir. Bu ‘paradigma kayması’, Soğuk Savaş sonrası dönemde materyalist yaklaşımların değer kaybettiğini açık bir şekilde ortaya koymuştur. Uluslararası teori çerçevesinde post-pozitivist yaklaşım, pozitivist yaklaşımın parantez içinde aldığı ve önemsemediği kimlik meselesini ve çıkar oluşumu (‘sosyolojik alanı’) ön plana çıkararak farklılık yaratmıştır. Fakat post-pozitivizme yakın olan konstrüktivist yaklaşım, devletlerin kimlik ve çıkarlarının uluslararası sistemin şekline doğrudan bağlantılı oldukları şeklindeki varsayımda bulunduğu için Soğuk Savaş sonrası döneminin değerlendirilmesine katkıda bulunmuştur. Bu teorik varsayımlar pratiğe uygulanmak adına, SSCB ve Yugoslavya’daki farklı halkların birbirlerine dair değişen fikirlere uygun bir örnek olarak gösterilmiştir. Soğuk Savaş boyunca bu iki devleti oluşturan halklar birbirlerini ‘dost’ ve ‘kardeş’ olarak algılamış iken, savaş sonrasında uluslararası sistemin yapısının değişmesiyle birlikte kimliklerini sorgulama sürecine girerek birbirlerine dair fikirlerini değiştirmiş ve aniden karşılıklı olarak ‘düşman’ olgusukavramına başvurmuşlardır. Bu ‘fikir değiştirme’ olgusu kanlı çatışmalara zemin hazırlarken aşırı milliyetçilik olgusunun ortaya çıkmasınada yol açmıştır. Aslında bu noktada milliyetçilik teorisi ve konstrüktivist yaklaşım arasında uygunluk sağlanmıştır. Milliyetçilik çalışmalarına göre milliyetçilik ve milli kimlik, ortak etnik kökenin ve tarihin/geçmişin bir ifadesi olmaktan ziyade zihnin ürünü ve ruhsal durumudur. Bununla birlikte milliyetçilik, gerek kültür ve dil gerekse de belirli bir milletle özdeşleşme sürecidir. Bu teorilerin devamını getirmiş gibi konstrüktivistler, gerçeklik olgusu ve sosyal dünyanın aktörlerinin ürünü olduğunu ileri sürmektedir. Bununla birlikte özdeşleşme süreci, konstrüktivist bakış açısının esas unsurudur. Çünkü toplum/millet veya uluslararası sistemin yapısı içerisinde bazı aktörlerin ‘dostluğu’/ ‘düşmanlığı’, her şeyden önce bir özdeşleşme sürecinin ürünüdür. Pratik alanda bu iki teorinin yakınlığı, hem SSCB ve Yugoslavya’nın dağılması hem de Türkiye’nin Yugoslavya’nın kalıntıları üzerinde oluşan kanlı labirentlerde Karadağ’a kadar giden yolunun bulunması örneğinde ispatlanmıştır.

Soğuk Savaş sonrası dönemde Yugoslavya’nın çalkantılı tarihinde bir kez daha ‘dışsal tehditler’ (savaş ve SSCB’nin baskıcı politikaları) ortadan kalkınca ölümcül etnik gruplaşmalar cereyan etmiştir. Sanki beklenmeyen bir anda Balkan halkları, Osmanlı öncesi ve sonrası hakim olan çatışma ortamına girerek ortak devletini şiddetli bir şekilde parçalamıştır. Bu durum akademik çevrede, Balkan Ortodoks nüfusun ‘Osmanlı/Türk/Müslüman’ unsuru ile obsesyon

duygusu bölgenin Osmanlı dönemine ve ‘Osmanlı/Türk’ kavramıyla ilişkilendirilmesine yol açmıştır. Bunun önemli göstergelerinden biri son yıllarda, Balkan coğrafyasının geç ve kanlı bir şekilde Soğuk Savaş sonrası dönemine girmesinden Osmanlı yönetiminin sorumlu olup olmadığı şeklindeki konuların incelenmesidir. Aslında Osmanlı yönetimi, Yugoslavya’nın parçalanması veya etnik çatışmaların ortaya çıkmasında değil, Balkan bölgesinde günümüzde dahi izlerini taşıyan ‘İslam korkusu’ olgusunun ve temkinli Türk dış politikasının anlaşılmasında kilit rol oynamaktadır. Çünkü Osmanlı döneminde bölgedeki Ortodoks nüfus, kendini ‘ikinci sınıf vatandaş’ ve ‘dezavantajlı vatandaş’ olarak hissederek ‘İslam/Osmanlı/Türk’ kavramından nefret etmeye başlamıştır. Bu şekilde travma yaşayan Ortodoks nüfus, mağduriyet duygusu üzerinde ‘İslam/Türklükten nefret ve intikam’ amaçlı milliyetçiliğini geliştirmiştir. Bunun en belirgin örneği Yugoslavya’nın dağılma sürecinde Kosova’da ‘Osmanlılardan alınan intikamı’ ve Bosna-Hersek’te uygulanan ‘Türk/Müslüman’ arınma politikasıdır.

Tarih boyunca Balkan Müslümanların, devamlı ötekileştirilmesi veya Türklerle özdeşleştirilmesi bu nüfusun Osmanlı mirasını devralan Türkiye’yi ‘akraba devlet’ olarak hissetmesiyle sonuçlanmıştır. Bundan dolayı Soğuk Savaş sonrası dönemde Balkan bölgesi, büyük bir oranda Balkanlı Müslümanların sayesinde Türk dış politikasına kendi kapılarını açmıştır. Malum Türkiye’nin bu kapılardan geçmesi kolay değildi. Çünkü Balkan Müslümanları ‘Osmanlı mirası’ olgusu nedeniyle kendi Hristiyan komşuları tarafından nasıl ötekileştirildiyse aynı şekilde bu mirası devralan Türkiye, Batı dünyası özellikle Avrupa kıtası tarafından ötekileştirilerek kimliğinin kaynağı konusunda sağlıklı bir soruşturma dönemine girmiştir. Soğuk Savaş’ın soğukluğu sona ermeye başladığında Türkiye’de Avrupa’nın ötekileştirme eğilimleri ve özellikle Kafkasya ve Balkan coğrafyasında sürekli olumsuz bir şekilde dile getirilen ‘Türk/Müslüman’ kavramı nedeniyle ‘biz kimiz?’ veya ‘biz nasıl bir milletiz?’ şeklindeki soru kimlik meselesi haline gelmiştir. Öyleki Türkiye, bu sorunun cevabını bularak bir zamanlar Osmanlı hâkimiyetinde olan topraklarda yaşayan halklara günümüzdeki dönemin Osmanlı dönemi olmadığını anlatma konusunda psikolojik baskı hissettiği için temkinli ve çekingen bir dış politika izlemiştir. Bunun en belirgin göstergesi Bosna ve Kosova’daki korkunç çatışmalar sürecinde Türkiye’nin tedbirli ve Batı eksenli politikası olmuştur.

Balkan bölgesinde veya Yugoslavya toprağında belirginleşmeye başlayan Türkiye’nin etkisi özellikle Avrupa tarafından eleştirilmiştir. Tarih boyunca olduğu gibi bu sefer de Avrupa, Türkiye’yi ‘İslamcı’ bir politika izleyerek Balkan coğrafyasındaki etnik ve dini gruplaşmaları kışkırtmakla suçlamıştır. Oysaki Türkiye’nin ‘Balkan politikası’, Batının özellikle Avrupa’nın

yaklaşımına doğrudan bağlantılı olmuştur. Yine de bahsi geçen suçlamanın yersiz olduğunu gösteren en önemli delil ise Yugoslavya'ya ilk kurşunun Avrupa'dan gelmesidir. AB'nin politikası, Yugoslavya'nın bütünlüğünü savunma şeklindeki ilkesine aykırı davranarak kendi 'mirası' olarak algıladığı Slovenya ve Hırvatistan'ın bağımsızlığını tanımış ve Yugoslavya adı altında bilinen devletin tarihe karışmasına neden olmuştur. AB'nin Yugoslavya konusunda fikir değiştirmesi doğrudan Türkiye'nin tavırlarını da değiştirmiştir. Buna rağmen Türkiye, Osmanlı nostaljisi teorisine dayanan 'neo-osmanlılık' politikası izlemekle ve tarihte bir kez daha Balkan bölgesinde egemenlik kurma teşebbüsüyle suçlanmıştır.

Türkiye, Avrupa ve Balkan coğrafyasında hız kazanan önyargı ve suçlamalar arasında sıkışıp kalmıştır. Sonuçta Balkan bölgesinde, Osmanlı dönemine dair tarihin mitolojik bir şekilde yorumlanması etnik farkındalık yaratma girişiminde temel araç olarak kullanılmıştır. Bu nedenle Türkiye'nin, Yugoslavya'nın kanlı labirentlerinde yol bulma politikası oldukça temkinli diplomatik meziyet gerektiren bir süreç olmuştur. Fakat her iki tarftan gelen eleştirilerin kaçırıldığı önemli bir husus ise Türk dış politikasındaki süreklilik unsurudur. Osmanlı Devleti'nde Balkan bölgesi 'Batılı kimlik' konusunda ne kadar önemli olduysa, Soğuk Savaş sonrası dönemde tüm dünyayla birlikte kimlik bunalımı yaşayan Türkiye kısmen de olsa 'Batılı' kimliği elde etmek için Balkan coğrafyasına kafasını çevirmek zorunda kalmıştır. Bu bağlamda günümüzde Türk dış politikası, 'Neo-Osmanlılık' veya 'Pan-Türkçülük' söylemlerinden kaçınarak süreklilik unsuruna uygun bir şekilde Batı ve uluslararası toplumla ortak hareket etmiştir. Üstelik tarih boyunca Türkiye-Yugoslavya ikili ilişkiler göz önünde bulundurulduğunda 'Soğuk Savaş sonrasında Türkiye'nin Balkan bölgesine geri dönüşü' şeklindeki hipotezler de geçerliliğini kaybetmektedir.

Bosna ve Kosova'daki Türk müdahalesine gelince, bu bölgelerde savaş patlak verdiğinde AB nasıl Slovenya ve Hırvatistan'a sahip çıktıysa Türkiye de sadece daha dolaylı ve uyumlu bir şekilde kendi 'mirasına' sahip çıkmaya çalışmıştır. Türkiye, Bosna'da olduğu gibi Kosova'da da Ortodoks Balkan halkları antagonize etmemek için uluslararası toplum olmaksızın tek taraflı girişimlerden uzak durmuştur. Üstelik bu konuda Türkiye'yi harekete geçiren AB'nin hem kendi 'mirasına' sahip çıkması hem de Bosna ve Kosova'da yaşananları önlemek veya durdurma yerine tarafsız bir politika izlemesidir. Görüldüğü üzere Türkiye, ortak tarih ve dinsel unsurlara rağmen Balkan bölgesindeki etnik ve dinsel çatışmalara sürüklenmekten uzak durmuş ve 'Neo-Osmanlılık' tezlerinin geçerliliğini tartışılır hale getirmiştir. Bu şekilde Türkiye, aşırı milliyetçi hareketleri nedeniyle Osmanlı Devleti'nin travmayı yaşamış olduğu için 'bölgeden çıkarılma' veya bir daha bu 'coğrafyayı unutmak

zorunda bırakılma' korkusu içinde çatışmalara taraf olma yerine siyasal (diplomatik) erdemlilikle bölgede 'dost devlet' olarak kalmayı başarmıştır.

Türkiye, yıkılan Yugoslavya'nın kanlı labirentlerinden dökülen kana bulaşmadan geçerek 'Osmanlı nostaljisi' değil 'kültürel nostalji' kavramının temelini oluşturan 'kayıp sürekliliğinin restorasyonu' olgusunun ekseninde uluslararası sistemin savaşçıl bir şekil alması nedeniyle Balkan bölgesiyle kaybolan yakınlığını restore etme girişiminde bulunmuştur. Yugoslavya'nın dağılmasında ortaya çıkan şiddetli ortamı Türkiye, diplomatik girişimler ve çatışan taraflara yapılan insani yardımlar aracılığıyla bu coğrafyadaki kendi varlığını meşrulaştırmak için başarılı bir şekilde kullanmıştır. Ayrıca Türkiye, gerek Balkan bölgesinde yaşayan 'insan bağları' (Müslüman nüfusu) gerekse de ortak tarihsel ve kültürel bağları ön plana çıkararak Yugoslavya'dan ayrılarak bağımsızlıklarını ilan eden 'yeni' devletlerle diplomatik ilişkiler kurmuştur. Bu noktada Türk dış politikasının, Avrupa politikasına benzer bir şekilde sadece dini değil, ortak tarih ve kültür kavramlarına dayanarak bölgesel çıkarların da korunduğu gözlemlenmiştir. Sonuçta Balkan coğrafyasında bağımsız 'ulus-devletlerin' kurulması, Avrupa'nın yardımı ve gücüyle gerçekleştiren bir süreç olmuştur. Ancak Türk dış politikasının örneğinde, Soğuk Savaş sonrası dönemde ortak tarih, kültür ve kimliksel yakınlık gibi kavramların önem kazanmasına da açık bir şekilde tanıklık edilmiştir. Aslında bahsi geçen kavramlar, 'ortak fikir' veya 'kolektif bellek' olgusu ile özetlenebilir. Bu noktada, Soğuk Savaş'ın sadece bir fikir olduğunu ve 'ortak fikir' veya 'kolektif bellek' olgusunun aktörlerin davranışlarını kısıtlayan ve şekillendiren bir düşünsel yapı olduğunu ileri süren kontrüktivist teori ön plana çıkmıştır. Bu teoriye göre uluslararası sistemin yapısı, etkileşimde bulunan aktörlerin çıkarları ve kimlikleri yeniden tanımlanma sürecini yönlendirmektedir. Dolayısıyla 'çıkar' ve 'kimlik' kavramları sabit olarak kabulenen neorealizm ve neoliberalizm teorilerinin aksine konstrüktivizm, uluslararası sistemin yapısının aktörlerin hem kimlik ve çıkarlarının hem de davranışlarının nasıl şekillendirildiği sürecine odaklanmaktadır. Konstrüktivistlere göre gerçekleri yaratan zihin olgusudur. Bu nedenle konstrüktivistler, milliyetçilik üzerinde çalışan teorisyenlerin çoğu ile temel varsayımı paylaşmaktadır. Çünkü milliyetçilik düşününlere göre 'milliyetçilik' ve 'milli kimlik' gerçek etnik kökenin veya ortak tarihin bir ifadesi olmaktan ziyade zihnin bir ürünüdür. Bu teorik yaklaşımlı değerlendirmelerin en somut örneği Soğuk Savaş sonrası dönemde, uluslararası sistemin yapısında değişiklikler yaşanmasından dolayı Balkan coğrafyasında gerek kimlik/çıkarların yeniden tanımlanma sürecinin başlaması ve rövanşist milliyetçiliğin arka plana itilmesi gerekse de düne kadar 'baş düşman' veya 'öteki' olarak algılanan Türk etkisine kapıların açılmasıdır. Kaldı ki Soğuk Savaş Sonrası dönemde Türkiye ve Balkan devletleri, Osmanlı geçmişi ile barışmaları gerektiğini anlamıştır.

Uluslararası sistemde yaşanan yapısal değişim, belirli bir toplumu belli bir noktanın ötesine dönüştürdüğü zaman geçmiş bugünün kalbi olmaktan çıkmaktadır. Balkan coğrafyasında bu varsayımın en belirgin göstergesi, Türkiye ve Karadağ'ın geliştirdikleri ilişkilerdir. Aslında bu iki devlet aralarında daha önce yaşananların tekrarını değil, ikili ilişkilerde mevcut uluslararası sistemin yapısına uygun olan yeni bir sayfa açmak istediklerini göstermiştir. Çünkü saati geri çevirmeye yönelik girişimlerde bulunsalar da, küreselleşme çağında bu çabaların eski günleri geri getirmeyeceğini anlamışlardır. Öyleki Türkiye 12 Haziran 2006 tarihinde, Yugoslavya'dan ayrılan son devletler arasında yer alan ve Yugoslavyacılık düşüncesini gömen Karadağ'ın bağımsızlığını tanımıştır. Ayrıca Balkan coğrafyasında Karadağ devletinin ve Karadağ milletinin varlığı bile sorgulanırken, Osmanlı döneminden bu yana onun 'tarihsel' bir devlet olduğunu ve milletinin geçmiş hikâyesini bilen Türkiye Cumhuriyeti 3 Temmuz 2006'da Karadağ ile diplomatik ilişkileri kurmuştur.

2006'da Türkiye ve Karadağ arasında diplomatik ilişkilerin kurulması yeni başlangıç için tarihi fırsat olarak değerlendirilmiştir. Çünkü tarihsel açıdan bakıldığında, bahsi geçen tarihte Osmanlı mirasını devralan Türkiye, Karadağ'ın bağımsızlığını tanıdığı söylenebilir. Hristiyan Karadağlılar, milli program haline gelen Njegos'un 'Dağ Çelenek' adlı eserinde sunulan Ortodoksluk inancıyla yoğrulmuş Türk düşmanlığının etkisinde Osmanlı 'Millet Sistemi'ne' başkaldırıp kaderlerini diğer Güney Slavlara özellikle Sırlara bağlamış ve Rusya'nın 1877-1878 yılları arasında Osmanlı Devleti'ni mağlup eden savaşına katılarak bağımsızlığını kazanmıştır. İşte 2006'da Türkiye'nin davrandığı gibi 1878'de Osmanlı Devleti aynı şekilde davranarak Karadağ'ın bağımsızlığını tanıyan ilk devlet olmasıyla birlikte Çetine'ye yerleşik elçi gönderen de ilk devlet olmuştur. Bu şekilde 2006'da Türkiye ve Karadağ için nasıl yeni bir dönem başladıysa, 1878'de Osmanlı Devleti ve Karadağ için de dostluk ilkesine dayanan bir dönem başlamıştı. Şüphesiz ki bahsi geçen 'dostluk' ilişkileri üzerinde Karadağ Prensi Nikola ve Osmanlı Devleti Sultanı II. Abdülhamid arasında doğan samimiyetin ve dostluğun dağöz ardı edilmez etkisi olmuştur. Bunun dışında 2006'da kurulan diplomatik ilişkilerin, 1878'de Sultan II. Abdülhamid ve Prens Nikola'nın dönemindeki ikili ilişkilerle herhangi bir benzerliği bulunmamaktadır.

Teorik açıdan bakıldığında geçmişte kültür, gerek kapalı gerekse de homojen ve statik bir sistem olarak algılanmıştı. Günümüzde ise kültürün, hem diğer kültürlerle etkileşime açık hem de çeşitlilik ilkesine dayanan ve dinamik bir sistem olduğu kabul edilmektedir. Üstelik günümüzde, küreselleşmenin artan etkisi nedeniyle güç kavramının değerlendirilmesiyle birlikte bile uluslararası sistemin sosyal yapısının ve kültürel akımları da göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Diğer bir deyişle günümüzde aktörün etkisi, maddi olmayan

güç kaynaklarına dayanmaktadır. Bu çerçevede aktörlerin davranışlarını belirleyen önemli unsurlardan biri olarak ‘yumuşak güç’ kavramı ortaya çıkmıştır. Aslında ‘yumuşak güç’, maddi olmayan güç kaynak çerçevesinde uzun vadeli tercihleri belirleme yeteneğidir. Kaldı ki günümüzde bir aktörün gücü ve etkisi, hem kültür hem de siyasal değerler ve dış politika aracılığıyla diğerlerini ‘çekme’ veya ‘çekiciliği yaratma’ yeteneğiyle doğrudan bağlantılıdır. Ancak diğer aktörlerin toprağında etkili olmak, onların yakından tanınması ve tercihlerinin öğrenilmesini gerektiren bir sanat stratejisidir. Bu bağlamda Türkiye, ortak tarihi ve kültürü paylaştığı Karadağ ile diplomatik ilişkiler geliştirmek ve bu topraklarda kendietkisini ve gücünü artırmak amacıyla sahip olduğu göz ardı edilmez ‘yumuşak güç’ kaynaklarını lanseetmiştir.

Türkiye’nin ‘yumuşak güç’ kaynaklarından Karadağ’da faaliyete geçen kurumlar arasında ilk sırada TİKA yer almaktadır. Günümüzde dünya ve günlük yaşamı bile, küreselleşme ve kimliğin çelişkili eğilimleriyle şekillendirilmekle birlikte küresel ekonomik faaliyetlerle de nitelendirilmektedir. Bu çerçevede bir devletin diğer devletin toprağındaki varlığını doğrulayan ve siyasi meşruiyeti kazandıran ‘dış kalkınma yardımı’ kavramı ortaya çıkmıştır. Kalkınma yardımının esasiyeti tek bir cümleyle, yardımı alan devletin kendi topraklarında yardımı veren devletin varlığını artırmasına ve faaliyetlerin genişlemesine izin vermesi şeklinde özetlenebilmektedir. Bu bağlamda Karadağ’ın farklı bölgelerinde, başta eğitim ve sağlık sektörü olmak üzere farklı alanlardaki TİKA, varlığı ve başarılı faaliyetleri, bu topraklarda geçmişten kaynaklanan bazı klişe/önyargıların parçalanmasına neden olmuştur. Bu nedenle TİKA, kalkınma yardımı sağlayarak Türkiye’nin itibarını artıran başarılı bir diplomatik araç olarak algılanmaktadır. Karadağ’da TİKA’nın, Hristiyanların önyargılarını kırarak ve Müslümanların özgüvenini sağlamlaştırması ile birlikte yalnız olmadıklarını hissettirerek bu devletteki Türkiye’nin ‘yumuşak güç’ varlığını artırmasına zemin hazırladığı gözlemlenmiştir. Görüldüğü üzere Türkiye, ilk başta ekonomik yardım sağlayan enstümanları seçerek halkın desteğini ve olumlu karşılmasını elde etmiştir. Bu şekilde hazırlanan zemin üzerinde Türkiye, kendi çekiciliği ve indandırıcılığını güçlendirmek amacıyla artık halkın ‘kalbini kazanma’ enstrümanlarına geçmiştir.

‘Yumuşak güç’ kavramı çerçevesinde, devletlerarası uzun vadeli ilişkiler kurma ve geliştirme konusunda öğretim bursları önemli rol oynamaktadır. Aslında bir yandan öğretim bursları, ‘kültürel/insani sermaye’ yaratma stratejisi olarak değerlendirilebilir. Diğer yandan ise öğretim bursları, halkın ‘kalbini kazanma’ stratejisi olarak nitelendirilebilir. Çünkü ‘yabancı öğrenci’ hayatının bir kısmını geçirdiği devleti kendinin bir parçası olarak algılar ve memleketinde etkileyici pozisyonlara gelerek burs veren devlet için önemli sonuçlar sağlayabilmektedir. Bu teorik değerlendirmelere uygun bir şekilde Türkiye, dost nesilleri

yetiştirmek amacıyla 2012’de Karadağ’da Türkiye Bursları programı başlatmıştır. Bu program yabancı ğrencilerin Türkiye, Türk toplumu ve kültürü hakkında bilgi edinme eğilimlerini teşvik etmektedir. Türkiye Bursları tarafından, burslu yabancı öğrencilerin niversiteye başlamadan önce Türkçe eğitim almaları ve öğrenmeleri zorunlu olarak belirtilmiştir. Fakat dil ve kimlik kavramları arasındaki güçlü bağlantı ele alındığında, Türkiye’de geliştiren bu politikaların önemi artmaktadır. Çünkü dil, bir toplumun üyelerine kimliği nasıl şekillendireceğine dair ipucu veren bir kavramdır. Görüldüğü üzere dil, Türk dış politikasının kültürel akrabalık olgusuna bağlanmıştır. Ancak Türkiye’de eğitim gören Karadağlı Müslüman ğrencilerin, bu devleti ‘akraba/dost’ olarak algılamasının sağlanması zor olmasa da Karadağlı Hristiyan öğrencilerde bu duyguyu uyandırmak büyük bir başarı olarak değerlendirilebilir. Türkiye’de eğitim gören Karadağlı Hristiyan ğrenciler Karadağ’da verdikleri röportajda, Türk kültürünü kendi kültürüne çok yakın bulduklarını ve Türkiye’yi ‘ikinci ev’ olarak hissedeceklerini hayal bile etmediklerini dile getirmiştir. 2019’da Karadağ’da Türkiye mezunu yaklaşık yüz otuz ğrenci bulunurken, henüz mezun olmayan yaklaşık iki yüz Karadağlı ğrenci Türkiye’de yaşamaktadır. Görüldüğü zere Türkiye Bursları çerçevesinde yoğun çalışmaların amacı, Karadağ’da Türkiye mezunlarının markalaşmasını sağlayarak iki devlet arasındaki ilişkilerin güçlendirilme ve zenginleştirilmesidir.

Markalaşma stratejisi, kültür kavramı insanların zihniyet ve kalplerinde bulunduğu için ‘zihniyet kazanma’ faaliyeti olarak nitelendirilebilmektedir. Bu nedenle Türkiye, yurtdışında gerek ulusal markalaşma gerekse kültürün ve dilin yaygınlaştırılmasını sağlamak adına dünyaca bilinen Yunus Emre Enstitüsünü kurmuştur. Yunus Emre Enstitüsü kurulduktan hemen sonra, iki devlet arasındaki kültürel ilişkileri güçlendirerek iki halk arasında karşılıklı sempati duygularının yaratılmasına yönelik faaliyetlere geçmiştir. Bu nedenle kısa bir zaman içinde Karadağ’da her yaş grubunun ilgisini çeken kültürel bir merkez haline gelmiştir. Bu noktada ilginç bir detay ise Enstitünün faaliyetleri arasında, Karadağ’da daha önce görülmeyen sufi müzik konseri ve Türk film haftasının beklenmeyen bir ilgi uyandırmasıdır. Üstelik Yunus Emre Enstitüsünün himayesi altında düzenlenen Türkçe kursları da Karadağlılar arasında gözardı edilmez bir çekicilik yaratmıştır. Bunun en büyük belirtisi, Türkçe kurslarına daha ilk yılında (2014’te) yüz on altı Karadağlı ğrencinin katılmasıdır. Türkçe, Türklerle Karadağlılar arasında ilişkileri güçlendiren kültürel unsurlardan biri haline gelmiştir. Bu nedenle Yunus Emre Enstitüsü, Türkoloji Projesi erevesinde Karadağ niversitesi’nde Türkoloji bölümü kurulması ile birlikte Türkiye ve Karadağ Devlet Arşivleri arasında işbirliği çalışmaları başlatmıştır. Karadağ’da bir dost kurum olarak açılan Yunus Emre Enstitüsü, iki kültür arasında diyalog kurarak bu topraklarda Türk kültürünü ve dilini bir marka haline getirmiştir. Kaldı ki

ulusal markalaşma stratejisinin kültürel yönünün yeri doldurulamaz ve hesaplanamaz. Her şeyden önce bahsi geçen stratejinin kültürel yönü, bir devletin eşsiz özelliklerinin ve kimliğinin bir ifadesi olarak nitelendirilebilmektedir. Sonuçta devletlerarası kültürel değişim, hızlı bir şekilde gerçekleşerek farklı toplumlar üzerinde en kısa zamanda İmparatorlukların yarattığı kadar derin izler bırakmaktadır. Karadağ'da etkili olan Türkiye'nin 'yumuşak gücü', bu devletin bağımsızlığını ilan etmesinin ardından yeniden doğarak derin kültürel izler bırakmaya başlamıştır. Bu bağlamda Türkiye'nin 'yumuşak gücü' arttıkça sadece Karadağ'da değil tüm Balkan coğrafyasında Türk etkisinin de artacağı şeklinde sonuca varılmıştır.

Kültür kavramının statik bir yapısı olduğunu ileri süren devlet-merkezli uluslararası ilişkiler, teoriler, yapısal değişimleri açıklamadıkları için terk edilmesi gerektiği düşünülmektedir. Aslında uluslararası sistemin yapısal değişimin kapsamlı açıklamasında en büyük engel, rasyonalizm ve realizm şeklindeki anlayışlardan kaynaklanmaktadır. Örneğin rasyonalizm, aktörlerin kimlik ve çıkarları sabit/değişmez olduklarına yönelik varsayımı savunmaktadır. Benzer bir şekilde realizmin kavramsal çerçevesi, kimlik/çıkar ve onların üretme/dönüştürmesi ile ilgili prosedürleri açıklamak için tasarlanmamaktadır. Bu nedenle bir aktörün gerçekliğinin tarihsel olarak inşa edilmiş ve şarta bağlı olduğu şeklindeki varsayımları kabullenmeyen konstrüktivist teorisi ön plana çıkmıştır. Konstrüktivistlere göre gerçeklik, insan faaliyetlerinin veya toplumsal açıdan bakıldığında tarihsel sosyal pratiklerin ürünüdür. Devletlerin ileride/gelecekte yeni dünyaları yaratma kabiliyeti, geçmişte yarattıkları eski dünyalara dayanmaktadır. Geçmiş, yeni uluslararası sistemin yapısı çerçevesinde yeniden inşa edilen tüm geçmiş olayları/etkinlikleri içeren bir olgudur.

Bu teori çerçevesinde son yıllarda yaşanan en çarpıcı gelişmelerden biri, Türkiye'nin tüm Balkan devletleri ve toplumlarıyla geliştirilen ilişkileri yeniden ele alınmıştır. Çünkü Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye'nin Balkan coğrafyasında etkisini hissettirmesi, tam bir tarihsel sosyal pratiklerin ürünü ve değişen sistemin yapısı içerisinde ortak geçmişin yeniden inşa edilme yolculuğudur. Aslında Türkiye'nin Balkan bölgesindeki varlığı, uluslararası sistemin yapısına göre 'baş/ebedi düşman' ve 'dost devlet/akraba devlet' kavramları arasında değişen bir kimlik meselesidir. Balkan coğrafyasında 'Ortodoks milleti' kimliğini 'Müslüman/Türk' unsuruna karşı inşa ettiği için Türkiye'nin varlığı tehdit olarak algılanırken 'Müslüman milleti' kendi komşuları tarafından ötekileştirildiği ve 'Türk' kavramıyla özdeşleştirildiği için Türkiye'yi 'savunucu/akraba devlet' olarak hissederek bölgedeki Türk 'yumuşak gücünün' verimliliğini göstermiştir. Bu nedenle son yıllarda kayıt edilen Türk 'yumuşak gücünün' başarısı, özellikle dış politika alanında Türkiye'nin Balkan coğrafyasındaki Müslüman nüfusuna dayanan 'neo-osmanlılık' veya 'İslami' bir politika izleyip izlemediği

konusundaki tartışmaları tetikleyerek eski korkuları yeni döneme taşımıştır. Artık ön plana çıkan ortak ‘değer sistemi’ veya kısaca kültür kavramı, aktörlerin çıkarları hem ‘biz’ anlayışından hem de başkalarıyla özdeşleşme sürecinden türetildiği açığa kavuşturulmuştur. Bu çerçevede Türkiye, ‘Balkan sevdası’ şeklindeki ortak tarihi ve kültürü ön plana çıkararak uluslararası sistemin yapısı müsaade eder etmez (Soğuk Savaş sonrası dönemde) eski sevdaya (Balkan bölgesine) yeniden koşmuştur. Balkan halkları ise, kısmen olsa bile Osmanlı dönemine ait klişe ve mitleri bir kenara bırakarak bölgenin hem istikrarı hem de demokratik ve ekonomik ilerlemesi için Türkiye’nin etkisine kendi kapılarını açmıştır. Kaldı ki kültürel değişim süreci, aktörlerin bazen yıllarca süren sosyalleşme olgusuna karşı çıktıkları için yavaş ilerlemektedir. Ama sonuçta Balkan milliyetçiliği gibi en gömülü yapılar bile, uluslararası sistemde yaşanan değişimin etkisinde geçmiş hikâyelerini yeniden inşa ederek değişebilmektedir.

KAYNAKÇA

- O'Ballance, E. (1995). *Civil War in Bosnia: 1992-94*, Macmillan Press, Great Britain.
- Abazi, E. (2007). "Kosovo/a Conflict and the Post-Cold War Order: Russia and Turkey Policies", *Turkish Review of Balkan Studies*, No. 7: 217-236.
- Adanır, F. (2002). "The Formation of a Muslim Nation in Bosnia-Herzegovina: a Historiographic Discussion", Fikret Adanır, Suraiya Faroqhi, (Ed.), *The Ottomans and the Balkans*, Brill, The Netherlands, 267-305.
- Adanır, F. (2016). "Ethnonationalism, Irredentism, and Empire, Katrin Boeckh", Sabine Rutar (Ed.), *The Balkan Wars from Contemporary Perception to Historic Memory*, Palgrave Macmillan, London, 13-57.
- Adler, A. (1927). *Understanding Human Nature*, Greenberg Publisher, New York.
- Adler, A. (1997). *Understanding Life*, Oneworld Publications, Oxford.
- Adler, A. (2001). *The Neurotic Constitution: Outlines of a Comparative Individualistic Psychology and Psychotherapy*, Routledge-Taylor & Francis Group, Milton Park-Oxon.
- Adler, E. ve Barnett, M. (1998). "A Framework for the Study of Security Communities", Emanuel Adler, Michael Barnett (Ed.), *Security Communities*, Cambridge University Press, Cambridge, 29-67.
- Adriano, P. ve Cingolani, G. (2018). *Nationalism and Terror Ante Pavelić and Ustasha Terrorism from Fascism to the Cold War*, Central European University Press, Budapest.
- Agović, B. (2009). "Islamske Obrazovne Institucije u Crnoj Gori Kroz Vjekove", Šerbo Rastoder (Ed.), *Almanah: Časopis za Proučavanje, Prezentaciju i Zaštitu Kulturno-Istorijske Baštine Bošnjaka/Muslimana*, Br. 45-46, Podgorica, 73-91.
- Akıllı, E. (2018). "Bir Kültürel Diplomasi ve Ulus Markalama Aracı Olarak Yunus Emre Enstitüsü", Bilak Solak (Ed.), *İktisad-Finans-Siyaset, Turkish Studies*, 13 (22): 19-30.
- Akıllı, E. (2018). "Bir Kültürel Diplomasi ve Ulus Markalama Aracı Olarak Yunus Emre Enstitüsü", Bilak Solak (Ed.), *İktisad-Finans-Siyaset, Turkish Studies*, 13 (22): 19-30.
- Akkaya, B. (2013). "Türkiye'nin Nato Üyeliği ve Kore Savaşı", *Akademik Bakış Dergisi*, 28: 1-20.
- Albayrak, K. (2016). "Balkanlar'da Üç Dinin Etkileşimi: Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet", Muhammet Savaş Kafkasyalı (Ed.), *Balkanlarda İslam: Muğlaklıktan Berraklığa*, TİKA Yayınları, Ankara, 351-395.

- Aleksov, B. (2003). "Poturica gori od Turčina: Srpski Istoričari o Verskim Preobraćenjima", *Historijski mitovi na Balkanu*, Institut za Istoriju u Sarajevu, Sarajevo, 2003, ss. 225-259.
- Alihodžić, R. (2017). "Tri Prostorna Akcenta u Podgorici", *Arhitektura Raziskave Univerza v Ljubljani, Fakulteta za Arhitekturo*, XVIII (1): 46-53.
- Alkan, N. (2013). "Yugoslavya'nın Dağılması", *Bilgehan Atsız Gökdağ, Osman Karatay (Ed.), Balkanlar El Kitabı: Çağdaş Balkanlar, C. 2, Akçağ Yayınları, Ankara*, 33-54.
- Allen, B. (1996). *Rape Warfare: The Hidden Genocide in Bosnia-Herzegovina and Croatia*, University of Minnesota Press, London.
- Alp, İ. (2017). "Srebrenitsa Soykırımını (Temmuz 1995)", *Avrasya Etüdüleri, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı*, 2 (52): 153-197.
- Alperes, B. A. (2003). *Dictators, Democracy and American Public Culture: Envisioning the Totalitarian Enemy 1920-1950*, The University of Carolina Press, United States of America.
- Amirbek, A. ve Ydyrys, K. (2014). "Education as a Soft Power Instrument of Foreign Policy", *Huseyin Uzunboylu (Ed.), 3rd Cyprus International Conference on Educational Research, Procedia: Social and Behavioral Sciences*, 143, Lefkosa, North Cyprus, 501-503.
- Anderson, B. (1983). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Verso, London.
- Anderson, D. (1995/6). *The Collapse of Yugoslavia*, Parliamentary Research Service, Research Paper, No. 14, Commonwealth of Australia.
- Andjelić, N. (2003). *Bosnia-Herzegovina: The End of a Legacy*, Frank Cass Publishers, London.
- Andrijašević, Ž. M. (2009). "1878. Godina kao Granica Epoha", *Matica Crnogorska: Časopis za Društvena Pitanja, Nauku i Kulturu*, X (39): 283-298.
- Andrijašević, Ž. M. (2012). "Sedam Petrovića", *Matica Crnogorska: Časopis za Društvena Pitanja, Nauku i Kulturu*, XIII (51/52): 215-270.
- Angelov, D. (1987). *The Bogomil Movement*, Sofia Press, Sofia.
- Anholt, S. (2003). *Brand New Justice: The Upside of Global Branding*, Butterworth Heinemann, Burlington.
- Anholt, S. (2007). *Competitive Identity: The New Brand Management for Nations, Cities and Regions*, Palgrave Macmillan, London.
- Anholt, S. (2010). *Places: Identity, Image and Reputation*, Palgrave Macmillan, London.

- Ankersmit, F.R. (1989). "Historiography and Postmodernism", *History and Theory*, Vol. 28, No. 2., ss. 137-153.
- Appiah, K. A. (2005). *The Ethics of Identity*, Princeton University Press, Princeton.
- Aras, B. ve Mohammed, Z. (2018). "The Turkish Government Scholarship Program as a Soft Power Tool", *Turkish Studies*, 20 (3): 1-21.
- Arendet, H. (1976). *The Origins of Totalitarianism*, A Harvest Book Harcourt, Brace & Company, Florida.
- Arent, H. (2002). *O Nasilju*, Alexandria Press-Nova Srpska Politička Misao, Beograd.
- Aristotle (1998). *Politics*, Hackett Publishing Company, Indianapolis.
- Armstrong, J. A. (1992). *Nations before Nationalism*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill.
- Asch, R. G. (1997). *The Thirty Years War The Holy Roman Empire and Europe: 1618-48*, Macmillan Education, New York.
- Asmus, R. D., Brown, J. ve Crane, K. (1991). *Soviet Foreign Policy and the Revolutions of 1989 in Eastern Europe*, National Defence Research Enstitute, Rand, Santa Monica.
- Assmann, A. ve Shortt, L. (2012). "Memory and Political Change: Introduction", Aleida Assmann, Linda Shortt (Ed.), *Memory and Political Change*, Palgrave Macmillan, New York, 1-17.
- Assmann, J. (2011). *Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Aydın, M. (2001). "Global Değişim ve Genişleyen Türk Dünyası: Türkler ve Türkiler", Şaban H. Çalış, İhsan D. Dağı, Ramazan Gözen (Ed.), *Türkiye'nin Dış Politika Gündemi: Kimlik, Demokrasi, Güvenlik, Liberte Yayınları*, Ankara, 271-291.
- Balci, T. (2014). "Ottoman Balkan Heritage and the Construction of Turkish National Identity", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)*, 1 (1): 60-70.
- Ball, H. (2015). *Working in the Killing Fields: Forensic Science in Bosnia*, Potomac Books, University of Nebraska Press, United States of America.
- Banac, I. (1988). *With Stalin Against Tito: Cominformist Splits in Yugoslav Communism*, Cornell University Press, Ithaca.
- Barlas, D. ve Vlašić, A. (2016). "The Balkan Entente in Turkish-Yugoslav Relations (1934-1941): The Yugoslav Perspective", *Middle Eastern Studies*, 52 (6) 2016: 1011-1024.
- Baronian, M. Besser, S. ve Jansen, Y. (2007). "Introduction, Marie-Aude Baronian, Stephan Besser", Yolande Jansen (Ed.), *Diaspora and Memory: Figures of Displacement in Contemporary Literature, Arts and Politics*, Rodopi, New York, 9-17.

- Baumann, G. (1999). *The Multicultural Riddle: Rethinking National, Ethnic, and Religious Identities*, Routledge, New York.
- Bayraktar, Z. (2012). "Türkiye'nin Balkanlar'daki Yumuşak Gücü Türk Kültürü", *Karadeniz Araştırmaları: Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi*, 35: 181-189.
- Bayram, M. ve Emiroğlu, H. (2015). "Hırvat Milliyetçiliğinde Dil Unsurunun Rolü, Uluslararası Hukuk ve Politika", *Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu*, 11 (43): 39-67.
- Bazerkoska, J. B. ve Dokmanović, M. (2017). "Learning by Doing: The EU's Transformative Power and Conflicts in the Western Balkans", *Croatian International Relations Review*, 23 (79): 103-126.
- Bebler, A. (2016). "Turkey's Imperial Legacy and the Conflict Potential in the Balkans", *Croatian Political Science Review*, 53 (4): 159-173.
- Beč, J. (2005). "Genocid Live, Sonja Biserko, Srebrenica: Od Poricanja do Priznanja", *Helsinki Odbor za Ljudska Prava u Srbiji, Zagorac, Beograd*, 759-769.
- Bechev, D. (2012). "Turkey in the Balkans: Taking a Broader View", *Insight Turkey*, 14 (1): 131-146.
- Bechev, D. (2018). *The 2016 Coup Attempt in Montenegro: Is Russia's Balkans Footprint Expanding?*, *Russia Foreign Policy Papers*, Foreign Policy Research Institute, Philadelphia.
- Bekteši, E. (2011). *Crna Gora Moja Postojbina*, Centar za Iseljenike Crne Gore, Podgorica.
- Bell, E. (2015). *Soft Power and Freedom under the Coalition: State-Corporate Power and the Threat to Democracy*, Palgrave Macmillan, New York.
- Beloff, N. (1997). *Yugoslavia: An Avoidable War*, New European Publications, London.
- Beng, Phar K. (2008). "Turkey's Potential as a Soft Power: A Call for Conceptual Clarity", İhsan Dağı (Ed.), *Juristocracy*, AK Parti and *The West Turkey's Rising Soft Power: The End of Oligarchs in Russia?*, *Insight Turkey*, 10 (2): 21-40.
- Benhaïm, Y. ve Öktem, K. (2015). "The Rise and Fall of Turkey's Soft Power Discourse: Discourse in Foreign Policy Under Davutoğlu and Erdoğan", Gabrielle Angey, Jérémie Molho (Ed.), *Beyond Soft Power*, *European Journal of Turkish Studies*, 21: 1-24.
- Berger, P. L. ve Luckmann, T. (1966). *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*, Penguin Books, United States of America.
- Bernays, E. (1928). *Propaganda*, Horace Liveright, New York.

- Bešlin, M. (2016). "Nova Istorija za Novi Identitet", Sonja Biserko (Ed.), *Potka Srpskog Identiteta: Antizapadnjaštvo, Rusofilistvo, Tradicionalizam*, Biblioteka Ogledi, Knjiga br. 17, Helsinški Odbor za Ljudska Prava u Srbiji, Grafiprof, Beograd, 133-149.
- Bew, J. (2016). *Realpolitik: A History*, Oxford University Press, Oxford.
- Bieber, F. (1999). "The Conflict in Former Yugoslavia as a Fault Line War: Testing the Validity of Samuel Huntington's Clash of Civilization", *Balkanology Revue D Etudes Pluridisciplinaires*, 3 (1): 33-48.
- Bieber, F. (2006). *Post-War Bosnia: Ethnicity, Inequality and Public Sector Governance*, Palgrave Macmillan, New York.
- Biondich, M. (2005). "Religion and Nation in Wartime Croatia: Reflections on the Ustasa Policy of Forced Religious Conversions, 1941-1942", *The Slavonic and East European Review*, 83 (1): 1-116.
- Biserko, S. (2006). *Bosna i Hercegovina- Jezgro Velikosrpskog Projekta*, Helsinški Odbor za Ljudska Prava u Srbiji, Zagorac, Beograd.
- Biserko, S. (2012). *Yugoslavia's Implosion: The Fatal Attraction of Serbian Nationalism*, The Norwegian Helsinki Comitee, Zagorac, Belgrade.
- Biserko, S. (2013). "Srpska Elita i Realizacija Srpskog Nacionalnog Programa", Fikret Bećirović (Ed.), *Ćosićev Rat*, Štamparija Fojnica, Institut za Istraživanje Zločina Protiv Čovječnosti i Međunarodnog Prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 83-171.
- Biserko, S. (2017). *Yugoslavia From a Historical Perspective*, Helsinki Committee for Human Rights in Serbia, Belgrade.
- Bjarnason, M. (2001). *The War and War-Games in Bosnia and Herzegovina from 1992 to 1995: The Main Events, Disagreements and Arguments, Resulting in a "De Facto" Divided Country*, North Atlantic Treaty Organisation, Reykjavik.
- Blagojević, M. (2000). "The Migrations of Serbs from Kosovo During the 1970s and 1980s: Trauma and/or Catharsis", Nebojša Popov (Ed.), *The Road to War in Serbia: Trauma and Catharsis*, *Central European University Press*, Budapest, 212-247.
- Blij, H. D. (2009). *The Power of Place: Geography, Destiny, and Globalization's Rough Landscape*, Oxford University Press, Oxford.
- Boeckh, K. ve Rutar, S. (2016). "The Balkan Wars from Perception to Remembrance", Katrin Boeckh, Sabine Rutar (Ed.), *The Balkan Wars from Contemporary Perception to Historic Memory*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 1-11.
- Bonney, R. (2002). *The Thirty Years' War: 1618-1648*, Osprey Publishing, Oxford.
- Bora, T. (1991). *Milliyetçiliğin Provokasyonu*, Birikim Yayınları, İstanbul.

- Bora, T. (1994). *Bosna Hersek: Yeni Dünya Düzeni'nin Av Sahası*, Birikim Yayınları, İstanbul.
- Bora, T. (1998). *Türk Sağının Üç Hali: Milliyetçilik, Muhafazakarlık, İslamcılık*, Birikim Yayınları, İstanbul.
- Bošković, M. (2017). "Predstave 'Gorskog Vijenca'", *Matica Crnogorska: Časopis za Društvena Pitanja, Nauku i Kulturu*, XVIII (72): 153-168.
- Bound, K., Briggs, R., Holden, J. ve Jones, S. (2007). *Cultural Diplomacy*, Demos, London.
- Bourdieu, P. (2005). *The Social Structures of the Economy*, Polity Press, Cambridge.
- Bozdağlıoğlu, Y. (2003). *Turkish Foreign Policy and Turkish Identity: A Constructivist Approach*, Routledge, New York.
- Bozkurt, Gıray S. (2010). "Tito Sonrası Dönemde Eski Yugoslavya Bölgesindeki Ölgesindeki Türkler ve Müslümanlar", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, X (2): 51-95.
- Božović, Ratko R. (2006). "Nasilje Nad Jezikom", *Sociološki Pregled: Časopis*, 40 (3): 365-391.
- Brajović-Đuro, P. V. (1986). *Jugoslavija u Drugom Svetskom Ratu*, Elda Čerina, Beograd.
- Brass, P. R. (1991). *Ethnicity and Nationalism: Theory and Comparison*, Sage Publications, New Delhi.
- Brosse, R. (2004). "Politička Propaganda i Projekt 'Svi Srbi U Jednoj Državi': Posledice Instrumentalizacije Medija za Ultranacionalističke Svrhe", Sonja Biserko (Ed.), *Milošević vs Jugoslavija*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Zagorac, Beograd, 127-214.
- Buber, M. (1953). *Good and Evil: Two Interpretations*, Prentice Hall, United States of America.
- Bulut, E. (2006). "Friends, Balkans, Statesmen Lend us Your Ears: The Trans-state and State in Links between Turkey and the Balkans", *Ethnopolitics*, 5 (3): 309-326.
- Bulut, F. (2019). *Küresel Siyasette Kültürel Diplomasinin Yeri: Türkiye'nin Durumuna Dair Tespit ve Öneriler*, Politika Notları, İlke: İlim Kültür Eğitim Derneği, İstanbul.
- Byram, M. ve Morgan, C. (1994). *Teaching and Learning Language and Culture*, Multilingual Matters Ltd, Clevedon.
- Çagaptay, S. (2014). *The Rise of Turkey: The Twenty-First Century's First Muslim Power*, Potomac Books, United States of America.
- Calis, S. (1996). *The Role Of Identity In The Making Of Modern Turkish Foreign Policy*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. University of Nottingham, Nottingham.
- Carkhuff, R. R. (2000). *Human Possibilities: Human Capital in the 21st Century*, Possibilities Publishing, Canada.

- Carmichael, C. (2002). *Ethnic Cleansing in the Balkans: Nationalism and the Destruction of Tradition*, Routledge Taylor& Francis Group, London.
- Caspersen, N. (2003). "Elite Interests and The Serbian-Montenegrin Conflict", *Southeast European Politics*, IV (2-3): 104-121.
- Castells, M. (2010). *The Power of Identity*, Wiley-BlackWell, Oxford.
- Chartrand, Harry H. (1992). "International Cultural Affairs: A Fourteen Country Survey", *Journal of Arts Management, Law and Society*, 22 (2): 134-154.
- Chitty, N. (2017). "Introduction", Naren Chitty, Gary D. Rawnsley, Craig Hayden (Ed.), *The Routledge Handbook of Soft Power*, Routledge: Taylor&Francis Group, New York, 1-7.
- Chitty, N. (2017). "Soft Power, Civic Virtue and World Politics", Naren Chitty, Gary D. Rawnsley, Craig Hayden (Ed.), *The Routledge Handbook of Soft Power*, Routledge Taylor & Francis Group, New York, 9-37.
- Chomsky, N. (1993). *Language and Thought*, Moyer Bell, Wakefield.
- Chomsky, N. (1997). *Media Control: The Spectacular Achievements of Propaganda*, Seven Stories Press, New York.
- Chomsky, N. (1999). *The New Military Humanism: Lessons from Kosovo*, Common Courage Press, United States of America.
- Chomsky, N. (2018). *Yugoslavia Peace, War, and Dissolution*, PM Press, Oakland.
- Chong, A. (2007). *Foreign Policy in Global Information Space Actualizing Soft Power*, Palgrave Macmillan, New York.
- Christison, Mary A. (2010). "Negotiating Multiple Language Identities", David Nunan, Julie Choi (Ed.), *Language and Culture: Reflective Narratives and the Emergence of Identity*, Routledge: Taylor & Francis Group, New York, 74-82.
- Čirgić, A. (2011). *Crnogorski Jezik u Prošlosti i Sadašnjosti*, Institut za Crnogorski Jezik i Književnost, Podgorica.
- Clausewitz, C. V. (1976). *On War*, Oxford University Press, Oxford.
- Clifton, R. (2003). "Introduction", Rita Clifton, John Simmons (Ed.), *Brands and Branding*, Profile Books, London, 1-11.
- Coakley, J. (2004). "Mobilizing the Past: Nationalist Images of History", *Nationalism and Ethnic Politics*, 10 (1): 531-560.
- Cohen, Philip J. (1994). "Ending the War and Securing Peace in Former Yugoslavia", *Pace International Law Review*, 6 (1): 19-40.

- Coll, Alberto R. (2001): "Kosovo and the Moral Burdens of Power", Andrew J. Bacevich, Eliot A. Cohen (Ed.), *War Over Kosovo Politics and Strategy in a Global Age*, Columbia University Press, New York, 124-155.
- Congar, Y. (1959). *After Nine Hundred Years: The Background of the Schism Between the Eastern and Western Churches*, Fordham University Press, New York.
- Conversi, D. (1998). "German Shadows in the Balkan Wilderness: International Reactions to the Recognition of Croatia and Slovenia", *Revija za Socijologiju*, 29 (3-4): 141-165.
- Copeland, Dale C. (2006). "The Constructivist Challenge to Structural Realism: A Review Essay", Stefano Guzzini, Anna, Leander (Ed.), *Constructivism and International Relations Alexander Wendt and His Critics*, Routledge, London, 1-21.
- Copleston, F. (1994). *A History of Philosophy-Modern Philosophy: From the French Revolution to Sartre, Camus, and Levi-Strauss*, Image Books, New York.
- Coşkun, Birgül D. (2010). "Kosova'nın Bağımsızlığı ve Türk Dış Politikası (1990-2008)", *Uluslararası İlişkiler Konseyi Derneği*, 7 (27): 51-86.
- Coşkun, Birgül D. (2011). "Türkiye ve Bosna Savaşı (1992-1995): İnşacı Kuram Çerçevesinde bir Analiz", *Karadeniz Araştırmaları Merkezi*, 7 (28): 1-18.
- Cottrell, R. C. (2004). *The Czech Republic: The Velvet Revolution*, Chelsea House Publishers, Philadelphia.
- Craven, M. (1995). "What's in a Name? The Former Yugoslav Republic of Macedonia and Issues of Statehood", *Australian Year Book of International Law*, Vol. 16: 199-239.
- Crnobrnja, M. (1996). *The Yugoslav Drama*, McGill-Queen's University Press, London.
- Čubrilović, V. (2007). "Manjinski Problem u Novoj Jugoslaviji", Jovica Trkulja (Ed.), *Represije u Srpskom i Jugoslovenskom Društvu*, Hereticus, 5 (1): 379-391.
- Cupcea, A. (2012). "The Ottoman Heritage in the Balkans", Adrian Sabin Luca (Ed.), *Brukenthalia, Romanian Cultural History Review*, Editura Muzeului Național Brukenthal, Sibiu/Hermannstadt, 121-127.
- Cushman, T. ve Mestrovic, S. (1996). "Introduction", Thomas Cushman, Stjepan Mestrovic (Ed.), *This Time We Knew: Western Responses to Genocide in Bosnia*, New York University Press, New York, 1-39.
- Cuvalo, A. (1990). *The Croatian National Movement: 1966-1972*, Columbia University Press, New York.
- Çağrı, E. (2009). "Türkiye, Orta Doğu'da ABD ne İstediyse Yapmıştır", Habibe Özdal, Osmah Bahadır Dinçer ve Mehmet Yegin (Ed.), *Mülakatlarla Türk Dış Politikası*, C: 1, Usak Yayınları, Ankara, 49-69.

- Çakmak, H. (2009). “Avrupa Güvenliği ve Türkiye”, Sedat Laçiner, Hacali Necefoğlu, Hasan Selim Özertem (Ed.), *Türk Dış Politikası: Uluslararası III. Türk Dış Politikası Sempozyumu Tebliğleri*, USAK Yayınları, Ankara, 259-275.
- Çalış, Şaban H. (2001). “Ulus, Devlet ve Kimlik Labirentinde Türk Dış Politikası”, Şaban H. Çalış, İhsan D. Dağı, Ramazan Gözen (Ed.), *Türkiye'nin Dış Politika Gündemi: Kimlik, Demokrasi, Güvenlik, Liberte* Yayınları, Ankara, 3-34.
- Çavuş, T. (2012). “Dış Politikada Yumuşak Güç Kavramı ve Türkiye'nin Yumuşak Güç Kullanımı”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2 (2): 23-37.
- Çevik, B. S. ve Seib, P. (2015). *Turkey's Public Diplomacy*, Palgrave Macmillan, New York.
- Çiftçi, K. (2007). “Tarih Kimlik ve Türkiye'nin Belleğinin Dış Politikası”, *Akademik İncelemeler*, 2 (1): 98-131.
- Daalder, I. H. ve O'Hanlon, M. E. (2000). *Winning Ugly: NATO's War to Save Kosovo*, Brookings Institution Press, Washington D.C.
- Dahl, R. (1957). “The Concept of Power”, *Behavioral Science: Journal of the Society for General Systems Research*, 2 (3): 201-215.
- Darmanovic, S. (2003). “Montenegro: The Dilemmas of a Small Republic”, *Journal of Democracy*, Vol. 14, No. 1, *John Hopkins University Press*, 145-153.
- Darmanović, S. (2007). “Duga Tranzicija u Crnoj Gori: Od Polukompetitivnih Izboru do Izborne Demokratije”, Veselin Pavićević, Srđan Darmanović, Olivera Komar, Zlatko Vujović (Ed.), *Izbori i Izbornu Zakonodavstvo u Crnoj Gori: 1990-2006*, Cemi, Podgorica, 83-101.
- Darmanović, S. (2009). “Crna Gora: Nova Nezavisna Država na Balkanu”, Zlatko Vujović (Ed.), *Referendum u Crnoj Gori 2006*, Centar za Monitoring CEMI, Podgorica, 9-21.
- Daskalovski, Ž. (2005). “Claims to Kosovo: Nationalism and Self-Determination”, Florian Bieber, Židas Daskalovski (Ed.), *Understanding the War in Kosovo*, Frank Class, London, 11-29.
- Davidson, William D. ve Montville, Joseph V. (1981-1982). “Foreign Policy According to Freud”, *Foreign Policy*, No. 45: 145-157.
- Deliso, C. (2009). *Culture and Customs of Serbia and Montenegro*, Greenwood Press, United States of America.
- Demir, H. (2015). “Hırvat Politikacı Stjepan Radić'in (Kon)Federal Orta Avrupa Programı”, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 4 (1): 19-40.

- Demir, H. (2017). "Yugoslavya Krallığı Siyasal Yaşamında Hırvat Sorunu (1929-1941)", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 6 (1): 57-77.
- Demirović, M. (2009). "Kadrovi za Bolju Budućnost", *Islamske Novine-Elif*, VIII/IX (56/57): 3-5.
- Demirtaş, B. (2015). "Turkish Foreign Policy Towards the Balkans: A Europeanised Foreign Policy in a De-Europeanised National Context?", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Routledge-Taylor & Francis, XX (X): 1–17.
- Despotović, I. (2012). "Jedan Pogled na Njegoševo Srpstvo", *Matica Crnogorska: Matica Crnogorska: Časopis za Društvena Pitanja, Nauku i Kulturu*, XIII (51/52): 179-204.
- Despotović, I. (2017). "Međunacionalni Odnosi u Crnoj Gori", *Matica Crnogorska: Časopis za Društvena Pitanja, Nauku i Kulturu*, XVIII (72): 81-98.
- Dikici, A. (2005). "Bosna Savaşında Bir İhanetin Öyküsü: Srebrenica Katliami", *Karadeniz Araştırmaları*, 6 (6): 135-156.
- Dilek, Mehmet S. (2004). "Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı (Yugoslavya) ile Diplomatik İlişkilerin Kurulması ve Kral Alexander Karadjordjevic Gözüyle Mustafa Kemal Atatürk ve Türkiye", *Atatürk Dergisi*, 4 (2): 267-277.
- Dimitrijević, R. (1936). *Aleksandar, Naš Veliki Kralj*, Beograd.
- Dimitrijević, V. (2012). "Constitutional Ethno- Nationalism after Fifteen Years", Robert Hudson, Glenn Bowman (Ed.), *After Yugoslavia Identities and Politics within the Successor States*, Palgrave Macmillan, New York, 20-26.
- Djokić, D. ve Ker-Lindsay, J. (2011). "Introduction", Dejan Djokić, James Ker-Lindsay (Ed.), *New Perspectives on Yugoslavia: Key Issues and Conreoversies*, Routledge-Taylor&Francis Group, London, 1-10.
- Djurković, M. (2010). "Kako se Konstruišu Nacije: Crnogorski Slučaj", *Sociološki Pregled*, XLIV (1): 3-36.
- Donelli, F. (2019). "Persuading through Culture, Values, and Ideas: The Case of Turkey's Cultural Diplomacy", Muhittin Ataman (Ed.), *Turkey in a Changing World: Responses to Domestic and Regional Dynamics*, Insight Turkey, 21 (3): 113-134.
- Donia, R. J. ve Fine, J. (1994). *Bosnia and Hercegovina: A Tradition Betrayed*, C. Hurst & Co, London.
- Dorian, Nancy C. (1999). "Linguistic and Ethnographic Fieldwork", Joshua A. Fishman (Ed.), *Handbook Of: Language & Ethnic Identity*, *Oxford University Press*, Oxford, 25-42.
- Dostoyevski, F. (1993). *A Writer's Diary*, Northwestern University Press, Illinois.
- Drasković, V. (2018). *Aleksandar od Jugoslavije*, Laguna, Beograd.

- Drozdek, B. (2007). "The Rebirth of Contextual Thinking in Psychotraumatology", Boris Drozdek, John P. Wilson (Ed.), *Voices of Trauma: Treating Psychological Trauma Across Cultures*, Springer Science, New York, 1-27.
- Đurašković, S. (2016). "National Identity-Building and the "Ustašnostalgia" in Croatia: The Past That Will Not Pass", *Nationalities Papers*, 44 (5): 772-788.
- Durkheim, E. (1973). *On Morality and Society*, The University of Chicago Press, London.
- Durkheim, E. (1995). *The Elementary Forms of Religious Life*, The Free Press, New York.
- Durkheim, E. (2005). "The Dualism of Human Nature and its Social Conditions", *Durkheimian Studies*, 11 (1): 35-45.
- Dymarski, M. (2017). "Political Situation of Ethnic Minority Groups in Independent Montenegro", *Polska Akademia Umiejętności, Central European and Balkan Studies*, Tom XXVI: 205-219.
- Džankić, J. (2012). "Montenegro's Minorities in the Tangles of Citizenship: Participation, and Access to Rights", *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 11 (3): 40-59.
- Džankić, J. (2013). "Cutting the Mists of the Black Mountain: Cleavages in Montenegro's Divide Over Statehood and Identity", *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, 41 (3): 412-430.
- Džankić, J. (2016). *Citizenship in Bosnia and Herzegovina, Macedonia and Montenegro: Effects of Statehood and Identity Challenges*, Routledge: Taylor & Francis Group, London.
- Einstein, A. ve Freud, S. (1993). *Why War?*, International Institute of Intellectual Cooperation, League of Nations.
- Ekinci, D. (2009). *Balkans in the Post-Cold War Era: Diplomatic/ Political, Economic and Military Relations*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Bilkent University, Ankara.
- Ekinci, D. (2009). *Turkey and the Balkans in the Post-Cold War Era: Diplomatic/ Political, Economic and Military Relations*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Bilkent University, Ankara.
- Ekinci, D. (2013). "A Chronicle of Evolving Turkish-Serbian Relations: A Century After the Balkan Wars", *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, No. 14: 7-36.
- Ekmečić, M. (2008). *Dugo Kretanje Između Klanja i Oranja: Istorija Srba u Novom Vijeku (1492-1992)*, Zavod za Udžbenike, Beograd.

- Ekşi, M. (2016). *The Rise and Fall of Soft Power in Turkish Foreign Policy During JDP: The Rise and Fall of the 'Turkish Model' in the Muslim World*, Lambert Academic Publishing, Germany.
- Ekşi, M. ve Erol, Mehmet S. (2018). "The Rise and Fall Of Turkish Soft Power and Public Diplomacy", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 11 (23): 15-45.
- Elcheroth, G. ve Reicher, S. (2017). *Identity, Violence and Power: Mobilising Hatred, Demobilising Dissent*, Palgrave Macmillan, London.
- Emgili, F. (2012). "Bosna-Hersek Trajedisinde (1992-1995) Türk Birliği", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, No. 21: 57-87.
- Emiroglu, H. (2017). "Ključna Država u Stvaranju i Razbijanju Jugoslavije: Crna Gora od Vremena Osmanlija do Danas", Dragan Radulović (Ed.), *Crna Gora i Osmansko Carstvo*, Matica Crnogorska, Podgorica, 605-653.
- Engineer, Asghar A. (1997). "Religious Fanaticism and Communalism", *Economic and Political Weekly*, 32 (14): 701-704.
- Englmaier, F. ve Moral H. (2005). "Contracts and Social Preferences: A Survey", Bina Agarwal, Alessandro Vercelli (Ed.), *Psychology, Rationality and Economic Behaviour: Challenging Standard Assumptions*, Palgrave Macmillan, New York, 125-140.
- Eralp, D. U. (2010). *Kosovo and Turkey: What Lies Ahead?*, SETA Policy Brief, No. 50, Ankara.
- Erickson, E. J. (2013). *Mustafa Kemal Atatürk: Leadership, Strategy, Conflict*, Osprey Publishing, London.
- Eriksen, Thomas H. (1991). "Ethnicity versus Nationalism", *Journal of Peace Research*, 28 (3): 263-278.
- Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and Crisis*, W.W. Notrton & Company, New York.
- Erikson, E. H. (1977). *Childhood and Society*, Paladin Grafton Books, London.
- Erken, A. (2018). "Demokrat Parti Dönemi Türkiye-Yugoslavya İlişkileri ve 'Serbest Göç' Mutabakatı", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7 (2): 937-954.
- Erol, Mehmet S. (2007). "Makedonya Sorunu'nun Dinamikleri", Osman Karatay, Bilgehan A. Gökdağ (Ed.), *Balkanlar El Kitabı Cilt 2: Çağdaş Balkanlar*, Öncü Basımevi, Ankara, 247-256.
- Ertem, Helin S. (2012). "Kimlik ve Güvenlik İlişisine Konstrüktivist Bir Yaklaşım: Kimliğin Güvenliği ve Güvenliğin Kimliği", *Güvenlik Stratejileri*, 8 (16): 177-237.
- Ertuğrul D. (Hızl.). (2008). *Mehmet Akif Ersoy Safahat*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Kurulu, Ankara.

- Evrigenis, I. D. (2008). *Fear of Enemies and Collective Action*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Eyuboğlu, S. (1981). *Yunus Emre*, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Fan, Y. (2008). "Soft Power: Power of Attraction or Confusion?", *Place Branding and Public Diplomacy*, 4 (2): 147-158.
- Faroqhi, S. ve Adanır, F. (2002). "Introduction", Fikret Adanır, Suraiya Faroqh (Ed.), *The Ottomans and the Balkans: A Discussion of Historiography*, Tuta Sub Aegide Pallas, Brill, 1-57.
- Fawcett, L. (2000). *Religion, Ethnicity and Social Change*, Palgrave Macmillan Press, London.
- Fawn, R. (2004). "Ideology and National Identity in Post-Communist Foreign Policies", Rick Fawn (Ed.), *Ideology and National Identity in Post-Communist Foreign Policies*, Frank Class, London, 1-41.
- Femia, J. V. (1981). *Gramsci's Political Thought: Hegemony, Consciousness, and the Revolutionary Process*, Clarendon Press, Oxford.
- Fierke, Karin M. (2010). "Constructivism", Tim Dunne, Milja Kurki, Steve Smith (Ed.), *International Relations Theories: Discipline and Diversity*, Oxford University Press, Oxford, 177- 194.
- Fine, J. V. A. (1983). *The Early Medieval Balkans: A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*, University of Michigan Press, United States of America.
- Fine, J.V. A. (2006). *When Ethnicity Did Not Matter in the Balkans: A Study of Identity in Pre-Nationalist Croatia, Dalmatia, and Slavonia in the Medieval and Early-Modern Periods*, The University of Michigan Press, United States of America.
- Foucault, M. (1973). *Madness and Civilization: A History of Insanity in Age of Reason*, Vintage Books, New York.
- Foucault, M. (1987). *The History of Sexuality Volume 1: An Introduction*, Pantheon Books, New York.
- Foucault, M. (1992). *Akıl ve Akıl Bozukluğu: Klasik Çağda Deliliğin Tarihi I. Cilt*, İmge Kitap Evi Yayınları, Ankara.
- Fox, J. (2002). "The Ethnic-Religious Nexus: The Impact of Religion on Ethnic Conflict", *Civil Wars*, Frank Cass, 3 (3): 1-22.
- Freud, S. (1949). *Group Psychology and the Analysis of the Ego*, The Hogarth Press, London.
- Freud, S. (1961). *The Future of an Illusion*, Norton & Company, New York.
- Freud, S. (1962). *Civilization and its Discontents*, Norton & Company, New York.

- Friedman, G. (2009). *The Next 100 Years: A Forecast for the 21st Century*, Doubleday, New York.
- Friedman, V. (2005). "Balkans as a Linguistic Area", Keith Brown, (Ed.), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, Second Edition, Vol. 1: 657-672.
- Fromm, E. (1986). *Bjektivno od Slobode*, Naprijed, Zagreb.
- Fromm, E. (1991). *The Sane Society*, Routledge, London.
- Fromm, E. (2009). *Beyond The Chains of Illusion: My Encounter with Marx and Freud*, Continuum, New York.
- Frosh, S. (1991). *Identity Crisis: Modernity, Psychoanalysis and the Self*, Palgrave Macmillan, New York.
- Fukuyama, F. (1992). *The End Of History and the Last Man*, Macmillan, New York.
- Fürüzan (1995). *Balkan Yolcusu: Gezi-Röportaj*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Galijašević, Dž. (2011). "Neoosmanizam: Turska Između Juče i Sutra", *Politeia: Naučni Časopis Fakulteta Političkih Nauka u Banjoj Luci za Društvena Pitanja*, 1 (2): 123-138.
- Galkowski, Jan P. (2015). "Kotarski, Hubert, Cultural Capital of the Young Intelligentsia of Central and Eastern Europe", *Kotarski, Hubert, Pragmatics of Social and Cultural Capital*, *Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego*, Rzeszów, 11-24.
- Gallagher, T. (1997). "To Be Or Not To Be Balkan: Romania's Quest for Self-Definition", Stephen R. Graubard (Ed.), *A New Europe for the Old*, *Daedalus*, 126 (3): 63-83.
- Gallagher, T. (2001). *Outcast Europe the Balkans: 1789–1989 From the Ottomans to Milosevic*, Routledge, London.
- Gallagher, T. (2003). "Identity in Flux, Destination Uncertain: Montenegro During and After the Yugoslav Wars", *International Journal of Politics, Culture and Society*, 17 (1): 53-71.
- Gallagher, T. (2003). *The Balkans after the Cold War: From Tyranny to Tragedy*, Routledge, London.
- Gangloff, S. (2004). "Turkish Policy Towards the Conflict in Kosovo: The Preeminence of National Political Interests", *Balkanologie: Revue D'études Pluridisciplinaires*, 8 (1): 105-122.
- Geertz, C. (1973). *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*, Basic Books, New York.
- Gellener, E. (1983). *Nations and Nationalism*, Basil BlackWell, England.
- Gellner, E. (1974). *Legitimation of Belief*, Cambridge University Press, London.
- Gellner, E. (1997). *Nationalism*, Weidenfeld & Nicolson, London.

- Georgi, V. (2008). *Heresy and the English Reformation: Bogomil-Cathar Influence on Wycliffe, Lanceland, Tyndale and Milton*, McFarland & Company, Inc. Publishers, Jefferson, North Carolina, London.
- Giddens, A. (1984). *The Constitution of Society Outline of the Theory of Structuration*, Polity Press, Cambridge.
- Giddens, A. (1990). *The Consequences of Modernity*, Polity Press, Stanford-California.
- Gil, J. (2017). *Soft Power and the Worldwide Promotion of Chinese Language Learning*, Multilingual Matters, Bristol.
- Glaudić, J. (2011). *Vrijeme Evrope: Zapadne Sile i Raspad Jugoslavije*, Mate Marketing i Tehnologija, Zagreb.
- Glenny, M. (2012). *The Balkans: Nationalism, War and the Great Powers (1804-2012)*, Anansi Press, Toronto.
- Gligorov, V. (2014). *Zašto se Zemlje Raspadaju: Slučaj Jugoslavija*, CIP, Beograd.
- Glušica, R. (2010). "Crnogorski Jezik u Čeljustima Nacionalizma", *Riječ: Časopis za Nauku o Jeziku i Književnosti*, Br. 4: 25-45.
- Goati, V. (2003). *Izborna Nadmetanja u Saveznoj Republici Jugoslaviji: od 2000 do 2003*, Centar za Slobodne Izbore i Demokraciju, Tipografic, Beograd.
- Goodenough, W. H. (1970). *Description and Comparison in Cultural Anthropology*, Aldine Publishing Company, Chicago.
- Gordon, P. H. ve Taspinar, O. (2008). *Winning Turkey: How America, Europe, and Turkey Can Revive a Fading Partnership*, Brookings Institution Press, Washington, D.C.
- Gould, Harry D. (2015). "What Is at Stake in the Agent-Structure Debate?", Vendulka Kusalkova, Nicholas Onuf, Paul Kowert (Ed.), *International Relations in a Constructed World*, Routledge, New York, 79-101.
- Gökberk, M. (2018). *Felsefe Tarihi, 29. Baskı*, Remzi Kitabevi, Istanbul.
- Gökçen, S. (2016). "Atatürk Döneminde Türkiye-Yugoslavya İlişkileri ve Kral Alexander'ın Türkiye Ziyareti", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (42): 667-682.
- Gramsci, A. (1919). *O Državi*, Radnička Štampa, Beograd.
- Greenberg, Melanie C. ve McGuinness, Margaret E. (2000). "From Lisbon to Dayton: International Mediation and the Bosnia Crisis", Melanie C. Greenberg, John H. Barton, Margaret E. McGuinness (Ed.), *Words Over War: Mediation and Arbitration to Prevent Deadly Conflict*, Rowman & Littlefield Publishers, New York, 35-75.
- Grigoriadis, I. N. (2013). *Instilling Religion in Greek and Turkish Nationalism: A 'Sacred Synthesis'*, Palgrave Macmillan, New York.

- Grigorieva, Anna A. (2010). "Pan-Slavism in Central and Southeastern Europe", *Journal of Siberian Federal University. Humanities & Social Sciences*, 3 (1): 13-21.
- Groff, R. (2004). *Critical Realism, Post-positivism and the Possibility of Knowledge*, Routledge, London.
- Guelke, A. (2010). "The Multifaceted Nature of Ethno-Nationalism", Adrian Guelke (Ed.), *The Challenges of Ethno-Nationalism Case Studies in Identity Politics*, Palgrave Macmillan, Great Britain, 1-17.
- Guelke, A. (2010). *The Challenges of Ethno-Nationalism Case Studies in Identity Politics*, Palgrave Macmillan, London.
- Guzina, D. (2005). "Kosovo or Kosova-Could it Be Both? The Case of Interlocking Serbian and Albanian Nationalisms", Florian Bieber, Židas Daskalovski (Ed.), *Understanding the War in Kosovo*, Frank Cass, London, 29-51.
- Güalp, H. (1997). "Modernization Policies and Islamist Politics in Turkey", Sibel Bozdoğan, Reşat Kasaba (Ed.), *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*, *University of Washington Press*, Seattle, 52-64.
- Güveloğlu, G. (2009). *Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'ndan Yugoslavya'ya Türkiye-Yugoslavya İlişkileri (1918-1941)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Güzelipek, Yiğit A. (2013). "Turkish Foreign Policy's Bosnia and Herzegovina Exam (1990-1995)", *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3 (1): 133-142.
- Hale, W. (2003). *Türk Dış Politikası: 1774-2000*, Mozaik, İstanbul.
- Hale, W. (2013). *Turkish Foreign Policy Since 1774*, Routledge, London and New York.
- Hall, S. (1997). "Introduction", Stuart Hall (Ed.), *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*, Sage Publications, London, 1-13.
- Hall, R. C. (2014). *War in the Balkans: An Encyclopedic History from the Fall of the Ottoman Empire to the Breakup of Yugoslavia*, ABC-CLIO, California.
- Ham, Peter V. (2005). "Power, Public Diplomacy and the Pax Americana", Jan Melissen (Ed.), *The New Public Diplomacy: Soft Power in International Relations*, *Palgrave Macmillan*, New York, 47-67.
- Hänsel, L. ve Feyerabend, Florian C. (2018). "Introduction: The Role of External Actors in the Western Balkans", Florian C. Feyerabend (Ed.), *The influence of external actors in the Western Balkans*, Konrad-Adenauer-Stiftung, Berlin, 4-9.

- Hansen, L. (1996). "Slovenian Identity: State-Building on the Balkan Border, Alternatives: Global, Local, Political", *Institute of Political Science, University of Copenhagen*, 21 (4): 473-496.
- Harmon, G. (2007). *War in the Former Yugoslavia: Ethnic Conflict or Power Politics?*.Yayımlanmamış Doktora Tezi. Boston College: Department of Political Science, Boston.
- Harmon, G. (2007). *War in the Former Yugoslavia: Ethnic Conflict or Power Politics?*.Yayımlanmış Doktora Tezi. Boston College: Department of Political Science, Boston.
- Hashi, I. (1992). "The Disintegration of Yugoslavia: Regional Disparities and the Nationalities Question", *Capital and Class*, 16 (3): 41-88.
- Hastings, A. (1997). *The Construction of Nationhood: Ethnicity, Religion and Nationalism*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Hayes, C. J. H. (196). *Nationalism: A Religion*, The Macmillan Company, New York.
- Hejsek, J. (2012). "The Impact of Economic Sanctions on Civilians: Case of the Federal Republic of Yugoslavia", *The Science for Population Protection*, 4 (2): 1-13.
- Heper, M. (2000). "The Ottoman Legacy and Turkish Politics", *Journal of International Affairs*, 54 (1): 63-82.
- Hikmet, N. (1987). *İlk Şiirleri, Şiirler: 8*, Adam Yayınları, İstanbul.
- Hobbes, T. (1998). *Leviathan*, Oxford University Press, Oxford.
- Hobsbawm, E. (1999). *Tarih Üzerine*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Hobsbawm, E. J. (1990). *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Mith, Reality*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Hobsbawm, E. J. (1993). *1780'den Günümüze: Milletler ve Milliyetçilik*, çev. Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Hodžić, Z. (1976). *Gusinjska Godina*, Nip Pobjeda, Titograd.
- Holbrooke, R. (1999). *To End a War*, The Modern Library, New York.
- Horvat, B. (1989). *Kosovsko Pitanje*, Globus, Zagreb.
- Hosmer, S. T. (2001). *The Conflict Over Kosovo: Why Milosevic Decided to Settle When he Did*, Rand, Santa Monica.
- Hudson, K. (2003). *Breaking the South Slav Dream: Rise and Fall of Yugoslavia*, Pluto Press, London.
- Hugh, P. (1991). *The Balkans: Minorities and States in Conflict*, London.

- Huillery, E. (2014). "The Black Man's Burden: The Cost of Colonization of French West Africa", *The Journal Of Economic History*, 74 (1): 1-38.
- Hunt, N. C. (2010). *Memory, War and Trauma*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Huntington, S. P. (1996). *The Clash of Civilisation and the Remaking of World Order*, Simon-Schuster, New York.
- Hupchick, D. P. (2002). *The Balkans from Constantinople to Communism*, Palgrave, New York.
- Ičević, D. (2015). *Crnogorska Nacija*, Forum za Etničke Odnose, Beograd.
- Ilievski, Z. ve Taleski, D. (2009). "Was the EU's Role in Conflict Management in Macedonia a Success?", *Ethnopolitics*, 8 (3-4): 355-367.
- Inaldzik, H. (1953). "Od Stefana Dušana do Osmanskog Carstva, Prilozi za Orijentalnu Filologiju i Istoriju Jugoslovenskih Naroda pod Turskom Vladavinom (POF)", Br. 3/4, *Orijentalni Institut*, Sarajevo, 23-54.
- Ipek, P. (2015). "Ideas and Change in Foreign Policy Instruments: Soft Power and the Case of the Turkish International Cooperation and Development Agency", *Foreign Policy Analysis*, 11 (2): 173-193.
- Izetbegović, A. (2005). *Robovi Biti Necemo: Govori 1990-1995*, Oko, Sarajevo.
- Izetbegović, A. (2005). *Bosna je Velika Tajna: Intervjui 1989-1995*, Oko, Sarajevo.
- Izetbegović, A. (2005). *Na Razmeđu Svjetova: Izjave, Obraćanja, Poruke, Pisma 1990-2003*, Oko, Sarajevo.
- Izetbegović, A. (2005). *Sjecanja: Autobiografski Zapis*, Oko, Sarajevo.
- İnalçık, H. (2005). *Türkler ve Balkanlar*, Bal-Tam Türklük Bilgisi, Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi III, Prizren.
- Jackson, R. ve Sorenson, G. (2003). *Introduction to International Relations Theories and Approaches*, Oxford University Press, Oxford.
- Jeftić, M. (1991). "Turci (Opet) Žele Srbiju", *Srpska Reč, Slobodne Novine*, No. 26: 62-65.
- Jelavich, B. (1999). *Balkan Tarihi: 20. Yüzyıl*, Küre Yayinlari, İstanbul.
- Jenne, Erin K. ve Bieber, F. (2014). "Situational Nationalism: Nation-Building in the Balkans", *Subversive Institutions and the Montenegrin Paradox*, *Ethnopolitics*, 13 (5): 431-460.
- Jevtić, M. (2014). "Njegoš i Islam", Ljubiša Despotović (Ed.), *Kultura Polisa: Časopis za Negovanje Demokratske Političke Kulture*, *Kultura-Polis*, XI (25): 66-84.
- Jezernik, B. (2012). "Stereotip Pojma Turčin u Slovenskim Zemljama", Šerbo Rastoder (Ed.), *100 Godina od Odlaska Osmanlija sa Balkana: Civilizacija ili Okupacija-Šta su nam Ostavili?*, Almanah: Knjiga I, Podgorica, 75-91.

- Johnstone, D. (2002). *Fools Crusade: Yugoslavia, NATO and Western Delusions*, Monthly Review Press, New York.
- Joseph, J. E. (2004). *Language and Identity: National, Ethnic, Religious*, Palgrave Macmillan, New York.
- Jost, John T., Kay, Aaron C. ve Thorisdottir, H. (2009). "On the Social and Psychological Bases of Ideology and System Justification", John T. Jost, Aaron C. Kay, Hulda Thorisdottir (Ed.), *Social and Psychological Bases of Ideology and System Justification*, Oxford University Press, Oxford, 3-27.
- Jović, D. (2001). "Razlozi za Raspad Socijalističke Jugoslavije: Kričička Analiza Postojećih Interpretacija", Reč: Časopis za Književnost i Kulturu, i Društvena Pitanja, 62 (8): 91-157.
- Jović, D. (2013). "Identitet Bošnjaka/Muslimana", *Politička Misao: Časopis za Politologiju*, 50 (4): 132-159.
- Judah, T. (2008). *Kosovo: What Everyone Needs to Know*, Oxford University Press, Oxford.
- Jung, C. G. (2003). *İnsan Ruhuna Yöneliş*, Çev. Engin Büyükinâl, Say Yayınları, İstanbul.
- Kagan, R. (2003). *Of Paradise and Power America and Europe in the New World Order*, Vintage Books, New York.
- Kagan, R. (2008). *The Return of History and the End of Dreams*, Alfred A. Knopf, New York.
- Kalın, İ. (2011). "Soft Power and Public Diplomacy in Turkey", *Perceptions Journal of International Affairs*, XVI (3): 5-23.
- Kalogjera, G. (2017). *Makedonska Kultura i Civilizacija*, Filozofski Fakultet u Rijeci, Rijeka.
- Kamberovic, H. (2017). "The Bosniaks, the Croats and the Serbs in Bosnia-Herzegovina: Their Experiences of Yugoslavia", Latinka Perovic, Drago Roksandic (Ed.), *Yugoslavia from a Historical Perspective*, Helsinki Committee for Human Rights in Serbia, Beograd, 65-90.
- Kant, I. (1996). *Critique of Pure Reason*, Hackett Publishing Company, Cambridge.
- Kantarıcı, Ş. (2012). "Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistem: Yeni Sürecin Adı 'Koalisyonlar Dönemi mi?'" , Güvenlik Stratejileri, 8 (16): 47-85.
- Kantarıcı, Ş. "Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Türk Dış Politikasında 'Statükocu' Yapı ve 'Batici' Eksen Yaklaşımının Psikopolitiği (1699-2000)", Yayınlanmamış makale.
- Kaplan, R. D. (2000). *The Coming Anarchy*, Random House, New York.
- Kaplan, R. D. (2004). *Balkanski Duhovi*, DanGraf, Beograd.

- Kaplan, R. D. (2012). *The Revenge of Geography: What the Map Tells Us About Coming Conflicts and the Battle Against Fate*, Random House, New York.
- Karagül, S. (2013). “Türkiye’nin Balkanlardaki Yumuşak Güç Perspektifi: Türk İşbirliği ve Kordinasyon Ajansı”, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 8 (1): 79-102.
- Karaosmanoğlu, Ali L. (2000). “The Evolution of the National Security Culture and the Military in Turkey”, Robert A. Schupp (Ed.), *Turkey: A Struggle between Nation and State*, *Journal of International Affairs*, 54(1): 199-216.
- Karatay, O. (2004). “Independence of Montenegro: Why Did Not Fall of Milosevic Help Solve the Problem”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sa. 4: 113-136.
- Karatay, O. (2007). “Karadağ’daki Siyasi Gelişmeler”, Osman Karatay, Bilgehan A. Gökdağ (Ed.), *Balkanlar El Kitabı Cilt 2: Çağdaş Balkanlar*, Öncü Basımevi, Ankara, 63-92.
- Karčić, H. (2010). “Islamic Revival in Post-Socialist Bosnia and Herzegovina: International Actors and Activities”, *Journal of Muslim Minority Affairs*, 30 (4): 519-534.
- Karčić, H. (2013). “In Support of a Non-member State: The Organisation of Islamic Conference and the War in Bosnia, 1992–1995”, *Journal of Muslim Minority Affairs*, 33 (3): 321-340.
- Karpat, K. (2012). “Klasik Osmanlı Dinî Kültürel Düzeninden Ulus-Devlete”, Kemal H. Karpat, Yetkin Yıldırım (Ed.), *Osmanlı Hoşgörüsü*, Timaş Yayınları, İstanbul, 35-57.
- Karpat, K. H. (2001). *The Politicization of Islam: Reconstructing Identity, State, Faith, and Community in the Late Ottoman State*, Oxford University Press, Oxford, 2001.
- Karpat, K. H. (2002). *Studies on Ottoman Social and Political History: Selected Articles and Essays*, Tuta Sub Aegide Pallas, Brill.
- Karpat, Kemal H. (1996). “The Ottoman Rule in Europe From the Perspective of 1994”, Vojtech Mastny, R. Craig Nation (Ed.), *Turkey Between East and West*, *Westview Press*, Boulder, 1-44.
- Karpat, Kemal H. (1997). “The Balkan National States and Nationalism: Image And Reality”, Zafar Ishaq Ansari (Ed.), *Islam in the Balkans*, Islamic Studies, *Islamic Research Institute*, 36 (2/3): 329-359.
- Karpat, Kemal H. (2014). “Gradjanska Prava Muslimana Balkana”, Fikret Karčić (Ed.), *Muslimani Balkana: Istočno Pitanje u XX. Vijeku*, Centar za Napredne Studije, Sarajevo, 83-104.
- Kaser, K. (2011). *The Balkans and the Near East: Introduction to a Shared History*, Lit Verlag, Berlin.
- Kasım, K. (2009). *Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya*, Usak Yayınları, Ankara.

- Katz, V. (2012). "Recent Developments in the Historiography of Bosnia and Herzegovina Relating to the Ottoman Empire and their Impact on History Textbooks", Jorgen Nielsen (Ed.), *Religion, Ethnicity and Contested Nationhood in the Former Ottoman Space*, Brill, 249-269.
- Kaufman, E. (2003). "A Broadcasting Strategy to Win Media Wars", Alexander T. J. Lennon (Ed.), *The Battle for Hearts and Minds: Using Soft Power to Undermine Terrorist Networks*, The Mit Press, Cambridge, 299-317.
- Kawai, M. ve Takagi, S. (2004). "Japan's Official Development Assistance: Recent Issues and Future Directions", *Journal of International Development*, 16 (2): 255-280.
- Kecmanovic, D. (2002). *Ethnic Times: Exploring Ethnonationalism in the Former Yugoslavia*, Praeger, London.
- Keisinger, F. (2016). "The Irish Question and the Balkan Crisis", Katrin Boeckh, Sabine Rutar (Ed.), *The Balkan Wars from Contemporary Perception to Historic Memory*, Palgrave Macmillan, London, 161-179.
- Kenar, N. (2007). "Bosna-Hersek Savaşı", Osman Karatay, Bilgehan A. Gökdağ (Ed.),: *Çağdaş Balkanlar*, 2, 171-197.
- Keohane, Robert O. ve Martin, Lisa L. (2003). "Institutional Theory as a Research Program", Colin Elman, Miriam Fendius Elman (Ed.), *Progress in International Relations Theory: Appraising the Field*, MIT Press Cambridge, London, 71-109.
- Kerenji, E. (2005). "Vojvodina Since 1988", Sabrina P. Rahmet, Vjeran Pavlakovic (Ed.), *Serbia Since 1989: Politics And Society Under Milosevic and After*, University of Washington Press, 350-381.
- Ker-Lindsay, J. (2009). *Kosovo The Path to Contested Statehood in the Balkans*, I.B. Tauris, London.
- Kıbaroğlu, M. (2017). *Türkiye-Nato İlişkileri*, SETA, İstanbul.
- Kilby, J. (2007). *Violence and the Cultural Politics of Trauma*, Edinburgh University Press, Manchester.
- Kılıçlar, M. ve Takdim, Erdoğan B. (Ed.). (2011). "Yunus Emre Anısına Sevgi Konulu Öyküler", Sistem Ofset, Ankara
- Kirişçi, K. (2009). "The Transformation of Turkish Foreign Policy: The Rise of the Trading State", Mustafa Aydın, Kemal Kirişçi (Ed.), *Special Issue on Turkish Foreign Policy, New Perspectives on Turkey*, Vol. 40: 29-56.
- Kissinger, H. (2014). *Dünya Düzeni*, çev. Sinem Sultan Gül, Boyner Yayınları, İstanbul.

- Klepac, V. (2002). *Vzpon Miloševića na Oblast*. Yayınlanmamış Lisans Tezi. Univerza V Ljubljani Fakulteta za Družbene Vede, Ljubljana.
- Kljajić, S. (2012). “Nikada više Jugoslavija: Jugoslavenstvo u Vizijama Hrvatskih Nacionalističkih Intelektualaca”, Drago Rokсандić, Ivana Cvijović Javorina (Ed.), *Intelektualci i Rat 1939-1947: Zbornik radova s Desničinih Susreta 2011*, Plejada, Zagreb, 183-199.
- Knežević, A. (2017). *Raspad SFRJ kao Sudar Nacionalizama*. Yayınlanmamış Lisans Tezi. Sveučilište u Zadru Odjel za Sociologiju, Zadar.
- Kocabaş, S. (1986). *Avrupa Türkiyesi'nin Kaybı ve Balkanlarda Panславизм*, Vatan Yayınları, İstanbul.
- Kohn, H. (1960). *Pan-Slavism: Its History and Ideology*, Vintage Books, New York.
- Kohn, H. (1965). *Nationalism its Meaning and History*, Robert E. Krieger Publishing Company, Florida.
- Kohn, H. (2007). *Panславизм ve Rus Milliyetçiliği*, çev. Agah Okay Güner, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Koka, Ş. (2007). “Sosyalist Yugoslavya Dönemi”, Osman Karatay, Bilgehan A. Gökdağ (Ed.), *Balkanlar El Kitabı-Cilt 2: Çağdaş Balkanlar*, Öncü Basımevi, Ankara, 11-20.
- Kollander, P. (2004). “The Civil War in Former Yugoslavia and the International Intervention”, Jeffrey S. Morton, R. Craig Nation, Paul Forage, Stefano Bianchini (Ed.), *Reflections on the Balkan Wars: Ten Years After the Break Up of Yugoslavia*, Palgrave Macmillan, New York, 3-23.
- Kolsto, P. (2016). “Western Balkans As New Balkans: Regional Names as Tools for Stigmatisation and Exclusion”, *Europe-Asia Studies*, 68 (7): 1-19.
- Korb, A. (2016). “Homogenizing Southeastern Europe 1912–99: Ethnic Cleansing in the Balkans Revisited”, *Journal Of Genocide Research*, 18 (4): 377-387.
- Koselleck, R. (2004). “Historia Magistra Vitae: The Dissolution of the Topos Into the Perspective of a Modernized Historical Process”, Reinhart Koselleck (Ed.), *Futures Past: On the Semantics of Historical Time*, Columbia University Press, New York, 26-42.
- Kostick, K. (2011), *International Relations Theory- Examination Of Ethnic Conflict Within Former Yugoslavia: 1918-1991*. Yayınlanmamış Lisans Tezi. University of Wisconsin-Eau Claire, United States of America.
- Kostovica, D. (2005). *Kosovo: The Politics of Identity and Space*, Routledge, London.

- Kowert, P. (2015). "Agent Versus Structure in the Construction of National Identity", Vendulka Kusalkova, Nicholas Onuf, Paul Kowert (Ed.), *International Relations in a Constructed World*, Routledge, New York, 101-123.
- Kölhi, J. (2012). "Language and Identity in Montenegro: A Study among University Students", Jouko Lindstedt, Max Wahlström (Ed.), *Balkan Encounters: Old and New Identities in South Eastern Europe*, Slavica Helsingiensia 41, Department of Modern Languages, Helsinki, 79-106.
- Kösebalaban, H. (2011). *Turkish Foreign: Policy Islam, Nationalism, and Globalization*, Palgrave Macmillan, New York.
- Kramer, M. (2012). "The Demise of the Soviet Bloc", Vladimir Tismaneanu (Ed.), *The End and the Beginning: The Revolutions of 1989 and the Resurgence of History*, Central European University Press, Budapest, 171-255.
- Krasniqi, G. (2009). *Unrecognized Alike, yet Not Equal: Albanians And Bosnian Muslims in Interwar Yugoslavia 1918-1941*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Central European University, Budapest.
- Kratochwil, F. (2006). "Constructing a New Orthodoxy? Wendt's Social Theory of International Politics and the Constructivist Challenge", Stefano Guzzini, Anna Leander (Ed.), *Constructivism and International Relations Alexander Wendt and his Critics*, Routledge, London, 21-48.
- Kriještorac, M. (2018). "Imposing Particular Identities: The Balkans as a Meeting Place of Ethnicities and Religions", *Insight Turkey*, Vol. 20, No. 3, ss. 1-23.
- Kristeva, J. (1993). *Nations Without Nationalism*, Columbia University Press, New York.
- Krizman, B. (1983). *Ante Pavelić i Ustaše*, Globus, Zagreb.
- Kumpes, J. (1992). "Religija i Etnički Konflikt na Južnoslavenskom Prostoru: Sociologijske i Socijalno-Historijske Napomene", *Migracijske i Etničke Teme*, 8 (1): 15-33.
- Kurjak, J. (2016). "Meka sila u Funkciji Spoljnopolitičke Strategije Ruske Federacije", Sonja Biserko (Ed.), *Potka Srpskog Identiteta: Antizapadnjaštvo, Rusofilistvo, Tradicionalizam*, Biblioteka Ogledi, Knjiga br. 17, Helsinški Odbor za Ljudska Prava u Srbiji, Grafiprof, Beograd, 123-133.
- Kushner, D. (1984). "Ataturk's Legacy: Westernism in Contemporary Turkey", Jacob M. Landau (Ed.), *Ataturk and the Modernization of Turkey*, Westview Press, Colorado, 233-247.
- Laguerre, M. S. (2006). *Diaspora, Politics, and Globalization*, Palgrave Macmillan, New York.

- Lampe, John R. (1994). "The Failure of the Yugoslav National Idea", *Studies in East European Thought*: 46, 1(2): 69-89.
- Lancaster, C. (2007). *Foreign Aid: Diplomacy, Development, Domestic Politics*, The University of Chicago Press, Chicago.
- Landau, J. M. (1996). *Pan-Islam: History and Politics*, Routledge, New York.
- Lapid, Y. (1989). "The Third Debate: On the Prospects of International Theory in a Post-Positivist Era", *International Studies Quarterly*, 33 (3): 235-254.
- Lapid, Y. (1996). "Culture's Ship: Returns and Departures in International Relations Theory", Yosef Lapid, Friedrich Kratochwil (Ed.), *The Return of Culture and Identity in IR Theory: Critical Perspectives on World Politics*, Rienner Publishers, Boulder-Colorado, 3-21.
- Le Bon, G. (1913). *The Psychology of Revolution*, Fisher Unwin, London.
- Le Bon, G. (2002). *The Crowd: A Study of the Popular Mind*, Dover Publications, Mineola.
- Lea, Stephen E.G. (1994). "The Evolutionary Biology of Economic Behavior", Hermann Brandstatter, Werner Guth (Ed.), *Essays on Economic Psychology*, Springer-Verlag, Berlin, 53-71.
- Lemberg, D. (2019). "The End of Empires and Some Linguistic Turns: British and French Language Policies in Inter- and Postwar Africa", James R. Fichter (ed.), *British and French Colonialism in Africa, Asia and the Middle East Connected Empires across the Eighteenth to the Twentieth Centuries*, PalgraveMacmillan, Switzerland, ss. 297-323.
- Lesaffer, R. (2004). *Peace Treaties and International Law in European History: From the Late Middle Ages to World War One*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Lesser, I. O. (1992). *Bridge or Barrier: Turkey and the West after the Cold War*, Rand, Santa Monica.
- Levine, D. P. (2017). *Psychoanalysis, Society, and The Inner World: Embedded Meaning in Politics and Social Conflict*, Routledge- Taylor& Francis Group, New York.
- Levi-Strauss, C. (1994). *Irk, Tarih ve Kültür*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Lewis, B. (1995). *The Middle East: A Brief History of the Last 2,000 Years*, Scribner, New York.
- Leydesdorff, S. (2011). *Surviving the Bosnian Genocide: The Women of Srebrenica Speak*, Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis.
- Li, J. (2018). *Conceptualizing Soft Power of Higher Education Globalization and Universities in China and the World*, Springer, Singapore.

- Lika, L. (2015). "The Return of Turkey to the Western Balkans: A Challenge or an Opportunity for the European Union?", *Politikon: IAPSS Political Science Journal*, Vol. 28: 58-73.
- Lučić, I. (2008). "Bosna i Hercegovina od Prvih Izborâ do Međunarodnog Priznanja", *Časopis za Suvremenu Povijest*, 40 (1): 107-140.
- Lukic, R. (2000). "Constitutional Crisis in the Federal Republic of Yugoslavia: 1998-2001", *Croatian International Relations Review*, 6 (20/21): 87-98.
- Maalouf, A. (2000). *In the Name of Identity: Violence and the Need to Belong*, Penguin Books, New York.
- Macdonald, D. B. (2002). *Balkan Holocausts? Serbian and Croatian Victim-Centred Propaganda and the War in Yugoslavia*, Manchester University Press, Manchester and New York.
- Machiavelli, N. (2005). *Vladalac*, Neven, Novi Beograd.
- Majgicer, J., Pleteršnik, M. ve Rajic, B. (1873). *Slovanstvo: Obćni Pregled-Jugoslovani: Slovenci, Hrvati in Srbi, Bolgari*, Matica Slovenska, Ljubljana.
- Malašević, S. (2006). *Identity as Ideology Understanding Ethnicity and Nationalism*, Palgrave Macmillan, New York.
- Malešević, S. (2002). *Ideology, Legitimacy and the New State: Yugoslavia, Serbia and Croatia*, Routledge, New York.
- Malešević, S. (2004). *The Sociology of Ethnicity*, Sage Publications, London, 2004.
- Maliqi, A. (2005). *Hrvatsko-Albanski Priručnik*, Forum Albanskih Intelektualaca u Hrvatskoj, Zagreb.
- Malkasian, C. (2001). *The Korean War: 1950-1953*, Osprey Publishing, Great Britain.
- Mann, M. (2005). *The Dark Side of Democracy Explaining Ethnic Cleansing*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Mantovani, G. (2000). *Exploring Borders: Understanding Culture and Psychology*, Routledge: Taylor & Francis Group, London.
- Marković, M. (2011). "Preko Prošlosti u Budućnost: Povratak Turske na Prostor Bivše Jugoslavije", *Politeia: Naučni Časopis Fakulteta Političkih Nauka u Banjoj Luci za Društvena Pitanja*, 1 (2): 47-72.
- Maslow, A. H. (1954). *Motivation and Personality*, Harper & Row Publishers, New York.
- Mastnak, T. (2003). "Europe and the Muslims: The Permanent Crusade?", Emran Qureshi, Michael A. Sells (Ed.), *The New Crusades Constructing the Muslim Enemy*, Columbia University Press, New York, 205-249.

- Matković, H. (1998). *Povijest Jugoslavije, 1918-1991: Hrvatski Pogled*, Naklada Pavičić, Zagreb.
- Matlary, J. H. (2018). *Hard Power in Hard Times: Can Europe Act Strategically?*, Palgrave Macmillan, Switzerland.
- Matsumoto, D. ve Juang, L. (2013). *Culture and Psychology, Fifth Edition*, Wadsworth Publishing, Wadsworth.
- Mazower, M. (2003). *Balkan: Kratka povijest*, Srednja Europa, Zagreb.
- Mcgrattan, C. (2013). *Memory, Politics and Identity: Haunted by History*, Palgrave Macmillan, London.
- Meier, V. (1999). *Yugoslavya: A History of its Demis*, Routledge, London, New York.
- Mencutek, Zeynep S. ve Baser, B. (2018). "Mobilizing Diasporas: Insights from Turkey's Attempts to Reach Turkish Citizens Abroad", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 20 (1): 86–105.
- Mercer, J. (1995). "Anarchy and Identity", *International Organization*, Cambridge University Press, 49 (2): 229-252.
- Merdjanova, I. (200). "In Search of Identity: Nationalism and Religion in Eastern Europe", *Religion, State & Society*, 28 (3): 233-262.
- Merdjanova, I. (2009). *Rediscovering the Umma: Muslims in the Balkans between Nationalism and Transnationalism*, Oxford University Press, Oxford.
- Michael, M. (1990). "Introduction: Empires with Ends", Mann Michael (Ed.), *The Rise and Decline of the Nation State*, Basil Blackwell, Oxford, 1-12.
- Michas, T. (2002). *Unholy Alliance: Greece and Milosevic's Serbia*, Texas A&M University Press, United States of America.
- Milošević, S. (1989). *Godine Raspleta*, Beogradski Izdavačko Grafički Zavod, Beograd.
- Milović, Jevto M. (2011). "Imbro Ignjatijević i Petar Petrović Njegoš", Radoslav Rotković, Jelena Đurović (Ed.), *Njegoš i Hrvati: Povodom 200 Godina Rođenja Petra II Petrovića Njegoša*, Nacionalna Zajednica Crnogoraca Hrvatske, Centralna Narodna Biblioteka Crne Gore, Skaner Studio, Zagreb, 199-211.
- Minkov, A. (2004). *Conversion to Islam in the Balkans: Kisve Bahasi Petitions and Ottoman Social Life: 1670-1730*, Tuta Sub Aegide Pallas, Brill.
- Moghalu, K. C. (2005). *Rwanda's Genocide: The Politics of Global Justice*, Palgrave Macmillan, New York.
- Mojzes, P. (2011). *Balkan Genocides: Holocaust and Ethnic Cleansing in the Twentieth Century*, Rowman & Littlefield Publishers Inc., Lanham.

- Morgenthau, H. (1962). "A Political Theory of Foreign Aid", *The American Political Science Review*, 56 (2): 301-309.
- Morrison, K. (2009). *Montenegro: A Modern History*, I.B.Tauris & Co Ltd, London.
- Morrison, K. (2013). "Montenegro: A Polity in Flux, 1989-2000", Charles W. Ingrao, Thomas A. Emmert (Ed.), *Confronting the Yugoslav Controversies: A Scholars Initiative*, Purdue University Press, Indiana, 426-457.
- Morrison, K. (2016). "Ethnic Minority Parties in Montenegro From Marginalization to Integration", Sabrina P. Ramet, Marko Valenta (Ed.), *Ethnic Minorities and Politics in Post-Socialist Southeastern Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, 138-153.
- Morrison, K. (2018). *Nationalism, Identity and Statehood in Post-Yugoslav Montenegro*, Bloomsbury Academic, London.
- Morrison, K. ve Čagorović, N. (2014). "The Political Dynamics of Intra-Orthodox Conflict in Montenegro", Gorana Ognjenović and Jasna Jozelić (Ed.), *Politicization of Religion, The Power of State, Nation, and Faith: The Case of Former Yugoslavia and its Successor States*, Palgrave Macmillan, New York, 151-171.
- Nagan, Winston P. ve Haddad, Alitza M. (2012). "Recognition of Palestinian Statehood: A Clarification of the Interests of the Concerned Parties", *University of Florida Law Faculty Publications*, Vol. 40: 341-421.
- Nairn, T. (1998). "The Curse of Rurality: Limits Of Modernisation Theory", John A. Hall (Ed.), *The State of The Nation: Ernest Gellner and the Theory of Nationalism*, Cambridge University Press, Cambridge, 107-135.
- Nardulli, B. R., Perry, W. L., Gordon IV, B. P. J. ve McGinn, J. G. (2002). *Disjointed War: Military Operations in Kosovo 1999*, Rand, Santa Monica.
- Nation, R. C. (2003). *War in The Balkans: 1991-2002*, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College Press, Carlisle.
- Nedović, S. (ed.). (1998). *Oko Izbora: Izveštaj sa Prevrremenih Parlamentarnih i Lokalnih Izbora u Crnoj Gori (Maj 1998)*, Centar za Slobodne Izbore i Demokratiju, Dosije, Beograd.
- Nekić, A. (2012). "Širenje Osmanskog Carstva u Klasičnom Razdoblju: Problemi i Ponuđena Rješenja", *Rostra: Časopis Studenata Povijesti Sveučilišta u Zadru*, 5 (5): 121-137.
- Nelsen, Brent F. ve Guth, James L. (2016). "Religion and the Creation of European Identity: The Message of the Flags", Elizabeth H. Prodromoli, Nathanael Symeonides (Ed.), *The Review of Faith & International Affairs*, Institute for Global Engagement, 14 (1): 80-88.

- Nešković, R. (2017). *Nedovršena Država: Politički Sistem Bosne i Hercegovine*, Amosgraf, Sarajevo.
- Nilsen, K. A. (2013). *Milošević u Ratu i u Haagu: Dokumentacija*, Institut za Istraživanje Zločina Protiv Čovječnosti i Međunarodnog Prava Univerziteta u Sarajevu, Fojnica, Sarajevo.
- Nilsen, K. A. (2013). *Milošević u Ratu i u Haagu: Dokumentacija*, Institut za Istraživanje Zločina Protivčovječnosti i Međunarodnog Prava Univerziteta u Sarajevu, Fojnica, Sarajevo.
- Norris, D. A. (1999). *In the Wake of the Balkan Myth Questions of Identity and Modernity*, Macmillan Press, London.
- Norris, N.T. (1993). *Islam in the Balkans: Religion and Society Between Europe and the Arab World*, University of South Carolina Press, South Carolina.
- Noutcheva, G. ve Huysseune, M. (2004). "Serbia and Montenegro, Bruno Coppieters", Michael Emerson, Michel Huysseune, Tamara Kovziridze, Gergana Noutcheva, Nathalie Tocci, Marius Vahl (Ed.), *Europeanization and Conflict Resolution: Case Studies from the European Periphery*, Academia Press, Gent, 107-148.
- Nunan, D. ve Choi, J. (2010). "Language, Culture, and Identity: Framing the Issues", David Nunan, Julie Choi (Ed.), *Language and Culture: Reflective Narratives and the Emergence of Identity*, Routledge: Taylor & Francis Group, New York, 1-14.
- Nye, J. (1990). *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power*, Basic Books, New York.
- Nye, J. S. (2004). *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, Public Affairs, New York.
- Nye, Joseph S. (2006). "Soft Power and European-American Affairs", Thomas L. Ilgen (Ed.), *Hard Power, Soft Power and The Future of Transatlantic Relations*, Ashgate Publishing Company, Burlington, 25-39.
- Obšust, K. (2013). *Konstrukcija Slovenstva u Politici i Nauci: Stvaranje (sve)Slovenskih Tradicija, Ideološke Konceptije o Slovenskom Jedinstvu i Njihove Refleksije*, Dijamant Print, Beograd.
- Ognjenović, G., Mataušić, N. ve Jozelić, J. (2016). "Yugoslavia's Authentic Socialism as a Pursuit of 'Absolute Modernity'", Gorana Ognjenović, Jasna Jozelić (Ed.), *Titoism, Self-Determination, Nationalism, Cultural Memory: Tito's Yugoslavia, Stories Untold*, Palgrave Macmillan, New York, 9-37.
- Okey, R. (2007). *Taming Balkan Nationalism*, Oxford University Press, Oxford.

- Onuf, N. (2015). "Constructivism: A User's Manual", Vendulka Kubalkova, Nicholas Onuf, Paul Kowert (Ed.), *International Relations in a Constructed World*, Routledge Taylor & Francis Group, New York, 58-79.
- Onuf, N. G. (1989). *World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*, University of South Carolina Press, South Carolina.
- Onuf, N. G. (2013). *Making Sense, Making Worlds: Constructivism in Social Theory and International Relations*, Routledge Taylor&Francis Group, New York.
- Oran, B. (1995). "Türkiye'nin Balkan ve Kafkas Politikası", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 50 (1): 271-278.
- Oran, B. (1996). "Türk Dış Politikası: Temel İlkeler ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar", Ozan Zengin (Ed.), *Siyasal Bilgiler Fakültesi (SBF) Dergisi*, 51 (1): 353-370.
- Ozkan, M. (2013). "Does Rising Power Mean Rising Donor? Turkey's Development Aid in Africa", *Africa Review*, 5 (2): 139-147.
- Ozoliņš, Jānis T. (2016). "Proglomena: Globalisation, Cultural Identity and Diversity", Jānis Tālivaldis Ozoliņš (Ed.), *Religion and Culture in Dialogue: East and West Perspectives*, Springer, Switzerland, 1-17.
- Özal, T. (1991). *Turkey in Europe and Europe in Turkey*, K. Rustem & Brother, Nicosia.
- Özcan, U. (2009). "Sultan Abdulhamid II ve Prenses Nikola döneminde Türk-Karadağ İlişkileri", Melita Rastoder i Adnan Prekić (Ed.), *Bülteni: Karadağ-Türkiye Kültürel ve Medeniyet Toplam Geçirgenliği Üzerinde Yuvarlak Masanın Sunumları*, Forum Bošnjaka/Muslimana Crne Gore, Podgorica, 15-27.
- Özcan, U. (2016). "İstanbul'da Karadağlı bir Sefir: Mitar Bakiç", Zafer Gölen, Abidin Temizer (Ed.), *Balkan Tarihi: İkinci Cilt, Osmanlı Mirası ve Türk Kültürünü Araştırma Derneği Yayınları*, İstanbul, 377-419.
- Özçelik, M. (2010). *Bizim Yunus*, Sistem Ofset, Ankara.
- Özkaya, C. (1993). "Bosna'yı Kaybederken", Mustafa Ertekin (Ed.), *Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Türkiye'nin İflası*, *Umran Dergisi*, Araştırma ve Kültür Vakfı, Sa. 13: 5-8.
- Öztürk, Osman M. (2001). "Türk Dış Politikasında Balkanlar", Ömer E. Lütem, Birgül Demirtaş Coşkun (Ed.), *Balkan Diplomasisi*, ASAM Yayınları: 21, *Balkan Araştırmaları Dizisi*: 3, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 1-33.
- Parenti, M. (2000). *To Kill a Nation: The Attack on Yugoslavia*, Verso, London.

- Parlakpınar, M. (2014). "Yunus Emre Enstitüsü'nün Türkoloji Alanındaki Faaliyetleri", Adem Balaban, Bünyamin Çağlayan, Ümit Gülseven (Ed.), *Turkish in Europa*, 3rd International Conference on Language and Literature (Uluslararası Dil ve Edebiyat Konferansı), Beder Press, Tirana, 307-319.
- Patterson, D. ve Afilalo, A. (2008). *The New Global Trading Order: The Evolving State and the Future of Trade*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Pavkovic, A. (2000). *The Fragmentation of Yugoslavia: Nationalism and War in the Balkans*, St. Martin's Press, New York.
- Pavlaković, V. (2007). "Serbia Transformed? Political Dynamics in the Milošević Era and After", Sabrina P. Ramet, Vjerran Pavlaković (Ed.), *Serbia Since 1989: Politics and Society Under Milošević and After*, University of Washington Press, Seattle, 13-55.
- Pavlović, S. (2003). "Who are Montenegrins? Statehood, Identity, and Civic Society", Florian Bieber (Ed.), *Montenegro in Transition: Problems of Identity and Statehood*, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden, 83-107.
- Pavlowitch, S. K. (1988). *The Improbable Survivor: Yugoslavia and its Problems 1918-1988*, Ohio State University Press, Ohio.
- Pelc, M. (2003). "Ikonografija Humanizma i Narodne Predaje Na Šibenskom Umivaoniku Horacija Fortezze", Andrej Žmegač (Ed.), *Radovi Instituta za Povijest Umjetnosti, Institut za Povijest Umjetnosti, Br. 27, Zagreb*, 133-143.
- Perica, V. (2002). *Balkan Idols: Religion and Nationalism in Yugoslav States*, Oxford University Press, Oxford.
- Perović, L. (2015). *Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca (1918–1929) / Kraljevina Jugoslavija (1929–1941): Nastanak, Trajanje i Kraj*, Neolit, Beograd.
- Perović, L. (2017). "Srbi i Srbija u Novovekovnoj Istoriji: Iskustvo sa Drugim Narodima", Sonja Biserko (Ed.), *Jugoslavija u Istorijskoj Perspektivi*, Helsinški Odbor za Ljudska Prava u Srbiji, Beograd, 202-251.
- Pešić, V. (2000). "The War for Ethnic States", Nebojša Popov (Ed.), *The Road to War in Serbia: Trauma and Catharsis*, Central European University Press, Budapest, 9-50.
- Pešić, V. (2012). *Divlje Društvo: Kako Smo Stigli Dovde*, Čigoja, Beograd.
- Petranović, B. (1988). *Istorija Jugoslavije 1918-1988: Narodnooslobodilački rat i Revolucija 1941-1945*, Nolit, Beograd.
- Petranović, B. ve Zečević, M. (1988). *Jugoslavija 1918-1988: Tematska Zbirka Dokumentata*, Izdavačka Organizacija Rad, Beograd.

- Petrović Njegoš, N. I (1989). *Autobiografija, Memoari, Putopisi*, Obod-Pobjeda, Cetinje-Titograd.
- Petrović Njegoš, P. II (1965). *Lažni car Šćepan Mali*, Titograd.
- Petrović Njegoš, P. II (2006). *Gorski Vijenac*, Oktoih, Podgorica.
- Petrović, Ž. ve Reljić, D. (2011). “Turkish Interests and Involvement in the Western Balkans: A Score-Card”, İhsan Dağı (Ed.), *AK Party’s Electoral Hegemony: The Making of ‘New Middle East’- Turkey’s Return to the Balkans*, Insight Turkey, 13 (3): 159-172.
- Petrungaro, S. (2017). “Inter-War Yugoslavia Seen Through Corporatist Glasses”, Antonio Costa Pinto (Ed.), *Corporatism and Fascism: The Corporatist Wave in Europe*, Routledge, New York, 236-257.
- Pezo, E. (2013). “Komparativna Analiza Jugoslavensko-Turske Konvencije iz 1938. i ‘Džentlmenskog Sporazuma’ iz 1953: Pregovori oko Iseljavanja Muslimana iz Jugoslavije u Tursku”, Gordana Krivokapić Jović (Ed.), *Tokovi Istorije*, Institut za Noviju Istoriju Srbije, Beograd, 97-121.
- Pezo, E. (2016). “Violence, Forced Migration, and Population Policies During and After the Balkan Wars (1912–14)”, Katrin Boeckh, Sabine Rutar (Ed.), *The Balkan Wars from Contemporary Perception to Historic Memory*, Palgrave Macmillan, London, 57-81.
- Philips, R. C. (2004). *Bosnia-Herzegovina: The U.S. Army’s Role in Peace Enforcement Operations 1995–2004*, Center of Military History, Winfield-USA.
- Pitulić, Valentina D. (2012). “Kosovska Bitka Izmedju Istorijskih Izvora i Epske Legende”, *Zbornik Radova Filozofskog Fakulteta*, XLII (2): 99-112.
- Plamenatz, J. (1973). “Two Types of Nationalism”, Eugene Kamenka (Ed.), *Nationalism The Nature and Evolution of An Idea*, Australian National University Press, Canberra, 22-38.
- Poláčková, Z. ve Duin, Pieter C. V. (2013). “Montenegro Old and New: History, Politics, Culture and the People”, *The Institute of Political Science of the Slovak Academy of Science: Studia Politica Slovaca*, 6 (1): 60-82.
- Poláčková, Z. ve Duin, Pieter C. V. (2017). “Independence Lost and Regained: Montenegro’s Contested Identity and the Failure of Yugoslavia (1918-2006)”, *Studia Politica Slovaca*, X (1): 23-47.
- Poulton, H. (1997). “Islam, Ethnicity and State in the Contemporary Balkans”, Hugh Poulton, Suha Taji-Farouki (Ed.), *Muslim Identity and the Balkan State*, Hurst & Company, London, 13-33.

- Proeva, N. (2010). "Savremeni Makedonski Mit kao Odgovor na Nacionalne Mitove Suseda: Albanski Panilirizam", Bugarski Pantrakizam i Grčki Panhelenizam, *Zgodovinski Časopis*, 64 (1-2): 176-219.
- Protić, M. St. (2006). *Lica i Naličja: Izneverena Revolucija 2*, Čigoja, Beograd.
- Prunk, J. (2002). "Slovenski Nacionalni Interes iz Zgodovinske Retrospektive", *Teorija in Praksa*, 39 (4): 548-558.
- Quataert, D. (2005). *The Ottoman Empire: 1700–1922*, Cambridge University Press, New York.
- Radojević, D. (2017). "O Nerealnim Etničkim Diobama na Balkanu", *Matica Crnogorska: Časopis za Društvena Pitanja, Nauku i Kulturu*, XVIII (70): 101-116.
- Rahmet, S. P. (2002). *Balkan Babel: The Desintegration of Yugoslavia from the Death of Tito to the Fall of Milosevic*, Westview Press, Boulder-Colorado.
- Raos, N. (2012). "Pan-Slavism and the Periodic System of the Elements", *Bulletin for the History of Chemistry*, 37 (1): 24-28.
- Rašković, M. ve Vuchkovski, D. (2016). "National Stereotypes And Social Distance Towards Slovenians Among Former Yugoslav Countries: 25 Years Later", *Teorija in Praksa*, 53 (5): 1079-1094.
- Rastoder, Š. (2010). "Kratak Osvrt Na Proces Islamizacije u Crnoj Gori XV-XIX Vijek", *Matica Crnogorska, Godina XI, Br. 44, Podgorica*, ss. 735-738.
- Rastoder, Š. (2011). "Državna Uprava u Crnoj Gori", *Crnogorska Matica: Časopis za Društvena Pitanja, Nauku i Kulturu*, XII (45): 247-294.
- Reeves, J. (2004). *Culture and International Relations Narratives, Natives and Tourists*, Routledge: Taylor & Francis Group, London.
- Repe, B. (2017). "Slovenija i Slovenci u Jugoslaviji: Zašto su Ušli i Zašto su Izašli: Tri Slovenačke Odluke o Jugoslovenstvu", Sonja Biserko (Ed.), *Jugoslavija u Istorijskoj Perspektivi*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 172-202.
- Roberts, P. (2007). *Political Constructivism*, Routledge-Taylor&Francis Group, London.
- Robins, P. (1991). *Turkey and Middle East*, Council on Foreign Relations Press, New York.
- Rohde, D. (1997). *Endgame: The Betrayal and Fail of Srebrenica Europe's Worst Massacre Since the World War II*, Penguin Books, New York.
- Roksandić, D. (1989). "Hrvati i Srbi u Hrvatskim Zemljama Godine 1861: Između Etnosa, Naroda i Nacije", *Migracijske Teme*, 5 (2-3): 131-143.
- Roksandić, D. (2017). "Jugoslavenstvo prije Jugoslavije", Sonja Biserko (Ed.), *Jugoslavija u Istorijskoj Perspektivi*, Helsinški Odbor za Ljudska Prava u Srbiji, Beograd, 27-57.

- Rondić, A. (2012). *Živjeti Srebrnicu*, Fondacija Heinrich Böll, Amos Graf, Sarajevo.
- Rosefielde, S. (2002). *Comparative Economic Systems: Culture, Wealth and Power in 21st Century*, BlackWell Publishers, Oxford.
- Rounleau, E. (1996). "Turkey: Beyond Atatürk", Charles William Maynes (Ed.), *Russia's Election*, Foreign Policy, No. 103: 70-87.
- Sahin, G. (2003). *Silahlı Savaş: Psikolojik Harekat ve Propaganda*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Said, E. W. (1993). *Culture and Imperialism*, Vintage Books, New York.
- Sakin, U. (2017). *Turkey's Soft Power Strategy: The Case of Bosnia and Herzegovina*, Yayınlanmamış Lisans Tezi. İstanbul Şehir University, İstanbul.
- Sancar, Gaye A. (2015). "Turkey's Public Diplomacy: Its Actors, Stakeholders, and Tools", Senem Çevik, Philip Seib (Ed.), *Turkey's Public Diplomacy*, Palgrave Macmillan, New York, 13-43.
- Sander, O. (2013). *Türkiye'nin Dış Politikası*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Santayana, G. (2011). *The Life of Reason or the Phases of Human Progress: Introduction and Reason in Common Sense*, The Massachusetts Institute of Technology Press, Massachusetts.
- Šarić, S. (2010). *Velikosrpska Ideologija*, Naučnoistraživački Institut Ibn Sina, Sarajevo.
- Šarkinović, H. (2013). "Organizacija Turske Vlasti u Crnoj Gori", *Matica Crnogorska: Časopis za Društvena Pitanja, Nauku i Kulturu*, XIV (53): 227-264.
- Sautman, B. (2006). "Cultural Genocide in International Context", Barry Sautman (Ed.), *Cultural Genocide and Asian State Peripheries*, Palgrave Macmillan, New York, 1-39.
- Šćekić, R. (2011). "Događanje Naroda u Crnoj Gori: Političko-Propagandni Okvir", *Matica Crnogorska: Časopis za Društvena Pitanja, Nauku i Kulturu*, XII (45): 295-328.
- Šćekić, R. (2012). "Politička Previranja u Crnoj Gori 1996-1998 Godine", *Matica Crnogorska: Časopis za Društvena Pitanja, Nauku i Kulturu*, XIII (49): 121-166.
- Šćekić, R. (2017). "Crna Gora na Geopolitičkoj Mapi Turske: Interesi, Saradnja, Izazovi", Dragan Radulović (Ed.), *Crna Gora i Osmansko Carstvo*, 11-39.
- Schad, T. (2016). "From Muslims into Turks? Consensual Demographic Engineering Between Interwar Yugoslavia and Turkey", *Journal of Genocide Research*, 18 (4): 427-446.
- Schelling, T. C. (1978). *Micromotives and Macrobehavior*, W.W. Norton & Company, New York.

- Schneider, F. (1994). "Public Choice-Economic Theory of Politics: A Survey in Selected Areas", Hermann Brandstatter, Werner Guth (Ed.), *Essays on Economic Psychology*, Springer-Verlag, Berlin, 177-193.
- Schuman, M. A. (2004). *Nations in Transition: Serbia and Montenegro*, Facts on File, New York.
- Scott-Smith, G. (2009). "Exchange Programs and Public Diplomacy", Nancy Snow, Philip M. Taylor (Ed.), *Routledge Handbook of Public Diplomacy*, Routledge: Taylor & Francis Group, New York, 50-57.
- Sebetovsky, M. (2002). *The Battle of Vukovar: The Battle That Saved Croatia*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Command and Staff College: Marine Corps University, Virginia.
- Šekularac, B. (2013). "Njegošovo Crnogorstvo u Dokumentima, Njegovim Djelima i Literaturi", Stevan Radunović, Srdjan Pejović (Ed.), *Arhivski Zapisi: Časopis za Arhivsku Teoriju i Praksu*, Vol. XX, No. 1, Državni Arhiv Crne Gore, Cetinje, 7-19.
- Selhanović, J. (2017). "Predstave o Osmanskom Carstvu i Sultanu Abdul Hamidu II u Javnom Zivotu Crne Gore: 1878-1909", Dragan Radulović (Ed.), *Crna Gora i Osmansko Carstvo: Iskustvo Medjdrzavnih Odnosa*, Matica Crnogorska, Podgorica, 435-447.
- Selimović, M. (2007). *Krug*, Oktoih, Podgorica.
- Selimović, M. (2010). *Derviš i Smrt*, Zavod za Udzbenike i Nastavna Sredstva, Podgorica.
- Sells, M. A. (1996). *The Bridge Betrayed: Religion and Genocide in Bosnia*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London.
- Semerçioğlu, H. (2017). "Bosna Hersek'te Yaşanan Boşnak-Sırp Çatışmasının Analizi", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (63): 1339-1360.
- Sen, A. (2006). *Kimlik ve Şiddet: Kader Yanılsaması*, Acar Basım, İstanbul.
- Seton Watson, H. (1997). *Nations and States: An Enquiry into the Origins of Nations and the Politics of Nationalism*, Methuen & Co. Ltd., London.
- Shakespeare, W. (2007). *Twelfth Night or What You Will*, Yale University Press, London.
- Shakespeare, W. (1980). *Hamlet*, Bantam Books, New York.
- Shaw, S. (1976). *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Volume I: Empire of the Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire 1280-18*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Shaw, S. (1976). *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Volume I: Empire of the Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire 1280-18*, Cambridge University Press, Cambridge.

- Shaw, S. J. ve Shaw, E. K. (1977). *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: Volume II: Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Shrader, C. R. (2003). *The Muslim-Croat Civil War in Central Bosnia, A Military History: 1992–1994*, Texas A&M University Press, United States of America.
- Simic, P. (2001). “Do The Balkans Exist”, Dimitriou Triantaphyllou, (Ed.), *The Southern Balkans: Perspectives from the Region*, Institute for Security Studies, Chaillot Papers, No. 46, Western European Union, Paris, 17-37.
- Simić, P. (2013). “Balkans and Balkanisation: Western Perceptions of the Balkans in the Carnegie Commission’s Reports on the Balkan Wars from 1914 to 1996”, *Perceptions*, XVIII (2): 113-134.
- Simon, A. (2003). *Brand New Justice: The upside of Global Branding*, Butterworth-Heinemann, Oxford.
- Simon, A. (2007). *Competitive Identity: The New Brand Management for Nations, Cities and Regions*, Palgrave Macmillan, London.
- Smit, C. (2008). “Reading History through Constructivist Eyes”, *Millennium: Journal of International Studies*, Vol. 37, No. 2, ss. 395-414.
- Smith, A. (1984). *The Theory of Moral Sentiments*, Liberty Fund, Indianapolis.
- Smith, A. D. (1991). *National Identity*, Penguin Group, London.
- Smith, A. D. (1994). *Milli Kimlik*, çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayıncılık, İstanbul.
- Smith, A.D. (1998). *Nationalism and Modernism a Critical Survey of Recent Theories of Nations and Nationalism*, Routledge, London and New York.
- Smith, Anthony D. (1996). “Chosen People, John Hutchinson”, Anthony D. Smith (Ed.), *Ethnicity*, Oxford University Press, New York, 189-197.
- Smith, Anthony D. (1999). “Ethnic Election and National Destiny: Some Religious Origins of Nationalist Ideals”, *Nations and Nationalism*, ASEN, 5 (3): 331-335.
- Somun, H. (2011). “Turkish Foreign Policy in the Balkans and Neo-Ottomanism: A Personal Account”, İhsan Dağı (Ed.), *AK Party’s Electoral Hegemony- The Making of a ‘New Middle East’: Turkey’s Return to the Balkans*, Insight Turkey, 13 (3): 33-41.
- Soso Dragovic, J. (2002). *‘Saviours of the Nation’: Serbia's Intellectual Opposition and the Revival of Nationalism*, Me Gill-Queen's University Press, Ithaca.
- Soso, Jasna D. (2004). “Rethinking Yugoslavia: Serbian Intellectuals and the ‘National Question’ in Historical Perspective”, *Contemporary European History*, Cambridge University Press, 13 (2): 170–184.

- Spykman, Nicholas J. (1938). "Geography and Foreign Policy II", *The American Political Science Review*, XXXII (2): 213-236.
- Stamenova, S. (2016). "The Specifics of Balkan Ethnic Identity Construction: Ethnicisation of Localities", *National Identities: Critical Inquiry into Nationhood, Politics and Culture*, 19 (3): 311-332.
- Strabo (1938). *The Geography of Strabo: Book I*, çev. Horace Leonard Jones, William Heinemann, London.
- Streeter, T. (2012). *The Church and the Western Culture: An Introduction to Church History*, Booktango, Bloomington.
- Subotić, M. (2018). "Jugoslovenstvo i Jugoslovenska Država: Ideje i Učinci Jednog Geopolitičkog Eksperimenta", *Nacionalni Interes*, Vol. 33, Br. 3, 2018, ss. 75-107.
- Šuković, M. (2009). "Tri Različita Ustavna Uređenja Crne Gore: Od Razbijanja Šestočlane Jugoslovenske Federacije (1992.) do Sada (2009.)", *Journal for Constitutional Theory and Philosophy of Law*, Vol. 11: 9-43.
- Sutton, J. (2004). "Civil Society, Religion, and the Nation: Reflections on the Russian Case", Gerrit Steunebrink, Evert Van Der Zweerde (Ed.), *Civil Society, Religion, and the Nation Modernization in Intercultural Context: Russia, Japan, Turkey, Rodopi*, Amsterdam, 51-73.
- Szwat-Gylybowa, G. (2017). *Bogomilism: The After life of the 'Bulgarian Heresy'*, Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences, Warszawa, 2017.
- Šenišik, P. (2011). *The Transformation of Ottoman Crete: Revolts, Politics and Identity in the Late Nineteenth Century*, I.B.Tauris & Co Ltd, London.
- Tafiłowski, P. (2015). "Anti-Turkish Literature in 15th- 16th Century Europe", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 30 (1): 233-234.
- Taji-Farouki, S. ve Poulton, H. (1997). "Introduction", Hugh Poulton, Suha Taji-Farouki (Ed.), *Muslim Identity and the Balkan State*, Hurst & Company, London, 1-13.
- Tanasković, D. (2010). *Neoosmanizam: Povratak Turske na Balkan*, Službeni Glasnik, Beograd.
- Tanasković, D. (2011). "Srbi pred Izazovima Neoosmanizma", *Politeia: Naučni Časopis Fakulteta Političkih Nauka u Banjoj Luci za Društvena Pitanja*, 1 (2): 19-30.
- Tanasković, D. (2012). "Turkey and the Balkans: Old Traditions, New Aspirations", *Israel Journal of Foreign Affairs*, 6 (2): 51-62.
- Tanner, M. (1997). *Croatia: A Nation Forged in War*, Yale University Press, New Haven.

- Tellal, E. (2001). "1980-90: Batı Bloku Ekseninde Türkiye- SSCB'yle İlişkiler", Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (Cilt II: 1980-2001), İletişim Yayınları, İstanbul, 158-166.
- Temizer, A. (2017). "Osmansko-Crnogorski Diplomatski Odnosi", Dragan Radulović (Ed.), *Crna Gora i Osmansko Carstvo: Iskustvo Medjudrzavnih Odnosa*, Matica Crnogorska, Podgorica, 447-465.
- Teodosijević, M. (1998). *Mustafa Kemal Atatürk u Jugoslovenskoj Javnosti*, Nea, Beograd.
- Ther, P. (2016). *The Dark Side of Nation-States: Ethnic Cleansing in Modern Europe*, Berghahn, New York.
- Thobie, J. (2012). "Atatürk ve Dış Siyaseti", (Çev.) İbrahim Güler, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 11 (22): 169-177.
- Thomas, N. ve Mikulan, K. (2006). *The Yugoslav Wars: Bosnia, Kosovo and Macedonia 1992-2001*, Osprey Publishing, Oxford.
- Todorova, M. (1996). "The Ottoman Legacy in the Balkans", Carl L. Brown (Ed.), *Imperial Legacy: The Ottoman Imprint on the Balkans and the Middle East*, *Columbia University Press*, New York, 45-77.
- Todorova, M. (2009). *Imagining the Balkans*, Oxford University Press, Oxford.
- Todorova, M. (1994). "The Balkans: From Discovery to Invention", *Slavic Review*, 53 (2): 453-482.
- Todorova, M. (2004). "Introduction: Learning Memory, Remembering Identity", Maria Todorova (Ed.), *Balkan Identities: Nation and Memory*, *New York University Press*, New York, 1-25.
- Tomasevich, J. (2010). *Rat i Revolucija u Jugoslaviji: 1941-1945 Okupacija i Kolaboracija*, Europapers Holding, Zagreb.
- Trifunovska, S. (1997). "The International Involvement in the Former Yugoslavia's Dissolution and Peace Settlement", *Nationalities Papers*, 25 (3): 517-535.
- Troch, P. (2010). "Yugoslavism Between the World Wars: Indecisive Nation Building", *Nationalities Papers*, *Cambridge University Press*, 38 (2): 227-244.
- Tulmets, E. (2014). *East Central European Foreign Policy Identity in Perspective: Back to Europe and EU's Neighbourhood*, Palgrave Macmillan, London.
- Tür, Ö. ve Han, Ahmet K. (2015). "2000'li Yıllarda Türk Dış Politikasını Anlamak", Özden Zeynep Oktav, Helin Sarı Ertem (DrI.), *2000'li Yıllarda Türk Dış Politikası: Fırsatlar, Riskler ve Krizler*, Nobel Akademik Yayıncılık, İstanbul, 13-47.

- Türbedar, E. (2005). “Kosova Sorunu”, Osman Karatay, Bilgehan A. Gökdağ (Ed.), *Balkanlar El Kitabı Cilt 2: Çağdaş Balkanlar*, Öncü Basımevi, Ankara, 79-90.
- Türbedar, E. (2012). “Turkey’s New Activism in the Western Balkans: Ambitions and Obstacles”, İhsan Dağı (Ed.), *AK Party’s Electoral Hegemony: The Making of a ‘New Middle East-Turkey’s Return to the Balkans*, *Insight Turkey*, 13 (3): 139-158.
- Türkeş, M. (2015). “The Balkan Pact and its Immediate Implications for the Balkan States: 1930-34”, *Middle Eastern Studies, Routledge Taylor & Francis Group*, 30 (1): 123-144.
- Türkeş, M. (2018). “Yugoslavya Devletinin Kuruluşu ve Krallık Dönemi”, *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4 (1): 25-60.
- Tzu, L. (2001). *The Tao Teh Ching*, Axiom Publishing, United Kingdom.
- Uğuz, Hülya E. ve Saygılı, R. (2017). “Turkish Public Diplomacy in The Balkans: The Power of Soft Power”, *Sarajevo Journal of Social Sciences-Inquiry*, 3 (1): 143-150.
- Ural, S. (2014). “Balkanlarda Aşırı Milliyetçiliğin Gölgesinde Kosova ve Bağımsızlık”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (5): 149-180.
- Urhan, Vahit C. (2016). “Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları Sürecinde Karadağ’ın Bağımsızlığını Kazanması”, *Avrasya Etüdleri*, 50 (2): 235-258.
- Urhan, Vahit Dž. (2017). “Dešavanja koja su Prouzrokovala Ulazak Srbije i Crne Gore u Rat Protiv Osmanskog Carstva”, Dragan Radulović (Ed.), *Crna Gora i Osmansko Carstvo, Matica Crnogorska, Podgorica*, 295-323.
- Uzgel, İ. (1992). “Sosyalizmden Ulusçuluğa: Yugoslavya’da Ulusçuluğun Yeniden Canlanması”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 47 (1-2): 217-244.
- Uzgel, İ. (2000). “Yugoslavya’da Miloseviç Döneminin Sonu”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 55 (3): 178-182.
- Uzgel, İ. (2002). “Bağılantısızlıktan Yalnızlığa Yugoslavya’da Milliyetçilik ve Dış Politika”, Mustafa Türkeş, İlhan Uzgel (Ed.), *Türkiye’nin Komşuları*, İmge Kitabevi, Ankara, 117-170.
- Vajzović, H. (2012). “Jezik i Identitet Slavenskih Muslimana: Bošnjaci Između Lingvistike i Politike”, Robert D. Greenberg and Motoki Nomachi (Ed.), *Slavia Islamica: Language, Religion and Identity, Slavic Eurasian Studies*, (25), 65-114.
- Varvin, S. (1995). “Genocide and Ethnic Cleansing: Psychoanalytic and Social-Psychological Viewpoints”, *Scandinavian Psychoanalytic Review*, 18 (2): 192-210.
- Vatansever, M. (2011). *Zamanın Unutturamadığı Dram: Srebrenitsa*, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, USAK Analiz, No. 10, Ankara.

- Velikonja, M. (2003). *Religious Separation and Political Intolerance in Bosnia-Herzegovina*, Texas A&M University Press, College Stations, United States of America.
- Vetlesen, Arne J. (2006). "The Logic of Genocide and the Prospects of Reconciliation", Tonny Brems Knudsen, Carsten Bagge Laustsen (Ed.), *Kosovo Between War and Peace Nationalism, Peacebuilding and International Trusteeship*, Routledge- Taylor & Francis Group, New York, 37-57.
- Vickers, M. (1998). *Between Serb and Albanian: A History of Kosovo*, Columbia University Press, New York.
- Vladisavljevic, N. (2004). "Institutional Power and the Rise of Milosevic", *Nationalities Papers*, 32 (1): 183-205.
- Vladisavljević, N. (2010). "Mešoviti Režimi, Protesti i 5. Oktobar", Dušan Pavlović (Ed.), *Razvoj Demokratskih Ustanova u Srbiji – Deset Godina Posle*, Heinrich Böll Stiftung- Jugoistocna Evropa, Art Print, Novi Sad, 13-25.
- Vlahos, M. (2009). *Fighting Identity: Sacred War and World Change*, Praeger Security International, Connecticut.
- Volkan, V. D. (2013). *Divandaki Düşmanlar: Bir Türk Psikanalistin Siyaset Psikolojisi Serüveni*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Volkan, V. D. (2014). *Psychoanalysis, International Relations and Diplomacy: A Sourcebook on Large-Group Psychology*, Karnac, London.
- Volkan, Vamik D. (2001). "Transgenerational Transmissions and Chosen Traumas: An Aspect of Large-Group Identity", Tom Ormay (Ed.), *Group Analysis: The International Journal of Group-Analytic Psychotherapy*, 34 (1): 79-97.
- Volkan, Vamik D. (1998). "Ethnicity and Nationalism: A Psychoanalytic Perspective", *Applied Psychology: An International Review*, 47 (1): 45-57.
- Volkan, V. D. (1999). *Kanbağı: Etnik Gururundan Etnik Teröre*, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Vračić, A. (2016). *Turkey's Role in the Western Balkans*, SWP Research Paper, German Institute for International and Security Affairs, Stiftung Wissenschaft und Politik.
- Vrkic, N. T. (2015). *The Unfinished Trial of Slobodan Milošević: Justice Lost, History Told*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. University of Amsterdam, Amsterdam.
- Vujadinović, Ž. (2011). "Neoosmanizam, Reislamizacija i Balkan: Dijalektičke Napetosti", *Politeia: Naučni Časopis Fakulteta Političkih Nauka u Banjoj Luci za Društvena Pitanja*, 1 (2): 139-150.

- Vukićević, M. (2011). "Program Spoljne Politike Ilije Garašanina na Koncu 1844. Godine", *Matica Crnogorska: Časopis za Društvena Pitanja, Nauku i Kulturu*, XII (46/47): 395-414.
- Vuković, I. (2010). "The Post-Communist Political Transition of Montenegro: Democratization Prior to Europeanization", *Jurnal of Contemporary European Studies*, 2 (1): 59-76.
- Wachtel, A. B. (1998). *Making a Nation, Breaking A Nation: Literature and Cultural Politics in Yugoslavia*, Stanford University Press, Stanford.
- Wachtel, Andrew, B. (2009). "Christopher, The Dissolution of Yugoslavia", (Ed.) Charles Ingraio, Thomas A. Emmert, *Confronting the Yugoslav Controversies*, Purdue University Press West Lafayette, Indiana, 12-48.
- Wallerstein, I. (1974). *The Modern World System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*, Academic Press, New York.
- Wallerstein, I. (1999). *The end of the World as We Know It*, University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Wallerstein, I. (2003). *Amerikan Gücünün Gerileyişi: Kaotik bir Dünyada ABD*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Waltz, K. N. (1979). *Theory of International Politics*, Addison Wesley Publishing Company, Massachusetts.
- Wang, J. (2011). "Introduction: China's Search of Soft Power", Jian Wang (Ed.), *Soft Power in China: Public Diplomacy through Communication*, Palgrave Macmillan, New York, 1-19.
- Weber, M. (1978). *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*, University of California Press, California.
- Weiler, Joseph H. H. (2007). "A Christian Europe? Europe and Christianity: Rules of Commitment", *European View: Religion and Politics*, 6 (1): 143-150.
- Wendt, A. (1992): "Anarchy is What States Make of it: The Social Construction of Power Politics", *International Organization*, 46 (2): 391-425.
- Wendt, A. (1995). "Constructing International Politics", *International Security*, 20 (1): 71-81.
- Wendt, A. (1996). "Identity and Structural Change in International Politics", Yosef Lapid, Friedrich Kartochwil (Ed.), *The Return of Culture and Identity in Internatinal Relation Theory*, Lynne Rienner Publishers, London, 47-65.
- Wendt, A. (1999). *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press, Cambridge.

- Wendt, A. ve Daniel, F. (1995). "Hierarchy Under Anarchy: Informal Empire and the East German State", *International Organization*, 49 (4): 689-721.
- Wendt, Alexander E. (1987). "The Agent-Structure Problem in International Relations Theory", *International Organization*, 41 (03): 335-370.
- Wilde, O. (1905). *De Profundis*, G. P. Putnam's Sons, New York-London.
- Willert, Trine S. (2018). "Everything Has its Place in God's Imaret': Nostalgic Visions of Co-existence in Contemporary Greek Historical Fiction", Catharina Raudvere (Ed.), *Nostalgia, Loss and Creativity in South East Europe: Political and Cultural Representations of the Past*, Palgrave Macmillan, Switzerland, 87-125.
- Williams, Colin, S. ve Anthony D. (1983). "The National Construction of Social Space", *Progress in Human Geography*, 7 (4): 502-518.
- Williams, Kipling D. (2007). "Ostracism: The Kiss of Social Death", *Social and Personality Psychology Compass*, 1 (1): 236-247.
- Williams, Kipling D. ve Zadro, L. (2005). "Ostracism: The Indiscriminate Early Detection System", Kipling D. Williams, Joseph P. Forgas, William von Hippel (Ed.), *The Social Outcast: Ostracism, Social Exclusion, Rejection, and Bullying*, Psychology Press, New York, 19-35.
- Wilson, S. (1998). *The Means of Naming: A Social and Cultural History of Personal Naming in Western Europe*, UCL Press, London.
- Wittgenstein, L. (1953). *Philosophical Investigations*, Basil Blackwell, Oxford.
- Yavuz, Hakan M. (2001). "Değişen Türk Kimliği ve Dış Politika: Neo-Osmanlıcılığın Yükselişi", Şaban H. Çalış, İhsan D. Dağı, Ramazan Gözen (Ed.), *Türkiye'nin Dış Politika Gündemi: Kimlik, Demokrasi, Güvenlik, Liberte Yayınları*, Ankara, 35-63.
- Yavuz, M. H. ve Sluglett, P. (2011). "Introduction: Laying the Foundations for Future Instability", M. Hakan Yavuz, Peter Sluglett (Ed.), *War and Diplomacy: The Russo-Turkish War of 1877-1878 and the Treaty of Berlin*, *The University of Utah Press*, Salt Lake City, 1-17.
- Yee, Albert H. (1983). "Ethnicity and Race: Psychological Perspectives", *Educational Psychologist*, 18 (1): 14-24.
- Yıldırım, Kürşad E. ve Yıldırım, A. (2017). "Türkiye'nin Yumuşak Güç Sembollerinden Türk İşbirliği Koordinasyon Ajansı ve Yurtdışı Türkler Ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'na Genel Bakış", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 33 (33): 203-219.

- Yıldırımıldal, İ. (2018). “Yugoslavya’nın Dağılması Sürecinde Türkiye’nin Uluslararası Örgütleri Krize Yönlendirme Çabaları”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (3): 417-441.
- Yılmaz, Ayhan N. ve Kılıçoğlu, G. (2017). “Balkanlar’da Ytb ve TİKA’nın Türk Kamu Diplomasisi Kurumları Olarak Faaliyetleri ve Türkiye’nin Bölgedeki Yumuşak Gücüne Etkileri”, *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2 (2): 115-131.
- Yılmazçelik, İ. ve Özdem, Ali G. (2013). “Düvel-i Muazzama’nın Karadağ Üzerinden Osmanlı Devleti ile Mücadeleleri ve Bunun Günümüze Yansımaları”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (2): 5-38.
- Yun, Ma S. (2015). “Ethnonationalism, Ethnic Nationalism, and Mini-Nationalism: A Comparison Of Connor”, *Ethnic and Racial Studies*, 13 (4): 527-541.
- Yurtnaç, K. (2012). “Turkey’s New Horizon: Turks Abroad and Related Communities”, *SAM: Center for Stratejik Research*, 3: 3-10.
- Zahova, S. (2012). “Rewriting the Past in the Present: Politics of Identity in the Montenegrin Historiography”, *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (1): 43-60.
- Zajc, M. ve Polajnar, J. (2012). *Ours and Yours: On the History of Slovenian Newspaper Discourse of the 19th and Early 20th Centuries*, Institute for Contemporary History, Ljubljana.
- Zeković, S. (2013). “Njegoš Na Raskršćima Crnogorcizma i u Magli Integralizama”, Srdjan Pejovic (ed.) *Arhivski Zapisi*, 20 (1): 39-61.
- Zelinsky, W. (1970). “Cultural Variation in Personal Name Patterns in The Eastern United States”, *Annals of the Association of American Geographers*, 60 (4): 743-769.
- Zeylut, R. (2010). *Yabancı Kaynaklara Göre Türk Kimliği*, Kripto Kitaplar, Ankara, 2010.
- Zhao, S. (2009). “The Prospect of China’s Soft Power: How Sustainable?”, Mingjiang Li (Ed.), *Soft Power: China’s Emerging Strategy in International Politics*, Lexington Books, Lanham, 247-267.
- Zhelyaskova, A. (2002). “Islamization in the Balkans as a Historiographical Problem: the Southeast-European Perspective”, Fikret Adanir ve Suraiya Faroqhi (Ed.), *The Ottomans And The Balkans: A Discussion of Historiography*, Brill, ss. 223-267.
- Zirojevic, O. (2000). “Kosovo in the Collective Memory”, Nebojša Popov (Ed.), *The Road to War in Serbia: Trauma and Catharsis*, Central European University Press, Budapest, 189-212.

- Zlatar, Z. (1997). "The Building of Yugoslavia: The Yugoslav Idea and the First Common State of the South Slavs", *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, 25 (3): 387-406.
- Zlatar, Z. (2007). *The Poetics of Slavdom: The Mythopoeic Foundations of Yugoslavia*, Peter Lang, Germany.
- Zou, H. (2012). "Language Identity and Cultural Difference", *International Journal of Social Science and Humanity*, 2 (6): 465-467.
- Županič, N. (1933). "Značenje Nekih Starih Geografskih i Etničkih Imena na Balkanskom Poluostrvu", *Etnolog: Glasnik Slovenskega Etnografskega Muzeja*, Knj. 5/6, Ljubljana, 98-112.
- Zürcher, Erik-J. (2010). "The Importance of Being Secular: Islam in the Service of the National and Pre-National State", Celia Kerslake, Kerem Öktem, Philip Robins (Ed.), *Turkey's Engagement with Modernity Conflict and Change in the Twentieth Century*, Palgrave Macmillan, London, 55-69.
- Zwaan, T. (2012). "Crisis and Genocide in Yugoslavia: 1985-1995", Wichert ten Have and Maria van Haperen (Ed.), *The Holocaust and Other Genocides: An Introduction*, Collection Area, Amsterdam, 122-137.

Raporlar:

- International Crisis Group (2000). *Current Legal Status of the Federal Republic of Yugoslavia (FRY) and of Serbia and Montenegro*, (Report No. 101) Washington/Brussels.
- Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (2008). *TİKA Faaliyet Raporu* (Rapor No: 2007), Ankara.
- Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (2008). *TİKA Kalkınma Yardımları Raporu* (Rapor No: 2007), Ankara.
- Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (2009). *TİKA Faaliyet Raporu* (Rapor No: 2008), Ankara.
- Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (2009). *Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu* (Rapor No: 2008), Ankara.
- Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (2010). *TİKA Faaliyet Raporu* (Rapor No: 2009), Ankara.
- Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (2011). *TİKA Faaliyet Raporu* (Rapor No: 2010), Ankara.

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (2011). Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu (Rapor No: 2010, Ankara.

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (2013). TİKA Faaliyet Raporu (Rapor No: 2012), Ankara.

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (2013). Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu (Rapor No: 2013), Ankara.

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (2014). TİKA Faaliyet Raporu (Rapor No: 2013), Ankara.

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (2015), TİKA Faaliyet Raporu (Rapor No: 2014), Ankara.

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (2015). Türkiye'den Dünya'ya Kalkınma Yardımları Raporu (Rapor No: 2014), Ankara.

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (2016). Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu (Rapor No: 2015), Ankara.

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (2017). TİKA Faaliyet Raporu (Rapor No: 2016), Ankara.

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (2018), Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu (Rapor No: 2017), Ankara.

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (2019). TİKA Faaliyet Raporu (Rapor No: 2018), Ankara.

Turkish Cooperation and Coordination Agency (2012). TİKA Annual Report (Rapor No: 2011), Ankara.

Yunus Emre Enstitüsü (2015). Faaliyet Raporu (Rapor No: 2014), Ankara.

Yunus Emre Enstitüsü (2016). Faaliyet Raporu (Rapor No: 2015), Ankara.

Yunus Emre Enstitüsü (2017). Faaliyet Raporu (Rapor No: 2016), Ankara.

Yunus Emre Enstitüsü (2018). Faaliyet Raporu (Rapor No: 2017), Ankara.

İnternet Kaynakları

“Godišnjica Izetbegovićeve Smrti”, <http://www.novosti.rs/vesti/planeta.299.html:692099-Erdogan-Evropa-je-umrla-u-Bosni-a-sahranjena-je-u-Siriji-Izetbegovic-objasnio-amanet>, (erişim tarihi: 25.01.2019).

“Kostunica: Ne Dolazi u Obzir Nezavisnost Crne Gore i Kosova”, https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2000&mm=10&dd=10&nav_category=1&nav_id=13586, (erişim tarihi: 02.02.2019).

- “Montenegro’s New President Sworn In”, <http://edition.cnn.com/WORLD/9801/15/montenegro.update/>, (erišim tarihi: 01.02.2019).
- “Vučić i Erdogan kao kralj Aleksandar i Ataturk“, <https://www.cdm.me/svijet/evropa/vucic-erdogan-kao-kralj-aleksandar-ataturk/>, (erišim tarihi: 14.01.2019).
- Amanpour, Ch., “KosovarRefugees Stream Across Border as Early Aid Shipments Arrive”, <http://edition.cnn.com/WORLD/europe/9904/04/kosovo.refugees.03/index.html#3>, (erišim tarihi: 27.01.2019).
- Antanasijević, S., “Pismo iz Istanbula: Turci uvijek Nađu Vremena za Kafu sa Prijateljima“, <https://www.vijesti.me/kolumne/pismo-iz-istanbula-turci-uvijek-nadu-vremena-za-kafu-sa-prijateljima>, (erišim tarihi: 03.03.2019).
- Arsenić, V., “Govorite li Crnogorski: Rukopis Politike”, https://www.vreme.com/arhiva_html/478/18.html, (erišim tarihi: 10.02.2019).
- Begović-Ličina, Š., “Tebi, ‘Gospodo’ Evropo!”, <https://sandzakpress.net/tebi-gospodo-evropo>, (erišim tarihi: 18.01.2019).
- Boljanović, B., “Otvoren Najveći Islamski Centar u Crnoj Gori“, <http://www.novosti.rs/vesti/planeta.300.html:493907-Otvoren-najveci-islamski-centar-u-Crnoj-Gori>, (erišim tarihi: 01.03.2019).
- Borović, G., “Proizvod Sam Ovoga Tla, Crne Gore i Njegoša“, <https://portalanalitika.me/clanak/136461/proizvod-sam-ovoga-tla-crne-gore-i-njegosa>, (erišim tarihi: 10.02.2019).
- Burns, J., “Croats Claim Their Own Slice of Bosnia”, <https://www.nytimes.com/1992/07/06/world/croats-claim-their-own-slice-of-bosnia.html>, (erišim tarihi: 12. 12. 2018).
- Ćetković, J., “Fejzić: Neprimjerenost Vraćanje Metalnog Obilježja u Obliku Krsta“, <http://www.antenam.net/drustvo/50384-fejzic-neprimjeno-vracanje-metalnog-obiljezja-u-obliku-krsta>, (erišim tarihi: 01.03.2019).
- Cohen, B., “Why Europe Failed to Halt The Genocide in Bosnia, Washington Report on Middle East Affairs”, <https://www.wrmea.org/1993-april-may/why-europe-failed-to-halt-the-genocide-in-bosnia.html>, (erišim tarihi: 18.01.2019).
- Čolović, I., “Kosovski Mit“, <https://pescanik.net/kosovski-mit/>, (erišim tarihi: 22.11.2018).
- Cowell, A., “Turkey Faces Moral Crisis Over Bosnia”, <https://www.nytimes.com/1992/07/11/world/turkey-faces-moral-crisis-over-bosnia.html>, (erišim tarihi: 20.01.2019).

- Čpajak, B., “Svakom Svoje Kormilo”, https://www.b92.net/info/vesti/pregled_stampe.php?yyyy=2004&mm=10&dd=31&nav_id=15468, (erišim tarihi: 10.02.2019).
- Dragaš, M., “Đukanović: Napredak Balkana Doveden u Pitanje”, <https://www.antenam.net/politika/100416-djukanovic-napredak-balkana-doveden-u-pitanje>, (erišim tarihi: 21.02.2019).
- Dragaš, M., “Metalni Krst Vraćen na Sahat Kulu”, <http://www.antenam.net/drustvo/55788-metalni-krst-vracen-na-sahat-kulu>, (erišim tarihi: 01.03.2019).
- Dragaš, M., “TIKA u CG Realizovala 300 Projekata Vrijednih 20”, <https://www.antenam.net/ekonomija/43137-tika-u-cg-realizovala-300-projekata-vrijednih-20-miliona>, (erišim tarihi: 01.03.2019).
- Đukanović, S., “Amfilohije Ponovo Huška: Skidanje Spomen-Krsta sa Sahat Kule je Obnavljanje Mržnje”, <https://www.cdm.me/drustvo/nastavljaju-se-huskanja-amfilohije-skidanje-spomen-krsta-je-obnavljanje-mrznje/>, (erišim tarihi: 01.03.2019).
- Hanna, M., “Montenegrin Political Parties Agree to Resist Military Take Over”, <http://edition.cnn.com/WORLD/europe/9904/03/montenegro/index.html>, (erišim tarihi: 03.02.2019).
- Harden, B., ‘Slovenia ‘Invalidates’ Yugoslav Laws’, <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1991/02/21/slovenia-invalidates-yugoslav-laws/9943682f-0063-4d56-bfa7-09b8716aee19/?noredirect=on>, (erišim tarihi: 25.11.2018).
- http://europa.eu/rapid/press-release_IP-18-561_en.htm, (erišim tarihi: 21.02.2019).
- <http://mojustav.rs/> (erišim tarihi: 10.10.2018).
- <http://mojustav.rs/> (erišim tarihi: 12.10.2018).
- <http://montenegrina.net/najave-reportaze-izvjestaji/podgorica-izlozba-slikarke-majde-mucic/>, (erišim tarihi, 20.03.2019).
- <http://podgorica.be.mfa.gov.tr/Mission/MissionChiefHistory>, (erišim tarihi 08.03.2019).
- <http://podgorica.me/2018/09/10/jacanje-saradnje-glavnog-grada-i-instituta-yunus-emre/>, (erišim tarihi: 20.03.2019).
- <http://tdk.gov.tr/>, (erišim tarihi: 03.03.2019).
- <http://www.anayurtgazetesi.com/haber/Turkeli-nin-sergisi-Karadag-da-acildi/517830>, (erišim tarihi, 20.03.2019).
- <http://www.anurs.org/lat/academic/190>, (erišim tarihi: 20.01.2019).

- http://www.arhivyu.gov.rs/active/sr-cyrillic/home/glavna_navigacija/leksikon_jugoslavije/konstitutivni_akti_jugoslavije/us_tav_fnrj.html (erişim tarihi: 28.11.2018).
- <http://www.crnagoraturaska.com/okupljanje-diplomaca-turskih-univerziteta-u-crnoj-gori/>, (erişim tarihi: 12.03.2019).
- <http://www.crnagoraturaska.com/sve-vise-zainteresovanih-za-turski-jezik-i-kulturu/>, (erişim tarihi: 20.03.2019).
- <http://www.dzpg.me/donacije/agencija-za-medunarodnu-saradnju-i-koordinaciju-tika-donirala-domu-zdravlja-podgorica-dva-ultrazvucna-aparata/>, (erişim tarihi: 01.03.2019).
- <http://www.dzpg.me/donacije/tika-donirala-domu-zdravlja-podgorica-ultrazvucni-aparat/>, (erişim tarihi: 01.03.2019).
- <http://www.gov.me/pretraga/192183/Ministar-Hrapovic-urucio-EKG-aparate-donaciju-turske-Agencije-TIKA.html>, (erişim tarihi: 01.03.2019).
- <http://www.gov.me/vijesti/192542/Potpredsjednik-Vlade-Rafet-Husovic-primio-novoimenovanog-koordinatora-TIKA-e-za-Crnu-Goru-Envera-Resulogularija.html>, (erişim tarihi: 01.03.2019).
- http://www.mfa.gov.tr/turkiye_karadag_siyasi_iliskileri.tr.mfa, (erişim tarihi: 20.03.2019).
- <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-karadag-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (erişim tarihi 08.03.2019).
- <http://www.monstat.org/cg/>, (erişim tarihi: 15.10.2018).
- <http://www.mpin.gov.me/vijesti/191917/Otvoren-vertic-Stara-Varos-Obezbjedicemo-vam-paznju-i-srecno-djetinjstvo.html>, (erişim tarihi: 01.03.2019).
- <http://www.mps.gov.me/vijesti/196352/TIKA-I-MINISTARSTVO-PROSVJETE-ULOZILI-PREKO-300-000-EURA-U-cETIRI-ZAJEDNIcKA-PROJEKTA.html>, (erişim tarihi: 01.03.2019).
- <http://www.mvp.gov.me/rubrike/nato/Razvoj-odnosa-Crne-Gore-i-NATO-kljucni-datumi>, (erişim tarihi: 21.02.2019).
- <http://www.oecd.org/newsroom/development-aid-stable-in-2017-with-more-sent-to-poorest-countries.htm>, (erişim tarihi: 02.03.2019).
- <http://www.rtcg.me/vijesti/politika/182760/mihailo-krst-nepravedno-vracen.html>, (erişim tarihi: 01.03.2019).
- <http://www.slobodan-milosevic.org/spch-kosovo1989.htm>, (erişim tarihi: 22.11.2018).
- <http://www.tdk.gov.tr>, (erişim tarihi: 06.04.2019).

- https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/countries/detailed-country-information/montenegro_en, (erişim tarihi: 21.02.2019).
- <https://mnemagazin.me/2018/04/23/prezentacija-stipendija-vlade-republike-turske-studirajte-na-najboljim-univerzitetima/>, (erişim tarihi: 10.03.2019).
- <https://opil.ouplaw.com/view/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e13>, (erişim tarihi: 15.10.2018).
- <https://podgoritsa.yee.org.tr/me/news/u-podgorici-odrzan-naucni-panel-osmanlijska-arhitektura-na-prostoru-balkana>, (erişim tarihi: 20.03.2019).
- <https://portalanalitika.me/clanak/158192/bralic-ponosan-sam-sto-sam-bio-prvi-ambasador-crne-gore-u-turskoj>, (erişim tarihi 08.03.2019).
- <https://portalanalitika.me/clanak/167692/video-tika-izdvojila-700-000-eura-za-adaptaciju-urgentnog-bloka-kccg>, (erişim tarihi: 01.03.2019).
- https://www.ab.gov.tr/turkiye-ab-iliskilerinin-tarihcesi_111.html, (erişim tarihi: 22.02.2019).
- <https://www.bscg.me/rafet-husovic/>, (erişim tarihi: 10.02.2019).
- <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs>, (erişim tarihi: 28.11.2018).
- <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/1994-12-01a.pdf>, (erişim tarihi: 12.12.2018).
- <https://www.delo.si/zgodbe/sobotnapriloga/krasni-maj-deklaracij-cas.html>, (erişim tarihi: 25.11.2018).
- <https://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/memorandum%20sanu.pdf>, (erişim tarihi: 25.10.2018).
- <https://www.icty.org/bcs/o-mksj>
- <https://www.rferl.org/a/1341290.html>, (erişim tarihi: 03.02.2019).
- <https://www.tika.gov.tr/tr/sayfa/tarihce-222>, (erişim tarihi: 22.02.2019).
- <https://www.tika.gov.tr/tr/sayfa/tarihce-222>, (erişim tarihi: 22.02.2019).
- <https://www.tika.gov.tr/tr/sayfa/tarihce-222>, (erişim tarihi: 27.02.2019).
- <https://www.turkiyemezunlari.gov.tr/haberler/1235/karadagli-turkiye-mezunlari-bir-araya-geldi/>, (erişim tarihi: 10.03.2019).
- <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/saradnja-sa-turskom-u-oblasti-visokog-obrazovanja-prioritet>, (erişim tarihi: 12.03.2019).
- <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/kultura-da-unaprijedi-odnose-crne-gore-i-turske>, (erişim tarihi: 20.03.2019).
- <https://www.yee.org.tr/>, (erişim tarihi: 17.03.2019).
- <https://www.yeniakit.com.tr/haber/karadagda-turkiye-mezunlari-dernegi-acildi-558277.html>, (erişim tarihi: 10.03.2019).

<https://www.ytb.gov.tr/>, (erişim tarihi: 03.03.2019).

Karabeg, O., “Polemika: Vodi li Turska Neosmansku Politiku na Balkanu”, <https://www.slobodnaevropa.org/a/most-vodi-li-turska-neosmansku-politiku-na-balkanu/25178065.html>, (erişim tarihi: 22.02.2019).

Karčić, F., “Zašto je Termin Neosmanizam Pogrešan: Bauk koji kruži Balkanom”, <https://www.bhdani.ba/portal/clanak/695/arhiva/bauk-koji-kruzi-balkanom->, (erişim tarihi: 22.02.2019).

Kazancı, M., “Türkiye Scholarships and the Scope of Turkish Diplomacy”, <https://thenewturkey.org/turkiye-scholarships-and-the-scope-of-turkish-diplomacy>, (erişim tarihi: 03.03.2019).

Kohen, S., “Kosova Politikamız: İlkeler ve Gerçekler”, <http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/sami-kohen/kosova-politikamiz-ilkeler-ve-gercekler-5367305>, (erişim tarihi: 25.01.2019).

Konačni Rezultati Popisa 2003: Stanovništvo Prema Nacionalnoj ili Etničkoj Pripadnosti u Republici Crnoj Gori po opštinama, <https://www.monstat.org/cg/>, (erişim tarihi: 10.02.2019).

Koprivica, V., “Zločin u Štrpcima 24 Godine Kasnije: Prodicama Obećanja, Zločincima Sloboda”, <https://www.monitor.co.me/zloin-u-trpcima-24-godine-kasnije-prodicama-obeanja-zloincima-sloboda/>, (erişim tarihi: 28.01.2019).

Korybko, A., “*Soft Power And Cultural Diplomacy In The 21st Century*”, <https://thesaker.is/soft-power-and-cultural-diplomacy-in-the-21st-century-balkans/>, (erişim tarihi: 21.02.2019).

Lalović, M., “Marija Đurđevac Studira u Izmiru: Preko Kurasa Turskog Jezika do Stipendije”, <https://mnemagazin.me/2017/03/20/marija-durdevac-studira-u-izmiru-preko-kursa-turskog-jezika-do-stipendije/>, (erişim tarihi: 12. Mart 2019).

Luhn, A., “Montenegro Finds Itself at Heart of Tensions With Russia as it Joins Nato”, <https://www.theguardian.com/world/2017/may/25/montenegro-tensions-russia-joins-nato-member>, (erişim tarihi: 21.02.2019).

Martinović, I. ve Komarčević, D., “Ruska meka moć: Model Zapadni, Transparentnost Istočna”, <https://www.slobodnaevropa.org/a/ruska-meka-moc-model-zapadni-transparentnost-istocna/27873570.html>, (erişim tarihi: 21.02.2019).

Moore, P., “Balkan States: Crete Summit Points To More Instability”, <https://www.rferl.org/a/1087151.html>, (erişim tarihi: 27.01.2019).

- Murić, D., “Naimari iz Vasti Najbolje Grade Kult Ličnosti”, <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/neimari-iz-vlasti-najbolje-grade-kult-licnosti>, (erišim tarihi: 29.01.2019).
- Mustajbegović, S., “Štrpci-Zločin Koji je Planirao Vrh Srbije”, <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/strpci-zlocin-koji-je-planirao-vrh-srbije>, (erišim tarihi: 28.01.2019).
- Nikolaidis, A., “Šta je Sahat-Kula Bez Krsta na Krovu”, <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/sta-je-sahat-kula-bez-krsta-na-krovu>, (erišim tarihi: 01.03.2019).
- Nye, J., “Get Smart: Combining Hard and Soft Power”, <https://www.foreignaffairs.com/articles/2009-07-01/get-smart>, (erišim tarihi: 20.02.2019).
- Omeragic, A., “Anketa RTCG: Ubjedljiva Većina Protiv Vraćanja Krsta na Sahat-Kulu u Podgorici”, <https://www.aa.com.tr/ba/balkan/anketa-rtcg-ubjedljiva-ve%C4%87ina-protiv-vra%C4%87anja-krsta-na-sahat-kulu-u-podgorici/913270>, (erišim tarihi: 01.03.2019).
- Omeragic, A., “Anketa RTCG: Ubjedljiva Većina Protiv Vraćanja Krsta na Sahat-Kulu u Podgorici”, <https://www.aa.com.tr/ba/balkan/anketa-rtcg-ubjedljiva-ve%C4%87ina-protiv-vra%C4%87anja-krsta-na-sahat-kulu-u-podgorici/913270>, (erišim tarihi: 01.03.2019).
- Omeragic, A., “Crna Gora: Krst i Ahmedija Nisu Prepreka Prijateljstvu”, <https://www.aa.com.tr/ba/balkan/crna-gora-krst-i-ahmedija-nisu-prepreka-prijateljstvu/957261>, (erišim tarihi: 01.03.2019).
- Omeragic, A., “Crnogorski Istoričari i Intelektualci Složni: Krstu Nije Mjesto na Sahat-Kuli u Podgorici”, <https://www.aa.com.tr/ba/balkan/crnogorski-istori%C4%8Dari-i-intelektualci-slo%C5%BEeni-krstu-nije-mjesto-na-sahat-kuli-u-podgorici-/909911>, (erišim tarihi: 01.03.2019).
- Omeragic, A., “Početak Rada Udruženja MASAT: U Podgorici se Okupljaju Svršenici Turskih Univerziteta”, <https://www.aa.com.tr/ba/obrazovanje/po%C4%8Detak-rada-udru%C5%BEenja-masat-u-podgorici-se-okupljaju-svr%C5%A1enici-turskih-univerziteta-/1328192>, (erišim tarihi: 10.03.2019).
- Omeragić A. ve Crnovršanin S., “Karadağ'da Türkçe Kurslarına Yoğun İlgi”, <https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/karadagda-turkce-kurslarina-yogun-ilgi/776968>, (erišim tarihi: 20.03.2019).

- Önal, H., “100 yıl sonra Fatih’in Yedigârı Hayat Buldu”, <https://www.yeniakit.com.tr/haber/100-yil-sonra-fatihin-yadigari-hayat-buldu-7399.html>, (erişim tarihi: 28.02.2019).
- Özkök E. ve Hacıoğlu N., “Slobodan Milošević: Türk İmparatorluğu Tehdit Ediyor”, <https://nabukednazar.blogspot.com/2012/04/turk-impatorlugu-tehdit.html>, (erişim tarihi: 20.01.2019).
- Plejić, N., “Raif Dizdarevic: Velika Prevara”, <https://www.slobodnaevropa.org/a/1045339.html>, (erişim tarihi: 15.11.2018).
- Ranković, R., “Meka güç Rusije na Balkanu”, <https://www.glasamerike.net/a/meka-moc-ruskog-imperijalizma/3628548.html>, (erişim tarihi: 21.02.2019).
- Rastoder, Š., “Bošnjaci Nisu Jež u Stomaku Crne Gore”, <https://sandzakpress.net/bosnjaci-nisu-jez-u-stomaku-crne-gore>, (erişim tarihi: 10.02.2019).
- Simunović, O., “Ples derviša za Podgoričane”, <http://www.rtcg.me/kultura/kulturna-galaksija/131052/ples-dervisa-za-podgoricane.html>, (erişim tarihi: 20.03.2019).
- Stanojević, M., “Otvoren Prvi Laktarijum u Crnoj Gori”, <http://www.rtcg.me/vijesti/drustvo/46018/otvoren-prvi-laktarijum-u-crnoj-gori.html>, (erişim tarihi: 01.03.2019).
- Tase, P., “Albania And Turkey: Two Nations With Common Vision To Strengthen Bilateral Cooperation: 1990-2000”, <https://foreignpolicynews.org/2014/01/25/albania-turkey-two-nations-common-vision-strengthen-bilateral-cooperation-1990-2000/>, (erişim tarihi: 25.01.2019).
- Tomović, P., “Sahat Kula u Podgorici i ‘Sumnjivi’ Krst”, <https://www.slobodnaevropa.org/a/crna-gora-podgorica-sahat-kula/28735790.html>, (erişim tarihi: 01.03.2019).
- Traynor, I., “Slobodan Milosevic: Rutless Manipulator of Serbian Nationalism Who Became the Most Dangerous Man in Europe”, <https://www.theguardian.com/news/2006/mar/13/guardianobituaries.warcrimes>, (erişim tarihi: 20.01.2019).
- Tromp, N., “Suđenje Slobodanu Miloševiću kao Vredan Istorijski Izvor Za Bolje Razumevanje Raspada SFRJ”, http://yuhistorija.com/serbian/ratovi_91_99_txt01c5.html, (erişim tarihi: 21.11.2018).
- Turgut, H., “Sırp kasabına Baba Uyarısı: Dünyayla Savaşamazsın”, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/sirp-kasabina-baba-uyarisi-dunyayla-savasamazsin-40493585>, (erişim tarihi: 14.01.2019).

- Ustav Republike Crne gore iz 2007 godine, <http://www.skupstina.me/index.php/me/>, (erišim tarihi: 10.02.2019).
- Wallerstein, I., “U.S. Weakness and the Struggle for Hegemony”, <https://monthlyreview.org/2003/07/01/u-s-weakness-and-the-struggle-for-hegemony/>, (erišim tarihi: 02.12.2018).
- Weise, Z., “Turkey’s Balkan Comeback”, <https://www.politico.eu/article/turkey-western-balkans-comeback-european-union-recep-tayyip-erdogan/>, (erišim tarihi: 22.02.2019).
- Yuenger, J., “Turkey Urges Force in Bosnia”, <https://www.chicagotribune.com/news/ct-xpm-1993-02-28-9303186058-story.html>, (erišim tarihi: 20.01.2019).
- Zimmerman, W., ‘The Last Ambassador: A Memoir of the Collapse of Yugoslavia’, <https://www.foreignaffairs.com/articles/europe/1995-03-01/last-ambassador-memoir-collapse-yugoslavia>, (erišim tarihi: 20.10.2018).
- Zorić, N., “Najveća Srpska Zabluda: Od Istorijskog AVNOJ-a do Gubitka Kosova”, <https://rs.sputniknews.com/komentari/201511291101432449-Najveca-srpska-zabluda-istorijski-AVNOJ-Kosovo/>, (erišim tarihi: 21.02.2019).

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI	Sajma Ademovic
Doğum Yeri - Tarihi	Karadağ - 24.07.1989.
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Gimnazija 'Slobodan Skerovic'
Lisans Diploması	Donja Gorica Üniversitesi
Yüksek Lisans Diploması	Donja Gorica Üniversitesi
Tez/ Dönem Projesi Konusu	Küreselleşme ve küçük devletler
Doktora Diploması	Akdeniz Üniversitesi
Tez/Dönem Projesi Konusu	Yugoslavya'nın Dağılması Sürecinde Türk Dış Politikası: Bir Vaka Analizi Olarak Türkiye-Karadağ İlişkileri
Yabancı Dil / Diller	Karadağca, Türkçe, İngilizce, İtalyanca
BİLİMSEL FAALİYETLER	

- 2019:** Uluslararası konferans, Batı Balkanlar ve Avrupa Birliği'nin Perspektifleri, Brüksel, Belçika.
- 2018:** Uluslararası konferans, Popülizmin gölgesinde Avrupacılık düşüncesi, Hanns Seidel Stiftung, Almanya.
- 2018:** Uluslararası konferans, Balkanlardaki Müslüman nüfusun dışlanması, Alman Akademik Değişim Servisi (DAAD).
- 2017:** Uluslararası konferans, Avrupa Birliği, Karadağ.
- 2017:** Uluslararası konferans, Avrupa Birliği ve Türkiye, Antalya, Türkiye.
- 2016:** Uluslararası konferans, Avrupa, Antalya, Türkiye.
- 2010:** Uluslararası konferans, Avro Atlantik bütünleşmesi, Zagreb, Hırvatistan.
- 2010:** Yaz okulu, Demokrasi, Korçula, Hırvatistan.
- 2009:** Avrupa Birliği'nin Hukuku, Bar, Karadağ.
- 2009:** Avro Atlantik bütünleşmesi, Bar, Karadağ.

2011: Karadağ İslam Meşihat Başkanı tarafından en iyi öğrenci olarak seçilmesi

2011: Donja Gorica Üniversitesi tarafından en iyi öğrenci olarak seçilmesi

2010: Donja Gorica Üniversitesi tarafından en iyi öğrenci olarak seçilmesi

2009: Donja Gorica Üniversitesi tarafından en iyi öğrenci olarak seçilmesi

2009: Karadağ Hükümeti tarafından en iyi öğrenci olarak seçilmesi

2009: İngiltere, Londra, LSC Stanton İngilizce eğitim görmesi

İŞ DENEYİMİ

Stajlar	Karadağ'da Amerikan Ticaret Odası (AmCham)
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Podgorica Belediyesi, Belediye Başkanın Ofisi Tosyali Holding Teaching assistant at the University of Donja Gorica
E-Posta	sajma.radoncic@yahoo.com